

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TARİH PROGRAMI

**TANZİMAT DÖNEMİNDE AYINTAB'IN (GAZİANTEP) SOSYAL VE
EKONOMİK YAPISI (1839-1876)**

DOKTORA TEZİ

Yıldıray YILDIRIM

ŞUBAT - 2017

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TARİH PROGRAMI

**TANZİMAT DÖNEMİNDE AYINTAB'IN (GAZİANTEP) SOSYAL VE
EKONOMİK YAPISI (1839-1876)**

DOKTORA TEZİ

Yıldıray YILDIRIM

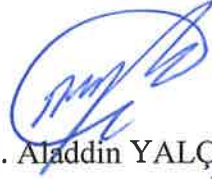
Tez Danışmanı: Prof. Dr. Melek ÖKSÜZ

ŞUBAT – 2017

TRABZON

ONAY

Yıldıray Yıldırım tarafından hazırlanan **Tanzimat Döneminde Ayıntab'ın (Gaziantep) Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1839-1876)** adlı bu çalışma 07.04.2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda *oybirliği /oyçokluğu* ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim dalında doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. M. Aladdin YALÇINKAYA (Başkan)

Prof. Dr. Melek ÖKSÜZ (Danışman)

Prof. Dr. Besim ÖZCAN

Prof. Dr. İlhan EKİNCİ

Doç. Dr. Rahmi ÇİÇEK

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım. ... / ... /

Prof. Dr. Yusuf SÜRMEŒ
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada orijinal olmayan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Yıldıray YILDIRIM

23.02.2017

ÖNSÖZ

Tarih çalışmaları içerisindeki konulardan birini, son yıllarda sayıları artmakta olan “şehir tarihi” oluşturmaktadır. Tarım dışı ekonomik faaliyetlerin yoğun olarak yürütüldüğü ve idari birimlerin toplandığı merkezler olan şehirler, doğrudan veya dolaylı olarak dünyada ve bağlı olduğu devlette meydana gelen gelişmelerden etkilenmektedir. Bunlardan bağımsız olarak şehre etki eden önemli unsurlardan birini de bulunduğu coğrafi konum oluşturmaktadır. Bahsedilen etmenler şehirlerde yaşayan toplulukların sosyal yaşamı ve ekonomik faaliyetleri üzerinde de belirleyici bir niteliğe sahiptir.

Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılın başından itibaren içyapısındaki aksaklıklar ve dünyada meydana gelen gelişmeler neticesinde köklü ıslahat hareketlerine ihtiyaç duymuş ve 1839 yılında ilan ettiği Tanzimat Fermanı ile her alanda köklü değişimler yaşamaya başlamıştır. Bu çerçevede çalışmamızda, Tanzimat Döneminde (1839-1876) Ayıntab’ın (Gaziantep) sosyal ve ekonomik yapısı ile devlette meydana gelen değişimlerin şehre ve şehir halkına nasıl yansıdığı değerlendirilmeye çalışılmış ve şehir tarihi çalışmalarına katkı sağlamak amaçlanmıştır. Çalışma, genel olarak bugüne kadar Osmanlı şehirleri üzerine yapılan araştırmalardaki kriterlere uygun olarak, üç bölümden meydana gelmektedir. Bu çerçevede ilk bölüm, şehir hakkında genel bilgiler ile şehirdeki ekonomik ve sosyal donatılardan, ikinci bölüm başta aile olmak üzere sosyal yaşamla ilgili konulardan ve son bölüm de ekonomik yapıyı ortaya koyacak bilgilerden oluşturulmuştur.

Doktora eğitimim süresince beni destekleyen, değerli bilgileriyle bana yeni ufuklar açan ve yol gösteren, çalışmanın zorlukları karşısında öneri ve katkılarıyla bunları aşmamı sağlayan hocam Prof. Dr. Melek ÖKSÜZ’e sonsuz teşekkürü bir borç bilirim.

Ayrıca çalışmada kullanılan arşiv belgelerinin bir kısmının temin edilmesinde katkıları bulunan ve çalışma boyunca her türlü desteğini esirgemeyen eşim Burcu ERDEM YILDIRIM ile Okutman Cihat TAŞKESENLİOĞLU’na da teşekkür ederim.

Yıldıray YILDIRIM

Trabzon, 2017

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
ÖNSÖZ	IV
İÇİNDEKİLER	V
ÖZET.....	IX
ABSTRACT.....	X
TABLOLAR LİSTESİ	XI
KISALTMALAR	XIII
GİRİŞ	1-7

BİRİNCİ BÖLÜM

1. AYINTAB'IN TARİHİ VE KENTSEL DOKUSU.....	8-97
1.1. Ayıntab Hakkında Genel Bilgiler	8
1.1.1. Ayıntab Adının Menşei ve Anlamı	8
1.1.2. Ayıntab Şehrinin Coğrafi Özellikleri	11
1.1.3. Ayıntab Şehrinin Siyasi ve İdari Tarihi	13
1.1.3.1. İlk Çağlardan Osmanlı Egemenliğine Kadar Ayıntab	13
1.1.3.2. Osmanlı Egemenliği Döneminde Ayıntab	19
1.2. Şehrin Kentsel Dokusu	25
1.2.1. Kale	25
1.2.2. Mahalleler	27
1.2.3. Nahiye ve Köyler	36
1.2.4. Dini, Sosyal ve Ticari Mekanlar	39
1.2.4.1. Dini ve Sosyal Mekanlar	39
1.2.4.1.1. Müslüman İbadethaneleri	40
1.2.4.1.1.1. Cami ve Mescitler	40
1.2.4.1.1.2. Tekke ve Zaviyeler	64
1.2.4.1.2. Gayrimüslim İbadethaneleri	68
1.2.4.1.2.1. Kiliseler	69

1.2.4.1.2.2. Havra	75
1.2.4.1.3. Hamamlar	75
1.2.4.2. Ticari Mekanlar	79
1.2.4.2.1. Bedestenler	80
1.2.4.2.2. Hanlar	85
1.2.4.2.3. Çarşı ve Pazarlar	92

İKİNCİ BÖLÜM

2. SOSYAL YAPI	98-190
2.1. Aile	98
2.1.1. Evlenme	99
2.1.2. Mehir	103
2.1.3. Poligami (Çok Eşlilik, Teaddüd-i Zevcât)	107
2.1.4. Ailelerin Çocuk Sayıları ve Çocuklara Verilen İsimler	112
2.1.5. Miras	118
2.1.6. Ailelerin Ekonomik Durumları	126
2.1.7. Boşanma	129
2.1.8. Nafaka	136
2.1.9. Vasilik	138
2.1.10. Eytam Sandığı.....	141
2.2. Ayntab'da Nüfus ve Dini Gruplara Göre Dağılımı	144
2.3. İhtida ve Mezhep Değişirme Hadiseleri	154
2.4. Eğitim	161
2.4.1. Okullar	164
2.4.1.1. Müslüman Okulları	164
2.4.1.1.1. Sıbyan Mektepleri	164
2.4.1.1.2. Rüşdiye Mektebi	167
2.4.1.1.3. Medreseler	169
2.4.1.2. Gayrimüslim Okulları	175
2.4.1.2.1. Amerikan Okulları	176
2.4.1.2.2. Ermeni Okulları	179
2.5. Sağlık	180

2.6. Suç Olayları	186
-------------------------	-----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. İKTİSADİ YAPI	191-283
3.1. Menafi Sandığı	193
3.2. Tarım ve Hayvancılık	196
3.2.1. Tarım	196
3.2.2. Hayvancılık	202
3.3. Ticaret	205
3.4. Esnaf ve Zanaatkarlar	208
3.5. Sanayi	214
3.5.1. Tekstil-Dokuma Sanayi	216
3.5.2. Deri Sanayi	221
3.5.3. Madeni Eşya Sanayi	225
3.5.4. Ağaç ve Toprak Sanayi	227
3.5.5. Mum ve Sabun İmalat Sanayi	228
3.6. Madenler	230
3.7. Paranın Durumu ve Fiyatlar	231
3.7.1. Paranın Durumu	231
3.7.2. Fiyatların Tespiti	236
3.7.3. Fiyatlar	237
3.7.3.1. Tarım Ürünlerinin Fiyatları	239
3.7.3.2. Canlı Hayvan Fiyatları	243
3.7.3.3. Ev Eşyalarının Fiyatları	245
3.7.3.3.1. Tekstil ve Dokuma Eşyalarının Fiyatları	245
3.7.3.3.2. Mutfak Eşyalarının Fiyatları	252
3.7.3.4. Kişisel Eşya Fiyatları	259
3.7.3.5. Gayrimenkul Fiyatları	267
3.8. Mülk Satışları	274
3.9. Borç-Alacak İlişkileri	278
SONUÇ	284

YARARLANILAN KAYNAKLAR	290
EKLER	310
ÖZGEÇMİŞ	318

ÖZET

Tarihi İpek Yolu üzerinde bulunan Ayıntab, her dönem önemli bir merkez olmuştur. XVI. yüzyılın başlarında Osmanlı hâkimiyetine geçen şehir, bu tarihten itibaren önemini korumuş ve klasik bir Osmanlı şehir yapısına kavuşmuştur. Şehrin ekonomik ve sosyal yapısı ile ilgili XVI-XIX. yüzyıllar arasını kapsayan çalışmalar mevcuttur. XIX. yüzyılla ilgili ise biri siyasi tarih, diğeri yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın ilk yarısını kapsayan sosyal yapıyla alakalı iki çalışma bulunmaktadır. Osmanlı Devleti yapısının en yoğun değişimlere sahne olduğu Tanzimat Döneminde, şehrin ekonomik ve sosyal yapısını ve gerçekleşen değişimlerin şehre nasıl yansıdığını gösteren çalışmalar mevcut olmadığından, Tanzimat Döneminde Ayıntab'ın (Gaziantep) Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1839-1876) başlığını taşıyan çalışmamız, bu alandaki boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır.

Üç ana bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde, şehrin tarihi ve kentsel dokusu değerlendirilmiştir. Bu kapsamda, şehir hakkında genel bilgiler verildikten sonra, dönemin sonlarında gerçekleşen yapılanmayla birlikte şehirdeki mahalle, nahiye ve köyler tespit edilmiştir. Ardından ise sosyal, dini ve ticari mekânların tespiti yapılmıştır. İkinci bölümde toplum yapısı değerlendirilmeye çalışılmış ve ilk olarak toplumun temel yapısını oluşturan aileye yer verilmiştir. Devamında ise nüfus, ihtida olayları ve mezhep değiştirmeler, eğitim kurumları ile bunların durumları, sağlık alanında yaşanan gelişmeler ile belgelere yansıyan suç olayları değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Üçüncü ve son bölümde ekonomik yapıya yer verilmiştir. Bu çerçevede şehirdeki ekonomik alanlar ve buralarda faaliyet gösteren grupların tespiti ve değerlendirilmesi yapılmıştır. Ardından paranın durumu ile fiyatların tespiti yapılarak, incelenen dönemdeki fiyat değişiklikleri ortaya çıkarılmıştır. Son olarak ise borç-alacak ilişkileri ile mülk satışları ele alınmıştır. Mümkün olduğu kadar tüm konularla ilgili Osmanlı Devleti'ndeki genel yapı hakkında bilgiler verilmiş ve Tanzimat Döneminde gerçekleşen değişimler ve bunların şehre nasıl yansıdığı açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Ayıntab/Gaziantep, şehir tarihi, sosyal tarih, ekonomik tarih, Tanzimat Dönemi

ABSTRACT

Aintab, which is located on the historical silkroad has always been a remarkable city throughout history. The city which fell under the domination of the Ottoman Empire in the early 16th century retained its importance after this century and turned into a classical Ottoman city. There are several studies focusing on the economic and social structure of the city between the 16th and 19th centuries. As for the 19th century, there are two studies; one of them is on political history and the other is related to the social structure between the second half of the 19th century and the first half of the 20th century. As no studies were conducted on Aintab's economic and social structure or on the reflections of changes on the city in the Tanzimat Period in which the Ottoman Empire went through fundamental reforms, the current PhD. Thesis titled "The Social and Economic Structure of Aintab in the Tanzimat Period (1839-1876) aims to fill the gap in the literature.

The current study consists of three main chapters. In the first chapter, the historical and urban texture of the city was evaluated. In this respect, after giving some general information about the city; towns, villages and quarters which were reformed by the end of the Tanzimat Period were identified. Afterwards; social, religious and commercial locations were determined. In the second chapter, the social structure of the city was scrutinized. The chapter begins with the evaluation of the family structure as the nucleus of society. Afterwards; population, religious and denominational conversions, educational institutions and their status, developments in health and officially documented crimes were depicted respectively. In the third and final chapter, the economic structure was examined. In this context, economic areas and active groups in these places were identified and evaluated. Then, price changes in the period were revealed by examining the status of the money and pricings. Finally, debt and credit relationships and property sales were handled. Consequently, in this PhD. Thesis, information on the topics about the general structure of the Ottoman Empire was given as much as possible and the reforms in the Tanzimat Period and how they reflected on the city was explained.

Keywords: Aintab, urban history, social history, economic history, Tanzimat Period

TABLolar LİSTESİ

<u>Tablo Nr.</u>	<u>Tablonun Adı</u>	<u>Sayfa Nr.</u>
1	XIX. Yüzyılda Ayıntab Mahalleleri	32
2	Cumhuriyet Dönemi'nde Birleşen Mahalleler	34
3	1867-1876 Yılları Arasında Ayıntab'a Bağlı Nahiye ve Köyler	38
4	XIX. Yüzyılda Ayıntab'da Bulunan Mescitler	59
5	Tanzimat Dönemi'nde Ayıntab'daki Çarşı ve Pazarlar	95
6	1840-1876 Yılları Arasında Mehr-i Müeccel Oranları	104
7	Kişilerin Servet Durumuna Göre Eş Sayıları	109
8	Servet Dilimine Göre Çok Eşlilerin Eş ve Çocuk Sayıları	110
9	Yıllara Göre Ailelerin Çocuk Sayıları	113
10	Ailelerin Servet Dilimine Göre Çocuk Sayıları	116
11	Ailelerin Çocuklarına Yoğun Olarak Verdikleri İsimler	117
12	Aile Üyelerinin Servet Durumları	127
13	1867-1876 Yılları Arasında Ayıntab'da Hane ve Nüsus Bilgileri	150
14	1890-1891 Yıllarında Ayıntab Nüfusu	151
15	1867-1876 Yılları Arasında Dini Grupların Toplam Nüfusa Oranı	152
16	Tanzimat Dönemi'nde Ayıntab'da Faaliyet Gösteren Medreseler	174
17	Hububat ve Bakliyat Üretimi Yıllık Hasılatı (Kile)	199
18	Bağ Ürünlerinin Yıllık Hasılatı ve İhraç Miktarı	201
19	1843 Yılında Osmanlı Paralarının Kuruş Cinsinden Kıymetleri	233
20	1843 Yılında Tedavülde Olan Osmanlı ve Yabancı Paraların Kıymeti	234
21	Düzenli Verisi Bulunan Tarım Ürünlerinin Fiyatları	240
22	Düzenli Verisi Bulunmayan Tarım Ürünlerinin Fiyatları	242
23	Ağaç Fiyatları	243
24	Canlı Hayvan Fiyatları	244
25	Ev Tekstil ve Dokuma Eşyalarının Fiyatları	246
26	Mutfak Eşyalarının Fiyatları	253
27	Çeşitli Ev Eşyalarının Fiyatları	257

28	Kişisel Eşya Fiyatları	259
29	Menzil (Ev) Fiyatları	267
30	Değirmenlerin Fiyatları	271
31	Tanzimat Dönemi'nde Ayıntab'da Genel Fiyat Artışları	273

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
GŞS	: Gaziantep Şer'iyeye Sicili
Bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DAGM	: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü
Ed.	: Editör
H.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
M.	: Miladi
m	: metre
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MYO	: Meslek Yüksek Okulu
ODTÜ	: Orta Doğu Teknik Üniversitesi
OTAM	: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
s.	: Sayfa
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
t.y.	: Tarih Yok
TDV	: Türk Diyanet Vakfı
TOD	: Tarih Okulu Dergisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
ABCFM	: American Board of Commissioners for Foreign Missions

GİRİŞ

Tarih çalışmaları içerisinde son dönemlerde, genel tarih yazımının dışında, yerel tarih yazımı da ciddi boyutlara ulaşmıştır. Yerel tarih çalışmaları arasında yer alan konulardan birini de şehir tarihi çalışmaları teşkil etmektedir. Geçtiğimiz yüzyılın sonlarından itibaren giderek artmaya başlayan şehir tarihi çalışmaları, genellikle şehirlerin tarihi coğrafyası, sosyal ve ekonomik yapıları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu alana katkı sağlamak amacıyla XIX. yüzyılda Ayıntab'ın (Gaziantep) sosyal ve ekonomik yapısının çalışılması uygun görüldü. Ancak, dönemin siyasi, askeri, sosyal ve ekonomik alanlarında yaşanan olayların yoğunluğundan dolayı, daha detaylı sonuçlara ulaşabilmek amacıyla, çalışmamızı 1839-1876 yıllarını kapsayan Tanzimat Dönemi ve kaza merkeziyle sınırlandırmayı uygun gördük. Bununla birlikte tarım üretimi veya fiyatlar gibi konularda daha verimli sonuçlara ulaşabilmek amacıyla yelpazeyi genişleterek, köylere ait bilgilerden de faydalandık.

Tanzimat Dönemi, gerek askeri ve siyasi gerekse sosyal ve ekonomik alanlarda çok köklü değişikliklere ve dönüşümlere sahne olduğundan, konunun daha iyi anlaşabilmesi amacıyla çalışmada, genel olarak tümdengelim metodu uygulandı. Uygulanan bu metot ile hemen hemen her başlıkta öncelikle Osmanlı Devleti'nde tarihi süreç içerisinde, bu döneme gelene kadar ve incelenen dönemde, nasıl bir dönüşüm yaşandığı ve bunun genele nasıl yansıdığı, kısa bir özet halinde değerlendirildi ve böylece bir arka plan oluşturulmuş oldu. Ardından, Tanzimat Dönemi'nde meydana gelen bu dönüşümlerin Ayıntab'ın kentsel dokusunu, sosyal ve ekonomik yapısını nasıl etkilediği sorusuna cevap aranmaya çalışıldı. Ayrıca bu soruya cevap aranırken, Osmanlı Devleti'nin genel yapısıyla örtüşen/benzeşen veya genelden farklı olan konular üzerinde duruldu. Bunlardan, örneğin Ayıntab'da genele göre neden daha fazla çok eşliliğe rastlandığı veya ticaretin liman kentlere kaymasıyla, eski kara ticaret merkezlerinin önem kaybetmesine rağmen, neden Ayıntab'ın bundan fazla etkilenmediği gibi sorular, diğerlerine nazaran daha çok irdelendi. Bu yapılırken de konunun daha iyi anlaşılacağı düşüncesiyle, arşiv belgelerinden örnekler verilerek ortaya atılan fikir desteklenmeye çalışıldı.

Çalışmanın bölümleri ve alt başlıkları oluşturulurken, daha önce bu konularda yapılan çalışmalar gözden geçirildi ve bu çalışmaların belli bir standartta oluşturulduğu gözlemlendi. Yapılan çalışmalar genellikle üç ana bölümden oluşmakta ve birinci bölüm, şehrin özet bir tarihini fiziksel yapısını ve kentsel dokusunu; ikinci bölüm aile, nüfus, eğitim ve sağlık gibi konuları içeren sosyal yapısını ve üçüncü bölüm de üretim alanları ve fiyatlar gibi ekonomik yapısını içermekteydi. Bu nedenle bizler de çalışmayı bu standartlar çerçevesinde oluşturmaya gayret ettik.

Çalışmanın birinci bölümünde yukarıda ifade edildiği gibi, şehrin adının anlamları, coğrafi özellikleri ve tarihine kısaca değinilmekle birlikte, Tanzimat Dönemi'nde şehirde mevcut cami, hamam, han ve bedesten gibi kentin dini, sosyal ve ticari donatıları tespit edilmeye ve açıklanmaya çalışıldı.

Şehrin kentsel dokusu çerçevesinde, ilk olarak, XIX. yüzyılın başlarında yaşanan depreme kadar aktif olduğu anlaşılan ve şehrin çekirdeğini oluşturan kalenin durumu değerlendirildi. Ardından şehrin mahalleleri ile nahiye ve köyleri üzerinde duruldu. Bunun neticesinde, 1864 Tuna Vilayet Nizamnamesi ile yeniden yapılan teşkilatlanma neticesinde şehirdeki 84 mahallenin isimleri ve yapısı ile kazaya bağlı bulunan 8 nahiye ve 190 köyün isimleri tespit edildi.

Bu bölümde son olarak, kentin dokusunu oluşturan dini, sosyal ve ticari mekanların tespiti yapıldı. Bunun neticesinde Müslümanlara ait 36 cami ile 57 mescit ve 9 tekke ile 7 zaviyenin isimleri tespit edilmiş ve incelediğimiz dönemdeki belgelere konu olanların durumları değerlendirilmiştir. Müslümanlara ait ibadethaneler gibi gayrimüslimlere ait olan ve dördü incelenen dönemde inşa edilen 5 kilise ile 1 havranın da durumu değerlendirilmiştir. Sosyal mekanlardan, şehirde bulunan 13 hamam incelenmiştir. Ticari mekanlar olarak ise bedestenler, hanlar ve çarşılar değerlendirmeye alınmıştır. Ulaşılan bilgiler çerçevesinde bu dönemde şehirde 5 bedesten, 10 han ve 2 çarşı ile birçok pazarın değerlendirilmesi yapılmıştır. Şehirler tarım dışı üretim merkezleri olarak tanımlandığından, özellikle çarşı ve pazarların durumuna hassasiyetle yaklaşmış ve Arasa/Arasta ile Uzun Çarşı'da kümeleşen iş kollarına ait pazarların isimleri (genellikle faaliyet gösteren esnafın adıyla anılmaktadır), buralarda hangi meslek grubunun faaliyette bulunduğu, pazara adını

veren iş kolu dışında hangi iş kollarının bulunduğu ve bu pazarların yerleşim planı üzerinde tespitler ve değerlendirmeler yapılmıştır.

Bu mekanların tespiti yapılırken karşılaşılan en önemli sorun, bütün yapılarla ilgili bilgilerin incelenen döneme ait belgelerde yer almamasıydı. Bu nedenle salnamelerde verilen rakamsal değerler temel alınarak, önceki döneme ait çalışmalarda yer alan eserlerin isimleri tespit edildi. Daha sonra bu eserlerden hangilerinin incelenen dönemin sonrasında da var olduğunun tespiti yapıldı. Böylece incelenen dönemden önce ve sonra mevcut olan eserlerin, incelediğimiz dönemde de mevcut olduğu varsayımından yola çıkılarak salnamelerde verilen sayılara ulaşılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, Ayıntab şehrinin sosyal yapısı değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu bölümde ilk olarak, aile yapısının temel alanlarını kapsayan evlenme, mehir, poligami, ailelerin çocuk sayıları, boşanma, miras ve ailelerin ekonomik durumları değerlendirilmiştir. Aile başlığı altındaki bölümleri oluştururken ulaştığımız sonuçlara kısaca bakıldığında, evlenmenin dini boyutunun yanında resmi bir uygulama olduğu, kadınların ileride eşlerinden boşanmaları veya eşlerinin ölümleri durumunda, onları güvence altına almak maksadıyla ciddi mehirler ödendiği, çok eşliliğin yaygın bir uygulama olmayıp, genellikle çocuk sahibi olmak amacıyla gerçekleştiği, ailelerin ortalama 2,93 çocuğa sahip olduğu, tüm hak sahiplerinin kanunlar çerçevesinde mirastan pay aldıkları, ailelerin büyük çoğunluğunun çok düşük servete sahip olduğu ve boşanmaların çok fazla yaşanmadığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

İkinci bölümün büyük bir kısmını oluşturan aile yapısı dışında sosyal yapı içerisine giren, diğer konular da değerlendirilmiştir. Bu kapsamda, Ayıntab'ın nüfusu ve nüfusun, şehirde bir arada yaşayan Müslüman, Ermeni ve Yahudi milletlerine göre dağılımı tespit edilmiştir. Ulaşılan bilgiler sonucunda yapılan değerlendirme çerçevesinde 55-70 bin civarında olduğu anlaşılan kent nüfusunun yaklaşık %67,5-83,22'sinin Müslümanlardan, %15,99-30,81'inin Hristiyanlardan ve %0,67-1,34'ünün Yahudilerden oluştuğu anlaşılmıştır.

Tanzimat Dönemi'nde tüm vatandaşlara, eşit vatandaşlık prensibi ve hakların verilmesine rağmen, önceki dönemlere nazaran daha az olmakla birlikte ihtida olaylarına

rastlanırken, irtidat olayına ise rastlanmamıştır. Bu alanda asıl değişimler misyonerlik faaliyetleri sonucunda ciddi bir Ermeni nüfusun Protestan mezhebine geçmesi ile olmuştur.

Eğitim alanında yapılan düzenlemeler çerçevesinde batı tarzı eğitim kurumlarının kazada oluşturulması, Müslüman okulları açısından yetersiz olmakla birlikte, son dönemlerde gerçekleşmeye başlamasına karşın, bu alanda yine misyonerlik faaliyetleri neticesinde, azınlık okulları hızla faaliyete başlamıştır. Aynı şekilde misyonerler, sağlık işine de el atmış ve kazada Amerikan Hastanesi'ni faaliyete geçirmişlerdir. Sağlık konusunda bu dönemde yaşanan kolera salgını ve uygulanmaya başlanan karantina da üzerinde durulan konular olmuştur. Son olarak bu bölümde, incelenen dönemde belgelere yansıyan suç olaylarından cinayet ve hırsızlık konuları değerlendirilmiştir.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümünü, Ayıntab'ın ekonomik yapısı oluşturmaktadır. Bu bölümde öncelikle, XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde ve dünyada ekonomik alanda meydana gelen gelişmeler ve bunların Ayıntab'a yansımaları değerlendirilmiştir. Ardından, Ayıntab'ın ekonomik yapısını ortaya koyacak olan tarım ve hayvancılık, ticaret, kazada faaliyet gösteren esnaf ve zanaatkarlar ile bunlarla ilişkili olan sanayi kolları, madenler, paranın durumu, fiyatlar ve bunların tespiti, mülk satışları ve borç-alacak ilişkileri incelenmeye çalışılmıştır. Ulaşılan sonuçlar neticesinde, şehrin engebeli arazi yapısı ve iklim şartları nedeniyle yapılan tarımsal faaliyetin büyük bir kısmının kaza ihtiyacını karşılamadığı ve özellikle temel gıda ürünü olan buğdayın çevre bölgelerden tedarik edildiği sonucuna ulaşılmıştır. Buna karşılık kazada ciddi bir üzüm üretimi bulunmakta ve hem üzüm kurusu hem de üzümünden elde edilen pekmezin ülke içine, Avrupa'ya ve Amerika'ya ihraç edildiği tespit edilmiştir. Hayvancılık ise tarımdan sonra köylülerin en önemli ikinci ekonomik faaliyetini oluşturmaktadır. Ayıntab'ın en önemli ekonomik faaliyet alanını ise ticaret ve sanayi teşkil etmektedir. Liman kentlerine kayan ticaret neticesinde, kara ticaret merkezinde bulunan bazı yerlerin önem kaybetmesine rağmen Ayıntab, İskenderun ve İdlib gibi liman kentlerinin hinterlandında ve doğu-batı, kuzey-güney ticaretinin yol kavşağında bulunması sayesinde incelenen dönemde canlı bir ticaret hayatına sahne olmuştur. Tekstil ve dokumacılık canlılığını korumuş ve elde edilen sanayi ürünlerinden birçoğu ülke içinde ve dışında sarf edilmiştir. Bu kısımda karşılaşılan en önemli sıkıntılar ise belgelerde üretilen ürünlerin miktarı ve ticaret hacmi hakkında sayısal veriler ile esnaf grupları hakkında düzenli bir bilginin bulunmayışı olmuştur. Bu nedenle,

incelenen döneme yakın tarihli olan kaynaklar değerlendirilerek, dönem hakkında tahminlerde bulunulmuş, esnaf grupları ise mesleğiyle birlikte kaydedilen kişi adları, çarşı ve pazar isimleri ile dükkan kayıtlarından tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın devamında bölgede faaliyette bulunan taş ve mermer madenleri ile fiyatlar başlığına bir giriş niteliği de arz eden, Osmanlı Devleti'ndeki para politikaları ve paranın durumu üzerinde durulmuştur. Fiyatlar konusunda yaşanan en ciddi sıkıntı narh uygulamasının bölgede 1830 yıllarından sonra yavaş yavaş terk edilmesi ve 1833 yılından itibaren artık sicillerde kaydına rastlanmaması olmuştur. Bu nedenle fiyatların tespiti, tereke kayıtlarından yararlanılarak yapılmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede döneme ait bütün tereke kayıtlarında yer alan tüm malzemelerin fiyatları tek tek tespit edilmiştir. Çalışmanın kapsadığı tarihlerde yaşanan inişli çıkışlı enflasyon nedeniyle dönemler, onar yıllık periyotlara, ürünler de tarım ürünleri, ev eşyası, kişisel eşyalar ve gayrimenkul gibi gruplara ayrılmıştır. Böylelikle ürünlerin yıllara göre ortalaması alınarak, artış seyri takip edilmiş ve en sonunda 36 yıllık süreçte Ayıntab'da yaşanan genel fiyat değişimine ulaşılmıştır. Bu bölümde son olarak halkın ekonomik durumunu gösteren konulardan olan mülk satışları ve borç-alacak ilişkileri değerlendirilmiştir.

Çalışmada yararlanılan kaynaklara kısaca bakıldığında; Osmanlı Devleti'nin siyasi, askeri, hukuki, sosyal ve ekonomi alanında yapılan, temel tetkik eserlerden, ansiklopedilerden ve makalelerden yararlanılmaya çalışılmıştır. Ayıntab özelinde ise bugüne kadar yapılmış olan çalışmalardan, tetkik eserler, basılmamış yüksek lisans ve doktora tezleri, sempozyum bildirimleri ve makalelerden istifade edilmiştir. Bunlardan üçü incelediğimiz dönemi de kapsayan Hale Şıvgın'ın *19. Yüzyılda Gaziantep, Üftade Çukurova'nın Gaziantep Kentinde Sosyal Yapı (1856-1950)* ve Esmâ Özlem Tiryaki'nin, *Tanzimat Dönemi'nde Antep Esnaf Teşkilatı* adlı eserleridir. Şıvgın'ın çalışması daha ziyade siyasi tarih olup, özellikle son dönemler salnamelerden yararlanılarak oluşturulmuştur. Çukurova'nın çalışması ise tarih aralığından da anlaşılacağı üzere incelediğimiz dönemin ortalarından başlamakla birlikte yoğunluk sonraki dönemlere ait olup, çalışmamızda yer alan birçok başlıkla benzerlik göstermemektedir. Tiryaki'nin çalışması ise Tanzimat başlığını taşımakla beraber, esnaf gruplarıyla ilgili verilen bilgilerin neredeyse tamamı, 1800-1835 yıllarına ait dönemi kapsamaktadır.

Yukarıdaki çalışmaların dışında, Ayıntab ile ilgili, Hüseyin Özdeğer'in *Onaltıncı Asırda Ayıntâb Livâsı*, Leslie Peirce'nin *Ahlak Oyunları: 1540-1541 Osmanlı'da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet*, İbrahim Etem Çakır'ın *XVI. Yüzyılda Ayntâb Şehri*, Zülfiye Koçak'ın *Ayntab Şehrinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1600?1650)*, Hülya Canbakal'ın, *17. Yüzyılda Ayntâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, Semiha Zehra Özharat'ın *IV. Mehmed Döneminde Ayntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Hüseyin Çınar'ın, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu* ile İsmail Kıvrım'ın, *XVII. Yüzyılda Konya ve Ayıntâb Şehirlerinde Gündelik Hayat* adlı çalışmalarından istifade edilmiştir. Bu eserlerin son ikisinden çalışmanın tamamında, ilk bölümde ise kentin sosyal ve ekonomik donatılarının tespitinde Nusret Çam'ın *Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep 27* ve Cemil Cahit Güzelbey'in *Gaziantep Camileri Tarihi* ile çarşı, pazar ve esnaf adlarının tespitinde Hasan Remzi Çitçi ve Şakir Sabri Yener'in *Gaziantep'te Sanat ve Ticaret Dalları* adlı eserleri yoğun olarak kullanılmıştır.

Arşiv belgelerinden ise dönemi kapsayan, 144, 145, 146, 147 ve 148 numaralı şer'iyeye sicil defterleri, Vilayet-i Halep salnameleri ve konuyla ilgili Başbakanlık Osmanlı Arşivi fonlarında bulunan belgeler kullanılmıştır. Bu kaynaklardan çalışmamızda en yoğun kullandığımız şer'iyeye sicilleri üzerinde biraz durmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz. Çalışmamızın sınırlarını belirlediğimiz ilk sıralarda, yaptığımız literatür çalışması neticesinde, bu 5 sicilin transkripsiyonunun çalışılmamış olduğu görülmüştü. Fakat çalışmaya başladıktan sonra, H. Adnan Arslantaş'ın yüksek lisans tezi olarak transkripsiyonunu yapmış olduğu 141 nolu sicilin tarihlerine bakıldığında, aslında 145 nolu sicil olduğu anlaşılmıştır. Çalışmanın devam ettiği sürede ise 2013 yılında Enver Demir tarafından, 148 nolu sicilin 1-135'inci, Yıldız Dal (Kılıç) tarafından ise 136-270'inci sayfalarını kapsayan transkripsiyon çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmalar, çalışacağımız konu başlıklarına ait olan belgelerin tasnifi konusunda ciddi zaman kazandırmakla birlikte, çalışmalarda tespit edilen, örneğin “su satılı” yerine “susatlı”, “nakd-i mevcut” yerine “taht-ı mucur” ve “fıstık” ve “fıstıklık” yerine “fındık” ve “fındıklık” gibi bazı okuma hatalarından dolayı yararlanılan bilgilerin orijinal metinden alınmasına gayret gösterilmiştir. Ayrıca sicillerdeki belge tasnifinde, sicillerden örnekler veren Cemil Cahit Güzelbey'in *Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicilleri* adlı çalışması da kullanılmıştır.

Çalışmanın özellikle aile ve fiyatlarla ilgili konuları, sicillerde yoğun olarak bulunan kassam/tereke kayıtları kullanılarak oluşturulmuştur.

Yukarıda genel bir değerlendirmesini yapmaya çalıştığımız ve bir taraftan tarihi boyunca bulunduğu konumdan dolayı birçok devlet tarafından ele geçirilmeye çalışılan ve bu nedenle bazı dönemlerde büyük yıkımlar yaşayan, diğer taraftan ticaret yollarının önemli bir kavşak noktasında olması sayesinde her dönem canlı bir ekonomi ve cazibe merkezi olan Ayıntab şehrinin, Tanzimat Dönemi'ndeki sosyo-ekonomik durumunu ortaya çıkarmaya çalıştığımız bu eser, umarız hem şehir tarihi çalışmalarına hem de Ayıntab tarihine ufak da olsa bir katkı sağlayabilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. AYINTAB'IN TARİHİ VE KENTSEL DOKUSU

1.1. Ayıntab Hakkında Genel Bilgiler

1.1.1. Ayıntab Adının Menşei ve Anlamı

Ayıntab adının kökeni ve anlamı hakkında kaynaklarda çeşitli bilgiler yer almaktadır. Bu konudaki ilk tarihi kaynaklarda Ayıntab ismi yer almazken, şehrin 12 km. kuzeyinde bulunan Dülük (Dolice)'ten sık sık bahsedilmektedir. Günümüzde Dülük Baba olarak adlandırılan Ayıntab'ın eski yerleşim bölgesinin, Asur kaynaklarına göre "Dabigu" ismiyle adlandırıldığı ifade edilmektedir. Bazı tarihçilere göre Romalılar devrinde Dülük şehri, "Antiochie Ad Taurum" isimli krallığın merkeziydi ve bundan dolayı bu isimle anılıyordu. Eski coğrafyacılardan Batlamyus'un eserinde ise "Dolica", Arami eserlerde ise "Dolik" diye geçen Dülük'ü Araplar, Dulûk ve Tell Dulûk diye isimlendirmiştir.¹

Ayıntab bölgesinin yerleşim yeri olarak ortaya çıkmasının, Araplar ile Bizanslılar arasında yaşanan mücadeleler sırasında, I. Justinianos döneminde (527-565), burada inşa edilen kale ile başladığı tahmin edilmektedir. Süryani Mar Yeşua vakayinamesine göre burada kale yapılmasına neden olan fikrin, M.499 yıllarında meydana gelen bir deprem sonucunda Dülük'ün harap olmasıyla ortaya çıktığı düşünülmektedir.² Haleb vilayet salnamelerinde yer alan bilgiye göre de Ayıntab (Antep) isminin ilk olarak ne zaman kullanıldığı hakkında bir bilgi olmamakla birlikte, Dülük'ün 800 tarihlerine kadar bölgenin merkezi olduğu ancak bu tarihlerde Dülük'ün harap olmasıyla merkezin Ayıntab'a geçtiği bilgisi yer almaktadır.³

¹ Hulûsi Yetkin, "Gaziantep Şehri Eskiden Ne İsimlerle Anılırdı", **Gaziantep Kültür Dergisi**, (99), 1966, s.10

² Hüseyin Özdeğer, "Gaziantep", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.13, İstanbul: TDV Yayınları, 1996, s.466

³ "Ayıntâb şehrinin bânî ve tarih-i binası hakkında bir güne ma'lûmat-ı tarihiyyeye zafer-yab olunamadıysa da hîn-i feht-i İslâm'da namının gayr-i mezkûr olması ve ancak ehl-i salîb muhârebâtından bahs olan tarihlerde ahyânen vârid-i mevkî'-i tezkâr olmakla beraber vaktiyle ol-havalinin merkezi olan Dülük Kasabası'nın 800 tarihine toğru vukû' harâbiyetiyle nevbet-i merkeziyetin Ayıntâb'a intikal eylediği

Ayıntab adı, ilk kez Haçlı seferleriyle ilgili olarak kaleme alınan Urfalı Mateos'un vekâyi-nâmesinde geçmektedir. Bu eserin Türkçe çevirisinde Ayıntab adı, Ayıitap olarak geçmiş ve Ayıntab'dan Dülük'ün (Deluk) yanında ayrı bir yerleşim yeri olarak bahsedilmiştir.⁴ Eserin notlarını yazan Edouard Dulaurer, dipnotta şu bilgileri aktarmıştır. "Ayıntab, Haleb'in şimalinde, Suriye'nin müstahkem mevkiilerinden biri idi. Guillaume de Tyr⁵, "Hamtap" ve "Hatab" şekilleriyle kaydetmiştir."⁶ Ermeni kaynaklarında Anthaph, diğer bazı kaynaklarda ise Hantab, Entab gibi adlandırmalara da rastlanmaktadır. İlk Arap coğrafyacılarının eserlerinde Dülük adı sık sık geçse de Ayıntab adının Araplarca verildiği söylenebilir. XIII. yüzyıl müelliflerinden Yâkût el-Hamevî'nin ifadesine göre "Aynütâb" sağlam bir kale olup Dülük adıyla anılmaktaydı. Bu ad muhtemelen Haçlı seferleri öncesinde yaygınlık kazanmış ve artık eserlerdeki yerini almaya başlamıştı.⁷

Bu bilgiler dışında Ayıntab adının nasıl ortaya çıktığı ve anlamının ne olduğu hakkında bazı tahmin ve rivayetler de bulunmaktadır. Bu rivayetlerden birine göre, Ayıntab ve civarı, XI ve XII. yüzyıllarda şiddetli Bizans, Arap ve Türk saldırılarına maruz kalmış, Ayıntab Kalesi bu saldırılarda kendini müdafaa etmiştir. Bundan dolayı burada yaşayan Ermeniler, bölgeye Ermenicede düşmeyen manasına gelen "Antap" kelimesinden "Ayıntaf" demişlerdir.⁸

Gaziantep'in yetiştirdiği ünlü ilim adamı Bedrüddin Aynî'nin ifadesine göre ise Ayıntab'ın en eski ve asıl adı Kal'a-i Füsûs'tur.⁹ Efsaneye göre kaleyi, bölgenin sahibi olan bir kız, çok kıymetli yüzüğünü satarak yaptırmıştır. Füsüs, yüzük taşı anlamına geldiğinden kale de bu adla anılmıştır.

mahalli mahkeme-i şer'iyyesi sicillâtından istifade olunması cihetle Ayıntâb'ın şöhret ve ma'muriyetinin tarih-i mezkûrden ibtidâ eylediği der-kârdır.", "Kazâ-i Ayıntâb", **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, Haleb: Haleb Vilâyeti Matbaası, H.1300, s.82

⁴ "İki Frank reisi, Josselin'in toplamış olduğu Frank ordusunun bakıyesiyle beraber onun yardımına geldiler. Deluk, Ayıitap ve Raban kontu olan Mahi (Mahuis) de oraya geldi." Urfalı Mateos ve Papaz Grigor, **Urfalı Mateos Vekayi-Namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)**, (Çev: Hrant D. Ancreasyan), Ankara: TTK, 2000, s.277

⁵ Guillaume de Tyr: Sur Piskoposu olan ve üçüncü haçlı ordusunun kuruluşuna önyak olmakla tanınan XII. y.y. Haçlı tarihçilerindendir.

⁶ Urfalı Mateos ve Papaz Grigor, **a.g.e.**, s.277

⁷ Özdeğer, "Gaziantep", s.466

⁸ Yetkin, "Gaziantep Şehri Eskiden Ne İsimlerle Anılırdı", s.10

⁹ Gaziantep İl Turizm Müdürlüğü, **Gaziantep**, Gaziantep: Gaziyurt Matbaası 1972, s.15

Başka bir rivayete göre ise Ayıntab'ın kötü bir hâkimi vardır. Birçok uygunsuz iş yaptıktan sonra yaptıklarına pişman olur ve tövbe eder. Kişinin adı Ayni olduğundan dolayı halk “Ayni tövbe etti” der. Bundan dolayı şehrin adı “Ayni Tövbe”den Ayıntab kalır.¹⁰

Başka bir rivayete göre, bölgenin Müslümanlar tarafından fethi sırasında bölgenin beyinin “Aynî” adında biri olması nedeniyle Aynînin memleketi anlamında Aynîtap denilmiştir. Bu rivayete göre, tap kelimesi memleket anlamındadır.¹¹

Cemil Güçyetmez, bir yazısında Antep müftülük kâtibinin odasında Hintli Leknevi Mehmet Abdül Hay adında bir kişi tarafından yazılan “Hanifilerin Hal Tercümelerine Dair Güzel ve Seçkin Yazılar” adında Arapça ciltsiz bir kitap bulunduğunu ifade etmiştir. Kitabın basım tarihi H. 1324 (M.1906-1907)'tür. Bu kitapta H.767 (M.1365-1366) tarihinde ölen İbrahim Oğlu Ahmet adında Antepli bir bilginden bahsedilmiş ve onun verdiği bilgilere göre, Ayıntab adının manası şu şekilde açıklanmıştır. Ayıntap ismi birleşik bir isimdir. “Ayn” kelimesi “göz, pınar”dır. “Tep” kelimesi ise “tövbe etti” anlamındadır. Buna göre kelimenin anlamı “tövbe eden pınarı” anlamına gelmektedir.¹²

Ayıntap, kelime anlamına göre değerlendirilecek olursa, “tap” kelimesi yer,” ayn” kelimesi ise kaynak manası taşımaktadır. Böylece “kaynaklar yeri” olarak düşünülebilir. Ayıntab'ın birçok kaynak suyu olması nedeniyle ismin buradan gelme ihtimali de mümkündür. Yine “tap” kelimesinin, Sümer dilinde güzel anlamına geldiği belirtilir. Buna göre de ismin anlamı “güzel kaynak”, “güzel göz” olur. “Tap” kelimesinin Farsça anlamları ise güç, takat, ışık, parlaklık, taze, parlayan, parlatan, aydınlatan gibi anlamlar ifade eder. Buna göre ismin ifade ettiği anlamlar da değişir. Ayıntab'ın ak taşlardan yapıldığından ve yazın güneşin taşlara çarpmasıyla meydana gelen parlaklıktan dolayı bu ismi alma ihtimali de mümkündür.

Yukarıda bahsedilen Haçlı Seferlerinde “Hantap” kelimesinin, Türkçe kral, hükümdar, devlet reisi demek olan “han” ile yer manasına gelen “tap” kelimelerinden

¹⁰ Mahmut Oğuz Göğüş, **İlk İnsanlardan Bugüne Çeşitli Yönleriyle Gaziantep**, Gaziantep: Cihan Ofset, t.y., s.22; Gaziantep İl Turizm Müdürlüğü, **a.g.e.**, s.15

¹¹ Cemil Cahit Güzelbey, “Gaziantep’in Adları ve Manaları”, **Gaziantep Kültür Dergisi**, (97), 1966, s.9

¹² Cemil Güçyetmez, “612 Yıl Önce Yaşayan Antepli İbrahim Oğlu Ahmet’e Göre: Ayıntap İsminin Anlamı Nedir?”, **Gaziantep Kültür Dergisi**, (33), 1960, s.6

meydana geldiği ifade edilmektedir. Buna göre: “Hantap” han yeri, han toprağı anlamlarına karşılık gelmektedir. Genellikle Ayıntab isminin anlamı olarak da bu ifade kabul görmektedir.¹³

Salnamelerde ise Ayıntab isminin anlamı olarak, geçmişten beri bir de “*Arabistan Gelin*” (Arûs-ı Arabistân) şeklinde adlandırıldığından bahsedilmektedir.¹⁴ Bunun dışında Ayıntab’ın anlamı hakkında Amerikan Hastanesinin 1948’deki müdürü Dr. Dewey Boston, misyon merkezine yazdığı bir mektupta Ayıntab için “Azariah Smith Hastanesi (Amerikan Hastanesi), Gaziantep’in ismi gibi “*Şifa Pınarı*” olmaya çalışmakta” ifadesini kullanmıştır. Boston’un ifade ettiği bu isim Ayıntab kelimesinin Arapça karşılığıdır.¹⁵

Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere, ismin anlamı ve ortaya çıkış şekli hakkında farklı bilgiler bulunsa da söyleniş şekli üzerinde fazla bir değişiklik olmamıştır. Şehir, Osmanlı Devleti boyunca Ayıntab olarak adlandırılmış, Cumhuriyet döneminde ise Antep olarak söylenmeye başlanmıştır, Milli Mücadele döneminde yapılan direniş sonucunda ise Gazi unvanını alarak Gaziantep şeklinde söylenir olmuştur.

1.1.2. Ayıntab Şehrinin Coğrafi Özellikleri

Günümüzde Gaziantep ili, Akdeniz ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nin birleştiği noktada yer almaktadır. Büyük bir bölümü Akdeniz Bölgesi’nin doğu kesiminde yer alırken, bir bölümü de Güney Doğu Anadolu Bölgesi’nin batısında yer alır. Gaziantep; doğuda Şanlıurfa’nın Birecik ve Halfeti, Kuzeydoğudan Adıyaman’ın Besni (Behisni), kuzeyden Kahramanmaraş’ın Pazarcık, batıdan ise Osmaniye’nin Bahçe ve güneybatısı Hatay’ın Hassa ilçeleri, güneyi ise Kilis il sınırlarıyla çevrilidir.

Şehir merkezinin denizden yüksekliği yaklaşık 850 metredir. Yüzey alanının yaklaşık % 52’sini dağlar, % 27’sini ise ovalar kaplamaktadır. Şehir sınırları içerisinde kuzeyden giren dağlar, Araban Ovası’nın batısından il merkezinin batısına uzanır. Güneydoğu Toroslarının uzantıları olan bu dağlar ile bölgenin batısını kuşatan dağlar

¹³ Güzelbey, “**Gaziantep’in Adları ve Manaları**”, s.15

¹⁴ “Ayıntâb şehri gerek ciyâdet-i ab ve havâsı ve gerek kesret-i fuzalâsı cihetiyle ötedenberü bir de (Arûs-ı Arabistân) nâmıyla ma’rûfdur”. **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, H.1300, s.82

¹⁵ Uğuroğlu Barlas, **Gaziantep Tıp Fakültesi Tarihi ve Azınlık Okulları**, Gaziantep: Gaziantep Kültür Derneği Yayınları, 1971, s.17

oldukça düzgün ve sistemli bir sıra oluşturarak, Gaziantep şehrini Hatay-Kahramanmaraş çukurluğundan ayırır. Güneydoğu Toroslarının uzantıları olan Sof Dağları'nın güneyinde ise Gaziantep Yaylası uzanır. Dülükbaba Dağları il merkezinin kuzeybatısında bulunmaktadır, Sof Dağları'nın Hatay yönündeki uzantıları olan Gani Baba ve Sarıkaya dağlarının batı tarafında İslahiye Ovası, doğusunda ise İslahiye Platosu bulunmaktadır. En yüksek noktası 1050 metre olan Sam Dağları, Sof Dağları ile Dülükbaba Dağları arasında bulunmaktadır. Barak (Doğanpınar), Araban, Yavuzeli ve Oğuzeli ovaları da şehrin başlıca önemli ovalarıdır.¹⁶

Ayıntab kazasında 4 akarsu bulunmaktadır. Bunlar, Sacur, Cevaz, Allaben ve Kuveyk sularıdır. Ayıntab'a yaklaşık 12 km. uzaklıkta ve batı tarafında Sacurbaşı ve Pancarlı mezrasından doğan ve Sacur olarak adlandırılan su, Osmanlı döneminde Ayıntab'ın camilerini, hane ve hamamlarını ihya edip suladıktan sonra, Fırat Nehri'ne dökülür. İkinci nehir, Ayıntab'ın doğu tarafında ve yaklaşık 30 km. mesafede yer alan Kerat karyesi civarında Epişke adıyla anılan mezra arazisinden doğmakta ve Cevaz Nehri olarak adlandırılmaktadır. Bu pınar, bazı ufak tefek pınarlarla birleşerek, Kerat karyesiyle Reşi nahiyesi köylerini suladıktan sonra Nizip kasabası önünden geçerek Fırat'a dökülür. Üçüncü nehir, yine Ayıntab'ın batı tarafında yaklaşık 2,5 km. mesafede bulunan ve Taşbend olarak adlandırılan mahalde doğmakta ve ilerisinde bazı pınarlar ile Kasarcı Pınarı'yla birleşmektedir. Bu nehir, Allaben (Aynü'l-leben) olarak isimlendirilir ve şehir merkezinden geçerek, sonunda bu da Fırat'a dökülür. Son olarak, Ayıntab'ın doğu tarafında ve yaklaşık 15 km. mesafede bulunan, Çağdın (Çağdığın) karyesinde doğan su, Kuveyk adını taşımaktadır. Bu çay Hacı ve Kızılhisar karyelerini suladıktan sonra Haleb'e gitmektedir.¹⁷

XIX. yüzyılda bu nehirler üzerinde Ayıntab'ı diğer bölgelere bağlayan 7 köprü bulunmaktadır. Bunlar, Maraş ve İslahiye'den gelip giden yolcuların güzergahlarında, şehrin dışında ve batı tarafında bulunan Maanoğlu, doğu ve kuzey tarafında ve Rumkale üzerinde Teftiğin ile şehrin kenarlarında Orta Köprü, Aynü'l-leben, Kılıç, Yazıcı ve Haleb Caddesi üzerinde Cahı (Hâcı) adlarıyla anılan köprülerdir.¹⁸

¹⁶Gaziantep, <http://www.turkcebilgi.com/gaziantep/ansiklopedi>. (25.01.2015)

¹⁷“Kazâ-i Ayıntab”, **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, Haleb: Haleb Vilâyeti Matbaası, H.1326, s.237

¹⁸“Kazâ-i Ayıntab”, **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, Haleb: Haleb Vilâyeti Matbaası, H.1284, s.137-138

Ayıntab, Osmanlı Dönemi'nde XIX. yüzyılda idari olarak bağlı bulunduğu Haleb Vilayetinin kuzeyinde, yaklaşık 120 km. mesafede bulunmaktadır. Şehrin binaları güzel, sokakları oldukça geniş ve temizdir. Etrafı bağ ve bahçelerle kaplıdır. Manzarası gayet güzel havası ise gayet sağlamdır.¹⁹

1.1.3. Ayıntab Şehrini Siyasi ve İdari Tarihi

1.1.3.1. İlk Çağlardan Osmanlı Egemenliğine Kadar Ayıntab

Anadolu'nun en eski yerleşim birimlerinden biri olan Ayıntab, Amerikalı yazar ve araştırmacı George Thomas Klinan'ın "The New Look of World Ranking" (Dünya Sıralamasına Yeni Bakış) adlı çalışmasındaki teze göre, dünyanın en eski yerleşim yeridir. Bu esere göre: Ayıntab M.Ö. 5600'lerde kurulmuş ve bunu M.Ö. 5000'lerde kurulmuş olan Kudüs takip etmiştir.²⁰ Ayıntab şehrinin dünyanın en eski şehri olduğu bu iddialı tez bilimsel olarak kesinlik kazanmış olmasa da şehrin merkezinde yer alan kalenin bulunduğu höyük üzerinde yapılan kazılarda, şehrin tarihinin M.Ö. 5600 senesine kadar gittiği ve bu tarihten M.Ö. X. yüzyıla kadar bölgenin sürekli iskân halinde olduğu anlaşılmıştır. Bugün özellikle arkeolojik çalışmalar sayesinde Ayıntab bölgesinin tarihi, çok daha gerilere götürülebilmekte, bölgenin Yontma Taş Devrinden başlayarak iskân edildiği ifade edilmektedir.²¹

İlk çağlarda Ayıntab'ın adına, rastlanılmamakla birlikte, bölge merkezinin Ayıntab'ın 10-12 km kuzeyinde bulunan Dülük (Doliche) olduğu bilinmektedir.²² Zira burası antik devirlerde iktisadi ve siyasi olayların yoğun bir şekilde yaşandığı, Mezopotamya'dan Fırat Nehri'ni takip ederek Anadolu'ya gelen kervanların bu nehri geçtikleri Birecik (Apemea) ile Maraş (Germanica) arasında önemli bir kavşak noktasıydı. Ayrıca burası Urfa (Edessa-Ruha), Maraş ve Halep yollarının kesiştiği noktada bulunmaktaydı.²³

¹⁹ "Kazâ-i Ayıntab", **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, Haleb: Haleb Vilâyeti Matbaası, H.1321, s.235

²⁰ Nejat Göyünç, "Gaziantep Tarihi ile İlgili Bazı Notlar", Yusuf Küçükdağ (Ed.), **Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu**, Gaziantep: Arsan Basın, 2000, s.45

²¹ Mustafa S. Akpolat, **Gaziantep Kalesi**, Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2010, s.15

²² Özdeğer, "Gaziantep", s.466

²³ Hüseyin Özdeğer, **Onaltıncı Asırda Ayıntâb Livâsı**, İstanbul: Bayrak Matbaacılık, 1988, s.1

Dülük ve çevresi, M.Ö. 1800-1200 tarihleri arasında, Hititlerin egemenliği altında yaşamaktaydı. M.Ö 1200’lerde yıkılan Hitit Devleti’nin yerine birçok Hitit Şehir Devleti kurulmuştu. Ceyhan, Ayıntab’ın bu kent devletlerinden, Gummuhi (Kumukh veya Gümmük) Şehir Devleti’nin sınırları içerisinde yer aldığını belirtirken, Özdeğer ise Dülük’ün, bu şehir devletine mi, yoksa bugünkü Keferdiz Köyü yakınlarındaki Sakçagözü Şehir Devleti’ne mi dâhil olduğunun bilinmediğini ifade etmektedir.²⁴

Bu dönemlerde ticaretin kavşak noktasında bulunan Dülük’ün zenginliğiyle meşhur olması, Asur tüccarlarının kenti istila etmesine sebep olmuş ve bu istilalar sonucunda bölge, M.Ö. 709 tarihinden M.Ö. 613-610 tarihine kadar, Asur egemenliği altında kalmıştı. Asurluların ardından bölge, bu tarihten itibaren Medlerin egemenliği altına girdi.²⁵

Bölge, Med Kralı Kiyaksar’ın Asurluları mağlup etmesiyle Med egemenliği altına girmiş²⁶ ve M.Ö. 546 tarihlerinde Medlerin yerini Persler almıştı. Ancak bu durum bölge açısından herhangi bir değişikliğe neden olmadı. Hem Medlerin hem de Perslerin egemenliği sırasında, bölgede İran kültürünün ağır bastığı bir dönem yaşandı.²⁷

M.Ö. 334 tarihinde doğu seferine başlayan Büyük İskender, M.Ö. 333 tarihinde Mezopotamya’dan ve Anadolu’dan gelen yolların kavşak noktasında bulunan İssus (Ayas: Adana’ya bağlı Yumurtalık civarında) kentinin yakınında, Pers İmparatoru Daryüs’ü yenince, Dülük ve bölgesi Makedonya sınırlarına dahil edildi. Büyük İskender’in ölümü sonucunda imparatorluk, generalleri arasında bölününce Dülük bölgesi, İskender’in generallerinden Selevkos (Selefkos)’un, Babil Satraplığını ele geçirmesiyle, Selevkosların egemenliği altında kaldı. M.Ö. I. yüzyılın başlarında Selevkos Devleti’nin zayıflaması üzerine, Romalıların desteğini alan XIII. Antiokhos, M.Ö. 69 tarihinde Ayıntab bölgesinin kuzey doğusunda Kommogene Krallığını ilan etti. Böylece bölge bu krallığın egemenliği altına girmiş oldu. Bu tarihten itibaren Kommogene Krallığı, bazen bağımsız bazen de Romalıların nüfuz ve müdahalesi altında M.S. 73 tarihine kadar ayakta kaldı. Bu tarihten itibaren ise bölge, tamamen Roma yönetimine dahil edildi. Ayıntab’ı M.S. 65 tarihinde

²⁴ Erdal Ceyhan, **Gaziantep Tarihi**, Gaziantep: GTO Kültür Yayınları, 1999, s.10-24; Özdeğer, **Onaltıncı Asırda Ayıntâb Livâsı**, s.2

²⁵ Ceyhan, **a.g.e.**, s.10-24

²⁶ Özdeğer, “**Gaziantep**”, s.466; Özdeğer, **Onaltıncı Asırda Ayıntâb Livâsı**, s.2

²⁷ Göğüş, **a.g.e.**, s.46

Pompeus'un Roma topraklarına kattığı da ifade edilmektedir.²⁸ Roma sınırlarının, Ayıntab'ın çok daha güneyinde olması nedeniyle, Ayıntab ve çevresinin, Roma'nın yükselme ve duraklama devrinde sakin bir dönem geçirdiği tahmin edilmektedir.²⁹

Roma İmparatorluğu, doğu ve batı olarak ikiye ayrıldıktan sonra Ayıntab, M.S. 395'ten itibaren Bizans (Doğu Roma) hakimiyeti altında yaşamaya devam etti. Dülük ve çevresi Bizans hakimiyeti sırasında, Arap sınır bölgesinin önemli bir mevkiini teşkil etmesinden dolayı önemli mücadelelere sahne oldu. Ayıntab şehrinin çekirdeğini oluşturan Ayıntab Kalesi de bu mücadeleler sonucunda inşa edildi. Ayıntab şehrinin de bu suretle ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.³⁰ Haleb vilayet salnamelerinin verdiği bilgiye göre de Dülük'ün 800 tarihlerine kadar bölgenin merkezi olduğu ancak bu tarihlerde Dülük'ün harab olmasıyla merkezin Ayıntab'a geçtiği ifade edilmektedir.³¹ Özdeğer, Selefkos takvimiyle 800, miladi 499 yıllarına denk gelen bir deprem sonucunda, Dülük Kalesi ve Kasabası'nın harap olduğunu, 527-565 yılları arasında buranın yerine Ayıntab Kalesi'nin inşa edildiğini belirtmektedir.³²

Hız. Ömer'in komutanlarından İyaz b. Ganam'ın (İyâs bin Ganm) komutası altında bulunan ve 636 senesinde Ebu Ubeyde'nin Yermük savaşında Bizans ordusunu yenmesinin ardından, Suriye'nin kuzeyine ilerleyen öncü Arap ordusu, Ayıntab ve Dülük'ü, Bizans'tan aldı. Böylece bölge (Ayıntab, Dülük, Merziban (Merziman), Raban ve Tilbaşâr kaleleri) İslam topraklarına dahil edildi. Fakat bölge, iki ülke arasındaki mücadelelere sahne olmaya devam etti.³³

Dört Halife döneminin ardından bölge, 661-750 tarihleri arasında Emevilerin egemenliği altında kaldı. Bu dönemde buralara Arap kabileleri yerleştirildi. Abbasiler, 750 tarihinde Emevilerin egemenliğine son vererek, bölgeyi hakimiyetlerine aldılar. Ancak İslam Devleti içinde yaşanan bu mücadele döneminde Ayıntab bölgesi Araplar ile Bizans arasındaki mücadelelere sahne olmaya devam etti ve bölge kısa bir süreliğine yeniden

²⁸ Ceyhan, **a.g.e.**, s.34-40

²⁹ Göğüş, **a.g.e.**, s.25

³⁰ Özdeğer, "**Gaziantep**", s.466; Özdeğer, **Onaltıncı Asırda Ayıntâb Livâsı**, s.2

³¹ **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, H.1300, s.82

³² Özdeğer, **Onaltıncı Asırda Ayıntâb Livâsı**, s.3

³³ Besim Darkot ve Hikmet Turhan Dağlıoğlu, "**Ayıntab**", **İslam Ansiklopedisi**, C.2, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1961, s.65; Göğüş, **a.g.e.**, s.26; Özdeğer, **Onaltıncı Asırda Ayıntâb Livâsı**, s.3

Bizans egemenliğine geçti. Ardından Harun Reşit, 782 tarihinde bu bölgeyi yeniden İslam topraklarına kattı. Bölgenin merkezi olarak, Dülük'ün yerini yavaş yavaş Ayıntab denilen kale ve çevresinin almaya başlamasının muhtemelen bu tarihten itibaren olduğu tahmin edilmektedir.³⁴

Abbasi halifelerinin siyasal güçlerinin azalması sonucu bölge sırasıyla, Mısır Tolunoğlu Devleti, Mısır Fatimileri, ardından Musul ve Halep atabeyleri ile Suriye Selçukluları arasında el değiştirdi.³⁵ Daha sonra Alp-Arslan tarafından görevlendirilen Afşin Bey, 1067 yılında yaptığı fetihlerle bu bölgedeki Türk hâkimiyetini oluşturdu. Kısa bir süre sonra 1084'te Antakya'yı yeniden ele geçiren Süleyman Şah zamanında Halep civarı ve Ayıntab kendiliğinden Süleyman Şah'ın hâkimiyetine girdi. Bölge, Suriye Selçuklularının elindeyken önce 1098'de bir süre Edessa (Urfa) Latin Kontluğu'nun egemenliğinde kaldı. Bu dönemde Urfa Kontluğu'nun Maraş Kontluğu'na tabi olmasıyla bölge Maraş'a bağlandı ve Haçlıların önemli müstahkem mevkiileri durumuna geldi.³⁶

Haçlı Seferleri'nin şiddetini kaybetmesiyle, 1149 yılında I. Mesud'un damadı Atabeg Nureddin Mahmud Zengi, düzenlediği seferde Ayıntab, Tilbaşâr ve Azâz'ı aldıysa da kuvvetleri mağlup oldu. Bunun üzerine Sultan Mesud, oğlu Kılıçarslan ile beraber Maraş'ı kuşatarak ele geçirdi. Sultan Mesud ve Kılıçarslan, Tilbaşâr önünde Franklarla karşılaştı ancak Frankların savaşa cesaret edememesi üzerine Haçlıların işgalinde bulunan Göksün, Behisni, Göynük, Ra'ban ve Ayıntab şehir ve kaleleri 1150 yılında Selçukluların eline geçti. Sultan Mesud'un ölümü üzerine Nureddin Mahmut, bölgeyi işgal ettiyse de Kılıç Arslan 1157'de bölgeyi yeniden ele geçirdi.³⁷

Ayıntab'a Selçukluların hâkim olmasından bir süre sonra bölge önce Fatimi Devleti'ne ve ardından yeniden Hristiyanlara geçti. Ancak 1187 yılında Selahaddin Eyyubi, bölgeyi Haçlılardan tekrar aldı. Yaşanan bu mücadelenin en zorlusu Ravanda³⁸

³⁴ Özdeğer, "Gaziantep", s.466

³⁵ "Gaziantep", **Büyük Larouse Sözlük ve Ansiklopedisi**, C.VII, İstanbul: Gelişim Yayınları, 1986, s.4437

³⁶ Özdeğer, **Onaltıncı Asırda Ayıntâb Livâsı**, s.4

³⁷ Özdeğer, "Gaziantep", s.466; Özdeğer, **Onaltıncı Asırda Ayıntâb Livâsı**, s.4

³⁸ Günümüzde Kilis il sınırları içerisinde yer alan Kilis'in 24 km. kuzeybatısındaki Polateli ilçesine bağlı Belenözü (Ravandan) Köyü sınırları içerisinde bulunmaktadır.

(Revanda) Kalesi önünde olduğundan, buradaki halkın bu kaleye Selahaddin Eyyubi Kalesi dediği ifade edilmektedir.³⁹

Ardından Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykâvus, 1218 yılında Ermeni Krallığı'nı kendine tabi kıldıktan sonra yönünü Suriye'deki Eyyubilere çevirdi. Keykâvus, Eyyubi meliklerinden el-Melikü'l-Efdal'in de yardımını alarak Haleb Eyyubi Hükümdarı Melikü'l-Aziz'e karşı 1218'de sefere çıktı. Ancak el-Melikü'l-Efdal'in ihaneti üzerine Haleb topraklarına girmiş olduğu halde geri çekilerek Elbistan'a döndü. Böylece ele geçirilen Ayıntab ve çevresi yeniden Haleb Emirliği'ne bağlandı.⁴⁰

XIII. yüzyılın ilk yarısında başlayan Moğol istilası, Ortadoğu ve Anadolu'da büyük yıkımlar yaratmıştı. Bu istila 1271 tarihinde Ayıntab'a ulaştı ve burası harap bir hale geldi. Ancak 1273 tarihinde Mısır Hükümdarı Baybars, Moğolları durdurmayı başardı. Moğolları Suriye'den tamamen uzaklaştırmak isteyen Baybars, 1277'de Ayıntab'dan geçti ve Elbistan Ovasındaki Selçuklu-Moğol ordusunu yenerek Kuzey Suriye'yi Moğol baskısından kurtardı.⁴¹

Baybars'ın Moğolları yenmesinin ardından Ayıntab ve bölgesi, Memlûk Sultanlığı ile Maraş ve Elbistan'a hakim Dulkadiroğulları arasında itilaf konusu olmaya başladı. Dulkadiroğulları-Memlûk arasında yaşanan çatışmalar sırasında arada kalan Ayıntab birkaç kez karşılıklı el değiştirdikten sonra Timur, ordusu ile Güneydoğu Anadolu'ya gelerek, 1400'de önce Behisni'yi ele geçirdi.⁴² Behisni Kalesi düşünce, bir müddet burada Halep şehrinin kendisine bağlılıklarını bildirmeleri için bekledi. Ancak bu gerçekleşmeyince Ayıntab'a yöneldi. Timur'un şehre geleceğini öğrenen zenginler ve ileri gelenler şehri terk etti. Fakat geride kalan halk kale kapılarını kapayarak direnmeye çalışsa da bunun hiçbir faydası olmadı. Timur Ayıntab'ı zapt ederek kaleyi kuşattı ve ardından

³⁹ Göğüş, a.g.e., s.27

⁴⁰ Hamit Pehlivanlı, "Selçuklular ve Selçuklu Müesseseleri", Ahmet NezihiTuran (Ed.), **Tarih El Kitabı Selçuklular'dan Bugüne**, Ankara: Grafiker Yayınları, 2004, s.43

⁴¹ İsmail Altınöz, "Dulkadir Eyaletinin Kurulmasında Antep Şehri XVI. Yüzyıl", Yusuf Küçükdağ (Ed.), **Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan Gaziantep**, Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Vakfı Kültür Yayınları, 1999, s.105

⁴² Özdeğer, "Gaziantep", s.467; Özdeğer, **Onaltıncı Asırda Ayıntâb Livâsı**, s.6-7

Halep'e yöneldi. Timur kuvvetleri, Halep dönüşü şehri bir kez daha yağmaladı.⁴³ Bu sefer sırasında Timur'un yanında bulunan Nizâmeddin Şami, Zafernâmesinde şehrin zaptından sonra bir kısım halkın bağışlandığını, ancak çoğunun kılıçtan geçirildiğini, binaların ve evlerin yıkılıp yerle bir edildiğini belirtmektedir.⁴⁴

Timur istilasının ardından, tekrar Memlûklerin idaresine geçen Ayıntab, 1418'de bu sefer de Karakoyunlu saldırısına uğradı. Akkoyunlu Kara Yülük, bu tarihte Karakoyunlu topraklarına girerek, Mardin çevresini yağmalamış ve Mardin'i kuşatmıştı. Bunun üzerine Karakoyunlu Kara Yusuf onun üzerine yürümüş ve Kara Yülük Amid'e kaçmıştı. Kara Yülük'ün, daha sonra Halep'e sığınması üzerine Ayıntab, Karakoyunluların saldırısına maruz kaldı. Yaşanan olayların ardından yeniden Dulkadiroğulları-Memlûk mücadelesi başlarken, bu dönemde işin içine Osmanlıların dahil olması bölge açısından farklı bir dönemin başlangıcı oldu.⁴⁵

Bu devletlerin arasındaki mücadelede Osmanlılar, Dulkadiroğullarını desteklemekteydi. Fatih'in desteğiyle Dulkadir tahtına oturan Şehsuvar, 1467 ve 1468 tarihlerinde Memlûkler ile yaptığı savaşlarda galip geldi ve beyliğin sınırlarını Halep'e kadar genişletti. Böylece Ayıntab, Dulkadiroğullarının eline geçmiş oldu. Dulkadiroğulları, Fatih'in ölümünden sonra Osmanlı tahtına geçen II. Bayezid zamanında da Osmanlılarla dostluk münasebetlerini devam ettirmekteydiler. Ancak Yavuz Sultan Selim zamanında bu dostluk bozuldu. Yavuz Sultan Selim, Çaldıran Seferi sırasında (1514), Dulkadir Beyi Alâüddeve'yi aynı mezhepten (Sünni) oldukları gerekçesiyle sefere davet etmiş ancak Alâüddeve bir bahaneyle bunu reddederek tarafsız kalacağını bildirmişti. Fakat tarafsız kalmadığı gibi, Osmanlı Devleti'nin İran üzerine yaptığı sefer sırasında Osmanlı ordusunun ihtiyacı olan yiyecek ve hayvan yemi satışını da yasaklatmıştı. Ayrıca ordunun iâşe ve teçhizatlarını da yağmalatarak Osmanlı Devleti'ni arkadan vurmuş oldu. Bu durumdan rahatsız olan Yavuz Sultan Selim, İran Seferi'nden vazgeçerek, Dulkadir Beyliğini ortadan kaldırdı ve idaresini Şehsuvaroğlu Ali Bey'e verdi.

⁴³ Mehmet Alpargu, "XV. Yüzyılda Antep'in Tarihine Umûmi Bir Bakış", Yusuf Küçükdağ (Ed.), **Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan Gaziantep**, Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Vakfı Kültür Yayınları, 1999, s.84-85

⁴⁴ Özdeğer, "**Gaziantep**", s.467; Özdeğer, **Onaltıncı Asırda Ayıntâb Livâsı**, s.6-7

⁴⁵ Alpargu, **a.g.e.**, s.86

Bu karışıklıklardan faydalanan Memlûkler, 1515 tarihinde Ayıntab şehrini yeniden işgal etti.⁴⁶

Yavuz Sultan Selim'in Memlûk seferine karar vermesinin ardından, Memlûk tebaası içindeki Sünni halk arasında propagandaya başlanarak, Sünni halkın Osmanlıya katılması davetinde bulunuldu. Bu davete Halep ve Şam naipleri ile birlikte Ayıntab naibi de katıldı.⁴⁷ Bu dönemde Fırat Nehri'nin batı yakasında bulunan Malatya'dan Ayıntab'a kadar olan yerler Memlûk Devleti'nin idaresi altında idi. Mercidabık Savaşı (24 Ağustos 1516) öncesi Şehsuvaroğlu Ali Bey, Maraş ve havalisinden Dulkadir Türkmenlerinden asker toplayarak Osmanlılara katıldı. Şehsuvaroğlu Ali Bey, aynı zamanda Ayıntab ve Halep mıntıklarını çok iyi bildiğinden Osmanlı ordusuna kılavuzluk yapmaktaydı. Bu sırada Yavuz, Malatya'dan hareket ederek Memlûklere bağlı kaleleri birer birer ele geçirdi ve 20 Ağustos 1516 günü Ayıntab sınırında bulunan Merziban (Merzüban) Çayına geldi. Memlûklerin Ayıntab Valisi Yunus Bey, bunu duyunca Osmanlı'ya bağlılığını bildirdi. Daha sonra Yavuz, Yunus Bey'in kılavuzluğunda Ayıntab'a geldi ve böylece Ayıntab Osmanlı egemenliğine girmiş oldu. 20 Ağustos 1516 tarihinde Yavuz tarafından Osmanlı'ya dahil edilen Ayıntab, Mısır Seferi sonrası kurulan Zulkadiriye Eyaletine bağlı bir sancak merkezi haline getirildi. Osmanlı idaresine kadar birçok kez istilaya uğrayan ve savaşların eksik olmadığı Ayıntab, bu yüzden yeterince gelişmemişti.⁴⁸ Ancak yine de bölgede önemli bir şehirdi. Ayıntab'ın Osmanlı hâkimiyetine geçmesinden önceki yüzyılda, 1360-1451 yılları arasında yaşamış olan Aynî'nin ifadesine göre, XV. yüzyılda Ayıntab; 9 cami, 120 mescit, 15 medrese, 20 hamam ve birçok çarşısıyla birlikte büyük bir kültür ve ticaret şehriydi.⁴⁹ Ayıntab Osmanlı egemenliğine girmesiyle birlikte de gelişmeye ve büyüme devam etti.

1.1.3.2. Osmanlı Egemenliği Döneminde Ayıntab

Ayıntab'ın Osmanlı Devleti hakimiyetine geçmesinin hemen ardından tahriri yapılmış, Suriye, Mısır, Filistin ve Hicaz'ı kapsayan Vilayet-i Arab idari yapılanması

⁴⁶ Altınöz, “**Dulkadir Eyaletinin Kurulmasında Antep Şehri XVI. Yüzyıl**”, s.109

⁴⁷ Özdeğer, “**Gaziantep**”, s.467

⁴⁸ İlyas Gökhan, “Gaziantep ve Yöresinin Osmanlı Hakimiyetine Geçmesi”, Yusuf Küçükdağ (Ed.), **Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu**, Gaziantep: Arsan Basım, 2000, s.61-65

⁴⁹ Nejat Göyünç, “Türkiye Cumhuriyetinin 75. Yılında Gaziantep”, Yusuf Küçükdağ (Ed.), **Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan Gaziantep**, Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Vakfı Kültür Yayınları, 1999, s.2

içerisinde teşkilatlandırılmıştır. 1529-30 yıllarında hazırlandığı tahmin edilen sancak listesinde Şam ayrı bir vilayet haline getirilirken, Ayıntab Haleb Vilayeti'ne dahil edilmiştir. 1531 tarihinde ise yeni teşekkül eden Dulkadır (Zülkadriye) Eyaleti içerisine sancak olarak alınmıştır. 1543 tarihli mufassal defterinde Nehrül-Cevaz ve Tel-Başer nahiyelerinin Ayıntab sancağına dahil olduğu görülmektedir. XVI. yüzyılın sonlarında 1598 tarihli bir emr-i şerif ile kısa bir süre Haleb Beylerbeyiliğine bağlanan Ayıntab'ın 1609'da yeniden Dulkadır Eyaleti'ne geçmiş olduğu görülmektedir.⁵⁰

Ayıntab, Osmanlı Devleti hakimiyetine geçtikten sonra, coğrafi ve ekonomik şartları gereği, çevresindeki Güneydoğu ve Suriye çöllerindeki halklardan daha zengin bir konumda bulunuyordu.⁵¹ Bu dönemde istikrara kavuşan Ayıntab'da XVII. yüzyılın başlarına kadar herhangi önemli bir olay yaşanmazken, bu tarihlerden itibaren diğer Anadolu şehirleri gibi Celali saldırılarına uğradı.⁵²

XVII. yüzyılın başlarında Ayıntab'da Canbolatoğlu İsyanı meydana geldi. Merkezi Kilis olan bu isyan Ayıntab'ı da etkisi altına aldı. Canbolatoğlu, çevresinde toplanan Türk olmayan (Kürt ve Arap) topluluklarla birlikte, Halep civarında bağımsız bir devlet kurmak istemekteydi. Osmanlı Devleti, isyanı bastırmak için 1607'de harekete geçmiş ve bölgedeki Türkler de bu mücadelede devletin yanında yer almışlardı. Yapılan kanlı mücadeleler sonucunda isyan bastırıldı.⁵³ Ayıntab merkezinde Türkmen aşiretleri hakim iken, Arap aşiretleri bölgenin güneyinde, Kürt aşiretleri ise doğusunda bulunmaktaydı. Burada bulunan aşiretler Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar ara ara Ayıntab bölgesine saldırdılar.⁵⁴

Ayıntab'da XVIII. yüzyılda da aşiretlerin saldırısı devam etti ve şehir halkı, hem bu saldırılara hem de Osmanlı Devleti'nin bölgeye atadığı ehliyetsiz görevlilere karşı mücadele etmek zorunda kaldı.⁵⁵ 1788 tarihinde Arabistan Cenneti (Salnamelerde

⁵⁰ Hüseyin Çınar, **18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, 2000, s.14-15; Altınöz, "**Dulkadir Eyaletinin Kurulmasında Antep Şehri XVI. Yüzyıl**",s.114-117

⁵¹ Hulûsi Yetkin, **Gaziantep Tarihi ve Davaları**, Gaziantep: Yeni Matbaa, 1968, s.26

⁵² İsmail Kıvrım, **XVII. Yüzyılda Konya ve Ayıntab Şehirlerinde Gündelik Hayat**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi SBE, 2005, s.11

⁵³ Ceyhan, **a.g.e.**, s.94-95

⁵⁴ Hale Şıvgın, **19. Yüzyılda Gaziantep**, Ankara: Gaye Matbaacılık, 1997, s.18

⁵⁵ Yetkin, **Gaziantep Tarihi ve Davaları**, s.29

“*Arabistan Gelini*” olarak geçmektedir) olarak anılan Ayıntab’da, Battal Paşazâde Nuri Mehmet Paşa, eşkıyalık, soygunculuk ve çeşitli yolsuzluklar yapan bazı yeniçeriler ile halka saldırarak rahatı ve huzuru bozan grupların asayişsizliğini ortadan kaldırmak amacıyla asker topladı. Ancak Nuri Mehmet Paşa’yı çekemeyen rakipleri, bir yolunu bularak onu idam ettirmek istemişlerdir.⁵⁶ Gelişmeler sonucunda zamanla yönetim ve halkla arası bozulan Nuri Paşa, 20 Mart 1789 tarihli belgeye göre, onun zulmüne dayanamayan halk tarafından şehre sokulmayarak, kendisine saldırıda bulunmuş ve iki üç yüz kadar adamıyla şehre beş saat mesafede bulunan kendi yaptırdığı kalesine sığınmıştır.⁵⁷ Bu olayın yaşandığı 1789 tarihinde Daltaban Oğlu Mehmet Paşa, Ayıntab’ı kuşatmıştır.⁵⁸ Ayıntab ve Kilis naibi Abdülğani Efendi’nin tahririnde belirtildiğine göre, Daltabanzâde Mehmet Ali Paşa idam edilerek, mallarına devlet adına el konulması istenmiştir.⁵⁹ 1791 tarihli belgelerde ise Nuri Paşa’nın yeniden Ayıntab’a girerek fesada başlaması üzerine, bu meselesini halletmek için iki yol düşünülmüştür, bunlardan ilki paşayı Rumili’ne görevlendirerek Ayıntab’dan uzaklaştırmak, şayet bu mümkün olmaz ise katli için akrabalarından birini görevlendirmek.⁶⁰ Anlaşılan o ki paşayı Ayıntab’dan çıkarmak mümkün olmamış ve bunun üzerine akrabalarından eski Halep mütesellimi Seyyid Hasan Ağa bazı tedbirler ile paşanın hakkından gelebileceğini beyan ederek görevi üstlenmiştir.⁶¹ Ancak Seyyid Hasan Ağa’nın bu taahhüdü yerine getiremediği anlaşılmaktadır. Nuri Paşa ile ilgili son kayıt 18 Ağustos 1792 tarihli olan belgedir. Bu belgede şikâyetlerin gerçek olup olmadığı sorusuna, şikâyetlerin doğru olduğu cevabı verilmiştir. Bu tarihten sonra konuyla ilgili kayıt olmaması Nuri Paşa’nın 1792 yılında idam edilmiş olabileceği ihtimalini akla getirmektedir.⁶²

XIX yüzyılın başlarında 1803’te yaşanan Kalender Paşa kuşatması, 1804 ve 1819’daki Halep Valisi Çapanoğlu Celalettin’in yağmaları, 1824’te Fevzi Paşa’nın şehri muhasara etmesi Ayıntab’daki bütün düzeni altüst edip halkı bezdirmiş, bunun sonucunda mahalle ve köyler eşkıya ve azınlık çetelerinin saldırılarına açık hale gelmiştir.⁶³

⁵⁶ Şıvgın, **a.g.e.**, s.20-21

⁵⁷ **BOA**, HAT, 15/590

⁵⁸ Ceyhan, **a.g.e.**, s.96; Yetkin, **Gaziantep Tarihi ve Davaları**, s.30

⁵⁹ **BOA**, HAT, 272/15963

⁶⁰ **BOA**, HAT, 273/031

⁶¹ **BOA**, HAT, 272/15963

⁶² **BOA**, HAT, 272/15963

⁶³ Ceyhan, **a.g.e.**, s.96; Yetkin, **Gaziantep Tarihi ve Davaları**, s.30

Yüzyılın başında Ayıntab'a zarar veren siyasi olayların yanında 1818'de büyük kuraklık baş göstermiş,⁶⁴ 27 Zilkkade 1237 (15 Ağustos 1822)'de ise büyük bir deprem yaşanmıştır. Gece saat 02:30 civarında yaşanan bu depremde şehirde birçok cami, medrese ve ev zarar görmeye birlikte, kale gibi dayanıklı bir yapı dahi çok büyük bir zarara uğramıştır. Kalenin burçları ve duvarları zarar görmüş, kale içinde yer alan hanelerin tamamı yıkılmış ve harap hale gelmiştir. Bu evlerin altında birçok erkek, kadın ve çocuk helak olmuş ve yaralanmıştır. Kaledeki yıkım depremin ne kadar şiddetli olduğunu göstermektedir. Diğer yerlerde de birçok kişi yıkılan evlerin altında kalmış ve yaralanmıştır. Depremin gece yarısı meydana gelmesi ve insanların evlerinde uyurken depreme yakalanması, şüphesiz kayıp oranını arttıran önemli bir etken olmuştur. Geriye oturulacak mesken kalmadığından, halk başka beldelere gitmek zorunda kalmıştır. Taşrada olan köyler dahi boşalmış oralarda da birçok insan ölmüş ve hayvan helak olmuştur. Bu yüzden Ayıntab'ın müftüsü, uleması, mütesellimi ve diğer ileri gelenleri ile kethüda Necip Efendi ve Kale dizdarı, Şam'a yollayacakları zahire ve ağnamın affını istemişlerdir.⁶⁵

Bu olaydan kısa bir süre sonra, bölgede bir de Yeniçeri olayları yaşanmıştır. Padişah II. Mahmut tarafından 1826 yılında askeri alanda yapılmak istenen ıslahat sonucunda yeniçeriler daha önceleri olduğu gibi tekrar ayaklanmış, ancak bu sefer devlet erkânının desteğini alan padişah, 15 Haziran 1826 günü yeniçeri ocağına son verebilmiştir. Ardından ocağın ilga edildiği, yeniçeri bulunan bütün kale ve şehirlere bildirilmiştir.⁶⁶ Bu yerlerden biri olan Ayıntab'da da ocağın dağıtılması sonucu bazı eski ocak mensupları isyan etmişlerdir. Maraş Valisi Celaleddin Mehmed Paşa'nın 20 Mayıs 1827 tarihli tahriratına göre; Ayıntab sakinlerinden ve mülgâ yeniçeri eşkıyasından Uğurluoğlu İbrahim, Kara Caferoğlu Ahmed, Hacı Bico, Hacı Ahmedoğlu Karaoğlu, Hacı Mahmud, Mendellioğlu Hasan ve Kara Mehmed vs. adlı yeniçeriler, Mehmed Paşanın Ayıntab'a geldiği sırada firar etmişlerdir. Ardından bu kişilerin, Behisni civarında bulunan Hüsn-ü Mansur Kasabası'nda Behisni ileri gelenlerinden Murtaza Bey'in himayesinde oldukları anlaşılmış ve bunların idam ve izalesi istenmiştir.⁶⁷ İki gün sonra ise Ayıntab kadısının bu kişiler ve bunlara yardım edenlerin idamına dair ilamı çıkmıştır.⁶⁸

⁶⁴ Ceyhan, **a.g.e.**, s.96, Göğüş, **a.g.e.**, s.29

⁶⁵ **BOA**, HAT, 534/26272-C; **BOA**, HAT, 534/26272

⁶⁶ Necdet Hayta ve Uğur Ünal, **Osmanlı Devletinde Yenileşme Hareketleri**, Ankara: Gazi Kitabevi, 2005, s.101

⁶⁷ **BOA**, HAT, 291/17402-G

⁶⁸ **BOA**, HAT, 291/17402-M

XVIII. yüzyılın sonu ile XIX. yüzyılın başlarında yaşanan tüm bu olayların yanında, yine 1826'da yaşanan veba salgını ile Ayıntab halkı sıkıntılı günler yaşamıştır. Bu olayların yaşandığı sıralarda idari olarak Maraş'a bağlı olan Ayıntab, yüzyılın başında Halep'e dahil edilmiştir. Ancak bağlanma tarihi, şehir ile ilgili yapılan çalışmalarda farklı olarak verilmektedir. Bazı kaynaklarda şehrin, 1818 yılında Hurşit Paşa'nın valiliği döneminde Halep'e bağlanmış olduğu ifade edilirken,⁶⁹ şehrin aslında 1830 yılında Halep'e dâhil edildiği anlaşılmaktadır. Bu durumun nedeni şu şekilde açıklanmaktadır: 1817-19 yılları arasında Halep'de meydana gelen isyan sonucunda Halep Valisi Hurşit Paşa, yaptığı masrafları ileri sürerek kendisine Rakka ve Maraş'ın mansıp olarak verilmesini istemiştir. İlk başta bunun mümkün olmadığı cevabını almış, fakat Maraş Valisi Kalender Paşa'nın kefil gösterecek kuvvetli bir sarrafının olmayışı üzerine Ayıntab mukataası H. 1233'ten 1235'e (M. 1817-18/1819-20) kadar kendisine verilmiştir.⁷⁰ Bu durumun, Ayıntab'ın yanlış olarak 1818 tarihinde Halep'e bağlandığı fikrini doğurması, kuvvetle muhtemeldir. Ancak döneme ait arşiv belgelerinde yer alan bilgilere göre Ayıntab mukataasının bu tarihten önce de Halep valisine iltizam edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. H. 29 Zilhicce 1230 (M. 02 Aralık 1215) tarihli hatt-ı hümayunda Mutasarrıf Feyzi Beyzade Mehmet Emin Efendi ile durumu şikayet eden İbrahim Ağa'nın sundukları taktirde, yirmi sekiz ve yirmi dokuz senelerinde Ayıntab mukataasını sarraf göstermeden elinde bulunduran Maraş mutasarrıfı Kalender Paşa, aynı zamanda 64.937,5 kuruşu da ödememiştir. Bunun üzerine bahsedilen mukataanın otuz senesi iltizamı Halep Valisi Celal Paşa'nın uhdesine ihale olunmuştur.⁷¹ Mukataanın, Halep Valisi Hurşit Paşa'ya verildiği belgeden de bunu anlamak mümkündür. H. 13 Zilhicce 1234 (M. 03 Eylül 1819) tarihli belgede Hurşit Paşa, bahsi geçen mukataanın 1235 senesine kadar yine uhdesine verilmesi ricasında bulunmuş ve H. 29 Zilkade 1234 (M. 19 Ekim 1819) tarihinde yine kendisine verilmiştir.⁷² Ayrıca Halep'te ortaya çıkan olayları bastırması sırasında yaptığı masraflar için mukataanın yanında kendisine beş yüz kese akçe de ödenmiştir.⁷³ H. 1235 tarihli belge

⁶⁹ Darkot ve Dağlıoğlu, **a.g.e.**, s.66; Özdeğer, "**Gaziantep**", s.469

⁷⁰ Hilmi Bayraktar, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Antep'in İdarî Yapısı ve İktisadî Durumu", Yusuf Küçükdağ (Ed.), **Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu**, Gaziantep: Arsan Basın, 2000, s.84-85

⁷¹ "...mukata'ât-ı mezkûrenin yiğirmi sekiz ve yiğirmi dokuz senelerini halâ Mar'aş mutasarrıfı mîr-i mîrândan Kalender Paşa ber-mûcib-i hatt-ı hümayûn kuvve-i sarrâf göstermeyerek zabt itmiş..." "...mûmâ-ileyh zimmetinde olan cem'an altmış dörd bin tokuz yüz otuz yedi buçuk guruşu talep itmişler ise de..." "...mukata'ât-ı mezkûre Halebe karib ve civar olduğundan bahisle otuz senesi iltizâmı Halep Valisi Celal Paşa kullarının uhdesine ihale olunması..." **BOA**, HAT, 540/26663

⁷² "...işbu iki yüz otuz beş senesine mahsûben mukata'â-yı merkûme yine uhde-i hâlsânemize iltizâm ve ihâle kılınmasını..." **BOA**, HAT, 534./26269-F

⁷³ **BOA**, HAT, 1548/42

Mukataanın Hurşit Paşa'ya yaptığı masraflardan dolayı verildiğini ortaya koysa dahi aslında Osmanlı Devleti alacağını tahsil edemediği için daha önce H. 1230 tarihinde mukataayı Maraş valisinden alıp Halep valisine vermiştir.

Ayıntab, Halep Vilayetine ilhakından iki yıl sonra Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın işgaline uğramış ve bunun üzerine Mısır Hidivliğine ilhak edilmiştir. Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa, 21 Haziran 1832'de Ayıntab'a yolladığı buyrultuda Halep Eyaleti ve kazalarının Mısır'a bağlandığını ve Ayıntab'a Battalzade Hacı Sadık Bey'in atandığını bildirmiştir.⁷⁴ İbrahim Paşa ile Osmanlılar arasında 5/6 Mayıs 1833'te imzalanan Kütahya Antlaşması'na göre, Ayıntab bölgesi ikiye ayrılarak, Mısır ve Osmanlı arasında taksim edilmiştir. İlk iş olarak önemli askeri mevkilere Mısır askerleri yerleştirilmiş, önemli makamlara Mısır yanlıları getirilmiştir. Kısa bir süre içinde vergi adı altında büyük bir soygun ve talan başlamıştır.⁷⁵

Mehmet Ali Paşa, Kütahya Antlaşması ile istediği birçok bölgeyi kendi denetimine almasına rağmen bununla yetinmeyerek 1839'da Mısır'ın bağımsızlığını ilan etmiştir. Bunun üzerine II. Mahmut bir ferman ile Mehmet Ali Paşa'nın cezalandırılmasını istemiş ve her iki ordu savaş hazırlıklarına başlamıştır. Osmanlı ordusu 20 Haziran 1839'da Birecik ve Nizip karargâhında toplanmıştı. Nizip Çayı'nın bir kolu olan Orul Suyu her iki ordu arasında sınır oluşturuyordu. İki ordunun kuvvetleri neredeyse birbirine denkti. İbrahim Paşa, Halep-Birecik yolunun her iki tarafından Birecik yönünde harekete başladı. Mısır ordusu 23 Haziran'da Osmanlı kuvvetlerine hücum etti. Osmanlı ordusu bu saldırıyı püskürttüyse de, 24 Haziran'da yeniden saldırıya geçen Mısır ordusu, Osmanlı ordusunu perişan etti. Ayıntab halkı, Nizip Savaşı sırasında da şehirdeki Mısır kuvvetleriyle çatışmışlar, Osmanlı kuvvetlerinin yenilmesi üzerine İbrahim Paşa'dan korktukları için birçoğu şehri terk etmişti. Yaşanan Nizip Savaşı esnasında II. Mahmut ölmüş ve yerine 1 Temmuz 1839'da Abdülmecit geçmişti. Ayrıca Osmanlı bu dönemde büyük devletlerin himayesini de kabul etmişti. Bu büyük devletler İngiltere, Fransa, Prusya, Avusturya ve Rusya idi. Fransa, Mehmet Ali Paşa yanlısı olmasına rağmen diğer devletler, Mısır valisinin gerekirse silah zoruyla durdurulması kararına varmışlardı. Bu baskıya fazla dayanamayan Mehmet Ali Paşa 1840'ta işgal ettiği bütün Suriye'den çekilmek zorunda

⁷⁴ Bayraktar, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Antep'in İdarî Yapısı ve İktisadî Durumu", s.85

⁷⁵ Şıvgın, a.g.e., s.25, 34

kaldı. Böylece İbrahim Paşa da Ayıntab'dan çekilmiş oldu.⁷⁶ 1840 tarihine kadar devam eden bu işgalde Ayıntab halkı Mısırlıları işgalci olarak görüp onlara karşı mücadele etmişlerdir. Ayıntab'ın Mısır-Osmanlı sınır bölgesinde ve her iki devletin nüfuz sahasında olması bölgede idari karmaşanın yaşanmasına neden olmuştur.

Mısır meselesinden sonra Ayıntab, 1865'e kadar Haleb Eyaleti'ne bağlı bir sancak olarak kaldı. 1864 Vilâyet Nizâmnâmesi ile yapılan idari değişiklikle, Ayıntab 1865 yılında Haleb merkez sancağına bağlı bir kaza olarak yeniden teşkilatlandırıldı. Ayıntab'ın bu durumu 1918'e kadar devam etti.⁷⁷

Osmanlı hâkimiyetine girmeden önce devletler arasındaki mücadelelere sahne olan ve bu nedenle bazı zamanlarda yıkıma uğrayan Ayıntab, XVI. yüzyıldan sonra sanayi ve ticaret alanında daha hızlı gelişmeye başladı. Vakıflar yoluyla da birçok medrese, kitaplık, han, hamam, cami gibi topluma yararlı kurumlar oluşturuldu. XVII. yüzyılda da Ayıntab, bölgenin bilim ve kültür merkezlerinden biri oldu. Zengin vakıf kuruluşları, esnaf birlikleri, sosyal yardım kurumları, medreseler bu dönemde düzenli olarak çalıştı.⁷⁸ Ancak, XVIII. yüzyıl sonu ile XIX. yüzyılda Ayıntab, bağlı olduğu Osmanlı Devleti gibi büyük sarsıntılar yaşadı. Osmanlı döneminde Ayıntab, oluşturulan kurumlar ile klasik bir Osmanlı şehri hüviyeti kazandı.

1.2. Şehrin Kentsel Dokusu

1.2.1. Kale

Ayıntab bölgesi, Bizans (Doğu Roma) hakimiyeti sırasında, Arap sınır bölgesinde kalmış ve yaşanan mücadeleler sonucunda Ayıntab Kalesi inşa edilmişti. Kale bugün Allaben (Aynü'l-leben) Deresi olarak adlandırılan ve şehrin merkezinden geçen çayın hemen güneyinde bulunmaktadır. Ayıntab şehrinin ilk çekirdeğini oluşturan kale, V. yüzyılda inşa edilmiş, VI. yüzyılda I. Justinianus tarafından Sasaniilere karşı bölgeyi tahkim etmek amacıyla büyütülmüş ve güçlendirilmiştir. Roma döneminde kuzey kesiminde bulunan ana kaya üzerinde şimdikine göre daha alçak bir seviyede kalan

⁷⁶ Ceyhan, a.g.e., s.101-103; Şıvgın, a.g.e., s.37-40

⁷⁷ Şıvgın, a.g.e., s.67-69

⁷⁸ Ceyhan, a.g.e., s.93

çekirdek kaleye, önce güney kısımdaki galeriler eklenmiş ve bu bölgeye toprak dolgu yapılarak taban yükseltilmiş ve genişletilmiştir. Böylece önceki konumuna göre daha güvenli bir hale getirilen kalenin etrafına, yine savunma amacıyla hendek eklenmiştir.⁷⁹

Tamamı Ayıntab çevresindeki taş ocaklarından çıkarılan kesme taşlarla yapılan kalenin, iç kale avlusu yaklaşık 100 metre, taban çevresi ise 1200 metre çapında bir daireyi andırmaktadır.⁸⁰ İlk yapıldığı sırada, su dolu olmayan bir savunma hendeği ve üçü iç, üçü dış kalede olmak üzere altı kuleden oluştuğu anlaşılan kale, daha sonra geliştirilmiştir.⁸¹ Evliya Çelebi kalede 26 burç olduğunu belirtmektedir. Ancak bunlardan 14'ünün kalıntısı günümüze gelememiş, bunların hendeğin dışında bulunduğu düşünülen ve kaleyi çevreleyen bir dış surda yer aldığı kabul edilmiştir. Kalede günümüze ulaşan 12 burç bulunmaktadır.⁸² Bu burçlar duvarlardan 3-4 metre daha yüksek olup toplamda 10 metre yüksekliğinde, 6-7 metre enindedir. Her burç arası mesafe 30 metredir.⁸³

Tarihi süreçte birçok kez el değiştiren ve bölgenin kilit noktalarından biri olan Ayıntab Kalesi'nin, Osmanlıların eline geçtikten sonra XVIII. yüzyıla kadar savunma amacıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Özellikle XVII. ve XVIII. yüzyıllarda bölgede yoğun olarak yaşanan isyan ve ayaklanmalarda kale görevlilerinin görev yerlerinden uzaklaşmaları kesin olarak yasaklanmıştır. Kale, bu dönemde hem suçluların hapsedildiği zindan hem de şehrin ileri gelenlerinin korunduğu bir yapıya sahip olmuştur.⁸⁴

Önceki yüzyıllarda kalede avarızdan muaf bir mahallenin olduğu⁸⁵ ve içinde bir cami bulunduğu⁸⁶ anlaşılmaktadır. Ancak XIX. yüzyılın başına kadar aktif olduğu anlaşılan kalenin, 27 Zilkade 1237/15 Ağustos 1822'de yaşanan büyük depremde, burçları ve duvarları zarar görmüş, kale içinde yer alan hanelerin tamamı yıkılmış ve harap

⁷⁹ Rifat Ergeç, "Gaziantep Kalesi", Yusuf Küçükdağ (Ed.), **Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan Gaziantep**, Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Vakfı Kültür Yayınları, 1999, s.296

⁸⁰ Ergeç, "Gaziantep Kalesi", s. 296-298

⁸¹ Doğan Kuban, **Türkiye'de Kentsel Koruma Kent Tarihleri ve Koruma Yöntemleri**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010, s.127; Rifat Ergeç, "Gaziantep Kalesi ve Hamamı", Yusuf Küçükdağ (Ed.), **Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu**, Gaziantep, Arsan Basın, 2000, s.270

⁸² Ergeç, "Gaziantep Kalesi", s.299

⁸³ Akpolat, **a.g.e.**, s.25

⁸⁴ Ergeç, "Gaziantep Kalesi", s.298-303

⁸⁵ Kıvrım, **XVII. Yüzyılda Konya ve Ayıntab Şehirlerinde Gündelik Hayat**, s.36

⁸⁶ Çınar, **18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu**, s.35

olmuştur.⁸⁷ Bir taraftan yaşanan bu yıkım, diğer taraftan şehrin hızla büyümesi sonucu kale eski önemini yitirmiştir. Nitekim XIX. yüzyılın başlarında, muhtemelen depremden sonra, Ayıntab'ı ziyaret eden Fransız seyyah Poujoulat'ın da kalenin restore edildikten sonra askeri amaçlı kullanılabilirliğini belirtmesi⁸⁸ Tanzimat Dönemi'nde kalenin aktif olmadığını göstermektedir.

1.2.2. Mahalleler

Mahalle kelimesine, Arapçada bir yere inmek, konmak, yerleşmek anlamlarına gelen “hall” (halel ve hulul) ile Türkçede yer, yöre, mevzi manasındaki “mahal” sözcükleri kaynaklık etmektedir. Bu çerçevede mahalle, devamlı veya geçici olarak ikamet edenler için kurulan küçük yerleşim birimlerini tanımlamak amacıyla kullanılmaktadır. Fiziksel olarak bir şehrin, kasabanın veya köyün bölündüğü her bir parçayı ifade eden bu kelime, sosyal olarak ise bir yerde oturan ve aralarında örgütsel bir ilişki bulunduran topluluğu ifade etmektedir.⁸⁹

XIX. yüzyılın ortalarına kadar mahallenin yöneticisi Müslüman mahallelerde imam, gayrimüslim mahallelerde haham veya papaz olmuştu. Dini hizmetlerin görülmesinin yanında imam, mahallede beldenin mülkî ve beledî amiri olan kadının temsilcisiydi ve padişah beratı ile tayin edilirdi.⁹⁰ İmamlar genellikle bölgenin kadısı veya naibi tarafından önerilir ve merkezden yollanan izn-i hümayun ile görevlerine başlardı. Kayıtların tamamında aynı bilgiler olmamakla beraber, belgelerde arzın kim tarafından yapıldığı, caminin adı, bulunduğu mahalle, atanan görevlinin ismi ve günlük yevmiyesi gibi bilgiler yer almaktaydı.⁹¹

⁸⁷ BOA, HAT, 534/26272-C; BOA, HAT, 534/26272

⁸⁸ Çınar, **18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu**, s.19

⁸⁹ Ali Murat Yel ve Mustafa Sabri Küçükbaşcı, “Mahalle”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.27, Ankara: TDV Yayınları, 2003, s.323; Musa Şahin ve Esra Işık, “Osmanlı'dan Cumhuriyete Mahalle Yönetimi”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, (30), 2011, s.223; Ferit Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara: Aydın Kitabevi, 2003, s.564; <http://www.tdk.gov.tr> (02.11.2016); Osmanlı Devleti'nde mahallelerin özellikleri hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Özer Ergenç, “Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine” Halil İnalçık ve Nejat Göyünç (Ed.), **Osmanlı Araştırmaları IV**, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1984, s.69-78; Adalet Bayramoğlu Alada, **Osmanlı Şehrinde Mahalle**, İstanbul: Sümer Kitabevi, 2008, s.110-115

⁹⁰ İlber Ortaylı, **Tanzimat Devri Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)**, Ankara: TTK, 2011, s.106-107

⁹¹ BOA, HAT, 1463/9 belgede şu bilgiler yer almaktadır: “...Ayıntâb'da Boyahâne nâm mahalde Seyyid Mehmed Şirvani Cam'i-i Şerifinin hitabeti mahlûl olmağla erbab-ı istihkakdan Ahmed halifeye sıdk buyurulmak ricasına Ayıntâb Na'ibi arz ve semâhatlû Şeyhü'l-İslam efendi dâî'leri işaret itmekle bâlâsı

Mahalle halkının başı olan imamların, doğum, ölüm ve evlenme kayıtlarını tutmak, halka yüklenecek vergilerin paylaşılması ve toplanılması işini yürütmek gibi vazifelerinin dışında da görevleri bulunmaktaydı. Mahallenin güvenliği açısından, bir kimsenin buraya yerleşebilmesi ancak orada ikamet eden kişilerden birinin ve imamın o kişiye kefil olması ile mümkündü. Böylece imam, birbirine kefil olan halkın hepsine kefil olurdu.⁹²

İlk kez 1833 yılında Kastamonu’da kurulan ve daha sonra yavaş yavaş diğer bölgelerde de uygulanan muhtarlık teşkilatı ile imamların idarî görevleri ellerinden alındı. Ancak, seçilecek olan muhtarların önce mahalle halkına, imamın da muhtarlara kefil olma uygulaması ile imamlar, idarî yetkilerini kaybetse de etkileri devam etti.⁹³

Osmanlı’da yönetsel bir birim olarak mahalle, büyük ölçüde İslam toplum ve ahlak anlayışı içinde biçimlenmiş,⁹⁴ bir caminin, zaviyenin veya imaretin çevresinde kurulan meskenlerden veya birlikte yaşama isteği duyan aynı meslek mensupları veya aynı inanç ve gelenek sahiplerinin evlerinden oluşmuştur.⁹⁵ Böylece Osmanlı şehrinde mahalle, birbirlerini tanıyan, bir ölçüde birbirlerinin davranışlarından sorumlu ve sosyal dayanışma içinde olan kişilerin yaşadığı yer ile aynı yerde ibadet eden grupların aileleriyle birlikte yaşadığı yer olarak tanımlanmaktadır.⁹⁶

İslam şehirlerinin en önemli özelliği olarak, mahallelerin dinsel ve etnik gruplara göre ayrılmış olduğu gösterilmektedir. Bu durum, Osmanlı şehirleri için de geçerlidir.⁹⁷ Örneğin Ayıntab’da Hayik Zımmiyan ve Hayik Müslüman/Hayik İslamiyan⁹⁸ gibi dinsel

izn-i hümayunum olmuştur...”; BOA, HAT, 1548/2 belgede ise yevmiye de belirtilmiştir: “...medine-i Ayıntâb’da vakı’ Mustafa Ağa Cami-i Şerifinin yevmi bir akçe vazife ile...”

⁹² Tahsin Özcan, “Osmanlı Mahallesi Sosyal Kontrol ve Kefalet Sistemi”, **Marife**, 1, 2001, s.129-151; Ortaylı, **Tanzimat Devri Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)**, s.107

⁹³ Musa Çadircı, **Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi**, Ankara: İmge Kitabevi, 2007, s.18

⁹⁴ Erbay Arıkboğa, “Yerel Yönetim Açısından Mahalle Muhtarlığına Bir Bakış”, **Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi**, 8 (3), 1999, s.104

⁹⁵ Özer Ergenç, **Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı – XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya**, Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, 1995, s.50; Ömer Düzbakar, “Osmanlı Döneminde Mahalle ve İşlevleri”, **U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 5, 2003, s.97-108

⁹⁶ Çadircı, **Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi**, s.45-46

⁹⁷ Özer Ergenç, **Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013, s.75

⁹⁸ **GSS**, No: 144, s.186-187, 285; Osmanlı döneminde şehir Ayıntab olarak anılmasına rağmen arşivdeki siciller “G.ANTEP” şeklinde kaydedilmiş olmasından dolayı çalışmada Ayıntab Şer’iyye Sicili’nin yerine Gaziantep Şer’iyye Sicili’nin kısaltması olan GSS kullanılmıştır.

temelli bir ayrıma rastlamak mümkündür. Ancak Osmanlı şehirlerinde, İslam şehirleri gibi katı bir ayırım bulunmamakta, her milletten kişinin birçok mahallede ortak yaşadığı anlaşılmaktadır.⁹⁹

XIX. yüzyılda Ayıntab şehri on daireye (semte) ayrılmıştır. Şehirdeki bu dairelerden; Kürkciyan, Şhreküstü ve Cevizlice dairelerinin halkı tamamen Müslüman iken, İbn-i Şeker ve Debbağhane (sadece Tışlaki Mahallesi'nde Müslümanlar ile birlikte Hristiyanlar yaşamaktadır) dairelerinde yaşayan halkın çoğunluğu Müslüman'dır. Müslüman, Hristiyan ve Yahudilerin ortak yaşadığı dairelerden biri olan, Ammu Dairesi halkının çoğu Müslüman iken, Tarla-yı Atik Dairesi halkının çoğu ise Hristiyan'dır. İbn-i Eyyüb, Eblehan ve Kozanlı daireleri halkının çoğu ise Hristiyanlardan oluşmaktadır.¹⁰⁰

Ayıntab'a ait sicillerde yer alan davalarda da farklı dine mensup kişilerin aynı mahallede bir arada yaşadığı anlaşılmaktadır. Örneğin, sicillerdeki bazı kayıtlarda yer alan bilgilere göre, Hayik Müslüman Mahallesi'nde Ermeni Dürzibaşı Ahnazor veled-i Artin adında bir gayrimüslimin ikamet ettiği anlaşılmaktadır. Yine aynı mahallede Ermeni Astor veled-i Astor adlı bir zımmi, Ermeni Artin veled-i Kivork¹⁰¹ ve yine Ermeni milletinden Sarı Semerci oğlu Kivork bin Nersiz¹⁰² gibi başka din ve milletten olan kişilerin ikamet ediyor olması, farklı dine mensup olan kişilerin aynı mahalleyi paylaştıklarını göstermektedir. Hayik Müslüman Mahallesi dışında da benzer durumlara rastlamak mümkündür. Örneğin, Ehl-i Cefa (Tarla-yı Atik Dairesi) Mahallesi'nde yaşayanlar ile ilgili bazı veraset metinlerinde yer alan "Ehl-i Cefa'dan Fatıma binti el-Hac Mustafa nam Seyibe'nin on beş gurus mihr-i mukaddem..."¹⁰³ ile "...Ehli-i Cefa Mahallesi mütemekkinlerinden iken bundan yirmi üç sene mukaddem mürd olan Bedir veled-i Agob veraseti zevce-i metrukesi Yakub ile kebir oğulları Sarkis ve Agob'a münhasıra oldukdan sonra..."¹⁰⁴ ifadeleri karşılaştırıldığında farklı iki gruba mensup kişilerin aynı mahallede bir arada yaşadığı anlaşılmaktadır. Aynı şekilde Eblehan (Eblehan Senti) Mahallesi'nde de

⁹⁹ Hasırcızade Mustafa Fehim, **Risale fi Tarif-i Kaza-i Ayıntab**, C. I, Konya Yazma Eserler Kütüphanesi, No: 3472, s. 21-24'ten aktaran, Üftade Çukurova, **Gaziantep Kentinde Sosyal Yapı (1856-1950)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1999, s.117-119

¹⁰⁰ Çukurova, **a.g.e.**, s.117-119; Dairelere ait mahalleler için bkz. Tablo:1

¹⁰¹ **GSS**, No: 144, s.186, 187, 199, 285

¹⁰² **AŞS**, No: 148, s.91

¹⁰³ **GSS**, No: 141, s.1

¹⁰⁴ **GSS**, No: 139, s.123

aynı durum sözkonusudur. Bir veraset kaydında yer alan “...Eblehân Mahallesi’nde mütemekkiye iken bundan akdem hâlike olan Tosya binti Ağya nâm nasrâniyenin sadrî sağîr oğulları Karabet ve Abraham ve sadriye-i sağîre kızı Haton’a...”¹⁰⁵ ve bir hayrat vakfı ile ilgili kayıta “...Medine-i Ayıntab’da Eblehan Mahallesi’nde sakine semancı kızı marûfe sahib-ül hayrat Emine bint-i el-hac Hüseyin nam hatun...”¹⁰⁶ gibi ifadeler bunu doğrulamaktadır. Belgelerde geçen bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Ayrıca Cumhuriyet Dönemi’nde birleşerek Tepebaşı adını alan mahalle, daha önceleri Mahalle-i Ermeniyan olarak bilinirken, zamanla Müslüman ve Ermeni mahallesi (Hayik Müslüman-Hayik Zımmiyan) olarak önce ikiye ayrılmış ve XIX. yüzyılda buna bir de Hayik Baba Mahallesi eklenmiştir. Ancak buradaki ayırım da yukarıda görüldüğü üzere katı olmamış Ermeni ve Müslümanlar aynı mahallelerde yaşamışlardır. Hatta burada ermiş olan Hayik Baba’nın Ermeni olduğu ve zamanla Müslümanlar tarafından da sahiplenildiği ve bunun her iki toplumda ortak bir cemiyet hissi yarattığı düşünülmektedir.¹⁰⁷

Ayıntab şehrinin çekirdeğini kale oluşturmakla birlikte, XIII. yüzyıldan önceki tarihlerde birbirlerinden ayrı olarak, dış kısımlarda mahallelerin oluşmaya başladığı, sonradan bunların birbirlerine bağlanarak kentin bir bütün oluşturduğu düşünülmektedir.¹⁰⁸ İlk mahalleler kalenin etrafında oluşmuş ve zamanla Hacı Baba Tepesi, Mardin Tepesi, Türktepe (Kürdtepe¹⁰⁹), Hayik Baba (Kolej Tepe) ve aralarında Allaben Deresi’ne yaklaşan düzlükte ve güneydoğuya doğru da Haleb Yolu çevresinde gelişmiştir.¹¹⁰

Diğer Türk-İslam şehirleri gibi fiziki ve sosyal bakımdan mahallelere ayrılmış olan Ayıntab’ın sahip olduğu mahallelerinin durumu, XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonraki dönemde ancak düzenli bir şekilde tespit edilebilmiştir. Ayıntab mahallelerinin sayılarını veren ilk kaynaklardan 950/1543 tarihli tahrir defterine göre, şehirde 29 mahalle

¹⁰⁵ GŞS, No: 137, s.121

¹⁰⁶ GŞS, No: 139, s.141

¹⁰⁷ Hülya Canbakal, **17. Yüzyılda Ayntâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s.52-53

¹⁰⁸ Kuban, **a.g.e.**, s.130

¹⁰⁹ Günümüzde Yûşa Peygamber’e ait olduğu söylenen türbe Türk Tepe’de Boyacı Mahallesi’nde bulunmaktadır. Salnamelerde burası için “...Kürdtepe nam mahalde Hazret-i Yûşa aleyhi’s-selamın makam-ı alisi...” ifadesinden anlaşıldığı üzere Osmanlı döneminde buraya Kürdtepe denilmektedir. **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, H.1284, s.136

¹¹⁰ Kuban, **a.g.e.**, s.137

bulunurken, bunların 28'nin Müslüman 1'nin ise gayrimüslim (Ermeni) mahallesi olduğu anlaşılmaktadır.¹¹¹

XVII. yüzyıla ait kaynaklardan Evliya Çelebi Seyahatnamesine göre Ayıntab'da 1670 yılında 32 mahallenin bulunduğu kaydedilmişse de¹¹² o dönemle ilgili Gaziantep Şer'iyye Sicillerine dayanılarak yapılan çalışmalarda 1646 yılında mahalle sayısının 35,¹¹³ 1670-1680 yılları arasında ise 56 olduğu tespit edilmiştir.¹¹⁴ XVIII. yüzyılın ilk yarısında ise mahalle sayısı 54'e ulaşmıştır.¹¹⁵ XIX. yüzyıla bakıldığında 1805 tarihli Ayıntab merkez mahallelerinin salyanelerini gösteren belgede 50,¹¹⁶ 1813-1816 ve 1818-1821 tarihleri arasını ihtiva eden 139, 141 ve 142 numaralı şer'iyye sicillerinde ise 53¹¹⁷ mahalle olduğu anlaşılmaktadır.

Sicillerde mahalle isimleri genellikle dağınık halde bulunmakta ve şayet mahallelerden herhangi birinde sicile kaydedilecek bir olay olmamış ise bu mahallenin ismine rastlanılamamaktadır. Bu nedenle sicillere dayanarak mahalle sayısını tam olarak tespit etmek mümkün olmayabilir. Mahalle isimlerinin tam olarak tespit edilebilmesi ancak 1864 Vilayet Nizamnamesinin ardından çıkarılan salnamelerle mümkün olabilmektedir. Ayıntab mahallelerinin sayısı ve isimleri 1867 yılında çıkarılmaya başlanan vilayet salnameleri ile düzenli bir liste halinde kaydedilmiştir.

Ayıntab'da ilk kez H.1284 (M.1867-1868) tarihinde yayınlanan salnameye göre, Ayıntab kazası Haleb merkez kazadan sonra en büyük ikinci kazadır. Bu dönemde Haleb'te 107 mahalle bulunurken¹¹⁸ Ayıntab kazası, 84 mahalle, 7 nahiye ve 184 karyeden oluşmaktadır.¹¹⁹ İlk kez H.1285 (M.1868-1869) tarihinde bu yerleşim yerlerinin isimleri de verilmeye başlanmış, mahalle sayısı değişmezken nahiye sayısı 8'e, köy sayısı da 190'a

¹¹¹ Çınar, **18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu**, s.50; KIVIRIM'ın çalışmasında ise bu tarihlerdeki mahalle sayısı 28 olarak verilmiştir. KIVIRIM, **XVII. Yüzyılda Konya ve Ayıntab Şehirlerinde Gündelik Hayat**, s.29

¹¹² Evliya Çelebi, **Seyahatname**, C.IX, İstanbul: Devlet Matbaası, 1935, s.352-359

¹¹³ Çınar, **18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu**, s.50

¹¹⁴ KIVIRIM, **XVII. Yüzyılda Konya ve Ayıntab Şehirlerinde Gündelik Hayat**, s.29

¹¹⁵ Çınar, **18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu**, s.51

¹¹⁶ GSS, No: 137, s.146-148

¹¹⁷ Sıtkı Dal, **139 Numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, 2009; Aynur Geçkil, **141 Numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicili, Metin-Değerlendirme**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi SBE, 2006; GSS, No: 142, s.30

¹¹⁸ Cengiz Eroğlu ve diğerleri, **Osmanlı Vilâyet Salnâmelerinde Halep**, Ankara: Global, 2007, s.151

¹¹⁹ **Salnâme-i Vilâyet-i Halep**, H.1284, s.135-136

yükselmiştir. Bazı tarihler dışında son salnemenin basıldığı H.1326 (1908-1909) tarihine kadar bu bilgiler aşağı yukarı aynı şekilde yer almıştır.

H.1285 (M.1868-1869) tarihli salnamede 84 mahalle olduğu belirtilmesine rağmen, salnamedeki mahalle isimleri sayıldığında 84 değil 82 mahalle olduğu anlaşılmaktadır.¹²⁰ Sicillerde, listede olmayan ancak sık sık adı geçen Ammu ve Şhreküstü mahallelerinin eksik olan bu iki mahalle olduğu tahmin edilmektedir. Çünkü yukarıda bahsedilen on semtten yedisi aynı zamanda mahalle ismi olarak karşımıza çıkarken, Debbaghane, Ammu ve Şhreküstü semtlerinde bu isimlerde mahalle bulunmamaktadır. Debbaghane Mahallesi'nin isminden de anlaşılacağı gibi burada deri işleri yapıldığından ve şehrin dış kesiminde yer alması gerektiğinden, şehir büyüyünce mahallenin ortadan kalktığı bilinmektedir. Ayrıca bu isimde bir mahalleye sicillerde rastlanmamıştır. Bu nedenle sicillerde sık sık mahalle olarak adı geçen Ammu ve Şhreküstü mahallelerinin salnamelerde eksik olan bu iki mahalle olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü Tanzimat Dönemi'nin başından sonuna kadar, dönemi kapsayan tüm sicillerde Ammu Mahallesi ismiyle birçok kez karşılaşılmaktadır.¹²¹ Şhreküstü Mahallesi'ne de birçok kez rastlanılmakla birlikte, bu mahalle bazı belgelerde "Şhreküstü Dairesi Arab Mahallesi",¹²² "Şhreküstü Kepenek Mahallesi/Hanesi"¹²³ veya "Şhreküstü Mahallesi Hacı Halil Bölüğü"¹²⁴ gibi ifadelerle de yer almış ve çoğu zaman sadece Şhreküstü Mahallesi olarak kaydedilmiştir. Dolayısıyla bu iki mahalleyi 84 mahalle içerisinde saymak gerekmektedir. Aşağıda XIX. yüzyılda incelediğimiz dönemde bulunan Ayıntab mahallelerinin isimleri, içinde buldukları dairelerle birlikte verilmiştir.

Tablo 1: XIX. Yüzyılda Ayıntab Mahalleleri¹²⁵

Ammu Dairesi		Kürçiyân Dairesi		47	Nergis Hânesi	İbn-i Eyüb Dairesi	
1	Ammu	24	Boyacı	48	Şarkıyan	66	Beğ
2	Düğmeci Bölüğü	25	Kanalıcı	49	Şhreküstü	67	İbn-i Eyüb
3	Fare (Kara)Bölüğü	26	Kara Sakal	50	Şeyh Salman	68	Kayacık

¹²⁰ "Kazâ-i Ayıntab", **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, Haleb: Haleb Vilâyeti Matbaası, H.1285, s.180-181

¹²¹ **GSS**, No: 144, s.282; **GSS**, No: 147, s.179

¹²² **GSS**, No: 148, s.90,

¹²³ **GSS**, No: 144, s.260; **GSS**, No: 148, s.121,

¹²⁴ **GSS**, No: 145, s.22

¹²⁵ **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, H.1285, s.180-181

Tablo 1: (Devamı)

4	Gerciğin Bölüğü	27	Kızılca Mescid	51	Taracık Sokağı	69	Kurb-ı Beğ
5	Karacalı Bölüğü	28	Kürkiyân	52	Tesahcı Hanesi	70	Kurb-ı Kayacık
6	Kazaz Bölüğü	29	Kürtinciyan	Cevizlice Dairesi		Eblahân Dairesi	
7	Paçavra Bölüğü	30	Mağarabaşı			71	Akyol
8	Şeyh (Şih) Can	31	Yahnî	53	Cevizlice	72	Eblahân
9	Töbe (Tevbe)	Şehreküstü Dairesi		54	Hâcı Halil	73	Hayik Baba
Debbağhane Dairesi		32	Arab Hânesi	55	Hızır (Hıdır) Çavuş	74	Hayik Zımmiyan
10	Bostancı	33	Delbes	56	Kurb-ı Cevizlice	75	Yalnızhâne
11	Cabi	34	Emirgeli Hanesi	57	Suya Batmaz	Kozanlı Dairesi	
12	Çakmak	35	Gaffar Hânesi	Tarla-yı Atik Dairesi		76	Hayik Müslüman
13	Emin Dede	36	Gülşen Hânesi			77	Kozanlı
14	Hâcı Bakî	37	Hâcı Vahab	58	Çukur	78	Kurb-ı Kozanlı
15	Kara Mar'aş	38	Hamamcı	59	Ehl-i Cefa	79	Kurb-ı Molla
16	Kastel	39	İmam Bölüğü	60	Kurb-ı Tarla- yı	İbn-i Şeker Dairesi	
17	Kayserî	40	Kaba Sakal	61	Kurb-ı Zincirli	80	İbn-i Kör
18	Kebkeb Bölüğü	41	Kaya Sokağı	62	Musulluzâde	81	İbn-i Şeker
19	Kurb-ı Ali Neccar	42	Kepenek	63	Seng-i Tavail	82	Kurb-ı İbn-i Şeker
20	Kurb-ı Bostancı	43	Kılınçoğlu	64	Tarla-yı Atik	83	Seng-i Hoşkadem
21	Tışlakî	44	Kocaoğlu	65	Tarla-yı Cedit	84	Seng-i Nakkaş
22	Yaprak Bölüğü	45	Kurb-ı Şarkîyan				
23	Seferpaşa	46	Müzellef Hânesi				

Ayıntab'ın Osmanlı egemenliğine girdiği tarihten, XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar, mahalle sayının 29'dan 53-54'e çıktığı görülürken, yüzyılın ikinci yarısında sayının 82'lere çıkması şehrin bu dönemde hızlı bir şekilde büyüdüğünü göstermektedir. Mahalle sayısındaki bu artış, şehrin hızla artan nüfusuyla doğrudan bağlantılı olmakla birlikte, 1864 Tuna Vilayet Nizamnamesi gereğince her elli hanenin bir mahalle kabul edilmesi sonucunda bazı büyük mahallelerin bölünmesiyle de alakalıdır. Gerek mahallelerin bölünmesi gerekse şehir nüfusunun artması sonucunda mahallelerin yakınlarına daha önceki tarihlerde de görüldüğü üzere, aynı isimle yeni mahalleler kurulmuş, bazen de meslek veya grup adına göre yeni mahalleler oluşturulmuştur. Bunu yeni kurulan mahallelerin isimlerinden anlamak mümkündür. Örneğin; İbn-i Şeker ve Şarkîyan mahallelerinin yanına yakın manasına gelen kurb kelimesiyle Kurb-ı İbn-i Şeker ve Kurb-ı Şarkîyan; hane ya da bölük kelimeleriyle de Arab Hânesi, Çakmak Bölüğü, Düğmeci

Bölüğü, Hamamcı Hânesi ve Kazzaz Bölüğü gibi isimlerle şehirde yeni mahalleler oluşturulmuştur.

Ayıntab'ın mahallelerinde dikkati çeken bir husus da mahalle isimlerinde meydana gelen değişikliklerdir. Yukarıda da bahsedildiği üzere bir caminin, zaviyenin veya imaretin çevresinde kurulan meskenlerden oluşan mahalleler, ilk başlarda etrafında olduğu caminin veya mescidin adıyla anılmıştır. Örneğin Mahalle-i Cami-i Ali Neccar, Mahalle-i Mescid-i Çukur, Mahalle-i Cami-i Akyol, Mescid-i İbn-i Kayserî¹²⁶ gibi mahalle isimleri zamanla sadece Ali Neccar, Çukur, Akyol ve Kayseri şeklinde anılmışlardır. Yine XIX. yüzyılın ikinci yarısında oluşturulan yeni mahalleler, Düğmeci/Dökmeci Bölüğü, Kazzaz Bölüğü, Çakmak Bölüğü gibi genelde meslek gruplarının adlarıyla anılmış, zamanla bölük kelimesi atılarak, sadece meslek ismi kullanılmıştır. Ayrıca buna benzer olarak Nergis Hânesi, Gülşen/Gülüşâ Hânesi gibi isimlerdeki hane sözcüğü de zamanla atılmıştır.

XIX. yüzyılda tespit edilen bu mahalleler, Cumhuriyet Dönemi'nde şehirler yeniden teşkilatlandırılırken değişikliğe uğramış ve Osmanlı'nın son dönemindeki birçok mahalle, bu dönemde tek bir mahalle etrafında birleştirilmiştir. Osmanlı dönemindeki mahallelerin şehrin hangi bölgesinde olduğunun anlaşılması, mahallelerin günümüzde birleştiği mahallelerin tespitiyle daha da açıklığa kavuşmaktadır.

Tablo 2: Cumhuriyet Döneminde Birleşen Mahalleler¹²⁷

	<u>XIX. Yüzyıldaki Mahalle</u>	<u>Birleştiği Mahalle</u>		<u>XIX. Yüzyıldaki Mahalle</u>	<u>Birleştiği Mahalle</u>
1	Akyol	Akyol	43	Kılınçoğlu	Kılınçoğlu
2	Yâlnızhâne		44	Kocaoğlan	Kocaoğlan
3	Musulluzâde	Alaybey	45	Kaba Sakal	
4	Kurb-ı Zincirli (Zincirli)		46	Emirgeli	
5	Beğ	Bey	47	Kozanlı	Kozanlı
6	Kurb-ı Beğ		48	Kurb-ı Kozanlı	
7	Kayacık		49	Kurb-ı Molla Ahmed	
8	Kurb-ı Kayacık		50	Cevizlice	Kozluca

¹²⁶ Çınar, 18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu, s.51; Kıvrım, XVII. Yüzyılda Konya ve Ayıntab Şehirlerinde Gündelik Hayat, s.27-28

¹²⁷ Halil Aksu, "Gaziantep'te Eski ve Yeni Mahalle İsimleri", Gaziantep Kültür Dergisi, (17), 1959, s.11-12

Tablo 2: (Devamı)

	<u>XIX. Yüzyıldaki Mahalle</u>	<u>Birleştiği Mahalle</u>		<u>XIX. Yüzyıldaki Mahalle</u>	<u>Birleştiği Mahalle</u>
9	Bostancı	Bostancı	51	Kurb-ı Cevizlice	Kozluca
10	Kurb-ı Bostancı		52	Hızır Çavuş	
11	Cabi		53	Kürkciyân	Kürkcüler
12	Boyacı	Boyacı	54	Kürtinciyân	Kürtüncüler
13	Mağara Başı		55	Seferpaşa	Seferpaşa
14	Yahnî		56	Karacalı Bölüğü	
15	Çakmak Bölüğü	Çakmak	57	Tövbe	Suyabatmaz
16	Kara Mar'aş		58	Suya Batmaz	
17	Emin Dede		59	Hâcî Halil	
18	Çukur	Çukur	60	Gülşen Hânesi	
19	Tarla-yı Atik		61	Tesahcı	
20	Taracık Sokağı	Daracık	62	Şeyh Salman	Şahinbey
21	Kaya Sokağı		63	Nergis Hânesi	
22	Delbes	Delbes	64	Müzellefhâne	
23	Düğmeci Bölüğü	Düğmeci	65	İbn-i Şeker	Şekeroğlu
24	Kazaz Bölüğü		66	Kurb-ı İbn-i Şeker	
25	Gerciğin		67	İbn-i Kör	
26	Paçavra		68	Kara Sakal	
27	İbn-i Eyûb	Eyüpoğlu	69	Hayik Baba	Tepebaşı
28	Eblahân		70	Hayik Müslüman	
29	Şarkîyan	Gündoğdu	71	Hayik Zımmiyan	
30	Kurb-ı Şarkîyan		72	Tıslakî	Tıslaki
31	Arab Hânesi		73	Kastel	
32	Ehl-i Cefa	İsmetpaşa	74	Kayserî	Türktepe
33	Kurb-ı Tarla- yı Cedid		75	Kızılca Mescid	
34	Seng-i Hoşkadem	Karagöz	76	Kan Alıcı	Ulucanlar
35	Seng-i Nakkaş		77	Kûffar Hânesi	
36	Şeyh (Şih) Can		78	İmam Bölüğü	
37	Fare Bölüğü	Karatarla	79	Yaprak	Yaprak
38	Tarla-yı Cedid		80	Kebkeb	
39	Seng-i Tavail		81	Hâcî Bakî	
40	Kepenek	Kepenek	82	Kurb-ı Ali Neccar	
41	Hamamcı Hânesi				
42	Hâcî Vahab				

XIX. yüzyıldaki 82 mahalle Cumhuriyet Dönemi'nde 31 mahalle olarak yeniden düzenlenmiştir. Tabloya bakıldığında, mahallelere yeni isim verilirken yabancı kelimelerin

yerine Türkçe kelimelerin tercih edildiği anlaşılmaktadır. Örneğin, Arapça kökenli Şarkîyan ve İbn-i Eyûb gibi isimlerin Gündoğdu ve Eyüpoğlu¹²⁸ şeklinde, yine Farsça veya Ermeniceye göre söylenen Kürkciyân, Kürtinciyân gibi isimlerin de Kürkcüler, Kürtüncüler şeklinde Türkçeleştirildiği görülmektedir.

1.2.3. Nahiye ve Köyler

Osmanlı idari taksimatı içerisinde en alt kademeyi, şehir merkezlerindeki mahalle düzeyinde kabul edilen, nahiye ve köyler oluşturmaktadır. XIX. yüzyıla kadar mahallelerden farklı bir yapıya sahip bulunan nahiyeler, kalabalık bir köye karşılık gelmektedir.¹²⁹

Daha önceleri yönetsel özerkliği bulunmayan nahiye ve köylerin kendi başlarına bir yerleşme birimi olması ve idari bir yapıya kavuşması, XIX. yüzyılda gerçekleşti. 1864 Tuna Vilayet Nizamnamesinin 4. ve 5. maddeleri gereğince her kaza köylere bölünerek, her köy idare-i belediye kabul edildi. Söz konusu Nizamnameye göre bazı köylerin birleştirilmesiyle oluşturulacak küçük daireler, konumları nedeniyle kaza olmayıp, başka bir kazaya bağlanıp yönetilecek ve bu birimlere nahiye denilecekti. Ayrıca kasaba ve şehirlerde elli hane bir mahalle sayılarak, bunlar köy statüsünde olacaktı.¹³⁰ Nizamnamenin bu hükümleri nahiyelerden bahsetmekle birlikte kuruluşu, organları ve yönetiminin nasıl olacağı konusunda herhangi bir bilgi içermemekteydi. Ancak nahiyelerin durumunu düzenleyen ve taşra yönetiminin bir kademesi haline getiren değişiklikler 1871 İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi ile gerçekleşmiştir.¹³¹

1871 Nizamnamesinin 50-58. maddeleri nahiyelere ayrılırken, bunlardan 50-55. maddeleri nahiyelerin yapısına, 56-58. maddeler ise nahiye müdürlerinin görev ve yetkilerine ayrılmıştır. Bu maddelere göre; kazaların idare daireleri içerisinde bulunan köy

¹²⁸ İbn-i Eyüb Mahallesi genellikle belgelerde bu isimle anılırken, incelediğimiz dönemin sonlarında bazı kayıtlarda Eyüb Oğlu veya sadece Eyüb Mahallesi ismi de kullanılmıştır. **GSS**, No: 147, s.158, 173, 230; **GSS**, No: 148, s.205

¹²⁹ Nahiye, kaza kadısının görevlendirdiği bir naip tarafından, kadı adına yönetilen bir merkez iken, köyler sipahi-voyvoda-kethuda gibi kişiler tarafından yönetilirdi. Şehirlerde ise naibin yönettiği geniş mahalleler yaygın değildir. Muhtarlık teşkilatından evvel mahallenin sorumluluğu mahalle imamına aittir. Bkz. Ortaylı, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalle İdareleri (1840-1880)**, s.98

¹³⁰ Çadırıcı, **Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi**, s.249; Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s.51

¹³¹ Ortaylı, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalle İdareleri (1840-1880)**, s.99

ve çiftlikler yakınlık ve münasebetlerine göre bir veya birkaç daireye ayrılarak, bunlara nahiye denilecekti (50. madde). Her nahiyenin bir idare merkezi olacak ve nahiye buradan yönetilecekti (51. madde). İdare merkezi olacak köy ve çiftliklerde en az beş yüz erkek nüfusun olması gerekmektedir (52. madde). Her nahiyede bir nahiye müdürü ve nahiye meclisi bulunacaktı (54. madde). Nahiye müdürü olarak görevlendirilecek kişinin herhangi bir suçtan mahkûm olmaması, okuma-yazma bilmesi, kötü şöhrete sahip olmaması ve yirmi beş yaşını geçmiş olması gerekmektedir (55. madde).¹³²

Nahiye müdürlerinin görevlerine bakıldığında, bu kişiler daha önceleri ayanların yaptıkları hükümet ile halk arasındaki yönetim işlerini, nahiye meclisine danışarak yerine getireceklerdi. Yasa ve yönetmeliklerin, emir ve fermanların bölge halkına duyurulmasının yanı sıra ölüm-doğum ve arazi anlaşmazlıklarıyla ilgili köy muhtarlarının kendisine ulaştırdıkları bilgi ve şikayetleri bağlı bulunduğu kaza kaymakamına ileterek, gerekli işlemleri yapacaktı. Ayrıca halkın, muhtar ve ihtiyar heyeti seçimleri, bunların vergi toplama konusundaki şikayetlerini araştırmak ve durumu kaymakama bildirmek de müdürün başlıca görevlerindendi. Bununla birlikte nizamnamede belirtilen yetkilerinin dışındaki hiçbir şeye karışmayacak, fakat belirlenen tüm görevlerinden kanunen sorumlu olacaktı (56-58. maddeler).¹³³

Yukarıda ifade edildiği üzere Ayıntab 1865 yılına kadar sancak statüsünde iken bu tarihten sonra kaza olarak yeniden teşkilatlandırılmıştı. 1864 Nizamnamesi çerçevesinde kaza olarak teşkilatlandırılmasından kısa bir süre sonra H.1284/M.1867/68 yılında çıkarılan ilk salnamede kazanın Orul, Reşi, Tilbaşâr, Hezek, Çekde, Kızık ve Kızılhisar olmak üzere 7 nahiyeden teşekkül ettiği ve isimleri verilmeden toplam 184 köyün kazaya bağlı bulunduğu belirtilmektedir.¹³⁴ Bir sonraki yıla ait salnamedeki bilgilere göre ise Çarpın nahiyesinin eklenmesiyle Ayıntab'a bağlı nahiye sayısı 8'e köy sayısı ise 190'a ulaşmıştır.¹³⁵ Bu durum incelediğimiz dönemin sonlarına kadar aynı kalmıştır. Ayıntab'a bağlı nahiye ve köylerin isimleri şöyledir:

¹³² Seyitdanlıoğlu, a.g.e., s.82-83

¹³³ Musa Çadircı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, Ankara: TTK, 2013, s.253; Seyitdanlıoğlu, a.g.e., s.83-84

¹³⁴ **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, H.1284, s.135

¹³⁵ **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, H.1285, s.179-180

Tablo 3: 1867-1876 Yılları Arasında Ayıntab’a Bağlı Nahiye ve Köyler¹³⁶

Nahiye-yi Orul 21 Köy				
Ağçakend	Aşayir	Battâl Höyük	Benamlı	Cidâd
Eril	Güllü	Güreniz	Haymenişin	Hıyam
İbrahimşehir	Kefer Bostan	Kefer Cebel	Kerât	Kıllı Aşireti
Kızılcakend	Orul	Romanlı	Taşlıca Rumevlek	Tilfar
Tuhtamur				
Nâhiye-i Çarpın 15 Köy				
Büyük Arablar	Boynök Ovası	Çakal	Çarpın	Dımışkılı
Güveçce	Isbatrın	Isbatrın Mezraası	İbrahimli	Oyum Söğüt
Sam Mezraası	Semavin	Şöhme	Turnalık	Zülfikar
Nâhiye-i Çekde 26 Köy				
Ağçaburc	Arablar Fevkâni	Arablar Tahtâni	Atabeg	Bedirköy
Beğlerbeyi	Cıbâkir	Cuba	Çekde	Dülük
Göksüncük	Gücegi	Güngürge	Hamurkesen	İncesu
Kantara	Karacaburc	Kara Höyük	Kirli Alıcı	Medegöz
Mertmenge	Sam	Suboğaz	Sütlüklü	Tabya
Yalankoz				
Nâhiye-i Kızılhisâr-ı Kebir 11 Köy				
Babilge	Çağdıgın	Hacar	Nefs-i Kızılhisâr	Nurvâna
Kilisecik	Küçük Ma’sara	Mazmahor	Sağdın	Sazgın
Ulu Ma’sara				
Nâhiye-i Reşi 8 Köy				
Caguna	Çanakçı	Derbil	Kertişe	Küştam
Mağara Deresi	Memlük Obası	Turlu		
Nâhiye-i Hezek 30 Köy				
Akbınar	Bekişli	Bilanköy	Bortu	Burcu’r-rısas
Cartıl	Dostallı	Hezek	Geciğin	Güllüce
Karadinek	Kara Kuyu	Kayakend	Kelbin	Kilisecik Fevkani
Küçük Kızılhisâr	Lohan	Mahraman	Morcalı	Narlıca
Pevirge	Sahib-i Arslan	Seğer	Sibke	Tıhnatan
Ufacık	Yaylacık	Yeniyaban	Zemge	Zevgir

¹³⁶ **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, H.1285, s.180-184; “Kazâ-i Ayıntab”, **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, Haleb: Haleb Vilâyeti Matbaası, H.1289, s.122-125; Tabloda kalın (bold) olarak gösterilen köy isimlerinin günümüzdeki durumu tespit edilememiştir. Bunların dışındaki tüm isimler ise 1960’larda da kullanılmaktayken, daha sonraları bir çoğu değiştirilmiştir. Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Hulusi Yetkin, “Gaziantep İli Köyleri”, **Gaziantep Kültür Dergisi**, (33), 1960, s.11-14; Hulusi Yetkin, “Gaziantep Merkez İlçe Köylerinde 12 Ekim 1969 Milletvekili Seçim Sonuçları”, **Gaziantep Kültür Dergisi**, (143) 1970, s.17-20

Tablo 3: (Devamı)

Nâhiye-i Kızık 9 Köy				
Çaykuyu	Dünderlı	Düvel-i İsa	Karadinek	Koşlu
Tamlıca	Tekirsin	Uğruca	Üçkilise	
Nâhiye-i Tilbaşâr 70 Köy				
Arkın	Ağacca	Ağça Mezra'a	Bakîre	Barna
Bekiş	Beledin	Bereke	Beşgöz	Beşdeli
Bevâğîr	Bostancı	Burhani	Bügdüz	Çapalû
Dahni	Dikmetaş	Direkli	Elmalı	Gebe
Genâyık	Göçbeği	Güdâvir	Güneyse Fevkani	Hâcî Köprü
Hamili	Harar	Harbete	Hülûmen	İkizkuyu
Kabcağız	Kandevir	Kantara	Karacaviran-1 Kebir	Karacaviran-1 Sagîr
Kara Çomak	Kazıklı	Kemnûn	Kerâr	Kılavuz
Kılcan	Kınnab	Kozluca	Körkün	Kumru
Külecik	Kürd Osman	Melik	Mizmiz	Rumevlek
Sarıt	Semavin	Sevindi	Tilbaşâr	Tilbaşâr Mezraası
Tilsevâd	Törel	Tutluca	Tünb	Tokurcum
Uruş	Vasılı	Yekince	Yeniyaban	Yoğunoğlu
Yona	Yörâğil	Zanbur	Zağye	Ziranbu

Tablodan da anlaşılacağı gibi Ayıntab'a bağlı nahiyeler arasında en büyük nahiyeyi 70 köyle tüm köylerin 1/3'ünden fazlasını içinde barındıran Tilbaşar, en küçüğünü ise 8 köyle Reşi nahiyesi oluşturmaktadır.

1.2.4. Dini, Sosyal ve Ticari Mekanlar

1.2.4.1. Dini ve Sosyal Mekanlar

İnsanoğlu tarih boyunca çeşitli dinlere inanmış ve sahip oldukları bu inançların ritüellerini kendi yaptıkları çeşitli mimari eserlerde yerine getirmişlerdir. Genel olarak buralara ibadethane denilmiştir. İlahi dinlere mensup toplumlar da zamanla ibadetlerini yerine getirmek için mekanlar oluşturmuşlardır. Yahudilerde sinagog veya havra, Hristiyanlarda kilise, Müslümanlarda ise mescit veya cami bu görevi karşılamak için teşekkül eden mekanlar olmuştur. Ayıntab'da bu üç ilahi dinin temsilcileri olması dolayısıyla her üç dinin de ibadethanesi şehirde yer almıştır.

1.2.4.1.1. Müslüman İbadethaneleri

Müslümanlığın temel ibadet yeri mescittir. Mescit, Arapçada “eğilmek, tevazu ile alını yere koymak” manasına gelen sücûd kökünden “secde edilen yer” anlamında bir mekan ismidir. Arapça cem‘ kökünden türeyen, “toplayan, bir araya getiren” anlamındaki câmi‘ kelimesi ise başlangıçta sadece cuma namazı kılınan büyük mescitler için kullanılan el-mescidü’l-câmi‘ (cemaati toplayan mescit) tamlamasının kısaltılmış şeklidir.¹³⁷ Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi her iki mekan da Müslümanların ibadetlerini yerine getirdiği yerdir. İki kelime arasındaki fark camide cuma namazının kılınmasıdır.

Türklerin Anadolu’ya ayak basmalarından itibaren burada cami ve mescit dışında ibadethane olarak tarikatlar ait tekke ve zaviye gibi kurumlar da oluşturulmuştur. Tekke (tekye, galat), dayanma, dayanacak yer, tarikat mensuplarının oturup kalktıkları, ayin icra ettikleri yer anlamındadır. Zaviye ise tekkelerin biraz daha küçüğü olup, şehirlerin kenarlarında inşa edilen, tarikat mensuplarının oturup kalktığı, ayinlerini icra ettikleri yer manasında kullanılmıştır. Tekke ve zaviye ile birlikte “hanikah” ve “dergâh” isimleri de bu mekanlar için kullanılmıştır. Selçuklulardan itibaren Anadolu’nun birçok yerinde oluşturulan bu kurumlar, bir yandan Anadolu’yu hızlı bir şekilde Türk-İslam kültür dairesi içine sokarken, diğer yandan buldukları bölgeleri şenlendirmiş ve hızla yayılmışlardır.¹³⁸ XIX. yüzyıla gelindiğinde eskisi kadar aktif olmasalar da ülkenin birçok bölgesinde faaliyetlerini sürdüren tekke ve zaviyeler Ayıntab’da da faaliyet gösteren kurumlar olmuşlardır.

1.2.4.1.1.1. Cami ve Mescitler

İslam şehirlerinin üç temel yapısından biri olan caminin Osmanlı şehirlerindeki yerleşim yapısını da doğrudan etkilediği görülmektedir. Osmanlı şehirlerini, kabaca ekonomik faaliyetlerin yapıldığı esnaf, zanaatkâr ve tüccarların bulunduğu mekanlar ile sosyal yaşamın hayat bulduğu mahalleler olarak iki kısma ayırmak mümkündür. Cami, bu iki yapının da merkezinde bulunmaktadır. Ekonomik faaliyetlerin yürütüldüğü mekanların

¹³⁷ Ahmet Önkâl ve Nebi Bozkurt, “Cami”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.VII, İstanbul: TDV Yayınları 1993, s.47

¹³⁸ Rifat Özdemir, “Osmanlı Devleti’nin Tarikat, Tekye ve Zaviyelere Karşı Takip Ettiği Siyaset”, **OTAM**, (5), 1994, s.265-266

yerleşimine bakıldığında, caminin hemen yanında pazar yerleri ile hanların yer aldığı, aynı dalda üretim yapan veya ürün satan esnaf çarşılarının önemlerine ve dinsel hizmetlerle ilişkilerine göre, camiden şehrin dışına göre sıralandığı ve sosyal yaşamın buralarda hayat bulduğu görülmektedir. Öte yandan mahallelerin, bir caminin, zaviyenin veya imaretin çevresinde kurulduğu da anlaşılmaktadır.¹³⁹ Nitekim yukarıda ifade edildiği üzere Ayıntab'da bazı mahallelerin daha önceleri ibadethanelerin ismiyle anılıyor olması bunun en önemli göstergesidir.

Evliya Çelebi, XVII. yüzyılda Ayıntab'da bulunan ibadethaneler hakkında verdiği bilgilerde, şehirde 140 mihrabın, yani ibadethanenin bulunduğunu bunların 19'unun cami diğerlerinin yani 121'inin mescit olduğunu ifade etmektedir. Bu camilerin içinde Arasta/Arasa Meydanında bulunan Boyacı Oğlu Cami ile Uzun Çarşı içinde bulunan Tahtalı Cami en büyük iki cami olarak belirtilmekteydi.¹⁴⁰ Yine o yüzyıla ait başka bir çalışmada ise 25 cami ile 53 mescidin varlığından bahsedilmektedir.¹⁴¹ Bu iki farklı kaynaktan adı geçen camilerin isimleri karşılaştırıldığında şehirde 28 caminin olduğu anlaşılmıştır. XVIII. yüzyıla ait çalışmalarda 38 cami, 72 de mescitten bahsedilmektedir.¹⁴² XIX. yüzyıla ait kaynaklarda ise cami sayısı 1890 yılına kadar 36 iken yüzyılın sonunda 38 olarak belirtilmiş, mescit sayısı ise 57 olarak verilmiştir.¹⁴³ XIX. yüzyılda Ayıntab'da bulunan camiler şunlardır:¹⁴⁴

Ağa (Şehreküstü) Cami: 1554-59 yılları arasında yapıldığı tahmin edilen cami, 1799 yılında gördüğü tamir sonucunda bugünkü şeklini almıştır. Günümüzdeki Suyabatmaz Mahallesi Şehitler Caddesi üzerinde bulunan cami, Osmanlı dönemindeki kayıtlarda Şehreküstü Mahallesi'nde bulunduğundan zaman zaman bu isimle de anılmıştır.¹⁴⁵

¹³⁹ Ergenç, **Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı**, s.48-50

¹⁴⁰ Evliya Çelebi, **Seyahatname**, s.354

¹⁴¹ Kıvrım, **XVII. Yüzyılda Konya ve Ayıntab Şehirlerinde Gündelik Hayat**, s.57-62

¹⁴² Çınar, **18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu**, s.32-35

¹⁴³ "Kazâ-i Ayıntâb", **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, Haleb: Haleb Vilâyeti Matbaası, H.1308, s.166

¹⁴⁴ Camiler hakkında detaylı bilgi için ayrıca bkz. Cemil Cahit Güzelbey, **Gaziantep Camileri Tarihi**, Gaziantep: Türk-İslam Eğitim, Kültür ve Yardımlaşma Vakfı, 1992; Nusret Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, Ankara: TTK, 2006

¹⁴⁵ Güzelbey, **Gaziantep Camileri Tarihi**, s.17; Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.171

Belgelerde yer alan bilgilere göre, 1792 yılında Mehmed Efendi kendi rızası ile caminin hitabetliğini Ebu Bekir Efendi'ye bırakmıştır.¹⁴⁶ XIX. yüzyılda ise Şehreküstü Mahallesi'nden es-Seyyid Mehmed bin es-Seyyid Mustafa,¹⁴⁷ Hacı Mehmed bin Besnizade Mustafa¹⁴⁸ ve Nergizhane Mahallesi'nden Hüseyin bin Molla Mehmed¹⁴⁹ adlı kişilere ait vakfiye kayıtlarında yer alan vakıf koşulları arasında Ağa Cami'nin kandilleri için yağ sağlanması şart koşulmuştur.

Ahmet Çelebi (Ramazaniye) Cami: 1672-73 yılında yapılan cami ilk başlarda Şeyh Ramazan Efendi tarafından yaptırıldığı için Ramazaniye olarak adlandırılırken, 1713 yılında Ahmet Çelebi buraya bir medrese yaptırmış ve bundan dolayı daha sonra Ahmet Çelebi ismiyle anılmıştır. Cami bugünkü Ulucanlar Mahallesi'nde bulunmaktadır.¹⁵⁰

Günümüzdeki Ulucanlar Mahallesi, Osmanlı döneminde XIX. yüzyılda ortaya çıkan Gaffar Hanesi ve İmam Bölüğü'nden teşekkül ettiğinden ve o tarihlerdeki belgelerde bulunduğu mahalle hakkında bilgi olmamasından dolayı cami, o dönemde bu iki mahalleden birinde olmalıdır. Bu iki mahalle aynı zamanda Şehreküstü Dairesi içerisinde yer almaktadır. Bundan dolayıdır ki Şeyh Ramazan Cami, Şehreküstü Mahallesi dahilinde gösterilmiştir.¹⁵¹ Ayrıca XIX. yüzyıla ait belgelerde Şehreküstü Mahallesi'nden Ayşe Hanım binti Mehmed'in vakfiye kaydında vakıf gelirlerinden buraya belli oranda susam yağı verilmesinin şart koşulması¹⁵² bilgisi de bu durumu doğrulamaktadır.

Alaüddeve (Alidola) Câmii: Günümüzde Karagöz Mahallesi Uzun Çarşı'da bulunan camiye halk arasında Alidola Cami de denilmektedir.¹⁵³ Osmanlı döneminde Seng-i Hoşkadem Mahallesi'nde bulunduğundan dolayı belgelerde Hoşkadem Cami ifadesi de kullanılmıştır.¹⁵⁴ Eserin, Dulkadıroğullarının son beyi Alaüddeve Bozkurt (1479-1515)

¹⁴⁶ BOA, HAT, 1452/8

¹⁴⁷ "...senevi hasılatından tamir ve termim masarifi vak'aları ba'del ihraç nemlesinden bir batman şırlağan yağı istira olunup dört rukiyye pisirici mescidine ve dört rukiyye ağa cami-i serifine ve dört rukiyye hacinasır cami-i serifine verilüb ramazan-ı serifinde itikad oluna..." GŞS, No: 139, s.139.

¹⁴⁸ GŞS, No: 140, s.187

¹⁴⁹ GŞS, No: 147, s.49

¹⁵⁰ Güzelbey, **Gaziantep Camileri Tarihi**, s.21; Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.6

¹⁵¹ Çınar, **18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu**, s.35

¹⁵² GŞS, No: 143, s.15

¹⁵³ İsmail Altınöz, "Gaziantep Alaüddeve Câmii ve Vakfiyesi", Yusuf Küçükdağ (Ed.), **Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu**, Gaziantep: Arsan Basın, 2000, s.319

¹⁵⁴ GŞS, No: 18, s.53'ten aktaran: Güzelbey, **Gaziantep Camileri Tarihi**, s.26

tarafından yaptırılmış olduğu tahmin edilmektedir. Cami, önceleri çok küçük olduğu ve yıkılmaya yüz tuttuğu için 1898’de yıkılıp yerine yenisinin yapılması kararlaştırılmıştır.¹⁵⁵

Alay Bey (Miralay, Gani Bey) Cami: Günümüzde Gaziler Caddesi ile Şıhcan Caddesi’nin ve Karatarla ile Alaybey mahallelerinin birleştiği yerdedir. Osmanlı Dönemi’nde Tarla-yı Atik Mahallesi’nde bulunmaktadır. Cami, XVI. yüzyılın sonlarında yapılmış olmakla birlikte bugünkü şeklini 1810 yılında almıştır.¹⁵⁶

Cami ile ilgili 15 Safer 1217/18 Haziran 1802 tarihli vakfiye kaydına göre, Tarla-yı Atik Mahallesi’nden Asiye binti Abdullah’ın vakfettiği bostanın mütevellisinin her sene gelirden 40 kuruş ayırarak bununla 2.5 batman susam yağı ile her sene yarım batman olmak üzere bir bal mumunun, o dönemde imamlığını Seyyid Mehmed Fazıl Efendi’nin yaptığı bu camide yakılmasının şart koşulduğu¹⁵⁷ bilgisi yer almaktadır.

Ali Neccar/Alü’l-Neccar (Ali Nacar, Annacar) Cami: Günümüzde Yaprak Mahallesi’nde, Ali Nacar sokakta bulunan cami, Osmanlı Dönemi’nde de aynı isimli mahallede bulunmakta ve halk arasında Ali Nacar Cami olarak anılmaktaydı. Caminin inşa tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte XIV. yüzyılda yapılmış olabileceği tahmin edilmektedir. Bu eser, kendisiyle birlikte medrese ve sebilden meydana gelen Ali Neccar Külliyesi içerisinde bulunmaktadır.¹⁵⁸

Cami ile ilgili 10 Ramazan 1232/24 Temmuz 1817 tarihli, caminin hitabet görevini yerine getiren Seyyid İbrahim Halife’nin vefatı üzerine bu görevin Seyyid Mehmed Halife’ye tevcih edildiği kayıta, caminin adı Ali Neccar olarak geçmektedir.¹⁵⁹

Ayşebacı Cami: Yaptıran kişinin adından dolayı Hacı Ali Ağa Cami de denilen yapının 1722 yılında yapıldığı anlaşılmaktadır. Cami, XIX. yüzyılın sonunda tamirat görmüştür.¹⁶⁰

¹⁵⁵ Güzelbey, **Gaziantep Camileri Tarihi**, s.28 Çam ise yeni caminin yapılış tarihini olarak 1909-1911 yıllarını vermektedir. Bkz. Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.189

¹⁵⁶ Güzelbey, **Gaziantep Camileri Tarihi**, s.32; Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.192

¹⁵⁷ **GSS**, No: 137, s.97,110,119

¹⁵⁸ Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.24-25

¹⁵⁹ **BOA**, HAT, 1539/10

Günümüzde Savcılı Mahallesi'nde bulunan bu eser, Osmanlı Dönemi'nde muhtemelen Kozanlı Mahallesi'nde bulunmaktaydı. Çünkü gerek Osmanlı Dönemi'ndeki kayıtlarda gerekse Cumhuriyet Dönemi'nde mahallelerde yapılan düzenlemelerde Savcılı adına rastlanmamaktadır. Savcılı Mahallesi'nin günümüzde Kozanlı Mahallesi'nin hemen güneyinde bulunması nedeniyle mahalleler taksim edilirken Ayşe Bacı caminin bulunduğu bir kısım yerin, Savcılı Mahallesi'ne dahil edildiği anlaşılmaktadır.¹⁶¹

Bekir Bey (Ebû Bekir Ağa, Kürtüncüler, Molla Ahmet) Cami: Günümüzde Bekirbey Mahallesi'nde bulunan cami Osmanlı Dönemi'nde Kürkciyan Mahallesi'nde bulunmaktaydı. İlk olarak 1585 yılında Molla Ahmed ismiyle mescit olarak yapılmış ve daha sonraları mahallede Cuma ve Bayram namazlarının kılınacağı bir cami bulunmadığından 1648 tarihinde bugünkü haline yakın bir şekilde camiye dönüştürülmüştür.¹⁶²

Cami ile ilgili 29 Zilhicce 1210/05 Temmuz 1796 tarihli belgede, caminin mahlûl olan hitabetine es-Seyyid Yahya Halife'nin tevcih edildiği bilgisi yer alırken, ismi de Ebu Bekir Cami olarak geçmektedir.¹⁶³

Bey (Çınarlı) Cami: Eser, günümüzde olduğu gibi Osmanlı Dönemi'nde de aynı isimle anılan Bey Mahallesi'nde bulunmaktadır. İlk başlarda mescit olarak kullanılan yapının 1553'ten önce inşa edildiği ifade edilmektedir.¹⁶⁴

07 Ramazan 1231/01 Ağustos 1816 tarihli belgeye göre, Bey Cami vakfının imamı Mehmed Halife Biraderzade İbiş'in ölmesi üzerine imamlık vazifesi oğlu es-Seyyid Şeyh Mehmed'e tevcih edilmiştir.¹⁶⁵

¹⁶⁰ Güzelbey, **Gaziantep Camileri Tarihi**, s.44; Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.202

¹⁶¹ Güzelbey'in çalışmasında anlatılan bir hikayede, camiye yaptıran Hacı Ali Ağa'nın Ayşe adında hasta bir kızı olduğu ve bu kızın bir düş gördüğü anlatılmaktadır. Bu düşe göre Ayşe, kendisini çağıran aksakallı bir adamı Boyacı Mahallesi'nden Kozanlı Mahallesi'ne kadar takip etmiş ve o zamanlar bomboş olan bugünkü caminin yerine gelmişler. Adam kıza "kızım senin sonsuz durağın işte burasıdır" demiş. Bu hikâyeden de anlaşılacağı üzere Osmanlı döneminde caminin bulunduğu yer Kozanlı'dır. Bkz. Güzelbey, **Gaziantep Camileri Tarihi**, s.44-45

¹⁶² Güzelbey, **Gaziantep Camileri Tarihi**, s.47; Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.212

¹⁶³ BOA, HAT, 1464/93

¹⁶⁴ İbrahim Ethem Çakır, **XVI. Yüzyılda Ayntâb Şehri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, 2010, s.44; Güzelbey, **Gaziantep Camileri Tarihi**, s.52

Bostancı (Ahizade) Cami: Bu cami de günümüzde olduğu gibi Osmanlı Dönemi'nde aynı isimle anılan Bostancı Mahallesi'nde bulunmaktadır. İlk başlarda mescit olarak kullanılan yapı, 1574-75 yılında Ahizade Hacı Abdurrahman tarafından camiye dönüştürülmüş ve aynı soydan gelen Battal Ağa tarafından 1738'de büyük bir tamir görmüştür.¹⁶⁶ Bundan dolayı Ahizade Cami de denilmektedir.

XIX. yüzyıldaki belgelerde yer alan, Hacı binti Ali, Ahmed Ağa bin Abdurrahman ve Gül Mehmed bin Mirzade Mehmed¹⁶⁷ gibi hayırseverlerin vakfiye kayıtlarında, Bostancı Cami'ye belli miktarlarda yağ alınması şart koşulmuştur.

Boyacı (Kadı Kemaleddin, Boyacıoğlu, Boyacızâde, Cami-i Kebir) Cami: Osmanlı Dönemi'nde ve günümüzde de aynı isimle anılan Boyacı Mahallesi'nde bulunmaktadır. XIII. yüzyılın başlarında yapıldığı tahmin edilen cami, Ayıntab'ın en eski eserlerinden biri olarak kabul edilir. Osmanlı kaynaklarında ismi Kadı Kemaleddin, Boyacıoğlu, Boyacızâde ve Cami-i Kebir (Ulu Cami) olarak da geçmektedir.¹⁶⁸

Gerek XVIII. yüzyıl sonları ile XIX. yüzyıl başlarına ait bazı vakfiye belgelerinde gerekse Tanzimat Dönemi'ne ait belgelerde yer alan bilgiler camiye genellikle Boyacı Cami denildiğini göstermektedir. Örneğin yüzyılın başlarına ait belgelerde, Boyacı Mahallesi'nden Zeyneb bint-i Feyzullah'ın, vakfettiği bostanın gelirinin yarısı Boyacı Cami'nin susam yağı ve masraflarının,¹⁶⁹ Meryem bint-i Kile Mustafa'nın ise caminin yağ ihtiyacının karşılanmasını şart koştukları¹⁷⁰ bilgileri yer almaktadır. İncelenen dönemde ise 01 Safer 1278/08 Ağustos 1861 tarihli sicil kaydında caminin adı "Cami-i Kebir demekle maruf Boyacı Cami-i Şerif" olarak kaydedilmiştir.¹⁷¹ Yine sicillerde 03 Rabiulevvel 1291/20 Nisan 1874 tarihli mülk satış kaydında yer alan şuhûdü'l-hal arasında Boyacı Cami-i Şerif imamı Şeyhli Hoca Efendi bilgisi mevcuttur.¹⁷² Ayrıca 04 Receb 1274/18 Şubat 1858 tarihli cami mütevellisi Kanalcı Mahmud Ağa'nın ma'ruz kaydında yer alan

¹⁶⁵ GSS, No: 139, s.95

¹⁶⁶ Güzelbey, **Gaziantep Camileri Tarihi**, s.55; Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.219

¹⁶⁷ GSS, No: 137, s.167; GSS, No: 143, s.115; GSS, No: 144, s.231

¹⁶⁸ Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.229-230; Şakir Sabri Yener, **Gaziantep Kitabeleri**, Gaziantep: Kardeşler Matbaası, 1958, s.12-13

¹⁶⁹ GSS, No: 137, s.109

¹⁷⁰ GSS, No: 141, s.39

¹⁷¹ GSS, No: 146, s.308

¹⁷² GSS, No: 148, s.175

“Boyacı Cami demekle maruf Kadı Kemaleddin Cami-i Şerif”¹⁷³ ibaresinden de bu durum rahatlıkla anlaşılmaktadır.

Debbağlar (Büyük Tabakhane, Tabak Halil) Cami: XVI. yüzyılın ilk yarısındaki belgelerde adı geçen cami,¹⁷⁴ 1960’larda baştanbaşa yenilenmiş ve Tabak Hacı Halil Cami olarak da adlandırılmıştır.¹⁷⁵ Caminin hitabet görevinin Seyyid Mustafa Halife’ye tevcih edildiği 29 Zilhicce 1211/25 Haziran 1797 tarihli belgede, ismi Debbağlar Cami olarak geçmektedir.¹⁷⁶ Ancak hangi mahallede olduğundan bahsedilmemiştir.

Bu eser, Osmanlının ilk dönemlerinde Tabakhane Mahallesi olarak adlandırılan semtte bulunmaktaydı. Adından da anlaşılacağı gibi deri işiyle uğraşanların bulunduğu bir semtti. Ancak zamanla şehrin genişlemesi ve tabaklama işi nedeniyle etrafa kötü kokuların yayılması sonucu bu işle uğraşanlar şehrin dışına doğru çıkmışlar ve mahallenin ismi de zamanla değişime uğramıştır.¹⁷⁷ Tabakhane Semti günümüzdeki Seferpaşa, Tıslaki ve Bostancı mahallelerine dahil edilmiş olmakla birlikte caminin bulunduğu mevki Bostancı Mahallesi sınırları içerisindedir. Fakat Osmanlı döneminde bulunduğu yerin, şu an caminin hemen güneyinde bulunan, Tıslaki Mahallesi sınırları içerisinde olduğu, XVIII. yüzyıla ait şer’iye sicillerindeki bilgilerden anlaşılmaktadır.¹⁷⁸

Esenbek/Esenbeğ (İhsan Bey, Esen Beğ, Hasan Bey) Cami: XVII. yüzyılın sonlarında yapılan cami, mevcut şeklini 1880’de almıştır. Günümüzde Ulucanlar Mahallesi’nde Şehitler Hamamı’nın karşısında bulunmaktadır. Ses benzerliğinden dolayı günümüzde İhsan Bey Cami olarak adlandırılan esere Hasan Bey’de denilmektedir.¹⁷⁹ Fakat Osmanlı belgelerinde Esenbek olarak geçmektedir. Örneğin, 10 Zilkade 1218/21 Şubat 1804 tarihli bir vakfiye kaydında, Hacı Mehmed bin Hacı Süleyman, vakfettiği

¹⁷³ GŞS, No: 146, s.218

¹⁷⁴ Çakır, XVI. Yüzyılda Ayntâb Şehri, s.45

¹⁷⁵ Çam, Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep, s.147

¹⁷⁶ BOA, HAT, 1466/58

¹⁷⁷ Tuğçe Işıkhân Erdal, Hikayesi ve Efsaneleriyle Gaziantep Semtleri, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2010, s.94-95

¹⁷⁸ Güzelbey, Gaziantep Camileri Tarihi, s.83; Çam, Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep, s.147

¹⁷⁹ Güzelbey, Gaziantep Camileri Tarihi, s.68; Çam, Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep, s.40

menzil ve dükkan gelirinden, her sene kış günlerinde Esenbek Cami tavanının bakımının yapılması ve temizlenmesini ayrıca kandiller için yağ alınmasını şart koşmuştur.¹⁸⁰

Ulucanlar Mahallesi, Gaffar Hanesi ve İmam Bölüğü mahallelerinin birleşmesinden meydana geldiğinden dolayı cami, Osmanlı döneminde bu iki mahalleden birinin içerisinde yer almaktadır.

Eyyüboğlu (İbn-i Eyüb) Cami: Yapılış tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, Eyyübiler döneminde yaptırıldığı tahmin edilmektedir. Cami bugünkü şeklini Osmanlılar Dönemi'nde almış ve 1947'de büyük bir onarım geçirmiştir. Günümüzde de Osmanlı Dönemi'ndeki aynı isimle anılan Eyüpoğlu (İbn-i Eyüb) Mahallesi'nde bulunmaktadır.¹⁸¹

Ferhadiye (Akyol) Cami: XIX. yüzyıla ait kayıtlarda Ferhadiye Cami olarak adlandırılan,¹⁸² ancak bulunduğu mahallenin adından dolayı Akyol Cami de denilen yapının inşa tarihi hakkında kesin bir bilgi olmamakla birlikte, son şeklini 1557-1580 yılları arasında almış olduğu tahmin edilmektedir. Bu eser, Kurtuluş Savaşı sırasında Fransızlar ile Antep halkı arasında yaşanan ve Antep veya Fransız Harbi (1920-1921)¹⁸³ denilen mücadele sırasında büyük zarar görmüş ve 1936 yılında bulunduğu yer belediye tarafından istimlak edilmiştir. Bu nedenle cami, günümüze kadar ulaşamamıştır. Daha sonra 1970 yılında Akyol'da Bahçelievler Mahallesi'nde Akyol Cami olarak aynı isimle başka bir cami yapılmıştır. Osmanlı dönemindeki caminin yerinde ise günümüzde Ömer Ersoy'un evi ile Atatürk Bulvarı'nın bir kısmı bulunmaktadır.¹⁸⁴

XIX. yüzyıla ait vakfiye kayıtlarında, Seyyid Mehmed Ağa'nın, Akyol Mahallesi'nde Ramazan ayında günde bir cü'z-i şerîf Kur'an okuyan ve hatmeden Ferhadiye Cami Hafız Efendi'ye 15 kuruş ücret verilmesi ve sevabının merhum validesine bahşedilmesi,¹⁸⁵ ile Emine Hatun'nun, yine Ramazan ayında burası için şırlağan¹⁸⁶ yağı alınmasının şart koşulduğu¹⁸⁷ bilgileri yer almaktadır.

¹⁸⁰ GSS, No: 137, s.104

¹⁸¹ Güzelbey, **Gaziantep Camileri Tarihi**, s.72; Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.242

¹⁸² GSS, No: 141, s.110

¹⁸³ Çalışmanın devamında bu dönem için "Antep Harbi" ibaresi kullanılacaktır.

¹⁸⁴ Güzelbey, **Gaziantep Camileri Tarihi**, s.182; Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.646

¹⁸⁵ GSS, No: 141, s.110

Hacı Nasır Cami: İlk olarak 1570 yılında mescit olarak yapılan eser, 1689 yılında camiye çevrilmiş ve 1912 yılında bugünkü halini almıştır.¹⁸⁸

Cami, günümüzde Karatarla Mahallesi'nde bulunmaktadır. Karatarla Mahallesi, Osmanlı Dönemi'ndeki Tarla-yı Cedid ve Seng-i Tavail mahallelerinin birleşmesiyle oluşmuştur. Camiyle ilgili 1813-1816 yıllarını kapsayan 139 nolu sicilde, tarihleri olmayan iki kayıttan, eserin Seng-i Tavail Mahallesi'nin hudutları içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Yine aynı sicil defterinde Şhreküstü Mahallesi'nden es-Seyyid Mehmed bin es-Seyyid Mustafa'nın vakfiye kaydında, camiye Ramazan ayında kullanılmak için yağ alınmasının şart koşulduğu¹⁸⁹ bilgisi mevcuttur.

Hacı Veli (Acer) Cami: İlk olarak 1645 yılında mescit olarak yapılan bu eser, 1690 yılında camiye çevrilmiş ve 1912-13 yılında bugünkü halini almıştır. Caminin yenilenmesi üzerine bu eser, yeni anlamında Acer olarak da adlandırmıştır. Osmanlı Dönemi'nde Ehl-i Cefa, günümüzde ise İsmetpaşa olarak adlandırılan mahallede bulunmaktadır.¹⁹⁰

Handan Bey (Handaliye, Handaniye) Cami: Caminin inşa tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte 1575-1596 yılları arasında inşa edilmiş olduğu tahmin edilmektedir. 1797 yılında ise yenilenmiş ve yapıya minare eklenmiştir. Eser, Handaliye ve Handaniye olarak da adlandırılmaktadır.¹⁹¹

Günümüzde Osmanlı Dönemi'ndeki Seng-i Hoşkadem, Seng-i Nakkaş, Şeyh Can ve Fare Bölüğü mahallelerinin birleşmesiyle meydana gelen Karagöz Mahallesi'nde bulunmaktadır. Karagöz Cami'nin Seng-i Hoşkadem Mahallesi'nde bulunmasından dolayı, bu caminin, Osmanlı döneminde diğer üç mahallenin sınırları içerisinde olması gerekmektedir.

¹⁸⁶ Susam yağı bkz. Şemseddin Sami, **Kâmûs-ı Türkî**, İstanbul: Kapı Yayınları, 2004, s.776

¹⁸⁷ **GSS**, No: 144, s.232

¹⁸⁸ Güzelbey, **Gaziantep Camileri Tarihi**, s.76; Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.254

¹⁸⁹ **GSS**, No: 139, s.135,139

¹⁹⁰ Güzelbey, **Gaziantep Camileri Tarihi**, s.80; Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.265

¹⁹¹ Güzelbey, **Gaziantep Camileri Tarihi**, s.88; Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.271

Hüseyin Paşa (Çıkırıkçı) Cami: Hüseyin Paşa Külliyesi içerisinde bulunan cami 1719 yılında inşa edilmiş 1831 yılında ise kısmi olarak tadilat görmüştür. Burada yün ve pamuk eğirmekte kullanılan çıkırıkların yapıldığı dükkanların olması sebebiyle Çıkırıkçı Cami de denilmektedir.¹⁹²

Cami, günümüzde Osmanlı Dönemi'ndeki Ehl-i Cefa ve Kurb-ı Tarla-yı Cedid mahallelerinin birleşmesiyle meydana gelen, İsmetpaşa Mahallesi içerisinde bulunmaktadır. Osmanlı döneminde genelde her mahallede bir caminin olması ve Hacı Veli Camisinin Ehl-i Cefa Mahallesi'nde bulunmasından dolayı, Hüseyin Paşa Cami'sinin de Kurb-ı Tarla-yı Cedid Mahallesi'nde olduğu söylenebilir. XVIII. yüzyılda caminin bulunduğu mahalle Ammu Mahallesi olarak geçmektedir. Ancak XIX. yüzyılda mahallelerin yeniden şekillendiği sırada Ammu Mahallesi bir daire olarak teşkilatlanmış ve Ehl-i Cefa ile Kurb-ı Tarlayı Cedid mahalleleri de Tarla-yı Atik Dairesi içerisine dahil edilmişlerdir.

Kabasakal (Kabasakal Paşa, Humanız, Methavan) Cami: İlk başta Hacı Ahmet Mescidi olarak hizmet veren eser, 1721 yılında camiye çevrilmiştir.¹⁹³

Cami, günümüzde Osmanlı Dönemi'ndeki Kocaoğlan, Kabasakal ve Emirgeli mahallelerinin birleşmesiyle meydana gelen Kocaoğlan Mahallesi'nde bulunmaktadır. Fakat Osmanlı döneminde mahalleler genellikle etrafında oluştukları ibadethanenin ismiyle anıldığından, o tarihlerde caminin bulunduğu yerin kendi ismiyle anılan Kabasakal Mahallesi sınırları içerisine dahil olduğu söylenebilir.

Kanalıcı (Ekizoğlu) Cami: 1593 yılında Ekizoğlu Mescidi olarak inşa edilen eser, 1724 yılında camiye çevrilmiştir. Bundan dolayı camiye Ekizoğlu Cami de denilmektedir. Eser, 1861'de Gözükara Memik'in öncülüğünde ve halkın yardımıyla yeniden yaptırılmıştır.¹⁹⁴

¹⁹² Güzelbey, **Gaziantep Camileri Tarihi**, s.93; Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.54

¹⁹³ Güzelbey, **Gaziantep Camileri Tarihi**, s.101

¹⁹⁴ Güzelbey, **Gaziantep Camileri Tarihi**, s.108; Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.281

Osmanlı Dönemi'nde de günümüzdeki aynı isimle anılan ve caminin de adı olan Kanalıcı Mahallesi sınırları içerisinde bulunmaktadır. Aslında Cumhuriyet döneminin başlarında bu mahalle Kızılca Mescit Mahallesi'yle birlikte Türk Tepe Mahallesi'ni oluşturmuş, fakat daha sonra yeniden ayrılmıştır.

Karagöz Cami (Koca Battal): Yapılış tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, mevcut şeklini 1758 yılında almıştır. Minaresinin ise 1900-1920 yılları arasında yapıldığı tahmin edilmektedir. Camiyi yeni baştan yaptıran Battal Hacı Mehmet Ağa'dan dolayı Koca Battal adıyla da anılmaktadır.¹⁹⁵

21 Şaban 1259/16 Eylül 1843 tarihli Seng-i Hoşkadem Mahallesi'nden Hacı İbrahim ibn-i Seyyid Abdullah'a ait vakfiye kaydında, aynı mahallede bulunan Karagöz Cami'sine Ramazan-ı Şerif duhulünde altı batman şırlağan yağı verilmesi şart koşulmuştur.¹⁹⁶ Bu kayıttan dolayı günümüzde Karagöz Mahallesi'nde bulunan caminin, Osmanlı Dönemi'nde, Karagöz Mahallesi'ni oluşturan dört mahalleden biri olan, Seng-i Hoşkadem Mahallesi'nde olduğu anlaşılmaktadır.

Karatarla (Tarla-yı Cedid, Zencirli, Gergelizâde Halil Çavuş) Cami: Yapı, ilk başta 1586 yılında mescit olarak inşa edilmiş ve Gergelizade Halil Çavuş tarafından 1621'de camiye çevrilmiş, 1775'te ise bugünkü halini almıştır. Bundan dolayı Halil Çavuş Cami de denilmektedir.¹⁹⁷ Osmanlı belgelerinde bazen Tarla-yı Cedid Cami, bazen Gergelizade Halil Çavuş Cami ve bazen de Karatarla Cami olarak geçmektedir. Örneğin H.1218/M.1803 tarihli bir mülk satış kaydında, satılan menzilin konumu tarif edilirken "Tarla-yı Cedid Cami Vakfı" ibaresi yer almaktadır.¹⁹⁸ 15 Rabiulevvel 1231/14 Şubat 1816 tarihli es-Seyyid Ebubekir bin Ebubekir'in vefatı üzerine, tevliyet, imamet ve hitabet görevlerine Mevlana Hafız Mehmed, Hafız Ali ve Hafız Osman'ın atandığı bir tevcih belgesinde "Gergelizade Halil Çavuş'un tamir ve tevsi eylediği Cami-i Şerif", ibaresi yer almaktadır. Daha sonra bu görevler vefat eden Ebubekir Efendi'nin kardeşi es-Seyyid

¹⁹⁵ Güzelbey, **Gaziantep Camileri Tarihi**, s.104; Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.283

¹⁹⁶ **GSS**, No: 144, s.141

¹⁹⁷ Güzelbey, **Gaziantep Camileri Tarihi**, s.111; Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.289

¹⁹⁸ **GSS**, No: 137, s.104

Molla Mehmed bin es-Seyyid Ebubekir'e devredilmiştir.¹⁹⁹ Tanzimat Dönemi'ne ait belgelerde ise Karatarla Cami adıyla kaydedilmiştir.²⁰⁰

Günümüzde caminin bulunduğu Karatarla Mahallesi, Tarla-yı Cedid ve Seng-i Tavail isimli mahallelerinin birleşmesiyle oluşmuştur. Osmanlı döneminde Hacı Nasır Cami Seng-i Tavail Mahallesi'nde bulunmaktaydı. Dolayısıyla belgelerden de anlaşıldığı üzere Karatarla Cami, kendi adıyla anılan Tarla-yı Cedid Mahallesi'nin sınırları içinde yer almaktaydı.

Keçehane Cami: Günümüze kadar ulaşamamış olan caminin inşa tarihi bilinmemektedir. Caminin bir diğer adının Kara Biber olduğu söylenmektedir. Osmanlı Dönemi'nde Tıslaki Mahallesi içinde bulunmaktadır.²⁰¹ 1805 yılındaki bir vakfiye kaydında Rahime Hâce bint-i Ali, bazı camiler ile Keçehane Cami'sine bir batman susam yağı alınmasını şart koşturmuştur. Dolayısıyla bu tarihte cami Keçehane adıyla anılmaktaydı.²⁰²

Bazı çalışmalarda bir de Hacı Berber veya Biber Cami adında bir caminin olduğundan bahsedilmektedir.²⁰³ Bu cami ile ilgili bir vakfiye kaydına göre Hacı Şerife Hanım bint-i Ali, vakfettiği malların gelirlerinden susam yağı alınarak bazı camilere verilmesini şart koşturmuştur. Bunlardan biri de Hacı Berber Cami'sidir. Belge incelendiğinde adının Biber değil Berber (حاجی بربر) olduğu anlaşılmıştır.²⁰⁴ Muhtemelen bu yapı Kara Biber olarak adlandırılan camiyle aynıdır. Ayrıca Tıslaki Mahallesi'nde bu dönemde Debbağlar Cami de bulunduğundan, bu eserin Küçük Tabakhane Cami olduğu anlaşılmaktadır. Güçyetmez çalışmasında bunların aynı cami olduğunu belirtirken,²⁰⁵ Çam, hayrat Satış Kütük Defteri'nde bunların farklı olduğunu ve ayrı ayrı satıldığını ifade etmektedir.²⁰⁶

¹⁹⁹ GŞS, No: 139, s.83,130

²⁰⁰ GŞS, No: 146, s.303; GŞS, No: 148, s.10, 269

²⁰¹ Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.653; Cemil Cahit Güzelbey, **Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicilleri (Cilt 153 ila 160)**, Gaziantep: Sanat Matbaası, 1966, s.11

²⁰² GŞS, No: 137, s.167

²⁰³ Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.650

²⁰⁴ GŞS, No: 142, s.449

²⁰⁵ Cemil Güçyetmez, "Gaziantep'teki Camiler, Mescitler ve Medreselerin İsimleri", **Gaziantep Kültür Dergisi**, (33), 1960, s.15-17

²⁰⁶ Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.646

Kesikbaş (Kesikbaş Ali Ağa, Nur Ali Ağa, Tombalak) Cami: İnşa tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte 1690 yılından biraz daha öncesinde yapıldığı tahmin edilmektedir. 1939 yılında eseri satın aldıktan sonra onarıp yeniden ibadete açan Mehmet Sait Tombalak'ın isminden dolayı camiye Tombalak Cami de denilmektedir.²⁰⁷

Osmanlı Dönemi'nde Şarkıyan (Gündoğdu) Mahallesi sınırları içerisinde yer alan cami, günümüzde İsmetpaşa ile Gündoğdu mahallelerinin kesiştiği noktada ve İsmetpaşa Mahallesi sınırları içerisinde bulunmaktadır.

Kılıçoğlu (Kızıklı Molla Halil, Molla Halil, Narlıkule, Molla Mehmet, Kılıçoğlu Hamza Bey) Cami: İlk önce mescit olarak faaliyet gösteren yapı, 1739'da camiye çevrilmiştir.²⁰⁸

Günümüzde kendisiyle aynı ismi taşıyan Kılınçoğlu Mahallesi sınırları içerisinde bulunmaktadır. Bu mahalle Osmanlı Dönemi'nde de aynı isimle anılmaktaydı.

Kozanlı (Kozan Oğlu, Kuzanlı, Hacı Mustafa Efendi) Cami: Osmanlı kayıtlarında XVII. yüzyılın ortalarında mescit olarak adlandırılan eser, yüzyılın sonlarında camiye çevrilmiştir.²⁰⁹

Bu cami de Osmanlı Dönemi'nde ve günümüzde aynı isimle anılan ve caminin de adı olan Kozanlı Mahallesi sınırları içerisinde bulunmaktaydı. Osmanlı Dönemi'ndeki kayıtlarda eserin farklı isimlerle anıldığı görülmektedir. Örneğin 1804 ve 1815 tarihlerinde caminin avlusunda bulunan medreseye Hacı Mustafa Medresesi denilmekteydi.²¹⁰ 1820 tarihinde de bu ismin cami için kullanıldığı, Candar el-Hac Yusuf Eşed Bey Oğlu Muhammed Beşe'nin veraset kaydından anlaşılmaktadır. Ancak belgenin devamında aynı cami için "Kozanlı Cami-i Şerif mütevellisi" tabiri de kullanılmıştır.²¹¹ 1822 tarihindeki caminin hitabetine Yakub Necib Halife'nin atandığı tevcih kaydında ise "Kozan Oğlu

²⁰⁷ Güzelbey, **Gaziantep Camileri Tarihi**, s.115; Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.302

²⁰⁸ Güzelbey, **Gaziantep Camileri Tarihi**, s.117; Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.306

²⁰⁹ Güzelbey, **Gaziantep Camileri Tarihi**, s.120; Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.312

²¹⁰ **GSS**, No: 137, s.76; **GSS**, No: 139, s.40

²¹¹ **GSS**, No: 141, s.111

Cami” ibaresi yer almıştır.²¹² Bahsi geçen belgelerden, bu tarihlerde eserin farklı isimlerle anıldığı anlaşılmaktadır.

Kozluca (Zaim Ahmet Ağa, Müftüler) Cami: İlk başta Zaim Ahmet Ağa Mescidi olarak hizmet veren eser, 1702 tarihinde Mehmet Ali adında bir hayırsever tarafından camiye çevrilmiştir.²¹³ 07 Receb 1235/20 Nisan 1820 yılında Cevizlice Mahallesi’nden es-Seyyid el-Hac Emrullâh bin Beşe’nin vakfiyesinde “Cevizlice Cami-i Şerifi” ibaresi yer almakta ve buraya Ramazan ayında 3,5 kuruşluk şırlağan verilmesi şart koşulmaktadır.²¹⁴ Tanzimat Dönemi’ne ait bir kayıta ise “Kozluca Cami-i Şerif” olarak kaydedilmiştir.²¹⁵

Cami günümüzde, Osmanlı dönemindeki Cevizlice, Kurb-ı Cevizlice ve Hızır (Hıdır) Çavuş mahallelerinin birleşmesiyle meydana gelen Kozluca Mahallesi içerisinde bulunmaktadır. Mahalleler genelde ibadethanenin ismiyle anıldığından bu caminin Osmanlı Dönemi’nde Cevizlice Mahallesi sınırları içerisinde yer aldığı anlaşılmaktadır.

Musullu (İbrahim Efendi) Cami: Bu cami günümüze kadar ulaşamamış bir eserdir. Osmanlı döneminde Musullu Mahallesi’nde 100 metre aralıkla biri mescit diğeri ise cami olan 2 ibadethaneden bahsedilmektedir. Camiye aynı zamanda Şafii Ali Efendi Cami de denilmiştir. İnşa tarihi kesin olmamakla birlikte 1557 yılından önce var olduğu bilinmektedir.²¹⁶ 27 Şubat 1808 tarihinde Abdullah ve Mehmet Emin Halifelere hitabet görevi verilen belgede Musulluzade Mahallesi’ndeki caminin, İbrahim Efendi Cami olarak adlandırıldığı da görülmektedir.²¹⁷ Eser, Antep Harbi’nde oldukça zarar görmüş ve daha sonra yıkılarak yerine otopark yapılmıştır.

Cumhuriyet döneminde mahalleler birleştirilirken caminin bulunduğu Musullu Mahallesi, Alaybey sınırları içerisine dahil edilmiş olmasına rağmen, eserin yer aldığı mevki buranın hemen kuzeyinde bulunan Çukur Mahallesi sınırları içerisinde kalmıştır.

²¹² BOA, HAT, 1561/15

²¹³ Güzelbey, **Gaziantep Camileri Tarihi**, s.120; Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.312

²¹⁴ GSS, No: 141, s.118

²¹⁵ GSS, No: 146, s.303

²¹⁶ Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.657-658

²¹⁷ BOA, HAT, 1504/2

Nuri Mehmet Paşa (Mehmet Paşa, Cami el Nur) Cami: 1786 yılında yapılan cami, Osmanlı Dönemi'nde esaslı bir şekilde değişikliğe uğramamış, Cumhuriyet Dönemi'nde önce bir müddet askeri depo olarak kullanılmış, 1958 yılında ise Eski Eserler Müzesi olmuştur. Kısa bir süre sonra 1968'de yeniden ibadethane olarak kullanılmıştır.²¹⁸

Günümüzde Çukur Mahallesi içerisinde bulunan cami, Osmanlı Dönemi'nde Tarlayı Atik Mahallesi olarak adlandırılan yerde bulunmaktaydı. 1802 yılında es-Seyyid Hüseyin tarafından caminin bitişiğine bir de medrese inşa edildiği belgelerden anlaşılmaktadır.²¹⁹

Ömer Şeyh (Aparoğlu) Cami: XVI-XVII. yüzyıllar arasında yapıldığı tahmin edilen cami, 1700 yılında yenilenmiştir. Bazı kaynaklarda Aparoğlu Cami olarak belirtilirken,²²⁰ Tanzimat Dönemi'ndeki kayıtlarda Ömer Şeyh Cami şeklinde geçmektedir.²²¹

Cami günümüzde, Osmanlı Dönemi'nde aynı ismi taşıyan, Cabi Mahallesi'nde bulunmaktadır. Fakat Cabi Mahallesi, Cumhuriyet Dönemi'nde Bostancı Mahallesi ile birleşerek önce ortadan kalkmış daha sonra yeniden oluşturulmuştur. Bu yüzden sınırlarında değişiklikler meydana gelmiştir. Çünkü XVIII. yüzyılda caminin Aparzade olarak adlandırıldığı ve Kürtüncüyan Mahallesi'nde olduğu görülmektedir.²²² Bu mahallenin adı Cumhuriyet Dönemi'nde Kürtüncüler olarak değiştirilmiş ancak daha sonra ortadan kalkmıştır. Bu nedenle Kürtüncülerin Cabi Mahallesi'ne dahil edilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Ömeriye (Camii-i Atiyk, Tapıncak, Dayıncak) Cami: Muhtemelen 1150 yılında inşa edilen cami, 1210 yılında yenilenmiş ve bugünkü şeklini 1786 yılında almıştır. 1851 yılında tamir gören yapı, Ayıntab şehrinin en eski camilerindedir.²²³

²¹⁸ Güzelbey, **Gaziantep Camileri Tarihi**, s.132,136; Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.324

²¹⁹ GSS, No: 137, s.17

²²⁰ Güzelbey, **Gaziantep Camileri Tarihi**, s.144,136; Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.334

²²¹ GSS, No: 148, s.185

²²² Çınar, **18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu**, s.35

²²³ Güzelbey, **Gaziantep Camileri Tarihi**, s.140; Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.341

Bu cami de günümüzde, Osmanlı Dönemi'nde aynı ismi taşıyan, Düğmeci Mahallesi'nde bulunmaktadır.

Şahveli (Kurbumolla, Şeyh, Salihye) Cami: Önce mescit olarak faaliyet gösteren eser, 1590'larda minber eklenmesiyle camiye çevrilmiştir. Aynı isimle anılan Şeyh Fethullah Cami ile karıştırılmaması için Yukarı Şeyh Cami de denilmektedir.²²⁴

Günümüzde kendi adıyla anılan Şahveli Mahallesi'nde bulunmaktadır. Bu mahalle Hayık Müslüman Mahallesi'nin birleştiği Tepebaşı Mahallesi'nden ayrılarak ortaya çıktığından Osmanlı döneminde Hayık Müslüman Mahallesi içerisinde yer almaktaydı.

Şeyh Fethullah (Aşağı Şeyh, Şeyh, Sıddık,) Cami: Eserin XVI. yüzyıl başlarında yapıldığı ve günümüze kadar fazla bir değişikliğe uğramadığı tahmin edilmektedir. Halk arasında Şahveli Cami'sine Yukarı Şeyh Cami denildiğinden, iki eserin karıştırılmaması için bu esere, Aşağı Şeyh Cami denilmektedir.²²⁵ Ancak sicillerde aşağı ibaresi kullanılmadan sadece Şeyh Cami olarak kaydedilmiştir. Örneğin XIX. yüzyılın başında Mehmed bin Mehmed'in, Barutçu Kör Hüseyin tarafından öldürülmesini konu alan bir kayıta, olayın Şehreküstü Mahallesi'nde Şeyh Cami yakınında geçtiği belirtilmektedir.²²⁶ 07 Receb 1235/20 Nisan 1820 tarihinde Cevizlice Mahallesi'nden es-Seyyid el-Hac Emrullâh bin Beşe'nin vakfiyesinde, her sene Şeyh Cami-i Şerifi'ne Ramazan ayı başlangıcında 4, ay içerisinde ise 2,5 kuruşluk şırlağan verilmesi şart koşulmuştur.²²⁷

Caminin bulunduğu mahalle ile ilgili 1816 yılındaki bir vakıf kaydında, caminin Kepenek Mahallesi'nde bulunduğu ve adına da Sıddık Cami denildiği bilgisi bulunmaktadır.²²⁸ 1820 tarihli bir vakıf kaydında ise bu sefer caminin tekrar Şehreküstü Mahallesi'nde bulunduğu ve adına da Şeyh Fethullah Cami denildiği ifade edilmiştir.²²⁹ Bu durumun, Şehreküstü'nün mahalle değil, daire olmasından kaynaklandığı söylenebilir.

²²⁴ Güzelbey, **Gaziantep Camileri Tarihi**, s.147; Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.115

²²⁵ Nadir Topkaraoğlu, "Gaziantep Şeyh Fethullah Cami ve Zaviyesi", **Vakıflar Dergisi**, (XIX), 1985, s.207-208

²²⁶ **GSS**, No: 137, s.170

²²⁷ **GSS**, No: 141, s.118

²²⁸ **GSS**, No: 139, s.90

²²⁹ **GSS**, No: 141, s.40

Kepek Mahallesi de zaten Şehreküstü Dairesi içerisinde yer alan bir mahalledir. Bu nedenle kayıtlarda Şehreküstü Mahallesi'nde gösterilmesine rağmen caminin Kepek Mahallesi hudutlarında bulunduğu anlaşılmaktadır.

Şirvani (İki Şerefeli, Şirvanî Mehmet Efendi, Seyyid Mehmet Efendi) Cami: XIV-XV. yüzyıllarda yapıldığı tahmin edilen cami, günümüzdeki halini 1681 yılında almıştır. Mehmet Efendi tarafından yaptırılmış olduğundan Şirvani Mehmet Efendi Cami, iki şerefesi olan tek cami olduğundan dolayı da halk tarafından İki Şerefeli Cami de denilmiştir. XIX. yüzyıldaki belgelerde hem Şirvani Cami hem de İki Şerefeli Cami kaydı mevcuttur.²³⁰ Cami hitabetinin Ahmed Halifeye tevcih edildiği 1796 tarihli belgede ise “Boyahane nam mahalde Seyyid Mehmet Efendi Cami” ibaresi yer almaktadır.²³¹

Tevcih belgesinde caminin “Boyahane nam mahalde” ibaresinden dolayı Boyacı Mahallesi'nde olduğu düşünülebilir. Ayrıca cami, Osmanlı dönemindeki Seferpaşa, Karacalı Bölüğü ve Töbe (Tevbe) mahallelerinin birleşmesiyle meydana gelen günümüzdeki Seferpaşa Mahallesi'ndedir. Ancak cami ne Boyacı ne de Seferpaşa Mahallesi'ndedir. 09 Receb 1271/19 Mart 1855 tarihinde Tövbe Mahallesi'nden Mehmed bin Mehmed'in aynı mahalle sakini Molla Hasan bin Mustafa üzerine açtığı mülk davasında “Tövbe Mahallesi'nde vaki Şirvani Cami-i Şerif kurbında kain” ibaresinden, Osmanlı Dönemi'nde caminin bu mahallede olduğu anlaşılmaktadır.²³²

Tahtani (Tahtalı, Tahtalû) Cami: Evkaf kayıtlarına göre 1541 yılından önce inşa edilmiş,²³³ 1591 yılında ise Maraş beylerbeyi tarafından yenilenmiştir. 1789 ve 1804 yıllarında esaslı bir tamirata uğramıştır. Mevcut minaresi, 1804 yılındaki tamirati sırasında inşa edilmiştir.²³⁴ Osmanlı kayıtlarında Tahtalû Cami olarak da geçmektedir. Örneğin cami hitabetinin Seyyid Hacı Mehmed'e tevcih edildiği 1796 tarihli belgede²³⁵ ve Rahime bint Ali'nin camiye bir batman susam yağı verilmesini şart koştuğu vakfiyesinde²³⁶ caminin adı

²³⁰ Güzelbey, **Gaziantep Camileri Tarihi**, s.161; Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.349; GSS, No: 146, s.296; GSS, No: 147, s.1

²³¹ BOA, HAT, 1463/9

²³² GSS, No: 146, s.296

²³³ Çakır, **XVI. Yüzyılda Aynâb Şehri**, s.50

²³⁴ Güzelbey, **Gaziantep Camileri Tarihi**, s.165-166; Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.358-359

²³⁵ BOA, HAT, 1463/92

²³⁶ GSS, No: 137, s.167

bu şekilde geçmektedir. 1802 yılında Seyyid Hacı Mehmed'in ölümü üzerine hitabetin es-Seyyid Mehmed'e tevcih edildiği belgede,²³⁷ 1815 tarihinde camiye Ramazan ayında kandiller için bir batman yağ alınmasının şart koşulduğu vakfiye kaydında²³⁸ ve 02 Rabiulevvel 1291/19 Nisan 1874 tarihinde Seng-i Nakkaş Mahallesi'nden Mahmud Efendi'nin vakfiyesinde²³⁹ Tahtanî Cami adıyla kaydedilmiştir. Cami, günümüzde Osmanlı döneminde de aynı isimle anılan Şekeroğlu (İbn-i Şeker) Mahallesi'nde bulunmaktadır.

Tekke (Mevlevihâne) Cami: Eser, önceleri Mevlevihane tekkesi olarak kullanılırken, 1675 yılında burada cuma namazı kılınması için berat verilince, cami olarak da faaliyet göstermiştir. Bu yüzden Mevlevihane Cami de denilmektedir.²⁴⁰ Günümüzde de Osmanlı Dönemi'nde aynı isimle anılan Suyabatmaz Mahallesi'nde bulunmaktadır.

Tüm kaynaklar incelendiğinde yukarıdaki 36 caminin varlığı XIX. yüzyılda kesin olarak tespit edilmiştir. Yukarıda da ifade edildiği gibi salnamelerde 1890 yılına kadar şehirde 36 caminin olduğu yazmaktadır. Bu sayı XX. yüzyılın başında 40 olmuştur. Güzelbey, Kurtuluş Savaşı sırasında şehirde 37 caminin bulunduğunu ve bunlardan 4'ünün günümüze kadar ulaşmadığını ifade etmiştir. Bunlardan üçünün Akyol (Ferhadiye), Küçük Tabakhane (Keçehane) ve Musullu (İbrahim Efendi) camileri olduğu, bu konuda yapılan çalışmalardan anlaşılmaktadır. Ancak tüm değerlendirmelere rağmen salnamelerin verdiği rakama göre dört, Güzelbey'in verdiği rakamlara göre ise bir caminin hangileri olduğu tespit edilememiştir.

Bu camilerin dışında XVIII. yüzyılda varlığı bilinen İç Kale Cami'sinin 1822 yılında meydana gelen depremde yıkılmış olduğu düşünülmektedir. Ayrıca XIX. yüzyıla ait belgelerde gerek isimleri gerekse buldukları mahalleler karşılaştırıldığında iki adet daha cami karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki, caminin yarı hitabet görevini üstlenmiş olan es-Seyyid Ömer'in vefatı üzerine kardeşi es-Seyyid Mehmed Şerif'in tayin edildiği 1804 tarihli tevcih belgesine göre, Kızılca Mahallesi'nde Ehl-i Cefa Cami adında bir cami bulunmaktadır.²⁴¹ Diğer cami ise 1805 yılındaki bir vakfiye kaydında Cabi Mahallesi'nden

²³⁷ GSS, No: 137, s.18

²³⁸ GSS, No: 139, s.133

²³⁹ GSS, No: 148, s.179

²⁴⁰ Güzelbey, **Gaziantep Camileri Tarihi**, s.165-166; Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.358-359

²⁴¹ GSS, No: 137, s.139

Rahime Hâce bint-i Ali'nin bazı camiler ile bir batman susam yağı alınmasını şart koştuğu Emir Ağa Cami'sidir.²⁴² Ayrıca Çınar, XVIII. yüzyıldaki camiler arasında Cabi Mahallesi'nde Eymir Ağa Cami adında bir camiden bahsetmektedir.²⁴³ Harf benzerliği ve bu cami ile Rahime Hâce bint Ali'nin aynı mahallede (Cabi Mahallesi) olduğu düşünülürse bunların aynı cami olduğu söylenebilir. Fakat mevcut belgeler ışığında bu iki caminin deprem sırasında mı yoksa Kurtuluş Savaşı sırasında mı ortadan kalktığını veya var olan camilerin başka isimleri mi olduğunu söylemek mümkün değildir.

Yukarıda da ifade edildiği üzere, Müslüman halkın ibadetlerini ifa etmek için kullandıkları yapıların isimleri, cuma namazının kılınıp-kılınmamasına göre değişiklik göstermekteydi. Bu namazın kılındığı yer olan camilerin yanı sıra namazın kılınmadığı yerler mescit olarak adlandırılmaktaydı. Osmanlı Dönemi'nde, sayıları camilere göre hep daha fazla olan bu yapıların incelenen dönemdeki durumları aşağıda açıklanmaya çalışılmıştır.

Önceki yüzyılları kapsayan çalışmalara göre Ayıntab'da XVII. yüzyılda 53,²⁴⁴ XVIII. yüzyılda ise 72²⁴⁵ mescitin olduğu belirtilmektedir. Yukarıda da ifade edildiği üzere salnamelerdeki bilgilere göre XIX. yüzyılda incelediğimiz dönemde Ayıntab'da 57 mescit bulunmaktadır. Salmelerde bu yapıların sadece sayısı verilmiş olduğundan isimler tespit edilirken, bu yüzyıla ait çeşitli belgeler ile daha önce yapılmış olan çalışmalardan istifade edilmiştir.

Aşağıdaki tabloda öncelikle, XIX. yüzyılda bir şekilde belgelere konu olan mescitlere yer verilmiştir. Dolayısıyla bu mescitlerin, incelediğimiz dönemdeki varlıkları kesindir. Bunların dışında, yine salnamelerde 1900'e kadar sayı hep 57 olarak verildiğinden, XIX. yüzyılın son çeyreğinde belgelerde adı geçen mescitlerin de incelediğimiz dönemde mevcut olduğu kabul edilmiştir. Geriye kalanların tespiti ise incelediğimiz dönemden önceki tarihlerde, belgelerde adı geçen ve Cumhuriyet Dönemi'nde ortadan kalktığı bilinen mescitlerin, yine incelediğimiz dönemde var olduğu kabul edilerek gerçekleştirilmiştir. Takip ettiğimiz bu yöntemle, bazılarının hatalı

²⁴² GSS, No: 137, s.167

²⁴³ Çınar, 18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu, s.35

²⁴⁴ Kıvrım, XVII. Yüzyılda Konya ve Ayıntab Şehirlerinde Gündelik Hayat, s.70

²⁴⁵ Çınar, 18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu, s.33-34

olabileceği baki olmakla birlikte, incelenen dönemdeki 57 mescidin hangileri olduğunu ve hemen hepsinin hangi mahallede bulunduğu tespitini yapmak mümkün olabilmiştir. Bu mescitler ve bunların bulunduğu yerler şöyledir:²⁴⁶

Tablo 4: XIX. Yüzyılda Ayntab'da Bulunan Mescitler

	Mescidin Adı	Bulunduğu Yer		Mescidin Adı	Bulunduğu Yer
1	Abdürrezzak	Bostancı	30	Eski Fethiye Medresesi ²⁴⁷	-
2	Abdüselam	Yalnızhane	31	Hacı Ahmet ²⁴⁸	Eblehan
3	Balıklı	Balıklı çarşısı	32	Hacı Ahmet	Çukur
4	Behramiye	İbn-i Şeker	33	Hacı Eset ²⁴⁹	Tövbe
5	Bekir Bey	-	34	Hacı Hamza (Öksüz)	Daracık
6	Develi (Develü)	Ammu (Düğmeci)	35	Hacı İsa	Tarla-yı Atık
7	Emir Hoca	Akyol	36	Hayık Baba	Hayık Müslüman
8	Ferferi Medresesi	Boyacı	37	Hüsameddin	Kürkçiyen
9	Hacı Efendi	Tarla-yı Atık	38	İbn-i Kör	İbn-i Kör
10	Hatuniye	Kapu?	39	Kara Fakih	İbn-i Eyüb
11	Milo Ahmet	Seng-i Hoşkadem	40	Kastel	Ulucanlar
12	Mir-i Miran (Lala Paşa)	İbn-i Şeker	41	Kastel Baş ²⁵⁰	Şehreküstü
13	Molla Abdülkadir	İbn-i Şeker	42	Kaya	Akyol
14	Nakkaş Kasım	Seng-i Nakkaş	43	Keyvan Bey	Bey
15	Pişirici (Bişirici)	Suyabatmaz	44	Kızılca	Bey
16	Sadiler	Seng-i Hoşkadem	45	Koca Nakıp	Suyabatmaz
17	Seng-i Nakkaş ²⁵¹	Seng-i Nakkaş	46	Kozanlı Mahallesi	Kozanlı

²⁴⁶ Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.47,90,251,637-672; Çınar, **18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu**, s.33-34; KIVIRIM, **XVII. Yüzyılda Konya ve Ayntab Şehirlerinde Gündelik Hayat**, s.70; Yener, **Gaziantep Kitabeleri**, s.34-37

²⁴⁷ Fethiye Medresesi Mescidine, Battal Hacı Mehmet Ağa Mescidi de denilmektedir. Bkz. Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.638

²⁴⁸ KIVIRIM, **XVII. Yüzyılda Konya ve Ayntab Şehirlerinde Gündelik Hayat**, s.70; Çam, biri Çukur diğeri Eblehan'da bu isimle iki adet mescit bulunduğunu ve bunlar hakkındaki tek kaynağın hayrat satış kütük defteri olduğunu belirtmektedir. Bkz. Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.650

²⁴⁹ Çam'ın çalışmasında Hacı Eset Mescidi olarak geçen mescidin, KIVIRIM'ın çalışmasında Esedî Oğlu, Çınar'ın çalışmasında ise Esedoğlu olarak geçen mescit ile aynı olduğu kanaatindeyiz. Bkz. Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.650; KIVIRIM, **XVII. Yüzyılda Konya ve Ayntab Şehirlerinde Gündelik Hayat**, s.70; Çınar, **18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu**, s.33

²⁵⁰ Çam, çalışmasında başka hiçbir kaynaktan rastlanmadığını ifade ettiği Kastel Baş Mescidinin, Çınar'ın çalışmasında geçen Kastel Beşci Mescidi ile aynı olması muhtemeldir. Bkz. Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.653; Çınar, **18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu**, s.33

²⁵¹ 28 Mayıs 1896 tarihli olan belgede Hacı Efendi Mescidi gibi bu mescidin tamiri için de 400 kuruş ayrılmıştır. Bkz. Güzelbey, **Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicilleri (Cilt 153 ilâ 160)**, s.65

Tablo 4: (Devamı)

	Mescidin Adı	Bulunduğu Yer		Mescidin Adı	Bulunduğu Yer
18	Tıslaki Mahallesi	Tıslaki	47	Kozanlı (Kurb-ı) Mahallesi	Kozanlı
19	Yayıcı	İbn-i K�r	48	Mağara	Cevizlice (Kozluca)
20	Acemoğlu	Kürtünciyan	49	Mağaracık	Seng-i Nakkaş
21	Burhan (Şekeroğlu)	İbn-i Şeker	50	Mahkemettüssük (Mahkeme)	İbn-i Şeker
22	Çırçır	İbn-i Şeker	51	Molla Haliloğlu ²⁵²	Akyol
23	Çukur	Çukur	52	Nesip Bey ²⁵³	Gülşen Hanesi
24	Eblehan	Eblehan	53	Nur Ali	-
25	Eb�lh�da Medresesi	Kurb-ı Tarla-yı	54	Reyhan (Reyhanoğlu)	Kurb-ı Zincirli
26	Ehl-i Cefa Mahallesi	Ehl-i Cefa	55	Sunguriye	Düğmeci
27	Emin Dede	Çakmak	56	Şaban Dede	Tarla-yı Atik
28	Emir Ağa	Cabi	57	Şeyh Muslihiddin	Bostancı
29	Esenbek	Ulucanlar			

Tablodaki mescitlerden ilk 19'u XIX. yüzyılda çeşitli belgelere özellikle vakıflarla ilgili kayıtlardaki belgelere konu olmuşlardır. Kayıtlarda yer alan bilgiler ışığında, bu mescitler ve durumları şöyledir:

Abdürrezzak Mescidi: 19 Zilkade 1248/9 Nisan 1833 tarihli belge, Bostancı Mahallesi'nde bulunan Abdürrezzak Mescidi'nin evkafıyla ilgilidir. Buna göre Fadlacılar Çarşısı'nda bu mescidin vakfına ait bir dükkanın yarı hissesi bulunmaktadır. Vakfın mütevellisi ise Mustafa Efendi'dir.²⁵⁴

Abdüsselam Mescidi: 07 Şaban 1309/7 Mart 1892 tarihli bir belgede, Yalnızhane Mahallesi'nde bulunan bu mescidin vakıf mütevellisi Cemile bin Abdullah'ın ölümü üzerine müteveli görevine Şerif ve Bekir adında iki kişinin atanması bilgisi bulunmaktadır.²⁵⁵ Mescidin adının XVII. ve XVIII. yüzyılda Abdüsselam Çavuş Mescidi olarak geçtiği ve o dönemlerde bulunduğu yerin Hayik Müslüman Mahallesi olarak

²⁵² Çınar'ın çalışmasında da aynı isimli bir mescit bulunmaktadır. Ancak eserde bu mescidin Kılınçoğlu Bağında olduğu yazdığından muhtemelen aynı isimli farklı bir mescittir. Bkz. Çınar, **18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu**, s.35; Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.657

²⁵³ Çam'ın çalışmasında mescidin 1896-97 yıllarında tamir edildiği söylenmektedir. Bu tarihte tamire muhtaç duruma gelmesinden dolayı çok daha önce yapılmış olması gerekmektedir. Bkz. Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.659

²⁵⁴ GSS, No: 142, s.329

²⁵⁵ Güzelbey, **Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicilleri (Cilt 153 il  160)**, s.44

adlandırıldığı anlaşılmaktadır.²⁵⁶ İki mahallenin yan yana bulunması ve XIX. yüzyılda sınırlarında değişikliğe gidilmiş olması, bu farkın nedeni olarak gösterilebilir.

Balıklı (Basmacızade es-Seyyid eş-Şeyh Abdurrahman Efendi) Mescidi: 20 Rabiulahir 1217/20 Ağustos 1802 tarihinde Balıklı Çarşısı'nda bulunan ve Basmacızade es-Seyyid eş-Şeyh Abdurrahman Efendi tarafından yaptırılan mescidin imamı es-Seyyid Ömer'in vefatı üzerine, kardeşi es-Seyyid Mehmet Şerif, günlük on akçe yevmiye ile bu göreve atanmıştır.²⁵⁷ Belgede mescidin adı yazılmamaktadır. Ancak Çam, Abdurrahman Efendi tarafından yapılan mescidin Balıklı olduğunu ifade etmektedir.²⁵⁸ Nitekim eserin bulunduğu yer de bunu doğrulamaktadır.

Behramiye Mescidi: İbn-i Şeker Mahallesi'nde bulunmaktadır. 27 Safer 1309/02 Ekim 1891 tarihli vakıf kaydında vakfedilen iki dükkanın gelirlerinden bu mescidin imam ve müezzine ücret ödenmesi şart koşulmuştur.²⁵⁹

Bekir Bey Mescidi: 1835 yılından önce inşa edildiği tahmin edilen mescit ile ilgili bu tarihlerde Kayseri Mahallesi'nden Şerife Rukiye Hatun'un vakfiyesinde mescide bir batman susam yağı verilmesi şart koşulmuştur.²⁶⁰

Develi (Develü) Mescidi: 14 Zilhicce 1802/17 Nisan 1802 tarihinde Ammu (Düğmecı) Mahallesi'nde bulunan mescidin imamı Şeyh Mehmet Halife'nin vefatı üzerine bu görev, Ahmet Halife'ye tevcih edilmiştir.²⁶¹

Emir Hoca Mescidi: 21 Safer 1230/02 Şubat 1815 tarihli Köse Mehmet bin Keş Ahmet adlı kişinin vakıf kaydında, mescidin Akyol Mahallesi'nde olduğu²⁶² ve Emir Yusuf Zade'nin mescidin müteveli görevinde bulunduğu anlaşılmaktadır.²⁶³

²⁵⁶ Kıvrım, XVII. Yüzyılda Konya ve Ayntab Şehirlerinde Gündelik Hayat, s.62; Çınar, 18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu, s.33

²⁵⁷ GSS, No: 137, s.139

²⁵⁸ Çam, Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep, s.209

²⁵⁹ Güzelbey, Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicilleri (Cilt 153 ilâ 160), s.39

²⁶⁰ Cemil Cahit Güzelbey, Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicilleri (Cilt 142 ilâ 143), Gaziantep: Sanat Matbaası, 1966, s.97

²⁶¹ GSS, No: 137, s.4

²⁶² GSS, No: 139, s.154

²⁶³ Güzelbey, Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicilleri (Cilt 153 ilâ 160) s.44

Ferferi Medresesi Mescidi: H.1317/M.1900 yılına ait belgede Halil Beşe adlı hayrat sahibi, Ferferi Mescidi'nin harap olduğu ve bunun onarılması ile imam ve müezzinlerinin ücretlerinin ödenmesi, avlusunun batı tarafında bir dersane ve beş hücre yapılması ve okuyacak öğrencilere aylık bağlanması amacıyla, Tütün Hanı yakınındaki beş dükkanını vakfetmiştir. Belgede mescidin Tütün Hanı ile aynı mahallede olduğu bilgisi bulunmaktadır.²⁶⁴ Bundan dolayı mescidin Boyacı Mahallesi'nde olduğu anlaşılmakta ve bu tarihte mescidin harap olması, daha önce faaliyette olduğunu göstermektedir.

Hacı Efendi Mescidi: Tarla-yı Atik Mahallesi'nde bulunmaktadır. 15 Zilhicce 1313/28 Mayıs 1896 tarihli olan belgede, mescidin tamiri için 750 kuruş ayrılmış ve bu iş için Ahmet bin Hacı Mahmut görevlendirilmiştir.²⁶⁵ Bu tarihte mescidin tamire muhtaç olması, mescidin çok daha önce inşa edilmiş olduğunu göstermektedir.

Hatuniye Mescidi: 17 Cemazeyilevvel 1219/24 Ağustos 1804 tarihli belgede yer alan bilgiye göre, Kapu Mahallesi'nde bulunan mescidin imam ve mütevelliliğine, daha evvel günlük iki akçe ile görev yapan Mehmet Selim'in vefatı üzerine, Mehmet Halife bin Molla Ali getirilmiştir.²⁶⁶

Milo Ahmet Mescidi: H.1256/M.1840/41 tarihli bir buyrultuda, Seng-i Hoşkadem Mahallesi'nde bulunan mescidin yıkılmaya yüz tutmuş olduğu, otuz yıldır burada namaz kılmanın imkansız hale geldiği ve mescidin yapılması için biri Helvacı Pazarı diğeri Eskici Pazarı'nda bulunan 2 dükkan gelirinin onarım tamamlanana kadar buraya verildiği bilgisi yer almaktadır.²⁶⁷

Mir-i Miran (Lala Paşa) Mescidi: 02 Cemazeyilahir 1271/20 Şubat 1855 tarihinde, İbn-i Şeker Mahallesi'nde Tahtani Cami karşısında bulunan arsa, Mir-i Miran Mescidi'ni yeniden yaptırmak karşılığında Abdülkadir bin İshak Paşa'ya verilmiştir.²⁶⁸

²⁶⁴ Güzelbey, **Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicilleri (Cilt 153 ilâ 160)**, s.82

²⁶⁵ Güzelbey, **Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicilleri (Cilt 153 ilâ 160)**, s.65

²⁶⁶ **GŞS**, No: 137, s.144

²⁶⁷ Güzelbey, **Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicilleri (Cilt 142 ilâ 143)**, s.123

²⁶⁸ **GŞS**, No: 144, s.286

Molla Abdülkadir Mescidi: 14 Rabiulevvel 1234/11 Ocak 1819 tarihinde İbn-i Şeker Mahallesi'nde bulunan mescidin imamı olan es-Seyid Muhammed bin Hacı Muhammed'in vefatı üzerine bu göreve, es-Seyyid Osman Halife atanmıştır.²⁶⁹

Nakkaş Kasım Mescidi: Belgede hangi mahallede olduğu yazılmasa da adından dolayı Seng-i Nakkaş Mahallesi'nde olması muhtemel mescidin imamı olan es-Seyyid Mustafa'nın vefatı üzerine 17 Şevval 1218/30 Ocak 1804 tarihinde bu göreve, günlük iki akçe ile es-Seyyid Hüseyin atanmıştır.²⁷⁰

Pişirici (Bişirici) Mescidi: 13 Cemazeyilevvel 1230/23 Nisan 1815 tarihinde Şhreküstü Mahallesi'nden es-Seyyid Mehmet bin es-Seyyid Mustafa'nın vakfiyesinde, bu mescide susam yağı verilmesi şart koşulmuştur.²⁷¹ Ancak belgede mescidin bulunduğu mahalle hakkında bilgi yer almamıştır. Çam, mescidin Suyabatmaz Mahallesi'nde olduğunu ve muhtemelen XIII. yüzyılda inşa edildiğini aktarmaktadır.²⁷²

Sadiler Mescidi: Eserin adına XVII. yüzyılda da rastlanılmaktadır. 04 Zilhicce 1265/21 Ekim 1849 tarihli bir belgede, Seng-i Hoşkadem Mahallesi'nde bulunan mescidin vakfına ait arsanın, vakfın mütevellisi Mehmet Efendi tarafından imarına izin verildiği bilgisi yer almaktadır.²⁷³

Seng-i Nakkaş Mescidi: Kendi ile aynı ismi taşıyan mahallede bulunan mescidle ilgili 15 Zilhicce 1313/28 Mayıs 1896 tarihli olan belgede Hacı Efendi Mescidi gibi bu mescidin tamiri için de 400 kuruş ayrıldığı ifade edilmektedir.²⁷⁴

Tışlaki Mahallesi Mescidi: 22 Şaban 1218/7 Aralık 1803 tarihinde Tışlaki Mahallesi'nde bulunan mescidin vakıf mütevellisi olan, Nakîbzâde es-Seyyid Mehmed'in vefatı üzerine bu göreve, es-Seyyid Mustafa atanmıştır.²⁷⁵ 03 Safer 1289/12 Nisan 1872 tarihli belgede ise mescidin tevliyet cihetine daha evvel 02 Safer 1240/26 Eylül 1824

²⁶⁹ GŞS, No: 141, s.13

²⁷⁰ GŞS, No: 137, s.84

²⁷¹ GŞS, No: 139, s.139

²⁷² Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.413

²⁷³ GŞS, No: 144, s.125

²⁷⁴ Güzelbey, **Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicilleri (Cilt 153 ilâ 160)**, s.65

²⁷⁵ GŞS, No: 137, s.69

tarihinde, mescid vakfının müşterek mutasarrıfları olarak, es-Seyyid Mustafa Refik Efendi ve es-Seyyid Feyzullah bin es-Seyyid Mustafa kardeşlerin getirilmiş olduğu, kardeşlerden es-Seyyid Feyzullah'ın vefatı üzerine ise oğlunun bu görev için ehliyetli olmamasından dolayı göreve, Refik Efendi'nin büyük oğlu es-Seyyid Mehmet Rahimi'nin atandığı bilgileri bulunmaktadır.²⁷⁶

Yayıcı Mescidi: 15 Cemazeyilevvel 1300/24 Mart 1883 tarihli belgede, 12 Cemazeyilevvel 1204/28 Ocak 1790 tarihinde Abdullah bin Mehmed'in bu mescide müteveli olarak atandığı ve vefatı üzerine oğlu Abdullah İsmet Efendi'nin görevlendirildiği anlaşılmaktadır.²⁷⁷ Çınar'ın çalışmasında İbn-i Kör Mahallesi'nde bulunduğu ifade edilen Yayıcı Mescidi muhtemelen bu mescittir.

1.2.4.1.1.2. Tekke ve Zaviyeler

XVII. yüzyılda Ayıntab'ı ziyaret eden Evliya Çelebi, şehirde 40 tekkenin bulunduğunu ve bunların içinde en mükemmel olanının, Ayıntab Sancakbeyi Türkmen Mustafa Ağa tarafından yaptırılan, Mevlevi Tekkesi olduğunu ifade etmektedir.²⁷⁸ Ancak bu tekkenin inşa tarihinde bazı çelişkiler bulunmaktadır. Genel olarak bu konuda yapılan çalışmalarda tekkenin H.1048/M.1638 tarihinde inşa edildiği ve aynı yerde daha önce de bir Mevlevihane'nin bulunduğu bilgileri mevcuttur. Küçükdağ, 1635 tarihine ait bir berat suretine dayanarak aynı yerde daha eski bir Mevlevihane'nin bulunduğu iddiasının doğru olmadığını, beratın burayla ilgili olmayıp Mevlevihane Mahallesi'yle alakalı olduğunu aktarmaktadır. Ayrıca H.1048 yılına ait bir tezkirede Mustafa Ağa'ya bu eserin tamiri için izin verildiğinden, çalışmalarda verilen tarih, eserin inşa değil tamir tarihi olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Küçükdağ ayrıca bu bilgilerden dolayı eserin 10-15 yıl daha önce inşa edilmiş olması gerektiğini aktarmaktadır²⁷⁹ ki Evliya Çelebi'nin çalışması bunu doğrular niteliktedir. Söz konusu eserde "Tarihi Keramet" olarak verilen tarih H.1048 değil

²⁷⁶ GŞS, No: 148, s.66

²⁷⁷ Cemil Cahit Güzelbey, **Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicilleri (Cilt 144 ilâ 152)**, Gaziantep: Sanat Matbaası, 1966, s.105-106

²⁷⁸ Evliya Çelebi, **Seyahatname**, s.355

²⁷⁹ Yusuf Küçükdağ, "Antep Mevlevihanesi ve Vakfiyeleri", Yusuf Küçükdağ (Ed.), **Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu**, Gaziantep: Arsan Basın, 2000, s.213; Güzelbey, **Gaziantep Camileri Tarihi**, s.130; Ayrıca Gaziantep Şahinbey Belediyesi ile Vakıflar Genel Müdürlüğüne ait web sayfalarında da benzer bilgiler bulunmaktadır. Bkz. <http://www.vgm.gov.tr/icerikdetay.aspx?Id=40> (02.05.2015); <http://www.sahinbey.bel.tr/idet/320/110/gaziantep-mevlevihanesi-vakif-muzesi> (02.05.2015)

H.1038/M.1628 olarak kaydedilmiştir. Verilen bu tarihten de anlaşılacağı üzere, 1635 yılında bahsedilen Mevlevihane'nin farklı bir eser olması mümkün gözükmemektedir. Evliya Çelebi eserinde, Kozluca Mahallesi'nde bulunan bu tekkenin dışında ayrıca, Tabak Efendi Tekkesi ve Hacegân (Nakşibendi) Tekkesinin de isimlerinden bahsetmiş ve Ayıntab halkının çoğunluğunun Hacegân tarikatına bağlı olduğunu aktarmıştır.²⁸⁰

Evliya Çelebi'nin eserinde, XVII. yüzyılda Ayıntab'da 40 tekke olduğu belirtilmesine rağmen bugüne kadar yapılan çalışmalarda bunların tamamını tespit etmek mümkün olmamıştır. Çam, Osmanlı dönemi boyunca Ayıntab'da cami olarak da kullanılan Şeyh Fethullah Cami,²⁸¹ Tekke Cami ve Şirvani Cami dışında 20 kadar tekke, zaviye ve dergâhın bulunduğunu ve bunlardan 12'sinin I. Dünya Savaşından önce etkin olduğunu kaydetmiştir. Ayrıca bu tekkelerin hangi tarikata ait oldukları hususunda tespit edilebilenler ise şöyledir. Şirvani ve Tekke Camileri ile Hacı Baba ve Şeyh Salman tekkeleri, Mevlevî; Ayni Baba, İhlasiye ve Şeyh Muslihiddin tekkeleri, Halvetî; Mehmet Ağa ve Şeyhcan tekkeleri, Nakşibendî; Kamacı Baba Tekkesi Rufaî, Çepni Tekkesi Bektaşî tarikatına bağlıdır.²⁸²

Salnamelerden anlaşıldığı üzere şehirde 1890 yılına kadar 4, 1903'e kadar 7 ve 1903-1908 arası dönemde ise 16 tekke mevcuttur.²⁸³ Bu bilgilerden, Osmanlı'nın son dönemlerinde önceki yüzyıllara göre tekkelerin azaldığı görülmektedir. Ancak Ayıntab'da yukarıdaki sayılara bakıldığında, tekkelerin çoğunun XX. yüzyılın başlarında faaliyete geçtiği anlaşılacakla birlikte, bunların daha önce mevcut olan tekkeler mi yoksa yeni inşa edilen tekkeler mi olduğunu söylemek mümkün değildir. Belgelerden ve bu konudaki çalışmalardan tespit edildiği kadarıyla XIX. yüzyılda Ayıntab'da faal olan 9 tekke ile 7 zaviye şunlardır:

²⁸⁰ Evliya Çelebi, **Seyahatname**, s.356

²⁸¹ Şeyh Fethullah Cami aynı isimli külliye'nin bir parçasıdır. Külliye, bir kastel, zaviye, hamam ve medreseden meydana gelmektedir. Daha geniş bilgi için bkz. Nusret Çam, **Gaziantep Şeyh Fethullah Külliyesi**, Tanıtma Eserleri Dizisi:26, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989

²⁸² Nusret Çam, "Gaziantep'te Türk Mimarisi", Yusuf Küçükdağ (Ed.), **Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu**, Gaziantep: Arsan Basın, 2000, s.5

²⁸³ "Kazâ-i Ayıntâb", **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, Haleb: Haleb Vilâyeti Matbaası, H.1307, s.138; "Kazâ-i Ayıntâb", **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, Haleb: Haleb Vilâyeti Matbaası, H.1320, s.233; **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, H.1321, s.236

Aydî Baba Tekkesi: Aydî Baba tarafından 1855 yılında inşa edilmiş olan tekke, günümüzde Osmanlı Dönemi'nde de aynı isimle anılan Yaprak Mahallesi'nde Ali Neccar Cami'nin batısında bulunmaktadır.²⁸⁴

Demirci Zaviyesi: Günümüzde ve Osmanlı Dönemi'nde, hangi mahallede olduğu tespit edilemeyen eserin 1536 yılından önce yapıldığı tahmin edilmektedir.²⁸⁵

29 Cemazeyilevvel 1218/16 Eylül 1803 tarihli belgede yer alan bilgiye göre, günlük beş akçe ile zaviyenin, zaviyedarlığı ve tevliyet görevini yürüten Ahmet Halife'nin vefatı üzerine, bu görevler Müderris Mehmet Hamdi'ye tevcih edilmiştir.²⁸⁶

Dülük Baba Zaviyesi: XVI yüzyılda mevcut olan zaviye²⁸⁷ hakkında XIX. yüzyıldaki tek bilgi, 1803 tarihinde Ayıntab sancağına bağlı Başkend karyesinin üzüm vergisi Dülük Baba Zaviyesi vakfına ait iken, buradan alınıp Tophane'de bulunan Abdülkadir Geylani Zaviyesine verildiği hakkındaki kayıttır.²⁸⁸

Emin Dede Zaviyesi: Çakmak Mahallesi'nde bulunan eserin, 1557 yılından önce inşa edildiği anlaşılmaktadır. Aynı isimdeki mescit gibi tekke de 1924 yılındaki selde yıkılmıştır.²⁸⁹

Hacı Baba Zaviyesi: Kanuni döneminde yapılan tahrirlerde adı geçen zaviye, Fransızlar tarafından Antep Harbi sırasında tahrip edilmiştir.²⁹⁰ 10 Rabiulevvel 1289/18 Mayıs 1872 tarihli belgeye göre, tevliyet görevi el-Hac Hüseyin Dede bin el-Hac Osman'a tevcih edilmiştir.²⁹¹

Kamacı Baba Tekkesi: Biri Kozluca, diğeri Tarla-yı Cedid mahallelerinde olmak üzere aynı isimde iki tane tekke bulunmaktaydı. Kozluca Mahallesi'nde bulunan eser XIX.

²⁸⁴ Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.671

²⁸⁵ Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.672

²⁸⁶ GSS, No: 137, s.137

²⁸⁷ Çakır, **XVI. Yüzyılda Ayntâb Şehri**, s.60

²⁸⁸ GSS, No: 137, s.40

²⁸⁹ Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.672

²⁹⁰ Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.672

²⁹¹ GSS, No: 148, s.30

yüzyılın ilk çeyreğinde, Tarla-yı Cedid Mahallesi'nde bulunan ise 1840 yılında inşa edilmiştir. İlki 1939, ikincisi 1940 yılında ortadan kalkmıştır.²⁹²

Mehmet Ağa Nakşibendi Tekkesi: Çam'ın verdiği bilgiye göre tekke, Düğmeci Mahallesi'nde Nuri Mehmet Paşa Cami'nin tam karşısında bulunmaktadır. Tekke hakkındaki en eski kayıt 1818 tarihine ait vakıf kayıdır.²⁹³ Ancak tekkenin bulunduğu mahalle hakkında, 144 nolu sicilde tarihi olmayan fakat hem aynı sayfada hem de önceki ve sonraki sayfalarda bulunan tarihlerden H.1261-65/M.1845-49 yılları arasına ait olduğu anlaşılan bir belge mevcuttur. Bu belgede, "Eski Tarla Mahallesi'nde Nuri Mehmed Paşa Cami-i Şerif kurbında vaki" ibaresinden, tekkenin Osmanlı döneminde Düğmeci değil Eski Tarla Mahallesi sınırları içerisinde kaydedildiği anlaşılmaktadır.

Mevlevihane Tekkesi: Tekke Cami Külliyesi içerisinde, Suyabatmaz Mahallesi'nde bulunan yapı yukarıda da söylendiği gibi 1628 yılında yapılmıştır. Ayıntab Mevlevihanesi diğer kentlerdeki anlayışın aksine şehrin gürültüsü ile maddi hayattan uzak bir bölgede değil, şehrin en işlek yerlerinden biri olan Kozluca ile Suyabatmaz mahallelerinin birleştiği bölgede inşa edilmiştir. Bu durum, Ayıntab halkının manevi hayat ile dünyevi hayatı aynı anda yaşadıklarını göstermektedir.²⁹⁴ Eser, XX. yüzyılın başında iki defa yanması üzerine yeni baştan yaptırılmıştır. Günümüzde cami olarak kullanılan yer tekkenin semahane kısmıdır.²⁹⁵

Oruç Baba Zaviyesi: 27 Cemaeyilahir/26 Aralık 1894 tarihli belgede, zaviye vakfının mütevellisi Osman Halil bin Abdullah'ın vefatı üzerine önce Hacı Arif ve onun da vefatı üzerine Mehmet Tahir'e bu görev tevcih edilmiştir.²⁹⁶ Çam bu yapının ses benzerliği dolayısıyla 1557'den önce mevcut olan Arduç Baba türbesiyle aynı yapı olduğunu ifade etmektedir.²⁹⁷

Recep Dede Tekkesi: 07 Safer 1272/19 Ekim 1855 tarihli, Seng-i Hoşkadem Mahallesi sakinlerinden Emine bint-i Mehmed nam hatuna ait bir vakfiye kaydında,

²⁹² Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.673

²⁹³ Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.673

²⁹⁴ Küçükdağ, **a.g.e.**, s.213

²⁹⁵ Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.152-154

²⁹⁶ Güzelbey, **Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicilleri (Cilt 153 ilâ 160)**, s.66

²⁹⁷ Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.674

vakfedilen evin icarından aynı mahallede bulunan tekkenin masraflarının karşılanması şart koşulmuştur.²⁹⁸

Şahveli Tekkesi (Dergâhı): Günümüzde Şahveli Mahallesi'nde bulunan Şahveli Cami'sinin bitişiğinde bulunmaktadır. 1570'lerde yapılan eser, Antep Harbi sırasında aynı isimli camiyle birlikte harap olmuştur. Ancak cami yenilenirken, tekke ortadan kalkmıştır.²⁹⁹

Şeyh Fethullah Zaviyesi: XVI. yüzyıl ortalarında inşa edilen ve Şeyh Fethullah Külliyesi içerisinde yer alan zaviye Kepenek Mahallesi'nde aynı isimli caminin doğusunda bulunmaktadır. Günümüzde sadece Cuma Namazı için ibadete açılmaktadır.³⁰⁰

Şeyh Muslihiddin Zaviyesi: Bostancı Mahallesi'nde bulunan eser, 1557 yılından önce yapılmış ve 1937 yılında ortadan kalkmıştır.³⁰¹

Şeyh Salman Tekkesi: Kendi adıyla anılan mahallede bulunan eserin 1559 yılında inşa edildiği tahmin edilmektedir. Eser 1937 yılında ortadan kalkmıştır.³⁰² 25 Rabiulevvel 1303/01 Ocak 1886 tarihli bir kayıta, vakfı bulunmayan tekkenin harap olmasından dolayı tamiri için Mehmet Galip Dede'ye izin verildiği bilgisi yer almaktadır.³⁰³

Şeyhcan Tekkesi: Aynı isimli mahallede bulunan tekke hakkında fazla bilgi bulunmamakla birlikte eserin XIX. yüzyılda mevcut olduğu ve 1937 yılında ortadan kalktığı bilinmektedir.³⁰⁴

1.2.4.1.2. Gayrimüslim İbadethaneleri

Osmanlı Dönemi'nde Ayıntab'da gayrimüslim olarak Hristiyan Ermeniler ve Yahudiler bulunmaktaydı. Bu grupların ibadetlerini yerine getirebilmesi için XIX. yüzyılın

²⁹⁸ GSS, No: 146, s.175

²⁹⁹ Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.118

³⁰⁰ Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.132

³⁰¹ Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.674

³⁰² Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.675

³⁰³ Güzelbey, **Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicilleri (Cilt 144 ilâ 152)**, s.121

³⁰⁴ Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.675

ortalarına kadar biri Hristiyan, diğeri de Yahudi ibadethanesi olmak üzere 2 ibadethane vardı. Ancak XIX. yüzyılda özellikle Ermeniler üzerinde başlayan misyonerlik faaliyetleri ile gerçekleşen mezhep değişikliği neticesinde, yüzyılın ikinci yarısından itibaren ibadethane sayıları Hristiyanlar açısından artmıştır. Burada bu kesimlere ait ibadethaneler incelenmiştir.

1.2.4.1.2.1. Kiliseler

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim cemaatin, ihtiyaçlarını karşılayacak kadar ibadethaneleri bulunmaktaydı. Nitekim gayrimüslimlere ihtiyaçları oranında ibadethane açmalarına ve bunların bakımını gerçekleştirmelerine, 1848 tarihine kadar izin almak koşuluyla, müsaade edilmekteydi. Fakat 08 Şevval 1264/07 Eylül 1848 tarihli bir iradeyle, taşralarda bulunan kiliselerin tamirat-ı cüz'iyeleri yani küçük tamiratları için izin alınmasına gerek olmadığına karar verildi.³⁰⁵ Aynı bağlamda 03 Zilhicce 1264/31 Ekim 1848 tarihli fermanda da kiliselerin büyük çaplı onarımlar veya yıkılarak yeniden inşası, mimar tarafından yerinde yapılacak keşif sonucu düzenlenecek evrak ile eskiden olduğu gibi Babıali'ye başvurularak yapılacağı kararlaştırılmıştı. Ancak kiremit aktarma veya sıva gibi küçük çaplı onarımlar için memurlardan ruhsat talebine ve onlar tarafından durumun Dersaadet'e yazılmasına hacet olmadığı, bu işlemlerin cemaat tarafından yapılabileceği belirtilmiştir. Bu ferman 01 Muharrem 1265/27 Kasım 1848 tarihinde Halep valisinin buyrultusuyla Ayıntab'a iletilmiştir.³⁰⁶ Böylece, bu tarihten itibaren, kiliselerin tamiriyle ilgili durumlar gayrimüslimlerin lehine olacak şekilde yeniden düzenlendi.

Ayıntab'da da Müslümanlardan sonra en kalabalık grubu oluşturan Ermenilerin, dini vazifelerini yerine getirmek için XIX. yüzyıldan evvel 1 kiliseleri bulunuyordu. Aziz Krikor'un (Krikor Partev) öncülüğünde Hristiyanlık dinini kabul eden Ermeniler, Krikor'un adını Aydınlatıcı anlamında Lusavorij olarak değiştirmişlerdi. Bundan dolayı Ermeniler, kiliselerini ve mezheplerini Lusavorjagan olarak adlandırmışlardı. Ermenilerin, dini olarak bağlı oldukları en yüksek merkez Eçmiyazın Katagigosluğu'ydu. 1828 yılında daha önce Osmanlı'nın elinde olan Eçmiyazın Katagigosluğu'nun bulunduğu bölgenin Rus

³⁰⁵ BOA, İ.MSM, 32/927; Kiliselerin inşa ve onarımı hakkında detaylı bilgi için bkz. Zafer Gölen, "Tanzimât Döneminde Bosna Hersek'te Kilise İnşa ve Onarım Faaliyetleri", **Bellekten**, LXV(242), 2001, s.215-252

³⁰⁶ GSS, No: 144, s.290

hakimiyetine girmesinin ardından Ruslar, bu mezhebe bağlı Ermeniler için Gregoryen tabirini kullanmışlardır.³⁰⁷ Osmanlı'nın son yüzyılında, misyonerlik faaliyetleri sonucu Hristiyanlar, mezhep değiştirmeye başlamadan önce Ayıntab Ermenilerinin neredeyse tamamı bu mezhebe bağlıydı.

Ayıntab Ermenileri, XIX. yüzyıla kadar Hayik Zımmiyan Mahallesi'nde bulunan kilisede ibadetlerini yerine getiriyorlardı. XVIII. yüzyılın başlarında Bali isimli bir Ermeni tarafından inşa ettirildiği tahmin edilmesine rağmen, bu tarih kesin olarak bilinmemektedir. Kilisenin daha önceki tarihlerde de şehirde var olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır. Örneğin 1689 yılında Ermeniler kilise duvarlarının tamir edilmesi için kadıya başvururlarken,³⁰⁸ yine Ermeni cemaatinden bazı kimselerin, 1704 ve 1739 yıllarında yaptıkları başvuru üzerine yapılan incelemede kilisenin iki kez onarıldığı anlaşılmaktadır.³⁰⁹ Dolayısıyla 1689 yılında kilisenin tamire muhtaç olması, kilisenin bu tarihten önce de mevcut olduğunu göstermektedir.

Ayıntab'da XIX. yüzyıla kadar bir tek Ermeni (Gregoryen) kilisesi mevcut iken, bu yüzyılda kiliselerin sayısı artmaya başlamış, 1'i Katolik, 3'ü de Protestan kilisesi olmak üzere yüzyılın sonlarında sayıları 5'e çıkmıştır.³¹⁰ Bu kiliseler şunlardır:

Ermeni Kilisesi: Ermeni Kilisesi olarak adlandırılan, Gregoryen Kilisesi'di. Bölgedeki Ermenilerin, 1873 yılında şehirdeki diğer kiliselerden daha büyük bir kilise inşa etmeyi teklif etmeleri sonucunda aynı yıl inşaatına başlanan Saint Mary Kilisesi, 1892 yılında tamamlandı. Türkiye'deki en büyük kiliselerden biri olan bu ibadethane, Ermenilerin bölgeyi terk etmesinden sonra bir süre cezaevi olarak kullanılmış ve ardından Kurtuluş Cami adıyla Müslümanlar için bir ibadethaneye dönüştürülmüştür.³¹¹ Muhtemelen Saint Mary Kilisesi'nin yerini aldığı Gregoryen Kilisesi, 2005 yılında belediyenin yol yapımı çalışması sırasında tesadüfi olarak ortaya çıkan ve Saint Mary Kilisesinin hemen çaprazında bulunan Aziz Bedros Kilisesi'di. Bu yapı yenileme

³⁰⁷ Ramazan Erhan Güllü, **Antep Ermenileri (Sosyal-Siyasal ve Kültürel Hayatı)**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları, 2010, s.82-83

³⁰⁸ Güllü, **a.g.e.**, s.85

³⁰⁹ Çınar, **18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu**, s.36

³¹⁰ **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, H.1284, s.135, **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, H.1308, s.165

³¹¹ Güllü, **a.g.e.**, s.86-88

çalışmaları sonucunda 2009 Şubatı'nda Ömer Ersoy Kültür Merkezi olarak hizmet vermeye başlamıştır.

Katolik Kilisesi: Ayıntab'da küçük bir grup olan Katolik Ermeniler, ilk olarak 1851 yılında kendilerine bir kilise açmak istemişler ama bunu gerçekleştirememişlerdir.³¹² Bunun üzerine 18 Cemazeyilevvel 1276/ 13 Aralık 1859 tarihli kayıttan anlaşıldığına göre, Katolik Patriği (Marhasası), Ayıntab'da mütemekkin Katolik milletinin mabetleri olmadığından yaşadıkları mahallede bir bab kilise inşa etmek için ruhsat başvurusunda bulunmuştur.³¹³ On gün sonrasına ait belgedeki yapılan değerlendirmede, Katoliklerin kiliseleri olmadığından, ayinlerini ifa ederlerken çok fazla zahmet çektikleri ifade edilerek, kilise inşasına izin verilmiştir. Kilisenin, Katolik milletinin yaşadığı Hayik (Baba/Zımmiyan/Müslüman) Mahallesi'nde 550 zirâ'/endaze³¹⁴ (374 m) uzunluğunda olan ve kendi tasarruflarında bulunan arsa üzerine yapılacağı tespit edilmiştir. Bina ise, uzunluğu 30 (20,4 m), eni ve yüksekliği 15'er zirâ' (10,2 m), on beş pencere ve iki kapılı olacak şekilde inşa edileceği kararlaştırılmıştır. Bu karar bir kıta Ferman-ı Ali ile bölge valisi, hâkimi ve ağalarına bildirilmiştir.³¹⁵ Alınan iznin ardından kilise, inşaatı tamamlanarak 1862 yılında faaliyete başlamıştır.

Hayik Mahallesi'ndeki Katolik kilisesinin faaliyete başlamasının ardından, yüzyılın sonlarında Katolik milleti şehirde daha büyük bir kilise açılması için çalışmıştır. Katoliklerin bu uğraşı o dönemde bizzat Fransız İmparatoru III. Napolyon tarafından da desteklenmiştir. Yapılan çalışmalar sonucunda yukarıda açıklanan kilise yıkılarak yerine, inşaatına 1898'de başlanıp 1903'te tamamlanan yeni bir kilise bina edilmiştir. Kendirli Kilisesi olarak adlandırılan bu yapı Ermenilerin bölgeyi terk etmesinden sonra Öğretmen Okulu, Milli Eğitim Müdürlüğü, Anadolu Turizm ve Otelcilik Lisesi ve Gaziantep

³¹² Güllü, a.g.e., s.91-94

³¹³ BOA, İ.HR, 174/9492-2

³¹⁴ Osmanlı döneminde bir standardı olmayan zirâ' XIX. yüzyıldaki ölçümlerde yaklaşık 58 cm olmakla birlikte, Halep'te 1/6 oranında daha uzun olup yaklaşık 68 cm gelmektedir. Bu yüzyılda Ayıntab, Halep'e bağlı olduğundan burada da aynı ölçü kullanılıyor olmalıdır. Ancak yine de bu ölçü kesin olmadığından dolayı, metinde uzunluk ölçüsü belgelerde geçtiği şekliyle zirâ' olarak verilerek, metre cinsinden uzunlukları parantez içerisinde yazılmıştır. Bkz. Walter Hinz, **İslâm'da Ölçü Sistemleri**, (Çev. Acar Selim), İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1990, s.68-69.

³¹⁵ BOA, İ.HR, 174/9492-1

Öğretmenevi Lokali³¹⁶ olarak kullanıldıktan sonra 16 Mart 2013 tarihinde Gaziantep Büyükşehir Belediyesi tarafından Kendirli Gazi Kültür Merkezi'ne çevrilmiştir.

Katoliklerin, Kendirli Kilisesi'nin inşa talebi sırasında yaşanan bir olay, o dönemde Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim cemaatlere bakışını yansıtmaya açısından önemlidir. Kendirli Kilisesi'nin inşası gündeme geldiği sırada Müslüman halk, bu yerin Müslüman mahallesinde ve cami yakınında bulunduğunu ve bu mahallede sadece on bir Hristiyan'ın mevcut olduğunu öne sürerek, duruma itiraz etmişlerdi. Bunun üzerine Şura-yı Devlet tarafından, nüfuslarının az olması onların ibadethanesiz kalması için geçerli bir neden olamayacağı belirtilmiştir. Ayrıca, Protestan kilisesinden birinin de İbn-i Eyüp Cami'sine 63 metre Kastel Cami'sine ise 108 metre mesafede bulunduğunu ve yapılması planlanan kilisenin de Bey Cami'sine 72 metre Ferhadiye Cami'sine 108 metre mesafede bulunduğundan dolayı bu itirazı geçerli görmemiştir.³¹⁷

Protestan Kiliseleri: Ayıntab'da ilk Protestan Kilisesi Amerikan Misyoneri Dr. Azariah Smith ve Van Lennep'in çabaları sonucunda 1848 tarihinde faaliyete başlamıştır. Ancak üye sayısının hızla artması nedeniyle³¹⁸ 1854 yılında Protestan cemaati, yeni bir kiliseye ihtiyaç duymuş ve bunun inşası için yukarıda belirtildiği üzere Babıali'den müsaade istemişlerdir. Yetkililer öncelikle Ayıntab'da Protestan taifesinin inşasını istedikleri bu kilisenin hangi mahalde ve hangi suretle yapılacağını, yapılacak kilisenin mahallince bir mahsuru olup olmadığını, Halep valisine sorarak, bilgi istemişlerdir. Halep valisinin cevabında kilisenin, Protestan taifesinin Kayacık adlı mahalde satın aldıkları hanede inşa edileceği, bu kiliseye ihtiyaç olunduğu ve bunun mahallince bir mahsuru olmadığı bildirilmiştir.³¹⁹ Yapılacak kilisenin uzunluğu 35 (23,8 m), eni 25 (17 m) ve yüksekliği 10 zirâ' (6,8 m), girişte iki, yanlarda altışar pencere ve iki kapısı olacak şekilde inşa edilmesi kararlaştırılmıştır.³²⁰

Yapılan tahkikatlar neticesinde Protestan taifesinin bu talebi devlet tarafından uygun bulunarak, 21 Şevval 1270/17 Temmuz 1854 tarihinde ayinlerini yapmaları

³¹⁶ Güllü, a.g.e., s.91-94

³¹⁷ Güllü, a.g.e., s.92-93; Fakat belgelerde kiliselerin camilere olan mesafeleri daha fazladır. Bkz. Bu çalışmanın "Protestan Kiliseleri" başlığı.

³¹⁸ Güllü, a.g.e., s.89-90

³¹⁹ BOA, İ.HR, 111/5425-2, 4

³²⁰ BOA, İ.HR, 111/5425-1

amacıyla, bahsedilen mahalde yeni bir kilisenin yapımına izin verilmiştir.³²¹ Yapıldığı yerden dolayı Kayacık Kilisesi adını alan bu yapının inşası kısa bir sürede tamamlanarak, 1855 yılında faaliyete başlamış ve eski kilise ortadan kalkmıştır. Bu kilise aynı zamanda Türkiye'deki ilk büyük Protestan kilisesi olmuştur.³²² Kilisenin inşasının ardından 09 Cemazeyilahir 1271/18 Şubat 1855 tarihinde Ermeni ileri gelenlerinden on altı kişi, daha önceleri ayin için çok fazla zahmet çektiklerini vurgulayarak, yeni kilisenin inşasına müsaade edilmesinden dolayı Dersaadet'e teşekkürlerini sunmuşlardır.³²³ Ancak, 1868'de ikinci bir kilisenin açılmasına kadar, Kayacık Kilisesi'nin ihtiyacı karşılamakta yetersiz kaldığı ifade edilmiştir.³²⁴

Kayacık kilisesinin 1855 yılında faaliyete başlamasının ardından, Protestanlığa geçenlerin sayısı her geçen gün artmaya devam ederek, 1868 yılında 1.885'e ulaşmıştır. Bunun üzerine Protestan Ermeniler, 20 Safer 1285/12 Haziran 1868 tarihinde, şehirde bulunan bir bab kilisenin nüfuslarının artması sonucu kâfi gelmediği gerekçesiyle, yeni bir kilise inşası için talepte bulunmuşlardır. Bu talebe karşılık yetkililer keşif yapılmasını istemişlerdir. Yapılan keşifte, kilisenin Müslüman ve Hristiyan hanelerinin birlikte bulunduğu Hayik Müslüman Mahallesi'nde inşa edilmek istendiği anlaşılmıştır. Kilisenin, Protestanların kendi mülkü olan 20X20 zirâ' (13,6 m) boş arsa ile toplamda 560 zirâ' (380,8 m) alandaki mevcut haneler de yıkılarak, bu alana yapılması düşünülmüştür. İnşa edilecek kilise, duvarlarıyla beraber uzunluğu 23,5 (15,98 m), eni 17,5 (11,56 m) ve yüksekliği 13 zirâ' (8,84 m) olacak şekilde 2 kapı ve 15 pencere ile 1 kubbe ve kubbenin aşağısında 8 ve etrafında 6 pencere olacak şekilde planlanmıştır. Kilisenin inşa maliyeti tahminen 65.000 kuruş olarak tespit edilmiş ve 10.000 kuruş mevcut taşların değeri olup, kalan 55.000 kuruşun da Protestan cemaatinden toplanması kararlaştırılmıştır.

Kilise inşasının keşfi sırasında bahsedilen arsanın civarında üç bab Müslüman hanesi bulunduğu ve mülklerin sahipleri ile Protestan cemaatinin arasında, bu hanelere karşılık başka bir mahalde satın alacakları hanelerle mübadele edilmek suretiyle bir anlaşma yapıldığı görülmektedir. Ancak keşfin yapıldığı sırada henüz yeni hanelerin tedarik edilmediği anlaşılmış ve bu durum karşısında ilk başta kilise inşasının

³²¹ BOA, C.ADL, 52/3127

³²² Güllü, a.g.e., s.89-90

³²³ BOA, C.ADL, 42/2517

³²⁴ Kevork Avedis Sarafian, *A Briefer History of Aintab*, ABD, 1957, s.48, <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39076006639285;view=1up;seq=12> (15.11.2015)

gerçekleşmeyeceği söylenmişse de daha sonra sorun çözümlenerek, kilisenin inşası için sorun kalmadığı Ayıntab kazası İdare Meclisi tarafından bildirilmiştir.³²⁵ Böylece 1868 yılında, bölgede bulunan Protestan cemaati, Hayik Kilisesi adıyla anılan ikinci bir kilisenin inşası ruhsatını almışlardır. Kilisenin inşasına 1868 yılında ruhsat verilmiş olduğundan, faaliyete geçmesi bu tarihten sonra olmalıdır.

Tanzimat Dönemi'nin sonlarında Protestan cemaati üçüncü bir kilise için başvuruda bulunmuştur. Bu kilisenin inşası ruhsatı konusunda Ocak 1874 tarihinde başlayan yazışmalar,³²⁶ Mart 1876 tarihinde sonlanmıştır. Yapılan ruhsat başvurusunda, Protestan cemaatine mahsus Surp Krikor Lusavoriç namında bir kilise inşası edilmek istendiği belirtilmiştir. Kilisenin, İbn-i Eyüb Mahallesi'nde güney ve doğu tarafları yol, batı tarafı Artin ve Bıçakçı Manuk Naman haneleri ve kuzey tarafı Krikor oğlu Abraham hanesi ile çevrili alanda yapılacağı planlanmıştır. İngiliz tebaasından kişilere ait olan bu mülk, Kastelbaşı Cami-i Şerifi'ne³²⁷ 135 (91,8 m), Eyüpoğlu (İbn-i Eyüb) Cami-i Şerifi'ne 155 zirâ' (105,4 m) mesafede ve 1.750 zirâ'lık (1.190 m) bir alanı kapsamaktadır. İnşası edilecek kilisenin, uzunluğu 22 (14,96 m), eni 25 (17 m) ve yüksekliği 15 zirâ' (10,2 m) ölçülerinde olacağı ve yapınınun 17 penceresi ile 3 kapısınınun bulunacağı planlanmıştır.

Ancak belgede kilisenin bahsedilen alan dışında, mahalle vakfı ve İslam ahalisinin olmadığı bir yerde, talepte bulunan kişilerle beraber münasip bir alan tedarik edilerek, orada yapılması kararlaştırılmıştır.³²⁸ Daha sonraki tarihlerde yukarıda açıklanan Katolik kilisesinin inşası sırasında yer alan bilgilere bakıldığında kilisenin belgede tarif edilen yere yakın bir yerde inşası edildiği anlaşılmaktadır.

Tanzimat Dönemi'nin sonunda ruhsat alındığı için kilisenin faaliyete geçmesi daha sonraki dönemde gerçekleşmiştir. Bazı kaynaklarda kilisenin kuruluş tarihi 1879-1880 olarak verilmektedir. Ayrıca belgede kilise için Surp Krikor Lusavoriç adı kullanılırken Sarafian'ın çalışmasında Alay Bey Kilisesi olarak geçmektedir. Bu kilise diğer iki

³²⁵ BOA, İ.HR, 233/13764-1

³²⁶ BOA, ŞD, 2213/56; BOA, ŞD, 2214/13'ten aktaran Güllü, a.g.e., s.90

³²⁷ Camiler ile ilgili yapılan çalışmalarda bu isimde bir camiye rastlanılmamaktadır. Ancak bahsedilen caminin Alaybey Cami olduğunu tahmin etmekteyiz. Çünkü, hem kilise Alaybey adıyla anılmakta hem de incelenen dönemde caminin hemen doğusunda ve Tuz Hanı'nın civarında Osmaniyeye Kasteli bulunmaktadır. Bu nedenle belgede "Kastelbaşı" olarak geçmiş olması muhtemeldir. Kastel ile ilgili detaylı bilgi için Bkz. Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.408

³²⁸ BOA, İ.HR, 270/16237-1,2

Protestan kilisesi kadar etkili olmamış ve faaliyetlerini 1915 yılına kadar sürdürerek, bu tarihte kapanmıştır.³²⁹

Protestan cemaatinin ve kiliselerinin yüzyılın ikinci yarısından itibaren hızlı bir şekilde artması, Protestan devletlerin Ayıntab'da yoğun bir faaliyet içerisinde olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, İngiliz tebaasından kişilerin, bahsedilen son kilisenin inşası için oldukça geniş bir arsayı bağışlamaları, onlar için şüphesiz Hristiyan halk nezdinde itibarlarını artıran bir davranış olmuştur.

1.2.4.1.2.2. Havra

Ayıntab'da en küçük dini grubu oluşturan Yahudiler, şehrin Düğmeci Mahallesi ve civarında yaşamaktaydılar. İbadethaneleri olan Havra (Sinagog) da bu mahallede bulunmakla birlikte kaç yılında inşa edildiği bilinmemektedir. XIX. yüzyılın sonlarında havranın yetersiz kalması sonucu 1872 yılında genişletilmesi için merkezden izin istendiği ve 1874 yılında havranın yeniden inşa edilmiş olduğu bilinmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti XIX. yüzyılda gayrimüslimlerin ibadethaneleriyle ilgili taleplere genellikle olumlu cevap vermektedir.

Havra binası, 1984 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından teslim alınmış³³⁰ ve 2013 yılında yapılan yenileme çalışması sonrasında kültür merkezi olarak değerlendirilmek üzere Gaziantep Üniversitesi'ne devredilmiştir.

1.2.4.1.3. Hamamlar

Hamam kelimesi, Arapçada "ısıtmak, sıcak olmak" anlamındaki hamm (hamem) kökünden gelmekte olup, yıkanma yeri anlamında kullanılmaktadır.

³²⁹ Sarafian, **a.g.e.**, s.50; Belki de isminden dolayı Güllü, çalışmasında bu kilisenin Alaybey Mahallesi'nde inşa edildiğini ifade etmektedir. Fakat o dönemde Alaybey adıyla bir mahalle bulunmamaktadır. Günümüzde birbirine komşu olan Eyüpoğlu ile Alaybey mahalleleri Osmanlı Dönemi'nde İbn-i Eyüb ve Tarla-yı Atik isimleriyle anılmaktadır. Bkz. Bu çalışmanın "Mahalleler" başlığı

³³⁰ Naim Avigdor Güleriyüz, **Gaziantep Yahudileri Jews of Gaziantep (Antap)**, İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2012, s.39-47

Tarihin ilk dönemlerinden itibaren farklı medeniyetler hamamlar meydana getirmişlerdir. Örneğin, Gaziantep'in İslâhiye ilçesi civarında bulunan Zincirlihöyük'te, milâttan önce 1200 yıllarına ait bir hamam kalıntısı bulunmuştur. Hamamlar özellikle Roma döneminde yaygınlaşmıştır.³³¹

Müslümanlar, İslam dininin vücut temizliğine verdiği önemin etkisiyle hamama oldukça önem vermişlerdir. Türklerde ve buna bağlı olarak Osmanlılarda hamam, şehirlerin en önemli unsurlarından biri olarak, şehrin üç temel yapısından birini oluşturmuştur. Ayrıca hamamlar tüm tebaanın bir arada bulunabildiği bir mekan olarak sosyal yapılar içerisinde oldukça önemli bir konuma sahip olmuştur.³³²

Yerleşik halkın temizlik ihtiyacının yanında Gaziantep, Şanlıurfa, Erzurum, Amasya ve daha birçok Osmanlı şehrinde görüleceği üzere hamamlar, çarşıların tamamlayıcısı niteliğindedir. Şehre gelen ve hanlarda konaklayan yabancı tüccarların temizlik ihtiyacını hamamlar karşıladığından bu yapılar yoğun olarak çarşı çevresinde oluşmuşlardır.³³³

Ayıntab'da da bu çerçevede Osmanlı döneminde birçok hamam bulunmaktadır. Evliya Çelebinin verdiği bilgilere göre, XVII. yüzyılda Ayıntab'da 15 hamam vardır.³³⁴ XIX. yüzyıla kadar bu hamamlardan bazıları ortadan kalkarken, bazı yeni hamamlar da inşa edilmiştir. Salnamelerden anlaşıldığı kadarıyla XIX. yüzyılın ikinci yarısında Ayıntab'da 13 hamam bulunmaktadır.³³⁵ Bunların yanında 1845 yılında harap olan Mücelle Hamamı da eklendiğinde, bu yüzyılda toplam 14 hamamın bulunduğu anlaşılmaktadır. XIX. yüzyılda faaliyette olduğu tespit edilen hamamlar şunlardır:

³³¹ Semavi Eyice, "Hamam", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.15, İstanbul: TDV Yayınları, 1997, s.402

³³² Ali Asker Bal, "Oryantalist Resimde Bedenin Kolonileştirilmesi Bağlamında "Türk Hamamı" İmgesi", Emine Gürsoy Naskali ve Hilal Oytun Altun (Ed.), **Kültür Tarihimize Hamam**, Yıl II, (2), 2010, http://actaturcica.com/_media/2010-07/icindekiler.pdf (16.03.2016)

³³³ Mehmet Sait Şahinalp ve Veysi Günel, "Osmanlı Şehircilik Kültüründe Çarşı Sisteminin Lokasyon ve Çarşı İçi Kademelenme Yönünden Mekânsal Analizi," **Millî Folklor**, (93), 2012, s.164, <http://www.millifolklor.com/tr/sayfalar/93/14-.pdf> (16.03.2016)

³³⁴ Paşa Hamamı çok güzeldir. Sultan Hamamı ve Naib Oğlu Hamamı kale dibindedir. Tabak(Tabakhane) Hamamı, Pazarcık Hamamı ve Şeyh Hamamlarına merdivenle inilmektedir. Çukur Hamam, Hengâme (Dutlu-Tutlu) Hamamı, Bazar Hamamı, Mücellid Hamamı, Geyvan (Keyvan) Beğ Hamamı, Piyale Paşa Hamamı, Tüffaniye Hamamı, Beş Yaşar (Beşbeşir, İki Kapılı) Hamamı ve Kal'a Hamamları ise bazen çalışmakta bazen de kapalı kalmaktadır. Bkz. Evliya Çelebi, **Seyahatname**, s.355

³³⁵ **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, H.1300,s.136

Beşbeşar (Beşbaşır/İki Kapılı) Hamamı: İbn-i Eyüb Mahallesi'nde bulunan hamamın XIII. yüzyıl başlarında yapıldığı tahmin edilmektedir. Günümüzde daha çok kış aylarında kadınlara hizmet vermektedir.³³⁶

Çukur (Bey/Sultan) Hamamı: Karagöz Mahallesi'nde kale altında Handaniye Cami'nin yakınında bulunan hamamın XVI. yüzyılda yapıldığı tahmin edilmektedir. Haremeyn vakıfları arasında bulunan eser,³³⁷ Evliya Çelebi tarafından Sultan Hamamı olarak adlandırılmaktadır.³³⁸ Cumhuriyet döneminde bir süre atölye ve ahır olarak kullanılmış, 1988 yılında yıkılarak yerine apartman inşa edilmiştir.³³⁹

Dutlu (Tutlu) Hamamı: İbn-i Şeker Mahallesi'nde Zincirli Bedesteninin hemen batısında bulunan hamam muhtemelen 1517 yılında yapılmıştır.³⁴⁰ Evliya Çelebi'nin eserinde Hengâme Hamamı olarak adlandırılmıştır.³⁴¹ XIX. yüzyılda hamamın yarı hissesi, mütevelliliğini Katibzade Mehmed Efendi, Fahreddin ve Abdurrahman Efendi'in yaptığı Sam Karyesi Cami-i Şerif vakfına aittir.³⁴² XIX. yüzyılda aktif olan hamam, günümüzde depo olarak kullanılmaktadır.³⁴³

Eski Hamam (Hamam-ı Atık/Pazarcık Hamamı): Cevizlice Mahallesi'nde bulunan ve XV. yüzyıldan daha önce yapıldığı tahmin edilen hamam günümüze kadar ulaşmıştır.³⁴⁴

Ferhadiye (Akyol) Hamamı: Akyol Mahallesi'nde Akyol Cami yakınında bulunan hamamın XVIII. yüzyılda yapıldığı tahmin edilmekte olup, Osmanlı'nın sonuna kadar varlığını devam ettirmiştir.³⁴⁵ 28 Şubat 1830 tarihli belgede, Ammu Mahallesi'nden Nazlıoğlu Hacı Mehmet bin İsmail'in vakfiyesinde bu hamamdan bahsedilmektedir.³⁴⁶ Bu

³³⁶ Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.384

³³⁷ Çınar, **18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu**, s.43

³³⁸ Evliya Çelebi, **Seyahatname**, s.355

³³⁹ Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.679

³⁴⁰ Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.400

³⁴¹ Evliya Çelebi, **Seyahatname**, s.355

³⁴² GSS, No: 148, s.104

³⁴³ Çam, "Gaziantep'te Türk Mimarisi", s.7

³⁴⁴ Bir vakıf kaydında Mehmet Battal Ağa'nın yaptırdığı Fethiye Medresesi'nin bu hamamın yanında bulunduğu bilgisi yer almaktadır. Bkz. Güzelbey, **Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicilleri (Cilt 153 ilâ 160)**, s.64; Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.374

³⁴⁵ Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.679

³⁴⁶ GSS, No: 142, s.413

nedenle hamamın XIX. yüzyıl boyunca aktif olduğu söylenebilir. Ancak günümüze ulaşamamıştır.

Hüseyin Paşa (Çıkrıkçı, Tuğlu) Hamamı: Günümüzde İsmetpaşa Mahallesi'nde bulunan hamam, 1727 yılında yapılmıştır. Hüseyin Paşa'nın vakıfları arasında yer alan bu eser, 1970'lerde restore edilmiş ve günümüzde çarşı olarak kullanılmaktadır.³⁴⁷

Keyvan Bey Hamamı: Osmanlılar Dönemi'nde Kurb-ı Zincirli, günümüzde Alaybey olarak adlandırılan mahallede bulunan ve XVI. yüzyılda yapılan eser günümüzde mevcut olmakla birlikte hamam vazifesi görmemektedir.³⁴⁸

Lala Mustafa Paşa Hamamı: Günümüzde Karagöz Mahallesi'nde bulunan hamam aynı isimli külliye içerisinde bulunan hanın batı tarafına bitişik olarak XVI. yüzyılın ortalarında yapılmıştır. Bu hamam, Paşa Hamamı ve Büyük Paşa Hamamı olarak da bilinmektedir.³⁴⁹ XIX. yüzyıla ait bir kayıta hamamın su ihtiyacının Sacur'dan karşılandığı ve bu suyun hamama gelmeden önce Dellak Ebubekir'in evinden girip çıkması karşılığında, buradan hamama kadar olan masrafın ¼'ünü karşılanması koşuluyla izin verildiği bilgisi yer almaktadır.³⁵⁰ Eser halen kış günlerinde kadınlara hizmet vermektedir.³⁵¹

Mücelle (Mücellid) Hamamı: Karagöz Mahallesi'nde Nuri Mehmet Paşa Cami'nin kuzeydoğusunda bulunan hamamın, XVI. yüzyılda mevcut anlaşılmaktadır.³⁵² Osmanlı döneminde Ammu Mahallesi olarak adlandırılan yerde bulunan hamam, daha evvel Mustafa Efendi tarafından evlatlarına geçmek şartıyla vakfedilmişken, 1845'te kullanılamaz hale gelmiştir. Bunun üzerine, hamamın bulunduğu arsa, vakfa ve Haremeyne her yıl 21 kuruş verilmesi koşuluyla 1.200 kuruş karşılığında Kethudazade Mehmet Taha Efendi'ye terkedilmiştir.³⁵³

³⁴⁷ Çınar, **18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu**, s.44

³⁴⁸ 4 Mart 1899 tarihli belgede Keyvan Bey Vakfına ait gelirlerden hamamın tamiri için para ayrıldığı görülmektedir. Bkz. Güzelbey, **Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicilleri (Cilt 153 ilâ 160)**, s.77; Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.392

³⁴⁹ Mehmet Özkarcı, "Gaziantep Lala Mustafa Paşa Külliyesi", **Vakıflar Dergisi**, (25), 1995, s.44

³⁵⁰ **AŞS**. No: 144, s.101

³⁵¹ Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.108

³⁵² Çakır, **XVI. Yüzyılda Ayntab Şehri**, s.66

³⁵³ **AŞS**. No: 144, s.283

Naip (Naib Oğlu) Hamamı: Kale altında Seferpaşa Mahallesi'nde bulunan hamamın XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde yapıldığı tahmin edilmektedir. Günümüzde halen kullanılmakta olan hamam sadece kadınlara gündüzleri hizmet vermektedir.³⁵⁴

Pazar Hamamı (Göymen Hamamı): İbn-i Şeker Mahallesi'nde bulunan ve 1557 yılından önce yapılmış olduğu anlaşılan hamam, günümüzde mevcut olup Göymen Hamamı olarak adlandırılmaktadır.³⁵⁵

Pazarcık Hamamı: Evliya Çelebi'nin eserinde zikredilen hamamın inşa tarihi hakkında bir bilgi mevcut değildir. XIX. yüzyılda hamamın aktif olduğu, 1950'lerde ortadan kalkmış olmasından anlaşılmaktadır.³⁵⁶

Şeyh Fethullah Hamamı: Kepenek Mahallesi'nde bulunan hamam, XVI. yüzyılın ortalarında inşa edilmiştir. 1564 tarihli vakfiyeye göre aynı isimli cami, zaviye ve mektebe vakıf olarak bırakılmıştır. Günümüzde kış aylarında kadınlara hizmet vermektedir.³⁵⁷ Bu hamam, Evliya Çelebi'nin eserinde ve XIX. yüzyıl Osmanlı belgelerinde sadece Şeyh Hamamı olarak geçmektedir. Osmanlı Dönemi'nde bulunduğu yere Şhreküstü denilmiştir. Aynı ismi taşıyan ve aynı külliye içerisinde bulunan caminin yanında yer alan hamam, XIX. yüzyılın başında, damında Ali Neccar Mahallesi'nden Mehmet bin Mehmet'in, Barutçuzade Kör Hüseyin tarafından öldürülmesi sonucu kayıtlara konu olmuştur.³⁵⁸

Tabak Hamamı: Bostancı Mahallesi'nde bulunan hamam XVI. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilmiştir. Günümüzde yalnızca kış aylarında kadınlara hizmet vermektedir.³⁵⁹

1.2.4.2. Ticari Mekanlar

Şehirler için yapılan genel tanımlamada, şehirlerin tarım dışı ekonomik faaliyetlerin yürütüldüğu merkezler olduğu ifade edilmektedir. Bu tanım Osmanlı şehirleri açısından da

³⁵⁴ Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.397

³⁵⁵ Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.379

³⁵⁶ Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.680

³⁵⁷ Topkaraoğlu, **a.g.e.**, s.212

³⁵⁸ **GŞS**, No: 137, s.170

³⁵⁹ Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.149

geçerlidir. Şehirlerde gerçekleşen iktisadi faaliyetler şehrin fiziki yapılanması içerisinde üç farklı mekanın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bunlar, transit ticaretin gerçekleştiği bedesten, genellikle tek bir ürün türünün satıldığı ve tüccarların konakladığı hanlar ve diğeri de camiye göre şekillenen ve benzer iş kollarının yan yana bulunduğu çarşı ve pazarlardır.

1.2.4.2.1. Bedestenler

Türkçede bedesten olarak yerleşmiş kelimenin “bezzâzistan” veya “bezistan”dan geldiği ileri sürülmüştür. Ahmet Vefik Paşa bedesteni “bez satılan bezzâz mahalli ve akmişe-i nefise (yünden veya pamuktan yapılmış bezler, dokumalar) satılan çarşı” olarak tarif etmektedir. Bezzaz, Arapçada "bez satan" demektir. Bez, Kamus Tercümesi'ne göre "elbise, bez veya silah, kılıç" anlamına gelmektedir.³⁶⁰ Dolayısıyla bu ürünlerin satıldığı yerlere de bedesten denmektedir.

Anadolu'da XIII. yüzyılın başında ticari anlamda büyük bir canlanma başlamış ve şehirler yavaş yavaş Türk karakteri almışlardı. Bu karakter ticari faaliyetlerin yürütüldüğü alanların mimari yapısını da etkilemiş ve Anadolu'daki bedestenler tipik bir Türk yapısı olarak ortaya çıkmıştır. Başlangıçta ahşap olarak yapılan mütevazi bedestenler şehrin alışveriş merkezinde bulunuyor ve bütün alışveriş onun etrafında gerçekleşiyordu.³⁶¹ Türk ve İslam şehirlerinin sentezinden oluşan Osmanlı şehirlerinin fiziki yapısı, üç temel esasa dayanmaktaydı. Bunlar, cami, pazar ve hamamdı. Şehrin ticari merkezini oluşturan yapı ise bedestendi. Transit ticareti ilgilendiren malların alınıp-satıldığı kapalı pazar yeri olan bedestenlerin, en yakınında ülkeler ve şehirlerarası pazarlar için üretim yapan iş kolları yer alırdı. Bunu, ana uğraş koluna katkısı olanlar ve en dışta akarsu veya başka özel isteklere ihtiyaç duyan işkolları takip ederdi. Bu Osmanlı şehirlerinin çarşı ve pazar düzenini oluştururdu.³⁶²

Bir şehrin en önde gelen müessesesi olarak dikkati çeken bedesten, sadece çok önemli Osmanlı şehirlerinde bulunurdu. Evliya Çelebi bu açıdan Osmanlı şehirlerini

³⁶⁰ Semavi Eyice, “Bedesten”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.V, İstanbul: TDV Yayınları, 1992, s.302-303

³⁶¹ Kenan İnan, “Bedestenlerin Türk Ticari Mimarisindeki Yeri ve Trabzon Bedesteni”, **OTAM**, (7), 1997, s.120-121

³⁶² Ergenç, **Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları**, s.86-88; Tuba Akar, “Osmanlı Kentinde Ticari Mekânlar: Bedesten-Han-Arasta-Çarşı Mekânları Literatür Değerlendirmesi”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, 7(13), 2009, s.268

bedestenli şehirler ve bedesteni olmayan şehirler olarak ikiye ayırmaktaydı.³⁶³ Bu açıdan bakıldığında Anadolu'nun Güneydoğusunda ve İpek Yolu üzerinde bulunan Ayıntab şehri de ticaret bakımından Osmanlı'nın önemli bir şehriydi. Evliya Çelebi, Ayıntab şehrinde iki “bezesten” olduğunu ifade etmektedir.³⁶⁴

Eyice, İslam Ansiklopedisi'ndeki “Bedesten” maddesinde şehirlerde birçok hanın olduğu fakat sadece bir bedesten bulunduğunu, bunun da tek istisnasının İstanbul olduğunu kaydetmiştir. Eyice ayrıca, Evliya Çelebi'nin İstanbul harici birkaç büyük şehirde birden fazla bedesten bulunduğunu tespitine karşılık, bunu tespit etmenin zor olduğunu, bu şehirlerden günümüze sadece bir bedestenin geldiğini belirterek, fikrini savunmuştur.³⁶⁵ Gaziantep'te, Zincirli Bedesten ve Kemikli Bedesten olarak adlandırılan ve günümüze kadar ulaşan iki bedesten bulunmaktadır. Fakat Eyice, bazı şehirlerle birlikte Ayıntab'da da bedesten olarak adlandırılan yapıların bedesten olmadığını, bunların üstü açık veya kâgir tonoz örtülü, yolun iki tarafında sıralanan dükkanlardan ibaret³⁶⁶ kapalı çarşı ile arastalar olduğunu ifade etmektedir. Bunların nedeni olarak da yapıların mimari özelliklerini göstermektedir. Eyice'ye göre Osmanlılar Dönemi'nde ortaya çıkan bu ticari yapı, aynı Ulucamiler gibi kubbeli eşit birimlerin çoğaltılması suretiyle düzenlenen bir yapıdır.³⁶⁷ Bu nedenle Eyice'ye göre Ayıntab'da bedesten olarak adlandırılan yerler bedesten değildir. Ayıntab'daki Kuyumcular ve Fatlacılar bedestenleri için bunu söylemek mümkün olabilir. Fakat diğerleri için bunun doğru olamayacağı kanaatindeyiz. Ayıntab tarih boyunca ticaret yollarının kavşak noktasında olmuş her dönem canlı bir ticarete ev sahipliği yapmıştır. Dolayısıyla ticaretin bu kadar canlı olduğu bir bölgede değerli eşyaların hem saklanacağı hem de satılacağı yerlere ihtiyaç duyulmuştur. Özellikle Zincirli bedesteninin, mimari açıdan sağlam duvarlarla çevrili, yüksek ve demir kaplı dar pencerelere ve sağlam kapılara sahip, güvenli bir yer olarak inşa edilmiş olması, buranın bedesten hizmeti vermesi amacıyla inşa edildiğinin ve bu amaçla kullanıldığının açık göstergesidir. Eyice'nin dediği gibi mimari açıdan bu yapılar standart bedesten modeline uymayabilir ancak işlevi bakımından bedesten olduğu açıktır. Evliya Çelebi'nin eserinde

³⁶³ İnan, “**Bedestenlerin Türk Ticari Mimarisindeki Yeri ve Trabzon Bedesteni**”, s.126; Halil İnalçık, “İstanbul'un İncisi Bedesten”, (Çev. Selahattin Ayaz), (Haz. Mustafa Özel), **İktisat ve Din**, 2. Baskı, İstanbul: İz Yayıncılık, 1997, s.120-121

³⁶⁴ Evliya Çelebi, **Seyahatname**, s.355

³⁶⁵ Eyice, “**Bedesten**”, s.303

³⁶⁶ Çam da çalışmasında bu ifadeyi kullanmaktadır. Bkz. Çam, “**Gaziantep'te Türk Mimarisi**”, s.7

³⁶⁷ Eyice, “**Bedesten**”, s.311

ve Osmanlı Dönemi'nden kalan gerek siciller gerekse salnamelerde buralardan sürekli "bedesten" olarak bahsedilmesi işlev açısından buraların bedesten olarak kullanıldığını göstermektedir.

Yukarıda ifade edildiği gibi Evliya Çelebi, Ayıntab'da 2 bedestenin olduğunu ifade ederken, Halep vilayet salnamesinin H. 1284 (M. 1867-68) basımında şehirde 4 bedestenin mevcut olduğu bilgisi yer almaktadır.³⁶⁸ Bunlarla birlikte çeşitli zamanlarda Ayıntab'da toplam 6 adet bedestenin inşa edilmiş olduğu ifade edilse de bunlardan ancak 5'inin ismi ve durumu tespit edilebilmiştir. XIX. yüzyılda aktif olan bedestenler ise şunlardır:

Lala Mustafa Paşa (Karanlık Bedesten/Eski Bedesten/Bedesten-i Atik) Bedesteni: Ayıntab'da faaliyet gösteren en eski bedesten Lala Mustafa Paşa Külliyesi içerisinde bulunan ve aynı isimle anılan bedestendir. Merkezinde hanın bulunduğu külliye, Gaziantep Kalesi'nin hemen yanında Karagöz Mahallesi, Handan Bey Çarşısı'nda yer almaktadır. Bedesten, hanın 20-25 metre doğusunda bulunmaktadır. Özkarcı, külliyenin Lala Mustafa Paşa'nın Şam'daki görevi sırasında 1563-1568 yılları arasında,³⁶⁹ Çam ise bedestenin 1578 tarihinde inşa edilmiş olduğunu ifade etmektedir.³⁷⁰ 1717 yılında şehirde Hüseyin Paşa tarafından, Yeni Bedesten (Zincirli Bedesteni) adıyla bir bedesten daha inşa edilince Lala Mustafa Paşa Bedestenine bazı kaynaklarda Bedesten-i Atik, Eski Bedesten veya Karanlık Bedesten denilmiştir.³⁷¹ Bedestenin içinde kuyumcu, manifaturacı ve bakırcıların yanı sıra terzi dükkanının da yer aldığı yaklaşık 110 veya 112 dükkan ile dışarı açılan beş büyük kapısı bulunmaktadır.³⁷² Bu bedestenden, 07 Rabiulevvel 1291/24 Nisan 1874 tarihli, bedestenin hemen yanında ve Ermeni milletinden bazı kişilerin mülkünde bulunan Aziziye Hanı ve bir kahvehanenin vakfedildiği bir kayıttan bedestenden Mustafa Paşa Bedestanı olarak bahsedilmesi, bu yapının XIX. yüzyılda aktif olduğunu

³⁶⁸ **Salnâme-i Vilâyet-i Halep**, H.1284, s.136

³⁶⁹ Özkarcı, "Gaziantep Lala Mustafa Paşa Külliyesi", s.40

³⁷⁰ Çam, "Gaziantep'te Türk Mimarisi", s.7

³⁷¹ 21 Şevval 1260/03 Kasım 1844 tarihli belgede Eski Bedestan olarak kaydedilmiştir. GSS, No: 144, s.186; 02 Rabiulevvel 1291/19 Nisan 1874 tarihli belgede ise Bedestan-ı Atik olarak geçmektedir. Bkz. GSS, No: 148, s.179; Çam, "Gaziantep'te Türk Mimarisi", s.7; Cemil Cahit Güzelbey ve Hulusi Yetkin, **Gaziantep Şer'î Mahkeme Sicillerinden Örnekler**, Gaziantep: Yeni Matbaa, 1970, s.84

³⁷² GSS, No: 144, s.186; Çınar, 18. **Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu**, s.23; Özkarcı, "Gaziantep Lala Mustafa Paşa Külliyesi", s.40

göstermektedir.³⁷³ Bedesten, Kurtuluş Savaşı yıllarında yıkıldığı için günümüze ulaşmamıştır.³⁷⁴

Zincirli Bedesteni: Hüseyin Paşa tarafından, 1717 yılında Ayıntab'da Bedesten-i Cedid (Yeni Bedesten), Karabasamak Bedesteni veya günümüzdeki ismiyle Zincirli Bedesteni adıyla ikinci bir bedesten inşa edilmiştir. Tarla-i Atik Mahallesi'nde inşa edilen bedestenin içerisinde 73/80³⁷⁵ adet dükkan bulunmaktadır. "L" şeklinde inşa edilmiş olan bedestenin üç kapısı bulunmaktadır. Bu kapılar Alaüddevle Cami, Bakırcılar Çarşısı (Osmanlılar Döneminde Fadlacı Çarşısı/Bedesteni) ve Kunduracılar Çarşısı'na açılmaktadır.³⁷⁶ 1957 yılında meydana gelen yangından sonra uzun bir dönem et ve sebze hali olarak kullanılan bedesten, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün yaptığı restitüsyon ve restorasyon çalışması sonucunda 2008 yılından itibaren baharat ve turistik eşya satışları gerçekleştirilen bir konuma ulaşmıştır.

Kuyumcular Bedesteni: Hüsrev Paşa tarafından Ayıntab Kalesi'nin güneybatısında XVI. yüzyılda inşa ettirilen bedestendir.³⁷⁷ Ancak burası daha ziyade çarşıya benzediği için zaman zaman buraya kuyumcular çarşısı da denilmiştir.³⁷⁸ Eser 1920 yılında Antep Harbi'nde yıkıldığı için günümüze kadar ulaşmamıştır.³⁷⁹

Kemikli Bedesteni: Halen işyeri olarak kullanılan Kemikli Bedesteni 1853 yılında³⁸⁰ Müftü Hacı Osman Efendi tarafından yaptırılmıştır. Bedesten iki bölümlü, dikdörtgen planlı ve kesme taştan yapılmış bir yapıdır. Temel kazıları sırasında kemik bulunduğu için adına halk tarafından Kemikli Bedesten de denilmiştir.³⁸¹ Ancak Osmanlı Dönemi'ne ait kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla sadece halk arasında değil resmi kayıtlarda

³⁷³ Güzelbey, **Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicilleri (Cilt 153 ilâ 160)**, s.57

³⁷⁴ Çınar, **18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu**, s.23; Özkarcı, **"Gaziantep Lala Mustafa Paşa Külliyesi"**, s.40

³⁷⁵ Gaziantep İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nün resmi sayfasında bedestende 73, Çınar'ın çalışmasında ise 80 dükkan olduğu belirtilmektedir. Bedesten önceleri üstü kapalı ve tek katlı bir yapı iken, daha sonraları üzerine bir kat daha yapılarak Adliye binası olarak kullanılmış ancak, 1957 yılındaki yangında bu bölüm tamamen yok olmuştur. Bu yüzden Çınar'ın verdiği rakamlar bedestenin yanmasından önceki dükkan sayıları olabilir. Bkz. Çınar, **18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu**, s.24; <http://www.gaziantepturizm.gov.tr/TR,52356/bedestenler.html> (15.11.2014).

³⁷⁶ Çınar, **18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu**, s.24

³⁷⁷ Çam, **"Gaziantep'te Türk Mimarisi"**, s.7

³⁷⁸ Çınar, **18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu**, s.25

³⁷⁹ Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.694

³⁸⁰ Çam, **"Gaziantep'te Türk Mimarisi"**, s.7

³⁸¹ <http://www.gaziantepturizm.gov.tr/TR,52356/bedestenler.html> (15.11.2014).

da Kemikli Bedesteni ifadesi kullanılmıştır.³⁸² Yan yana iki bölümden oluşan bedestenin kuzeydekine Aziziye, güneydekine Mecidiye denilmiştir. Günümüzde aktif olan bu bedestene 1 Numaralı ve 2 Numaralı Bedesten denmektedir. Çatısı oval şekilde yapılmış olan bedestenin, doğu ve batı bölümlerinde ikişer girişi bulunmakta ve içerisinde 80 dükkan yer almaktadır.³⁸³ Bazı tereke kayıtlarında bu dükkanlar hakkında bilgi bulunmaktadır. Örneğin, 15 Ramazan 1288/28 Kasım 1871 tarihli belgede Cevizlice Mahallesi sakinlerinden el-Hac Osman Efendi ibn-i Mehmed Efendi'nin terekesinde Kemikli Bedesteni olarak adlandırılan kayıta iki, Aziziye Bedesteni olarak adlandırılan kayıta bir adet dükkan kaydı mevcuttur. Değeri 458 kuruş olan ve İbiş Oğlu'nun sakin olduğu dükkan Aziziye Bedesteninin batı tarafında yer almaktadır. Diğer iki dükkan da yine bedestenin batı tarafında bulunmakta olup, 1.000 kuruş değerindekinde Balyozoğlu, 2.000 kuruş değerindekinde ise Levanoglu sakin bulunmaktadır.³⁸⁴

Kadri Paşa Bedesteni (Fatlacılar Bedesteni): Fadlacı, deri, kösele, sahtiyen ve meşin gibi ürünleri satanlara verilen isimdir. Ayıntab'da bu işle uğraşan esnaf, önceleri Lala Mustafa Paşa Bedesteni, Uzun Çarşı ile Keçehane arasında bulunmaktaydılar. Halk bu yüzden buraya “Fadlacı Pazarı” da demekteydi.³⁸⁵ Daha sonra bu pazarın yanına 02 Cemazeyilahir 1271/20 Şubat 1855 tarihli belgeden anlaşıldığı üzere bir bedesten yapılması kararlaştırılmıştır. Bu belgeye göre, Tahtani Cami-i Şerifi karşısında güney tarafı Fadlacı Pazarı, doğu tarafı Lala Mustafa Paşa Vakfı dahilinde bulunan Bedesten-i Atik yolu, kuzey tarafı Bedesten-i Atik duvarı ve batı tarafı yol olan ve Tahtani Cami-i Şerifi Vakfı'na ait, uzunluğu doğudan batıya 45 (30,6 m), eni güneyden kuzeye 25 zirâ' (17 m) ölçülerindeki harabe arsanın vakfa bir faydası olmadığından, buraya bir bedesten yapılması amacıyla İshak Hakkı Paşazade Abdülkadir (Kadri) Bey'e icara verilmiştir. Arsaya karşılık, burada bulunan çakıl taşları ve toprak yığınının kaldırılması hayli masrafa neden olacağı belirtildikten sonra arsada bulunan vakfa ait mescidin tamir ve korunması şart koşulmuştur. Ayrıca ilgililerin yaptığı keşif ve muayene sonucunda masraflar için 300 kuruş ve her sene arsanın ait olduğu vakfa 100 kuruş verilmesi kararlaştırılmıştır.³⁸⁶

³⁸² GSS, No: 147, s.62

³⁸³ Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.529-30

³⁸⁴ GSS, No: 147, s.62-65

³⁸⁵ Hasan Remzi Çitçi ve Şakir Sabri Yener, **Osmanlı Devletinin Son Yıllarında Gaziantep'te Sanat ve Ticaret Dalları**, Gaziantep: Yeni Matbaa, 1971, s. 24

³⁸⁶ GSS, No: 146, s.286

İnşasının 1857 yılında tamamlandığı anlaşılan bedesteni, fadlacı esnafının mesken tutmasından ötürü buraya bazen Fadlacı Bedesteni,³⁸⁷ bazen de yaptırın kişiden dolayı İshak Paşazade Kadri Bey Bedesteni denilmiştir.³⁸⁸

Yapılan bedestenin içerisinde yer alan dükkanların, iki sokak etrafında sıralanmış olması ve üst tarafının beşik tonozlarla örtülü bulunması buranın, Eyice'nin dediği gibi, bedestenden ziyade bir çarşı olduğunu göstermektedir ki bu duruma bazı sicil kayıtlarında da rastlamak mümkündür. Örneğin, 07 Rabiulevvel 1291/24 Nisan 1874 tarihli belgede Aziziye Hanı tarif edilirken, İshak Hakkı Paşazade Kadri Bey'in bina eyledikleri Fadlacı Çarşısı ifadesi yer almaktadır. Dolayısıyla gerek mimari yapısı gerekse işlevi açısından buraya çarşı demek daha doğrudur.³⁸⁹

Osmanlının sonuna kadar faaliyet gösteren bu yapı, Antep Harbi sırasında yıkıldığından yerine enkazı temizlenerek, günümüzde mevcut bulunan Bakırcılar Çarşısı yapılmıştır.³⁹⁰ Ancak Çam'ın Bakırcılar Çarşısı olarak ifade ettiği bu yapı, mevkiinden dolayı günümüzde Arasa'da bulunan çarşı olmayıp, Tahtani Caminin karşısında Uzun Çarşıda bulunan Bakırcılar Pasajı olarak adlandırılan yerdir.

1.2.4.2.2. Hanlar

Şehirlerde ticari faaliyetlerin yoğun olarak yaşandığı merkezlerden biri de hanlardır. Şehir dışında olan hanlar, genellikle tüccarlar için güvenli geceleme imkanı sağlarken, şehir içindeki hanlar, şehre geçici olarak gelen tüccarların mal ve eşyalarının depolanması ve satılması fonksiyonlarının yanında, bu kişiler ile hayvanlarının barınma ihtiyacını da karşılayan mekanlardı. Hanlar genellikle belli bir malın ticaretine ayrıldığı için zamanla o malın adıyla anılmaya başlanırdı.³⁹¹ Örneğin Ayıntab'daki Tuz/Duz Hanı ve Pekmez/Bekmez Hanı gibi.

³⁸⁷ Çam, “Gaziantep’te Türk Mimarisi”, s.7

³⁸⁸ GSS, No: 148, s.179

³⁸⁹ GSS, No: 148, s.182

³⁹⁰ Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.693

³⁹¹ Suraiya Faroqi, **Osmanlı’da Kentler ve Kentliler**, (Çev. Neyyir Kalaycıoğlu), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s.33; Bozkurt Ersoy, “Osmanlı Şehir-içi Hanlarının İşlevleri” 11. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi, Utrecht (23-28 Ağustos 1999), **EJOS-Electronic Journal of Oriental Studies**, (IV), 2001, s.1-3

Ayıntab'da hanların çoğunun Uzun Çarşı olarak adlandırılan yerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Kale önünden başlayarak, doğu-güneydoğuya uzanan ve Haleb Yolu denilen yolun başlangıcında bulunan bu çarşı, ticaretin yoğun olarak gerçekleştiği alandır.³⁹²

Ayıntab'daki hanlar; tüccar hanları, ticarethane hanları, işyeri olarak kullanılan hanlar ve gece yatmak için odası kiralanabilen hanlar olduğu gibi bunların karışımından meydana gelenler de mevcuttu. Tüccar hanları, tamamı bir tüccara ait olan hanlardı. Ticarethane hanları ise ya mülk sahibi tarafından ya da tamamını kiralamış kişi tarafından odaları kiraya verilen yerlerdi. Kiralayan bu kişiye "hancı" denilirdi.³⁹³ Özellikle şahıslara ait olan ve tüccarların kaldıkları hanlar, genellikle iki katlı olup, alt katlarda dükkanlar ile hayvanların kaldığı ahırlar bulunurdu. Üst katlar ise tüccarlar ile diğer yolcuların kalacağı odalardan oluşmaktaydı.³⁹⁴ Ayıntab'da bulunan hanların belki de en önemli özelliği ahırların mağara şeklinde kayaya oyulmuş olmasıydı. Ayıntab hanları kapıları hariç genelde sade bir yapıya sahiptiler.³⁹⁵

Hanları işlevleri dışında, aşağıda görüleceği üzere, vakıflara ve şahıslara ait olanlar şeklinde de sınıflandırmak mümkündür. Vakıf hanlarının bazen tamamı bazen de vakfeden kişinin kendi hissesi sadece vakfedilmiştir. Böyle durumlarda hanın bir kısmı vakfedildiği vakfa, bir kısmı da şahıslara ait olmuştur. Tamamen şahıslara ait olanlar ise genellikle müşterek olup handa birden fazla kişinin payı bulunmaktadır.

Evliya Çelebi, Ayıntab'da birçok han olduğunu belirtmekle birlikte, bunlardan en meşhurları olarak Mustafa Paşa Hanı, Pekmez Hanı, Tuz Hanı, İki Kapılı Han, Börekçi Hanı, Arasta Hanı ve Mustafa Ağa Hanı'nı aktarmaktadır.³⁹⁶ Salnamelerde H.1290 (M.1873-74) yılındaki bilgilere göre şehirde on adet han bulunmaktadır.³⁹⁷ Bu hanların XIX. yüzyıldaki durumları şu şekildedir:

³⁹² Kuban, **a.g.e.**, s.134

³⁹³ Çitçi ve Yener, **a.g.e.**, s. 25

³⁹⁴ Melek Öksüz, **Onsekizinci Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon Toplum-Kültür-Ekonomi**, Trabzon: Serander, 2006, s.115-116

³⁹⁵ Çam, "**Gaziantep'te Türk Mimarisi**", s.6

³⁹⁶ Evliya Çelebi, **Seyahatname**, s.355

³⁹⁷ "Kazâ-i Ayıntâb", **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, Haleb: Haleb Vilâyeti Matbaası, H.1290, s.126

Anadolu Hanı: Günümüzde Karagöz Mahallesi'nde bulunan hanın, XIX. yüzyılın başında yapıldığı anlaşılmaktadır.³⁹⁸ Arşiv belgelerinde bu isimde bir han bulunmadığından dolayı muhtemelen Osmanlı Dönemi'nde bu han için farklı bir isim kullanılmaktaydı.³⁹⁹ Hanın Osmanlı'daki adının Hayriye Hanı olduğu kanaatindeyiz. Çünkü aşağıda ifade edileceği üzere incelediğimiz dönemin hemen başlarında yıkılan Pekmez Hanı ve salnamelerde sayısı verilen on han ile birlikte toplam on bir hanın isimleri ve durumları tespit edilmiştir. Tüm bu hanların dışında incelediğimiz döneme ait iki adet sicil belgesinde Hayriye Hanı adıyla bir han kayıtlıdır. Bundan dolayı Anadolu Hanı'na Osmanlı Dönemi kayıtlarında rastlanılmaması, on bir han içerisinde Hayriye Hanı'nın da yer alması, farklı iki isimle anılan bu hanların aynı olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu sicil kayıtlarından ilki 01 Cemazeyilevvel 1286/09 Ağustos 1869 tarihli olup, hanın kırk sekizde bir sehim, Şhreküstü Mahallesi sakinlerinden Emine Hatun bint-i Bazzade Hamdi Efendi'ye aittir. Belgede hanın bir sehmine biçilen değer 1.050 kuruş olduğundan, hanın tamamı 50.400 kuruş değerindedir.⁴⁰⁰ İkinci belge ise 23 Safer 1293/20 Mart 1876 tarihli olup, hanın kırk sekizde üç hissesinin Şhreküstü Mahallesi sakinlerinden Hadduç bint-i Yakub Necib Efendi'ye ait olduğu anlaşılmaktadır. Bu belgede ise hanın üç hissesine 2.000 kuruş değer biçilmiş olduğundan tamamı 32.000 kuruş değerindedir.⁴⁰¹ Şayet verilen rakamlar doğru ise hanın, yedi yıl içerisinde yaklaşık %35 değer kaybettiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Emir Ali Hanı (Alaüddeve, Sirkeci): İbn-i Şeker Mahallesi'nde Karatarla Cami karşısında bulunan hanın, Dulkadirli Beyi Alaüddeve zamanında (1479-1515) yapıldığı tahmin edilmektedir. Eski kayıtlarda Alaüddeve veya Sirkeci Hanı olarak zikredilirken, XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren Emir Ali Hanı olarak isimlendirilmiştir.⁴⁰² 1830 tarihli sicil kaydında bu isimle anılan hanın, 25/40 hissesi Dede Hacı Mehmet bin Mehmet tarafından vakfedilmiş, öldükten sonra oğlu Feyzullah müteveli olmuş, onun da ölümü üzerine belgenin düzenlendiği tarihte oğlu olmadığı için mütevellilik görevi kızı Şerife

³⁹⁸ Mehmet Özkarcı, "Gaziantep'de Üç Han", Yusuf Küçükdağ (Ed.), **Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu**, Gaziantep: Arsan Basın, 2000, s.248

³⁹⁹ Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.420

⁴⁰⁰ GSS, No: 147, s.237

⁴⁰¹ GSS, No: 148, s.172

⁴⁰² Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.451

Emine Hanım'a verildiği ifade edilmiştir.⁴⁰³ Yine 25 Zilkade 1285/09 Mart 1869 tarihli belgede, handa misafir iken vefat eden katırcı makulesinden Abdullah'ın tereke kaydında ve yine başka tereke kayıtlarında yer alan dükkanların yer tarifinde hanın adı hep Emir Ali Hanı olarak geçmektedir.⁴⁰⁴

Gümrük (Hacı Ömer) Hanı: İbn-i Şeker Mahallesi'nde Eski Gümrük Caddesi'nde bulunan han, 1873-78 yılları arasında yapılmıştır. Han yapıldığı zamanki durumunu günümüzde korumaktadır.⁴⁰⁵

İki Kapılı Han: Günümüzdeki Karagöz Mahallesi'nde Uzun Çarşı ile eski Gümrük Caddesi'nin kesiştiği yerde bulunduğu anlaşılan han günümüze kadar ulaşmamıştır. Hanın XV. yüzyılın başlarında yapıldığı bilinmekte ve gerek sicil kayıtlarında adından bahsedilmesi gerekse XIX. yüzyılın sonlarında II. Abdülhamid'e ait albümlerinde fotoğrafının olması nedeniyle yüzyılın sonlarına kadar eserin aktif olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁰⁶ İncelediğimiz dönemde hanla ilgili iki adet kayıt bulunmaktadır. Hayriye Hanı ile aynı kişilere ait ve aynı belgede yer alan bilgiye göre, hanın 36 sehimde 1 sehimi, Şhreküstü Mahallesi sakinlerinden Emine Hatun bint-i Bazzade Hamdi Efendi'ye aittir. Belgede hanın bir sehmine biçilen değer 1.050 kuruş olduğundan, hanın tamamı 37.800 kuruş değerindedir.⁴⁰⁷ İkinci belgedeki bilgiye göre ise hanın 36'da 3 hissesinin Şhreküstü Mahallesi sakinlerinden Hadduç bint-i Yakub Necib Efendi'ye ait olduğu anlaşılmaktadır. Bu belgede ise hanın üç hissesine 2.000 kuruş değer biçilmiş olduğundan tamamı 24.000 kuruş değerindedir.⁴⁰⁸ Bu hanın da Hayriye Hanı gibi yedi yıl içerisinde yaklaşık %35 değer kaybettiği anlaşılmaktadır.

Lala Mustafa Paşa (Hışva) Hanı: Günümüzde Karagöz Mahallesi'nde Handan Bey Çarşısı'nda bulunan han, kalenin hemen yanında inşa edilmiş ve aynı isimli külliyeinin de merkezini oluşturmuştur.⁴⁰⁹ Hanın, 1563-1577 yılları arasında yapıldığı tahmin edilmektedir. Günümüzde Hışva Hanı adıyla bilinen bu eser kayıtlarda genellikle Paşa

⁴⁰³ Güzelbey, **Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicilleri (Cilt 142 ilâ 143)**, s.69-70

⁴⁰⁴ **GSS**, No: 147, s.13, 237; **GSS**, No: 148, s.137, 171

⁴⁰⁵ Özkarcı, "**Gaziantep'de Üç Han**", s.246; Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.460

⁴⁰⁶ Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.690

⁴⁰⁷ **GSS**, No: 147, s.237

⁴⁰⁸ **GSS**, No: 148, s.172

⁴⁰⁹ Özkarcı, "**Gaziantep Lala Mustafa Paşa Külliyesi**", s.40

Hanı olarak adlandırılmaktadır.⁴¹⁰ Örneğin 1268/1851 tarihli sicil kaydında bu isimle kaydedilmiştir.⁴¹¹ Eser 1822 yılında meydana gelen depremde harap olmuş,⁴¹² bunun üzerine keşif yapılarak, 1834 yılında 18.286 kuruş harcanarak onarılmıştır.⁴¹³ Günümüzde ise atıl durumda bulunmaktadır.

Milet (Aziziye) Hanı: Günümüzde Karagöz Mahallesi'nde Gümrük Caddesi'nde, Osmanlı Dönemi'nde ise Uzun Çarşı içerisinde bulunan han, inşa kitabesinden anlaşıldığı kadarıyla, 1868-69 yılında Ermeni cemaatinden Aşçı Oğlu Kesbar Kâvrak/Kevork?⁴¹⁴ tarafından inşa edilmiştir.⁴¹⁵ Ermeni din adamları ve ileri gelenlerinin mahkemeye başvurarak, Aşçı Oğlu Kesbar Kavrak'ın vasiyeti üzerine bu hanın vakfedildiğini kaydettirmişlerdir. 07 Rabiulevvel 1291/24 Nisan 1874 tarihli vakfiye belgesine göre han, bir taraftan yol, bir taraftan Mustafa Paşa Bedesteni ve Kazaz Çarşısı, bir taraftan İshak Paşazade Kadri Bey'in bina eylediği Fadlacı Çarşısı ve bir taraftan da Bıçakçı Pazarı'yla çevrelenmiştir. Belgede Aziziye olarak adlandırılan iki katlı bu han; oda, mahzen, ahır ve divan sofasından oluşmaktadır. Ermeni milleti kilisesi vakfına ait olan hanın yıllık kira geliri, öncelikle han ile Ermeni Millet Mektebi'nin tamir-bakımı ve mektep hocalarının maaşlarının ödenmesi için ayrılmış, artan meblağ ise vakfa aktarılmıştır.⁴¹⁶ Cumhuriyet döneminde eser üzerinde yapılan restorasyon çalışmalarının ardından günümüzde işyeri olarak kullanılmaktadır.

Pekmez Hanı: Günümüze kadar ulaşamayan hanlardan biri de yine İbn-i Şeker Mahallesi'nde Uzun Çarşı'da bulunan Pekmez Hanı'dır. Eser, 1543/44 yılında Tahtani Cami Medresesi'ne gelir sağlamak amacıyla yapılmıştır.⁴¹⁷ 13 Cemazeyilahir 1260/30

⁴¹⁰ Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.690-691

⁴¹¹ GŞS, No: 144, s.177

⁴¹² Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.690-691

⁴¹³ Güzelbey, **Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicilleri (Cilt 142 ilâ 143)**, s.85

⁴¹⁴ Bu konu hakkında yapılan çalışmalarda hanı yaptıran kişinin Aşçıoğlu Kesbar Kavrak veya Kevork olduğu ifade edilmektedir. Ancak orijinal sicil kaydından anlaşıldığı kadarıyla, isim Osmanlıca yazılışı tam olarak bu isme karşılık gelmemektedir. Belgede "أسارکاوراک" şeklinde yazılmıştır. Dolayısıyla bu kayıta yer alan isim ile Kesbar Kavrak veya Kevork isminin Osmanlıca yazılışları örtüşmemektedir. Fakat bizler de belgede geçen isme karşılık gelebilecek, Ermenice bir ismi bulamadığımızdan diğer çalışmalarda geçtiği şekliyle kullanılmıştır. Bkz. GŞS, No: 148, s.182; Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.493; Güzelbey, **Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicilleri (Cilt 144 ilâ 152)**, s.81

⁴¹⁵ Mehmet Özkarıcı, "Gaziantep'de Dört Han", **Vakıflar Dergisi**, (26), 1997, s.278; Güzelbey, **Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicilleri (Cilt 144 ilâ 152)**, s.81

⁴¹⁶ GŞS, No: 148, s.182-183

⁴¹⁷ Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.691

Haziran 1844 tarihli belgede, medrese vakfına ait, kuzey ve güney tarafları yol, batı tarafı Uzun Çarşı ve doğu tarafı İbn-i Şeker Mahallesi'yle çevrili olan bu han ile bir dükkanın yıkıldığı anlaşılmaktadır. Vakfın hanın tamiri için ekonomik gücü olmadığından, han Hacı İbrahim'e ait Gök Meydandaki bostan ile değiştirilmiştir.⁴¹⁸ İncelediğimiz dönemin başlarında yıkıldığı anlaşılan bu hanın daha sonraki belgelerde de ismine rastlanmaması dolayısıyla salnamelerde bahsedilen hanlar arasında yer almadığı anlaşılmaktadır.

Tuz Hanı: Han, günümüzde İsmetpaşa Mahallesi'nde Şıra Hanı'nın hemen batısında ve Belediye Caddesi ile Hacı Veli Cami Caddesi'nin kesiştiği noktada bulunmaktadır. Han, ilk olarak XVI. yüzyılda yapılmış ve XIX. yüzyılda yenilenmiştir.⁴¹⁹ Evliya Çelebi'nin çalışmasında adına rastlanan eser, XIX. yüzyılda Battal Bey tarafından aslına uygun olarak yenilediğinden yanlış olarak eserin bu yüzyılda yapıldığı fikri ortaya çıkmıştır.⁴²⁰ Ayrıca Han, XIX. yüzyılda Maarif-i İslamiye Cemiyeti'ne geçmiş olduğundan dolayı ismi değiştirilmiş ve Maarif Hanı adını almıştır. Bu tarihlerde hanın batı tarafına altı dükkan daha ilave edilmiştir.⁴²¹ Eser günümüzde halen aktif olarak kullanılmaktadır.

Tütün Hanı: Günümüzde Boyacı Mahallesi'nde bulunan han, muhtemelen XVII. yüzyıl sonlarında inşa edilmiştir. XIX. yüzyılın başında, Nur Ali Ağa oğlu Hüseyin Ağa'ya aittir. Hüseyin Ağa bu hanın gelirlerini, kendi yaptırdığı medrese ve kütüphaneye vakfetmiştir.⁴²² İncelediğimiz dönemde eserin adına, Şamlı Hacı Ahmed'in ortadan kaybolması sonucunda handaki odasında bulunan malların emanete alındığını ihtiva eden 27 Ramazan 1264/27 Ağustos 1848 tarihli belgede⁴²³ ve Erzurum ahalisinden bir tüccarın handa misafir iken vefat etmesi üzerine hazırlanan 27 Ramazan 1282/11 Şubat 1866 tarihli tereke kaydında rastlanmaktadır.⁴²⁴ Eser günümüzde eğlence mekanı olarak kullanılmaktadır.

⁴¹⁸ GSS, No: 144, s.259

⁴¹⁹ Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.506-507

⁴²⁰ Mehmet Özkarcı, **Gaziantep İl Merkezinde Bulunan Hanlar**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, 1987, s.42

⁴²¹ Osman Eravşar, "Gaziantep Maarif Hanı (Tuz Hanı)", **Selçuk Üniversitesi SBE Dergisi**, (11), 2004, s.648-649

⁴²² Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.514-515

⁴²³ GSS, No: 144, s.214

⁴²⁴ GSS, No: 147, s. 186

Yeni Han (Han-ı Cedid): İbn-i Şeker Mahallesi'nde Uzun Çarşı'da bulunan hanın yapılış tarihi hakkında kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte, Bazı kaynaklarda eserin 1757-1785 yılları arasında yapıldığı düşünülürken,⁴²⁵ diğer kaynaklarda 1557 yılından önce yapılmış olduğu ifade edilmektedir.⁴²⁶ Hanın ¾'ünün, 15 Ramazan 1288/28 Kasım 1871 tarihli belgeye göre, Cevizlice Mahallesi sakinlerinden el-Hac Osman Efendi ibn-i Mehmed Efendi'ye ait olduğu anlaşılmaktadır. Bu belgeye göre hanın ¾'üne 80.000 kuruş değer biçilmesi, tamamının yaklaşık 107.000 civarında olduğunu göstermektedir.⁴²⁷ İncelediğimiz dönemde bu belge dışında hanla ilgili iki kayıt daha bulunmaktadır. Bu belgelerin ikisi de 1286/1869 tarihine ait olup, belgelerden, Çemişkezek ahalisinden Ömer bin Abdullah ile Harput Ahalisinden Terzi Apoş İbrahim bin Ali'nin handa misafir iken vefat ettikleri anlaşılmaktadır.⁴²⁸ Günümüzde toptan halı alım-satım merkezi olarak kullanılmaktadır.

Yüzükçü Hanı: Bu handa İbn-i Şeker (Karagöz) Mahallesi'nde Uzun Çarşı'da ve Alaüddeve Cami'nin karşısında bulunmaktadır. Özkarcı, kitabesinden yola çıkarak hanın 1800/1801 yılında inşa edilmiş olduğunu belirtirken,⁴²⁹ Çam, XVIII. yüzyıldan önce yapılmış olduğunu, kitabedeki tarihin hanın yenilenme tarihi olduğunu aktarmaktadır.⁴³⁰ İncelediğimiz dönemde hanın adı, Kadiriye Medresesi vakfına ait bir dükkanla ilgili davada geçmekte olup, hanla ilgili başka da bir bilgi bulunmamaktadır (01 Receb 1279/23 Aralık 1862).⁴³¹ Han, günümüzde işyeri olarak kullanılmaktadır.

Yukarıda adı geçen hanlar yapı bakımından üç kısma ayrılmaktadır. Bu hanlardan Lala Mustafa Paşa Hanı, tek katlı bir han iken, Anadolu Hanı çift avlulu ve çift katlı bir handır. Diğerleri ise tek avlulu ve çift katlı hanlardandır.⁴³²

⁴²⁵ Özkarcı, "Gaziantep'de Üç Han", s.243

⁴²⁶ Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.519-520

⁴²⁷ GSS, No: 147, s.62

⁴²⁸ GSS, No: 147, s.24

⁴²⁹ Özkarcı, "Gaziantep'de Dört Han", s.278

⁴³⁰ Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.523

⁴³¹ GSS, No: 146, s.82

⁴³² Bu hanların mimari özellikleri hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Özkarcı, **Gaziantep İl Merkezinde Bulunan Hanlar**, 1987

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde ekonomik buhranların yaşanmasına rağmen, bu yüzyılda Ayıntab'da yeni hanların inşa edilmesi ve giderek sayılarının artması,⁴³³ şehirde canlı ve gelişen bir ticaretin varlığını göstermektedir.

1.2.4.2.3. Çarşı ve Pazarlar

Şehirlerde ticaretin etkili olarak gerçekleştiği yerlerden biri de çarşı ve pazarlardır. Özellikle çarşılar, ticaretin en canlı yaşandığı mekanlardan biridir.⁴³⁴ Kelime anlamı olarak Çarşı, “Cihar-Sûk” tamlamasından gelmekte olup, Farsça dört anlamına gelen “Cihar” ile Arapça sokak, cadde anlamlarına gelen “sûk” kelimelerinin birleşmesiyle oluşmuştur.⁴³⁵ Bu yüzden Osmanlı çarşılarına Arapçadan gelen sûk da denilmekteydi.⁴³⁶ Örneğin Ayıntab'ın en önemli çarşısı olan Uzun Çarşı belgelerde Sûk-ı Tavîl olarak geçmektedir.⁴³⁷

Çarşılar alışverişin yapıldığı, iki tarafında dükkanlar olan, üstü açık veya kapalı, bir veya birkaç sokaktan meydana gelmekte olup, bir yerleşim yerinde kendiliğinden ortaya çıkabileceği gibi, vakıf eserlerin yanında, hem o vakfa gelir sağlamak hem de o vakıf cami ise cemaati oraya çekmek için kurulurdu.⁴³⁸ Şehirlerin en önemli çarşısını, bedestenden başlayarak şehrin konumuna göre şekillenen uzun çarşı oluşturmaktaydı. Uzun çarşı, bedesteni diğer ticaret alanlarına ve şehrin çıkış noktalarına bağlayan büyük bir caddeydi. Esnaf sokakları genellikle bu sokağa açılan yan sokaklarda bulunurdu.⁴³⁹ Ayıntab'daki uzun çarşı da bu plana uygun biçimde şekillenmişti. Uzun Çarşı, hemen kale dibinde ve şehrin kuzey-doğu girişinde bulunan, Lala Mustafa Paşa Bedesteninden başlayarak, şehrin diğer önemli çarşısı olan Arasa'ya kadar Halep Yolu üzerinde bulunmaktaydı. Günümüzdeki Bakırcılar Çarşısı'nın bulunduğu yere kadar bu çarşı üzerinde birçok han, çarşı, pazar ve dükkan bulunmakta ve diğer çarşı ve pazarların bulunduğu sokaklar bu çarşıya çıkmaktaydı.

⁴³³ Salnamelere göre Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde han sayısı 31'e yükselmiştir. Bkz. **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, H.1326, s.236

⁴³⁴ Öksüz, **Onsekizinci Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon Toplum-Kültür-Ekonomi**, s.107

⁴³⁵ Şakinalp ve Günal, **a.g.e.**, s.150

⁴³⁶ Halil İnalçık, “**İstanbul'un İncisi Bedesten**”, s.120

⁴³⁷ **GSS**, No: 147, s.81

⁴³⁸ Eyice, “**Bedesten**”, s.303; Şakinalp ve Günal, **a.g.e.**, s.150

⁴³⁹ Ergenç, **Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları**, s.174

Şehirlerdeki çarşılar için “arasta” kelimesi de kullanılmaktaydı. Örneğin Ayıntab’daki Galle Pazarına Arasa/Arasta denilmekteydi.⁴⁴⁰ Arasta kelimesinin “tanzim etmek, sıraya koymak, çekidüzen vermek, anlamına gelen Farsça Ârâsten’den geldiği tahmin edilmektedir. Önceleri “ordugâhta kurulan pazar” anlamında kullanılmıştır. Dükkanların düzenli biçimde karşılıklı birer sıra halinde dizilmiş olmalarından veya ordugâh pazarlarının askerî disiplin içinde “tanzim edilmiş satış” yapmalarından dolayı kelimenin çarşı olarak kullanıldığı tahmin edilmektedir. Arastalar, genellikle aynı malın ticaretini yapan dükkanlardan oluştukları için o işkolunun isimleriyle anılmışlardır. Bu çarşılar, başta camiler olmak üzere vakıf eserlere gelir sağlamak amacıyla yapılmışlardır.⁴⁴¹ Ancak, Ayıntab’da bulunan Arasa ve Uzun Çarşı sadece tek bir esnaf grubunun bulunduğu bir mekan olmayıp, birçok farklı esnafı ve diğer ufak pazarları da içerisinde barındıran çarşılardı. Örneğin kayıtlarda dükkan yerleri tarif edilirken yer alan, “arasada attar bazarında” veya “arasada duz(tuz) bazarında” gibi ifadelerden ve kayıtlarda yer alan çarşılarda bulunan çeşitli dükkan türlerinden bu anlaşılmaktadır.⁴⁴²

Aslı Farsça olan bazar/pazar kelimesi de anlam olarak, alıcı ve satıcıların belli bir zamanda ticaret yapmak amacıyla toplandıkları, üstü açık kamu alanını ifade etmekle birlikte zamanla belirli bir meslek grubunun toplandığı dükkanların bulunduğu mekanı ifade etmiştir.⁴⁴³ Osmanlı döneminde hem alışveriş yapmayı hem de alışveriş yapılan mekanı ifade eden pazar, çarşı kelimesiyle eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Arapça sûk kelimesi de bunlarla eş anlamlıdır.⁴⁴⁴ Örneğin belgelerde, sûk-ı tavîl/uzun çarşı, sûk-ı helvacı/helvacı bazarı, muytaf çarşısı/muytaf bazarı gibi ifadelerin kullanılması bu kelimelerin eş anlamlı olarak kullanıldığına göstergesidir.⁴⁴⁵ Dolayısıyla arasta, çarşı, pazar ve sûk kelimelerinin hepsi, belirli bir esnaf grubunun toplandığı ve satış yaptığı mekanları ifade etmektedir.

Evlîya Çelebi, Ayıntab’da Boyacı Oğlu Cami’nin içinde bulunduğu Arasta ile Tahtalı/Tahtani Cami’nin içinde bulunduğu ve bu camiye göre şekillenen⁴⁴⁶ Uzun Çarşıdan

⁴⁴⁰ GSS, No: 144, s.101

⁴⁴¹ Nusret Çam, "Arasta", TDV İslam Ansiklopedisi, C.3, İstanbul: TDV Yayınları, 2007, s. 336

⁴⁴² GSS, No: 146, s.32; GSS, No: 147, s.107

⁴⁴³ Cengiz Kallek, "Pazar", TDV İslam Ansiklopedisi, C.34, İstanbul: TDV Yayınları, 1991, s.194

⁴⁴⁴ Tahsin Özcan, "Pazar (Osmanlı Dönemi)", TDV İslam Ansiklopedisi, C.34, İstanbul: TDV Yayınları, 1991, s.206

⁴⁴⁵ GSS, No: 144, s.125; GSS, No: 145, s.44; GSS, No: 146, s.81, 174; GSS, No: 148, s.14, 137

⁴⁴⁶ Çınar, 18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri’nin Sosyal ve Ekonomik Durumu, s.30

(Sûk-ı Tavîl) bahsetmektedir. Özellikle bedestenlerin yanında üstleri örtülü kâgir olan Uzun Çarşı'dan övgüyle bahseder.⁴⁴⁷ XIX. yüzyılda Ayıntab'da ticaret bu çarşılar etrafında yoğunlaşmıştır. Bedesten ve hanlar kısmına bakıldığında da anlaşılacağı gibi bahsedilen yapılardan birçoğu bu çarşılar içerisinde özellikle Uzun Çarşı etrafında toplanmıştır.

Bu iki çarşının yapısına bakarak, Ayıntab çarşı ve pazarlarının, bedestene göre mi yoksa camiye göre mi şekillendiği sorusuna yanıt bulmak mümkündür. Ayıntab'da yukarıda ifade edildiği üzere bedestenlerden ilki Uzun Çarşıda, şehrin en kuzeyinde ve kale dibinde bulunan, Lala Mustafa Paşa Bedestenidir. Belgelerde Ulu Cami/Cami-i Kebir olarak ifade edilen Cami ise şehrin hemen hemen ortasında ve Arasa Çarşısında bulunan Boyacı Cami'dir. Ayıntab'da bulunan neredeyse tüm ticari mekanlar bu iki yapı çevresinde ve arasında bulunmaktadır. İlk başlarda bu iki ana çarşıdan ilkinin bedestene göre, diğerinin ise camiye göre şekillenmiş olduğu söylenebilir. Ticari yapıların yakınlık derecelerine bakıldığında, Bedestene yakın olan mekanların daha ziyade transit ticaretle ilgili faaliyet yürüten esnafın ve hanların ağırlıkta olduğu, üretim faaliyetini gerçekleştiren esnafın bulunduğu çarşı ve pazarların ise cami etrafında yoğunlaştığı görülmektedir. Fakat zamanla çarşı merkezinin tamamen camiye doğru kaydığı anlaşılmaktadır. Lala Mustafa Paşa Bedesteninden sonra yapılan Zincirli Bedesteni iki çarşının yaklaşık kesiştiği yerde inşa edilirken, Kemikli Bedesteni doğrudan Arasa Çarşısı'nda inşa edilmiştir. Hanlar için de durum bundan farklı değildir. Dolayısıyla Ayıntab çarşı ve pazar düzeninin klasik bir İslam şehri modeline göre Ulu Cami merkezinde şekillendiği veya zamanla bu şekli aldığı anlaşılmaktadır.

Bu temel yapı içerisinde belgelerde yer alan ticari mekanlar, çarşı, pazar ve sük ifadeleriyle anılmış, bazıları esnaf adıyla, bazıları ise mahalle adıyla kaydedilmiştir. Belgelerde bunlar dışında bir de Sûk-ı Sultânî⁴⁴⁸ terimi mevcuttur. Bu terim fiziki olarak bir çarşığı ifade etmekten ziyade, tüm çarşıları kapsayan hayali bir büyük çarşıdır. Bu terim kısaca, ayrı ayrı satışa sunulan her malın yerinin belirlendiği, satış faaliyetinin gelenek ve padişah kanunu ile düzenlendiği ve bunu denetleyen ayrı ayrı görevlilerin bulunduğu yapıyı ifade etmektedir.⁴⁴⁹ Kelime ayrıca mezat yeri olarak da

⁴⁴⁷ Evliya Çelebi, **Seyahatname**, s.354-355

⁴⁴⁸ **GSS**, No: 144, s.125; **GSS**, No: 146, s.13

⁴⁴⁹ Ergenç, **Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları**, s.173

kullanılmaktadır.⁴⁵⁰ Örneğin, 01 Zilhicce 1265/ 18 Ekim 1849 tarihinde İbn-i Şeker Mahallesi sakinlerinden Müftüzade Molla Hamdi ibn-i Mehmed'in, Helvacı Pazarı yakınında Alaüddeve Cami-i Şerif vakfına ait kahvehanenin arsası hakkındaki tahkir kaydında yer alan "...sûk-ı sultânîde dellal nida ittirilmiş ise de iş bu Mehmed Efendi üzerine dört yüz beş kuruşa karar..." ibaresinden, sûk-ı sultânînin mezat yapılan yer olduğu da anlaşılmaktadır.⁴⁵¹

İncelediğimiz döneme ait belgelerden Sûk-ı Tavîl ve Arasa ile birlikte Ayıntab'da toplam 25 adet çarşı ve pazar tespit edilmiştir.

Tablo 5: Tanzimat Dönemi'nde Ayıntab'daki Çarşı ve Pazarlar⁴⁵²

1	Arasa/Arasta Çarşısı	10	Eyüpoğlu Çarşısı	19	Külekçi Bazarı
2	Attar Bazarı/Sûk-ı Attar	11	Fadlacı Çarşısı	20	Muytaf çarşısı/Bazarı
3	Azez Bazarı	12	Helvacı Bazarı/ Sûk-ı Helvacı	21	Neccar/Nancar Bazarı
4	Balıkçı Bazarı	13	Kavafhane	22	Sabancı Bazarı
5	Bıçakçı Bazarı	14	Kazzaz Çarşısı	23	Suk-ı Harat
6	Demirci Bazarı	15	Kefşger Bazarı	24	Suk-ı Tavil/ Uzun Çarşı
7	Duzcu Bazarı	16	Kendirci Bazarı	25	Şhreküstü Çarşısı
8	Eblâhan Çarşısı	17	Kömürcü Bazarı		
9	Eskici Bazarı	18	Küçük Bazar		

Yukarıda açıklanan Arasa ve Uzun Çarşı'dan başka Eyüboğlu, Eblâhan ve Şhreküstü gibi çarşılar bulunduğu mahallenin adını almış olup, belli bir esnaf grubundan oluşmamaktadır. Belgelerde bu çarşılarda abacı, kebabçı, cullah, tütüncü ve kasab gibi farklı işyerleri bulunmaktadır.⁴⁵³

Esnaf gruplarıyla anılan çarşıların birçoğu Uzun Çarşı ile Arasa'nın kesiştiği noktada ve Boyacı Cami civarında bulunmaktadır. Belgelerde yeri net olarak verilmemiş

⁴⁵⁰ Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, s.962

⁴⁵¹ **GSS**, No: 144, s.125

⁴⁵² İlgili tereke kayıtları: **GSS**, No: 144; **GSS**, No: 145; **GSS**, No: 146; **GSS**, No: 147; **GSS**, No: 148

⁴⁵³ **GSS**, No: 144, s.192, 281; **GSS**, No: 146, s.32, 105; **GSS**, No: 147, s.146; **GSS**, No: 148, s.97, 137, 171, 172, 219

olan ve günümüzde de Ayıntab'da bulunmayan Muylaf⁴⁵⁴ Çarşısı, Tövbe Mahallesi sakinlerinden Mehmed'in, çarşıdaki dükkanıyla ilgili dava kaydında, dükkanın yeri tarif edilirken, bir tarafında Boyacı Cami Vakfı olduğu söylenmektedir. Bundan dolayı çarşının bu caminin yakınlarında olduğu tahmin edilmektedir.⁴⁵⁵ Caminin batı tarafında Küçük Pazar⁴⁵⁶ bulunduğundan, Muylaf Çarşısı caminin doğu tarafında cami ile Tütün Hanı arasında olmalıdır. Hanın hemen doğusunda, günümüzde Aktar Çarşısı denilen Sûk-ı Attar,⁴⁵⁷ ve güneyinde de, Kulekçi Pazarı, ikisinin arasında alt tarafta da Buğday Pazarı yer alır.⁴⁵⁸ Kulekçi Pazarı'nın altında bulunan ve günümüzde Nacar Çarşısı Caddesi'nden Buğday Pazarı Sokağı'na dönülen yer arasında Kendirci Çarşısı/Pazarı⁴⁵⁹ ve Kefşger Pazarı⁴⁶⁰ yer almaktadır. Bu çarşının tam karşısında günümüzde Elmacı Pazarı mevcuttur.

Günümüzde Bakırcılar Çarşısı'nın bulunduğu sokakta Osmanlı Dönemi'nde Eskici Pazarı,⁴⁶¹ aşağısında ve sol tarafta ise günümüzde Kavafi⁴⁶² Çarşısı denilen Kavafhane ve Kavafhane ile Kemikli Bedesteni arasında Balıklı Çarşısı⁴⁶³ bulunmaktaydı.⁴⁶⁴ Kavafhanenin karşısında Karatarla Cami'nin güney-doğu tarafında Neccar/Nacar Pazarı,⁴⁶⁵ ve pazarın güneyinde Tuz Hanı yanında ise Duzcu/Tuzcu Pazarı⁴⁶⁶ yer almaktaydı.

Kazzaz Çarşısı ile Bıçakçı Pazarı, Uzun Çarşı'da bulunan Aziziye Hanı'nın yanındaı.⁴⁶⁷ Yukarıda da ifade edildiği üzere Osmanlı Dönemi'nde, günümüzdeki Bakırcılar Pasajı'nın yerinde bulunan, Fadlacı Çarşısı yine Aziziye Hanının civarında bulunmaktaydı.⁴⁶⁸

⁴⁵⁴ Muylaf, kıl dokuyan, kıldan eşya yapan esnafa verilen isimdir. Buna mutaf veya muylab da denilmektedir. Bkz. Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, s.697

⁴⁵⁵ GSS, No: 146, s.174; GSS, No: 148, s.137

⁴⁵⁶ GSS, No: 147, s.104

⁴⁵⁷ GSS, No: 146, s.32, 303; GSS, No: 148, s.10

⁴⁵⁸ GSS, No: 145, s.121

⁴⁵⁹ GSS, No: 148, s.14, 206

⁴⁶⁰ GSS, No: 146, s.32

⁴⁶¹ GSS, No: 146, s.272

⁴⁶² Arapça haffaf kelimesinin eşanlamlısı olan kavaf/kavafi; ucuz, özenmeden ve bayağı türde ayakkabı, kemer ve cüzdan gibi ürünleri yapan ve satan esnafa verilen isimdir. www.tdk.gov.tr (02.05.2015)

⁴⁶³ GSS, No: 137, s.139

⁴⁶⁴ GSS, No: 148, s.137

⁴⁶⁵ GSS, No: 146, s.23; GSS, No: 147, s.63, 64; GSS, No: 148, s.137, 269

⁴⁶⁶ GSS, No: 145, s.78; GSS, No: 147, s.42, 107; GSS, No: 148, s.10

⁴⁶⁷ GSS, No: 148, s.182

⁴⁶⁸ GSS, No: 148, s.88

Belgelerde Sûk-ı Helvacı'nın⁴⁶⁹ nerede olduğu hakkında bir bilgi bulunmamakla birlikte, yukarıdaki tahkir kaydında yer alan kahvehanenin Alaüddeve Cami Vakfı'na ait olması ve vakfedilen yerlerin genellikle bu vakıfların yakınlarında bulunması nedeniyle çarşının Alaüddeve Cami yakınlarında olduğu tahmin edilmektedir.

Belgelerde Sûk-ı Helvacı gibi Sûk-ı Harat (Çıkırıkçı Pazarı),⁴⁷⁰ Sabancılar Pazarı⁴⁷¹ ve Demirci Pazarı'nın⁴⁷² da mevkiini gösteren bir kayıt yoktur.⁴⁷³ Harat esnafını tahta tornacılar, sabancı esnafını ise çiftçilerin ağaç aletlerini üretenler oluşturduğundan her ikisi de Neccar Çarşısı'nın yakınlarında olmalıdır. Çitçi ve Yener, Harat Çarşısı'nın Arasa Çarşısı ile Direk Pazarının arasında, Sabancı Pazarı'nın Arasa Çarşısı ile Gümüş Kasteli arasında ve Demirci Pazarı'nın ise Pineci Pazarı ile Pirsefa Türbesi arasında Kürkçü Hanı civarında olduğunu belirtmektedir.⁴⁷⁴

Ayıntab'da yukarıdaki çarşı ve pazarlar dışında kayıtlarda yer alan Kömürcü Pazarı⁴⁷⁵ ve Azez Pazarı'nın⁴⁷⁶ konumları net bir şekilde belirtilmediğinden yerleri tespit edilememiştir. İncelediğimiz dönemdeki belgelerde ismi geçen yukarıdaki çarşı ve pazarlar dışında, isimlerine rastlayamadığımız ancak diğer çalışmalarda tespit edilmiş olan bazı çarşı ve pazarların, XIX. yüzyılda da şehirde faaliyette olduğu tahmin edilmektedir. Bu çalışmalardan tespit edilebilenler şunlardır: Yemenici Pazarı, Buğday Pazarı, Direk Pazarı, Oturakçı Pazarı, Pineci Pazarı, Dökmeci Pazarı, Haphapçı Pazarı, Kazancı Pazarı, Kelleci Pazarı, Kuyumcu Pazarı, Keçehane, Odun Pazarı, Semerci Pazarı ve Kunduracı Pazarı.⁴⁷⁷

⁴⁶⁹ GŞS, No: 145, s.88; GŞS, No: 146, s.272

⁴⁷⁰ GŞS, No: 146, s.144

⁴⁷¹ GŞS, No: 145, s.88; GŞS, No: 147, s.63

⁴⁷² GŞS, No: 148, s.85

⁴⁷³ GŞS, No: 146, s.144

⁴⁷⁴ Çitçi ve Yener, **a.g.e.**, s.18, 19, 25, 45

⁴⁷⁵ GŞS, No: 148, s.3

⁴⁷⁶ GŞS, No: 147, s.260

⁴⁷⁷ Çitçi ve Yener, **a.g.e.**, s.5-51

İKİNCİ BÖLÜM

2. SOSYAL YAPI

2.1. Aile

Bir toplumun en küçük sosyal birimini oluşturan yapı ailedir. Dolayısıyla aile yapısı ne kadar güçlüyse o toplumun sosyal yapısı da o kadar güçlüdür. Geniş anlamda evlilik, akrabalık veya evlat edinme yoluyla birbirlerine bağlı olan fertlerin tamamını kapsayan,⁴⁷⁸ dar anlamda ise anne, baba ve evlenmemiş çocuklardan oluşan aile, boşanma ile de son bulan hukuki bir müessesedir. Ayrıca aile, aynı hanede bulunan topluluğu ifade etmesi bakımından, Osmanlı Devleti'nde vergi birimi kapsamında değerlendirilmiştir. Dolayısıyla sosyal ve hukuki bir birim olmasının yanında, ekonomik bir birimi de ifade etmektedir.⁴⁷⁹

Geniş anlamda tanımlanan aile şayet aynı hanede ikamet ederse buna geniş aile, sadece anne-baba ve çocuklardan oluşuyorsa buna da çekirdek aile denmektedir. Osmanlı Devleti'nde de üç kuşağın bir arada yaşadığı geniş aile tipinin yaygın olduğu ifade edilmekle birlikte,⁴⁸⁰ kırsaldan şehirlere gelen ve şehir hayatına adapte olan geniş ailelerin parçalanarak çekirdek ailelere dönüştüğü de savunulmuştur.⁴⁸¹ Ancak Ortaylı, haneyi meydana getiren nüfusun beş kişi civarında olduğunu belirtmekle birlikte, bunun bağımsız bir aile olduğunu düşünmenin hatalı olacağını, ailenin genellikle bir avlunun etrafındaki konutlarda yaşadığını,⁴⁸² dolayısıyla şehirlerde de geniş aile tipinin hakim olduğunu ifade etmektedir. Ayıntab şehrinde Osmanlı'dan kalan tarihi evlerin çoğu Ortaylı'nın dediği gibi ortasında, "hayat" denilen, avlunun etrafında bulunan konutlardan oluşmaktadır. Bu

⁴⁷⁸ Hüseyin Öztürk, "Türklerde Aile ve Ahlâk Telâkkileri", **Türk Aile Ansiklopedisi**, C.I, Ankara: TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, 1991, s.15

⁴⁷⁹ Orhan Türkdoğan, "Aile Sosyolojisi Modeli", **Türk Aile Ansiklopedisi**, C.I, Ankara: TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, 1991, s.26

⁴⁸⁰ İlber Ortaylı, "Osmanlı Toplumunda Ailenin Yeri", **Türk Aile Ansiklopedisi**, C.I, Ankara: TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, 1991, s.74

⁴⁸¹ Ümit Meriç Yazan, "İslam'da Aile ve Çağdaş İslam Ülkelerinde Aile Yapısı", **Türk Aile Ansiklopedisi**, C.I, Ankara: TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, 1991, s.66

⁴⁸² Ortaylı, "Osmanlı Toplumunda Ailenin Yeri", s.74

çerçeve de Tanzimat Dönemi'nde, incelediğimiz şer'iyye sicillerinde kaza merkezinde bulunan evli erkek-kadın ve Müslümanlar-gayrimüslimlere ait toplam 282 adet tereke kaydına göre Ayıntab'da her aile ortalama 2,93 çocuğa sahip bulunmaktadır.⁴⁸³ Anne-baba ile çocuk sayıları toplandığında Ayıntab'da bir ailenin ortalama beş kişiden oluştuğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu çocuklardan yaklaşık yarısı (%53) erkek olduğundan dolayı, her evde anne-babasıyla birlikte yaşayan ortalama 1-2 erkek çocuk bulunmaktadır. Evlenen erkek çocukların aynı evde yaşadıkları ve ortalama her ailenin üç çocuğu olduğuna göre, mimari olarak her hanede yaşayan kişi sayısı 7-12 arasında değişmektedir. H. 1308 (M. 1890-91) tarihli Haleb vilayet salnamesinde yer alan bilgilerde Ayıntab'da bulunan hane sayısı 6.950, nüfus ise 80.938 olarak verilmiştir.⁴⁸⁴ Bu verilere göre her hanede yaklaşık 11 kişinin yaşadığı sonucu ortaya çıkmaktadır. O halde bu verilere bakarak Ayıntab'da üç neslin aynı hanede yaşadığı geleneksel aile tipinin hakim olduğu söylenebilir.

2.1.1. Evlenme

İki karşı cinsin sürekli olarak birlikte yaşamak istemelerinin örf, adet veya kanunca tanınmasına evlilik denmektedir. Evlenmenin gerçek amacı bir aile kurmak ve bu aile içinde nesli sürdüreceği bir çocuk sahibi olmaktır. Ayrıca evliliğin kanunda öngörülen şartlar çerçevesinde ve nikahın sürekli olması amacıyla yapılmış olması gerekmektedir.⁴⁸⁵ Aile oluşumunun ilk aşaması resmi olarak nikâh olmakla birlikte, öncesinde tarafların birbirlerini tanınması için nişanlılık süresi yaşanmaktadır. Nişanlanma İslam hukukunda bir evlenme vaadinden ibaret olmakla birlikte buna "hıtbe",⁴⁸⁶ nişanlı erkeğe "hâtıb", nişanlı kadına ise "mahtûbe" denilirdi.⁴⁸⁷ Osmanlı'da ise bu kişilere aday anlamına gelen "namzed" denilmiştir.⁴⁸⁸

Hıtbe, erkeğin bir kadının nikahına talip olmasıdır. Bu niyetin karşı tarafa bildirilmesi doğrudan evlenmek isteyen kişi tarafından yapılabileceği gibi, genellikle bu kişinin ailesi tarafından yapılırdı. Kızın veya ailesinin onaylaması halinde de taraflar

⁴⁸³ Bkz. Tablo 9

⁴⁸⁴ **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, H.1308, s.165-167

⁴⁸⁵ Coşkun Üçok ve diğerleri, **Türk Hukuk Tarihi**, Ankara: Savaş Yayınevi, 1996, s.88; Mustafa Can, "Hukuk ve Nikâh", **Türk Aile Ansiklopedisi**, C.3, Ankara: TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, 1991, s.789; Ayrıca bkz. Tülay Ercoşkun, **Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyılda Evlilik ve Nikâha Dair Düzenlemeler**, Ankara Üniversitesi SBE, 2010

⁴⁸⁶ M. Akif Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul: Beta Basım, 2001, s.273

⁴⁸⁷ Halil Cin ve Ahmet Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2011, s.496

⁴⁸⁸ Ortaylı, "Osmanlı Toplumunda Ailenin Yeri", s.76

nişanlanmış olurlardı.⁴⁸⁹ Ancak nişanlanmanın gerçekleşmesi için öncelikle taraflar arasında evlenme engelinin bulunmaması gerekmektedir.⁴⁹⁰

Osmanlı toplumunda evlilik öncesi yaşanan namzedlik dönemi, aile birliğinin ilk adımını teşkil etmekteydi. Bu sürecin amacı hem kız hem de erkek tarafının birbirilerini tanımasıydı. Hukuki bir yaptırımı olmayan bu süreç, tarafların birbirilerine aile, neseb, maddi varlık, fikir ve düşünce olarak uygun olup olmadıklarını görmeleri, evliliğe mani bir durum varsa bu süreçte ortaya çıkması veya buluşa ermemiş olan kişilerin evlilik yaşının beklenmesi açısından oldukça önemliydi.⁴⁹¹

Nişanlılık resmi bir işlem olmadığından evlilik için herhangi bir zorlayıcı niteliği de bulunmamaktaydı. Bu süre zarfında taraflar arasında haklı bir sebep olmaksızın nişan bozulabildiği gibi anlaşmazlıklar sonucu da bozulabilirdi. Böyle bir durumda nişan sırasında alınan hediyeler genellikle geri verildiği gibi bozan taraf karşı tarafın masraflarını da karşılardı.⁴⁹² Nişanlılığın resmi bir uygulama olmamasından incelenen döneme ait kayıtlarda Ayıntab'da bu duruma rastlanmamaktadır. Nişanlılık süresinde herhangi bir sorun yaşanmaz ise taraflar resmi olarak nikahlanırlar ve böylece ailenin oluşumu gerçekleşmiş olurdu.

İslam hukukunda nikah akdi, iki şahit huzurunda yerine getirilmektedir. Toplumda aileye verilen önemden kaynaklı olarak nikah işlemi, İslam hukukunun erken dönemlerinden itibaren diğer akitlerden ayrılmıştır. Bu nedenle insanlar nikaha dini ve hukuki bir önem vermişler ve zorunlu olmamakla birlikte, bu akdin dini ve hukuki yönünü bilen bir hukukçu veya din adamı tarafından gerçekleştirilmesine özen göstermişlerdir. Osmanlı Devleti'nde de bu nedenle nikahlar mahkemelerde hakimler tarafından kıyılarak,⁴⁹³ sicile kaydedilir ve hüccet-i nikah denilen bir belge düzenlenirdi. Fakat nikah için mahkemeye başvurmanın pratik zorluklarından dolayı zamanla kadılar, mahalle veya

⁴⁸⁹ İzzet Sak, "Osmanlı Toplumunda Nâmzedin (Nişanın) Bozulması ve Sonuçları: Konya Örneği (18.Yüzyıl Konya Şer'iyeye Sicillerine Göre)", **Selçuk Üniversitesi SBE Dergisi**, (16), 2006, s.494

⁴⁹⁰ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. M. Akif Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s.283-285; Cin ve Akgündüz, **a.g.e.**, s.504-507

⁴⁹¹ Arzu Karaslan, "Osmanlı Toplumunda Ailenin Teşekkülünde İlk Adım: Namzedlik", **Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi**, 5(2), 2015, s.191; İzzet Sak, "Şer'iyeye Sicilleri Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Aile Hayatı: Konya Örneği (1700-1725)", **Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, (7), 2012, s.120

⁴⁹² H. İbrahim Acar, "Nişan", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.33, İstanbul: TDV Yayınları, 2007, s.153

⁴⁹³ M. Akif Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s.288

köy imamlarına izinname denilen evlendirme izni vermişler ve nikahlar imamların huzurunda gerçekleştirilmiştir. Ancak bu izinnamenin alınması şart olmayıp, imamların izinname almadan kıydıkları nikahlar da İslam hukukuna uygun olarak geçerli sayılmıştır.⁴⁹⁴ Nikahın tescil edilmesi esası Tanzimat Dönemi'nden hemen sonra, H.1289/M.1881 tarihli Sicil-i Nüfus Nizamnamesi ile yürürlüğe girmiş ve sonraki hukuki düzenlemelerde de bu durum teyit edilmiştir.⁴⁹⁵

Yukarıda açıklanan durumlara bağlı olarak Ayıntab'da incelediğimiz döneme ait şer'iyye sicillerinde mahkemede kıyılan sadece iki adet nikah kaydına rastlanmakla birlikte, bu kayıtlardan biri Ayıntab'a ait olmayıp, Birecik ahalisinden Şeyh Müslim bin Cafer ile Fatma bint-i Ahmed adlı kişilere aittir.⁴⁹⁶ Diğer kayıt ise 13 Cemazeyilahir 1285/01 Ekim 1868 tarihli olup, Döne bint-i Süleyman ile Mehmed bin Hasan arasında yapılan akd-i nikah işlemidir. Ancak bu belgede mahalle belirtilmemiştir.⁴⁹⁷

Bunların dışında nikah işlemiyle ilgili tüm kayıtlarda, kadılar tarafından bazı mahalle ve köy imamlarına nikah kıymaları için izinname verildiği görülmektedir. Tanzimat'ın son dönemlerine rastlayan bu kayıtlardan 148 nolu şer'iyye sicilinde, tamamı H.1291/M.1874 yılına ait toplam 239 adet kayıt bulunmaktadır.⁴⁹⁸ Evlilik izni için tutulan kayıtlarda, çok küçük farklılıklar dışında, standart bir yapı bulunmaktadır. Mahalle veya köy imamlarına verilen bu izinlerden birer örnek verilecek olursa; “Kürkciyan Mahallesi İmamı Efendi ba'de's-salam inha olunur ki mahallenizde sakine Fatma bint-i Ahmed nam seyyibenin (dul kadın) mani-i şer'isi yok ise işbu talibi olan Ali bin Mehmed nam kimesneye velisi izni ve tarafeyn rızaları ve mihr-i müeccel ve muaccel nizamisi tesmiyesiyle inde'ş-şuhud akd-i nikah eyleyesiniz ve's-salam” (04 Cemazeyilevvel 1291/19 Haziran 1874).⁴⁹⁹ “Büyük Kızılhisar Karyesi İmamı Efendi ba'de's-salam inha olunur ki karyenizde sakine Hadice bint-i Mustafa nam bakirenin mani-i şer'isi yok ise işbu talibi Osman bin Ali nam kimesneye velisi izni ve tarafeyn rızaları ve mihr-i müeccel ve mihr-i muaccel nizamisi tesmiyesiyle lede'ş-şuhud akd-i nikah eyleyesiniz ve's-salam”

⁴⁹⁴ Üçok ve diğerleri, **a.g.e.**, s.96

⁴⁹⁵ Cin ve Akgündüz, **a.g.e.**, s.489

⁴⁹⁶ **GSS**, No: 146, s.283

⁴⁹⁷ **GSS**, No: 147, s.161

⁴⁹⁸ **GSS**, No: 148, s.58-59, 165-270

⁴⁹⁹ **GSS**, No: 148, s.234

(03 Rabiulahir 1291/20 Mayıs 1874).⁵⁰⁰ Bu iki kayıt karşılaştırıldığında anlaşılacağı üzere kayıtlar, yerleşim biriminin ve evlenecek kişilerin isimleri dışında aynı şekilde tutulmuştur.

Yukarıda ifade edilen evliliğin resmi boyutu dışında her toplumda olduğu gibi Osmanlı toplumunda da örfi uygulamaları bulunmakta ve bunun başında da düğün ve onunla ilgili yapılan uygulamalar gelmekteydi. Düğün, taraflar açısından oldukça maliyetli bir iş olduğundan bazen evliliğin gecikmesine dahi neden olabilmekte ve evlilik gelenekleri toplumda sorunlar yaratabilmekteydi. Bunun farkında olan Tanzimat Dönemi yöneticileri, bu konuda adımlar atarak, Fransız Medeni Kanunu'nu kabul etmeyi dahi düşünmüşler, ancak toplum yapısı buna müsait olmadığından, geleneksel evliliği düzenleyen bazı ferman ve tenbihler yayınlamışlardır. Bu konuda Tanzimat Dönemi'nin hemen başında Cemazeyilevvel 1260/Mayıs-Haziran 1844 tarihinde bir ferman yayınlanmıştır. Bu ferman Ayıntab'a gönderilmiş ve 23 Cemazeyilahir 1260/10 Temmuz 1844 tarihiyle sicile kaydedilmiştir. Fermana göre: Bakire kızların, baba ve akrabaları tarafından, 30 yaşına kadar evlendirilmedikleri, eşi vefat etmiş olan dul kadınların da aynı şekilde kocaya verilmedikleri, yapılan yakınma ve şikayetlerden anlaşılmaktadır. Bu nedenle, reşid olan kızların ve dulların kendi arzusuyla evlenme başvurularının yerine getirilmesi, şer'i engeli bulunmayan evlenmelerin baba ve akrabaları tarafından engellenmesinin önüne geçilmesi ile başlık gibi örfi uygulamaların kaldırılması ve ebeveynlere bu gibi ödemelerin yapılmaması emredilmiştir.⁵⁰¹

10 Ramazan 1267/09 Temmuz 1851 tarihli belgede, Şhreküstü Mahallesi'nden Arab Hüseyin bin Mehmed, kayını Şaban'a dava açarak dava tarihinden beş sene önce eşi Ayyuş'u kendisiyle evlendirdikleri sırada kaynına hukuka aykırı olarak, yemeklik adıyla 2.550 kuruş verdiğini ve bunu geri almak istediğini beyan etmiştir. Şaban ise bunu inkar ederek, parayı kız kardeşinin mihri olarak aldığını belirtmiştir. Şahitlerin beyanı sonrasında Şaban haklı bulunarak temize çıkmış ve dava kapanmıştır.⁵⁰² Bu davada böyle bir para alınmadığı sonucu çıksada örfi uygulamanın devam ettiği anlaşılmaktadır.

Yayınlanan bu fermanın ardından 23 Rabiulevvel 1279/18 Eylül 1862 tarihinde fermanın uygulanmasıyla ilgili tenbihler yayınlanmıştır. Tenbihlerin yayınlanması da

⁵⁰⁰ GSS, No: 148, s.203

⁵⁰¹ GSS, No: 144, s.159; Ortaylı, "Osmanlı Toplumunda Ailenin Yeri", s.78

⁵⁰² GSS, No: 145, s.25

fermanda belirtilen hususların hayata geçmediğinin bir göstergesidir. Bu tenbihlerde; düğünlerde israf yasaklanmış, başlık kaldırılmış, mihr miktarları evlenecek kişilerin gelir seviyesine göre belirlenmiş, damadın düğünden sonra eşinin akrabalarına hediye vermesi kaldırılmış ve düğünler de üç sınıfa ayrılarak, her birinde ne kadar masraf yapılacağı belirtilmiştir. Yukarıda da görüldüğü üzere bahsedilen ferman ve tenbihlerin başlık uygulamasını ortadan kaldırdığı söylenemese de bu konuda evliliği kolaylaştırma adına belli bir gelişmeyi yansıttığı anlaşılmaktadır.⁵⁰³

2.1.2. Mehir

Mehir (mehr), nikah akdinin sonucu olarak, erkeğin eşine ödediği veya taahhüt ettiği para veya malı ifade etmektedir. Bu işlem evliliğin şartlarından değil sonuçlarındandır. Nikah akdinin yazı ile tespit edildiği durumlarda nikah belgesinde de yer alan bu durum, ilk başlarda kadın açısından nikahın bir satış işlemi gibi algılanmasına neden olmuştur. Bu algının oluşmasına neden olan işlem, mehirden ziyade sadece Osmanlı veya İslam toplumlarında değil tüm geleneksel toplumlarda üretim unsuru olarak görülen kadının, bir aileden diğer bir aileye geçmesi sonucunda, örf ve adetler çerçevesinde başlık veya kalın gibi isimler altında ödenen paradan kaynaklanmaktadır. Oysa mehir kadının ailesine ödenen bir para olmayıp, boşanma ya da dulluk halinde kadına ekonomik ve sosyal bir güvence sağlamak amacıyla, kadının kendisine verilen ve üzerinde her türlü tasarrufta bulunabileceği parayı veya malı ifade etmektedir. Ayrıca bu durum kocanın boşanma salahiyetini suistimal etmesini de engellemekte ve ailenin devamını bir şekilde korumaktadır.⁵⁰⁴ Çünkü mehir miktarları sembolik olmayıp, ciddi bir meblağdan oluşmaktadır. İncelediğimiz dönemdeki tereke kayıtlarında yer alan mehr-i müccel miktarlarına bakıldığında bu durumu görmek mümkündür.

⁵⁰³ Ortaylı, “Osmanlı Toplumunda Ailenin Yeri”, s.78

⁵⁰⁴ M. Akif Aydın, “Mehir”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.28, Ankara: TDV Yayınları, 2003, s.389-390; İlber Ortaylı, **Osmanlı Toplumunda Aile**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2009, s.92-93; Ekrem Buğra Ekinci, “Mehir”, **Türk Aile Ansiklopedisi**, C.3, Ankara: TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, 1991, s.797

Tablo 6: 1840-1876 Yılları Arasında Mehr-i Müeccel Oranları⁵⁰⁵

Servet Dilimi	1840-1850	1850-1860	1860-1870	1870-1876	Kişi	G. Ortalama
Çok Düşük	296	355	542	877	118	533
Düşük	288	455	1.133	2.050	27	935
Orta	750	500	-	600	5	570
Yüksek	400	1.133	-	-	4	950
Çok Yüksek	1.700	669	1.750	1.000	21	971
Ortalama	416	453	775	1.046	175	658

Tabloda, 157 adet tereke belgesinde bulunan, bazı kişilerin birden çok eşle evli olmasından dolayı, toplam 175 adet mehr-i müeccel kaydı değerlendirilmiştir. Bu verilerden anlaşılacağı üzere 36 yıllık süreçte mehr-i müeccel miktarları yaklaşık 2,5 kat artarak 416 kuruştan 1.046 kuruşa yükselmekle birlikte tüm yılların ortalaması 658 kuruş olarak gerçekleşmiştir. Gerçekleşen bu artış Osmanlı’da yaşanan yüksek enflasyonla da doğru orantılıdır. Ayrıca, mehr-i müeccelin ölümün gerçekleştiği dönemde değil, evliliğin gerçekleştiği dönemde tespit edildiği düşünülürse mehir miktarının ne kadar ciddi bir meblağ olduğu ve boşanma için ne kadar ciddi bir caydırıcılığı bulunduğu görülebilir. Bu nedenle aşağıda “boşanma” başlığı altında görüleceği üzere, boşanma davalarında erkekler bu yükümlülükten kurtulmak için ya anlaşmalı boşanmışlar ya da kadınlar boşanmak için bu haklarından vazgeçmişlerdir.

Mehirle ilgili Osmanlı Devleti’nin 1862 yılında yayınladığı tenbihlerde, mehr-i muaccel ve mehr-i müeccel oranları, fakirler için 100, orta sınıf için 500 ve zenginler için 1.000 kuruş olarak tespit edilmiştir.⁵⁰⁶ Ancak gerek kayıtlarda mehr-i müeccel miktarının 50-6.400 kuruş arasında değişmesi⁵⁰⁷ gerekse tablodaki ortalamalar, halkın bu konudaki tenbihleri dikkate almayarak, mehir miktarını yine geleneklerine göre tespit ettiklerini göstermektedir.

Mehrin tespiti iki kısımdan oluşmaktadır. Nikah yapılırken tespit edilen mehre, mehr-i müsemma, tespit edilmeyene ise mehr-i misl adı verilir. Mehr-i misl, kadının varsa

⁵⁰⁵ İlgili tereke kayıtları: GŞS, No: 144; GŞS, No: 145; GŞS, No: 146; GŞS, No: 147; GŞS, No: 148

⁵⁰⁶ Ortaylı, “Osmanlı Toplumunda Ailenin Yeri”, s.78; Cin ve Akgündüz’ün çalışmasında mehri alt ve üst sınırlarının tespit edildiği tarih 1874 olarak verilmektedir. Bkz Cin ve Akgündüz, a.g.e., s.489

⁵⁰⁷ GŞS, No: 146, s.184; GŞS, No: 148, s.24

kız kardeşi, yoksa baba tarafından en yakın kadın akrabasının mehrinden daha aşağı olmayacak şekilde tespit edilmektedir.⁵⁰⁸ Nikah sırasında tespit edilen ve mehr-i müsemma denilene ise mehr-i muaccel ve mehr-i müeccel olarak iki kısma ayrılmaktadır. Mehr-i muaccel, nikah esnasında veya düğünden önce verilen parayı kapsamaktadır. Bu miktar genellikle toplam mehrin yarısını veya üçte birini oluşturmaktadır.⁵⁰⁹ Kalanı ise mehr-i müeccel olarak adlandırılan kısımdır. Bu miktar da boşanma veya kocanın ölümü sonucunda terekenin taksiminden önce zevceye ödenen parayı ifade etmektedir. Örneğin yukarıda bahsedilen Birecik ahalisinden Şeyh Müslim'e ait kayıta 50 kuruş mehr-i muaccel ve 50 kuruş da mehr-i muahhar⁵¹⁰ Mehmed bin Hasan'a ait kayıta ise 150 kuruş mehir miktarı (mehr-i muaccel) ve 250 kuruş da mehr-i muahhar⁵¹¹ tespit edilerek akd-i nikah işlemi gerçekleştirilmiştir. Koca, mehr-i müecceli boşanmadan veya hayatta iken ödemesi durumunda mahkemeye kaydettirmek zorundadır. Ayrıca kadın bu meblağdan kendi rızasıyla da vazgeçebilir. Örneğin, 3 Nisan 1851 tarihli kayıta, Askalan binti Mehmed, kocasından boşandığı davada, kızına 15 kuruş nafaka ödenmesi koşuluyla kendine ait olan 150 kuruş mehir ve 50 kuruş nafakasından kendi rızasıyla vazgeçmiştir.⁵¹² Fakat kadın mehir alacağını bağışlamadıkça boşanma veya kocanın vefat etmesi durumunda borç hemen ödenirdi ve miras paylaşılmadan önce kadının mehiri öncelikliydi.⁵¹³

Ayıntab şer'iyeye sicillerinde bulunan birçok tereke kaydında bu durumu görmek mümkündür. Zevcenin alacağı olduğu mehir, terekede masraflar kısmında yer almaktadır. Kadın mehrini aldıktan ve tüm masraflar mirastan çıkarıldıktan sonra, miras paylaşımında zevceye düşen pay ayrıca hesaplanmaktadır. Örneğin, 1872 tarihinde Kepenek Mahallesi'nden Hacı Mehmed Ağa'nın terekesinde masraflar kısmında mehr-i muahhar (mehr-i müeccel) olarak zevcesi Fatıma Hatun bint-i Ahmet Ağa'ya 1.000 kuruş, miras olarak da 13.368 kuruş ödenmiştir.⁵¹⁴ Yine 1873 tarihinde, Gerciğin Mahallesi'nden Uncu Hafız Ahmed bin Abdullah'ın terekesinde ilk eşi Zeyneb bint-i Halil'e 200 ve Aişe bint-i

⁵⁰⁸ Ekinci, **a.g.e.**, s.798

⁵⁰⁹ Coşkun Üçok ve diğerleri, **a.g.e.**, s.94

⁵¹⁰ **GŞS**, No: 146, s.283

⁵¹¹ **GŞS**, No: 147, s.261

⁵¹² **GŞS**, No: 145, s.108

⁵¹³ İlber Ortaylı, "Osmanlı Aile Hukukunda Gelenek, Şeriat ve Örf", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, C.2, Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1992, s.459; Hayrettin Karaman, "İslâmın Getirdiği Aile Anlayışı", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, C.2, Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1992, s.391

⁵¹⁴ **GŞS**, No: 148, s.11

Ali'ye 300 kuruş mehr-i muahhar ödendikten sonra miras olarak her ikisine 424 kuruş daha ödenmiştir.⁵¹⁵

Kadın, terekeden alacağı olan mehr hakkını ispat etmekle mükelleftir. Eğer alacağı mehir miktarını gösteren bir belgesi mevcut değilse, mehri alabilmek için iki kişinin şahitlikleri gereklidir. Örneğin, 21 Zilhicce 1285/04 Nisan 1869 tarihinde vefat eden, Şhreküstü Mahallesi sakinlerinden Hasan ibn-i Mehmed ibn-i Abdullah'ın eşi Emine Hatun, mehr-i muahhar hakkını Ömer bin Hasan ve İbrahim bin Hacı Ramazan'ın şhadetleriyle ispat ederek, terekeden 2.250 kuruş mehr almıştır.⁵¹⁶ Belgede ayrıca Emine Hatun tek varis olduğundan mirasın dörtte biri kendisine, dörtte üçü ise Beytü'l-mal'a kalmıştır. Bu nedenle Emine Hatun muhtemelen elinde belge bulunmasına veya mehrinin daha az bir tutar olmasına rağmen bunu mahkemeye sunmayarak, mirastan daha fazla pay alabilmek için böyle bir yola başvurduğu düşünülebilir. 15 Zilkade 1288 /26 Ocak 1872 tarihli başka bir kayıta, Beğ Mahallesi ahalisinden Sarrafoğlu Mehmed bin Hüseyin'e ait terekede eşi Elif bint-i Mustafa 400 kuruş olarak kaydedilen mehrini Osman ve Memik'in şhadetleriyle⁵¹⁷ ve 11 Receb 1290/04 Eylül 1873 tarihinde Kazzaz Bölüğü sakinlerinden iken vefat eden Bakkal oğlu Mehmed bin Hacı Mustafa'nın eşi Şakire bint-i Molla Ahmed, Mirza Mehmed Efendi ve Mehmed Efendi'nin şhadetleriyle ispat ettiği 1.000 kuruşluk mehrini alabilmiştir.⁵¹⁸

Kadın, kocasından daha önce vefat etse dahi koca, mehirden muaf olamamaktadır. Bu durumda mehir, alacak olarak kaydedilmekte ve bırakılan miras ona göre hesaplanmaktadır. Örneğin, 8 Ocak 1852 tarihinde Şeyhcan Mahallesi'nden Hadice binti Hacı Emrullah'ın terekesinde, kocası Şakir Efendi'den mehr-i muahhar olarak 500 guruş alacak kaydedilmiştir.⁵¹⁹ Yine 18 Ocak 1873 tarihinde Fatıma binti İbrahim'in terekesinde zevcesi Abdülkadir'den 500 guruş mehr-i muahhar alacağı bulunmaktadır.⁵²⁰

⁵¹⁵ GŞŞ, No: 148, s.78

⁵¹⁶ GŞŞ, No: 147, s.20

⁵¹⁷ GŞŞ, No: 148, s.5

⁵¹⁸ GŞŞ, No: 148, s.5, 114

⁵¹⁹ GŞŞ, No: 145, s.86

⁵²⁰ GŞŞ, No: 148, s.76

2.1.3. Poligami (Çok Eşlilik, Teaddüd-i Zevcât)

Bir kişinin aynı anda birden fazla kişiyle evli olmasına “poligami” denmektedir. Bu terimin tanımında cinsiyet farkı gözetilmemiştir. Bir kadının birden fazla eş alması durumuna “poliandri”, bir erkeğin birden fazla eş almasına ise “polijini” denir.⁵²¹ Kadının, aynı anda birden fazla eşle evlenmesi hemen hemen hiçbir toplumda yaygınlık kazanmayıp, pek çok toplumda rastlanan durumun daha çok erkeklerin çok eşli olması⁵²² dolayısıyla polijini yerine poligami terimi yaygın olarak kullanılmaktadır.

Yahudilik ve Hristiyanlıkta ilk başlarda hukuken bir engelle karşılaşmayan çok eşlilik, Yahudilerde XI. yüzyılda alınan bir kararla yasaklanırken, Hristiyanlarda önce Jüstinyen döneminde (527-565),⁵²³ ardından XII. yüzyıldan sonra kilisenin aldığı kararlarla yasaklanmıştır. Ancak bu fiili olarak çok kadınla beraberliği engelleyememiştir.⁵²⁴ İncelediğimiz dönemde Ayıntab şerhiye sicillerinde yer alan 27 evli gayrimüslim erkeğin terekesine bakıldığında bunların sadece ikisinde iki eşten bahsedilmekle birlikte bunların ilk eşlerinin ölmesi nedeniyle,⁵²⁵ hepsinin tek eşli olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla XIX. yüzyılda Ayıntab’da yaşayan gayrimüslimlerde poligami olayına rastlanmadığı anlaşılmaktadır.

Müslümanlarda ise İslamiyet’in gerekli şartlarına⁵²⁶ riayet edilmesi durumunda dörde kadar eş alınabilmesi, yanlış olarak Türklerde de çok eşliliğin yaygın olduğu izlenimini doğurmuştur.⁵²⁷ Oysa İslamiyet’te çok eşlilik teşvik edilmemekle birlikte dört eşle sınırlandırılmıştır. İslam dini, bunun bir emir değil bir izin olduğunu, hastalık gibi

⁵²¹ Berrin Eyce, “Tarihten Günümüze Türk Aile Yapısı”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO Dergisi**, (4), 2000, s.225

⁵²² Melek Öksüz, “18. Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon Kadı Sicillerinde Aile Kurumunun Oluşumuna Yönelik Kayıtlar”, **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, (7), 2005, s.54

⁵²³ Abdurrahman Kurt, **Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)**, Ankara: Sentez Yayıncılık, 2013, s.108

⁵²⁴ Ahmet Tabakoğlu, “Osmanlı Toplumunda Aile”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, C.1, Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1992, s.93

⁵²⁵ **GŞŞ**, No: 147, s.248,250

⁵²⁶ Kuran-ı Kerim’de bu durum şu şekilde ifade edilmektedir: Ve eğer yetimler konusunda adalete riayet edemeyeceğinizden korkarsanız, o takdirde hoşunuza giden (size helâl olan diğer) kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikâhlayın. Fakat eğer (onlara da) adaletle davranamayacağınızdan korkarsanız o zaman bir tane ile veya elinizin altındaki sahip olduklarınızla (cariyelerinizle) yetinin. İşte bu, adaletten ayrılmamanız için daha uygundur. Bkz. **Nisa Suresi, 3. Ayet**

⁵²⁷ Kurt, **a.g.e.**, s.108

durumlarda ve birinci eşin rızasıyla mümkün olabileceğini belirtmiştir.⁵²⁸ Ayrıca çok eşlilik, yaygın bir uygulama olmadığı gibi Türk toplumunda saygıyla da karşılanmamıştır. Bazı bölgelerdeki Türk topluluklarında hemen hemen hiç rastlanılmadığı gibi, Osmanlı Dönemi Anadolu'sunda da dar bir kesime has kalmıştır.⁵²⁹ XVI. yüzyılın sonlarında Osmanlı'yı ziyaret eden Alman Protestan papazı Salomon Schweiger de bu durumu tespit ederek, “Türkler ülkelere; karıları da onlara hükmeder. Türk kadınları kadar gezen, eğleneni yoktur. Aynı şekilde çok karılığa da rastlanmaz. Herhalde bu işi denemiş dert ve masrafa neden olduğunu anlayıp vazgeçmişler.” demektedir.⁵³⁰

Osmanlı'da çok eşliliğin yaygın olmadığını tespit eden en önemli ve gerçeğe en yakın bilgileri veren belgeler şüphesiz tereke defterleridir. Tereke defterlerinde ölen erkeğin kaç eşi ve çocuğu olduğu teker teker kaydedilmiştir. Bu kayıtlardan anlaşıldığı üzere genel olarak Osmanlı toplumunda yaklaşık %5-%10 arısında çok eşliliğe rastlanılmaktadır.⁵³¹ Bu durumu, konu üzerinde yapılan birçok çalışmada da görmek mümkündür.⁵³²

Ayıntab ile ilgili 1839-1876 yılları arasında incelediğimiz sicillerde 180 evli erkeğe ait tereke kaydı bulunmaktadır. Kayıtlardaki veriler değerlendirildiğinde evli 180 erkekten 151'inin (%84) 1⁵³³, 26'sının (%14) 2⁵³⁴ ve 3'ünün de 3 (%2) eş almış olduğu

⁵²⁸ Öksüz, “18. Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon Kadı Sicillerinde Aile Kurumunun Oluşumuna Yönelik Kayıtlar”, s.54

⁵²⁹ Ortaylı, **Osmanlı Toplumunda Aile**, s.107

⁵³⁰ Ortaylı, “Osmanlı Toplumunda Ailenin Yeri”, s.75; Orhan Türkdoğan, “Türk Ailesinin Genel Yapısı”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, C.1, Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1992, s.54

⁵³¹ M. Akif Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s.291

⁵³² Barkan'ın çalışmasında, 1516 yeniçerisinin sadece 109 tanesinin yani %7'sinin çok eşli olduğu görülmektedir. Demirel, Gürbüz ve Tuş'un çalışmalarında, 981 erkekten sadece 94'ü yani %9,59'u çok eşlidir. Özdeğer'in XVII. yüzyılda Bursa'yı konu alan çalışmasında, 1.092 erkekten sadece 51'i yani %4,5'i çok eşlidir. Yine Bursa'yı konu alan ve bu çalışmayı da kapsayan Tanzimat Dönemine ait Kurt'un çalışmasında, 361 erkekten sadece 8'i yani %2,2'si çok eşlidir. Bkz. Ömer Lütfi Barkan, “Edirne Askeri Kassamı'na Ait Tereke Defterleri (1545-1659)”, **Belgeler**, 3(5-6), 1968, s.14; Ömer Demirel ve diğerleri, “Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, C.1, Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1992, s.102; Hüseyin Özdeğer, **1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri**, İstanbul: Bayrak Matbaacılık, 1988, s.50; Kurt, **a.g.e.**, s.117

⁵³³ Tereke kayıtlarında altı kişinin çocuğu olmasına rağmen eşlerinden bahsedilmemiştir. Bu kişilerin çocuğu olduğundan ya eşlerinden boşanmışlar ya da daha önce eşleri ölmüştür. Bu nedenle bu kişiler de tek eşli olarak kabul edilmiştir. Ayrıca dört kişiye ait tereke kayıtlarında iki eş kaydedilmişse de bu eşlerden birinin ölü durumunda olduğu anlaşılmaktadır. Kayıtların bir kısmında çocukların büyük olanları ölen eşten, küçükleri hayattaki eşinden, bir kısmında da çocukların tamamı ölen eşten olduğundan dolayı eşlerinin ölümünden sonra yeniden evlendikleri anlaşılmakta ve bu kişiler de tek eşli olarak kabul edilmektedir. **GSS**, No: 144, s.95; **GSS**, No: 145, s.121; **GSS**, No: 146, s.18, 141, 196; **GSS**, No: 147, s.145; **GSS**, No: 148, s.85, 197, 205, 265;

görülmektedir. Bu veriler 180 Müslüman erkeğin, toplam 212 kadınla evli olduklarını göstermektedir. Aşağıda kişilerin servet durumuna göre eş sayıları verilmiştir. Tanzimat Dönemi'nde yaşanan enflasyondan dolayı tablolardaki servet dilimi oluşturulurken, onar yıllık periyotlardaki servet ortalamaları dikkate alınmıştır.⁵³⁵

Tablo 7: Kişilerin Servet Durumuna Göre Eş Sayıları⁵³⁶

Servet Dilimi	Tek Eşli	İki Eşli	Üç Eşli	TOPLAM
Çok Düşük	99	12	0	111
Düşük	26	3	0	29
Orta	8	2	1	11
Yüksek	4	1	0	5
Çok Yüksek	16	8	2	26
TOPLAM	153	26	3	182
Oranları	%84	%14	%2	%100

Bu verilere bakıldığında, %16 olan çok eşlilerin oranı, Osmanlı toplumunun genel ortalamasının üzerinde olduğunu göstermektedir. Ancak konu biraz daha irdelendiğinde oranın yüksek çıkmasının bazı gerekçeleri olduğu tespit edilmiştir. Öncelikle bu konuda yapılan çalışmalarda, birden fazla eşle evlilik ile servet arasında doğrudan bir bağın olmadığı söylenmektedir.⁵³⁷ Özellikle tabloya bakıldığında görüleceği gibi iki eşli olanların yaklaşık yarısı en alt gelir grubu içerisinde yer almıştır. Üç eşli olanların ise biri orta ikisi yüksek gelir grubu içerisinde yer almıştır. Ayrıca gelir seviyesi yüksek olan 26 kişi içerisinde 16 kişi tek eş almayı tercih etmiştir. Öyleyse gelir durumu ile eş sayısı arasında kesin bir paralellik olduğu söylenemez. Ancak, gelir seviyesi yüksek olan kişilerin din ve hukuk kuralları çerçevesinde birden fazla eş almak konusunda daha rahat oldukları, yine tablodan anlaşılabilir.

Çok eşli olanlarla ilgili bir diğer husus da bu kişilerin Osmanlı toplumunda, el-hac, seyyid, şerif, efendi, çelebi, şeyh, ağa, bey ve paşa gibi itibar sahibi olan kişiler

⁵³⁴ Kayıtlarda iki kişinin üç eşi olduğu görülmesine rağmen bu eşlerden birinin ölmüş olduğu anlaşılmıştır. Kişilerin aynı anda üç kişiyle mi evli oldukları veya eşleri öldükten sonra mı ikinci eşi aldıkları tespit edilemediğinden bu kişiler iki eşli olarak kabul edilmiştir. GŞS, No: 145, s.33; GŞS, No: 146, s.30

⁵³⁵ Bkz. Bu çalışmanın "Ailelerin Ekonomik Durumları" başlığı

⁵³⁶ İlgili tereke kayıtları: GŞS, No: 144; GŞS, No: 145; GŞS, No: 146; GŞS, No: 147; GŞS, No: 148

⁵³⁷ Tabakoğlu, "Osmanlı Toplumunda Aile", s.93; Ahmet Tabakoğlu, **Türk İktisat Tarihi**, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2003, s.152

olduğudur.⁵³⁸ Ayıntab ile ilgili terekelere bakıldığında çok eşli olanların birçoğunun bu ünvanlara sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Yukarıda ailenin tanımı yapılırken, ailenin anne-baba ve evlenmemiş çocuklardan oluştuğu belirtilmişti. Bu tanımlamadan ailenin tam olarak oluşmasının, çocuğun olmasıyla mümkün olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Özellikle ataerkil toplum yapısının özelliğinden dolayı, soyun devamı açısından erkek çocuk son derece önemlidir ve bu durum Türklerde de aynı şekilde geçerli olmuştur.⁵³⁹ Bu yüzden tereke kayıtlarına bakarak çok eşle yapılan evliliklerden hangilerinin çocuğa özellikle erkek çocuğa sahip olma gerekçesiyle yapıldığı anlaşılabilir. Bunu tablo halinde sunacak olursak çok eşli ailelerden çocuk sahibi olmak için birden fazla eşle evlenenlerin durumu şöyledir:

Tablo 8: Servet Dilimine Göre Çok Eşlilerin Eş ve Çocuk Sayıları⁵⁴⁰

Servet Dilimi	Eş Sayısı		Çocuk Sayısı		Toplam	Terekesi Kuruş
	2	3	Erkek	Kız		
Çok Düşük	X		1	2	3	630
	X		1	2	3	3.484
	X		1	5	6	920
	X		1	0	1	0
	X		0	1	1	4.964
	X		1	0	1	1.678
Düşük	X		1	4	5	11.900
Orta	X		1	1	2	8.000
	X		0	5	5	18.059
		X	0	0	0	15.354
Yüksek	X		1	1	2	9.609

⁵³⁸ Demirel ve diğerleri, **a.g.e.**, s.103-104

⁵³⁹ Dede Korkut kitabında anlatılan bir hikayede, Bayındır Han'ın yılda bir verdiği ziyafet sırasında Oğuz beylerini konuklarken şu ifadeye yer verilmiştir. "Gene ziyafet verip aygır, deve, koç kırdırdı. Bir yere ak otağ (çadır), bir yere kızıl otağ, bir yere kara otağ kurdu. –Kimin ki oğlu, kızı yok, kara otağa kondurun, kara keçeyi altına döşeyin, kara koyun yahnisinden getirin, yerse yesin, yemezse kalsın gitsin. Oğlu olanı ak otağa, kızı olanı kızıl otağa kondurun. Oğlu kızı olmayanı Allah lanetlemiştir, biz dahi lanetleriz." Bkz. Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, Ankara: Pegem Akademi, 2013, s.10

⁵⁴⁰ İlgili tereke kayıtları: **GSS**, No: 144; **GSS**, No: 145; **GSS**, No: 146; **GSS**, No: 147; **GSS**, No: 148

Tablo 8: (Devamı)

Servet Dilimi	Eş	Çocuk	Toplam	Terekesi	Toplam	Terekesi Kuruş
	2	3	Erkek	Kız		
Çok Yüksek	X		1	1	2	18.371
	X		2 ⁵⁴¹	1	3	24.820
	X		0	0	0	35.268
	X		1	3	4	26.067
	X		1	3	4	171.271

Tablodaki bilgilerden anlaşılacağı gibi çok eşli olan 29 kişiden 16'sının çocuk sahibi olmak amacıyla çok eşliliği tercih ettiği söylenebilir. Bunlar içerisinde iki ve üç eş almış olan kişilerden birer kişinin hiç çocuğu olmamıştır. İki eş almış iki kişinin ise erkek çocuğu bulunmamaktadır. Geriye kalan 12 kişi ise eşlerinin sadece birinden erkek çocuk sahibi olabilmışlerdir.

Kurt, Bursa sicillerine dayanarak yaptığı çalışmada “bir çocuğa sahip olmak için ikinci evliliğini yapanların bulunduğu düşünölmekle beraber, birden fazla kadınla evli olanların çoğunun, sadece çocuk sahibi olma arzusuyla böyle bir evliliği gerçekleştirdiği sonucuna varılamaz” ifade etmektedir.⁵⁴² Demirel, Gürbüz ve Tuş ise birkaç sicile dayanarak yaptığı çalışmada “...çok eşli evliliklerde temel sebep öncelikle evlat sahibi olma isteği gibi görünüyor. Evlatları kız olanlar arasında ise erkek evlat sahibi olma arzusu birden fazla eşle evlenmenin diğere bir sebebini teşkil etmektedir” şeklinde görüş belirtilmektedir.⁵⁴³ Bu iki ifade ve tablodaki bilgiler ortak değerlendirildiğinde, kişilerin çok eşle evlenmeyi tercih etmelerinde, tek neden olmamakla birlikte, neslin devamı açısından erkek çocuğa sahip olma isteğinin oldukça etkili olduğu görölmektedir. Ayrıca tabloda yer alan, serveti çok düşük olan 12 kişiden 6'sının, düşük olan 3 kişiden 1'inin, orta ve yüksek 4 kişinin hepsi ve çok yüksek olan 10 kişiden 5'inin erkek çocuk sahibi olmak için ikinci bir eşi tercih ettikleri anlaşılmaktadır.

⁵⁴¹ Mehmed Eyüb Efendi bin Hacı Emin Ağa'nın iki eşinin dışında bir de cariyesi bulunmaktadır. Erkek çocuğun biri bu cariyedendir. Diğere erkek çocuğu ise daha önce ölen eşi Mine Hatun'dandır. **GSS**, No: 145, s.70

⁵⁴² Kurt, **a.g.e.**, s.108

⁵⁴³ Demirel ve diğere, **a.g.e.**, s.106

2.1.4. Ailelerin Çocuk Sayıları ve Çocuklara Verilen İsimler

Yukarıda da belirtildiği üzere çocuk aile yapısının en önemli unsurlarından biridir. Özellikle erkek çocuk neslin devamı açısından hayati önem taşımaktadır ki yine yukarıda bu nedenle çok eşliliğin temel nedenlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlı toplumunda çok çocuklu aile sayıları fazla değildir. Klasik dönemde aile nüfusunun ortalaması anne-baba ile birlikte beş kişiyi dahi bulmamaktadır. Ailenin çocuk sayılarına bakıldığında en fazla tek çocuklu ailenin bulunduğu ve çocuk sayısı arttıkça, bu çocuklara sahip olan aile sayısının azaldığı görülür.⁵⁴⁴ Yani çocuk sayısı ile bu çocuklara sahip olan aile sayıları arasında ters bir orantı mevcuttur. Aşağıdaki tabloya bakıldığında Ayıntab'da da Müslüman ailelerde durumun bundan farklı olmadığı görülmektedir.

Osmanlı ailesi hakkında yapılan çeşitli çalışmalarda, ailenin çocuk sayıları hakkında aşağı yukarı benzer oranlar verilmektedir. Örneğin XVI. yüzyılın ikinci yarısı ile XIX. yüzyılın ilk yarısını kapsayan döneme ait bir çalışmada Müslüman ailelerin 2,31, gayrimüslim ailelerin 2,49 ve ailelerin genel ortalamada 2,33 oranında çocuk sahibi olduğu tespit edilmiştir. Ayıntab şehrinin de içinde bulunduğu bu çalışmada sondaj usulüyle şehirde yaşayan 22 erkek ve 14 kadın Müslüman tereke kaydı değerlendirilmiş ve ortalama çocuk sayısı 2,57 olarak tespit edilmiştir.⁵⁴⁵

Doğrudan Ayıntab ile ilgili yapılan çalışmalarda ailelerin ortalama çocuk sayıları, XVI. yüzyılda 45 evli veya dul erkeğin terekesine göre yapılan değerlendirmede 2,8⁵⁴⁶ olarak belirlenirken, XVII. yüzyılın ilk yarısında, 105 kayıttan yararlanılarak yapılan çalışmada ortalama 2,85⁵⁴⁷ ve XVIII. yüzyılın ilk yarısında, 422 tereke kaydına dayanılarak yapılan çalışmada ise hamile olanlar dışarıda bırakıldığında, 2,68-2,93 olarak tespit edilmiştir.⁵⁴⁸

⁵⁴⁴ Tabakoğlu, **Türk İktisat Tarihi**, s.152

⁵⁴⁵ Yapılan bu çalışma; Adana, Amasya, Ankara, Ayıntab, Diyarbakır, Edirne, Kayseri, Konya, Manisa, Sivas ve Trabzon şehirlerini kapsamaktadır. Bkz. Demirel ve diğerleri, **a.g.e.**, s.101-118

⁵⁴⁶ İbrahim Etem Çakır, "XVI. Yüzyılda Ayıntab Şehrinde Ailenin Demografik Yapısı (1539-1576)", **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 9(1), 2010, s.10

⁵⁴⁷ Canbakal, **a.g.e.**, s.225

⁵⁴⁸ Çınar, **18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu**, s.164

Çalışmamızda, XIX. yüzyılda Tanzimat Dönemi'ne ait 282 tereke kaydından yararlanılarak değerlendirme yapılmıştır. Evli Müslüman-gayrimüslim ile erkek-kadınlara ait toplam 282 terekenin 182'si erkek (%65), 69'u kadın (%24) olmak üzere toplam 251'i Müslümanlara (%89), 28'i erkek (%10), 3'ü kadın (%1) olmak üzere toplam 31'i gayrimüslimlere (%11) aittir. Aşağıda bu kayıtlardan yararlanarak oluşturulan tabloda Müslümanlar, erkek ve kadın olarak ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Ancak gayrimüslimlerde, kadınlara ait tereke sayısı üç olup, bunların da sadece birinin çocuk sahibi bulunmasından dolayı gayrimüslimler birleşik olarak verilmiştir. Ayrıca Müslüman erkeklere ait 11 terekede ölen kişinin geride bıraktığı eşi hamile olduğundan, bunların da çocuk sayıları içerisinde yer verilmesi uygun görülmüştür.

Tablo 9: Yıllara Göre Ailelerin Çocuk Sayıları⁵⁴⁹

Tarih	Millet	Çocuk Sayısına Göre Aile Sayıları												Toplam Aile	Toplam Çocuk	Ortalama
		0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	15			
1840-1850	M. Erkek	2	4	5	3	2	1	-	-	-	-	-	-	17	36	2,12
	M. Kadın	1	-	3	-	1	-	-	-	-	-	-	-	5	10	2,00
	G. Müslim	1	2	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-	6	9	1,50
1850-1860	M. Erkek	2	10	14	13	13	5	5	1	2	1	1	-	67	226	3,37
	M. Kadın	3	13	7	3	-	1	-	-	-	-	-	-	27	41	1,52
	G. Müslim	2	-	3	3	1	3	1	1	1	-	-	-	15	55	3,67
1860-1870	M. Erkek	3	11	1	4	8	6	4	-	-	2	-	-	39	129	3,31
	M. Kadın	1	9	5	2	3	-	-	-	-	-	-	-	20	37	1,85
	G. Müslim	-	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	2	7	3,50
1870-1876	M. Erkek	3	12	11	6	10	7	3	5	-	-	-	2	59	210	3,56
	M. Kadın	3	4	5	3	1	1	-	-	-	-	-	-	17	32	1,88
	G. Müslim	-	-	-	3	2	2	1	-	-	-	-	-	8	33	4,13
TOPLAM	M. Erkek	10	37	31	26	33	19	12	6	2	3	1	2	182	601	3,30
	M. Kadın	8	26	20	8	5	2	-	-	-	-	-	-	69	120	1,74
	Müslüman	18	63	51	34	38	21	12	6	2	3	1	2	251	721	2,87
	G. Müslim	3	2	6	7	3	6	2	1	1	-	-	-	31	104	3,35
Genel Toplam		21	65	57	41	41	27	14	7	3	3	1	2	282	825	2,93

⁵⁴⁹ İlgili tereke kayıtları: GSS, No: 144; GSS, No: 145; GSS, No: 146; GSS, No: 147; GSS, No: 148

Tabloya bakıldığında anlaşılacağı üzere Ayıntab, ailelerin sahip olduğu çocuklar açısından, Osmanlının genel yapısıyla örtüşmektedir. Ailelerin sahip olduğu çocuk sayıları arttıkça, bu çocuklara sahip olan aile sayısı azalmaktadır. Yani çocuk sayısı ile bu çocuklara sahip olan aile sayıları arasında ters bir orantı mevcuttur. Tüm aileler içerisinde en büyük grubu %23 ile tek çocuklu aileler oluştururken, bunu %20,2 ile iki çocuklu aileler takip etmektedir. Yine tablodan, gayrimüslim ailelerin Müslüman ailelere göre daha kalabalık bir aile nüfusuna sahip oldukları anlaşılmaktadır.

Terekelerde çocuğu olmayan aileler dışarıda bırakıldığında, 233 Müslüman ailesinin, 11'i anne karnında, 374'ü erkek, 336'sı kız olmak üzere toplam 721 çocuğu, gayrimüslim 28 ailenin ise 61'i erkek, 43'ü kız olmak üzere toplam 104 çocuğu bulunmaktadır. Genel olarak ise 261 ailenin, 11'i anne karnında, 435'i erkek, 379'sı kız olmak üzere toplam 825 çocuğu mevcuttur. Bu rakamları oranlayacak olursak; Müslüman ailelerin sahip olduğu çocukların %52,7'si erkek, %47,3'ü kızlardan, gayrimüslim ailelerin %58,7'si erkek, %41,3'ü kızlardan oluşmaktadır. Genel olarak ise ailelerin sahip olduğu çocukların %53,4'ü erkek, %46,6'sı kızlardan meydana gelmektedir. Bu veriler hem gayrimüslimlerin Müslümanlara oranla daha fazla erkek nüfusa sahip olduklarını hem de genel olarak Ayıntab'da erkek nüfusun yoğunlukta olduğunu göstermektedir.

Bu veriler ışığında Ayıntab'da her Müslüman ailesinde 2,87, gayrimüslim ailesinde 3,35 çocuk olmak üzere, ortalama her ailede 2,93 çocuk bulunduğu sonucu çıkmaktadır ki bu, XVIII. yüzyılda yapılan çalışmalarda verilen oranla aynıdır. O halde Ayıntab'da aile üye sayıları konusunda bir asır içerisinde yapının aynı kaldığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu sonuçlara anne-baba da eklendiğinde Müslüman ailelerin 4,87; gayrimüslim ailelerin 5,35 kişilik bir aile nüfusuna sahip olduğu anlaşılmaktadır. Genel olarak ise anne-babayla birlikte Ayıntab ailesinin ortalama nüfusu 4,93 kişiden oluşmaktadır. Ayrıca bu sonuçlar, Ayıntab'da yaşayan toplulukların nüfus artış oranlarını da ortaya koymaktadır ki veriler değerlendirildiğinde gayrimüslim nüfusunun, Müslümanlara oranla, %14,3 daha fazla artmakta olduğunu göstermektedir.

Müslümanlara ait terekeler kendi içerisinde incelendiğinde ise dikkati çeken bir durum da kadın ve erkeklere ait ortalama çocuk sayılarındaki büyük farktır. Kadınlar vefat ettiklerinde ortalama 1,74, erkekler vefat ettiklerinde ise ortalama 3,30 oranında çocuk

sahibi oldukları görülmektedir. Bu, erkeklerin çocuk oranının, kadınların çocuk oranlarına göre hemen hemen iki kat daha fazla olduğu sonucunu ortaya koymaktadır. Bu duruma, erkeklerin eşleri öldükten sonra kadınlara göre daha sık rastlanan, ikinci bir eş almalarının veya aynı zamanda birden fazla eşle evlenebilmelerinin neden olduğu söylenebilir. Örneğin, erkeklere ait olan terekeler içerisinde tek eşli olanlar ile çok eşli olanlar karşılaştırıldığında, çok eşli olan 29 erkeğin aynı anda toplamda 61 kadınla evli olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu kişiler arasında üç eşi olan Ömer Baba ibn-i Hacı Arif Ağa ile iki eşi olan Mehmed Eyüb Efendi bin Hacı Emin Ağa'nın⁵⁵⁰ eşleri dışında birer de cariyeleri mevcut olup, bunlardan da çocuk sahibi oldukları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu kişiler, 63 kadından, 1'i anne karnında, 68'i erkek ve 61'i kız olmak üzere toplam 130 çocuğa sahiptirler. Geriye kalan 222 erkek ise tek eşle evli olup toplamda 591 çocuğa sahip bulunmaktadır. Bu kişilere ait veriler karşılaştırıldığında, tek eşli olan ailelerin sahip olduğu ortalama çocuk sayısı 2,66 iken, çok eşlilerin ortalama çocuk sayıları 4,48 olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu durumda başka bir soru ortaya çıkmaktadır: Temel aile birimini erkek olarak mı kabul edeceğiz, yoksa kadın olarak mı? Aile, anne, baba ve evlenmemiş çocuklar olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca tereke kayıtlarında ölen erkeğin kaç eşi ve bu eşlerden kaç çocuğu olduğu belirtilirken, ölen kadının kocasının başka eşi olup olmadığı, var ise diğerlerinden kaç çocuğu olduğu, tespit edilememektedir. Bu durumu tespit edememenin nedeni, erkek öldüğünde tüm eş ve çocuklar miras hakkına sahip olduğundan belgelere yazılırken, kadın öldüğünde mirasın, sadece eşine ve kendi çocuklarına kalmasıdır. Örneğin, Seng-i Hoşkadem Mahallesi'nden iki eşli olan Molla Mehmed bin Mehmed'in Hadice bint-i Mehmed'den üç, Ümmügülsüm bint-i Kebabcı Mehmed'den iki çocuğu,⁵⁵¹ Gülüşan/Gülşen Mahallesi'nden Du'acızade Hacı Mehmed ibn-i Beğ ibn-i Mustafa Ağa'nın üç eşinden toplam on beş çocuğu bulunmaktadır. Erkek temel aile birimi kabul edildiğinde bu kayıtlar iki aile olarak ele alınmaktadır. Ailenin tanımına göre; erkek, eşi ve ikisinden olan çocuklar bir birim aile kabul edildiği takdirde, bu iki kayıttaki aile sayısı beş olarak karşımıza çıkmaktadır ki kanaatimizce bu nedenlerden dolayı temel aile birimini kadın olarak esas almak daha sağlıklı olur.

⁵⁵⁰ GSS, No: 145, s.61, 70

⁵⁵¹ GSS, No: 145, s.147, 190

Kadını temel aile birimi olarak esas aldığımızda, 251 erkek toplamda 285 kadınla evli/birlikte olduğundan herbir Müslüman ailesine düşen ortalama çocuk sayısı 2,53, genel olarak Ayıntab ailelerinin ortalama çocuk sayısı ise 2,62 olmaktadır. Bunları toparlayacak olursak, kadın temel aile birimi olarak kabul edildiğinde Ayıntab’da bir ailenin çocuk ortalaması 2,62 olurken, erkek temel aile birimi kabul edildiğinde ortalama 2,93 olmaktadır.

Ailelerin sahip olduğu çocuk sayıları hakkındaki başka bir konu ise ailelerin sahip olduğu servet miktarı ile çocuk sayıları arasındaki ilişkidir. Bu durumu da bir tablo halinde sunacak olursak:

Tablo 10: Ailelerin Servet Dilimine Göre Çocuk Sayıları⁵⁵²

Servet Dilimi	Millet	Çocuk Sayısına Göre Aile Sayıları											Toplam Aile	
		0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10		15
Çok Düşük	M. Erkek	13	43	32	23	24	13	8	2	2	1	-	-	161
	G. Müslim	1	1	5	4	2	4	-	-	1	-	-	-	18
Düşük	M. Erkek	2	12	6	7	7	3	2	1	-	2	-	-	42
	G. Müslim	2	1	1	2	-	1	2	1	-	-	-	-	10
Orta	M. Erkek	1	-	5	1	1	3	1	2	-	-	-	-	14
	G. Müslim	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1
Yüksek	M. Erkek	1	3	3	-	-	1	-	-	-	-	-	-	8
	G. Müslim	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1
Çok Yüksek	M. Erkek	1	5	5	3	6	1	1	1	-	-	1	2	26
	G. Müslim	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1

Hiç çocuğu olmayan aileler hariç, servet miktarı ortalamanın altında olan ailelerde, servet miktarı ile çocuk sayısı arasında bir bağ olduğu görülmektedir. Bu grupta yer alan ailelerde en yoğun grubu tek çocuklu aileler oluştururken, çocuk sayısı arttıkça aile sayısı düzenli olarak azalmaktadır. Fakat orta ve üstünde servete sahip olan ailelere bakıldığında, bunlarda belirli bir düzen olmadığı, tablonun tamamına bakıldığında, birden çok eşle

⁵⁵² İlgili tereke kayıtları: GSS, No: 144; GSS, No: 145; GSS, No: 146; GSS, No: 147; GSS, No: 148

evlenenlerde olduğu gibi, çocuk sayılarında da ailelerin tamamının, servetlerine göre karar vermediği anlaşılmaktadır. Örneğin en düşük servet diliminde 5 ve üzeri çocuğu olan 31 aile (bu gruptaki çocuklu aileler içerisinde %18,8'i) bulunurken, en üst grupta 5'in altında çocuğu olan 20 aile (bu gruptaki çocuklu aileler içerisinde 76,9'u) bulunmaktadır ki bu ailelerin yaklaşık dörtte üçünü kapsamaktadır. Dolayısıyla bu veriler, ekonomik seviyesi düşük olan ailelerden çoğunun, geçim sıkıntısından dolayı daha az çocuk sahibi olmayı tercih ettikleri fakat tüm ailelerin çocuk sayısına sadece ekonomik gerekçelerle karar vermediği sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Bir toplumda ailelerin çocuklara verdikleri isimler, genellikle o toplumun sahip olduğu kültürü yansıtmaktadır. İncelediğimiz dönemde, Ayıntablı gayrimüslim ailelerin çocuklarına isim verirlerken, hem milli hem de dini isimleri kullandıkları anlaşılmaktadır. Tereke kayıtlarında Ermenilerin çocuklarına bakıldığında, Nersiz, Kevork, Artin, Agob, Dudu, Haton gibi milli isimlerin yanında Davud, Abraham, Maryem gibi dini isimlerin de kullanıldığı görülmektedir.

Müslüman ailelere bakıldığında ise milli isme rastlanmayıp, tüm isimlerin Arap kökenli dini isimler olduğu görülür. Bu isimleri tercih etme nedeni Arapların veya Arapçanın etkisi olmayıp, daha ziyade tüm Müslümanlarda olduğu gibi Türklerde de İslamiyet'teki önemli şahsiyetlere özellikle de peygamber ve yakınlarına duyulan sevgi ve hürmetten kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Tablo 11: Ailelerin Çocuklarına Yoğun Olarak Verdikleri İsimler⁵⁵³

Müslüman				Gayrimüslim			
Erkek	Adet	Kız	Adet	Erkek	Adet	Kız	Adet
Mehmed	134	Hadice	71	Kevork	7	Maryem	8
Mustafa	54	Ayşe/Ayyuş	54	Karabet	5	Tutu(Dudu)	4
Ali	34	Fatma	52	Agob	4	Ağsa	3
Ahmed	31	Zeyyneb	22	Manik	4	Anna	3
Hasan	9	Emine	20	Artin	3	Nasya	3
Hüseyin	9	Asiye	15	Kirikor	3	Horom	2

⁵⁵³ İlgili tereke kayıtları: GSS, No: 144; GSS, No: 145; GSS, No: 146; GSS, No: 147; GSS, No: 148

Tablo 11: (Devamı)

Müslüman				Gayrimüslim			
Erkek	Adet	Kız	Adet	Erkek	Adet	Kız	Adet
Bekir/Ebu Bekir	8	Şakire	14	Ador	2	Rahle	2
İbrahim	8	Ümmühan	7	Abraham	2	Sare	2
Mahmud	8	Rukiye	6	Nersis	2	Tosya	2
Abdulkadir	7	Safa	6	Sarkiz	2		
Abdullah	7	Elif	5				
Memik	7	Hamide	5				
Ökkeş	6	Münevver	4				
Halil	5	Nazife	4				
Süleyman	5	Safiye	4				
Toplam	332		289	Toplam	34		29

Terekelerdeki 374 Müslüman erkek çocuğun isimlerine baktığımızda, Ayıntab aileleri çocuklarına yoğun olarak, İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in isminden türeyen isimler ve damadı/amcasının oğlu ile torunlarının isimlerini vermişlerdir. Özellikle ilk dört sırada olan Mehmed, Mustafa, Ali ve Ahmed isimleri toplam 253 çocuğa verilmiştir ki bu, toplam çocukların %67,6'sını kapsamaktadır.

Kız çocuklarına bakıldığında ise yine ilk sıralarda Hadice, Ayşe, Fatma ve Zeyneb gibi Hz. Muhammed'in eş ve çocuklarının isimleri öne çıkmaktadır. Toplam 336 kız çocuğundan 199'una sadece bu dört isim verilmiştir ki toplam kız çocukları içerisinde %59,2'lik bir orana karşılık gelmektedir.

Gayrimüslimlerde ise belirli bir isimde yoğunlaşma görülmemekle birlikte dini ve milli isimler kullanılmıştır. Tabloda erkeklere verilen isimlerden on tanesi yer almakta olup bunlar tüm isimlerin %55,7'sini, kızlara verilen dokuz isim ise tüm kız isimlerinin %67,4'ünü kapsamaktadır.

2.1.5. Miras

İslam hukuku içerisinde miras hukuku, oluşumunu tamamlamış ilk alanlardan biridir denilebilir. Bu alandaki esaslar, bizzat Kur'an-ı Kerim tarafından belirlenmiştir. Bu

nedenle miras hukuku, İslam hukukçularının yorumlarıyla farklılaşmaya yol açmayacak bir şekilde öteden beri ilk dönemdeki esaslarını korumuştur. Osmanlı Devleti'nde de bu kurallar her türlü menkul ve gayrimenkuller hakkında uygulanmıştır.⁵⁵⁴

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadar varlığını devam ettiren şer'iyye mahkemelerinde tutulan sicillerde birçok örneği olan kassam/tereke defterleri miras konusunu tespit eden kayıtlar olmuştur. Bu kayıtlarda ölen kişinin (mûris) kim olduğu, mirasçının (vâris) kimlerden oluştuğu ve mirasçılara intikal edecek mal ve hakların (mevrûs) neler olduğu detaylı şekilde açıklanmıştır. Bu bakımdan kassam defteri denilen tereke kayıtları dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde ölen kişinin ikamet ettiği şehir ve mahalle/köy yazıldıktan sonra ölen kişinin kimliği belirtilmektedir. Ardından mirastan pay alacak olan eş veya eşleri, büyük ve küçük çocukları ve bunların dışında mirastan pay alacak akrabaları varsa bunlar tek tek açıklanır. Son olarak ölen kişinin geride bıraktığı küçük çocuğu bulunuyor ise bu kişiye vasi tayin edilerek ilk bölüm bitirilir ve bu kısmın sonunda tarih yazılırdı.

İkinci bölümde, ölen kişinin bıraktığı tüm malların isimleri, miktarı ve değeri ile alacakları yazılmaktaydı. Üçüncü bölüm ise “minha el-ihracat” adı altında masraflardan oluşmaktaydı. Bu kısımda, hem mahkeme tarafından alınan teçhîz ve tekfîn (ölünün yıkıp kefenlenme işi), resm-i kısmet (kassam denilen görevlilerin veya kadıların aldığı harç), kaydiyye, kâtibiyye, dellaliye ve varak-i bahâ (evrak ücreti) gibi ücretler ile kişinin borçları yer almaktaydı. Son bölümde ise “sahhü'l-bâki li-taksim beyne'l-verese” adı altında varislere kalan miktarlar yazılmaktaydı. Burada genellikle miktarlar toplam yazılmakta olup, çok az kayıta dağıtılan mirasın detaylarına yer verilmiştir. Bu kayıtlara bir örnek verilecek olursa 04 Kasım 1867 tarihli bir tereke kaydı şöyledir:⁵⁵⁵

Birinci bölüm:

“Badi-i defter-i kassam oldur ki

*Medine-yi Ayıntab mahallatından Cevizlice Mahallesi sakinlerinden
iken bundan akdem vefat iden, Mustafa bin Ali'nin veraseti zevce-i menkûhe-i
metrukesi Arab Fatma bint-i Mehmed nam hatun ile sulbi kebir oğulları*

⁵⁵⁴ M. Akif Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s.311

⁵⁵⁵ GSS, No: 147, s.148

Mustafa ve Ali ve Ahmed ve Mehmed ve diğ̈er sağir oğlu Mehmed ve sulbi sağire kızı Safa'ya inhisarı Şer'an zahir ve aŐikar olduktan sonra sağiran-ı mezburanın tesviye-i umurlarına ve mal-ı mevruslarına ahz ve kabz ve hıfz kibel-i Şer'den vasi nasb olunan valide ve hazeneleri mezbure Fatma Hatun talep marifeti marifet-i Şer'le tahrir ve terkim beyne'l-verese bi'l-farizati'Ő-Şer'iyye tevzi ve taksim olunan mŭteveffa-yı merkumun terekesi defteridir ki ber-vech-i ati zıkr ve beyan olunur. 7 Receb 1284."

İkinci bŭlŭm:

<i>mahalle-i mezburede vaki menzil</i>	<i>mefruş kilim</i>	<i>dŭŐek yasdık</i>
2.000	100	60
<i>atik zeyli</i>	<i>zahire anbarı</i>	<i>arka esvabı ve maşlah</i>
10	30	100
<i>bulgur 12 batman</i>	<i>kŭb ve sanduka 2 adet</i>	<i>demir mangal</i>
120	10	15
<i>bakır batman 9,5</i>	<i>hırdavat-ı menzil</i>	<i>Oyum Sŭđŭd'de karalık bağ</i>
285	10	100
<i>Cem'an Yekŭn 2840</i>		

Ŭçŭncŭ bŭlŭm:

Minhâ el-ihracat

<i>teĥîz ve tekfîn</i>	<i>resm-i kısmet</i>	<i>kaydiyye</i>	<i>varaka-i baha</i>
260	64,5	4	1
<i>Cem'an Yekŭn 329,5</i>			

Dŭrdŭncŭ bŭlŭm:

Sahhŭ'l-baki li-taksim beyne'l-verese 2.510,5

<i>Hisse-i zevce-i mezbure</i>	<i>Hisse-i ibn-i merkum Mustafa</i>
313 kuruş 32 pare	399 kuruş 16 pare
<i>Hisse-i ibn-i merkum Ahmed</i>	<i>Hisse-i ibn-i merkum Mehmed</i>
399 kuruş 16 pare	399 kuruş 16 pare

Hisse-i ibn-i merkum sağır Mehmed *Hisse-i ibn-i merkum Ali*

399 kuruş 16 pare

399 kuruş 16 pare

Hisse-i bint-i mezbure Safa

199 kuruş 28 pare

Tereke kayıtlarında, genel olarak öncelikle ölenin borcu ve masraflar, bu masraflar içinde eğer ölen kişi erkek ve mehr-i muahharı daha önce ödememiş ise kadının mehri ve nafakası da mirastan ayrıldıktan sonra miras paylaşılırılmaktaydı.⁵⁵⁶ Ancak ölen kişinin serveti borcunu karşılamıyor ise bu durumda kişinin tüm serveti alacaklılar arasında eşit oranlarda paylaşılırılmakta ve varislere miras düşmemekteydi. Örneğin, 21 Cemazeyilevvel 1277/05 Aralık 1860 tarihli kayıta, Kürkciyan Mahallesi sakinlerinden Mustafa bin Ahmed bin Mehmed'in terekesinde bıraktığı toplam servet miktarı, 75 kuruşluk teçhiz ve tekfin masrafı çıktıktan sonra 2.738 kuruştur. Müteveffanın toplam borcu ise 5.920 kuruştur. Yani toplam serveti borcunun ancak %46,25'ini karşılamaktadır. Bu nedenle alacaklılar terekeden, asıl alacaklarının %46,25'ini alabilmişlerdir.⁵⁵⁷

Bu paylaşım sırasında yukarıdaki örnekte olduğu gibi eşler ve çocuklar hayatta ise kanuni olarak tüm mallar bu kişilere taksim edilmekteydi. Miras hukukunda "Ashabü'l-Feraiz" olarak adlandırılan belirli pay sahiplerinin içerisinde bu kişilerin yanında ölenin torunları, anne veya anne-baba bir kardeşler, anne-baba ve onların anne-babaları yer almaktaydı. Ailenin bu temel üyelerinden bazıları yoksa o zaman "Asabe" olarak adlandırılan ve araya kadın girmemiş yakın akrabalar devreye girerdi. İslam miras hukukunda mûris veya varis olmak kişinin iradesine bağlı değil, bir mecburiyettir.⁵⁵⁸ Osmanlı toplumundaki Müslümanlar bu kurala doğrudan bağlı iken, talep eden gayrimüslimler de İslam miras hukuku çerçevesinde miras paylaşımını gerçekleştirebilmekteydi. İncelediğimiz şer'iyye sicillerindeki şehir merkezine ait 282

⁵⁵⁶ GSS, No: 146, s.83

⁵⁵⁷ Mesela alacaklılardan Kara Hacızade Hacı Abdullah Ağa'nın, asıl alacağı 1.160 kuruş iken, bu miktarın %46,25'i olan 536,5 kuruşu alabilmiştir. GSS, No: 146, s.30

⁵⁵⁸ Ortaylı, **Osmanlı Toplumunda Aile**, s.101; M. Akif Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s.318-329

tereke kaydından 31'inin gayrimüslimlere ait olması, İslam miras taksiminin herkes için makul olduğunun göstergesidir.⁵⁵⁹

İslam miras hukuku çerçevesinde Ayıntab ailelerinin terekelerine detaylı şekilde bakıldığında, miras paylaşımının neredeyse her türüsüne rastlamak mümkündür. Ancak İslam miras hukuku çok kapsamlı ve detaylı olduğundan, burada kapsamlı bir şekilde miras hukuku açıklanmayıp, Ayıntab'daki tereke türlerinden birkaç örnek vererek konuya açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda çalışmada, hiç varisi olmayandan başlanarak, mirasın en uzak akrabaya intikalinin gerçekleştiği bir sıralama takip edilmiştir.

Ölen kişinin varisinin olmaması durumunda, kişinin bıraktığı miras devletin maliye hazinesine yani Beytü'l-mal'a aktarılmaktaydı. İncelenen dönemde 22 kayıta bu tür bir durum sözkonusu olmuştur.⁵⁶⁰ Ayrıca bu duruma sadece Müslümanlara değil gayrimüslimlere ait kayıtlarda da rastlanmaktadır. Örneğin, İbn-i Eyüb Mahallesi'nde iken ölen (mürd olan) gayrimüslim Zennob'un varisi bulunmadığı için mirası, Beytü'l-mal'a aktarılmak üzere Hasan Beğ'e teslim olunmuştur.⁵⁶¹

Ölen kişi bekar ise mirasın 1/6'sı anne-babaya geriye kalan ise anne-baba veya anne bir kardeşlere; erkek kardeşe 2, kız kardeşe 1 pay oranında taksim edilmekteydi.⁵⁶² Örneğin, 20 Zilhicce1289/18 Şubat 1873 tarihinde vefat eden Cennet Hatun'un bıraktığı 7.401 kuruş miras beş erkek kardeşine 1.480 kuruş 8 pare olarak taksim edilmiştir.⁵⁶³ Yine 25 Rabiulevvel 1290/23 Mayıs 1873 tarihinde vefat eden Mehmed Sadık Efendi'nin bıraktığı 44.897 kuruş mirasın 1/6'sı olan 7.489,75 kuruş annesine kalırken, geriye kalan miktar, 3 kız ve 3 erkek kardeşi arasında belirtilen oranlarda taksim edilmiştir.⁵⁶⁴

⁵⁵⁹ Ortaylı, **Osmanlı Toplumunda Aile**, s.102

⁵⁶⁰ **GSS**, No: 144, s.191, 207, 240, 245; **GSS**, No: 145, s.41, 201; **GSS**, No: 146, s.26, 176, 316; **GSS**, No: 147, s.13, 14, 21, 24, 111, 155, 180, 181, 185, 186, 195; **GSS**, No: 148, s.135

⁵⁶¹ **GSS**, No: 145, s.200

⁵⁶² M. Akif Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s.322-328; Coşkun Üçok ve diğerleri, **a.g.e.**, s.106-123

⁵⁶³ **GSS**, No: 148, s.81

⁵⁶⁴ **GSS**, No: 148, s.97

Ölen kişi evli ve eşinden başka varisi yok ise Kuran-ı Kerim’de belirtildiği üzere erkeklere 1/2, kadınlara 1/4 pay verilir.⁵⁶⁵ Dolayısıyla İslam hukuku, tek varisin olduğu durumlarda günümüzde olduğu gibi tüm malı varise aktarmamıştır. Diğer durumlarda varislerin mirastan aldığı pay esas kabul edilmiş ve bunun dışında mirastan kalan miktar masraflar çıktıktan sonra Beytü’l-mal’a aktarılmıştır. İncelenen dönemde 13 kayıta bu duruma rastlanmıştır.⁵⁶⁶ Örneğin, 25 Muharrem 1266/11 Aralık 1849 tarihinde Şhreküstü Kepenek Hanesi ahalisinden Kürt Samancı Maho’nun bıraktığı 379 kuruş mirasın 1/4’ü olan 95 kuruş eşi Rukiye bint-i Abdullah’a 3/4’ü ise Beytü’l-mal’a intikal etmiştir.⁵⁶⁷ Başka bir kayıta ise 21 Cemazeyilahir 1271/09 Şubat 1855 tarihinde fevt olan Seng-i Nakkaş Mahallesi’nden Vartini’nin bıraktığı 3,374 kuruşun 1/2’si olan 1.687 kuruşu zevcesi Sarkis’e kalırken diğer yarısı Beytü’l-mal’a intikal etmiştir.⁵⁶⁸

İslam hukukundaki bu uygulamanın geride kalan kişiyi, özellikle bu kişi kadın ise, sıkıntıya soktuğu düşünülebilir. Çünkü kadının eğer kendine ait çok fazla malı bulunmuyorsa, Beytü’l-mal’a intikal edecek miktarı ödemek için mevcut mallarının bir kısmını vermek veya satmak durumunda kalabilir. Fakat bazı kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla mirasçılarının ellerinde daha çok mal veya para bırakmak amacıyla bu konuda bir çözüm buldukları görülmektedir. Örneğin, 21 Zilhicce 1285/04 Nisan 1869 tarihinde vefat eden, Şhreküstü Mahallesi sakinlerinden Hasan ibn-i Mehmed ibn-i Abdullah, masraflar çıkmadan önce 6.959 kuruş miras bırakmıştır. Mehir kısmında ifade edildiği üzere eşi Emine Hatun, mehr-i muahhar hakkını Ömer bin Hasan ve İbrahim bin Hacı Ramazan’ın şhadetleriyle ispat ederek, 2.250 kuruş mehir (bu miktar mehirler içerisindeki en yükseklerinden biridir) ve 935 kuruş hisse olmak üzere toplam 3.185 kuruş alırken, Beytü’l-mal’a 2.805 kuruş intikal etmiştir.⁵⁶⁹ Başka bir kayıta ise Müzellef Hanesi ahalisinden Tiryaki Hasan bin Ali, masraflar çıkmadan önce 4.033 kuruş miras bırakmıştır. Masraflar kısmında eşi Hadice’ye 1.000 kuruş mehir, 600 kuruş borç ve üç kişiye de toplam 1.266 kuruş borç olmak üzere 2.866 kuruş borç kaydedilmiştir. Hadice hatun masraflar çıktıktan sonra da 270 kuruş hisse almış ve Beytü’l-mal’a ancak 810 kuruş

⁵⁶⁵ Kuran-ı Kerim’de bu durum şu şekilde ifade edilmektedir: “Eğer hanımlarınızın çocukları yoksa, bıraktıkları mirasın yarısı sizindir...” “...Eğer siz çocuk bırakmadan ölürseniz, geriye bıraktığınız mirasın dörtte biri hanımlarınızdır...” Bkz. **Nisa Suresi 12. Ayet**

⁵⁶⁶ GSS, No: 144, s.140, 260; GSS, No: 146, s.15, 83, 184, 189, 283, 294; GSS, No: 147, s.20, 179, 244; GSS, No: 148, s. 98, 189

⁵⁶⁷ GSS, No: 144, s.260

⁵⁶⁸ GSS, No: 146, s.294

⁵⁶⁹ GSS, No: 147, s.20

intikal etmiştir.⁵⁷⁰ Bu kayıtlardan, erkek vefat ettiğinde kadına daha çok mal kalabilmesi için, muhtemelen yöneticilerin de insiyatifiyle, mehir ve borç miktarının yüksek tutulduğu kanaatindeyiz.

Kadın vefat ettiğinde ise bu sefer de mehir miktarı düşük tutulmaktaydı. Örneğin, 13 Cemaceyilevvel 1273/09 Ocak 1857 tarihli kayıтта Paçavra Bölüğü ahalisinden vefat eden Fatma bint-i Abdullah'ın bıraktığı 553 kuruşluk mirasta sadece 50 kuruş mehir (bu miktar da mehirler arasında en düşüğüdür) alacağı kaydedilmiştir.⁵⁷¹ 01 Rabiulahir 1290/29 Mayıs 1873 tarihli başka bir kayıтта ise Şarkıyan Mahallesi'nden Fato Hatun'un bıraktığı 3.715 kuruşluk mirası içerisinde sadece 200 kuruş mehir alacağı bulunmaktadır.⁵⁷² Bu belgelerden anlaşılan, tek varisli miras durumlarında, varisler mehir ve borçlar üzerinde yaptıkları oynamalar neticesinde ellerinde daha fazla mal veya para bırakmaya çalışmışlardır.

Kalan mirasın Beytü'l-mal'a intikal ettiği durumlarda, daha sonra ölen kişinin mirasçısı olduğunu iddia eden kişilerin ortaya çıkması halinde miras taksimi yeniden yapılmaktaydı. Örneğin, 13 Cemazeyilevvel 1290/09 Temmuz 1873 tarihli kayıтта, Cevizlice Mahallesi'nden Emine Koca bint-i Molla Ali'nin bıraktığı 11.691 kuruşluk miras önce eşi Hacı Mehmed Emin Ağa ile Beytü'l-mal arasında taksim edilmiştir. Ancak, iki gün sonra ortaya çıkan bir kişinin amcası olduğunu ispat etmesi sonucunda miras masraflar çıktıktan sonra eşi ve amcası arasında taksim edilmiştir.⁵⁷³

Ölen kişinin hem eşi hem de çocukları var ise Ashabü'l-Feraiz kapsamına giren eşler erkek ise 1/4, kadın ise 1/8; çocuklara erkek ise 2, kız ise 1 pay düşecek şekilde taksim edilmekteydi. Örneğin, 10 Muharrem 1267/15 Kasım 1850 tarihinde, Şehreküstü Mahallesi'nden vefat eden Veli ibn-i Hacı Mehmed'in bıraktığı 2.262 kuruş mirasın 1/8'i olan 282,75 kuruşu eşine kalmıştır. Eşi dışında bir erkek ve iki kız çocuğu olduğundan kalan miktar dörde bölünüp, iki pay olan 949,75 kuruş oğlu Mehmed Ali'ye ve bir pay olan 494,75 kuruş kızları Ayşe ve Ümmühan'a taksim edilmiştir.⁵⁷⁴ Ancak ölen erkeğin birden fazla eşi var ise her eş için 1/8 olarak pay verilmeyip, bu oran tüm eşler arasında

⁵⁷⁰ GŞŞ, No: 148, s.189-190

⁵⁷¹ GŞŞ, No: 146, s.184

⁵⁷² GŞŞ, No: 148, s.98

⁵⁷³ GŞŞ, No: 148, s.103

⁵⁷⁴ GŞŞ, No: 144, s.297

pay edilmekteydi. Örneğin 24 Zilkade 1282/10 Nisan 1866 tarihinde ölen, Seng-i Hoşkadem Mahallesi'nden Molla Mehmed bin Mehmed'in bıraktığı 11.900 kuruşluk mirasın 1/8'i olan 1.487,5 kuruş, ikiye bölünerek eşleri Hadice bint-i Mehmed ve Ümmügülsüm bint-i Kebabcı Mehmed'e 743,75 kuruş olarak pay edilmiştir. Kalan miktar ise altı paya bölünerek iki pay bir oğluna ve birer pay da dört kızına taksim edilmiştir.⁵⁷⁵

Bu örneklerin dışında, ölen kişinin anne-babası, onların anne-babası, torunları, kardeşleri ve asabe grubuna giren yeğenleri ile amcaları gibi yakın akrabalarına da mirastan belli oranlarda pay düşmekteydi.⁵⁷⁶ İncelenen döneme ait sicillerde bu kapsamda da birçok örnek bulunmaktadır.

Sicillerdeki en dikkat çekici kayıt ise 21 Rabiulevvel 1289/29 Mayıs 1872 tarihinde vefat eden, Hamamcı Hanenesi'nden Fadlacızade Halil Efendi'nin terekesidir. Halil Efendi'nin mirası önce eşi Ayşe Hatun bint-i Halid ile tek çocuğu olan oğlu Mehmed Ali'ye taksim olunmuştur. Mehmed Ali daha önce vefat etmiş olduğu için onun payı annesi, eşi Ayyuş Hatun bint-i Şevket Efendi ve kızları Şems ile Vahide arasında paylaştırılmıştır. Fakat Mehmed Ali'nin eşi Ayyuş Hatun da vefat etmiş olduğu için Ayyuş Hatun'un mirası büyük kızı Şems, küçük kızı Vahide, annesi Fatma Hatun ve babası Şevket Efendi'ye intikal etmiştir. Diğer taraftan Halil Efendi'nin eşi Ayşe Hatun da daha önce vefat etmiş durumdadır. Ayşe Hatun'a kalan miktar da torunlarına ve aynı anne-babadan olan kız kardeşi Fatıma Hatun'a taksim edilmiştir. Bu sıralama sonucunda Halil Efendi'nin bıraktığı miras böylece torunları, baldızı ve dünürlerine intikal etmiş olmaktadır.⁵⁷⁷

Tüm bu örnekler Osmanlı'da ölen kişinin bıraktığı malın, miras hukuku çerçevesindeki oranlar nezdinde, tüm hak sahiplerine adaletli bir şekilde dağıtıldığını ve hak kayıplarının yaşanmaması için bu konuya titizlikle yaklaşıldığını göstermektedir.

Terekelerde miras olarak bırakılan malların neler olduğu ve bu malların kıymeti yazılmış ve miras, mallar üzerinden değil değerleri üzerinden taksim edilmiştir. Bu durum miras bölüşümünün hesaplanmasında kolaylık sağladığı gibi, hangi malın kime kalacağını

⁵⁷⁵ GŞS, No: 147, s.190

⁵⁷⁶ M. Akif Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s.322-331; Coşkun Üçok ve diğerleri, **a.g.e.**, s.106-123

⁵⁷⁷ GŞS, No: 148, s.23-24

tespitini de mirasçıya bırakan bir uygulama olmuştur. Bu yüzden, birkaç kayıt dışında, bırakılan malların hangisini kız çocuğun, hangisini erkek çocuğun aldığını tespit etmek mümkün olmamıştır. Ayrıca kadın ve erkeklere ait terekeler incelendiğinde, kadınların yoğun olarak ev eşyaları ile kişisel eşyaları miras bıraktığı görülürken, erkeklere ait terekelerde bunların yanında gayr-i menkullarda yoğun olarak miras bırakılan mallar arasında yer almıştır. Bunun temel nedeninin Osmanlı toplumunda, kadınlar da ticari faaliyetlerde bulunmakla birlikte, erkekler kadar yoğun olmamasından kaynaklandığı söylenebilir.

2.1.6. Ailelerin Ekonomik Durumları

Batılı antropologlar, Osmanlı ailesinde kadının evlenmeden önce ve evlendikten sonra ailenin erkek üyelerinin egemenliğinde olduklarını ve bu nedenle kendilerine ait mal-mülklerini idare edemediklerini ifade etmelerine karşın,⁵⁷⁸ durumun böyle olmadığını, şer'iyeye sicillerindeki vakıf ve tereke kayıtlarından tespit etmek mümkündür. Çünkü İslam hukukuna uygun olarak Osmanlı Devleti'nde karı-koca arasında mal ayrılığı bulunmaktaydı.⁵⁷⁹

Kayıtlar incelendiğinde kadınların mirastan pay aldıkları gibi miras da bırakabildikleri, mallarını vakfedebildikleri ve kocalarına borç verebildikleri görülmektedir. Örneğin 10 Ekim 1852 tarihinde Tarla-yı Cedid Mahallesi'nden Abdürrahim bin Neccar Bekir'in terekesinde eşi Merve'ye 400 kuruş mihrin yanında 450 kuruş da borç olarak ödenmiştir.⁵⁸⁰ Başka bir kayıta ise Fatıma Hatun binti Mehmed bin Veli, kendi mülkünde ve tasarrufunda bulunan bir evi vakfetmiştir.⁵⁸¹ Kadınlara ait terekelerde, fazla olmamakla birlikte kadınların miras olarak tam, yarı, üçte bir veya dörtte bir olmak üzere ev⁵⁸² (menzil), dükkan⁵⁸³ ve bağ⁵⁸⁴ gibi gayrimenkulleri miras olarak bırakmaları kadınların da mallar üzerinde tasarruf haklarının olduğunu göstermektedir.

⁵⁷⁸ Ronald C. Jennings, "Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records – Sharia Court of Anatolian Kayseri" **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, XVIII(1), 1976, s.53-54

⁵⁷⁹ M. Akif Aydın, **İslam-Osmanlı Aile Hukuku**, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1985, s.107-108

⁵⁸⁰ GSS, No: 145, s.99

⁵⁸¹ GSS, No: 145, s.92

⁵⁸² GSS, No: 146, s.223

⁵⁸³ GSS, No: 147, s.8

⁵⁸⁴ GSS, No: 148, s.98

Mal ayrılığından dolayı ölen anne-babanın ayrı ayrı bıraktığı miras, o ailenin toplam servetini oluşturmaktadır. Bu miktarı terekelerden yararlanarak, her aile için tek tek tespit edebilmek imkansızdır. Aşağıda oluşturulan tabloda servet dilimlerine göre onar yıllık periyotlar içerisinde aile üyelerinden anne-babaların öncelikle hangi grup içerisinde yer aldığı tespit edilmiştir. Bu aralıklar oluşturulurken, o dönemde yaşanan yüksek enflasyonu devre dışı bırakmak amacıyla her on yıllık dönemde, bırakılan toplam miras miktarının, bırakan kişi sayısına göre ortalaması alınmıştır. Alınan ortalama beşe bölünmüş ve çıkan sonucun iki katı ve bunun katları her bir dilimi oluşturmuştur.⁵⁸⁵ Böylece daha sağlıklı bir tablo oluşturmak mümkün olabilmektedir.

Tablo 12: Aile Üyelerinin Servet Durumları

Yıllık Periyotlar	Gruplar	SERVET DİLİMİ					Toplam
		Çok Düşük	Düşük	Orta	Yüksek	Çok Yüksek	
1840-50	M.E	6	4	1	3	3	17
	M.K	4	1	0	0	0	5
	G.M	3	2	0	0	1	6
1850-60	M.E	40	10	3	1	13	67
	M.K	17	5	2	3	0	27
	G.M	9	5	1	0	0	15
1860/70	M.E	23	9	2	1	4	39
	M.K	16	3	1	0	0	20
	G.M	1	0	0	1	0	2
1870-76	M.E	41	7	5	0	6	59
	M.K	14	3	0	0	0	17
	G.M	5	3	0	0	0	8
Toplam	M.E	110	30	11	5	26	182
	M.K	51	12	3	3	0	69
	G.M	18	10	1	1	1	31
Genel Toplam		179	52	15	9	27	282
Oranı		63,48	18,44	5,32	3,20	9,57	100

⁵⁸⁵ Alınan ortalamalar sonucunda ortaya çıkan rakamlar şöyledir: 1840-50 yılları arasında 3.144, 1850-60 yılları arasında 6.838, 1860-70 yılları arasında 16.371 ve 1870-1876 yılları arasında 18.376 kuruştur; Gayrimüslimler arasında ise sadece üç kadına ait tereke kaydı bulunduğundan bunlar birlikte verilmiştir. Ayrıca tabloda dengeyi bozduğu için 1.394.012 kuruş miras bırakan Du'acızade Hacı Mehmed ibn-i Beğ ibn-i Mustafa Ağa'nın terekesine yer verilmemiştir. GSS, No: 148, s.136-157

Tabloya bakıldığında aile üyelerinin %63,48'inin servet durumunun çok düşük olduğu görülmekle birlikte ortalama servetin altında bulunanların toplam oranı 81,92 olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu oran, 251 aileden oluşan Müslümanlardan 203 ailenin (kendi içerisinde %80,88), gayrimüslim 31 aileden ise 28 ailenin (kendi içerisinde %90,32) ortalama servet diliminin altında yer aldığını göstermektedir. Ancak gayrimüslim sayısı az olduğundan ve gayrimüslim halkın tamamı İslam miras hukukundan yararlanmadığından, bu kişilere ait sonuçlarda hata payı yüksek olabilir.

Geliri çok yüksek olan grup içerisinde ise bir gayrimüslim yer almakla birlikte, Müslüman kadınlardan hiç kimse bulunmamaktadır. Müslüman kadınların erkeklere göre çok yüksek servet sahibi olmamaları, şüphesiz onların, mirastan erkeğe göre yarım pay almaları ve erkekler kadar yoğun bir biçimde ticaret ve sanayi faaliyetiyle uğraşmamalarıyla açıklanabilir.

Ailelerin servet miktarı anne ve babanın toplam servetinden oluşmaktadır. Bu nedenle onar yıllık periyotlarda erkek ve kadınlara ait terekelerin ortalaması birleştirildiğinde Ayıntab'da bir ailenin toplam servet miktarı ortaya çıkmaktadır. Elde edilen veriler sonucunda bir ailenin ortalama serveti; 1840-50 yılları arasında 4.362, 1850-60 yılları arasında 12.308, 1860-70 yılları arasında 27.166 ve 1870-76 yılları arasında 28.068 kuruş olarak ortaya çıkmaktadır. Bu rakamlar 36 yıllık süreçte Ayıntab ailesinin ortalama servet miktarının %543 arttığını göstermektedir. Terekedeki ürün gruplarına bakıldığında, hiçbir ürün grubunun bu oranda artmamış olmasından⁵⁸⁶ Ayıntab'daki ailelerin alım güçlerinin bu dönemde arttığı söylenebilir. Gayrimüslimlerde ise sadece üç kadına ait tereke mevcut olduğundan bu değerlendirmeyi gayrimüslimler açısından yapmak mümkün olmamıştır.

Ayıntab'da kişi başına düşen servet miktarına, yine onar yıllık periyotlar halinde bakılacak olursa, 1840-50 yılları arasında 28 tereke kaydındaki toplam servet miktarı 88.035 kuruş olan, eşleri ve çocuklarıyla birlikte 115 kişi bulunmaktadır. 1850-60 yılları arasındaki 109 kayıta, toplam servet miktarı 745.321 kuruş, kişi sayısı 560'tır. 1860-70 yılları arasındaki 61 kayıta, toplam servet miktarı 998.649 kuruş, kişi sayısı da 304'tür. Son olarak 1870-76 yılları arasındaki 83 kayıta, toplam servet miktarı 1.525.221 kuruş,

⁵⁸⁶ Ürün gruplarındaki artış için bu çalışmanın "Fiyatlar" başlığına bakınız.

kişi sayısı 436'dır. Terekelerde yer alan toplam servet miktarı, kişi sayılarına bölündüğünde kişi başına düşen servet miktarı sırasıyla; 765,5, 1.330,9, 3.285 ve 3.498,2 kuruş olarak tespit edilmiştir.

Son olarak bu verilerin ortaya koyduğu bir diğer sonuç ise servet dilimlerini oluştururken yararlandığımız 281 adet tereke kaydında yer alan 3.357.226 kuruşluk toplam servet içerisinde, en düşük gelire sahip 179 ailenin toplam serveti 363.458 kuruş olup, aile başına 2.030 kuruş düşmüş olmasıdır. Buna karşılık, en yüksek gelire sahip 26 ailenin toplam serveti ise 2.378.032 kuruş olup, aile başına düşen servet miktarı 91.463 kuruştur. Ayrıca bu ailelere, tek başına toplam servet miktarının yaklaşık 1/3'üne sahip olan, Du'acızade Hacı Mehmed ibn-i Beğ ibn-i Mustafa Ağa'nın 1.394.012 kuruş miras bıraktığı terekesini de eklediğimizde en yüksek gelire sahip olanların toplam serveti 3.772.044 kuruşa ulaşmaktadır. Bu verilere göre servet miktarlarını oranladığımızda toplumun %63,48'ini oluşturan en düşük grubun serveti %7,65 iken, toplumun %9,57'sini oluşturan en yüksek grubun serveti %79,39'u oluşturmaktadır. Ayrıca bu grup içerisinde yer alan, Ömer Baba ibn-i Hacı Arif Ağa (188.540 kuruş),⁵⁸⁷ Bazzade Ahmed Hamdi Efendi ibn-i Ahmed Hamdi Efendi ibn-i el-Hac Ali Efendi (171.271 kuruş),⁵⁸⁸ Hacı Mustafa bin Seyyid Ahmed (336.122 kuruş),⁵⁸⁹ el-Hac Osman Efendi ibn-i Mehmed Efendi (725.914 kuruş),⁵⁹⁰ Basmacızade Seyyid Mehmed Saib Efendi ibn-i Hacı Mehmed Şerif Efendi (201.773 kuruş)⁵⁹¹ ve Du'acızade Hacı Mehmed ibn-i Beğ ibn-i Mustafa Ağa (1.394.012 kuruş)⁵⁹² isimli altı kişi, toplumun sadece %2,12'sini oluştururken, bu kişilerin serveti, toplam servetin %63,51'ine karşılık gelmektedir. Dolayısıyla bu sonuçlar, Ayıntab'da servetin, toplumun küçük bir grubunda toplandığını ortaya koymaktadır.

2.1.7. Boşanma

Kadın ve erkeğin ömür boyu birlikte yaşamak ve nesli sürdürmek amacıyla nikah yoluyla oluşturdukları evlilik kurumunun ölüm ile doğal yoldan sonlanması, hem evlenen kişilerin hem de toplumun, boşanmaya göre daha kabul edilebilir olduğu bir olaydır.

⁵⁸⁷ GSS, No: 145, s.61

⁵⁸⁸ GSS, No: 146, s.38

⁵⁸⁹ GSS, No: 146, s.319

⁵⁹⁰ GSS, No: 147, s.62

⁵⁹¹ GSS, No: 147, s.259

⁵⁹² GSS, No: 148, s.157

Nitekim karı-koca arasında yaşanan kötü durumların ortaya çıkması sonucunda taraflar, evliliklerini sona erdirmek zorunda kalabilmektedirler. Bu durumun gerçekleşmesine hukuken boşanma denmektedir.⁵⁹³

Taraflardan birinin veya her ikisinin isteği ile gerçekleşen boşanma eylemi, tüm toplumlarda çocuk yapma, çocuğu yetiştirme ve özellikle onu toplumsallaştırma işlevine zarar vermektedir. Boşanma, çocukları etkilediği kadar tarafların ailelerini ve dolayısıyla toplumu da ilgilendirmektedir. Bu nedenle evlilikte olduğu gibi boşanmada da toplum ya da yöneticiler tarafından bu durum, bir şekilde denetlenmek ve kısıtlanmak istenmiştir.⁵⁹⁴

Tüm toplumların önem verdiği aile kurumunun devamını sağlamak amacıyla bazı toplumlar boşanmayı yasaklamışlardır. Örneğin Katolik Kilisesi evliliği, çözülmesi imkansız olan ve ancak ölümle sona eren bir bağ olarak kabul etmiştir. Avrupa'da Reform hareketleri sonucunda ortaya çıkan Protestanlık mezhebi, bazen evlilik kurumunun devam etmesinin daha zararlı sonuçlar doğurabileceğinden, boşanma yasağına karşı çıkmış ve ancak bu dönemden sonra yavaş yavaş Avrupa ülkelerinde boşanma, hukuk sistemlerine girmiştir. İlk bakışta boşanma yasağı aile birliğini koruma gibi görünse de aslında bu yasak ailenin yapı ve seyrine aykırı olduğu gibi telafisi mümkün olmayan sorunları da meydana çıkarabilecek bir yapıdadır.⁵⁹⁵

İslam dini ise boşanmayı bir hak olarak görmeye birlikte bu durumdan mümkün olduğu kadar kaçınmayı tavsiye etmiştir. Kuran-ı Kerim'de Nisâ Suresinin 34. ayetinde “karılarınız size itaat ederlerse, artık onların aleyhine başka bir yol aramayın” buyrulmaktadır. Hadislerde de, “Allah’a en sevimsiz olan helal talaktır” ve “evlen fakat boşanma, Allah zevk için evlenip boşanan erkek ve kadınları sevmez” denilmektedir. Bu ayet ve hadisler boşanmanın dinen hoş karşılanmadığını göstermektedir.⁵⁹⁶ Ayrıca İslam hukukuna göre gerçekleşen bazı boşanmalarda, erkeğin eşini ancak iki kez üst üste boşayabileceği ve ona verdiği hiçbir şeyi geri alamayacağı hükmü yer almaktadır. Erkek,

⁵⁹³ Murat Atalı, “Boşanma”, **Türk Aile Ansiklopedisi**, C.I, Ankara: TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, Ankara, 1991, s.195

⁵⁹⁴ Kurt, **a.g.e.**, s.73; Zülfiye Koçak, “Ayntab Şehrinde Aile Birliğinin Sona Erme Süreci (1600-1650)”, **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 10(1) 2011, s.419

⁵⁹⁵ Atalı, **a.g.e.**, s.196; Ali Bardakoğlu, “Hukukî ve Sosyal Açıdan Boşanma”, **Türk Aile Ansiklopedisi**, C.I, TC. Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, 1991, s.200

⁵⁹⁶ Bkz. **Nisâ Suresi** 34. Ayet; Kurt, **a.g.e.**, s.73; Atalı, **a.g.e.**, s.196; M. Akif Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s.295; H. İbrahim Acar, “Talak”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.39, İstanbul: TDV Yayınları, 2010, s.496

üçüncü kez aynı kişiyle evlenmek isterse önce kadının başka biriyle evlenmesi şartının olması, erkeğin boşanma konusunda keyfi davranışlar sergilemesini engelleyici nitelik taşımaktadır.⁵⁹⁷ Dolayısıyla toplumda olduğu gibi İslam dininde de boşanma, hoş karşılanmayan ve engellenmek istenen bir durum olarak ortaya çıkmaktadır.

Osmanlı toplumunda ve onun bir parçası olan Ayıntab'da da aile birliği İslam geleneğiyle birlikte, örf ve adetler çerçevesinde gerçekleştirilirken, boşanma, İslam hukukunun benimsediği kurallar çerçevesinde cereyan etmiştir.⁵⁹⁸ İslam hukukuna göre boşanma üç yöntemle gerçekleşmektedir. Bunlar: Talak, Muhalaa ve Tefrik'tir.

İslamiyet öncesi boşanma hakkı sadece erkeğe verilmişken, İslam dini kadının lehine bazı düzenlemeler yapmakla birlikte temelde erkeğe, istediği zaman boşanma hakkı tanımıştır. Kadının boşanma hakkı ise belli şartlara bağlanmıştır.⁵⁹⁹ Kadının bu hakkını kullanabilmesi için kocanın hastalıklı ve kusurlu olması, nafakayı karşılayamaması, kaybolması, evini terk etmesi, eşine kötü davranması, şiddetli geçimsizlik, ispatlayamadığı takdirde zina eylemi iddiası ve kocanın eşine yaklaşmama yemini gibi durumların ortaya çıkması gerekmektedir.⁶⁰⁰

Kelime anlamı olarak serbest kalmak veya bırakmak, bağından kurtulmak ve bağını çözmek gibi anlamlara gelen talak, fıkıh terimi olarak nikah akdinin bozulmasını ifade etmektedir. Türkçe karşılığı ise boşama ve boşanmadır.⁶⁰¹ Erkeğin tek taraflı irade beyanıyla yapılan boşanmalara (talak), iki tarafın karşılıklı anlaşarak boşanmalarına (muhalaa) ve mahkeme kararı ile gerçekleşen boşanmaların (tefrik) hepsine talak denilmekle birlikte⁶⁰² İslam hukukçularına göre talak daha ziyade kocanın tek taraflı irade beyanıyla, eşini boşamasını ifade etmektedir. Bu boşanma türünde boşanma için herhangi bir sebebin olması gerekmediği gibi, bunun için mahkeme kararına da gerek yoktur.

⁵⁹⁷ Coşkun Üçok ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 98

⁵⁹⁸ İsmail Kıvrım, "17. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Boşanma Hadiseleri (Ayıntâb Örneği; Talâk, Muhâla'a ve Tefrik)", **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 10 (1), 2011, s.393

⁵⁹⁹ Coşkun Üçok ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 98

⁶⁰⁰ Cin ve Akgündüz, **a.g.e.**, s.111-115

⁶⁰¹ Acar, "**Talak**", s.496

⁶⁰² Cin ve Akgündüz, **a.g.e.**, s.521

Kocanın “seni boşadım”, “boş ol” gibi sözlerle niyetini belirtmesi boşanmanın gerçekleşmesi için yeterlidir.⁶⁰³

Sicillerde, talak ile gerçekleşen boşanmalarda, taraflar arasında çıkan bir anlaşmazlık sonucunda mahkemeye başvurulduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu başvuruyu genellikle kadınların yapmış olduğu görülmektedir.⁶⁰⁴ Bu kayıtlardan, boşanmadan sonra kadının bazı haklarının tanzim edilmediği ve bunun üzerine dava açıldığı anlaşılmaktadır. İncelenen dönemde rastlanılan iki adet belgeden, 07 Zilhicce 1260/18 Aralık 1844 tarihli olan kayıta, Akyol Mahallesi sakinlerinden Ayşe Hatun, eski eşi Mustafa ibn-i İbrahim üzerine bizzat dava açmıştır. Ayşe Hatun’un ifadesine göre, eşi Mustafa kendisini haps edip, kendisinden, komşularının yanında mehr, nafaka ve diğer alacaklarından vazgeçtiğini beyan ederek talak ile boşandıklarını söylemesini ve sonra yeniden nikahına alacağını söylemiş ve bu konuda kendisini zorlamıştır. Kendisi de bu eylemi zorla yapmış olduğunu belirterek açtığı davada alacaklarını talep etmiştir. Ayşe Hatun’un ifadesine göre, hala kocasının zimmetinde, 250 kuruş mehr-i muahhar ve 100 kuruş nafakası dışında, 100 kuruş gerdan parası, iki kat yatak, bir tennur yorganı, bir kazgan, iki kat esvab, bir leğence, bir ibrik, üç tas, iki sahan, bir lengeri, bir küçük satıl, dört adet çenber ve iki adet sanduka bulunmaktadır. Mustafa ise cevabında, aralarında hüsn-i muâşeret (iyi, güzel davranış) olmadığından Ayşe Hatun’un mehr, nafaka ve gerdan parasından vazgeçtiğini, diğer malları da kendisine verdiğini, ayrıca küçük kızları Emine’ye de iki sene boyunca Ayşe Hatun’un kendi kesesinden yedirip giydireceğini kabul ettiğini ve bu şekilde boşandıklarını ifade etmiştir. Şahitlerin de Mustafayı doğrulaması sonucunda dava Ayşe Hatun’un aleyhine sonuçlanmıştır.⁶⁰⁵ 20 Muharrem 1263/08 Ocak 1847 tarihli belgede de Boyacı Mahallesi sakinlerinden Rukiye bint-i Salih, alacağı olan mehrini eşine hibe etmekle birlikte, kendi üzerinde olan bir takım eşya ve tarlayı eşine bırakarak boşanmak istediğini açıklamış ve bu durum eşi ile şahitler tarafından da kabul edilerek dava sonuçlanmıştır.⁶⁰⁶

Mahkeme huzurunda yapılan boşanmalarda ise daha sonra sıkıntı yaşamamak için bizzat erkeğin mahkemeye başvurduğu görülmektedir. Örneğin, Seng-i Nakkaş

⁶⁰³ M. Akif Aydın, “Osmanlı Hukukunda Kazâî Boşanma «Tefrik »”, **Osmanlı Araştırmaları V**, İstanbul, 1986, s.1

⁶⁰⁴ Kıvrım, “17. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Boşanma Hadiseleri (Ayıntâb Örneği; Talâk, Muhâla’ a ve Tefrik)”, s.376

⁶⁰⁵ GŞS, No: 144, s.168

⁶⁰⁶ GŞS, No: 144, s.249

Mahallesi'nden Kebapçı Mehmet, eşi Hatice Hatun ile aralarında hüsn-i muaşeret olmadığından 200 kuruş mehr-i mu'ahharını, 25 kuruş iddet nafakasını ve evinin yiyecek ihtiyacıyla birlikte 290 kuruşu ödediğini belirterek, meclis huzurunda talak-ı selase ile boşanmıştır (21 Recep 1269/30 Nisan 1853).⁶⁰⁷

Boşanma gerçekleşikten sonra kadın, erkeğin kararından dönerek yeniden evlenebilmesi veya kadının başka biriyle evlenmeden önce gebe olup olmadığına anlaşılabilmesi için iddet denilen bekleme süresi başlamaktaydı.⁶⁰⁸ Talak ile boşanma evlilik ilişkisinin ortadan kaldırıp kaldırmamasına göre Talak-ı Bain (Bâyin) ve Talak-ı Ric'î olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Talak-ı Bain ile gerçekleşen boşanmada evlilik sona erer ve erkek bekleme süresi içinde dahi kadınla yeniden nikahlanmak isterse yeniden mehir ödemek ve nikah akdi yapmak zorundadır. Bu yükümlülük erkeğin talak hakkını suistimal etmesine karşılık verilmiş bir ceza niteliğindedir. Talak-ı Ric'î ile gerçekleşen boşanmada ise boşanma ancak bekleme süresinin sona ermesiyle kesinleşmektedir. Bu süre zarfında kadın ve erkek birbirlerinin karı kocası olarak kabul edilir ve erkek kadının bakımından mesuldür. Bu süre zarfında erkek boşanmadan cayabilme hakkına da sahiptir.⁶⁰⁹

Boşanmada uygulanan ikinci yöntem, tarafların aralarında anlaşarak evliliklerine son verdiği muhalaa'dır. Osmanlı'da diğer boşanma şekillerine nazaran en sık görülen yöntem budur.⁶¹⁰ Bu yöntem, evliliği sürdürmek istemeyen kadının, kocasına yükleyeceği bazı mali yükümlülükleri ortadan kaldırması⁶¹¹ ve ona bir miktar para vermesiyle gerçekleştirilmektedir. Kocasıyla geçinemeyen ve kocasının da kendisinden boşanmak istemediği durumlarda kadın, bu şekilde evlilik bağından kurtulabilmektedir. Kadının boşanma karşılığı ödediği bu bedele "hul" bedeli denildiğinden, muhalaa yerine hal' teriminde kullanılmıştır.⁶¹² İncelenen dönemdeki belgelerde de muhalaa yerine hal' terimi

⁶⁰⁷ GŞS, No: 145, s.207

⁶⁰⁸ Coşkun Üçok ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 98

⁶⁰⁹ Öksüz, **Onsekizinci Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon Toplum-Kültür-Ekonomi**, s.199-203;

Coşkun Üçok ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 98-99

⁶¹⁰ Hayri Erten, **Konya Şer'iyye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı**, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001, s.115

⁶¹¹ M. Akif Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s.300

⁶¹² Saim Savaş, "Fetva ve Şer'iyye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, C.II, Ankara: TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1992, s.530; Hamza Aktan, "İslam Aile Hukuku", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, C.II, Ankara: TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1992, s.412

kullanılmaktadır. Hal' bedeli olarak, mehir olabilecek her türlü mal tespit edilebileceği gibi koca kusurlu değilse verdiği mehrin tamamını alabilirdi. Fakat koca kusurlu ve karısını hal' bedeli ödemek zorunda bırakmışsa alınan bedel mekruh olurdu. Ayrıca hal' bedeli, çocuğa karşılıksız süt vermek ve onu büyütmek gibi sorumluluklar da olabilirdi.⁶¹³

Kayıtlar incelendiğinde, muhalaa ile gerçekleşen boşanmalarda talebin daha çok kadınlardan geldiği ve bizzat ya da vekil aracılığıyla mahkemeye başvurdukları anlaşılmaktadır. Sicillerde bu şekilde gerçekleşen boşanmalara örnek teşkil edecek sekiz adet kayda rastlanmıştır. Bunlara birkaç örnek verilecek olursa; 1 Camaziyelahir 1267/3 Nisan 1851 tarihli kayıta, Kozanlı Mahallesi'nden Askalan bint-i Mehmet mahkemeye bizzat başvurarak, eşi Halil bin Tahir ile hayatlarında hüsn-i imtizaçları (iyi geçinme) olmadığından 150 kuruş mehr-i mu'ahharından ve 50 kuruş iddet nafakasından vazgeçmiş ve mahkeme bu boşanmayı onaylamıştır.⁶¹⁴ 10 Receb 1275/13 Şubat 1859 tarihli, Şhreküstü Mahallesi sakinlerinden Ümmühan bint-i Yusuf'a Hacı Memik'in, eşi Magarabaşı Mahallesi sakinlerinden Mustafa'ya da babası Kanber bin Mustafa'nın vekil olduğu başka bir davada, Ümmühan Hatun, mehr ve nafaka-yı iddetinin yanında bir adet kutnî entari, yatakların kutnî yüzleri, bir adet fermene, bir çift altın küpe ve bir adet Acem kuşağı karşılığında eşinin kendisini hal' eylemesini talep etmiştir. Mustafa'nın babası da bu talebi kabul ettiğini beyan ederek boşanma gerçekleşmiştir.⁶¹⁵

Talebin daha ziyade kadınlardan geliyor olması iki noktaya işaret etmektedir. Birincisi kadının boşanma talep etmesi, erkeğin yükümlülüklerinden kurtulması anlamına gelmekteydi. Bu nedenle erkeğin kadını boşanmaya mecbur bıraktığı anlaşılmaktadır. İkincisi ise dönemin ekonomik şartları içerisinde kadının çok fazla ekonomik faaliyette bulunmadığı dikkate alındığında, kadının haklarından vazgeçmesi, evliliğin artık katlanılamaz boyutlara ulaştığını ve kadının boşanma sonrasında yaşayabileceği her türlü zorluğu göze aldığını ifade etmektedir.⁶¹⁶

Boşanmanın gerçekleştiği üçüncü yöntem ise mahkemeye başvuran ve boşanmak isteyen kadının şikayetinin geçerli görülmesi ve ispatı sonucunda bizzat hakimin eşlerin

⁶¹³ M. Akif Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s.300; Savaş, **a.g.e.**, s.530

⁶¹⁴ **GSS**, No: 145, s.107

⁶¹⁵ **GSS**, No: 146, s.223; Buna benzer davalar için bkz.. **GSS**, No: 145, s.106, 207; **GSS**, No: 146, s.151, 227, 291; **GSS**, No: 147, s.195

⁶¹⁶ Öksüz, **Onsekizinci Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon Toplum-Kültür-Ekonomi**, s.201

boşanmasına dair karar vermesidir.⁶¹⁷ Bu tarz boşanmaya tefrik veya kazai boşanma adı verilmektedir.⁶¹⁸ Tefrik ile boşanma nedenlerine bakıldığında, bunun başında hastalık ve kusur gelmektedir. Kocanın iktidarsızlığı, cinsi hastalıklar, akıl hastalığı, cüzzam ve alaca gibi hastalıklar bu kapsama girmektedir. Bunun dışında nafakanın temin edilememesi, buluş çağından önce evlendirilenlerin buluşa erince evliliklerini feshettirme hakkı, kocanın kayıp olması, kötü muamele ve geçimsizlik, evlenme koşullarının bazılarının yerine getirilmemesi, kadının isyankar ve erkeğin huysuz olması gibi durumlar tarafların tefrik yoluyla boşanmalarına neden olmaktadır.⁶¹⁹ Bir diğer neden ise din ayrılığıdır. İslam dinine göre, Müslüman bir erkeğin gayrimüslim bir kadınla evlenebilmesi mümkünken, Müslüman bir kadının iffetini koruyabilmesi ve baskı altında kalmasının engellenmesi için bir gayrimüslim erkekle evlenmesi yasaklanmıştır. Bu durumlarda ihtida eden kadının eşi de öncelikle İslam dinine davet edilmiş, kabul etmemesi durumunda kadı kararıyla evlilik sona erdirilmiştir. Şayet ihtida eden erkek ise evliliğin devamında bir sakınca görülmemiştir. Tabi bu durumun, gayrimüslim toplum tarafından da hoş karşılanmadığını söylemek mümkündür. Öyle ki incelediğimiz dönemde ihtida nedeniyle gerçekleşen boşanma kaydına rastlanmamakla birlikte gayrimüslimlerin kendi dinleri içerisinde mezhep değiştirmeleri dahi bazen boşanma nedeni sayılmıştır.⁶²⁰

Sicillerde tefrik ile boşanmalara rastlanmamakla birlikte sadece bir kayıta buna benzer bir boşanma talebinde bulunulmuş ve mahkeme bunu reddetmiştir. 06 Rabiulahir 1289/13 Haziran 1872 tarihli bu kayda göre, Güngürge karyesinden Mehmed Mahli bin Mehmed, bu tarihten dört sene evvel buluşa ermiş olan Fatma bint-i Hacı Mustafa ile beş yüzer kuruş mehr-i mukaddem ve mehr-i muahhar tespit edilerek evlendiklerini ifade etmiştir. Ancak evli oldukları sırada eşinin nefsinin kendisine teslim etmekten imtina ettiğini belirterek mahkemeden, eşine kendisine itaat etmesi hususunda tembihte bulunulmasını talep etmiştir. Eşi Fatma ise cevabında nikah akdi için kimseyi vekil etmediğini ve nikah akdinin dahi olmadığını söyleyerek iddiaları inkar etmiştir. Kara Ahmed ve Mehmed

⁶¹⁷ Hüseyin Nejdert Ertuğ, “Şeriyeye Sicillerine Göre Hicri 1137 (1724-1725) Senesi İstanbul’unda Osmanlı Ailesinin Evlenme ve Boşanma Verilerine Göre İncelenmesi”, **Akademik İncelemeler Dergisi**, 10(1), 2015, s.91

⁶¹⁸ M. Akif Aydın, “Osmanlılarda Aile Hukukunun Tarihî Tekamülü”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, C.II, Ankara :TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1992, s.442

⁶¹⁹ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Coşkun Üçok ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 100; Kurt, **a.g.e.**, s.112-120; M. Akif Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s.301-303; Aktan, **a.g.e.**, s.415-417; M. Akif Aydın, “**Osmanlı Hukukunda Kazâî Boşanma «Tefrik»**”, s.2-4

⁶²⁰ GŞŞ, No: 145, s.200; Kurt, **a.g.e.**, s.120; Ayrıntılı bilgi için bu çalışmamızın “İhtida ve Mezhep Değişirme Olayları” başlığına bakınız.

Ali'nin nikah işleminin gerçekleştiği yönündeki şahitlikleri sonucunda ise mahkeme Fatma'ya eşine itaat etmesi hususunda tembihte bulunarak dava sonuçlanmıştır.⁶²¹

Osmanlı toplumunda boşanma olayları, gerek İslam dininin gerekse toplumun boşanmayı hoş karşılamaması nedeniyle pek fazla yaygınlık kazanmamıştır.⁶²² Sicillere de bakıldığında boşanmayla ilgili belgelerin fazla olmadığı anlaşılmaktadır. Gerçi talak ile boşanmanın mahkemeye kaydettirme zorunluluğu bulunmamaktaydı. Fakat yine de talak ile gerçekleşen boşanmaların, daha sonra sorunların ortaya çıkmaması için mahkemede yapılması tercih ediliyordu. Dolayısıyla tüm bu kayıtlar değerlendirildiğinde Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi onun bir parçası olan Ayıntab'da da boşanmanın çok yaygın olmadığı anlaşılmaktadır.

2.1.8. Nafaka

Arapça nefk kökünden gelen nafaka, kelime anlamı olarak, harcamak ve tüketmek, yiyecek parası ve geçimlik gibi anlamlara gelirken,⁶²³ terim olarak, hak sahibinin yiyeceklerinin temin edilmesi, giyecek, mesken ve hizmetçi masraflarının karşılanması anlamlarına gelmektedir.⁶²⁴ Bu kapsamda nafaka, bir kişinin insanca yaşayabilmesi için gerekli olan tüm unsurları kapsamaktadır.⁶²⁵

Osmanlı Devleti'nde nafaka, evin reisi olan erkeğin yükümlülüğünde olup, evlilik akdinin gerçekleşmesiyle başlamaktaydı. Koca, aynî veya nakdî olarak, eşinin normal bir şekilde hayatını sürdürebilmesi için gerekli olan tüm ihtiyaçları karşılamak zorundaydı. Bu durum genel olarak erkeğin, evin genel ihtiyaçlarını karşılaması olarak tanımlanmaktadır.⁶²⁶ Erkek, bu yükümlülüğünü yerine getirdiği sürece herhangi bir sorun yaşanmazken, erkeğin bilerek evin masraflarını karşılamaması, nafaka bırakmadan seyahate çıkması veya gaipliği söz konusu olduğunda kadın, mahkemeye başvurarak, nafakasını takdir ettirebildiği gibi kocasının adına borç alabilmek için mahkemeden izin

⁶²¹ GŞS, No: 148, s.29

⁶²² Ortaylı, "Osmanlı Toplumunda Ailenin Yeri", s.75

⁶²³ Celal Erbay, "Nafaka", TDV İslam Ansiklopedisi, C.32, İstanbul: TDV Yayınları, 2006, s.282; Develioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, s.795

⁶²⁴ Cin ve Akgündüz, a.g.e., s.518

⁶²⁵ Naci Şahin, XIX. Yüzyılda Karahisar-ı Sahib Sancağı (Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapı), İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007, s.202

⁶²⁶ Cin ve Akgündüz, a.g.e., s.519

alma (istidane) hakkını da elde edebilmektedir.⁶²⁷ Örneğin, tarihi olmayan⁶²⁸ bir belgede, Musulluzade Mahallesi'nden Hadice bint-i Mehmed, mahkemeye başvurarak, muhalaa ile boşanmış olduğu eski eşi Mehmed Arif bin Emin üzerine, küçük kızları Fatma'nın nafaka ve kisve parasının tespiti ve karşılanması talebiyle dava açmıştır. Hakim, bu talep üzerine Fatma'nın nafaka ve kisve parası olarak günlük kırk pare tespit etmiştir. Ayrıca Mehmed Arif'in sözünden dönmesi durumunda, Hadice'ye kocası adına istidane izni verilmiştir.⁶²⁹

10 Rabiulahir 1285/31 Temmuz 1868 tarihli başka bir belgede ise, Sibke köyünden Rahime bint-i Şeyho, eşi Dede bin Halil'in kendisini geride bırakarak askere gittiğinden, nafakaya ihtiyaç duyması üzerine eşinin babası Halil'e nafaka talebiyle dava açmıştır. Mahkeme bu durum üzerine Halil'in, Rahime'ye yıllık yarım kile bulgur, bir kile yarma unluk ve bir batman yağ verilmesine hükmetmiştir.⁶³⁰

Mahkeme tarafından takdir edilen nafakayı koca ödemediği takdirde mahkeme, erkeğin mallarını satarak nafakayı karşılama veya nafakayı ödemesi için kocayı hapsedme hakkına sahipti. Diğer taraftan, kadın, kocasının evine taşınmayı reddeder ise veya evlilik için elverişli olamayacak kadar küçük ise bu kişiler nafaka talebinde bulunamazlardı. Bunların dışında kocasının izni olmadan evini ter keden, bir işte çalışan, hacca kocası olmadan giden ve tutuklu olan kadınlar nafaka hakkına sahip değillerdi.⁶³¹

İslam hukuku içerisinde yukarıda ifade edilen üç nedenden dolayı Hanefi hukukçular dışındaki diğer üç mezhebe göre kadın, bu nedenlerden dolayı tefrik yoluyla eşinden boşanabilme hakkına sahiptir. Ancak Osmanlı Devleti'nde, Hanefi mezhebi temel alındığından, bu bir boşanma nedeni olarak kabul edilmemektedir.⁶³²

Boşanma konusunda bahsedildiği üzere eşler ayrıldıktan sonra kadın, başka biriyle evlenmeden önce bir müddet beklemesi gerekiyordu. Boşanma esnasında eğer kadın nafaka hakkından vazgeçmemiş ve çocuklarının da bakımını üstlenmemişse, eşler

⁶²⁷ M. Akif Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s.301-302; Cin ve Akgündüz, **a.g.e.**, s.519; Ortaylı, "**Osmanlı Toplumunda Ailenin Yeri**", s.76

⁶²⁸ Belgede tarih olmamakla birlikte aynı sayfadaki başka bir kayıta 25 Safer 1285/17 Haziran 1868 tarihi yer aldığından bu belgenin de tarihlerde kaydedildiği tahmin edilmektedir.

⁶²⁹ **GSS**, No: 147, s.160

⁶³⁰ **GSS**, No: 147, s.164

⁶³¹ Cin ve Akgündüz, **a.g.e.**, s.519-520

⁶³² M. Akif Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s.302; Cin ve Akgündüz, **a.g.e.**, s.520

arasındaki evlilik münasebeti bitmiş olsa da iddet denilen bu bekleme döneminde koca, bekleme süresi boyunca eski eşinin ve çocuklarının mesken, gıda ve giyim ihtiyaçlarını karşılamakla yani iddet nafakasıyla yükümlüydü.⁶³³ Bu süre dolduktan sonra da eğer küçük çocukları bulunuyorsa ki boşanmalarda küçük kız çocuğu annede kalmaktaydı, koca, çocuğun nafakasıyla yükümlüydü. Örneğin, 22 Zilkade 1280/29 Nisan 1864 tarihli belgede, Debbağ Veli bin Hasan Ali, muhalaa ile eşinden boşanmış ve eşinin yanında ve terbiyesinde bulunan küçük kızları için nafaka ve kisve parası kendi üzerinde olduğundan, eşine günlük otuz parden yirmi iki buçuk kuruş verilmesine hükmedilmiştir.⁶³⁴

Bu belgeler de göstermektedir ki nafaka, kocanın ölümü, eşini terk etmesi veya gaipliği gibi durumlarda kadının başkalarına muhtaç olmadan yaşamasını sağlayan önemli bir kurumdu.⁶³⁵ Osmanlı toplumu içerisinde ekonomik faaliyetle çok fazla meşgul olmayan kadın, aldığı nafaka sayesinde hem kendi geçimini sağlamakta hem de çocuklarının bakımını üstlenmiş bulunmaktaydı. Bu sayede dağılan ailelerde kadın ve çocukların farklı yollara yönelmesi de engellenmiş olmaktadır.

2.1.9. Vasilik

Vasilik veya vesayet, haklarını kullanma ehliyeti bulunmayan veya eksik olan kişilerin, yetki verilen kişi tarafından mallarının korunması, işletilmesi ve tasarruf edilmesidir. Bir kişiye vasi tayin edilebilmesi için bu kişilerin, henüz buluş çağını tamamlamamış olması, akli dengesinin yerinde olmaması veya bunamış olması gerekmektedir.⁶³⁶ Bu çalışmada bahsedilen kişiler ise ebeveynlerinden birinin veya ikisinin vefatı sonucunda öksüz veya yetim kalan ve buluş çağını tamamlamamış olan çocukları kapsamaktadır.

İslam miras hukukunda ölen kişinin bıraktığı miras, büyük veya küçük çocuk ayrımı yapılmadan belirlenen oranlar çerçevesinde eşit şekilde paylaştırılmaktaydı. Ancak İslam hukukuna göre “kasır” denilen küçük çocuklar, haklarını kullanma hususunda ehliyetsiz kişiler olarak kabul edildiklerinden dolayı bunların, şahsi ve mali işlerini idare

⁶³³ Erten, **a.g.e.**, s.125

⁶³⁴ **GSS**, No: 146, s.280

⁶³⁵ Öksüz, **Onsekizinci Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon Toplum-Kültür-Ekonomi**, s.205

⁶³⁶ Aktan, **a.g.e.**, s.427

edecek tam ehliyetli kişilere ihtiyaç duyulmaktaydı.⁶³⁷ Bu nedenle Osmanlı aile hukukunun temelini oluşturan İslam dini, bu kişilerin haklarının korunması amacıyla vesayet kurumunu oluşturmuş⁶³⁸ ve mirastan düşen paylarının korunması için kendilerine bir vasi tayin edilmiştir. Ölen kişinin malında ve çocuklarının işlerinde tasarruf etmek üzere tayin edilen vasiyi, eğer hakim tayin ederse bu kişiye vasi-i mansub, ölen kişi hayatta iken tayin etmişse vasi-i muhtar denilmekteydi.⁶³⁹ Bu iki şekilde de tayin edilen vasi, öksüz veya yetimin annesi, babası, kardeşi, anneannesi, babaannesi, amcası, dayısı, teyzesi, halası olabileceği gibi, akrabalık bağı olmayan biri de olabilirdi.⁶⁴⁰ Burada önemli olan kimin vasi olarak tayin edildiğinden ziyade, tayin edilen vasinin, güvenilir bir kimse olması, çocuğu başıboş bırakmaması, onu koruması, iyi yetiştirmesi, geleceğe en uygun şekilde hazırlaması ve bunu yaparken de mallarını korumasıydı.⁶⁴¹ Bu nedenle vasi tayinlerinde genellikle çocukların haklarını daha iyi koruyacağı düşünülen kadınlar, özellikle anneleri tercih edilmekteydi.⁶⁴² Hatta ölen kişi çok eşli ve bütün eşlerinden de çocuk sahibi ise küçük çocukların vasiliklerine, çocuğun kendi annesi tayin edilirdi. Örneğin, 11 Şevval 1263/22 Eylül 1847 tarihli kayıta, Cabi Mahallesi'nden İbrahim ibn-i Yusuf'un Cennet ve Ayşe adında iki eşi bulunmaktaydı. Mahkeme İbrahim ile Ayşe'den olma Fatma'ya annesi Ayşe'yi, İbrahim ile Cennet'ten olma Mehmed'e ise annesi Cennet'i vasi olarak tayin etmiştir.⁶⁴³

Ayıntab'da sadece Müslümanlar değil, İslam miras hukukundan yararlanan gayrimüslimlere ait tereke kayıtlarında da vasi tayinine rastlanılmaktadır. Örneğin, 01 Rabiulevvel 1278/06 Eylül 1861 tarihli kayıta, İbn-i Eyüb Mahallesi'nden Ağob veled-i Karabet'in, küçük çocuklarına amcaları Kirkor veled-i Karabet vasi olarak tayin edilmiştir.⁶⁴⁴ 21 Zilkade 1288/01 Şubat 1872 tarihli başka bir kayıta da Kurb-ı Zincirli

⁶³⁷ Cin ve Akgündüz, **a.g.e.**, s.458-459

⁶³⁸ Erten, **a.g.e.**, s.128

⁶³⁹ Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.III, İstanbul: M.E.B. Yayınları, 2004, s.584

⁶⁴⁰ **GSS**, No: 144, s.199, 230; **GSS**, No: 145, s.12, 92, 121; **GSS**, No: 146, s.18, 29; **GSS**, No: 147, s.29, 105; **GSS**, No: 148, 78, 81

⁶⁴¹ Nesimi Yazıcı, "Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler", **AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, (1), 2007, s.13

⁶⁴² Öksüz, **Onsekizinci Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon Toplum-Kültür-Ekonomi**, s.206

⁶⁴³ **GSS**, No: 144, s.215

⁶⁴⁴ **GSS**, No: 146, s.140

Mahallesi'nden Sarkis ibn-i Hocar'ın küçük çocuklarına anneleri Meryem vasi olarak tayin edilmiştir.⁶⁴⁵

Kadı tarafından tayin edilen vasinin, bu görevi kabul etmesi de gerekmektedir.⁶⁴⁶ Ayrıca mahkeme tarafından görevi kabul eden vasiyi kontrol etmek ve herhangi bir suistimale meydan vermemek amacıyla bazen vasinin vesayet işlerini kontrol etmek amacıyla bir de nazır tayin edilirdi.⁶⁴⁷ Örneğin, 01 Safer 1263/19 Ocak 1847 tarihli tereke kaydında Kurban-ı İbn-i Şeker Mahallesi'nden Mehmed ibn-i Feyruz Mehmed'in küçük oğlu Mehmed'e annesi Elife Hatun vasi olarak tayin edilirken, Elife Hatun'un üzerine de Attar Ali Ağa nazır olarak tayin edilmiştir.⁶⁴⁸ 17 Zilkade 1276/06 Haziran 1860 tarihli başka bir tereke kaydında ise vefat eden Halil bin Yusuf'un küçük çocukları Süleyman ve Zeyneb'e anneleri Zehra Hatun vasi tayin edilirken, çocukların büyük kardeşleri Ahmed ise anneleri Zefra Hatun üzerine nazır olarak tayin edilmiştir.⁶⁴⁹

Vasi tayin edildikten sonra çocuklara düşen miras bu kişiye teslim edilir ve çocuk buluş çağını tamamlayıncaya kadar haklarının idaresi, vasi tarafından yürütülürdü. Vasi, kasır şahsın mutlaka lehine olacak şekilde her türlü tasarrufu yerine getirebilir, malını arttırmak gayesiyle ticaret yapabilir ve bağış kabul edebilirdi. Fakat bu kişinin aleyhine olacak bir tasarrufta bulunma hakkı yoktu. Kendi adına ticaret yapamaz, kendi borcunu ödeyemez veya ödünç veremezdi. Vasiler, kasır şahsın nafakasını verirken de cimrilik edemeyeceği gibi israfa da bulunamazdı.⁶⁵⁰ Ayrıca vasiler kasır şahsın ihtiyaçlarını karşılarlarken de bunu diledikleri gibi yapamayıp, vesayeti altında bulunan çocuğa günün şartlarına göre nafaka ve kisve bahası takdir ettirmeleri ve bu parayı kullanabilmek için de izin talep etmeleri gerekmektedir. Bu tespit, terekenin taksim edildiği sırada veya daha sonra vasinin talebiyle gerçekleşirdi. Mahkeme durumu inceledikten ve şahitleri de dinledikten sonra günün şartlarına göre nafaka ve kisve bahasını belirler ve vasi de bu

⁶⁴⁵ GSS, No: 148, s.7

⁶⁴⁶ Tereke kayıtlarının bazılarında vasinin bu görevi kabul ettiğine dair, "...kibel-i şerden vasi nasb ve tayin olunub ol-dahi vesayet-i mezbureye ba'de'l-kabul..." ifadesi bulunurken, çoğunda buna yer verilmemiştir. GSS, No: 148, s.2, 59

⁶⁴⁷ Haldun Eroğlu, "On Dokuzuncu Yüzyılda Yetim Çocuklara Vasi Tayini: Antalya Örneği", **Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi**, 50(4), 2007, s.286

⁶⁴⁸ GSS, No: 144, s.206

⁶⁴⁹ GSS, No: 146, s.19

⁶⁵⁰ M. Emin Yolalıcı, **XIX, Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağının Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, Ankara: TTK, 1998, s.59; Cin ve Akgündüz, **a.g.e.**, s.458-461

çerçevede harcamaları gerçekleştirirdi.⁶⁵¹ Örneğin, 05 Safer 1262/02 Şubat 1846 tarihli tereke kaydında, Cevizlice Mahallesi'nden Ayşe bint-i Mehmed'in mirası eşi ve iki çocuğuna kalmış, ancak eşi ve bir oğlu da ölmüştür. Bunun üzerine mahkeme hayatta olan küçük oğlu Mehmed Şerif üzerine amcası Mehmed'i vasi olarak tayin etmiş ve günlük otuz pare nafaka ve kisve bahası takdir etmiştir.⁶⁵² 01 Muharrem 1272/13 Eylül 1855 tarihli başka bir tereke kaydında, vefat eden Bayram'ın oğlu Hacı Mahmud'un küçük çocukları Ali ve Şakire'ye anneleri Ayşe Hatun vasi olarak tayin edilmiş ve Ayşe Hatun'un talebiyle mahkeme, bu kişiler için günlük otuz pare nafaka ve kisve bahası takdir etmiştir.⁶⁵³ Terekenin taksiminden sonra vasinin talebi üzerine gerçekleşen, 05 Receb 1291/18 Ağustos 1874 tarihli bir belgede ise Karasakal Mahallesi'nden vefat eden Bakkal Mehmed Hanifi bin Hasan'ın küçük çocukları olan Abdülkadir, Hamide, Ayşe ve Fatma'ya vasi olarak tayin edilmiş olan anneleri Hadice Hatun'un talebiyle çocukların ihtiyaçları için her birine günlük kırk pareden toplam yüz altmış pare takdir edilmiştir.⁶⁵⁴

Toplum açısından yetim ve öksüz kalan çocukların topluma kazandırılması ve haklarının korunması son derece önemlidir. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nde uygulanan vasilik kurumu sayesinde bu kişiler mümkün mertebeye iyi yetiştirilmeye ve bunların haklarının korunmasına çalışılmıştır. Ancak diğer taraftan bu konuda suistimler de yaşanmamış değildir. Tanzimat Dönemi'nde, yetimlerle ilgili şikayetlerin artması, suistimallerin önüne geçilmesi ve bu işleri modern bir yapıya ulaştırmak amacıyla 1851 yılında Eytam Nizamnamesi çıkarılarak Emval-i Eytam Nezareti teşekkül edilmiştir.

2.1.10. Eytam Sandığı

Eytam, yetimin çoğulu olup, tek kalma anlamına gelmektedir. Yetim, erginliğe ermeden annesi veya babası ölen çocuklara denilir. Yetim çocukların mallarını ve paralarını korumak, XIX. yüzyıl öncesinde şer'i işler arasında sayılmakla birlikte, yetimlerin bakımları vakıflar aracılığıyla oluşturulan kurumlar tarafından karşılanmaktaydı. Tanzimat Dönemi'nde gerek vakıflarda meydana gelen bozulmalar ve gerekse bu işlerin modern devletin görev ve denetimi altına girmesi ve bu konuda artan

⁶⁵¹ Rifat Özdemir, "Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1771-1810)", **Bellekten**, LIV(211), 1990, s.1036

⁶⁵² **GSS**, No: 144, s.199

⁶⁵³ **GSS**, No: 145, s.1

⁶⁵⁴ **GSS**, No: 148, s.59

şikayetler üzerine 31 Aralık 1851 tarihinde Eytam Nizamnamesi çıkarılmış ve yetim mallarına bakacak teşkilat anlamına gelen Emval-i Eytam Nezareti kurulmuştur. Bu teşkilat Tanzimat Dönemi'nde çocukların mallarını ve diğer haklarını korumak amacıyla oluşturulan ilk kurumdur.⁶⁵⁵

Kurulan Eytam Nezareti ile birlikte yetim mallarının ve emlakinin korunması amacıyla vilayet, liva ve kaza merkezlerinde de şer'i mahkemelere bağlı olarak Eytam Meclisi kurulması ve bu meclisin, belediye azasından seçilmiş iki daimi aza, defterdar, muhasebeci, mal müdürü, müftü ve eytam müdüründen oluşturulması kararlaştırılmıştır.⁶⁵⁶ Ayrıca yapılan bu düzenleme ile birlikte tereke kayıtlarında yer alan vasi tayinlerinde, eytam ve mal müdürlerinin de hazır bulunmasına karar verilmiştir. Örneğin, 03 Rabiulahir 1269/14 Ocak 1853 tarihli kayıta, Abdülkadir ibn-i İsmail'in küçük çocuğuna annesi Fatma Hatun vasi olarak tayin edilirken, Eytam Müdürü Hacı Hakimi Efendi ve Mal müdürü Bekir Efendi de terekenin taksiminde hazır bulunmaktadırlar.⁶⁵⁷ Böylece yeni uygulamayla birlikte vasi tayin edilen kişinin hakları hem tayin edilen vasi tarafından hem de devletin görevlendirdiği kişiler tarafından korunmuştur.

Bu kuruluşların amacı, her ne kadar babası ölen çocukların mallarının işletilerek, aylık geçimini sağlayacak parayı vasisine veya velisine kullanabilmesi için vermek ve böylece çocuğun mağduriyetinin önüne geçmek olsa da bunun yanında deli, kayıp, dul kadın, yaşlı ve bunakların haklarının korunması, para ve mallarının değerlendirilmesi gibi işleri de gerçekleştirmektir.⁶⁵⁸

1851'de Eytam İdaresi kurulmuş olmasına rağmen, taşranın büyük bir kısmında 1880'li yıllara kadar kurumun teşkilatlanamadığı görülmekle birlikte⁶⁵⁹ hem Ayıntab'a ait sicillerdeki terekelerde yer alan görevlilerden hem de 1871 yılına ait salnamede Eytam

⁶⁵⁵ Zeki Karataş, "Osmanlı Devleti'nde Korunmaya Muhtaç Çocuklara Yönelik Sosyal Hizmet Uygulamaları", **Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi**, 1(1), 2015, s.22; Tahsin Özcan, "Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytam Sandıkları", **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, (14) 2006, s.110

⁶⁵⁶ Mehmet Çanlı, "Eytam İdaresi ve Sandıkları (1851-1926)", **Türkler**, C.14, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.65

⁶⁵⁷ Eytam Meclisinin kurulmasından sonraki diğer kayıtlarda da bu duruma rastlanılmaktadır. Bkz. **GSS**, No: 145, s.36

⁶⁵⁸ Çanlı, **a.g.e.**, s.65

⁶⁵⁹ Vehbi Ünal, "Osmanlı'nın Son Dönemlerinde Korunmaya Muhtaç Çocuklar İçin Kurulan Sosyal Hizmet Kuruluşları", **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 36(2), 2012, s.13; Çanlı, **a.g.e.**, s.65-69

İdaresi'nin mevcut olmasından dolayı Nizamnamenin çıkarılmasından hemen sonra Ayıntab'da bu kurumun faaliyete geçtiği anlaşılmaktadır. 1871-1872 yıllarında Hacı Baki Efendi Eytam Müdürü görevini yürütmektedir. 1873 yılında ise Eytam Sandığı memuru olarak Osman Efendi görev yapmakta olup, sandığın 84.315,15 kuruş bütçesi bulunmaktaydı.⁶⁶⁰

Eytam İdaresi'nin kurulmasıyla her ne kadar yetimlerin haklarının korunması amaçlanmış ve suistimallerin önüne geçilmek istenmişse de 17 Zilkade 1290/06 Ocak 1874 tarihli belgeden anlaşıldığı kadarıyla bu konudaki sıkıntılar yine de yaşanmaya devam etmiştir. Belgede yer alan bilgilere göre, daha önce çıkarılan Emval-i Eytama Dair Nizamname çerçevesinde yetimlere ait olan malların zarara uğratılmaması amaçlanmışsa da bazı kazalardaki eytam sandıkları idaresinin gayet yolsuz ve nizamsız işler yaptığı anlaşılmıştır. Bu nedenle böyle işler yapan sandıklarda emanet alınan paraların ve faizle verilen borçların telef olmaması ve çalınmasının önlenmesi amacıyla muhasebelerin doğru bir şekilde tutulması için her türlü gayretin gösterilmesi istenmiştir.⁶⁶¹

1851 nizamnamesinden sonra bu konuda 3 Ekim 1874 tarihinde Meclis-i İdare-i Emval-i Eytamın Yapısı ve Görevleri ile İnfak-ı Muhtacın-i Eytam ve Eramil-i İlmiye Nizamnamesi çıkarılarak, kurumun daha iyi çalışması amacıyla yeni düzenlemeler yapılmıştır.⁶⁶²

⁶⁶⁰ “Kazâ-i Ayıntab”, **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, Haleb: Haleb Vilâyeti Matbaası, H.1288, s.47; **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, H.1289, s.47; **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, H.1290, s.59

⁶⁶¹ Ayntab Niyâbet-i Şer'iyesine
Meveddetlü Efendi

Emvâl-i eytâmın bundan akdem nizâm-nâme-i mahsus ile suret-i idare ve muâmelâtı irâe ve tayin ve ol vechle ziyâ' ve telefden vikâyesi ve istihsal ve ta'yin kılındığı halde bazı kazalardaki eytâm sandıkları idaresinin gayet yolsuz ve nizâmsızlığı işidildiğinden bunların nizâmına tevfikten ıslah ve tanzimi lâzımeden olduğuna ve izâde-i iş'âr olduğu üzere hükkâm-ı şer'iyenin taht-ı nezâretlerinde bulunduğu cihetle emvâl-i merkûmenin idâne ve irbâhı telef ve serikden himayesiyle muhasebelerinin suret-i sahîhada tedkike rû'yeti vel-hâsıl menâfi-i eytâmın husul-i ezdiyâdı için beher dürlü himmet ve muavenet-i hâlisanesinin icrâsı vezâif-i mühimme-i hükümet-i şer'iyeden bulunduğu binâen ber-minvâl-i muharrer muhtac-ı ıslah olan eytam

sandıkları var ise muamele-i mukteziyenin ifâ ve nizâm-nâme-i mezkûrun tamamı icrâ-yı ahkâmına dikkat ve itina kılınması siyâkında tahfîrât-ı umûmiye tasfîr ve tesyîr olundu fî 17 Zi'l-kade sene 290 fî 25 Kânûn-i evvel sene 289. GSS, No: 148, s.128

⁶⁶² Özcan, “Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytam Sandıkları”, s.110

2.2. Ayıntab'da Nüfus ve Dini Gruplara Göre Dağılımı

Sosyal yapının temel unsurlarını nüfus, yerleşim, istihdam, gelir, eğitim ve sağlık gibi konular oluşturmaktadır. Bir toplumun sosyal yapısının en önemli unsuru ise o toplumun nüfusedir.⁶⁶³ Çeşitli dönem ve medeniyetlerin özelliklerini, devletlerin askeri ve idari teşkilatını, sosyal ve ekonomik ilişkilerini araştırmak ve açıklamak için, araştırmanın yapıldığı dönem ve topluma ait nüfusun bilinmesi gerekmektedir. Ayrıca, bu nüfusun kütesini, sıklığını ve dinamizmini, harita üzerindeki yayılışını ve artışını, yaşa, cinsiyete ve meşguliyet özelliklerine göre tespiti, birçok olayın ilmi bir şekilde izahı için zorunludur.⁶⁶⁴

Osmanlı toplumunun nüfusu hakkında yapılan tahminler üç farklı dönemdeki kaynaklara dayandırılmıştır. Bunlardan ilki tahrir defterlerine dayanılarak yapılan tahminlerdir. Osmanlı devleti daha kuruluşundan itibaren ülkenin gelir kaynaklarını tespit etmek için tahrir adı verilen sayımlar yapmış ve tahrir defterleri oluşturmuştu. Aslında Osmanlı'nın ilk kez ne zaman tahrir yapmaya başladığı kesin olarak bilinmese de 1431 tarihli en eski mevcut defterden ve diğer bazı kaynaklardan defter kullanımının XIV. yüzyılda da mevcut olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁶⁵

Tahririn amacı fetihlerin ardından yeni ele geçen bölgenin gelir kaynaklarını tespit etmek ve bunların dirlik olarak dağıtılmasını sağlamaktır. Ülkenin vergi kaynaklarını tespit ve askeri sistemin organizasyonu bu sayımı zorunlu kılıyordu. 1590'lı yıllara kadar düzenli aralıklarla gerçekleştirilen bu sayımlar, dönemin şartlarına ve bölgenin özelliklerine göre değişebilmekle birlikte genellikle 30-40 yılda bir tekrarlanmıştır.⁶⁶⁶ Memleket Tahriri de denilen Tahrir Defterlerine, arazi kayıtlarının yanında belli bir yaşa gelen, eli silah tutan ve

⁶⁶³ Tabakoğlu, **Türk İktisat Tarihi**, s.137-138

⁶⁶⁴ Ömer Lûtfî Barkan, "Tarihî ve Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", **Türkiyat Mecmuası**, X, 1953, s.2

⁶⁶⁵ Mehmet Öz, "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", **Vakıflar Dergisi**, (22), 1991, s.430

⁶⁶⁶ Orhan Sakin, **Osmanlı'da Etnik Yapı ve 1914 Nüfusu**, İstanbul: Ekim Yayınları, 2008, s.133-134; Numan Elibol, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfus Meselesi ve Demografi Araştırmaları", **SDÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 12(2), 2007, s.136

vergi mükellefi olan kişiler, ellerindeki toprak miktarı, vergi mükellefiyetlerine dair rakamlar ve babalarının isimleri tek tek kaydedilirdi.⁶⁶⁷

İkinci dönemde şehirlerin nüfusu hakkında sistematik bir nüfus tahmini için resmi bir istatistiki süreklilik mevcut değilse de⁶⁶⁸ bu dönem için yapılan nüfus tahminleri avarız defterlerine dayanılarak yapılmaya çalışılmıştır. Osmanlı Devleti'nde 1590'lardan 1610'lara kadar yer yer devam eden isyan ve buna bağlı olarak bozulan tımar sistemi en çok devletin nüfusu üzerinde hissedilmiş ve önceki nüfus tahrirleri yapılamaz olmuştu. Yaşanan bu olaylardan sonra XVII. yüzyıldan itibaren, iltizama verilerek kolayca nakde çevrilebilen kaynaklara ait cizye ve avarız mükelleflerini kapsayan tahrirler yaygınlaşmıştır.⁶⁶⁹ Bu nedenle XIX. yüzyıla kadar olan dönemde tahrir defterleri olmadığından bu dönemlere ait olan nüfus bilgileri "avarız defterleri" kaynak kullanılarak tespit edilmeye çalışılmıştır.⁶⁷⁰

Bu iki dönemde nüfus sayımı açısından elde edilen veriler XV. ve XVI. yüzyıl başlangıç ve klasik dönem olarak nitelendirilirken, XVII. ve XVIII. yüzyıllar karanlık dönem olarak kabul edilmiştir.⁶⁷¹

Üçüncü dönem tahminleri ise nüfus defterleri kaynak alınarak yapılanlardır. XIX. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'nde kişiler temel alınarak sayım yapılmamaktaydı. Tahrirlerin temel amacı nüfusu tespit etmekten ziyade devletin vergi koymak için ekilebilir toprakların alanını hesaplamaktı.⁶⁷² Osmanlı'da modern anlamda ilk nüfus sayımı 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla ortaya çıkan durum sonucunda 1828-1829 yılında yapıldı. Ancak Rus savaşı nedeniyle sayım tüm ülkede gerçekleşemedi ve 1830-1831 yılında sayım tekrarlandı. Burada amaç ülkedeki asker olabilecek insan ve vergi kaynağını tespit edebilmektir. Gerek bu sayım gerekse daha sonra 1844 yılında yapılan

⁶⁶⁷ Sakin, **a.g.e.**, s.135-136; Adnan Çimen, "Sayım, Kayıt Düzeni ve Teşkilatlanma Açısından Osmanlı Nüfus Hizmetleri", **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 14(3), 2012, s.191

⁶⁶⁸ Suraiya Faroqhi, **Osmanlı Kentleri ve Kırsal Hayatı**, (Çev. Emine Sonnur Özcan), Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2010, s.15-16

⁶⁶⁹ Yunus Koç, "Nüfus" **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.33, İstanbul: TDV Yayınları, 2007, s.296; Elibol, **a.g.e.**, s.138-139

⁶⁷⁰ Sakin, **a.g.e.**, s.135-137

⁶⁷¹ Çimen, **a.g.e.**, s.188

⁶⁷² Kemal H. Karpat, **Osmanlı Nüfusu 1830-1914**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010, s.43

ikinci sayım ülke genelinde yapılamadığından dolayı genel nüfusa dair sağlıklı bilgiler verememiştir.⁶⁷³

Modern anlamda yapılan bu sayımlarla birlikte yetişkin bir erkek, hane içindeki konumundan bağımsız olarak resmi kayıt birimi olarak, yaş ve cinsiyetten bağımsız bir birim kabul edilmiştir. Ancak buna rağmen bu dönemde yine de nüfus olduğundan hep daha az kaydedilmiştir. Özellikle göçebe aşiretlerin bilgisine bu dönemde fazla rastlanmamaktadır. Geniş kapsamlı tahminlerin yapılması ilk kez 1881/1882-1893 sayımlarıyla mümkün olmuştur. Bu sayımlarda kadınlar da birey olarak kaydedilmiştir. Bahsedilen bu sorunlardan dolayı, Osmanlının son dönemini kapsayan yıllıkların nüfus tespiti açısından daha güvenilir olduğu söylenebilir.⁶⁷⁴

Yukarıda bahsedilen kaynaklar kullanılarak yapılan nüfus tahminlerine bakıldığında, Ayıntab'ın Osmanlı idaresine geçtiği 1516 yılından hemen sonraki Kanuni Sultan Süleyman döneminin ilk on yılını (1520-1530) ihtiva eden çalışmalarda Mısır, Irak ve Tuna ötesi bölgeler hariç bugünkü Türkiye topraklarında %10 hata payıyla birlikte nüfusun 12-13 milyon olduğu ortaya konulmuştur.⁶⁷⁵ Ayıntab'ın Osmanlı idaresine geçtiği ilk yıllarda bağlı bulunduğu Arap Vilayetinde⁶⁷⁶ 131.399 Müslim ve 444 gayrimüslim hanesi bulunmaktaydı. Hane sayısının beş (5) ile çarpımı sonucunda elde edilen rakamlar ile toplam eyalet nüfusunun 659.215 olduğu sanılmaktadır.⁶⁷⁷ XVI. yüzyılda Ayıntab nüfusu hakkında yapılan tahminlere bakıldığında ise; 1536 tarihli Osmanlı tahrir defterine dayanılarak; Göyünç, nüfusu 10.000 civarında,⁶⁷⁸ Özdeğer, 9.288-14.847 arasında verirken,⁶⁷⁹ Altınöz, 1536'da 10.804, 1543'te 8.244 ve 1574'te 18.586 olarak tespit etmiştir.⁶⁸⁰ Ayrıca XVI. yüzyılın sonlarında Ayıntab nüfusunun yüzyılın başlarına kıyasla %46 civarında arttığı belirtilmektedir.⁶⁸¹

⁶⁷³ Mehmet Güneş, "Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili", **Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi**, 8(15), 2014, s.226; Elibol, **a.g.e.**, s.152-153

⁶⁷⁴ Karpat, **a.g.e.**, s.46,50

⁶⁷⁵ Ömer Lütfi Barkan'ın çalışmasında genel nüfus 11.357.365 olarak verilmiştir. Bkz. Barkan, "**Tarihî ve Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi**", s.11; Tabakoğlu, **Türk İktisat Tarihi**, s.139

⁶⁷⁶ Arap vilayeti; Şam, Safed, ve Salt, Aclûn, Gazze ve Remle, Kudüs, Hama, Humus, Trablus, Ayıntab, Birecik, Halep, Adana, Uzeyr, Tarsus ve Sis (Kozan) livalarından oluşmaktaydı.

⁶⁷⁷ Barkan, "**Tarihî ve Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi**", s.11

⁶⁷⁸ Göyünç, "**Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yılında Gaziantep**", s.2

⁶⁷⁹ Özdeğer, **Onaltıncı Asırda Ayıntâb Livâsı**, s.115

⁶⁸⁰ Altınöz, "**Dulkadir Eyaletinin Kuruluşunda Antep Şehri XVI. Yüzyıl**", s.126

⁶⁸¹ Kıvrım, **XVII. Yüzyılda Konya ve Ayıntâb Şehirlerinde Gündelik Hayat**, s.25

Ayıntab gibi Osmanlının tamamında da XVI. yüzyılın başlarındaki nüfusun, yüzyılın sonlarına doğru yaklaşık %40-50 civarında arttığı ve ele geçen yeni yerlerle birlikte 30-35 milyona ulaştığı kabul edilmektedir.⁶⁸² Faroqhi de çalışmasında, 1520'lerde Anadolu'da sadece Bursa ve Ankara'nın vergi mükellef sayısının 3.000'in üzerinde olduğunu, yüzyılın sonlarına gelindiğinde ise vergi mükellefi 3.000'in üzerinde olan kentlerin sekize ulaştığını ifade etmiştir.⁶⁸³ Faoqhi'nin başka bir çalışmasında ise bu şehirler sırasıyla verilmiştir. Buna göre Ayıntab; Bursa, Kayseri, Ankara, Konya ve Urfa'dan sonra gelen Anadolu'nun 6. kalabalık şehriydi. Ayıntab'ın 1531 yılında idari olarak bağlandığı Maraş ise 9. sırada bulunmaktaydı.⁶⁸⁴ Dolayısıyla Ayıntab'ın ticaret yolu üzerinde bulunması sayesinde bu tarihlerde bölgede önemli ve nüfus çekme açısından cazip bir merkez olduğu anlaşılmaktadır.

XVII. ve XVIII. yüzyıllara ait sağlıklı veriler mevcut değildir. Ancak yabancı gözlemcilerle dayanarak bu dönemin sonlarında çeşitli nedenlerden dolayı nüfusta bir düşüş yaşandığı düşünülmektedir. Özellikle de Ayıntab'ın civarındaki bölgelerde bu düşüşün yoğun olduğu ifade edilmiştir. 1785-1822 yılları arasındaki Osmanlı nüfusu hakkında batılı gözlemcilerin verdiği rakamlara bakıldığında; toplam nüfus 24,1-32 milyon, Asya toplamı ise 11,1-19 milyon arasında verilmiştir.⁶⁸⁵

XIX. yüzyılda 1830 yılına ait tahminler ise toplam nüfusun 26 milyon olduğudur.⁶⁸⁶ 1831 yılında yapılan ve sadece erkeklerin sayıldığı nüfus sayımına göre ise Anadolu'da 7-7,5 milyon kişi yaşamaktayken, 1844 senesinde yapılan sayıma göre de toplam ülke nüfusu 36,5 milyon olup, bunun 10,5-12 milyonunun Anadolu'da bulunduğu tahmin edilmektedir. 1884 sayımına göre ise ülke nüfusu 28,9 milyon iken bunun 11,8 milyonu Anadolu'ya aittir.⁶⁸⁷ Verilen bu rakamlara bakıldığında Anadolu nüfusunun 1831-1884 yılları arasında

⁶⁸² Tabakoğlu, **Türk İktisat Tarihi**, s.139

⁶⁸³ Bu kentler; Bursa, Ankara, Kastamonu, Konya, Sivas, Kayseri, Urfa ve Ayıntab'dır. Haritada Anadolu dışında Halep de mükellef sayısı 3.000 üzerinde gösterilmiştir. Bkz. Faroqhi, **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, s.16-17

⁶⁸⁴ Faroqhi, **Osmanlı Kentleri ve Kırsal Hayatı**, s.21-22

⁶⁸⁵ Çalışmada verilen tabloda 1788 yılına ait Meyer'in verdiği rakamlar diğer rakamların neredeyse iki katı (Toplam nüfus 50, Asya 36 milyon) olduğundan değerlendirmeye alınmamıştır. Bkz. Elibol, **a.g.e.**, s.147

⁶⁸⁶ Donald Quataert, "Islahatlar Devri 1812-1914", (Çev. Süphan Andıç), Halil İncik ve Donald Quataert (Ed.), **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, C.2, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2006, s.901

⁶⁸⁷ Tabakoğlu, **Türk İktisat Tarihi**, s.139-140

yaklaşık 1,5 kattan fazla arttığı görülür. Fakat bu artış, sadece doğal yollardan olmayıp, kaybedilen savaşlar ile birlikte yaşanan göçler sonucunda gerçekleşmiştir.⁶⁸⁸

Yukarıda da ifade edildiği üzere 1831 ve 1844 sayımları ülkenin tamamında gerçekleşmemiştir. Karpat'ın bu tarihlere ait verdiği nüfus sayım tablolarında ne 1831'de Ayıntab'ın bağlı bulunduğu Maraş ne de 1844'te bağlı bulunduğu Halep yer almaktadır.⁶⁸⁹

Sicillerde yer alan bir emirden de anlaşıldığı kadarıyla, bu tarihlerde Ayıntab ve onunun bağlı olduğu Haleb Vilayetinde sayım gerçekleştirilmemiştir. 1265/1849⁶⁹⁰ tarihinde Haleb valisine gönderilen bir belgede, daha evvel Arabistan havalisi de dahil olmak üzere zükûr-ı İslam ve reayanın nüfus tahririnin yapıldığı ifade edilmiştir. Haleb ve bağlı kazalarında da nüfus sayımının yapılması amacıyla Ferik Ali Rıza Paşa'nın görevlendirildiği ve bu iş için gerekli memurların tayin edildiği belirtilmiştir. Ferik Ali Rıza Paşa'nın yapacağı sayımın, diğer yerlerde olduğu gibi zükûr-ı İslam ve reayanın sayımından oluşacağı ve bu kişilerin ismi, şöhreti, eşkali ve zanaatı ile birlikte kaydedileceği belirtilmiştir.⁶⁹¹

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde nüfus defterleri fonunda dosya numarası olmayan ve 3724 ile 3727 gömlek numaralarıyla kayıtlı iki adet nüfus defterinin, bu sayım sonucunda oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Başlangıç tarihi emrin gönderildiği tarihle aynı olan (1265) bu iki defterden 3724 gömlek numaralı olanı, toplam 109 sayfadan oluşmakta olup, 101-109. sayfaları Ayıntab'a aittir. Fakat defterde sadece birkaç han ile Nakşibendi tekkesi, Karacalı Bölüğü'nde bulunan medrese, Karantina Mahallesi, Ali Neccar ve Ömer Şeyh camilerinde bulunan toplam 68 kişi kaydedilmiştir.⁶⁹² 3727 gömlek numaralı olan defter ise toplam 49 kaza ve onlara bağlı nahiyelerin nüfus icmal defteridir. Bu defterin 40-44. sayfaları, Ayıntab ve ona bağlı Hezek, Kızılhisar, Orul, Tilbaşar ve Çarpın nahiyelerini ihtiva etmektedir. Bu defterdeki bilgilere göre erkek Müslüman ve reaya olmak üzere Ayıntab kazasında 5.305, Orul nahiyesinde 1.184, Hezek nahiyesinde 648, Kızılhisar

⁶⁸⁸ Quataert, "İslahatlar Devri 1812-1914", s.901

⁶⁸⁹ Karpat, **a.g.e.**, s.225-247

⁶⁹⁰ Bu belgenin tarihi olmamakla birlikte, öncesindeki ve sonrasındaki kayıta yer alan 1265/1849 tarihinden dolayı bu yıla ait olduğu tahmin edilmektedir.

⁶⁹¹ **GSS**, No: 144, s.126

⁶⁹² Bu defter, Ayıntab kazası dışında, Haleb merkez, Eriha, Muzik, Sermini Cısr-i Şugur nahiyeleri ile Kilis ve Antakya kazalarının Müslüman nüfusunu ihtiva etmektedir. **BOA**, NFS.d, -/3724

nahiyesinde 465, Çarpın nahiyesinde 696 ve Tilbaşar nahiyesinde 582 kişi olmak üzere Ayıntab'ın toplam erkek Müslüman ve reaya nüfusu 9.150 kişiden oluşmaktadır.⁶⁹³

Yukarıda ifade edilen sıkıntılardan dolayı Ayıntab'ın nüfusu hakkında detaylı bilgilere ancak, bağlı olduğu Halep vilayetine ait salnamelerde ulaşmak mümkündür. İlk kez Hicri 1284 (Miladi 5 Mayıs 1867-23 Nisan 1868) yılında basılan vilayet salnamesi, Hicri 1326 (Miladi 4 Şubat 1908-22 Ocak 1909) yılına kadar toplam 35 defa basılmıştır. Ancak biri çalışmamızın tarih sınırları içerisinde diğeri ise dışında olmak üzere 8. ve 11. baskıları arşivlerde bulunmamaktadır. Çalışmamızın tarih sınırı olan 1876 (Hicri 1293) yılına kadar 8 adet salname mevcuttur.

Salnamelerdeki bilgilerden anlaşıldığı üzere Ayıntab halkı üç ana unsura ayrılmıştır. Bunlar; Müslümanlar, Hristiyanlar ve Musevilerdir. İlk başlarda verilen nüfus bilgilerinde gruplar bu şekilde ayrıştırılmışken, daha sonraki tarihlerde misyonerlik faaliyetleri sonucunda yaşanan mezhep değişikliklerinden dolayı, Hristiyanlar kendi içlerinde Ermeni, Ermeni Katolik ve Protestan şeklinde tasnif edilmiştir. Osmanlı millet sistemi içerisinde etnik durumuna bakılmaksızın tüm Müslümanlar tek bir millet olarak kabul edildiğinden Ayıntab'daki Müslüman halkın ırk olarak hangi millete mensup olduğunu tespit etmek mümkün değildir. Ayıntab'da yaşayan Hristiyanlar ise tamamen Ermenilerden oluşmaktadır.

Hicri 1284 (M.1867-1868) tarihinde basılan ilk salnamede, nüfus bilgileri mevcut değildir. Sadece dini gruplara göre hane sayıları verilmiştir. Bu verilere göre şehirde 3.907'si İslam, 1.027'si Hristiyan ve 67'si Musevi olmak üzere toplam 5.021 hane mevcuttur.⁶⁹⁴ Fakat rakamlar toplandığında 5.021 değil 5.001 hane olduğu görülmektedir. H.1285 (M.1868-1869) tarihli salnamede ise hane sayılarıyla birlikte dini grupların nüfus bilgileri de yer almaktadır. Hane ve nüfus hakkında salnamelerde verilen bilgiler şöyledir:⁶⁹⁵

⁶⁹³ BOA, NFS.d, -/3727, s.40-44

⁶⁹⁴ Salnâme-i Vilâyet-i Haleb, H.1284, s.136

⁶⁹⁵ Salnâme-i Vilâyet-i Haleb, H.1284, s.136; Salnâme-i Vilâyet-i Haleb, H.1285, s.184, 298-299; "Kazâ-i Ayıntab", Salnâme-i Vilâyet-i Haleb, Haleb: Haleb Vilâyeti Matbaası, H.1286, s.226; Salnâme-i Vilâyet-i Haleb, H.1288, s.182; "Kazâ-i Ayıntab", Salnâme-i Vilâyet-i Haleb, Haleb: Haleb Vilâyeti Matbaası, H.1293, s.153-154; Eroğlu, ve diğerleri, a.g.e., s.176-182

Tablo 13: 1867-1876 Yılları Arasında Ayıntab'da Hane ve Nüfus Bilgileri

Tarih		Musevi		Hristiyan		Müslüman		Toplam	
Hicri	Miladi	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus
1284	1867-68	67	-	1.027	-	3.907		5.001	-
1285	1868-69	67	274	1.027	4.933	3.907	10.802	5.001	16.009
1286	1869-70	67	243	1.027	4.933	8.655	25.675	9.749	30.851
1288	1871-72	67	544	1.027	9.833	8.655	47.599	9.749	57.976
1293	1876-77	67	260	1.047	9.146	8.863	30.290	9.977	39.696

Tablodan da anlaşılacağı üzere nüfus oranlarında çok ciddi değişimler görülmektedir. Bu değişimlerin doğal olmadığı ve verilen rakamların Ayıntab nüfusu açısından tam olarak gerçeği yansıtmadığı açıktır. Bu durumun nedeni olarak, gerek yukarıda ifade edildiği üzere 1881/82-1893 yıllarına kadar yapılan sayımların geniş kapsamlı tahminler yapmaya elverişli olmaması, gerekse Halep vilayet teşkilatının ancak Hicri 1299 (1881-82) yılından sonra son şeklini alması gösterilebilir.⁶⁹⁶ Bu tarihe kadar sancak ve kazalara sürekli yeni nahiye ve köyler eklenip çıkarılmıştır. Hicri 1293 yılında sadece Müslüman sayısında azalma olmasının nedeni ise 93 Harbi nedeniyle asker alımdan kaynaklı olabilir. Ayrıca bu tarihe kadar verilen rakamların içinde kadınlar da bulunmamaktadır. Hicri 1299 tarihli salnamede, 385.744 olarak verilen Halep vilayetinin genel nüfusu hakkında düşünülen notta, erkek nüfusu kadar kadın nüfusunun da olduğu ve bunlara sayımı yapılamayan aşiret nüfusunun da eklenmesiyle vilayetin toplam nüfusunun 1 milyon civarında olacağı belirtilmiştir.⁶⁹⁷

Çalışmamızın tarih sınırları dışında olmakla birlikte bu dönemdeki nüfus bilgileri hakkında fikir vermesi açısından, bilgilerin detaylı olarak verildiği Hicri 1308 (1890-91) tarihli salnamedeki bilgiler ise şöyledir:⁶⁹⁸

⁶⁹⁶ Eroğlu, ve diğerleri, **a.g.e.**, s.150

⁶⁹⁷ "Kazâ-i Ayıntab", **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, Haleb: Haleb Vilâyeti Matbaası, H.1299, s.47; Eroğlu, ve diğerleri, **a.g.e.**, s.176

⁶⁹⁸ **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, H.1308, s.167

Tablo 14: 1890-1891 Yıllarında Ayıntab Nüfusu

Dini Gruplar	İnâs (Kadın)	Zükûr (Erkek)	İcmâl (Genel Toplam)
İslam	31.607	33.684	65.291
Ermeni Katolik	147	169	316
Ermeni	5.239	6.005	11.244
Protestan	1.601	1.772	3.373
Yahudi	350	364	714
Yekûn (Toplam)	38.944	41.994	80.938

Bu tablodaki veriler, yukarıdaki Tablo 13 ile karşılaştırıldığında nüfusun yaklaşık üç katına çıkmış olduğu görülmektedir. Yine yukarıda Hicri 1299 yılındaki Halep vilayet nüfusunun da eksik olanlarla birlikte belgede geçen rakamın yaklaşık üç katı olması, burada verilen nüfusun gerçeğe yakın olduğunu göstermektedir. Son salname olan Hicri 1326 (1908) tarihli salnamede nüfusun 90.448'e yükseldiği görülmektedir. 18 yıllık bu rakamları karşılaştırdığımızda 1908 yılındaki nüfusun 1890-91 yılındaki nüfusa oranla %11,75 ve 9.510 kişi arttığı anlaşılmaktadır. Bu da her yıl nüfusun ortalama %0,65 ve 530 kişi arttığı anlamına gelmektedir.

Bu verilerden hareketle geriye doğru giderek, Ayıntab nüfusu hakkında bir tahminde bulunacak olursak,⁶⁹⁹ incelediğimiz dönemde Ayıntab nüfusunun yaklaşık 54.700-70.600 civarında olduğunu söyleyebiliriz.

Cinsiyet bakımından nüfusa bakıldığında; Müslümanların %48,4'ünün kadınlardan, %51,6'sının erkeklerden; Hristiyanların %46,8'inin kadınlardan, %53,2'sinin erkeklerden ve Musevilerin %49'unun kadınlardan, %51'inin erkeklerden meydana geldiği anlaşılmaktadır. Toplam nüfus içerisinde ise kadınların oranı %48,1 iken erkeklerin oranı 51,9'dur.

Nüfusun dini gruplara göre dağılımına bakıldığında, en kalabalık nüfusu Müslümanlar oluşturmaktadır. Müslümanları Hristiyanlar ve Yahudiler takip etmektedir.

⁶⁹⁹ Bu tahminler 1890 yılında Ayıntab'a bağlı olan köy ve nahiyelerin, tahmin edilen yıllarda da Ayıntab'a bağlı olduğu ve göç unsurunun yaşanmadığı farz edilerek yapılmıştır.

Tablo 13'teki nüfus bilgileri, dini gruplara göre oranlandırıldığında şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır.

Tablo15. 1867-1876 Yılları Arasında Dini Grupların Toplam Nüfusa Oranı

Tarih		Musevi		Hristiyan		Müslüman	
Hicri	Miladi	Hane%	Nüfus%	Hane%	Nüfus%	Hane%	Nüfus%
1284	1867-68	1,34	-	20,54	-	78,12	-
1285	1868-69	1,34	1,71	20,54	30,81	78,12	67,48
1286	1869-70	0,69	0,79	10,53	15,99	88,78	83,22
1288	1871-72	0,69	0,94	10,53	16,96	88,78	82,10
1293	1876-77	0,67	0,66	10,49	23,04	88,84	76,3

Ortaya çıkan bu rakamlar değerlendirildiğinde, verilen tarih aralığında dini gruplara göre Ayıntab nüfusu; %67,5-83,22'si Müslüman, %15,99-30,81'i Hristiyan ve %0,67-1,34'ü Musevilerden oluşmaktadır. Tüm tarihlerde Müslüman nüfus gayrimüslim nüfusun iki katından fazla olmuştur. Yine fikir vermesi açısından nüfus bilgilerinin düzenli verildiği döneme bakıldığında gayrimüslim nüfusunun, toplam nüfus içindeki oranının %20-25 arasında değiştiği sonucu ortaya çıkmıştır.

Nüfusun artış hızına bakıldığında, yukarıda belirtildiği üzere toplam nüfusta %11,75'lik bir artış yaşanmıştır. Dini gruplar ele alındığında bu 18 yıllık süreçte Müslüman nüfusta %6,4'lük bir artış yaşanırken, Ermenilerde bu oran %27 olarak gerçekleşmiştir. Müslüman nüfusunun Ermeni nüfusuna göre bu kadar az artmasının veya diğer bir ifadeyle Ermeni nüfusunun Müslüman nüfusa göre bu kadar fazla artmasının nedenleri, askerlik vazifesini Müslümanların icra etmesi ve bu nedenle yaşanan savaşlarda gerçekleşen kayıplar ile ailelerin sahip olduğu çocuk sayıları gösterilebilir. Ailelerin çocuk sayısının değerlendirildiği kısımda açıklandığı üzere Müslüman aileler, gayrimüslim ailelere göre %14,3 daha az çocuğa sahiptirler. Bu da doğal olarak, bir nesil içerisinde Ermenilerin Müslümanlara oranla nüfuslarının daha fazla artması anlamına gelmektedir.

Elde edilen tüm bu rakam ve oranlar çerçevesinde H.1265/M.1849 yılında yapılan sayımı genelleyecek olursak, Müslüman erkekler, Müslüman halkın %51,6'sını kadınlar ise %48,4'ünü oluşturduğundan sayımda verilen 9.150 erkek Müslümana karşılık yaklaşık

8.580 Müslüman kadın olmalıdır. Böylece Ayıntab'da toplam 17.730 Müslümanın yaşadığı sonucu elde edilmektedir. Müslüman nüfus da toplam nüfusun %67,5-83,22'si kapsadığından, bu tarihte gayrimüslim nüfusunun 3.575-8.535 civarında olduğu ve toplam nüfusun da 21.305-26.265 kişiden oluştuğu anlaşılmaktadır. Ancak yukarıda ifade edildiği üzere bu sayıya toplam nüfusun yaklaşık %25'ini oluşturan ve sayımı yapılamayan aşiretleri de eklersek, Ayıntab'ın 1849 yılındaki nüfusunun tahminen 28.405-35.020 arasında olduğunu söyleyebiliriz.

Bir bölgedeki nüfus artış nedenlerinin başında o merkezin ekonomik faaliyet kapasitesi gelmektedir. XIX. yüzyıla kadar ticaret ve anayolların yakınında bulunan merkezlerde doğal olarak tüccar ve zanaatkarların sayıları ve buna bağlı olarak da nüfus artmıştır.⁷⁰⁰ Dolayısıyla bir şehrin ekonomik gelişmişliği ile nüfus sayısı doğru orantılıdır. Bu nedenle bir merkezin önemini gösteren kıstas o merkezin nüfusudur.

Avrupa'da meydana gelen Sanayi Devrimi sonucunda XIX. yüzyılda kara ticaretinin yerini deniz ticareti almaya başlamış ve liman kentleri ile bu kentlerin hinterlandında bulunan merkezler daha hızlı gelişmiştir. Bu yüzyılda Doğu Akdeniz'de Mersin, İskenderun, Lazkiye, Tripoli ve Beyrut liman kentleri ekonomik olarak gelişirken, nüfusları da hızla artmıştır.⁷⁰¹ Doğu-batı ve kuzey-güney yol kavşağında ve İpek Yolu üzerinde olan Ayıntab, bu özelliğinden dolayı önceki yüzyıllarda sürekli gelişirken, XIX. yüzyılda ticaretin liman kentlerine kaymasıyla önemini yitirmemiş, bahsedilen liman kentlerinin hinterlandında olması sayesinde iç bölgede kalan şehirlerin aksine gelişmeye devam etmiştir.

Ayıntab'ın Osmanlı Devleti'ne dahil olduğu süre boyunca nüfusunun sürekli artış göstermesi bunu doğrulamakla birlikte incelediğimiz dönemdeki nüfusunun civar merkezlerdeki nüfusla karşılaştırılması da aynı sonucu vermektedir.

Ayıntab, önce Maraş, ardından Halep'e bağlı bir sancak iken, Vilayet Nizamnamesi sonucunda Halep'e bağlı bir kaza statüsüne kavuşmuştur. Ayıntap kaza statüsünde olduğu

⁷⁰⁰ Faroqi, **Osmanlı Kentleri ve Kırsal Hayatı**, s.52-53

⁷⁰¹ Tülin Selvi Ünlü, "Bir İskeleden Liman Kentine Doğu Akdeniz'in Önemli Bir Limanı Olarak On Dokuzuncu Yüzyılın İkinci Yarısında Mersin'de Mekansal Gelişim", **Planlama Dergisi**, 3(4), 2009, s.7-8; Kürşat Çelik, "19. Yüzyılın Sonu ile 20. Yüzyılın Başlarında Suriye'de Dış Ticaret", **Tarih Okulu Dergisi (TOB)**, (XVI), 2013, s.707

1868-69 yılında Halep'e bağlı kazalar içerisinde nüfus açısından Halep merkez, Antakya ve Kilis kazalarından sonra gelmekteydi. Fakat daha sonra 1869-70 yılında Antakya'nın (45.477), 1870-71 yılında ise Kilis'in (54.451) nüfusunu geçen Ayıntab (57.960), Halep'ten (81.866) sonra gelen ikinci en kalabalık şehir olmuştur. Bu şehirlerin içerisinde Halep'e bağlı sancak statüsünde olan Maraş (48.882) ve Urfa (54.585) sancakları da dahildir. Bu tarihte Halep sancağının toplam nüfusu 391.969'dur ve Ayıntab bu nüfusun yaklaşık %15'ini oluşturmaktadır.⁷⁰² Tüm bu veriler değerlendirildiğinde, Ayıntab'da XIX. yüzyılın ikinci yarısında nüfus-ekonomi bağlamında büyük bir gelişme yaşandığı ve şehrin bölgedeki etkinliğinin arttığını söylemek mümkündür.

2.3. İhtida ve Mezhep Değişirme Hadiseleri

Arapça bir kelime olan ihtida, hüda (hidayet) kelimesinden türemiştir. Kelime, hidayete ermek, doğru yola girmek, İslam dinini kabul etmek ve Müslüman olmak anlamlarına gelmektedir. Başka bir dinde iken, hidayete erişen ve İslam dinini kabul eden kişiye de mühtedi denilmektedir.⁷⁰³

Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslimler üzerine yapılan çalışmalarda Anadolu ve Rumeli'nin Türkleşme ve İslamlaşması konusu çoğu zaman yabancı tarihçiler tarafından istismar konusu edilmiştir. Bu kişilere göre Anadolu ve Rumeli bölgelerinin Türkleşme ve İslamlaşma olayı, bölge halklarının yoğun ihtidası ile gerçekleşmiştir. Ancak bu güne kadar yapılan çalışmalarda Osmanlı Devleti içerisinde Anadolu açısından toplu bir ihtida olayını gösteren herhangi bir belge olmadığı gibi devletin kuruluşundan yıkılışına kadar geçen sürede aşırı olmamakla birlikte sürekli ihtida olayına rastlanmaktadır. Büyük orandaki ihtida olayları ise XV-XVII. yüzyıllar arasında Balkanlar için geçerli olmuştur.⁷⁰⁴

⁷⁰² Ayıntâb cesâmet ve ma'muriyet cihetiyle vilâyet dâhilindeki şehirlerin ikincisidir. Ve zükûr ve inâs 31482bin nüfusu hâvi olub bunun da ekserisi Müslümandır. Bkz. **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, H.1300, s.81; Eroğlu, ve diğerleri, **a.g.e.**, s.176-182

⁷⁰³ Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, s.418, 715; Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.II, İstanbul: M.E.B. Yayınları, 2004, s.607

⁷⁰⁴ M. Fuat Köprülü, **Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu**, Ankara: Akçağ, 2003, s.104-105; Yavuz Ercan, "Türkiye'de XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukuki, İctimai ve İktisadi Durumu", **Belleten**, XLVII (188), 1983, s.1135; Bu konuda detaylı bilgi için ayrıca bkz. Yavuz Ercan, **Gayrimüslimler Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları**, Ankara: Turhan Kitabevi, 2001

Osmanlı Devleti, hem Balkanlarda hem de Anadolu’da ihtidayı teşvik etmiş ve bu kişileri ödüllendirmiş olmakla birlikte, hiçbir zaman kişileri zorla ihtida ettirme yoluna gitmemiştir. Bu, İslam hukukuna aykırı olmakla birlikte Osmanlı Devleti, gayrimüslimlerden alınan ve büyük bir gelir kalemi oluşturan haraç ve cizye vergisinin azalmasını da istemediğinden geniş bir dini hoşgörü politikası uygulamıştır.⁷⁰⁵

Bu konu üzerine çalışma yapan araştırmacılar, bir kişinin İslam dinine geçmesinin temel nedenlerini farklı şekilde açıklamışlardır. Bu görüşleri toparlayacak olursak, özetle ihtida olayının gerçekleşmesinde fetihlerin, siyasi ve iktisadi menfaatin, tasavvufun, göçlerin ve İslam’ı tebliğin yanında vergiden kurtulma, idari mevki ve mülk edinme isteği, evlilik gibi faktörlerin yani ekonomik, sosyal ve kültürel etkilenmenin etkili olduğu söylenebilir.⁷⁰⁶

XIX. yüzyıla gelindiğinde, Tanzimat Fermanı ile birlikte herkese mal ve mülk edinme hakkı verilmesi, vergilerin herkesin gelirine göre alınması ve askerlik işlerinin belli esaslara bağlanması prensibi kabul edilmişti. Tanzimat Fermanında gayrimüslimlerden alınan cizye vergisinin kaldırılacağına dair bir hüküm yoktu ve fermanın ilanından sonra bu vergi belli prensiplerle alınmaya devam etti. Ancak yukarıda bahsedilen maddelerden cizyenin kaldırılacağı ve gayrimüslimlerin de askerlikten yükümlü olacağı gibi bir hava oluşmuştu.⁷⁰⁷ Gayrimüslim tebaa bu vergiyi fermanın eşitlik prensibine aykırı buluyordu. Avrupa basınında da özellikle bu konu üzerinde duruluyor ve eşitliğin kuru bir vaatten ibaret olduğu vurgulanıyordu. Bu baskılar sonucunda Babıali, 1851 yılında cizyenin kaldırılması ve herkesten eşit olarak alınacak bir baş vergisi alınmasını gündeme getirdi.⁷⁰⁸

⁷⁰⁵ Yavuz Ercan, “Devşirme Sorunu, Devşirmenin Anadolu ve Balkanlardaki Türkleşme ve İslamlaşmaya Etkisi” **Bellekten**, L(198), 1986, s.691-692; Havva Selçuk, “Tapu Tahrir ve Maliyeden Müdevver Defterlere göre Rumeli’de İhtidâ Hareketleri (1432-1482)”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (12), 2002, s.90-91

⁷⁰⁶ Halide Aslan, *Tanzimat Döneminde İhtidâ (1839-1876)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, 2008, s.22-62; Bu konuda ayrıca bkz. Mehmet Şeker, **Osmanlı Belgelerinde İhtida Kavramı ve Muhtediler**, İstanbul: Ötüken, 2007; Selçuk, “Şer’iyye Sicillerine Göre Vidin, Silistre ve Sofya’da İhtida Hareketleri (XVIII ve XIX. Yüzyıl)”, s.51-61; Ercan, “Devşirme Sorunu, Devşirmenin Anadolu ve Balkanlardaki Türkleşme ve İslamlaşmaya Etkisi”, s.679-725; Aslan, “Tanzimat Döneminde Dinî Değişim Halleri: İhtida-Gizli Din-Tanassur ve Osmanlı”, s.55-82

⁷⁰⁷ İbrahim Özcoşar ve Hüseyin Haşimi Güneş, “Osmanlı Devleti’nde Cizye ve 19. Yüzyıla Ait Bir Cizye Defteri: Cizre Sancağı’nın Cizye Defteri (Cizye Defter Numarası:375)”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, 5(15), 2006, s.163

⁷⁰⁸ Halil İnalçık, “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler”, Halil İnalçık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu (Ed.), **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, s.179; Bu konuda ayrıca bkz. Yavuz Ercan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar”, **Bellekten**, LV(213),

Ancak Kırım Savaşı dolayısıyla askere duyulan ihtiyaç ve Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan İngiltere ve Fransa'nın gayrimüslim halkın eşitliğini ve cizyenin kaldırılmasını istemeleri sonucunda 14 Mayıs 1855 tarihinde cizyenin kaldırıldığı ve artık gayrimüslimlerin de askere alınacakları bildirildi.⁷⁰⁹ Islahat Fermanı ile birlikte ise Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan XIX. yüzyıla kadar devam ettirdiği Müslim-gayrimüslim ayrımının sona erdiği ve cemaat ayrımı olmaksızın her bireyi eşit vatandaş olarak gördüğü bir dönem başladı.⁷¹⁰ Fakat daha önce Müslümanlar gibi askerlik vazifesiyle yükümlü olan gayrimüslimlerin bu duruma tepkileri sonucunda fermana bedel ödeme koşuluyla bu yükümlülükten muaf olabilecekleri ifade edilmişti.⁷¹¹ Böylece gayrimüslimler kendilerine has vergiden ve askeri yükümlülükten kurtulmuş oldular.

Gayrimüslimler, yine Tanzimat Fermanı ile mal ve mülk edinme hakkına sahip olurken, Islahat Fermanı ile de yine temel hak ve özgürlükler garanti edilmiş ve gayrimüslimlere artık din değiştirmeden devlet memuru olma, her cemaatin kendi dilinde eğitim yapmak üzere okul açabilme ve tüm askeri ve mülki okullara girebilme hakları verilmiştir.⁷¹²

XIX. yüzyılda yaşanan bu gelişmeler sonucunda yukarıda ifade edilen ihtida nedenlerinden vergiden kurtulma, idari mevki ve mülk edinme isteğinin Tanzimat ve Islahat Fermanlarından sonra geçerliliğini kaybettiği anlaşılmaktadır. Bu nedenlerin ortadan kalkmasına rağmen kayıtlardan anlaşılacağı üzere ihtida olaylarının devam etmesi, muhtedilerin maddi nedenlerden ziyade manevi nedenlerden dolayı ihtida ettiklerini ortaya koymaktadır.

XIX. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin batılı devletler tarafından sürekli içişlerine karışıldığı bir dönem olmuştu. Özellikle içerde baskı unsuru olmaya çalışan Patrikhane ve gayrimüslim ileri gelenleri ihtida olaylarının zorla gerçekleştirildiğini vurguluyorlardı. Bu durum dış müdahaleyi de beraberinde getiriyordu. Dönemin şartları içerisinde Osmanlı

1991, s.371-391; Ufuk Gülsoy, **Cizye'den Vatandaşlığa Osmanlı'nın Gayrimüslim Askerleri**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010

⁷⁰⁹ Özcoşar ve Güneş, **a.g.e.**, s.163

⁷¹⁰ Selçuk Akşin Somel, "Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Osmanlı Eğitim Düzeninde Dönüşümler", Halil İncalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu (Ed.), **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, s.693

⁷¹¹ Hayta ve Ünal, **a.g.e.**, s.130

⁷¹² Önder Kaya, **Tanzimat'tan Lozan'a Azınlıklar**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2004, s.93-96

Devleti, ihtida olaylarına karşı oldukça dikkatli davranmaya çalışmış ve 1846 yılında ihtida olayının nasıl gerçekleşeceği konusunda bir prosedür hazırlamıştı. Buna göre, mühtedi Osmanlı tebaası değilse kendisine din telkin edileceği sırada merkezde elçinin, taşrada ise konsolos tercümanının hazır bulunması, Osmanlı tebaası ise memleket meclisine getirilerek, işlemin orada yapılması kararlaştırılmıştır. İslam'ı kabul edecek kişi şayet genç ise işlem sırasında şüphe oluşmaması maksadıyla annesi, babası veya akrabalarının hazır bulunması zorunlu kılınmıştır.⁷¹³ Böylece Osmanlı, ihtida eden kişinin tamamen kendi rızasıyla İslam'ı kabul ettiğini göstermek ve bu olaylardan kaynaklanabilecek tepkilerin önüne geçmek istemiştir.

İhtida olaylarıyla ilgili kayıtlardan prosedürün hemen uygulandığı anlaşılmaktadır. Örneğin, prosedürden önceki döneme ait, 15 Cemazeyilevvel 1250/19 Eylül 1834 tarihli kayıta yer alan ifade şöyledir: “Medine-i Ayıntab’da Tarla-yı Atik Mahallesi sakinlerinden Maryem bint-i Nersiz zımkiye şerref-i İslam ile müşerref olub Ayşe ismiyle tesmiye olunduğu işbu mahalli kayıdır.”⁷¹⁴ Fakat daha sonraki ihtida kayıtlarının prosedüre göre gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Örneğin, aslen Diyarbakırlı olan, Sahdur oğlu User adlı bir genç Ermeni, Ayıntab’da himaye edilirken annesi ile birlikte mahkemeye başvurmuş ve iki kişinin şahitliğiyle İslam'ı kabul etmiştir. İslamiyet’e girdikten sonra kendisine Ahmet Behzat ismi verilmiştir (19 Cemazeyilevvel 1270/17 Şubat 1854).⁷¹⁵

İhtida olayında din değiştiren kişi, o ana kadar benimsediği değerleri, yaşam biçimini ve milletini de değiştirdiğinden hayatında köklü değişiklikler meydana geliyordu. Bunun sonucunda kişi, ihtida etmekle aile bağlarını da koparabiliyordu. Hatta bu yüzden eşinden boşananlar ve çocuğundan ayrılanlar bile olabiliyordu. Bu nedenle ihtidanın mühtediler açısından önemli ve geçerli sebeplerinin olmasının yanında ciddi sonuçları da beraberinde getiriyordu.⁷¹⁶ Boşanma başlığı altında da bahsedildiği üzere, İslam dini, Müslüman bir erkeğin, Müslüman olmayan bir kadınla evlenebilmesine izin verirken, Müslüman bir kadının Müslüman olmayan bir erkekle evlenmesini yasaklamıştır.⁷¹⁷ Bu

⁷¹³ Aslan, **a.g.e.**, s.63-64; Bilal Yıldız, “Osmanlı’nın Son Dönemlerinde Denizli’de Yaşanan Bazı İhtida Örnekleri Üzerine Bir Değerlendirme”, **Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, (1), 2013, s.109-110

⁷¹⁴ Aynı sayfada var olan iki adet kayıt daha aynı şekilde ifade edilmiştir. **GŞŞ**, No: 144, s.221

⁷¹⁵ **GŞŞ**, No: 145, s.139

⁷¹⁶ Öksüz, **Onsekizinci Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon Toplum-Kültür-Ekonomi**,s.174

⁷¹⁷ Kurt, **a.g.e.**, s.112-120

nedenden dolayı ihtida eden kişi erkek ise evliliğin devamında bir sıkıntı yaşanmazken, bu kişinin kadın olması durumunda önce kişinin eşi İslam dinine davet edilmiş, kabul etmemesi durumunda boşanmasına, etmesi durumunda ise evliliğin devamına karar verilmiştir. Örneğin, 15 Rabiulahir 1281/05 Ağustos 1868 tarihli kayıta, İbn-i Eyüb Mahallesi sakinelerinden şerif-i İslam ile müşerref olan hatunun ismi (eski adı kayıta yoktur), Hadice olarak değiştirilmiştir. Kadının kocasına bu durum haber verilmiş ve kendisine de İslamiyet teklif edildiğinde bunu kabul etmiştir.⁷¹⁸ Böylece eşlerin boşanmasına gerek kalmamıştır.

Osmanlı Devleti'ni XIX. yüzyılda ihtida olaylarının yanında sıkıntıya sokan konulardan biri de gayrimüslimlerin mezhep değiştirmeleriydi. Kilise başlığı altında ifade edilenlerden de anlaşılacağı gibi Ayıntab'da yaşayan Hristiyanların neredeyse tamamı Ermeni olup çoğunluğu Gregoryen mezhebine bağlıydı. Ancak XIX. yüzyılda tüm Osmanlı Devleti'ni etkileyen misyonerlik faaliyetleri Ayıntab Ermenilerini de etkilemiş ve yüzyılın ortalarında bölgede Protestan ve Katolik kiliseleri açılmıştı. Osmanlı Devleti, batılı devlet misyonerlerinin faaliyetlerini engellemek amacıyla 1834 yılında mezhep değiştirmeyi yasakladığı gibi Ermeni Patriği de Katolik veya Protestan olmak isteyen cemaat mensuplarına baskıda bulunmuş ve Hükümet tarafından yaptırımların uygulanmasını istemişti. Ancak misyonerlerin savunuculuğunu üstlenen İngiltere, Fransa ve Amerika gibi ülkeler Tanzimat'ın ortaya çıkardığı serbestliğin uygulanmamasından şikayet etmişlerdi. Bu devletlerin baskısına daha fazla dayanamayan Osmanlı, 1844 yılında mezhep değiştirme yasağını kaldırmıştı.⁷¹⁹

Mezhep değiştirme yasağının kaldırılmasından sonra Osmanlı Devleti, mezhep değiştiren kişiler ile ilgili gerekli düzenlemeleri yapmaya başladı. Bu düzenlemelere göre, mezhebini değiştiren kişi, yeni katıldığı mezhebin patriğinden veya en büyük ruhanî reisinden bir ilmühaber getirmek zorundaydı. Hükümet, ilmühaberi getiren kişi ile ilgili olarak gerekli incelemeyi yaptıktan sonra mezhep değişikliğini onaylayacaktı ve bu işlem vergi, nüfus gibi konularda karışıklık yaşanmaması amacıyla senede bir defa yapılması

⁷¹⁸ GŞŞ, No: 146, s.255

⁷¹⁹ Ahmet Türkan, "Tanzimat'tan Sonra (1839) Kütahya'daki Hristiyanların Dini-İdari Durumları ve Yaşadıkları Tartışmalı Meseleler", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Kütahya Özel Sayısı**, 2014, s.111; Engelhardt, a.g.e., s.97-102

kararlaştırıldı.⁷²⁰ Ayrıca Islahat Fermanı ile birlikte de Osmanlı'da yaşayan hiç kimsenin din ve mezhep değiştirmeye zorlanamayacağı ifade edildi.⁷²¹ Alınan bu kararlar doğal olarak batılı devletlerin kendi himayelerinde bir grup yaratmak amacıyla faaliyetlerini yoğunlaştırmasına ve mezhep değiştirme olaylarının artmasına neden olmuştur.

Ayıntab şehrinde yaşayan gayrimüslimlerin büyük çoğunluğu Ermenilerden oluşmaktaydı. Ayıntab'daki Ermeni cemaatinin tamamı XIX. yüzyıla kadar Gregoryen mezhebine bağlıyken, bu yüzyılda misyonerlik faaliyetlerinin yoğunlaşması sonucunda Ermeniler mezhep değiştirmeye başlamışlardır. Bu faaliyetler Amerikan ve Fransız misyonerler tarafından gerçekleştirilmiş ve yüzyılın ortalarından itibaren ciddi oranda Ermeni, Protestan ve Katolik mezhebine katılmıştır.

XIX. yüzyılın başlarında Amerikan BOARD misyonerlerinin şehirdeki küçük çaplı faaliyetlerinin ardından, Dr. Azariah Smith önemli faaliyetler yürütmüş ve şehrin zengin Ermeni ailelerinden destek görmüştür. Smith'in yerine 28 Mart 1848'de şehre atanan Van Lenep, ilk iş olarak, bölgedeki Ermeni cemaat liderleri ve yerel yöneticilerin engelleme çalışmalarına rağmen, 12 üyeye Protestan Kilisesini kurmuştur. Zamanla Ermeni Protestan sayısı artınca iki adet daha Protestan kilisesi açılmıştır.⁷²²

İlk Protestan Kilisesi açıldıktan sonra bir yıl içinde 100 üye sayısına ulaşılmıştı. Devam eden yıllarda Ermenilerin Protestanlığa geçişleri yoğun biçimde devam etti. İngiltere'nin Halep Konsolosu Henderson'a göre 1878 yılında Ayıntab'da yaşayan 15 bin Hristiyan'ın 5 bini Protestan olmuştu.⁷²³ Fakat bu tarihten 12 yıl sonra salnamelerde detaylı olarak verilen nüfus bilgilerine bakıldığında, Ayıntab'da 1890 yılında Henderson'un belirttiği gibi toplam 14.933 Hristiyan yaşarken, bunlardan 3.373 (toplam Hristiyanlar içerisinde %22,6) kişi Protestan olarak kaydedilmiştir.⁷²⁴ Dolayısıyla Henderson'un verdiği rakamların abartılı olduğunu söylemek mümkündür.

⁷²⁰ Türkan, **a.g.e.**, s.111

⁷²¹ Kaya, **a.g.e.**, s.93

⁷²² Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. bu çalışmanın "Protestan Kiliseleri" başlığı; Güllü, **a.g.e.**, s.89-117; Amerikan BOARD hakkında ayrıca bkz. Uygur Kocabaşoğlu, **Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika: 19.Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları**, İstanbul: Arba Yayıncılık, 1991; İlknur Polat Haydaroğlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar**, Ankara: Ocak Yayınları, 1993

⁷²³ Güllü, **a.g.e.**, s.118

⁷²⁴ **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, H.1308,s.167

Amerikan misyonerlerinin yoğun faaliyetine karşılık, Fransisken Tarikatı, Ayıntab'da Fransa adına Ermeni halkı, Katolik mezhebine çekmek için uğraşmış, ancak bunda fazla başarılı olamamışlardır. Amaçları doğrultusunda önce Ayıntab'da iki okul açarak faaliyete başlamışlar ve 1859 yılında burada konsolosluk kurmuşlardır. Şehirdeki bazı Katolikler 1851 yılında bir Katolik Kilisesi açılması talebinde bulunmuşlar ve bu istekleri 1862 yılında gerçekleşmiştir.⁷²⁵

Katolik Kilisesinin açılmasından sonraki yaklaşık kırk yıl içerisinde, Katolik misyonerlerin tüm faaliyetlerine rağmen, şehirde ancak 316 Ermeni bu mezhebe katılmıştır.⁷²⁶ Bu da bölgede Katolik misyonerlerin Amerikan misyonerleri kadar etkili olmadığını göstermektedir.

Ermenilerin Katolik mezhebi yerine Protestan mezhebini tercih etmelerinde, şüphesiz Amerikan Board Misyon Merkezi'nin Ayıntab'ı bölgenin merkezi olarak seçmesi, çok sayıda okul açarak eğitim faaliyetleri yürütmeleri ve Amerikan Hastanesi'nin varlığı etkili olmuştur.

İhtida olayında kişilerin karşı karşıya kaldığı sosyal durumlar, gayrimüslimlerin mezhep değiştirme hadiselerinde de yaşanabilmekteydi. Örneğin, dönemin Sadrazamı Mustafa Reşit Paşa'nın, Halep Valisi Mehmet Paşa'ya yazdığı 12 Kasım 1850 tarihli buyrultudan anlaşıldığı üzere, Ermeni milletinden Manuk ile evli olan Maryem, Protestan mezhebine geçen eşi ile uyum sağlayamayarak, kocasını terk etmiş ve babasının evine gitmiş, ancak kocasından kurtulamamıştır. Bu durum üzerine Ermeni Patriğine ve meclise sunduğu tahrir sonucunda, kocanın verdiği rahatsızlıkların engellenmesine ve merhumun kendi haline bırakılmasına karar verilmiştir.⁷²⁷

Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında yaşanan bu gelişmeler dikkate alındığında, yapılan ıslahatlar sonucunda daha önce ihtidaya neden olan faktörlerin ortadan kalkması ile birlikte ihtida olaylarında azalma, batılı devletlerin misyonerlik faaliyetleri sonucunda ise mezhep değiştirme olaylarında artış meydana geldiği söylenebilir.

⁷²⁵ Ayrıntılı bilgi için bu çalışmanın "Katolik Kilisesi" başlığına bakınız.; Güllü, **a.g.e.**, s.91,128

⁷²⁶ **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, H.1308, s.167

⁷²⁷ **GŞŞ**, No: 145, s.200

2.4. Eğitim

Osmanlı Devleti'nden önce kurulmuş olan Anadolu Selçukluları ve Büyük Selçuklularda, ilmi çalışmaların yapılması amacıyla medrese denilen okullar teşekkül etmişti. Osmanlılar da daha ilk dönemlerden itibaren bu eğitim kurumlarını oluşturmuşlardı. İlk olarak Orhan Gazi tarafından İznik'te kurulan medreseyi, kısa zamanda diğer padişahlar tarafından kurulan medreseler takip etti.⁷²⁸ Medreseler, XVI. yüzyılın sonlarına kadar belirli bir nizam ve intizamla eğitim işini yürütürken, bu tarihten sonra medrese kurumunda yaşanmaya başlanan aksaklıklar giderek arttı. Çeşitli dönemlerde medreselerin aksaklıklarını gidermek amacıyla fermanlar yayınlandıysa da Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar medreselerin ıslahı gerçekleşemedi.⁷²⁹ Medreseler dışında Osmanlı taşrasında, sabi denilen 5-6 yaşındaki çocuklara okuma-yazma öğretmek amacıyla bir de Sıbyan mektebi bulunmaktaydı.⁷³⁰ Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyıla kadar sivil anlamda sadece geleneksel mahiyette dini eğitim yapan bu kurumlar mevcut iken bu yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti, din ve inanç farkını dikkate almayan ve tarafsız eğitim veren bir sistem kurmak zorunda kalmıştı. Bunun sonucunda ordu ve mülki idarede yaşanan modernleşme vesilesiyle batı tarzında eğitim yapan okullar teşekkül edildi.⁷³¹ Ancak II. Mahmut döneminde yapılanlar, ilköğretimden ziyade orta dereceli birkaç rüşdiyenin açılmasından ibaret kaldı. Tanzimat Dönemi'nde yöneticiler, Müslüman halkı cehaletten kurtarmak ve Osmanlıcılığın yerleşmesini sağlamak amacıyla ilköğretimi düzenlemeye çalıştılar. 1 Mart 1846 tarihinde "tahrirat-ı umumiye" çıkarılarak eğitimin düzenlenmesine çalışıldıysa da sıbyan mektepleri yine ihmal edilerek, rüşdiyelerin kurulmasına hız verildi.⁷³²

Tanzimat'ın başlangıcında eğitim alanında yapılan çalışmalar belirli bir sistem ve düzenden yoksundu. Islah edilemeyen sıbyan okullarının devamı olarak rüşdiye okulları açılmış, fakat bu okullar, tam bir ortaokul kimliğine kavuşamamıştı. Ayrıca bu okulların

⁷²⁸ Yusuf Halaçoğlu, **Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, Ankara: TTK, 2003, s.129-132

⁷²⁹ Mehmet Ali Ünal, **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, Isparta: Fakülte Kitabevi, 2002, s.119-122

⁷³⁰ Pakalın, **Osmanlı Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.III, s.201

⁷³¹ Tanzimat Döneminde açılan bu okulların yapısı ve gelişim süreci için bkz. Bayram Kodaman, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, Ankara: TTK, 1999

⁷³² İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2014, s.211-213; Yaşar Baytal, "Tanzimat ve II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikaları", **OTAM**, (11). 2000, s.24

bağlı oldukları kurumlar da farklı olarak, ilki Evkaf Nezareti'ne ikincisi ise Maarif Nezareti'ne bağlanmıştı.⁷³³

Yeni yönetimin gerektirdiği elemanları yetiştirmek amacıyla açılan modern okullar sorunların çözümünde yetersiz kalmaktaydı. Islahat Fermanı sonrası Batılı devletler de yapılan yenilikleri yeterli görmüyor ve Osmanlı'nın iç işlerine karışmaya devam ediyorlardı. Bu devletlerin ilgilendiği konuların başında eğitim-öğretim meselesi geliyordu. Fransa 1867 yılında Osmanlı'ya verdiği bir notada eğitim sisteminin yeniden düzenlenmesini de istemekteydi.⁷³⁴

Bu sorunlar karşısında eğitim sisteminde parça parça ortaya çıkmış olan gelişmelerin sistemli bir hale getirilmesi amacıyla, dönemin Maarif Nazırı Safvet Paşa'nın başkanlığında oluşturulan kurulun çalışmaları sonucunda, 5 bölüm ve 198 maddeden oluşan ve "1869 Nizamnamesi" denilen, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi yayınlandı. Bu Nizamname, eğitim-öğretim alanına getirdiği yeniliklerle birlikte, modernleşme açısından gelecekteki hedefleri de belirlemekteydi. Ayrıca eğitim-öğretimin yeniden yapılandırılması ve ülkede açılacak okulların hangi kıstaslara göre açılacağı da tespit edilerek, Osmanlı eğitim sistemini uzun yıllar yönlendirecek bir sistem oluşturuldu.⁷³⁵

Nizamname, açılacak okulların hangilerinin genel, hangilerinin özel olduğunu da tespit etmekteydi. Buna göre sıbyan mektepleri, rüşdiyeler, idadi ve sultanilerle birlikte, yükseköğretim kurumları olan darülfünun ile kız ve erkek öğretmen okulları genel okullar olarak kabul edilmişti. Müslümanlar ile Müslüman olmayan Osmanlı tebaası ile yabancıların açacağı okullar ise özel statüde olacaktı. Nizamnamede genel okulların hangi merkezlerde açılacağı da tespit edilmiştir. Buna göre her köy ve mahallede sıbyan mektebi,

⁷³³ Hamza Altın, "1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimizdeki Yeri", **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 13(1), 2008, s.273; Maarif Nezareti hakkında detaylı bilgi için bkz. Mahmud Cevad İbnü'ş-Şeyh Nafi, **Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı**, Ankara:MEB, 2002

⁷³⁴ Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, s.287; Tanzimat Döneminde eğitim ile ilgili detaylı bilgi için ayrıca bkz. Sadrettin Celal Antel, **Tanzimat Maarifi**, Ankara: Maarif Vekaleti, 1940; Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul: YKY, 2010; Cahit Yalçın Bilim, **Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734-1876)**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 1998

⁷³⁵ İlhan Tekeli, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki Değişmeler", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C.2, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s.469; Muammer Demirel, "Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri", **Türkler**, C.15, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.52

500 evli kasabalarda rüşdiye, 1000 haneli olanlarda idadi, vilayet merkezlerinde sultani açılması kararlaştırıldı.⁷³⁶

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile birlikte 1869 yılında çeşitli vilayetlerde 31 rüşdiye daha açılması kararlaştırılmıştır.⁷³⁷ Bu vilayetlerden biri de Ayıntab'ın bağlı bulunduğu Haleb Vilayeti olmuştur. Nizamnamenin yayınlanmasından on yıl önce Haleb'de Kasım 1859 tarihinde, önce Mansuriye Medresesinin tamir edilerek rüşdiye olarak kullanılması kararlaştırılmış,⁷³⁸ 1868'de ise yeni rüşdiye inşası gerçekleşmiştir.⁷³⁹ 1875 yılında ise vilayet genelinde 11 adet rüşdiye mevcuttur.⁷⁴⁰

Tanzimat Dönemi'nde eğitim alanında özellikle gayrimüslimler açısından bir canlılık yaşanmıştır. Tanzimat Dönemi öncesinde gayrimüslimlere okul açma ruhsatı verilmemekteydi. Gayrimüslimler Tanzimat'tan önce ruhsatsız olarak bazı okullar açmış olsalar da⁷⁴¹ Islahat Fermanı ile birlikte artık genel ve mesleki eğitim kurumları açmakta serbest kalmışlardır. Açılacak okullar, Müslim ve gayrimüslim üyelerden oluşturulacak Meclis-i Muhtelit-i Maarif tarafından gözetilip, denetlenecekti.⁷⁴² Misyonerlerin işe müdahil olmasıyla birlikte, bu okullar hızla yayılmış ve zamanla devlet için tehlikeli bir hale gelmiştir.⁷⁴³

II. Mahmut döneminde başlayan ve Tanzimat Dönemi'nde de devam eden eğitim çalışmaları içerisinde dini ilimlerin ağırlıklı olarak verildiği medrese sistemine neredeyse hiç müdahale edilmezken, batının ilim ve fenninin öğretildiği yeni okulların açılması ve bunların aynı anda eğitim faaliyeti yürütmesi, eğitim alanında ikiliğin yaşanmasına neden olmuştur.⁷⁴⁴ Yaşanan bu ikilik ancak Cumhuriyet Dönemi'nde çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile ortadan kalkmıştır.

⁷³⁶ Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, s.288

⁷³⁷ Demirel, **a.g.e.**, s.52

⁷³⁸ **BOA**, İDH, 437/28913

⁷³⁹ **BOA**, İŞD, 4/222

⁷⁴⁰ Demirel, **a.g.e.**, s.53

⁷⁴¹ Necmettin Tozlu, "Osmanlı Devleti'nde Ermeni Eğitim Kurumları ve Faaliyetleri", **Yeni Türkiye**, (61) Ermeni Meselesi Özel Sayısı-II, 2014, s.1420

⁷⁴² Somel, **a.g.e.**, s.693

⁷⁴³ Yahya Akyüz, "Osmanlı Döneminden Cumhuriyete Geçilirken Eğitim-Öğretim Alanında Yaşanan Dönüşümler", **Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi**, 1(2), 2011, s.13

⁷⁴⁴ Fatma Acun, "Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne: Değişme ve Süreklilik", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 19(Özel Sayı), 1999, s.164

2.4.1. Okullar

İncelenen dönemde Ayıntab'da Müslümanlara ait 21 medrese ve 37 sıbyan mektebi ile 1 adet rüşdiye mektebi bulunmaktadır.⁷⁴⁵ Gayrimüslimlere ait okul sayısı ise 1'i kolej, 1'i ilkokul, 1'i kız ortaokulu, 2'si ilkokul ve ortaokul, 1'i ilk, orta ve lise kısmı bulunan okullar ile statüsü bilinmeyen bir okulla birlikte toplam 8 okul bulunmaktadır.⁷⁴⁶ Gayrimüslimlere ait olan bu okulların tamamı Hristiyanlara aittir. Osmanlı Döneminde Ayıntab'da Yahudilere ait herhangi bir okul bulunmamaktadır. Ancak Yahudiler, sinagog avlusunda bulunan Talmud Tora'da 3 yaşından itibaren sadece din adamı tarafından verilen bir din eğitimi almaktaydılar.⁷⁴⁷

2.4.1.1. Müslüman Okulları

2.4.1.1.1. Sıbyan Mektepleri

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren faaliyet gösteren sıbyan mektebi, ilk tahsili vermek amacıyla oluşturulan okullara verilen isimdir. Bu okullara sıbyan mektebi adı, sabi denilen 5-6 yaşlarındaki çocukların okumasından dolayı verilmiştir. Ayrıca her mahallede bir adet sıbyan mektebi bulunduğundan, mahalle mektebi veya çoğu taştan yapıldığından taş mektep adlarıyla da anılmışlardır. Mektepler, genellikle camilerin bitişiğinde büyük bir odadan oluşmuştur. Küçük camilerde ise dersler cami içinde verilmiştir.⁷⁴⁸

Tanzimat Dönemi'ne kadar Elifba, Kur'an, Tecvit ve İlmihal okutulduğu ve namaz kılma usulü ile namazda okunacak duaların ezberlettiği bu okullarda, Tanzimat Dönemi ile birlikte değişikliklere gidilmiştir. Bu yapıdaki sıbyan mektepleri üzerindeki ilk düzenleme, 1824/25 tarihinde II. Mahmut tarafından yayınlanan "talim-i sıbyan" hakkındaki ferman ile gerçekleşmiştir. Fermenda çocukların ergenlik çağına gelmeden

⁷⁴⁵ **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, H.1284, s.136

⁷⁴⁶ Barlas, **Gaziantep Tıp Fakültesi ve Azınlık Okulları**, s.46-53; Halil AYTEKİN, "Antep'te Eğitim Kurumları (19. Yüzyılın İkinci Yarısından 20. Yüzyılın İlk Yarısına Kadar)", Yusuf KÜÇÜKDAĞ (Ed.), **Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan Gaziantep**, Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Vakfı Kültür Yayınları, 1999, s.192-194; GÜLLÜ, **a.g.e.**, s.94-101

⁷⁴⁷ Güleriyüz, **a.g.e.**, s.29

⁷⁴⁸ Pakalın, **Osmanlı Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.III, s.201

önce sıbyan mekteplerine gitmeleri şart koşulmuştu. Ayrıca çocukların okula gitmeden önce işe verilmemeleri, esnafın da bu çocukları çırak almamaları gerektiği yine fermanla belirtilmekteydi. Bu ferman ilköğretimde yapılan ilk reform niteliğindeki uygulama olarak kabul edilmektedir.⁷⁴⁹ Sıbyan mektepleriyle ilgili Tanzimat Dönemi'nde yapılan ilk girişimlerden biri ise Nisan 1847 tarihinde çıkarılan ve kısmen uygulanabilen, "Etfâlin Tâlim ve Tedris ve Terbiyelerini ne Veçhile İcra Eylemeleri Lâzım Geleceğine Dair Sıbyan Mekâtibi Hâceleri Efendilere İta Olunacak Tâlimat"tır. Bu talimat, sıbyan mekteplerine önemli dersler ve yenilikler getirmiştir ki bunlardan en önemlisi okumanın yanında yazının da öğretilmeye başlanmasıdır. Ancak ilköğretimde esas önemli gelişme 18 Haziran 1869 tarihinde çıkarılan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile gerçekleşmiştir.⁷⁵⁰

Nizamnamenin 3-17. maddeleri sıbyan mektepleri ile ilgili hükümleri ihtiva etmektedir. Bu maddelere göre; her mahalle ve köyde, icab ederse iki mahalle veya köyde birer sıbyan mektebi açılacaktır. Karışık halkı bulunan yerlerde ise Müslüman-gayrimüslim okulları ayrı olacaktır (3. Madde). Okulun süresi 4 yıl olacak ve bu süre zarfında Usul-i Cedide Vechile Elifbâ, Kur'an-ı Kerim, Tecvid, Ahlâka Mûte'allik Resâil İlm-i Hâl, Yazı Talimi, Muhtasar Fenn-i Hesab, Muhtasar Tarih-i Osmanî, Muhtasar Coğrafya ve Malumât-ı Nâfi'ayı, Câmi'-i Risâle dersleri verilecek, gayrimüslim okullarında ise bu dersler kendi din adamları tarafından kendi dinlerine ve dillerine göre yapılacaktır (6. Madde). Okullara, kızların 6-10, erkeklerin 7-11 yaşları arasında devam etmeleri zorunludur (9. Madde). Okula gitmesi gereken çocukların isimleri ihtiyar meclisi tarafından bir deftere yazılarak, hocaya teslim edilecektir (10. Madde). Bu defterde adı olup da okula gitmeyen olursa, çocuğun ailesi uyarılacak (11. Madde), bir ayda üç kez uyarılmasına rağmen göndermeyenlere, şayet geçerli mazeretleri yok ise (13. Madde), 5-100 kuruşa kadar ceza verilecektir (12. Madde).⁷⁵¹

1869 yılından itibaren ilköğretimde meydana gelen gelişmelerden biri de ders araç ve gereçleri konusundaki yenileşme, özellikle öğretmenlerin geleneksel öğretim yöntemlerini bırakıp yeni ve etkili öğretim yöntemlerini uygulaması demek olan usûl-i cedîd hareketinin ortaya çıkmış olmasıdır. Yeni tarzda eğitim veren okullara usûl-i cedîd

⁷⁴⁹ Yücel Gelişli, "Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri (Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü)", **Türkler**, C.15, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.36-40

⁷⁵⁰ Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s.160-163

⁷⁵¹ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (DAGM), **Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme**, İstanbul: Başbakanlık DAGM, 2014, s.103-105

mektebi veyahut mekteb-i iptidai denilirken yeniliklerin uygulanmadığı okullara ise eskiden olduğu gibi Sıbyan Mektebi yahut da mahalle mektebi denmeye devam edilmiştir. Ayrıca usûl-i cedîd hareketiyle açılan okullar Maârif Nezâreti'ne bağlanmışken, sıbyan mektepleri Evkaf Nezâreti'ne bağlı olarak eski durumlarını sürdürmüşlerdir.⁷⁵²

Ayıntab Kazasında Tanzimat Dönemi'nde geleneksel usullerde eğitim yapan 37 sıbyan mektebi (mekâtib-i sıbyan) bulunmaktaydı.⁷⁵³ 1869 nizamnamesinde her mahallede veya iki mahallede bir sıbyan mektebi açılması kararlaştırılmış olmasına rağmen Ayıntab'da bu tarihten önce mevcut olan mekteb sayısında herhangi bir değişiklik gerçekleşmemiştir. Bu dönemde şehirde 84 mahalle bulunmaktaydı. Bunların bir kısmı tamamen veya yoğun olarak gayrimüslimlerden oluştuğundan, yaklaşık Müslümanlar ile meskûn olan her iki mahalleye bir mekteb düşmektedir. Ayrıca bu mektepler eğitimlerini camide yürüttüğünden dolayı mekteb sayısı ile cami sayısı paralellik göstermektedir ki bu da bizleri, mekteplerin mahalleye göre değil cami sayısına göre teşekkül ettiği sonucuna ulaştırmaktadır.

Ayıntab'da Tanzimat Dönemi'nde, usûl-i cedîd çerçevesinde açılan ve mekâtib-i ibtidâiyye olarak adlandırılan okulların kurulması daha sonraki dönemlerde gerçekleşmiştir. Yeni usule göre teşekkül eden ilk ibtidâiyye Tanzimat Dönemi'nden yaklaşık yirmi yıl sonra açılmış olan Mahmudiye Mektebi olmuştur.⁷⁵⁴ Ayrıca nizamnameden sonraki zamanlarda sıbyan mekteplerinin bazıları kapanmış ve bir süre sonra sayıları 20'ye kadar düşmüştür.⁷⁵⁵

⁷⁵² Gelişli, a.g.e., s.40-42; Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s.209

⁷⁵³ **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, H.1285, s.136

⁷⁵⁴ Bugüne kadar tasnif edilmiş olan arşiv belgelerinde Ayıntab'daki sıbyan mektepleriyle alakalı herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Yener'in çalışmasında, "Kaymakam Rifat Bey'in çocuğu ilkokul çağına geldiğinde memlekette okul yoktu. Çocuğunu ne o zamanki yetim mektebine ne de Ermeni ve Yahudi mekteplerine (Ayıntab'da Yahudi Mektebi bulunmamaktadır) göndermek istememişti. Bu yüzden, Balıklağı'da (Balıklı'da) şimdiki Balıklı Parkı'nın arkasındaki arsayı satın alarak, alt katına bir karakol ile beş dükkan, bunların üstüne de modern bir ilkokul yaptırmıştı" bilgisi bulunmakta ve okulun açılış tarihi de H.1313 (M.1895-96) olarak verilmektedir. Salnamelerde ise mekâtib-i ibtidâiyye hakkındaki ilk bilgiler H.1318 (M.1900-1901) tarihli salnamede yer almış ve 5 okul detaylı olarak açıklanmıştır. Bkz. Şakir Sabri Yener, **Gaziantep'in Yakın Tarihinden Notlar (Gaziantep'lilerin Maarife Hizmetleri)**, Gaziyurt Matbaası, Gaziantep, t.y., s.14; "Kazâ-i Ayıntab", **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, Haleb: Haleb Vilâyeti Matbaası, H.1318, s.217

⁷⁵⁵ **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, H.1308, s.165

2.4.1.1.2. Rüşdiye Mektebi

Osmanlı Devleti'nde rüşdiyelerin kurulma fikri Tanzimat'ın hemen öncesinde, II. Mahmud'un hükümdarlığının son dönemlerinde ortaya çıkmıştır. İmparatorluğun tek kurtuluş çaresi olarak eğitimi gören II. Mahmud, yeni bir eğitim kurumu oluşturmak üzere kendine bağlı Nafi'a Nezâreti'nin denetiminde bulunan, Meclis-i Umur-ı Nafi'a'ya bu konuda layiha hazırlatmıştır. Raporda sıbyan veya mahalle mektebi denilen mekteplerin düzeltilmesi ve onlara bağlı olarak yeni ve onların ikinci kademesi olacak mekteplerin açılması ele alınmış ve yapılan çalışmalar neticesinde sıbyan mekteplerinin devamı ve ikinci kademesi olarak Sınıf-ı Sâni adıyla yeni tarzda mekteplerin açılması öngörülmüştür. Ancak Padişah II. Mahmud, bu sınıf-ı sâni ismini beğenmeyerek, yeni açılacak okullara Mekâtib-i Rüşdiye adını vermiştir.⁷⁵⁶

Yapılan hazırlıklar sonucu 1838 tarihinde ilk rüşdiye mektebi, Mekteb-i Maârif-i Adliye adıyla İstanbul'da açılmış, 1846 tarihinde Mekatib-i Umumiye Nazırlığı kurulduktan sonra sayıları artmaya başlamıştır.⁷⁵⁷ Daha sonra bu okulu 1847'de Mekteb-i Ulûm-ı Edebiyye'nin açılması takip etmiştir. İlk başlarda sadece erkeklerin okuması için teşekkül eden bu okulları, kızların da eğitim görebilmeleri için 1858-1859'da açılan ilk kız rüşdiyesi takip etmiş ve bu okulun öğretmen ihtiyacını karşılamak amacıyla da 1869-1870 senesinde Dar'ül-Muallimat (Kız Muallim Mektebi) açılmıştır.⁷⁵⁸

İstanbul'da rüşdiyeler yaygınlaşınca bu okulların vilâyetlerde de açılması kararlaştırılmıştır. Bunun için ilk karar 1853 yılında alınmış ve Meclis-i Maârif-i Umûmiyenin kararı üzerine 2 Haziran 1853 tarihinde Padişah'ın iradesi ile 25 vilayette rüşdiye açılmasına karar verilmiştir. Fakat alınan bu kararın uygulanması ancak üç yıl sonra 1856 yılında gerçekleşmiş ve böylece taşrada da orta öğretimin ilk kademesinin kuruluşu sağlanmıştır.⁷⁵⁹ Fakat bu vilayetler arasında Haleb bulunmadığından, bu tarihlerde Ayıntab'da da rüşdiye mektebi açılmamıştır.

⁷⁵⁶ Demirel, a.g.e., s.44

⁷⁵⁷ Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s.164

⁷⁵⁸ Pakalın, **Osmanlı Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.III, s.65-68

⁷⁵⁹ Demirel, a.g.e., s.52-54

Sıbyan mekteplerinde olduğu gibi rüşdiyelerde de kapsamlı çalışma 1869 Nizamnamesi ile gerçekleşmiştir. Nizamnamenin 18-32. maddeleri rüşdiye mekteplerine ait olup içeriği özetle şöyledir: 500 haneye sahip olan kasabalar eğer sadece Müslüman veya gayrimüslim ahaliden oluşuyor ise bir, karışık olan yerlerde azınlıkta bulunan grup 100 haneden fazla ise her grup için birer rüşdiye açılacaktır (18. Madde). Okulun inşa, öğretmen, hademe ve diğer masrafları maarif vilayet sandığından karşılanacaktır (19. Madde). Her mektebin öğrenci sayısına göre bir veya iki muallimi olacaktır (21. Madde). Öğrenim süresi 4 yıl olacak ve bu süre zarfında; Mebâdî-i Ulûm-ı Diniye, Lisan-ı Osmanî Kavâ'id-i İmlâ ve İnşâ, Tertib-i Cedîd Üzere Kavâ'id-i Arabiye ve Fârisiye, İlm-i Hesab Defter Tutmak Usulü, Mektebin Bulunduğu Mahalde Galiba Müsta'mel Olan Lisan, Tersîm-i Hutut, Mebâdî-i Hendese, Tarih-i Umumî ve Tarih-i Osmanî, Coğrafya ve Cimnastik dersleri verilecektir. Ayrıca ticaret merkezi olan yerlerde 4. Sınıfta istekli olan öğrencilere Fransızca dersi verilecektir (23. Madde). Okulu başarıyla bitirenler imtihansız olarak idadiye girebileceklerdir (26. Madde).⁷⁶⁰

Yukarıda ifade edildiği üzere Haleb Vilayet merkezinde ilk olarak 1859 yılında rüşdiye açılması gerçekleşirken, 1869 Nizamnamesinin çıkarılmasıyla birlikte de içlerinde Haleb Vilayeti'nin de bulunduğu çeşitli vilayetlerde 31 adet daha rüşdiye açılmasına karar verilmiştir. Böylece Haleb Vilayetinde açılması kararlaştırılan bu yeni rüşdiyelerden biri de Ayıntab'da teşekkül etmiştir. Halihazırda mevcut kaynaklarda tam olarak kuruluş tarihi bilinmemekle birlikte, bu mekteb hakkındaki ilk bilgilere 23 Haziran 1872 (H. 16 Rabiulahir 1289) tarihli belgede rastlanılmaktadır. Bu belgede, Ayıntab Mekteb-i Rüşdiyesi'nin muallim-i sani görevini bir süre yürüten, Abdullah Necib Efendi'nin görevine son verildiğinden dolayı yeni bir muallim talep edildiği, ancak henüz cevap gelmediği ifade edilmektedir.⁷⁶¹ Daha sonra bu göreve maaşı bir sonraki yılın bütçesinden ödenmek koşuluyla Abdullah Efendi getirilmiştir.⁷⁶² Bu belgelerden, Ayıntab Mekteb-i Rüşdiyesi'nin hem bu tarihten önce açılmış olduğu hem de nizamnamenin 21. maddesi gereği öğrenci sayısının fazla olması hasebiyle ikinci bir öğretmene ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır.

⁷⁶⁰ Başbakanlık DAGM, a.g.e., s.105-107

⁷⁶¹ BOA, MF.MKT, 2/4

⁷⁶² BOA, MF.MKT, 5/57

Ayıntab Mekteb-i Rüşdiyesi'nin verdiği eğitim sırasında ihtiyaç duyduğu kitap ve risaleler Maarif Nezareti'nden talep edilmiş ve nezaret 1873 ve 1875 yıllarında istenen kitaplardan maarif kütüphanesinde mevcut olanları Ayıntab'a göndermiştir.⁷⁶³ Maarif Nezareti, rüşdiyede okuyan zengin öğrencilerden kitap paralarının alınmasını, fakir öğrencilere de fiyatı üç kuruştan az olan kitapların parasız, bu fiyattan yüksek olanların ödünç olarak dağıtılmasını buyurmuştur.⁷⁶⁴

Ayıntab bölgenin önemli bir ticaret merkezi olması sebebiyle, 1869 Nizamnamesi çerçevesinde okulun açılışından kısa bir süre sonra okulda Fransızca dersi de verilmeye başlanmıştır.⁷⁶⁵

Ayıntab'da rüşdiye mektebinin açılmasıyla birlikte, uzun zamandır merkezde uygulanmakta olan modern orta öğretimin, Ayıntab'da da uygulanması mümkün olabilmiş ve böylelikle Ayıntab'ın Müslüman gençleri modern bilgilerle donatılmaya çalışılmıştır. Ancak bu tarihlerde nüfusun yaklaşık 1/4'ünü oluşturan Hristiyan milletin, misyonerlik faaliyetlerinin de etkisiyle modern anlamda 8 okulları bulunurken, nüfusun yaklaşık 3/4'ünü oluşturan Müslümanlar için sadece bir okul açılması, Müslüman çocukların eğitimi açısından yetersiz bir girişim olduğu aşikardır. Öyle ki bu okulun açılışından yaklaşık 20 yıl sonra dahi okulda öğrenim gören öğrenci sayısı ancak 164 olmuştur. Tabii ki bölgede gayrimüslimler için açılan okullar özellikle Amerika tarafından desteklenirken, Müslümanlar için açılan okulların, kısa bir süre sonra (1881) ekonomik iflasını açıklayacak olan devlet tarafından finanse edilmeye çalışıldığı düşünüldüğünde, bunun dönemin şartlarından kaynaklandığını söylemek mümkün olmaktadır.

2.4.1.1.3. Medreseler

Medrese, öğrencilerinin içinde oturup ders gördüğü bina ile darülfunun, üniversite anlamında kullanılan bir terimdir. Osmanlılarda ilk medrese Orhan Gazi tarafından yaptırılmış ve Fatih döneminde bu okullar daha da teşkilatlanmıştır. Osmanlılar ilk

⁷⁶³ BOA, MF.MKT, 9/121; BOA, MF.MKT, 25/21

⁷⁶⁴ BOA, MF.MKT, 9/121; BOA, MF.MKT, 15/115

⁷⁶⁵ Salnâme-i Vilâyet-i Haleb, H.1308, s.165

medreselerini kurarlarken, Selçuklu, Mısır ve Türkistan medreselerinin teşkilat ve eserlerinden faydalanmışlardır.⁷⁶⁶

Osmanlı medreselerini iki kısma ayırmak mümkündür. Bunlardan ilki umumi medreseler olup, İslami ilimlerle, İslam dünyasına dışarıdan giren ilimlerin okutulduğu yerlerdir. Bu medreseler kadı, müderris ve müftü yetiştirmek amacıyla kurulmuşlardır. İkinci tür medreseler ise ihtisas medreseleri olup, İslami ilimlerle, dışarıdan gelen ilimlerin birini öğretmek amacıyla kurulmuştur.⁷⁶⁷ Ayrıca bunun dışında medreselerde; Hâşiye-i Tecrîd, Hâşiye-i Miftâh, Hâşiye-i Telvîh medreseleri şeklinde kitap adlarına; yirmili, otuzlu, kırklı, ellili, altmışlı şeklinde müderrisin aldığı yevmiyeye ve hâriç, dâhil, Sahn, altmışlı, Süleymaniye, dârülhadis şeklinde medreselerin statüsüne göre de sınıflandırmalar yapılmıştır.⁷⁶⁸

Medreselere, sıbyan mekteplerini bitirdikten sonra okumaya devam etmek isteyen öğrenciler alınır.⁷⁶⁹ Medreselerin tahsil süreleri XVI. yüzyılın başlarında iki yıl iken, sonraki tarihlerde bu süre değişikliklere uğramıştır.⁷⁷⁰ Aslında medreselerin eğitim süresi daha ziyade öğrencinin çalışkanlığı ve gerekli dersleri ve imtihanları vermesine bağlıdır. Gerekli dersleri okuyan ve sınavları başarıyla geçen öğrencilere, “temessük” denilen ve daha yüksek bir medreseye girmesini sağlayan mezuniyet belgesi verilirdi. Eğitim dili Arapça olmakla birlikte Türkçe kısmen açıklamalarda ve tartışmalarda kullanılıyordu. Medreselerde öğretim yöntemi esas olarak ezberciliğe dayanıyordu.⁷⁷¹ Bu medreselerde naklî ilimlerden fıkıh, kelam, hadis, tefsir ve usûl-i fıkıh; aklî ilimlerden ise mantık, belâgat (düzgün söz söyleme), lügat, nahiv (gramer), hendese (geometri), hesap, heyet (astronomi) ve felsefe gibi derslerin öğretildiği tahmin edilmektedir.⁷⁷²

Osmanlı medreselerinde eğitimi tek bir müderris vermekteydi. Bazılarında müderrisle birlikte müderris vekili de bulunmakta ancak ikisi aynı anda ders vermemekteydi. Bunların dışında medrese içerisinde muid ve mülazım gibi yardımcı

⁷⁶⁶ Pakalın, **Osmanlı Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.II, s.436

⁷⁶⁷ Ünal, **a.g.e.**, s.111

⁷⁶⁸ Mehmet İpşirli, “Medrese-Osmanlı Dönemi” **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.28, Ankara: TDV Yayınları, 2003, s.330

⁷⁶⁹ Pakalın, **Osmanlı Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.II, s.437

⁷⁷⁰ Halaçoğlu, **a.g.e.**, s.136-137

⁷⁷¹ Ünal, **a.g.e.**, s.114

⁷⁷² Halaçoğlu, **a.g.e.**, s.136-137

öğretim elemanları da bulunmaktaydı.⁷⁷³ Medreselerde eğitim kadrosunun dışında idari ve hizmet kadrosu da mevcuttu. İdari kadroda mütevellî ve ona bağlı kâtib, medreseye ait vakıf gelirlerini toplayan câbî, câbî kâtibi, mutemed ve noktacı (inzibat) bulunuyordu. Hizmet kadrosunda ise kütüphaneci, kapıcı, kandilci, temizlikçi, gibi görevliler bulunmaktaydı. Bu medreselerin masrafları için kurucusu ister bir devlet büyüğü isterse normal bir vatandaş olsun vakfiyeler bulunmaktaydı. Bu vakfiyelerde medresenin nasıl işleyeceği, öğrencilerin ve görevlilerin özellikleri ile alacakları para belirtilmekteydi.⁷⁷⁴

Medreselerin eğitimi, XVI. yüzyıla kadar intizamlı bir şekilde sürdürülürken, bu tarihten sonra bozulmaya başladı. Bu bozulma özellikle müderrisliklerin ve kadılıkların ehil olmayan kişilere rüşvet ve hatırla verilmesiyle başlamıştır.⁷⁷⁵ Medreselere en büyük darbe ise Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin, ulema çocuklarının daha anne karnındayken Allah tarafından okutulmuş gibi doğdukları ve bunlara bütün ilmiye yolunun açık olduğu, "beşik ulemalığı" sistemini getirmesiyle vurulmuştur.⁷⁷⁶ Medreselerin bu şekilde bozulması, medrese mezunlarının ilmi seviyesinin gerilemesine ve ister istemez o dönemlerde ilmi açıdan büyük gelişmelerin yaşandığı Avrupa'ya göre geri kalmasına sebep olmuştur.

XIX. yüzyıla gelindiğinde medrese ve Osmanlı geleneksel sınıf sisteminde ikinci kademeyi oluşturan, medreselerin ilmiye mensupları, Osmanlı Devleti'ndeki eski itibarlarını kaybetmişlerdir. Bunda medreselerin dayandığı vakıf kaynaklarının devlet tarafından denetim altına alınması, ilmiye sınıfının yönetim ve yargı yetkilerinden önemli bir kısmını kaybetmesi, bürokratların medrese dışında yetiştirilmesi ve eğitime ayrılan kaynakların yeni tarzda açılan mekteplere kayması etkili olmuştur.⁷⁷⁷

Tanzimat Dönemi'nde yöneticiler, enerjilerini yeni mekteplere harcarlarken, medreseler kendi hallerine bırakılmıştır. 1867 yılında on beş kişilik bir kurul toplanıp, medreseler için gerekli gördükleri bir raporu yöneticilere sunsalar da bu konuda ciddi bir

⁷⁷³ Ahmet Cihan, "Medreselerdeki Personel Çeşitliliği ve Sosyal Mobilizasyon", **Türkler**, C.15, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.26-27

⁷⁷⁴ Ünal, **a.g.e.**, s.108-115

⁷⁷⁵ Halaçoğlu, **a.g.e.**, s.136-138

⁷⁷⁶ Pakalın, **Osmanlı Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.II, s.437

⁷⁷⁷ Tekeli, **a.g.e.**, s.457

adım atılmamış ve bu durum sonraki dönemde de devam etmiştir.⁷⁷⁸ Dolayısıyla XIX. yüzyılda medreseler geleneksel ve geri kalmış eğitimlerine devam etmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren oluşturulan ve devletin en yaygın eğitim kurumu özelliğine haiz bulunan medreselerden, Tanzimat Dönemi'nde Ayıntab kazasında, salnamelerde verilen bilgiye göre 21 adet mevcuttur.⁷⁷⁹

XIX. yüzyılda Ayıntab'da faaliyet gösteren Zülkadiriye⁷⁸⁰ (Nasîreddin Mehmed Bey, Müftü) ve Sunguriye⁷⁸¹ medreseleri Osmanlı öncesinde kurulmuş olup XX. yüzyıla kadar eğitime devam etmiştir.⁷⁸² Osmanlı Dönemi'nde kuruluş tarihi bilinen (1548) en eski medrese ise Medrese-i Cedide (Şeyh Muhyiddin/Mehmed, Tahtani/Tahtalu) olup, bu okul yine XVI. yüzyılda kurulan Mihaliye, Bostancı, Ebu'l Hudazade (Ebulhüda) ve Yahşi Bey medreseleriyle birlikte sonuncusu dışında XX. yüzyıla kadar faaliyet yürütmüşlerdir.⁷⁸³

Evliya Çelebi, XVII. yüzyılda Mihaliye ve Tahtalu (Medrese-i Cedide) dışında meşhur olarak verdiği medreseler arasında Ali Neccar, Bali Paşa'nın Şeyh Medresesi (Şeyh Fethullah), Monla (Molla) Ramazan (Ramazaniye)⁷⁸⁴ ve Tabakhane Medreselerini saymaktadır.⁷⁸⁵ Evliya Çelebi'nin saydığı bu medreselerden Tabakhane dışındakilerin XIX. yüzyılda Ayıntab'da eğitim faaliyeti yürüttüğü bilinmektedir.⁷⁸⁶

⁷⁷⁸ Hüseyin Hatemi, "19. Yüzyılda Medreseler", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C.2, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s.502-503

⁷⁷⁹ **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, H.1284, s.136

⁷⁸⁰ 6 Aralık 1820 tarihinde Zulkadiriye medresesi ve mescidi hakkında mütevellilik kaydı bulunmaktadır. **BOA**, C.EV, 257/13147

⁷⁸¹ Medreseyle ilgili 6 Eylül 1823 tarihli belgede Sunguriye Medresesi ve Mescidine ait vakfa mütevellilik tevcih olunmuştur. **BOA**, C.MF, 87/4329

⁷⁸² Çam, "**Gaziantep'te Türk Mimarisi**", s.5; Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.668-669

⁷⁸³ Hüseyin Çınar, "Antep Şehrinde XVIII. Yüzyılda Kurulan Medreseler ve Vakıfları", Yusuf Küçükdağ (Ed.), **Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan Gaziantep**, Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Vakfı Kültür Yayınları, 1999, s.174; Çam, "**Gaziantep'te Türk Mimarisi**", s.5; Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.664-670

⁷⁸⁴ 4 Mart 1840 tarihli belgede Medresenin Şehreküstü Mahallesi'nde olduğu, Dayızade Ahmed Efendi tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır. **BOA**, C.MF, 91/4529

⁷⁸⁵ Evliya Çelebi, **Seyahatname**, s.354-355

⁷⁸⁶ Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.90,144; Çam, "**Gaziantep'te Türk Mimarisi**", s.5

Ayıntab'da XVIII. yüzyılda kurulan/kurulduğu tahmin edilen medreselerden ise Ayşebacı Cami, Sarı Hacı Ömer Ağa (Fethiye), Hüseyin Ağa⁷⁸⁷, Koca Nakıb (Hacı Mustafa Çelebi),⁷⁸⁸ Hacı Osman Ağa, Hüseyin Paşa⁷⁸⁹ ve Seyyid Ahmet Çelebi⁷⁹⁰ medreseleri XIX. yüzyılda da mevcut iken, Basmacızade, Müftü Mehmed Efendi ve Battalzade Mehmed Nuri Paşa isimlerindeki medreselerin bu yüzyıldaki durumları hakkında bilgi bulunmamaktadır.⁷⁹¹

XIX. yüzyılda ise incelediğimiz dönemin sonu olan 1876 yılına kadar Ayıntab'da kurulan ya da kaynaklarda adı geçen medreseler ise Çamurcu (Çamuşcu), Eyüboğlu Cami, Kozanlı Cami (el-Hac Mustafa)⁷⁹², Küşadiye, Osmaniye ve Nuri Mehmed Paşa (Nuriye)' medreseleridir.⁷⁹³ Bunlardan 1824 tarihinden sonra Nuri Mehmed Paşa (Nuriye) ⁷⁹⁴ medresesinin akıbeti hakkında bilgi bulunmadığından, bu medresenin Tanzimat Dönemi'nden hemen önce ortadan kalktığı düşünülmektedir. Tanzimat Dönemi'nde Ayıntab'da bulunan medreseler hakkında salnameler sadece sayı verirken, gerek tetkik eserlerin gerekse arşiv belgelerinin verdiği bilgiler sayesinde aşağıda tabloda gösterilen 21 medresenin faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır.⁷⁹⁵

⁷⁸⁷ 5 Temmuz ve 7 Ekim 1802 tarihli belgelerde, medresenin Tarla-yı atik Mahallesi'nde Nuri Mehmed Paşa Camii'nin bitişiğinde bulunduğu ve Kapucubaşı Nur Ali ağa oğlu Hüseyin Ağa tarafından inşa edildiği anlaşılmaktadır. **BOA**, C.MF, 131/6508; **BOA**, C.MF, 62/3078

⁷⁸⁸ 10 Şubat 1815 tarihli belgede, medresenin müderrisinin sahn itibar edilen ilmi payesinin hareket-i altmışlı derecesine terfi edildiği hükmü yer almaktadır. **BOA**, C.MF, 115/5735

⁷⁸⁹ 22 Aralık 1799 ve 2 Eylül 1808 tarihli belgelerde, medreseye müderris atandığı, 31 Mart 1858 tarihli belgede ise medresenin müderrisine zam yapıldığı bilgileri bulunmaktadır. **BOA**, C.MF, 77/3849; **BOA**, C.MF, 42/2098; **BOA**, MVL, 750/24

⁷⁹⁰ 1 Nisan 1832 tarihli belgede, Seydi Ahmed Medresesi'nde İbrahim Ağa'nın dokuz adet hücre ve bir adet dersane ve bir kütüphanesi vakfından meşrut vazife ile nısf hisse tedris cihetinin tevcih edildiği bilgisi bulunmaktadır. **BOA**, C.MF, 126/6270

⁷⁹¹ Çınar, **18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu**, s.37,218; Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.664-670

⁷⁹² Medrese için 28 aralık 1809 tarihinde sahn itibarı talebinde bulunulmuştur. **BOA**, C.MF, 32/1569

⁷⁹³ Çam, **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, s.90,664-670

⁷⁹⁴ 9 Kasım 1824 tarihli belgede, Tarla-yı Atik Mahallesi'ndeki Nuri Mehmed Paşa Camii ittisali Hasan Ağa'nın bina eylediği Nuriye Medresesi'ne müderris tayin edildiği bilgisi bulunmaktadır. **BOA**, C.MF, 119/5923

⁷⁹⁵ Medreseler hakkında ayrıca bkz. Cemil Cahit Güzelbey, "Eski Gaziantep Medrese ve Kütüphaneleri", **Başpınar Dergisi**, (44), 1943, s.12; Güçyetmez, "Gaziantep'teki Camiler, Mescidler ve Medreselerin İsimleri", s.19; Cemil Cahit Güzelbey, **Gaziantep'ten Kesitler**, Gaziantep: Ar Ajans, 1992, s.148-149

Tablo 16: Tanzimat Dönemi'nde Ayıntab'da Faaliyet Gösteren Medreseler

	Medresenin Adı	Bulunduğu Mevki	Kurulduğu Yüzyıl
1	Zülkadiriye (Nasireddin Mehmed Bey)	Düğmeci	XV. yy.
2	Sunguriye	Düğmeci	XVI. yy.
3	Medrese-i Cedide (Şeyh	İbn-i Şeker	XVI. yy.
4	Mihaliye	Kazaz	XVI. yy.
5	Bostancı Cami	Bostancı	XVI. yy.
6	Ebulhüda	Kurb-ı Tarla-yı Cedid	XVI. yy.
7	Ali Neccar	Ali Neccar	XVII. yy.
8	Bali Paşa (Şeyh Fethullah)	Kepenek	XVII. yy.
9	Monla (Molla) Ramazan (Ramazaniye)	Şhreküstü	XVII. yy.
10	Ayşebacı Cami	Savcılı	XVIII. yy.
11	Hacı Ömer Efendi (Fethiye)	Çukur	XVIII. yy.
12	Hüseyin Ağa	Tarla-yı Atik	XVIII. yy.
13	Koca Nakıb (Hacı Mustafa Çelebi)	Şhreküstü	XVIII. yy.
14	Hacı Osman Ağa	Seng-i Taviil	XVIII. yy.
15	Hüseyin (Hasan) Paşa	Ammu	XVIII. yy.
16	Seyyid Ahmet Çelebi	Şhreküstü	XVIII. yy.
17	Çamurcu (Çamuşçu)	Düğmeci	XIX.yy.
18	Eyüboğlu Cami	İbn-i Eyüb	XIX.yy.
19	Kozanlı Cami (el-Hac Mustafa)	Kozanlı	XIX.yy.
20	Küşadiye	İbn-i Şeker Mahallesi	XIX.yy.
21	Osmaniye	Tabakhane (Seferpaşa)	XIX.yy.

Ayıntab'daki bu medreseler, kurulduğu ilk yıllardan itibaren vakıflar aracılığıyla teşekkül etmiştir. 1869 Nizamnamesi ile de bu durum devam ederek, medreseler özel okul statüsünü korumuştur. Devlet bu dönemde yeni okulların kurulmasını üstlenirken, halkın desteğiyle Ayıntab'da gerek incelediğimiz dönemde gerekse sonrasında medreselerin kurulmuş olması halkın bu eğitim kurumuna yoğun ilgisinin devam ettiğini göstermektedir. Bu okullardan mezun olanların istihdam alanları daralmasına rağmen, incelenen dönemin sonrasında açılmış olan beş medrese ile bu yüzyılda toplam on adet medresenin faaliyete geçmesinin nedenleri üzerine fikir yürütecek olursak; Islahat Fermanı sonrasında gayrimüslim okullarında yaşanan hızlı artışa karşılık, Müslüman gençlerin eğitilmesi amacına yönelik bir önlem ile ülkede batı tarzında açılan okulların dinden uzaklaşma

şeklinde düşünülüp, buna karşı bir tepki olarak Müslüman halkın, din eğitimi veren bu geleneksel okulları açmış olduğu söylenebilir.

2.4.1.2. Gayrimüslim Okulları

Osmanlı toprakları üzerinde önce gayrimüslim toplulukların açtıkları ve giderek yabancı devletlerin himayesi altına giren ve zamanla doğrudan yabancı devletler tarafından açılan okullara azınlık okulları denilmektedir.⁷⁹⁶ Önceleri cemaat okulları olarak açılan bu okullar, devletin güçlü olduğu dönemlerde pek sorun çıkarmazken, özellikle Fransız İhtilalinden sonra artan milliyetçilik akımı ve yabancı devletlerin bu okulları kullanarak Osmanlının içişlerine karışmaları neticesinde, XIX. yüzyılda sorun teşkil etmeye başlamıştır.⁷⁹⁷ Gayrimüslimler, XIX. yüzyılın ortalarına kadar kiliseleri tarafından açılan okullarda eğitim görürlerken, yapılan müdahaleler neticesinde 1856 Islahat Fermanı ile birlikte kendi okullarını açma ve bunları geliştirme hakkına sahip olmuşlardır.⁷⁹⁸

Osmanlı Devleti, azınlık okullarının sakıncalarından dolayı, 1869'da çıkardığı Maarif Nizamnamesi ile bu okulların denetim işini çözmeye çalışmıştır.⁷⁹⁹ Nizamnamenin 129. ve 130. maddeleri bu konuyu düzenlemektedir. Bu maddelere göre azınlıklar, kurucuları ister Devlet-i Aliye isterse yabancı devlet tebaası şahıslar olsun, okulun masrafları kurucuları veya vakıflar tarafından karşılanacak şekilde ücretli veya ücretsiz okullar açabilecektir. Bu mekteplerin açılışında öncelikle öğretmenlerde Maarif Nezareti veya mahalli maarif idaresi tarafından verilen şهادetname bulunması gerekmektedir. Okullarda adaba ve politikaya aykırı derslerin okutturulmaması için okutulacak derslerin cetveli ve derslerin kitapları, Maarif Nezareti veya mahalli maarif idaresi ve taşrada vali tarafından tasdik edilecek ve ruhsat verilecektir. Bu şartların yerine getirilmemesi durumunda okulun açılmasına izin verilmeyeceği gibi açıldıktan sonra uymayan okullar da

⁷⁹⁶ Azınlık okulları hakkında detaylı bilgi için bkz. Nurcan Kaya ve Selçuk Akşin Somel, **Geçmişten Günümüze Azınlık Okulları: Sorunlar ve Çözüm Önerileri**, İstanbul: Tarih Vakfı, 2013; M. Hidayet Vahapoğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar**, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1990; Cemil Koçak, "Tanzimat'tan Sonra Özel ve Yabancı Okullar", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s.485-494

⁷⁹⁷ İlknur Haydaroglu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar", **Türkler**, C.14, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, ss.181-182

⁷⁹⁸ Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s.103

⁷⁹⁹ Haydaroglu, **a.g.e.**, s.181-182

eğitim faaliyetinden men edilecektir (Madde 129). Öğrencilerin uygunsuz davranışları ve tembellikleri nedeniyle dövülmeleri yasaktır (Madde 130).⁸⁰⁰

Osmanlı topraklarında misyonerler tarafından açılan okullarda verilen eğitimin oldukça kaliteli olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin XIX yüzyılda Protestanlara ait Maraş'taki Yüksek İlahiyat Okulu, Ayıntab'daki yüksek dereceli okuldan öğrenci almaktadır. Burada yüksekokuldan mezun olanların tekrar bir yüksekokulda okumaları söz konusudur. Ayrıca bu okulların dini okullar olduğu söylenmesine karşılık, verilen dersler tamamen modern bir niteliğe sahiptir. Okullarda verilen dersler arasında Arapça, Türkçe, Fransızca, İngilizce, Yunanca, İtalyanca, matematik, fotoğraf tekniği, coğrafya, topografya gibi dersler bulunmaktadır. Bu da misyonerlerin siyasi ve ekonomik çıkarlar doğrultusunda öğrencilerin, buldukları yöreyi her açıdan iyi tanıyıp, istenilen hizmeti veya görevi yerine getirebilmeleri yönünde eğitildiklerini akla getirmektedir.⁸⁰¹

2.4.1.2.1. Amerikan Okulları

Ayıntab'da Amerikalılar tarafından kurulan ilk mektep, Kurb-ı Zincirli Mahallesi'nde 1847 yılında Amerikalı Misyoner Dr. Azariah Smith tarafından, 6 öğrenci ile eğitime başlamış olan ve daha sonra öğrenci sayısı yaklaşık 250'lere ulaşan Amerikan İlkokulu'dur. Sadece erkek öğrencilerin eğitim aldığı bu okul, salnamelerde "Kurb-ı Zincirli'de zükûr (erkek) Protestan Mektebi" adı ile geçmektedir.⁸⁰²

Osmanlı'nın birçok yerinde olduğu gibi⁸⁰³ Ayıntab'da da Amerikalılar tarafından açılan bu okulda, Ermeni erkek çocukları modern eğitim bilgilerini öğrenmekteydiler. Zamanla kız çocuklarının da okula gitmesi istenmiştir. Ayıntab'daki Ermeniler, çok memnun oldukları bu okullarda kızların da eğitim alması amacıyla yaptıkları başvuru⁸⁰⁴ ve bu konudaki çalışmalar sonucunda Amerikan Kızlar Okulu, American Board of Commissioners for Foreign Missions'dan (ABCFM) Bayan Progis tarafından bugünkü

⁸⁰⁰ Başbakanlık DAGM, a.g.e., s.116-117

⁸⁰¹ Haydaroğlu, a.g.e., s.182-183

⁸⁰² Barlas, **Gaziantep Tıp Fakültesi ve Azınlık Okulları**, s.49; **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, H.1326, s.234

⁸⁰³ Osmanlı Devleti'nde açılan Amerikan okulları hakkında detaylı bilgi için bkz. İlnur Polat, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Açılan Amerikan Okulları Üzerine Bir İnceleme", **Belleten**, LII(203), s.627-652

⁸⁰⁴ Seçil Akgün, "Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesinde Rolü", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, (1), 1988, s.7

Amerikan Hastanesi binasında faaliyete başlamıştır. Okulun müdürlüğünü, hastane müdürü Dr. Merrill'in eşi, Bayan Merrill yapmıştır. Beşi Türk, dördü Amerikan uyuğuna mensup toplam dokuz bayan öğretmeni bulunan okulun yaklaşık 100 kadar öğrencisi bulunmaktaydı.⁸⁰⁵

ABCFM tarafından 1868 yılında Kolej Tepe'de biri erkeklere diğeri kızlara mahsus olmak üzere iki adet de kolej açılmıştır.⁸⁰⁶ Bu okulların her birinde yaklaşık 150-200 civarında öğrenci bulunmaktaydı. Bu iki kolejin kurulmasından kısa bir süre sonra 1871-72 yılında Amerikalılar tarafından Kayacık Mahallesi'nde açılan tek rüşdiye (Ortaokul) olan Amerikan Rüşdiyesi, kolejin yüksek kısımlarına İngilizce bilen öğrenciler yetiştirmek amacıyla kurulmuştur. Kız ve erkeklerin ayrı sınıflarda ders gördüğü bu okulda ilk başlarda toplam 300 civarında öğrenci bulunurken⁸⁰⁷, kısa bir süre sonra sayı iki katına çıkmıştır. Ayrıca rüşdiye statüsünde bu okulun tek olması sebebiyle de diğerk okullara nazaran öğrenci sayısı bakımından en kalabalığı olduğu görülmektedir.⁸⁰⁸

Amerikalılar tarafından açılan ilk, orta ve lise okulları dışında açılan en önemli okul Merkez Türkiye Yüksek Okulu (Central Turkey High School) veya Merkezi Türkiye Koleji (Central Turkey College)⁸⁰⁹ olarak adlandırılan okul olmuştur. Bölgede misyonerlik faaliyetleri sonucunda zamanla sayıları artan Protestan cemaati, burada bir yüksekokulun açılması talebinde bulunmuşlardır. Bu dönemde ABCFM tarafından Beyrut'ta bir sağlık koleji bulunmaktaydı. 1850 yılında Zenob Verjebet, Ayıntab'da Beyrut'a bağlı bir sağlık kolejinin açılması için görevlendirildi. Ancak bu konudaki asıl gelişme Kilikya Ermeni Protestan Birliği tarafından 1870 yılında okulun açılması için ABCFM'ye resmen başvurması sonucunda gerçekleşti. Misyoner Tillman C. Trowbridge, 1871 yılında

⁸⁰⁵ Barlas, **Gaziantep Tıp Fakültesi ve Azınlık Okulları**, s.46

⁸⁰⁶ Salnamelerde okulların isimleri sadece Protestan Mektebi şeklinde geçmekte ve okullarda kızların mı yoksa erkeklerin mi eğitim aldığı, öğrenci sayısının kaç olduğu yazıldıktan sonra buldukları mevkilerin bilgisi yer almıştır. Dolayısıyla okulların buldukları mevkilerden, bu konuda yapılmış olan çalışmalardaki okul adlarının hangi okula karşılık geldiği tespit edilebilmektedir. Bkz. **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, H.1321, s.233

⁸⁰⁷ Barlas, **Gaziantep Tıp Fakültesi ve Azınlık Okulları**, s.45-48

⁸⁰⁸ **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, H.1321, s.233

⁸⁰⁹ Kolejın açılışından 1915 yılına kadar geçen yaklaşık 40 yıllık süreçte bu kurum için 280.000 dolar harcanmış ve mülkün 1915 yılındaki değeri de 116.000 dolar olarak tespit edilmiştir. Bu rakamlar Osmanlı Devleti içerisinde faaliyet gösteren diğerk Amerikan kurumları için yapılan harcama ve bunların değerleriyle karşılaştırıldığında, Ayıntab'daki kolejın ilk sıralarda geldiği anlaşılmaktadır. Bkz. Melek Öksüz, "Osmanlı Topraklarında Hukuki Statü Arayışı ve Varlık Mücadelesinde Amerikan Kurumları", **History Studies**, 2(1), 2010, s.147-187

ABCFM'nin dış ilişkiler sekreterini bu konuda ikna etmesinin ardından,⁸¹⁰ açılması planlanan Yüksek Okul ve Tıp Bölümünün yönetim esasları, Amerikan Board Misyoner Şirketi'yle yapılan antlaşma ile belirlenmiştir. Bu antlaşma şöyledir:⁸¹¹

1- Kolej ve Yüksek Okul yönetim kurulu, sekiz kişi olacak ve bunlardan dört tanesi yerli Protestan Ermeniler arasından seçilecektir.⁸¹²

2- Yüksek Okul hakkındaki rapor ve dilekçelerin birer örneği, Boston Misyon Merkezi'ne ve Kilikya İttihadı'na gönderilecektir.

3- Eksikler, Kilikya İttihadı tarafından tamamlanacaktır.

4- Yıllık safi gelir, öğretim üyeleri arasında pay edilecek, zarar ziyan Amerika Birleşik Devletleri tarafından karşılanacaktır.

5- Yirmi beş yıllık geçiş devresinden sonra Yale Üniversitesi ile Profesör mübadelesi yapılacaktır.

6- Öğretmenlerin aylıkları ve her türlü ihtiyaçları, Board Misyon Şirketi tarafından tespit edilip, karşılanacaktır.

Yapılan bu antlaşmanın ardından okulun yapılacağı yer (Bugünkü Kolej Tepe) tespit edildikten sonra yardımlar toplanmış ve binanın inşaatına başlanmıştır. İnşaat henüz devam ederken 1874 yılında okul eğitime başlamış ve 1876 yılında tüm bölümler eğitim faaliyetine resmen başlamıştır.⁸¹³

Okulun açılışından hemen sonra Osmanlı kaynaklarına yansıyan bilgilere göre, bu okulda, tıp da dahil olmak üzere her türlü ilim ve fenn okutulmakta olup, tıp bölümünün

⁸¹⁰ Güllü, a.g.e., s.131-132; AYTEKİN, a.g.e., s.192

⁸¹¹ Barlas, **Gaziantep Tıp Fakültesi ve Azınlık Okulları**, s.21

⁸¹² Diğer dördü ise misyonerlerden olacaktır. Bkz. Güllü, a.g.e., s.132

⁸¹³ Barlas, **Gaziantep Tıp Fakültesi ve Azınlık Okulları**, s.22-23

dışında eczacılık, dişçilik, ekonomi, edebiyat ve matbaacılık bölümleri de bulunmaktaydı.⁸¹⁴ Bu okulda 600'e yakın öğrenci eğitim almaktaydı.⁸¹⁵

Özellikle kolejde verilen eğitim göz önünde bulundurulduğunda, Ayıntab'da gayrimüslimlerin, Müslümanlara nazaran kısa bir süre zarfında eğitimde oldukça yüksek bir seviyeye ulaştıkları anlaşılmaktadır.

2.4.1.2.2. Ermeni Okulları

Ermeniler tarafından Ayıntab'da açılan ilk mektep Nersisyan Milli Okulu olmuştur. Aşağı Mekteb olarak da adlandırılan okul, ilk ve orta kısımlardan oluşmaktaydı. Okulun açılış tarihi kaynaklarda 1847 veya 1848 olarak verilmektedir.⁸¹⁶ Çukur Mahallesi'nde bulunan bu okulun öğrenci sayısı yıllara göre yaklaşık 200-400 arasında değişmekteydi.⁸¹⁷

Çukur Mahallesi'nde 1849 yılında kurulan diğer bir Ermeni Okulu ise Hersisyan Okulu'dur. Bu okulun da, Nersisyan Okulu gibi, ilk ve orta kısımları bulunmakla birlikte ilk kısmı Çukur, orta kısmı ise İbn-i Eyüb Mahallesi'nde bulunmaktaydı. Hersisyan Okulu'nun öğrenci sayısı da önceleri yaklaşık 50 iken, sonradan 600 civarına ulaşmıştır.⁸¹⁸

İncelediğimiz dönemin sonunda eğitimine başlayan Hayganuşyan Okulu, Hayik Zimmiyan Mahallesi'nde Ermeni kızlarına eğitim vermek amacıyla Bayan Schneider ve Proctor ile Nicolas Nazaretian'ın öncülüğünde kurulmuştur.⁸¹⁹ İlk, orta ve lise kısımları olan okulun ilk başta kız kısmı 1876 yılında eğitime başlarken, daha sonra 1884 yılında erkek kısmı da oluşturulmuştur.⁸²⁰ Fakat Barlas, okulun açılışını 1876 olarak verirken, Sarafian, 1878 olarak vermekte ve ilk olarak 1882'de kızlara diploma verildiğini belirtmektedir. Ayrıca, okulun masraflarını karşılamak için öğrencilerden küçük miktarda ücret alınırken, okulun asıl ihtiyacının Milet Hanı'ndan gelen gelirlerden karşılandığı ifade

⁸¹⁴ Aytakin, **a.g.e.**, s.192

⁸¹⁵ **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, H.1300, s.81

⁸¹⁶ Barlas ve onun çalışmasından yararlanan Aytakin 1847 olarak verirlerken, Sarafian ve ondan yararlanan Güllü ise 1848 olarak vermektedirler. Barlas, **Gaziantep Tıp Fakültesi ve Azınlık Okulları**, s.52; Aytakin, **a.g.e.**, s.194, Sarafian, **a.g.e.**, s.83; Güllü, **a.g.e.**, s.94

⁸¹⁷ **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, H.1326, s.234; Barlas, **Gaziantep Tıp Fakültesi ve Azınlık Okulları**, s.52

⁸¹⁸ **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, H.1326, s.234; Barlas, **Gaziantep Tıp Fakültesi ve Azınlık Okulları**, s.53

⁸¹⁹ Sarafian, **a.g.e.**, s.88; **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, H.1326, s.234

⁸²⁰ Barlas, **Gaziantep Tıp Fakültesi ve Azınlık Okulları**, s.53

edilmektedir.⁸²¹ Ancak bu konudaki vakfiye kaydında, Ermeni milleti kilisesi vakfına ait olan, Milet Hanı'nın tamamı ve hanın yukarısında bulunan kahvehanenin yarı hissesinden elde edilen gelirlerin, Arz-ı Millet Mektebi'nin tamir ve bakımı, mektep hocalarının maaşlarının ödenmesi ve okulun ihtiyaç duyduğu malzemelerin karşılanması için sarf edileceği bilgisi yer almaktaydı.⁸²² Dolayısıyla okulun açılış tarihi 1876 olarak kabul edilse dahi vakfiyenin 07 Rabiulevvel/24 Nisan 1874 yılına ait olması ve okuldan millet mektebi olarak bahsedilmesinden, han ve kahvehanenin gelirlerinin bu okul için değil, Nersisyan Millet Mektebi için vakfedildiği anlaşılmaktadır. Okulun öğrenci sayısı yıllara göre yaklaşık 300-500 arasında değişmektedir.⁸²³

2.5. Sağlık

Osmanlı Devleti'nde sağlık sorunları her dönem önemini korumakla birlikte, XIX. yüzyıl öncesinde sosyal yardım kurumu olarak benimsenen sağlık kuruluşları, devletin resmi yükümlülüğünde olmayıp, vakıflar aracılığıyla teşekkül eden hayır kurumları şeklinde oluşturulmuştu. Ancak sağlık konusu XIX. yüzyıla birlikte devlet sorumluluğu altında yeniden düzenlenmeye başlanmıştır.⁸²⁴ Osmanlı Devleti'nde hemen her konuda olduğu gibi sağlık konusunda da alınan önlemler ilk önce başkentte gerçekleşmiş, bu önlemler daha sonra taşrada uygulanmaya çalışılmıştır. XIX. yüzyılın başlarında tüm Asya ve Avrupa'yı tehdit eden salgın hastalıklar yaşanmış ve bu salgınlar, Batı'da gelişen bilimsel çalışmalar çerçevesinde alınan tedbirler ile önceki dönemlere nazaran az da olsa önlenebilmiştir. Diğer taraftan bu yüzyılın başlarında tıp alanında önemli gelişmeler gerçekleşmiş ve kimyasal ilaçlar tedavilerde kullanılmaya başlanmıştır.⁸²⁵

III. Selim döneminin sonlarında tıbbın çağdaştırılması amacıyla adımlar atılmış ve hem donanmanın hem de tüm ülkenin hekim ihtiyacının karşılanması amacıyla bir Tıbhane inşasına başlansa da padişahın tahttan indirilmesi sonucu bu adım akim kalmıştır. Bu konudaki asıl büyük atılımlar II. Mahmut döneminde gerçekleşmiş ve 1827 yılında

⁸²¹ Sarafian, **a.g.e.**, s.88

⁸²² **GSS**, No: 148, s.182-183

⁸²³ **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, H.1326, s.234; Barlas, **Gaziantep Tıp Fakültesi ve Azınlık Okulları**, s.54

⁸²⁴ Yavuz Yıldırım, "Batılılaşma Döneminde Osmanlı Sağlık Kuruluşları", **ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi**, 8(2), 1988, s.123; Erdem Aydın, "19.Yüzyılda Osmanlı SağlıkTeşkilatlanması", **OTAM**, 15, 2004, s.185-207

⁸²⁵ Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, s.304

Müslümanlardan tabib ve cerrah yetiştirmeyi amaçlayan, Tıbhane-i Amire ve Cerrahhane-i Mamure (Mekteb-i Tıbbiye) açılmıştır.⁸²⁶

Bu mektebin açılmasından hemen sonra 1828-31 ve 1834 yıllarında yaşanan salgın hastalıklar ülkede hızla yayılmıştır. Alınan geleneksel önlemler yeterli olmayınca,⁸²⁷ salgın ve bulaşıcı hastalıkların yayılmasını önlemek amacıyla Batıdaki yöntemlerin uygulanması zorunlu hale gelmiş, bu nedenle de Karantina Örgütü kurularak, karantina uygulamasına karar verilmiştir.⁸²⁸ Halk sağlığını korumak amacıyla 1831 yılında Rusya’da yaşanan kolera salgını üzerine İstanbul Boğazı’nda ve 1835 yılında Akdeniz üzerinden gelen salgın sonucunda Çanakkale’de uygulanan geçici karantinalar sonrasında ülkeyi bulaşıcı ve salgın hastalıklara karşı korumak amacıyla bu alandaki ilk kurum olan Meclis-i Tahaffuz (Karantina Meclisi), 1838 yılında resmiyet kazanmıştır.⁸²⁹

Osmanlı Devleti’nde genel sağlığa yönelik ilk nizamname 1860 yılında eczacılar hakkında olan Beled-i İspençiyarlık Sanatının İcrasına Dair Nizamname olmuştur. Eczacılarla ilgili bir diğer nizamname ise 1869 yılında çıkarılmıştır.⁸³⁰ Ertesi yıl ülkede mesleki ehliyet ve nitelikleri belirsiz olan tıp alanındaki çalışanları denetim altına almak ve bu alandaki imkanları tespit etmek amacıyla Tababeti Belediye İcrasına Dair Nizamname çıkarılmıştır. Bu nizamnameyle birlikte Mekteb-i Tıbbiye Nezareti, taşrada hekim bulundurmak amacıyla belediyelerde hekim istihdam edilmesine çalışmıştır.⁸³¹ Ayrıca bu nizamname ile Mekteb-i Tıbbiye veya yabancı tıp okullarından diploması olmayanların hekimlik yapamayacakları hükme bağlanmıştır.⁸³²

Her belediyede hekim istihdam edilmesi, ülkede çok sayıda hekime ihtiyaç duyulması anlamına geldiğinden, 1866 yılında Askeri Tıp Mektebi’nin dışında sivil bir

⁸²⁶ Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s.146

⁸²⁷ Çadircı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, s.305

⁸²⁸ Erdem Aydın, **a.g.e.**, s.189

⁸²⁹ Nuran Yıldırım, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Koruyucu Sağlık Uygulamaları”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C.5, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s.1320-1324; Necati Çavdar ve Erol Karcı, “XIX. Yüzyıl Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması’na Dair, Bibliyografik Bir Deneme”, **Turkish Studies**, 9(4), 2014, s.258; Gülden Sarıyıldız, “Karantina Meclisinin Kuruluşu ve Faaliyetleri”, **Bellekten**, LVIII(222), 1994, s.329-376

⁸³⁰ Nuran Yıldırım, **a.g.e.**, s.1320-121

⁸³¹ Erdem Aydın, **a.g.e.**, s.190-199

⁸³² Nuran Yıldırım, **a.g.e.**, s.1321; Detaylı bilgi için ayrıca bkz. Milli Savunma Bakanlığı, **Osmanlı Döneminde Askeri Okullarda Eğitim**, Ankara: Milli Savunma Bakanlığı, 2000; Ali Akyıldız, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836 - 1856)**, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993

okulun açılmasını zorunlu kılmış ve bu tarihte Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye açılarak bu ihtiyaç karşılanmaya çalışılmıştır. Açılan okul henüz mezun vermeden 1871 yılında çıkarılan İdare-i Umumiye-i Tıbbiye Nizamnamesi ile Osmanlı Devleti, “memleket tabibi” adıyla il ve ilçelerde hekim görevlendirilmesi için karar almıştır.⁸³³ Aslında ülkedeki hekim sıkıntısı çok daha önceleri fark edilmiş ve bu konuda önlemler alınmaya çalışılmıştır. Öyleki, 09 Cemazeyilevvel 1265/02 Nisan 1849 tarihli belgeden anlaşıldığına göre, padişahın iradesi ve baştabibin görüşü alınarak bir nizamname hazırlanmıştır. Nizamnameye göre, memlekette hekim az olduğundan tabibliğe istekli olanların İstanbul’a giderek imtihana katılmaları istenmiştir. Hükümet tarafından görevlendirilen tabiblerin, maaşlarına kanaat ederek fakir halktan para talep etmemeleri buyurulmuştur.⁸³⁴

Ayrıca 1871 nizamnamesi ile belediye eczaneleri teşekkül etmiş ve idare şekli tespit edilmiştir.⁸³⁵ Belediyelerde eczanelerin oluşturulmasıyla birlikte Osmanlı Devleti’nde ilk belediye sağlık örgütü kurulmuştur. Bu konuda 1876 yılında bir de Belediye Eczahaneleri İdaresi Nizamnamesi çıkarılmıştır.⁸³⁶ Osmanlı Devleti bu uygulamalarla birlikte, halk sağlığı veya koruyucu sağlık hizmetlerinin sistemli bir uygulama haline gelmesini amaçlamıştır.

Tanzimat Dönemi’nde sağlık alanında meydana gelen yukarıdaki gelişmelerin Ayıntab’a ilk yansımasından biri bölgede faaliyette bulunan, Merkezi Amerikan Misyonu Derneği kurucusu Dr. Azariah Smith tarafından başlatılmıştır. Smith, 1847-48 yıllarında Ayıntab’da bir Protestan Kilisesi ile Öksürük Deliği (bugünkü Amerikan Hastanesinin bulunduğu tepe/Kolej Tepe) denen tepede bir hastane kurarak bölgede daha etkili olunabileceğini düşünmüştür. Smith’in bu düşüncesi Amerika’daki Yale Üniversitesi tarafından olumlu karşılanmıştır.⁸³⁷ Amerikalı misyonerler, kurmayı planladıkları hastane aracılığıyla, o dönemlerde yetersiz olan sağlık hizmetlerinin de etkisiyle hem bölge halkı hem de yönetim tarafından sempati kazanmayı amaçlamışlardır. Bu düşüncelerinde haklı oldukları hastanenin açılması sürecinde meydana gelen olaylardan anlaşılmaktadır.⁸³⁸

⁸³³ Nuran Yıldırım, **a.g.e.**, s.1321

⁸³⁴ **GSS**, No: 144, s.252-253

⁸³⁵ Erdem Aydın, **a.g.e.**, s.190-199

⁸³⁶ Nuran Yıldırım, **a.g.e.**, s.1321

⁸³⁷ Barlas, **Gaziantep Tıp Fakültesi ve Azınlık Okulları**, s.18-19

⁸³⁸ Güllü, **a.g.e.**, s.153

Yirmi üç kilise temsilcisi ile Amerikan Board Şirketi temsilcisi misyoner M. Clank'ın katıldığı 1871 tarihinde düzenlenen Adana'daki kongrede, Ortadoğu'da kurulması kararlaştırılan kolej ve yüksekokul için en iyi teklifi veren şehirde hastanenin kurulması kararlaştırılmıştır. Maraş ve Behisni bu amaçla 1.600 altın lira vermeyi taahhüt etmelerine karşın Ayıntablılar, binanın yerini, yapımını, her türlü teferruatını ve öğretim masraflarının yarısını karşılamayı taahhüt etmeleri üzerine hastanenin Ayıntab'da açılmasına karar verilmiştir. Ayıntab eşraflarından Kethudazade Taha (Göğüş) Efendi'nin mülkiyetinde bulunan araziden 100 dönümü okul yapılması için bağışlanmış ve inşaat 1871 senesinde başlanarak, 1876 yılında tamamlanmış,⁸³⁹ ancak hastanenin hizmete girmesi 1878 yılını bulmuştur. Türkler tarafından hastane açılması ise ancak yüzyılın sonlarında gerçekleştirilmiştir.⁸⁴⁰

Sağlık alanında meydana gelen gelişmelerden bir diğeri de eczanelerin açılması olmuştur. Ayıntab'da eczacılık faaliyetleri iki döneme ayrılmaktadır. Bunlardan ilki diplomasızlar olarak adlandırılan 1820-1870 yılları arası dönemdir. İkincisi ise 1870 sonrası olan diplomalılar dönemidir.⁸⁴¹ 1871 yılında çıkarılan İdare-i Umumiye-i Tıbbiye Nizamnamesi gereğince, belediyelerde açılacak olan eczaneler, diploması olan bir eczacının idaresinde ve memleket tabiplerinin denetimi altında bulunacaktı.⁸⁴² Diploma şartı, şahıslar tarafından kurulan eczanelerde görev yapan eczacılar için de geçerli olmuştur. Bu dönemde Ayıntab'da Amerikan Kolejinde eğitim alan birçok Ermeni vatandaşı, Beyrut Amerikan Külliyesinde tıp ve eczacılık eğitimlerini tamamlayarak, Ayıntab'da eczane açmışlardı. İncelediğimiz dönemden Osmanlının sonuna kadar geçen sürede Ayıntab'da biri Amerikan Hastanesi eczanesi, sekizi Ermenilere ait olan toplam dokuz eczane açılmıştır.⁸⁴³

Bunların dışında yine nizamname gereğince Ayıntab'da bir de belediye eczanesi bulunmaktaydı. Belediye eczanesinde gerekli olan ilaç ve malzemeler, bedelleri belediye tarafından karşılanmak üzere İstanbul'daki merkez eczaneden karşılanmaktaydı. Sosyal devlet anlayışı gereğince fakirlere verilen reçetelerden, doktor tarafından onaylandığı

⁸³⁹ Uğuroğlu Barlas, "Gaziantep Tıp Fakültesi Tarihi", **Gaziantep Kültür Dergisi**, (23), Gaziantep, 1959 s.9

⁸⁴⁰ Güllü, **a.g.e.**, s.153

⁸⁴¹ Uğuroğlu Barlas, "Gaziantep'te Eczacılık", **Gaziantep Kültür Dergisi**, (10), Gaziantep, 1957, s.19

⁸⁴² Erdem Aydın, **a.g.e.**, s.198

⁸⁴³ Barlas, "**Gaziantep'te Eczacılık**", s.19

takdirde, ücret alınmamakta sadece maddi durumu iyi olanlardan ücret tahsil edilmekteydi.⁸⁴⁴

Ayıntab'da açılan kolejlerde genellikle Ermeni vatandaşları eğitim almış ve Müslümanlar buraya ilk başlarda rağbet göstermemişti. Bunun sonucunda her dönem itibarlı mesleklerden olan doktorluk ve eczacılık hizmetleri Ayıntab'da genellikle Ermeniler tarafından karşılanmıştır. Belediye tarafından istihdam edilen doktor ve eczacılar da genellikle Ermenilerden oluşmuştur. Örneğin 1873 yılında belediye tabibi Kevork Efendi'dir.⁸⁴⁵ Ancak dönemin şartlarından dolayı belediye her zaman doktor istihdam edememiş, böyle zamanlarda bu hizmeti eczacı olan vekiller yürütmüştür. Örneğin, uzun yıllar Eczacı Artin Efendi belediyede tabib vekilliği, daha sonra belediye eczacısı olarak görev yapmıştır.⁸⁴⁶ Fakat Nizamname, eczacıların diploma sahibi olmasını öngörmesine rağmen Artin Efendi diplomasız bir eczacıdır. Muhtemelen bu dönemde yeterli elemanın olmayışı dolayısıyla yöneticiler, Artin Efendi'nin Ayıntab'da isim yapmış bir eczacı ve itibar sahibi olmasından bu durumu önemsememişlerdir.⁸⁴⁷

Ayıntab'da koruyucu sağlık hizmetlerine yönelik uygulama ise karantina konusunda olmuştur. Karantina, bulaşıcı ve salgın hastalıklardan herhangi birinin görüldüğü bir ülkeden gelen yolcu ve eşyaların, ülkeye girmeden ve ülke halkıyla temas etmeden evvel tespit edilen yerde veya gemilerinde belirli bir süre tecrit edilerek uygulanan sağlık önlemlerine denilmektedir. Tahaffuzhane ise memlekete dışarıdan gelebilecek bulaşıcı ve salgın hastalıklara karşı, memleketi korumak amacıyla oluşturulmuş kuruma verilen isimdir.⁸⁴⁸

Kurulan Meclis-i Tahaffuz, taşraya karantina işleriyle ilgilenmek için memurlar atamıştır. Ticaretin yoğun olduğu ve dışarıdan çok fazla tüccar ve malın geldiği Ayıntab'a da bu iş için memurlar atandığı anlaşılmaktadır. Atanan bazı memurların görevlerini layıkıyla yerine getirmedikleri 1265/1848 tarihli belgede ifade edilmiştir. Bu belgeye göre, Ayıntab karantina müdürü, usul-i sıhhiyeye aykırı davrandığından dolayı azledilip yerine Meclis-i Tahaffuz tarafından başka bir görevli atanmıştır. Ayrıca Meclis-i Tahaffuz bu

⁸⁴⁴ Erdem Aydın, **a.g.e.**, s.198

⁸⁴⁵ **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, H.1299, s.75

⁸⁴⁶ **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, H.1307, s.115

⁸⁴⁷ Barlas, "**Gaziantep'te Eczacılık**", s.19

⁸⁴⁸ Nuran Yıldırım, **a.g.e.**, s.1322-24

tarikhlerde Ayıntab ile birlikte Haleb ve Birecik'te bulunan karantina müdür ve tabiblerinin maaşlarına zam yaparak, Ayıntab ve Birecik'in müdür ve tabiblerinin maaşını bin, Haleb'tekileri bin iki yüz kuruşa yükseltmiştir (16 Receb 1264/18 Haziran 1848).⁸⁴⁹

Tam da bu tarihlerde Osmanlı Devleti'nde yaşanan kolera salgını Ayıntab'da da baş göstermiş ve 1847-1849 tarihleri arasında etkili olurken, 1849'un Ocak ayından itibaren ortadan kalkmıştır.⁸⁵⁰ Bu dönemde salgının yayılmasını engellemek amacıyla da karantina uygulaması gerçekleştirilmiştir.⁸⁵¹ Ancak belgelerde salgının boyutu hakkında bilgilere ulaşılamamıştır.

XIX. yüzyılın başından itibaren zaman zaman ortaya çıkan ve Hindistan kaynaklı olan kolera salgını, Osmanlı toplumu arasında büyük huzursuzluk ve korkulara sebep olurken, hastalıktan kaynaklanan ölümlerin Allah'ın takdiri olduğunu ileri sürerek bunu kaderle özdeşleştirip, alınan tedbirlere karşı gelenler de olmuştur.⁸⁵² Ayıntab'da da böyle düşünen bir grup karantina memurlarına saldırmıştır. 03 Şevval 1264/02 Eylül 1848 tarihli belgeden anlaşıldığı kadarıyla, Haleb Valisi'nin, Ayıntab Kaymakamı Faik Efendi'ye yazdığı buyrultuda, bir takım ehl-i fitne ve münafığın, insanları tahrik ederek, sağlık için gerekli bulunan karantinahaneye ve memurlara saldırdıkları belirtilmekteydi. Bu nedenle bu işin tahkiki ve faillerin yakalanarak cezalandırılması için Vilayet Kethudası Hacı Hasan Efendi ve Haleb Meclisi üyelerinden Takiyüddin Efendi'nin görevlendirildiği de ifade edilmekteydi.⁸⁵³ Bu belgeden de anlaşıldığı üzere devlet yöneticileri bir taraftan salgın hastalıklar ile mücadele ederken, diğer taraftan sağlıklarını korumaya çalıştıkları bazı kimselerle de mücadele etmek zorunda kalmışlardır.

⁸⁴⁹ BOA, İ.DH, 165/8662; BOA, C.SH, 23/1128

⁸⁵⁰ Mesut Ayar, **Osmanlı Devletinde Kolera İstanbul Örneği (1892-1895)**, İstanbul: Kitabevi, 2007, s.23-24; Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılda yaşanan salgınlar için ayrıca bkz. Necdet Sakaoğlu, "Osmanlı'da Salgınlar", **Toplumsal Tarih Dergisi**, 4(022), 1995, s.23-25; Esat Aktaş, **Erzurum ve Trabzon Vilayetlerinde Salgın Hastalıklar (1838-1914)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, 2015

⁸⁵¹ BOA, C.SH, 21/1048

⁸⁵² Ahmet Ak, "XIX. Yüzyılda Antalya'da Kolera Salgını", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 4(17), 2011, s.266-67

⁸⁵³ GŞS, No: 144, s.279

2.6. Suç Olayları

Osmanlı zamanında cürm olarak ifade edilen suç,⁸⁵⁴ Allah'ın yasaklayıp, hakkında ceza tayin ettiği fiili ifade etmektedir. İslam hukukunda cerîme denilen bu fiile aynı zamanda cinayet de denilmektedir. Cinayet, bir kimsenin canına, malına veya ırzına yönelik yasak fiilleri kapsamaktadır. Ancak zamanla sadece cana yönelik yasak fiiller için kullanılmıştır.⁸⁵⁵

Bir toplumda ortaya çıkan suçlar ve bunların oranları, o toplumun sosyal yapısının özellikleri hakkında oldukça önemli bilgiler vermektedir. Mesela, insan ilişkilerinin iyi olduğu, ahlak kurallarının hakim olduğu, ekonomik refahın yüksek olduğu, kanunların insanların ihtiyaçlarına göre düzenlendiği ve insanların da bu kanunlara riayet ettiği toplumlar ile bu özelliklerin bulunmadığı toplumlarda ortaya çıkan suç ve bunların oranları her zaman farklı olmuştur. Devletler, bu açıdan suç olaylarının yaşanmasını engellemek için çıkardığı kanunlarla suçun özelliğine göre cezalar tespit etmiştir. Ancak gerek dini kurallar gerekse kanunlar suç fiilini engellemeye çalışsa da yine de her dönemde ve toplumda suç eylemleriyle karşılaşılmaktadır. Suç, kapsamı içerisine bir çok olay dahil olmakla birlikte, burada incelediğimiz dönemde şer'iyeye sicillerindeki belgelere yansıyan cinayet ve hırsızlık olayları ele alınmıştır.

Cinayet, İslam hukukuna göre beşe ayrılmaktadır. Bunlar; kasten adam öldürme, kasıt benzeri ile adam öldürme, hata ile adam öldürme, hata benzeri ile adam öldürme ve sebep olma yoluyla adam öldürmedir. Kasten adam öldürenlere verilen ceza, eğer karşı taraftan biri diyete razı olmaz veya affetmezse, kısas hükmüdür. Kasıt ile adam öldürenlerin cezası ise ağırlaştırılmış diyet, hata ile öldürenlerin ise diyettir. Hata benzeri ve sebep olma ile adam öldürmenin cezası ise diyet veya kefarettir.⁸⁵⁶

⁸⁵⁴ Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, s.135

⁸⁵⁵ Hasan Ali eş-Şâzelî, "Cinayet", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.8, İstanbul: TDV Yayınları, 1993, s.(14-15); Cin ve Akgündüz, **a.g.e.**, s.290

⁸⁵⁶ M. Akif Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s.202-205; Osmanlı döneminde ölüm ve yaralama eylemleri ile ilgili uygulamalar için bkz. Sibel Kavaklı, "Ölüm ve Yaralanma Olaylarıyla İlgili Keşif Hüccetlerinin Değerlendirilmesi: Onyedinci Yüzyıl Amasya Şer'iyeye Sicillerinden Örneklerle", **History Studies**, 5(3), 2013, s.117-142

İncelediğimiz dönemde Ayıntab'da meydana gelen 6 cinayet fiiline rastlanılmıştır.⁸⁵⁷ Bunlardan bir kaçına örnek verilecek olursa; 27 Rabiulahir 1270/27 Ocak 1853 tarihli belgede, Şhreküstü Mahallesi Suyabatmaz Bölüğü ahalisinden Bostancı oğlu Hüseyin, bir ay önce Rabiulevvelin yirmi sekizinci günü Perşembe gecesi meyhaneye gittiği ve kendisiyle beraber Şarkıyan Mahallesi'nden Gümüş Hacı Ali oğlu Yahya ve refiki Hacı Müezzinoğlu Mehmed Ali ile beraber sarhoş olduğu ve saat dört sularında münakaşa ederek geldikleri Suyabatmaz Mahallesi'nde Çerkez bıçağıyla Yahya'yı sol elinden ve sağ memesinin üzerinden bıçaklayarak öldürüp, kaçtığı ifade edilmiştir. Belgenin kaydedildiği tarihten yedi gün evvel Hüseyin yakalanarak, mahkemeye çıkarılmış ve olayın gerçekleştiği gün birlikte meyhaneye gittiklerini ve sarhoş olduklarını kabul etmekle birlikte cinayeti inkar etmiştir. Ancak şahitlerin dinlenmesi sonucunda suçlu olduğu tespit edilmiştir. Yahya'nın tek varisi olan anne ve babası kısas hükmü talep etmişse de mahkeme hapis cezasına hükmetmiştir.⁸⁵⁸

Bir diğer cinayet vakası ise hem hırsızlık hem de cinayet fiilini içeren ve kısas hükmü ile sonuçlanan davadır. 22 Şaban 1271/10 Mayıs 1855 tarihli belgeye göre, Suboğazı karyesinde gerçekleşen olayda Rışvan Aşiretinden Ali bin Ömer ile bir refiki, iki at üzerinde ve yanlarında Orul karyesinden çaldıkları kısraqla beraber giderlerken, karyenin yakınlarında bulunan Kozluyazı mevkiinde Mehmed ile karşılaşmışlardır. Mehmed, kısrağın çalıntı olduğunu söyleyerek bu kişilerin gitmelerine engel olmaya çalışmış ve bağırarak yardım istemiştir. Bu sırada Ali tüfeğıyle Mehmed'i ağzından vurarak öldürmüştür. Ali ifadesinde kısrağı çaldıklarını kabul, Mehmed'i öldürdüklerini ise inkar etmiştir. Şahitlerin olayı doğrulamasının ardından Ali için kısas hükmü verilmiştir.⁸⁵⁹

Hızır Çavuş Mahallesi'nde, 12 Muharrem 1272/24 Eylül 1855 tarihinde gerçekleşen cinayette ise hem tecavüz girişimi hem de cinayet fiili gerçekleşmiştir. Bu belgeye göre Fatma bint-i Agah, Memik'in hanesine yatılı olarak misafirliğe gitmiş ve uyuduğu sırada Ahmed bin Mehmed Ali, gece ay ışığında Fatma'nın yattığı odaya gizlice

⁸⁵⁷ Tanzimat Döneminde, 1840 yılından itibaren kurulan Nizamiye Mahkemeleri ile Şer'iyye Mahkemelerinin yetkileri ve hangi davaya hangi mahkemenin bakacağı tam olarak belirlenmediğinden çoğu zaman benzer davalara bu iki mahkeme de bakmaktaydı. Nizamiye Mahkemelerinin tutanakları, henüz ortaya çıkmamış olduğundan dolayı da belgelere yansıyan bu 6 cinayetin dışında bu mahkemede de daha başka cinayet davasının olup-olmadığı bilinmemektedir. Bkz. Ekrem Buğra Ekinci, **Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri**, İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2004, s.267-269

⁸⁵⁸ GSS, No: 145, s.143

⁸⁵⁹ GSS, No: 146, s.236

girerek nefsinı teslim etmesini istemiştir. Fatma'nın direnmesi ve bağırması üzerine, elindeki küçük kama ile sağ göğsünün altından vurarak öldürmüştür. Ahmed cevabında tamamen olayı inkar etmesi üzerine dinlenen şahitlerden Hamamcı Mustafa sabaha dört beş saat kala hamamı yakmaya giderken hanenin bulunduğu sokakta Ahmed'i, bir elinde kama ve diğer elinde kanla çıplak gördüğünü ve nereden geldiğini sorduğunda Fatma'yı öldürdüğünü itiraf ettiğini söylemiştir. Ahmed'in hapiste birlikte kaldığı Mehmed bin Mehmed'in de Ahmed'in kendisine Fatma'yı öldürdüğünü itiraf ettiğini söylemesi üzerine Ahmet suçlu bulunmuştur. Ancak Ahmed'e kısas hükmü değil, 5.000 dirhem diyet cezası verilmiştir.⁸⁶⁰

Diğer cinayetlere kısaca baktığımızda, 17 Zilkade 1272/20 Temmuz 1856 tarihli belgede yer alan bilgilere göre, Suya Batmaz Mahallesi'nden Seyyid Mehmed bin İsmail, tarlasında bulunan dut ağacını gasp eden Hacı Ahmet Ağa'yla tartışmış ve ardından Hacı Ahmet, Seyyid Mehmed'in namusuna dokunduğu iddiasıyla on beş gün hapse atılmasına neden olmuştur. Seyyid Mehmed hapisten çıktıktan sonra Hacı Ahmet Ağa, oğulları ve adamlarıyla birlikte Seyyid Mehmed'e saldırmış ve yaralamışlardır. Daha sonra oğulları ve adamları Seyyid Mehmed'i sürükleyerek, Zabtiye Konağına götürmüşlerdir. Ancak aldığı darbelerden dolayı Seyyid Mehmed yaşamını yitirmiştir. Bunun sonucunda açılan dava 10.000 dirhem diyet cezasıyla sonuçlanmıştır. Burada dikkati çeken husus, Seyyid Mehmed'in sürüklenerek Zabtiye Konağına götürülmesidir.⁸⁶¹ Bu durum ağa olarak tabir edilen kişilerin kendilerini kanundan üstün gördüklerini ve kanun tanımadıklarını göstermektedir ki XIX. yüzyılda bu gibi kişiler devletin en çok sıkıntı yaşadığı kesimi oluşturmaktadır.

03 Safer 1289/12 Nisan 1872 tarihli başka bir belgede ise Güreniz karyesinde Behisnili oğlu Mehmed'in, Ali bin Mustafa'yı darp ederek öldürdüğu tespit edilmiş, ancak Behisnili oğlu Mehmet kaçmıştır.⁸⁶² 05 Muharrem 1291/22 Şubat 1874 tarihli başka bir belgede de Molla Ökkeş oğlu Mehmed'in eşi Emine bint-i Mustafa'nın, Kürtinciyan mahalle muhtarı Delgi Ali'nin evinde ölü olarak bulunması üzerine yapılan keşifte sol memesinin altında bıçak yarası, sağ memesi ile göbeğinin altında kurşun yarası olduğu ve

⁸⁶⁰ GŞS, No: 146, s.239

⁸⁶¹ GŞS, No: 146, s.257-258

⁸⁶² GŞS, No: 148, s.53

bu yaralardan dolayı öldüğü bilgileri yer almıştır.⁸⁶³ Ancak bu belgede öldüren kişi hakkında bilgi bulunmamaktadır.

Son olarak 12 Cemazeyilevvel 1291/27 Haziran 1874 tarihli belgedeki bilgilere göre, Suboğaz karyesi civarında Savcılı Aşireti'nden birinin Bekçi Ahmed'i öldürmesi sonucunda, katili olduğu düşünülen Mehmed'i köy ahalisi yakalayıp bağlayarak cinayetin işlendiği yere götürmüş, daha sonra bir yolunu bularak kaçan Mehmed'in etrafı yaklaşık otuz kişi tarafından sarılarak, yüz yirmi kadar taş ve bıçak darbesiyle katledilmiştir. Ardından açılan davada cinayeti Bekçi Ali'nin küçük kardeşi üstlenmişse de ispat edilememiş ve ahaliden altı kişiye 10.000 dirhem diyet cezası verilmiştir.⁸⁶⁴

Bu cinayetlerden üçü kaza merkezinde yaşanırken diğerleri kazaya bağlı köylerde vuku bulmuştur. Belgelerden anlaşılacağı üzere cinayet sebepleri oldukça farklı nedenlere dayanmaktadır. Bu cinayet davalarının sadece birinde kısas hükmü verilmesi, mahkemelerin bu hükmü çok fazla uygulamak istemediğini, cezaların daha çok diyet olarak verildiğini göstermektedir.

Cinayet dışında meydana gelen diğer suç olayı ise hırsızlıktır. Hırsızlık birine ait koruma altındaki (hırz) bir malın gizlice alınmasına denilmektedir. Cezası da elin bilekten kesilmesidir.⁸⁶⁵ İncelediğimiz dönemde Ayıntab'da beş adet hırsızlık davasına rastlanmıştır. Buna da bir iki örnek verilecek olursa; H.1265/1849 yılında kaydedildiği anlaşılan belgeye göre, Kurb-ı İbn-i Şeker Mahallesi'nden Abdüllatif bin Hafız, Zeyneb bint-i Hacı'nın evine gizlice girerek halılarını ve bir takım eşyasını çalmıştır. Eşyaları sattığı için mahkeme zanlının mülkünde olan evi sattırarak, çalınan malın değerini ödettirmiştir.⁸⁶⁶ Diğer bir örnek de, 09 Rabiulevvel 1271/21 Kasım 1854 tarihli belgedir. Bu belgeye göre, Kilisli Hacı Halil, Reşi nahiyesi Çağdıgın karyesinde iki buçuk ay önce 510 kuruş değerinde bir re's siyah erkek deve ile 590 kuruş değerinde bir re's boz erkek

⁸⁶³ GSS, No: 148, s.133

⁸⁶⁴ GSS, No: 148, s.287

⁸⁶⁵ M. Akif Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s.188-190; Ömer Düzbakar, "İslam-Osmanlı Ceza Hukukunda Hırsızlık Suçu: 16-18. Yüzyıllarda Bursa Şer'iyye Sicillerine Yansıyan Örnekler", **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 12(2), 2008, s.79-105

⁸⁶⁶ GSS, No: 144, s.122

deveyi çalmıştır. Daha sonra develerin tespit edilmesiyle develer sahibi olan Leyla Hanım'a teslim edilmiştir.⁸⁶⁷

Diğer belgelerde de bunlara benzer ufak çaplı hırsızlıklar mevcut olup, el kesme gibi bir cezanın uygulanmadığı anlaşılmaktadır.⁸⁶⁸ Hakimler cinayet suçunda olduğu gibi bu suçlarda da genellikle kişileri tazminat ve hapis cezalarıyla cezalandırmışlardır. Bu suçların dışında bazen kişiler arasında yaşanan kavgalarda gerçekleşen darp olayları da mahkemeye taşınmıştır. Belgelerde bu konuda iki adet kayda rastlanmıştır.⁸⁶⁹

Belgelerde görülen bu davalar Ayıntab'da 36 yıl içerisinde çok fazla suç olayının yaşanmadığını göstermektedir. Bunun nedeni olarak nüfusun çok fazla olmadığı yerlerde insanların birbirini iyi tanınması ve ikili ilişkilerin iyi olması gösterilebilir. Farklı dindeki insanlar dahi aynı mahallelerde komşuluk ilişkisi çerçevesinde aralarında sorun olmadan yaşamışlardır.

⁸⁶⁷ GŞS, No: 145, s.92

⁸⁶⁸ GŞS, No: 144, s.288; GŞS, No: 146, s.229

⁸⁶⁹ GŞS, No: 146, s.229; GŞS, No: 148, s.53

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. İKTİSADİ YAPI

Osmanlı Devleti, XIX. yüzyıla girerken, yoğun olarak yaşanan iç ve dış siyasi olayların yanında sürekli savaş halinde bulunmaktaydı. Bu durumlar Osmanlı ekonomisini olumsuz olarak etkilemekteydi. Ayrıca bu dönemde yapılmaya çalışılan yenilik hareketleri de para gerektirdiğinden yeni gelir kaynaklarına ihtiyaç duyulmaktaydı. III. Selim döneminde geleneksel usullerin dışında yeni vergiler konuldu ve var olan vergilere zamlar yapıldı. Özellikle Nizam-ı Cedid askerlerinin giderlerini karşılamak amacıyla da yeni bir hazine kuruldu.⁸⁷⁰ III. Selim'in ekonomik alandaki faaliyetleri II. Mahmut döneminde de devam etti. Mali yapıda, birden çok olan hazineleri ortadan kaldırmak, gelir-giderleri tek elden yönetmek, taşrada verginin düzenlenmesini, dağıtılmasını ve toplanmasını tek elden kontrol etmek, yolsuzluk ve zulmü önlemek ile gelirleri arttırmak amacıyla Maliye Nezareti kuruldu. Böylece II. Mahmud döneminde merkezi bir yapıya kavuşturulan devlette taşra teşkilatı merkez maliye teşkilatına bağlanmış oldu.⁸⁷¹

Tanzimat Dönemi'ndeki ekonomi politikaları da öncesinde olduğu gibi siyasi, askeri ve mali öncelikler çerçevesinde şekillendi. Osmanlı Devleti, 1840'larda Avrupa'dan ithal ettiği makineler ile devlet mülkiyetinde ordunun, donanmanın ve sarayın ihtiyaçlarını karşılamak üzere bir dizi fabrika kurma çalışmaları yürüttü. Fakat çoğunluğu İstanbul ve çevresinde kurulan bu fabrikalardan on yıl içerisinde fazla bir şey kalmamış⁸⁷² ve Tanzimat Dönemi'nin başlangıcında, daha önce başlamış olan ekonomik çöküş, yaşanan savaşlar ve çıkan isyanlarla birlikte toprakların kaybedilmesi veya bölgelerin muhtariyet kazanması sonucunda, hızlanarak devam etmiştir. Toprak kayıplarının yanında Avrupa'nın lüks yaşamına duyulan ilgi, sanayi devriminin gerçekleştirilememesi, ticaret yollarının değişmesi sonucunda Osmanlı'dan geçen kara ticaret yollarının önemini kaybetmesi, yapılan ticaret antlaşmaları sonucunda gümrük vergilerinin aleyhte uygulanması çöküşü

⁸⁷⁰ Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, s.103-105

⁸⁷¹ İlber Ortaylı, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, Ankara: Cedit Neşriyat, 2012, s.477

⁸⁷² Şevket Pamuk, **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s.201-202

hızlandıran önemli nedenler olmuştur. Tüm bu gelişmeler neticesinde Osmanlı, sanayi devrimini tamamlamış olan devletlerin pazarı haline geldi ve sonuçta sanayisi çöktü, ticaret dengesi bozuldu ve bütçe açığı kapanmaz hale geldi. Osmanlı, para ihtiyacını karşılamak amacıyla 1854 yılında Kırım Savaşı vesilesiyle ilk kez dışarıdan borç alma yoluna gitti.⁸⁷³ Osmanlı'nın 1870'lerde dış borçlar ve Tanzimat hükümetlerinin uyguladığı mali politikalar neticesinde yaşadığı mali kriz devlette yeni bir dönemin başlangıcını oluşturdu. Yaşanan krizden kısa bir süre sonra dış borçlar ve bunların faizlerinin dahi ödenememesi nedeniyle Duyun-ı Umumiye kurularak, Osmanlı ekonomisi bağımsızlığını kaybetti ve Avrupa maliyesinin ortak denetimine girdi.⁸⁷⁴

Ayıntab açısından bu döneme bakıldığında öncelikle söylemek gerekirse İpek Yolu ve doğu-batı, kuzey-güney yol kavşağı üzerinde bulunan Ayıntab kazasının tarihi gelişimi, diğer tüm kazalar gibi, bulunduğu coğrafya ve bağlı olduğu devlet ile yakından ilgili olmuştur. Osmanlı'da kazalar, ticari ve kültürel açıdan, bir bölgede çevrenin merkezi olmuş bir kasaba, şehir veya böyle bir topluluk merkezini çevrelemiş köylerin teşkil ettiği idari bir birimdir. Ayrıca bu yerlerin büyük çoğunluğu Osmanlı öncesi devirlerde de buldukları bölgenin siyasi, iktisadi ve kültürel açıdan merkezi durumunda olmuşlardır.⁸⁷⁵ XIX. yüzyılda, dünyada meydana gelen gelişmeler Osmanlı Devleti'ni etkilediği gibi burada meydana gelen gelişmeler de ülkenin şehirlerini ve bunlardan biri olan Ayıntab'ı etkilemiştir. Ancak bu etkileşim her bölgeye aynı şekilde yansımamıştır. Örneğin 1830'lardan itibaren buharlı gemilerin kullanılmaya başlanması ve büyük gemilerin inşa edilmesiyle ticaret denizlere kaymış, geleneksel kara ticaret yolları önemini kaybetmiştir. Buna bağlı olarak da kara ticaret merkezleri önemini kaybederek, bunların yerini liman kentleri ve bunların hinterlandında bulunan merkezler almaya başlamıştır.⁸⁷⁶ Bu dönemde ulaşım imkanları ve hammadde-pazar ilişkileri çerçevesinde özellikle Doğu Akdeniz liman kentleri hızlı bir şekilde gelişme göstermiştir.⁸⁷⁷ Dolayısıyla eski çağlardan itibaren kervan yollarının kavşak noktasında olması sayesinde fiziki bakımdan oldukça gelişmiş ve bir ticaret merkezi haline almış olan Ayıntab,⁸⁷⁸ XIX. yüzyılın ortalarına kadar özellikle Mısır

⁸⁷³ Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, s.177-180

⁸⁷⁴ Donald Quataert, "Tanzimat Döneminde Ekonominin Temel Problemleri", (Çev: Fatma Acun), Halil İnalçık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu (Ed.), **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, s.731

⁸⁷⁵ Ünal, **a.g.e.**, s.233

⁸⁷⁶ Çelik, **a.g.e.**, s.707

⁸⁷⁷ Ünlü, **a.g.e.**, s.6

⁸⁷⁸ Özdeğer, "**Gaziantep**", s.466

olayları yüzünden ticaret açısından, iktisadi olarak gerilemesine karşın,⁸⁷⁹ bu tarihlerden itibaren değişen koşullarla birlikte Doğu Akdeniz limanlarının hinterlandında olması sayesinde gelişimini sürdürmeye devam etmiştir.

Ayıntab'da XIX. yüzyılın başında ticaretin ne denli yoğun olduğunu gösteren birçok han ve bedesten bulunmakla birlikte bu dönemde bunlara yenisi eklenmiştir. Bunlardan bir kısmı günümüze kadar ulaşmıştır. Yine bir çok dükkan ve ticari alanda kurulmuş devlet kurumları bölgedeki sanayi üretiminin önemini göstermektedir. Sanayi dışında bölgenin coğrafi yapısından dolayı çok verimli olmamakla birlikte tarım ve hayvancılık da kaza halkının büyük bir uğraş alanını kapsamaktadır.

3.1. Menafi Sandığı

Tanzimat Fermanı'nın vaatlerinden biri, tımar sisteminin bozulmasından sonra vergilerin satılması veya peşin tahsili anlamına gelen ve fermanda usul-i muzırta (sakıncalı yöntem) olarak adlandırılan iltizam sisteminin kaldırılmasıydı.⁸⁸⁰ Osmanlı yöneticileri bunun yerine vergilerin toplanması ve tahsili amacıyla taşraya vali derecesinde yetkili muhassıllar görevlendirdi ve muhassıllık meclisleri oluşturuldu. Ancak taşraya gönderilen muhassıllardan bazılarının yerel eşrafın baskıları sonucunda vergileri toplayamaması, bazılarının ise merkezin gözüne girmek için haddinden fazla toplamaya çalışması, oluşturulan bu kurumun başarısız olmasına ve mali karışıklığın artmasına neden oldu.⁸⁸¹ Özellikle bazı bölgelerde halka, gelirinden fazla vergi yazılması yer yer ayaklanmalara dahi neden olabilmekteydi. Böylelikle daha önceleri vergi toplama yetkisi bulunan yöneticilerin hazine gelirlerini kendi çıkarları doğrultusunda kullanmalarını önlemek ve bu nedenle çıkan isyanları ve vergi toplama sorununu çözmek amacıyla kurulmuş olan bu kurumun varlığı, istenilenin aksine sonuçlar doğurdu ve 1840-41 yılı hazine gelirlerinde büyük düşüş yaşandı.⁸⁸²

Bu tarihlerde sadarete bulunan Mustafa Reşit Paşa'nın azledilmesinden sonra sadarete getirilen Rıza Paşa, ilk iş olarak muhassıllıkları kaldırdı ve mali yönetim

⁸⁷⁹ Bayraktar, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Antep'in İdarî Yapısı ve İktisadî Durumu" s.88

⁸⁸⁰ Arslan Yüzgün, "Ziraat Bankası", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s.771

⁸⁸¹ Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, s.32-42

⁸⁸² Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi*, s.262

sorumluluğunu valilere verdi. Muhassıllık Meclisleri ise Memleket Meclisleri adıyla varlıklarını devam ettirdiler.⁸⁸³ Yeniden teşkilatlanan kazalarda ise vergilerin toplanmasında herhangi bir güçlükle karşılaşmayacakları varsayımından hareketle bölge eşrafından biri kazaya müdür olarak seçilecekti.⁸⁸⁴ Bu tarihten itibaren Ayıntab kazasına da yönetici olarak müdürler atanmaya başlandı. Bu durum 1864 Vilayet Nizamnamesine kadar devam etti. Kaza müdürünün öncelikli görevi kazaya bağlı köylerden alınacak vergilerin zamanında toplanmasını sağlamaktı. Ayrıca müdürler köylerden hazırlanıp gönderilen vergi dağıtım cetvellerini inceleyip değişen durumları kontrol ettikten sonra bağlı oldukları kaymakama göndereceklerdi.⁸⁸⁵ Yapılan bu düzenleme ile iltizam sistemine yeniden dönülmüş oldu ve bu dönemde mültezimler hızla güçlenerek, tefeciliğe yönelmeye başladılar.⁸⁸⁶ Örneğin, 01 Cemazeyilevvel 1270/01 Mart 1854 tarihli belgede, tefecilik yapan murabahacıların çiftçiye çok yüksek faizlerle para veya para yerine mal verdikleri ve sonra bu malları yine kendi adamlarının satın aldığı, bazen de verdikleri paraya karşılık, ürünü tarlada iken satmak demek olan selem usulüyle 100 kuruşluk mahsulü 60-70 kuruşa, hatta bazen daha da aşağısına aldıkları ifade edilmiştir. Yine belgeden anlaşıldığına göre, çiftçiyi bu zor durumdan kurtarmak için murabahacılarla mücadele edilmesi istenmiştir.⁸⁸⁷

Osmanlı Devleti'nde tarım faaliyetleri küçük tarım üreticisinden oluştuğundan, kötü hava şartları, kıtlıklar, hayvan ölümleri gibi nedenlerle çiftçiler, borçlanma yoluna gidiyor, yaşadıkları ekonomik darboğazı atlatmak için tefeci piyasasına başvurulmak zorunda kalıyor ve selem usulüyle üretici acil nakit ihtiyacını gidermeyi amaçlıyordu. Tefeciler, kredisi geri ödenemeyen topraklara el koyup bu toprakları çiftlik haline getiriyor, küçük çiftçiler de topraksız işçi veya ortakçı durumuna düşüyorlardı. Bu yüzden Mithat Paşa, küçük tarımsal üreticilerin bu sıkıntılarını gidermek amacıyla⁸⁸⁸ 1863'te tarımsal kredileri teşkilatlandırma girişimlerine başlamış ve buna resmi bir nitelik vererek 1867 yılında Memleket Sandıkları adıyla kredi kurumları oluşturmuştur. İlk kez Niş vilayetinde temeli atılan bu sandıklar diğer Osmanlı vilayetlerinde de hızla

⁸⁸³ Ortaylı, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)**, s.42-43

⁸⁸⁴ Çadırcı, **Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi**, s.233

⁸⁸⁵ Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, s.242-243

⁸⁸⁶ Yüzgün, **a.g.e.**, s.771

⁸⁸⁷ **GSS**, No: 145, s.189-190

⁸⁸⁸ Ahmet Tabakoğlu, "Yenileşme Dönemi Osmanlı Ekonomisi", **Türkler**, C.14, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.232

yaygınlaşmıştır.⁸⁸⁹ Yerel halkın temsilcilerinden ve yerel kaynakların toplanmasıyla oluşturulan nakdi birikimlerin toplandığı bir fon niteliğindeki⁸⁹⁰ Memleket Sandıkları, sonradan Menâfi Sandıklarına ve en son olarak da Ziraat Sandıklarına çevrilmiştir. Bu sandıklar, 25 yıllık faaliyetten sonra 1888’de kurulan Ziraat Bankası’nın temelini teşkil etmiştir.⁸⁹¹

Osmanlı Devleti, 1864 Vilayet Nizamnamesi ile idari yapıda bazı değişiklikler yaparak daha önce müdürler tarafından idare olunan kazalara kaymakam atamaya başlamıştır. Ayıntab’a kaymakam atanması ise 1868 yılında gerçekleşmiştir. Ayıntab’da 1867 yılında Reşid Paşa müdürlük görevi yürütürken,⁸⁹² bir sonraki yıl Osman Paşa, kaymakamlık görevine getirilmiştir.⁸⁹³ Nizamname gereği kazalarda mali yapıda da değişiklik gerçekleşmiş ve kaza idare meclislerinde Maliye Nezareti’nin temsilcisi olarak mal müdürleri atanmaya başlanmıştır. Ayrıca kazada toplanan bütün hazine gelirlerinin tutulduğu ve harcamaların yapıldığı, II. Mahmut döneminden itibaren giderlerin tek elden karşılanması amacıyla oluşturulan, mal sandığının başında da sandık emini bulunmaktaydı.⁸⁹⁴ Ayıntab’da 1868 yılında mal müdürlüğü görevinde Ebu Bekir Efendi, sandık eminliği görevinde ise Karabet Efendi bulunuyordu.⁸⁹⁵ Menafi Sandığı’nın Ayıntab’da faaliyete başlaması ise 1870 yılında gerçekleşti. Bu tarihte Menafi-i Umumiyye Sandığı Komisyonu Mustafa Rifat Efendi, Muhtemed Efendi, Abdülkadir Efendi ve Karabet Ağa’dan oluşmaktaydı.⁸⁹⁶ Çiftçilere kredi sağlayan bu sandığın sermayesi 1873 yılında 17.000 kuruştan oluşmaktaydı.⁸⁹⁷ Böylece Osmanlı’nın mali yapısında gerçekleşen değişimlerin Ayıntab’da da uygulanmaya başlandığı görülmektedir.

Menafi sandığının 1873’teki sermayesine bakıldığında, sandığın yeni oluşturulmuş olması nedeniyle de bu miktarın talebi karşılamaktan oldukça uzak olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü bu tarihlerde murabahacılık/tefecilik yaptığı anlaşılan bazı kişilerin tereke kayıtlarında, köylülere verilen borçların çok daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Örneğin 12

⁸⁸⁹ Yüzgün, **a.g.e.**, s.771

⁸⁹⁰ Cengiz Sunay, “Belediyeciliğin Doğuşu Sürecinde Osmanlı Mirası”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (3), 2002, s.124

⁸⁹¹ Tabakoğlu, “**Yenileşme Dönemi Osmanlı Ekonomisi**”, s.232

⁸⁹² **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, H.1284, s.49

⁸⁹³ **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, H.1285, s.53

⁸⁹⁴ Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, s.231

⁸⁹⁵ **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, H.1285, s.53

⁸⁹⁶ “Kazâ-i Ayıntab”, **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, Haleb: Haleb Vilâyeti Matbaası, H.1287, s.48

⁸⁹⁷ **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, H.1290, s.56

Ramazan 1290/03 Kasım 1873 tarihli tereke kaydında, Şehreküstü Dairesi Kepenek Mahallesi sakinlerinden Fazılzade Hacı Mehmed Efendi, toplamda 82.494 kuruş miras bırakırken, bu miktarın 46.314 kuruşu, toplam 19 kişiden oluşan alacaklılardan meydana gelmekteydi.⁸⁹⁸ Bu miktar sandığın sermayesinin yaklaşık üç katıdır. Yine 01 Zilhicce 1290/20 Ocak 1874 tarihli başka bir tereke kaydında, Hacı Mehmed Emin Bey ibn-i Mustafa Ağa'nın vefaen (borcuna karşılık alınan mal) aldığı 18.280 kuruş değerindeki gayr-i menkul dışında, toplam 332 kişiden 673.709 kuruş alacağı bulunmaktaydı. Ayrıca bu kayıta birçok çiftçinin borcunu ödeyemeyerek ortakçı durumuna düştüğü yine bu belgeden anlaşılmaktadır.⁸⁹⁹ Hacı Mehmed Emin Bey ibn-i Mustafa Ağa'nın alacak miktarı, sandığın bu tarihteki sermayesinin yaklaşık kırk katıdır.

3.2. Tarım ve Hayvancılık

3.2.1. Tarım

Osmanlı Devleti'nde klasik dönemde tarım ülke ihtiyacını karşılayacak bir yapıya sahip bulunmaktaydı. Ülkede yapılan tarım genel olarak hububat üretimine dayanmakta ve temel besin maddesi olan buğday yoğun olarak üretilmekteydi. Şehirlerin etrafında ise daha çok bağcılık, bahçecilik ve sebzeçilik faaliyetleri yürütülmekteydi.⁹⁰⁰ Osmanlı Devleti, üretilen malların kalitesini yükseltmek, piyasaya bol miktarda mal sürmek ve bu malların fiyatını düşük tutmak için sıkı bir şekilde uygulanan müdahaleciliği benimsemişti.⁹⁰¹ Bu çerçevede devlet boş toprağı tarım arazisi haline getirenlere, kendi imkanlarıyla verimi arttıracak önlemler alanlara veya devlet açısından önem taşıyan ürünleri yetiştirenlere teşviklerde bulunurken, temel ihtiyaç maddesi olan tarım ürünlerinin ihracına kısıtlamalar getirebiliyordu. Bu durum kaçakçılığa neden olmakla birlikte XVIII. yüzyıldan itibaren uygulamalar gevşemeye başladı.⁹⁰²

XVIII. yüzyılda tarım, ayan sınıfının güçlenmesine rağmen, küçük üreticilik şeklinde yapılmaktaydı ve bu durum XIX. yüzyıl boyunca devam etti. II. Mahmut döneminde ayan sınıfının gücü kırılıp, iltizam sistemi kaldırıldıysa da devletin kırsal

⁸⁹⁸ GSS, No: 148, s.121

⁸⁹⁹ GSS, No: 148, s.136-157

⁹⁰⁰ Tabakoğlu, **Türk İktisat Tarihi**, s.216

⁹⁰¹ Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, Ankara: Ötüken, 2010, s.62

⁹⁰² Tabakoğlu, **Türk İktisat Tarihi**, s.217

alandaki doğrudan vergi toplamak için yeterli gücünün olmadığı anlaşılınca yeniden iltizam sistemine dönülmek zorunda kalındı.⁹⁰³ Tanzimat Dönemi'nde devlet, her alanda başlatmış olduğu modernleşmeyi ziraat alanına da yansıtarak, bir dizi kurum oluşturdu. Tanzimat'ın hemen öncesinde kurulmuş olan Meclis-i Umur-ı Nafia'dan sonra 1843 yılında Ziraat Meclisi ve Nafia Hazinesi kuruldu. Ayrıca zirai eğitim ve uygulama kurumları oluşturularak, zirai ürünlerin daha kolay taşınabilmesi için gerekli yolların yapılması ve nehirlerin ulaşımına uygun hale gelebilmesi için faaliyetler yürütüldü. Yine bu dönemde bir yandan üretimi arttırmak için tarım alanları genişletilmeye çalışılırken, diğer yandan ticari değeri yüksek olan ürünler üretilmeye ve tarım alanlarını modernleştirmeye yönelik teşvik edici tedbirler uygulandı.⁹⁰⁴ Tanzimat Fermanı'nın vergi konusunda getirdiği eşitlik ilkesine dayanarak, daha önceleri ala, edna ve evsat olarak toprağın verimine göre değişen vergi oranı ülkenin her yerinde onda bir olarak tespit edildi.⁹⁰⁵ 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi ile birlikte de devlet, toprak üzerinde özel mülkiyeti tanıyarak, toprağın alım satımını serbest bıraktı. Devlet açısından bu kanunnamenin en önemli amacı, yerel unsurların gücünü sınırlamak ve üretimi geliştirerek vergi gelirlerini arttırmaktı.⁹⁰⁶

Tanzimat Dönemi'nde yukarıda bahsedilen ziraat politikaları ile iç ve dış talepler Osmanlı'da tarımın hızlı bir şekilde gelişmesini ve üretimin artmasını sağladı. Bu artışı etkileyen temel faktörler, iç talebin artması, XIX yüzyılda şehir nüfusundaki artış ve ulaşım imkanlarının artmasıyla iç pazarın genişlemesi⁹⁰⁷ ile sanayi devrimini tamamlamış olan devletlerin ihtiyaç duyduğu hammaddelerin bir kısmının Osmanlı topraklarından karşılanmasıydı.

Yukarıda bahsedilen tarım politikaları ile iç ve dış faktörlerin etkisiyle oluşan arza dayalı üretimin yanında, bir bölgenin tarım üretiminin artmasını ve ekilen ürünün çeşitliliğini belirleyen temel etken, bölgenin fiziki yapısı ile iklim koşullarından oluşmaktadır. Ayıntab, tepelerle çevrili bir düzlükte kurulmuş olduğu için, bölge oldukça engebeli bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla günümüzde de çok fazla sulu tarım yapılamadığı düşünülürse, o dönemlerde de tarımın dayandığı sulama yöntemi genel olarak mevsimlik yağışlara

⁹⁰³ Şevket Pamuk, **Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, s.8-9

⁹⁰⁴ Tabakoğlu, **Türk İktisat Tarihi**, s.219

⁹⁰⁵ Cenk Pala, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarımsal Örgütlenme", **Ekonomik Yaklaşım Dergisi**, 7(21), 1996, s.59

⁹⁰⁶ Pamuk, **Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme**, s.9

⁹⁰⁷ Tabakoğlu, **Türk İktisat Tarihi**, s.219

dayanmaktaydı. Bundan dolayı, bu şartlara göre susuzluğa dayanıklı ürünler tercih edilmekteydi.

Şehirler genel olarak tarım dışı faaliyetlerin yapıldığı merkezler olduğundan, tarım faaliyetleri şehre bağlı köylerde gerçekleşmekteydi. 1867 yılında Ayıntab'a bağlı 7 nahiye ve 184 köy bulunurken bir sonraki sene Çarpın Nahiyesinin eklenmesiyle nahiye sayısı 8'e, köy sayısı ise 190'a çıkmış ve bu durum XX. yüzyılın başlarına kadar aşağı yukarı aynı şekilde devam etmiştir.⁹⁰⁸

İncelediğimiz dönemde Ayıntab'ın ne kadarlık bir araziye sahip olduğu ve bunun ne kadarında zirai faaliyet yapıldığına bakıldığında, dönemin ilk istatistiki bilgilerine göre: 1869 yılında kazada 240 dönüm çayır, 1.695 dönüm orman, 7.344 dönüm boş arazi, 83.570 dönüm ziraat arazisi, 1.380 dönüm bostan, 6.000 dönüm tütün arazisi, 35.170 dönüm bağ ve 7.820 dönüm zeytinlik olmak üzere toplam **143.219** dönüm arazi olduğu anlaşılmaktadır. Bir sonraki yıl olan 1870'de bağ arazisi 1.651 dönüm düşerek 33.519 dönüme gerilerken, 61.676 dönüm felhan arazisi eklenmiş ve böylece toplam arazi miktarı **203.244** dönüme yükselmiştir. 1871 yılında ise nerdeyse bütün alanlarda bir düşüş yaşanarak, toplam arazi miktarı **166.345** dönüm olarak tespit edilmiştir. Bu üç yıllık rakamlara bakıldığında oldukça büyük farkların olduğu görülmektedir. Oysaki yukarıda bahsedildiği üzere 1867 yılından XIX. yüzyılın başlarına kadar idari olarak Ayıntab'da önemli bir değişiklik yaşanmamasından dolayı arazi miktarlarında bu kadar büyük farkların hem yaşanmaması hem de devletin uyguladığı tarım politikaları çerçevesinde miktarın sürekli artması gerekmekteydi. Bu konuda farkın nedeni olarak, ilk istatistikler olması nedeniyle, bunların bilgi ve tecrübesizlikten kaynaklandığı şeklinde görüş bildirilmektedir.⁹⁰⁹ Bu konudaki bir sonraki istatistiki bilgi ise 1903 senesine aittir. Daha ayrıntılı verildiğinden dolayı daha sağlıklı olduğunu düşündüğümüz bu veriler incelediğimiz dönem hakkında fikir verebilecek mahiyettedir. Buna göre, 1903 senesinde Ayıntab'da toplam 350.000 dönüm arazinin 250.000 dönümünde ekim yapılmaktadır.⁹¹⁰ Dolayısıyla incelediğimiz dönemde ekilen arazi miktarının buna yakın olması gerekmektedir.

⁹⁰⁸ *Salnâme-i Vilâyet-i Haleb*, H.1284, s.135; *Salnâme-i Vilâyet-i Haleb*, s.180,185

⁹⁰⁹ Bu durum diğer istatistiki bilgiler açısından da geçerli olduğundan, çalışmanın devamında 1869-71 yıllarına ait olan verilerin yanında 1903 yılına ait olan veriler de eklenmiştir. Bkz. Hilmi Bayraktar, **XIX. Yüzyılda Halep Eyaleti'nin İktisadi Vaziyeti**, Elazığ: Fırat Üniversitesi Basımevi, 2004, s.58

⁹¹⁰ *Salnâme-i Vilâyet-i Haleb*, H.1321, s.236

Ayıntab'da yapılan zirai üretimin temelini, Osmanlı Devleti'nin genelinde olduğu gibi, hububat üretimi oluşturmakla birlikte yine bu üretimin yoğunluğunu buğday teşkil etmektedir. Hububatın yanında kazada bakliyat ürünleri de yetiştirilen ürünler arasında bulunmaktadır. Kazada üretilen hububat ve bakliyat çeşitleri ve bunların miktarları şöyledir:

Tablo 17: Hububat ve Bakliyat Üretimi Yıllık Hasılatı (Kile) ⁹¹¹

Ürün Cinsi	1869	1870	1871	1903				
				Yıllık Gelir	Ekilen Arazi	Ekilen Tohum	Kazada Kullanılan	İhraç Edilen
Buğday	272.700	272.700	153.000	250.000	90.000	22.500	250.000	0
Şaîr/Arpa	202.500	202.500	100.000	90.000	50.000	12.500	90.000	0
Nohut	11.700	11.700	6.000	75.000	25.000	6.500	35.000	40.000
Ak Darı	7.000	7.000	2.000	65.000	15.000	2.750	65.000	0
Mısır Darısı				80.000	9.000	2.500	80.000	0
Gilgil Darı				50.000	6.000	1.500	50.000	0
Çavdâr	2.710	2.710	1.000	100.000	14.000	35.00	100.000	0
Kendir	17.100	17.100	2500	35.000	10.000	2.500	35.000	0
Mercimek	16.670	16.670	6.000	80.000	11.000	2.750	50.000	30.000
Küspe	-	-	-	60.000	7.000	1.750	60.000	0
Cülbân	21.500	21.500	6.000	45.000	9.000	2.500	45.000	0
Mâş	-	-	-	35.000	4.000	1.000	35.000	0
Fiğ	4.047	4.047	1.000	-	-	-	-	-
Susam/Küncü	790	790	120	-	-	-	-	-
Pirinç	3.000	3.000	-	-	-	-	-	-

Tablodan anlaşılacağı üzere 1869 ile 1870 yıllarında verilen rakamlar aynıdır. Toprak miktarında olduğu gibi ürünlerde de 1871 yılında önemli farklar göze çarpmaktadır. Ancak yine de bu veriler bize bazı değerlendirmeler yapma imkanı vermektedir. Öncelikle bu veriler Ayıntab'da en yoğun üretimin buğday ve arpa alanında yaşandığını göstermektedir. 1903 yılı verilerinde toplam ekili arazinin %36'sında buğday üretimi gerçekleşirken, bunu %20 ile arpa üretimi takip etmektedir. Tüm ürünler içerisinde sadece nohutta %53,3 ve mercimekte %37,5'lik bir üretim fazlası meydana gelmekte ve bu ürünler ihraç edilmektedir. Bunlar dışındaki tüm ürünler, kaza dahilinde tüketilirken,

⁹¹¹ Ölçü birimi İstanbul kilesidir. Bayraktar, **XIX. Yüzyılda Halep Eyaleti'nin İktisadi Vaziyeti**, s.58-62; **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, H.1321, s.238

bunlar kaza ihtiyacını karşılamadığından çevre illerden ithali yapılmaktadır.⁹¹² Ayrıca bu veriler Ayıntab'da toprağın oldukça verimsiz olduğunu da ortaya koymaktadır. Özellikle tüm toprakların yaklaşık 1/3'ünde buğday üretimi yapılmasına rağmen talebi karşılayamaması bunu göstermektedir. Aslında kazadaki buğday üretimi Osmanlı Devleti genelinde yapılan ortalama üretimden fazladır. Osmanlı Devleti genelinde bir dönümden ortalama yaklaşık 2,61 kile buğday elde edilirken, Ayıntab'da dönümden yaklaşık 2,77 kile ürün elde edilmekteydi. Fakat Halep Vilayeti genelinde ise dönümden elde edilen miktarın 6,55 kile gibi oldukça yüksek bir oran olması,⁹¹³ vilayete bağlı yerler arasında Ayıntab'da yine üretimin çok düşük olduğunu ve buğday ihtiyacının yakın bölgelerden karşılandığını göstermektedir.

Tarım faaliyeti genel olarak köylerde vuku bulmakla birlikte Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde olduğu gibi XIX. yüzyılda Ayıntab şehrinin etrafı bağ ve bahçelerle çevrili bulunmakta ve köylerde de bağcılık yoğun olarak yapılmaktaydı. Ayrıca bağ ve bahçeler kayıtlarda ekili olmayan arazi (100.000 dönüm) kapsamında yer almaktaydı. Bu kapsama giren araziler sicil kayıtlarında; bostan, incirlik, narlık, fıstıklık, zeytinlik, karalık bağ, yenice bağ, ağılık bağ, şeklinde yer almaktaydı. Ceviz, badem ve susam gibi ürünler ise ceviz, badem ve susam eşçarı (ağacı) şeklinde arazi olarak değil birim olarak kaydedilmekteydi.

Tanzimat Dönemi'nin sonlarında şehrin tamamında yaklaşık 5 bin bağ ile 11 bahçe bulunuyordu. Bağ ve bahçelerde yoğun olarak ticari değeri ve kalitesi yüksek olan ve dış memleketlere ihraç edilen üzüm (siyah üzüm ve Dımışkı üzümü), Şam fıstığı (Antep fıstığı) ve zeytinin yanında Osmanlı Devleti dahilinde tüketilen incir ve zerdali gibi ürünler yetiştirilmekteydi. Ticari değeri olan bu ürünler ve üzümünden yapılan pekmez, Halep, Adana, İdlib, Kilis, Antakya, İskenderun ve Mısır taraflarına satılırken⁹¹⁴ daha sonra bu ürünlerden üzüm kurusu her sene yoğun olarak Avrupa'ya ihraç edilmiştir.⁹¹⁵ Üzüm gibi işlenen ürünlerden biri olan zeytinden ise zeytinyağı ve sabun imal edilmekte ve hem zeytinyağı hem de sabun Osmanlı Devleti dahiline ihraç edilmekteydi.⁹¹⁶ Ayıntab'da

⁹¹² **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, H.1308, s.166

⁹¹³ Bayraktar, **XIX. Yüzyılda Halep Eyaleti'nin İktisadi Vaziyeti**, s.60

⁹¹⁴ **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, H.1284, s.135; **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, s.180,185

⁹¹⁵ **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, H.1284, s.135; **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, H.1300, s.82

⁹¹⁶ **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, H.1285, s.185

yetiştirilen ve ihraç edilecek kadar kaliteli olan bu ürünlerin yıllık hasılatı ise yaklaşık şöyleydi:

Tablo 18: Bağ Ürünlerinin Yıllık Hasılatı ve İhraç Miktarı⁹¹⁷

Ürün Cinsi	Birim ⁹¹⁸	1869	1870	1871	1903		
					Yıllık	Tüketim	İhraç
Siyah Üzüm	Okka	-	1.818.500	-	1.100.000	100.000	1.000.000
Dîmişkî					1.000.000	50.000	950.000
Siyah Üzüm	Kilo	-	2.331.317	-	1.410.200	128.200	1.282.000
Dîmişkî					1.282.000	64.100	1.217.900
Pekmez	Okka	-	-	-	1.100.000	100.000	1.000.000
	Kilo	-	-	-	1.410.200	128.200	1.282.000
Zeytin	Okka	-	124.340	2.000	350.000	300.000	50.000
	Kilo	-	159.404	2.564	448.700	384.600	64.100
Fıstık	Okka	500	500	-	100.000	50.000	50.000
	Kilo	641	641	-	128.200	64.100	64.100

Tabloya bakıldığında anlaşılacağı üzere kazada üzüm rekoltesinin oldukça yüksek olduğu ve hem üzümün hem de üzümünden yapılan pekmezin yaklaşık %90'nının ihraç edildiği görülmektedir. Dolayısıyla üzüm üretiminin kaza ekonomisinde son derece önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Ayıntab'da yetiştirilen yukarıdaki ürünler dışında kaza dahilinde sarf olunan başka ürünler de bulunmaktaydı. Belgelerden tespit edilebilen bu ürünler şunlardır: Armut, balcan (patlıcan), ceviz, çehri, dut, elma, erik, hışva (pamuk), incir, nar, şeftali, tütün, zerdali/badem.⁹¹⁹ Bu ürünler bir şekilde belgelere konu olan ürünlerdir. Ancak muhakkak ki bu ürünler dışında kaza çevresinde ve köylerinde her nevi sebze ve meyve yetiştirilmektedir. Kaza çevresinde özellikle Kürkciyan ve Şehreküstü dairelerinin çevresinde yoğun olarak bostanlar mevcut olup, bu dairelerde yaşayan halkın büyük çoğunluğu ise bu işle uğraşmaktaydılar.⁹²⁰

⁹¹⁷ Bayraktar, **XIX. Yüzyılda Halep Eyaleti'nin İktisadi Vaziyeti**, s.62-63; **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, H.1321, s.238

⁹¹⁸ 1 okka=1.282 gram

⁹¹⁹ **GSS**, No: 144 s.1, 121, 191, 266 ; **GSS**, No: 145 s.20, 34, 45, 49, 79 ; **GSS**, No: 146 s.5, 15, 32, 272 ; **GSS**, No: 147 s.9, 36, 168 ; **GSS**, No: 148 s.121, 138, 141

⁹²⁰ Çukurova, **Gaziantep Kentinde Sosyal Yapı (1856-1950)**, s.117-119

Bir bölgenin tarımsal kapasitesini gösteren en önemli verilerden birini, bölgenin hazineye ödediği aşâr vergisi oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti'nde tarım ürünlerinden Tanzimat ile birlikte Tanzimat'ın uygulandığı her yerde 1/10 oranında aşâr vergisi alınmaya başlandığından,⁹²¹ bu veriyi on ile çarptığımızda o bölgenin tarım ürünlerinden elde ettiği gelir ortaya çıkmaktadır. Ancak incelediğimiz dönemde 1854/55 yılına ait bir adet aşâr geliri tespit edilebilmiştir. Bunun dışında bir de 1894/95 yılına ait aşâr geliri bulunmaktadır. Bu iki verinin, Ayıntab'daki toplam tarım geliri hakkında fikir verebilecek nitelikte olduğunu düşünmekteyiz. 1854/55 yılına ait bilgilere göre Ayıntab'ın ödediği aşâr vergisi 198.668,⁹²² 1894/95 yıllarına ait vergi ise 1.225.730⁹²³ kuruştur. Bu verileri on ile çarptığımızda 1854/55 yılı toplam tarım geliri 19.866.800, 1894/95 yılı toplam tarım geliri ise 122.573.000 kuruş olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bu rakamlar kırk yıl içerisinde kazada aşâr gelirinin yaklaşık %500 arttığını göstermektedir. Fakat Osmanlı Devleti Tanzimat sonrası uyguladığı politikalar çerçevesinde tarım üretiminin hızla artmasını sağlamış olmakla birlikte Ayıntab'daki bu artışın doğrudan ürün miktarına bağlı olduğunu söylemek mümkün değildir. Muhakkak ki bu dönemde ürün artışı gerçekleşmiştir. Ancak yine bu dönemde yaşanan yüksek enflasyondan dolayı düzenli verisi bulunan ürünlerde %7,28- %236'lık bir artış gerçekleşmiştir.⁹²⁴ Yine 1850'lerde Ayıntab'a bağlı 5 nahiye bulunurken,⁹²⁵ bu sayı dönemin sonlarında 8'e yükselerek kazaya yeni yerler eklenmiştir. Bu nedenle aşâr gelirindeki bu artışın; üretimdeki artış, enflasyon ve Ayıntab'ın idari taksimatındaki değişiklikler ile eklenen bölgeler olmak üzere üç nedene dayandığını söylemek mümkündür.

3.2.2. Hayvancılık

Genel olarak hayvanlar küçükbaş ve büyükbaş olarak iki kısma ayrılmakla birlikte, etinden, sütünden, yününden, kılından ve derisinden yararlanan koyun, keçi, inek gibi hayvanlar çift tırnaklılar, yüke koşulan ve binilen beygir, kısrak, katır, merkep ve deve gibi hayvanlar ise bütün tırnaklılar olarak da tasnif edilmektedir.⁹²⁶

⁹²¹ Bayraktar, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Antep'in İdarî Yapısı ve İktisadî Durumu", s.91

⁹²² Bayraktar, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Antep'in İdarî Yapısı ve İktisadî Durumu", s.91

⁹²³ *Salnâme-i Vilâyet-i Haleb*, H.1307, s.224

⁹²⁴ Bkz: Tablo:21

⁹²⁵ BOA, NFS.d, Gömlek No: -/3727, s.40-44

⁹²⁶ Ziya Karamusal, *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, Ankara: TTK, 1989, s.176

Osmanlı Devleti'nde hayvancılık faaliyeti, yoğun olarak konar-göçerler tarafından icra edilmekle birlikte, tarımla uğraşan çiftçi ailelerin de en önemli ikinci ekonomik faaliyetini oluşturmaktaydı.⁹²⁷ Özellikle süt ve süt ürünleri toplumun önemli bir günlük ihtiyacını oluşturduğundan, şehir merkezlerindeki aileler bile günlük ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla inek, koyun ve keçi gibi sağlam hayvanlar beslemekteydi.⁹²⁸ Örneğin, 02 Şaban 1257/19 Eylül 1841 tarihli belgede, Ali Neccar Mahallesi sakinlerinden Osman ibn-i Ömer'in terekesinde 2 adet keçi re's yer almaktaydı.⁹²⁹ 15 Receb 1260/31 Temmuz 1844 tarihli başka bir kayıta Akyol Mahallesi'nden Hacı Mehmed ibn-i Hacı Ömer'in terekesinde 3 adet öküz ve inek kaydedilmiştir.⁹³⁰ Yine 15 Safer 1285/07 Haziran 1868 tarihli belgede, Suya Batmaz Mahallesi sakinlerinden Hacı Abbas'ın terekesinde 6'şar adet koyun ve keçi bulunmaktaydı.⁹³¹

Tereke kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla Ayıntab'da büyükbaş hayvan olarak, öküz, inek,⁹³² kısarak (dişi at), beygir (erkek at), katır, merkep (eşek) ve deve; küçükbaş hayvan olarak da koyun, keçi⁹³³ ve arı yetiştirilmekteydi.⁹³⁴ Tanzimat Dönemi'nde büyükbaş hayvanlardan vergi alınmazken, her baş koyun ve keçiden 1,5 kuruş resm-i ağnam alınması ilan edilmişti.⁹³⁵

Belgelerde yer alan bilgilerden, köylerde yapılan hayvancılığın da küçük çaplı olduğu anlaşılmaktadır. Büyükbaş hayvan sahiplerinin neredeyse tamamı 1-2 adet hayvana sahipken, küçükbaş hayvan miktarlarını gösteren 97 adet tereke kaydında hayvan sayıları genellikle 1-20 arasında değişmektedir. Bunlardan 20'nin üzerinde küçükbaş hayvanın kayıtlı olduğu tereke sayısı ise sadece 16'dır. Tüm terekeler içerisinde büyük hayvan sahibi denilebilecek üç adet kayıt bulunmaktadır. Bunlar; toplam 133 keçi, oğlak ve cebişe sahip olan Hiyam karyesi civarında Benamlı Aşiretinden Murtaza'ya,⁹³⁶ 40 koyun, 15 kuzu, 62 keçi ve 19 oğlak olmak üzere toplam 136 adet küçükbaş ile 1 inek, 2 beygir ve 5 merkep

⁹²⁷ Yolalıcı, **a.g.e.**, s.83

⁹²⁸ Tabakoğlu, **Türk İktisat Tarihi**, s.221

⁹²⁹ **GSS**, No: 144, s.147

⁹³⁰ **GSS**, No: 144, s.192

⁹³¹ **GSS**, No: 147, s.155

⁹³² Kayıtlarda inekler yaşlarına göre sırayla buzağı, dana, düğge/düve ve inek olarak adlandırılmaktadır.

⁹³³ Kayıtlarda koyunun yavrusu olarak kuzu, keçinin yavrusu olarak oğlak ve cebiş (bir yaşındaki keçi yavrusu) de yer almaktadır.

⁹³⁴ İlgili tereke kayıtları: **GSS**, No: 144; **GSS**, No: 145; **GSS**, No: 146; **GSS**, No: 147; **GSS**, No: 148

⁹³⁵ Yolalıcı, **a.g.e.**, s.83

⁹³⁶ **GSS**, No: 146, s.179

olmak üzere toplam 8 adet de büyükbaş hayvana sahip olan, Cevizlice Mahallesi sakinlerinden Fesli Hacı Mustafa ibn-i Seyyid Ahmed'e⁹³⁷ ve 90 koyun ve keçi, 5 öküz, 2 inek ve düvesi, 1 beygir, 1 at ve 2 merkebe sahip olan Sebt? karyesi ahalisinden Ali bin Hüseyin'e ait olan kayıtlardır.⁹³⁸ Bu kişilerden Hacı Mustafa'ya ait terekede, hayvanların çeşitli kişilerde olması ve kendisinin de kaza merkezinde ikamet etmesi, bu kişinin hayvancılık değil, murabahacılık yaptığını akla getirmektedir.

Tereke kayıtlarında yer alan bilgiler, kazada hangi hayvanların yetiştirildiği ve ailelerin sayısı olarak yaklaşık kaç hayvan besledikleri hakkında bilgiler sunmasına rağmen, kazadaki toplam hayvan sayısını vermekten hayli uzaktır. Bu konudaki tek bilgi 1869-1871 yıllarına ait olan Halep Vilayetine ait istatistikler olup, bunların 1869-1870 yıllarına ait olan rakamları aynıdır. Bu verilere göre Ayıntab'da 4.902/4.750 öküz, 3.818/4.300 inek/dana, 765/2.130 kısrak/beygir, 13.985/13.600 koyun, 47.680/38.300 keçi, 417/400 koşum hayvanı (inek ve katır), 146/580 deve ve 3.426/3.340 merkep bulunmaktadır.⁹³⁹ Bu veriler kazada en çok koyun ve keçi yetiştirildiğini göstermektedir ki tereke kayıtlarında da aynı sonuca ulaşılmaktadır.

Bayraktar'ın çalışmasında yer alan tabloda Halep merkez kazası ile vilayet dahilindeki toplam 12 adet kazanın hayvan sayıları verilmiştir. Ayıntab ile bu kazaların 1871 yılına ait olan hayvan sayıları karşılaştırıldığında, vilayetin Halep'ten sonra gelen en büyük ikinci kazası olan Ayıntab'ın öküz, inek, kısrak/beygir ve deve sayısı bakımından birinci, keçi ve merkep sayısı bakımından ikinci, koyun sayısı bakımından dördüncü sırada yer aldığı anlaşılmaktadır. Bu verilere göre 1871 yılında vilayet genelinde toplam 348.786 adet küçük ve büyükbaş hayvan bulunurken, bunlardan 67.400'ü Ayıntab'da yetiştirilmektedir ki bu da vilayet genelinin %19,3'üne tekabül etmektedir. Ayrıca Ayıntab, arı yetiştiriciliğinde de toplam 7.000 kovanla Kilis'ten sonra ikinci sırada yer almaktadır.⁹⁴⁰ Dolayısıyla tereke kayıtlarındaki bilgiler ile bu veriler ortak değerlendirildiğinde, Ayıntab'da yoğun bir kesimin hayvan yetiştiriciliği yaptığı, fakat bu işle uğraşanların büyük sayılarda değil de az sayıda hayvan yetiştirdiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

⁹³⁷ GSS, No: 146, s.319

⁹³⁸ GSS, No: 148, s.88

⁹³⁹ Bayraktar, **XIX. Yüzyılda Halep Eyaleti'nin İktisadi Vaziyeti**, s.65

⁹⁴⁰ Bayraktar, **XIX. Yüzyılda Halep Eyaleti'nin İktisadi Vaziyeti**, s.65

Hayvanlardan elde edilen et, süt, yağ/sadeyağ, yoğurt ve peynir gibi gıda ürünlerinin dışında debbağ, kirişci ve dokumacı esnafının ihtiyaç duyduğu deri, kıl ve yn ürünleri de yine bu hayvanlardan sağlanmaktaydı. Arı üretiminden ise bal ve balmumu elde edilmekte olup bal mumu, mum üretiminde kullanılmaktaydı. Vilayet dahilinde en yoğun hayvan yetiştiriciliğinin Ayıntab'da olması dolayısıyla, hayvan ve hayvan ürünlerinin kaza halkının ve esnafının ihtiyaını karşıladığı kanaatindeyiz.

3.3. Ticaret

Osmanlı Devleti, Avrupa'da gerçekleşen Sanayi Devrimi sonucunda daha fazla hammaddeye ihtiyaç duyulması üzerine 1826 yılından itibaren hammaddenin dışarıya çıkararak, esnafın işsiz kalmasını önlemek amacıyla, bir tür himaye usulü olan yed-i vahit (tekel) usulünü uygulamaktaydı.⁹⁴¹ Bu durum Avrupalı devletlerden özellikle İngiltere'yi rahatsız etmiş ve 1833 yılından itibaren uygulamanın kaldırılması için çalışmıştır. Sonuçta İngiltere, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu askeri ve siyasi bunalımlardan faydalanarak, Tanzimat'ın hemen arifesinde 1838 yılında, Osmanlı Devleti ile imzaladığı Balta Limanı Antlaşması sonucunda bu uygulamayı sonlandırarak, Osmanlının bütün ürünlerini ihraç etme hakkına sahip olmuştu.⁹⁴² Nitekim bu antlaşmaya göre, İngiliz tüccarlar Osmanlı Devleti'nde ticaret yaparlarken malın kıymeti üzerinden %12'lik bir vergi dışında başka hiçbir vergi demeyeceklerdi. Daha sonra bu konuda 23 Cemazeyilevvel 1269/03 Nisan 1853 tarihinde Ayıntab'a gönderilen irade-i seniyyede, bc vergisiyle ilgili bilgilendirme yapılmıştır. Buna göre, Rusya, İngiltere ve düvel-i saire ile yapılan antlaşmalar çerçevesinde dış ticaretle ilgili olarak, dışardan gelen ve dışarı giden ticaret eşyalarından, yani dışarıdan gelip Osmanlı topraklarında satılan ve Osmanlı topraklarından satın alınıp dışarıya çıkarılan tarım ve sanayi mallarından artık bc vergisi alınmayacaktır. Ancak yeni ticaret antlaşmasının beşinci maddesinde açık bir Şekilde ifade olduğu üzere, i ticarete Osmanlı tebaasının vermekte olduğu vergileri bu kişiler de verecektir. Bu iki farklı ticaretin iyi anlaşılması, sefaretlere açıklanması ve bunların

⁹⁴¹ Tabakoğlu, **Türk İktisat Tarihi**, s.256

⁹⁴² Mehmet Alaaddin Yalıncaya ve İbrahim Yılmazçelik, "Yeniden Yapılanma", Tufan Gündüz (Ed.), **Osmanlı Tarihi El Kitabı**, Ankara: Grafiker Yayınları, 2012, s.492-493; Balta Limanı Antlaşması hakkında detaylı bilgi için bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, **Balta Limanı'na Giden Yol Osmanlı- İngiliz İktisâdi Münasebetleri (1580-1850)**, Ankara: TTK Yayınları, 2013

tüccarlara verilecek tezkerelere açık bir şekilde yazılması buyrulurak, Ayıntab'daki görevlilerin bu konuya dikkat etmeleri istenmiştir.⁹⁴³

Ayrıca ithal mallarına da %3'lük bir gümrük vergisi getirilmiştir. Kısa bir süre içerisinde diğer Avrupalı devletlerle de benzer antlaşmalar yapılırken, Osmanlı Devleti serbest ticaret bölgesi haline gelmiştir. Antlaşmalar sonucunda özellikle 1840 ile 1850'lerde hızlanan Osmanlı ticaret hacmi, 1830'lardan 1873 yılına kadar yıllık %3,5 oranında büyüme gösterirken,⁹⁴⁴ 1840-1875 arasında ihracat 2,8 oranında artmıştı. Ancak gerçekleşen bu büyüme daha ziyade hammadde ihracı, hazır mamul ithali şeklinde olmaktadır.⁹⁴⁵

Tanzimat'ın hemen başında Osmanlı Devleti'nin yapmış olduğu ticaret Antlaşmaları, 1861 yılına kadar ufak tefek değişikliklerle devam ederken, bu tarihten sonra yapılan anlaşmalar 1861'deki Fransız Ticaret Antlaşması çerçevesinde gerçekleşmiştir. Söz konusu antlaşmaların getirdiği en önemli yenilikler ithal ve ihraç vergileri üzerine olmuştur. Buna göre daha önce ihracattan alınan %12 olan vergi önce 8'e daha sonra da her yıl birer puan düşürülerek %1'e kadar indirilmiş, ithalat vergisi ise %3'ten 8'e çıkarılmış ve antlaşmanın 28 yıl yürürlükte kalması kararlaştırılmıştır.⁹⁴⁶

Yukarıda belirtildiği üzere, Ayıntab XIX. yüzyıla kadar kara ticaretinin yol kavşağında olması, XIX. yüzyılda ise Doğu Akdeniz liman kentlerinin hinterlandında bulunması dolayısıyla her dönem önemli bir ticaret merkezi olmuştur. XIX. yüzyılın ortalarında şehirde iki adet bedestenin kurulması ticaretin bölgedeki artışını ve önemini göstermektedir. Ayıntab'da ticaretin kalbi Suk-ı Tavil (Uzun Çarşı)'de atmaktadır. Hanlarla birlikte ticarete konu olan üretim merkezleri ve çarşılar bu sokağın içinde veya etrafında bulunmaktadır.

⁹⁴³ GŞS, No: 145 s.178

⁹⁴⁴ Necdet Kurdakul, "Ticaret Antlaşmaları," **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C.3, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s.666-667

⁹⁴⁵ İthal ve ihraç edilen ürünler hakkında detaylı bilgi için bkz. Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, s.354-356

⁹⁴⁶ Çağlar Keyder, "Osmanlı Devleti ve Dünya Ekonomik Sistemi," **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C.3, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s.642

Ayıntab'da gerçekleşen ticari faaliyetin önemini gösteren kıstaslardan biri de dış devletlerde, kendi ülkesinin ticari menfaatlerini koruyan yabancı temsilciliklerin varlığıdır. Bu çerçevede incelenen dönemde Ayıntab'da Amerika Birleşik Devletleri (Mösyö Samuel Pecheto ve Mösyö Nicomry), İngiltere (Thomas Sandev), Fransa (Mösyö Costini) ve Yunanistan (Mösyö Dimitraki Seviyadis) konsoloslukları ile İran Şehbenderliği (Nazar Ağa) bulunmaktaydı.⁹⁴⁷ Dolayısıyla bu devletlerin tüccarlarının Ayıntab'da yoğun bir ticari faaliyet içinde olduğunu söylemek mümkündür.

Osmanlı Devleti'nde yapılan dış ticarete ihraç ürünlerinin yoğunluğunu hammadde ve gıda maddeleri oluştururken, mamul ve yarı mamul ürünler düşük oranda ihraç edilmekteydi.⁹⁴⁸ Ayıntab'da yetiştirilen tarım ürünlerinin büyük çoğunluğu kazada tüketildiğinden Osmanlı Devleti'nin aksine yapılan ticaretin yoğunluğunu sanayi ürünleri oluşturmaktaydı.

Genel olarak Ayıntab'da yapılan ticareti üç kısma ayırmak mümkündür. Bunlardan ilki transit ticarettir. İç bölgelerden limanlara veya limanlardan iç bölgelere yapılan ticaretle birlikte doğu-batı kuzey-güney taraflarına doğru iç bölgelerden gelip yine iç bölgelere giden ticaret, Ayıntab'da yapılan transit ticareti kapsamaktadır. Transit ticarete bölgenin arz veya talebi, yapılan bu ticaret üzerinde etkili değildir. Tüccarlar kazayı konaklamak ve ihtiyaçlarını karşılamak için kullanmakta ve odası kiralanabilen hanlarda konaklayan bu kişiler ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra yollarına devam etmektedirler.

Ayıntab'da yapılan ticaretin ikinci kısmını tarım ürünleri oluşturmaktadır. Genç'in Osmanlı ekonomisi üzerine yaptığı çalışmada, İaşe (Provizyonizm) ilkesinde açıkladığı gibi kazada yapılan iktisadi faaliyetin temel amacı insanların ihtiyaçlarını karşılamaktır. Üretilen mal, kaza ihtiyacını karşıladıktan sonra geriye kalan fazla ürünün artık kaza açısından bir değeri olmadığından, bu mallar dışarıya satılmaktaydı. Buna karşılık kaza ihtiyacını karşılamayan veya hiç üretilmeyen malların ithali gerçekleşmekteydi.⁹⁴⁹

⁹⁴⁷ BOA, A.DVN.MHM, 25/58; BOA, A.DVN.MHM, 31/9; BOA, A.DVN.MHM, 26/51; BOA, A.DVN.MHM, 33/22; Eroğlu, ve diğerleri, **a.g.e.**, s.550-551

⁹⁴⁸ Şevket Pamuk, "19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti," **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C.3, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s.658

⁹⁴⁹ Mehmet Genç, **a.g.e.**, s.61-63

Bu çerçevede Ayıntab'da yapılan tarım üretiminden elde edilen fazla ürün yani ihracata konu olan tarım ürünleri üzüm, fıstık, zeytin, zeytinden yapılan sabun ve zeytinyağı, pekmez, incir, zerdali, mercimek ve nohuttan oluşmaktaydı. Bunlardan sadece üzüm, fıstık, incir ve zeytinin hem Osmanlı dahiline hem de dış ülkelere ihracı yapılırken, diğerleri iç piyasaya ihraç edilmekteydi. Diğer tarım ürünleri, özellikle hububat üretimi, kazadaki arzı karşılamadığından ithali yapılmaktaydı.⁹⁵⁰

Ticaretin üçüncü kısmını ise sanayi ürünleri oluşturmaktadır. Kazada oldukça çeşitli sanayi kolları bulunmakla birlikte⁹⁵¹ ticareti yapılan sanayi ürünleri, tekstil ve dokuma sanayisinden halı, kilim, el işleri, alaca, bez ve aba; deri sanayisinden sepiyenerek boyanmış ve cilalanmış deri olan sahtiyan, kırmızı ve sarı çizme; kuyumculuk ve bakırcılık ürünleri, tarım ürünlerinden ise üzümünden yapılan pekmez ve zeytinden yapılan sabundan oluşmaktaydı. Bu ürünlerin yoğun olarak ihraç edildiği bölgelere bakıldığında; halı, kilim ve el işleri İstanbul, Avrupa ve Amerika'ya; Sahtiyanlar Haleb, Kilis, Behisni, İdlib ve bazen de Mısır taraflarına; alaca, bez, aba ve sabun Anadolu taraflarına ihraç edilmekteydi. Ayrıca Ayıntab'ın kuzeyindeki Maraş, doğusundaki Urfa, güneyindeki Haleb ve batısındaki liman kenti olan İskenderun ile oldukça işlek bir ticareti bulunmaktaydı.⁹⁵²

Ayıntab'da ithali yapılan sanayi ürünleri ise tereke kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, genellikle İngiliz, Fransız, Macar ve İstanbul tüfekleri; İngiliz ve Fransız saatleri; Frenk şalı, Acem şalı ve kumaşları, İstanbul, Bursa ve Halep kumaşları; Trablus, Halep, Frenk, Ruha ve Acem kuşakları; Irak makromesi, İstanbul yazması,⁹⁵³ gibi lüks tüketim malları ile kazada üretimi yapılan ancak rezervi bulunmayan altın, gümüş, bakır ve demir gibi madenlerden oluşmaktaydı.

3.4. Esnaf ve Zanaatkarlar

Medeniyet kelimesi Arapça şehir anlamını ifade eden medine kelimesinden gelmektedir. Dolayısıyla bir toplumun ulaştığı olduğu medeniyet seviyesi, o toplumun yaşadığı şehirlerin gelişmişliğiyle doğrudan orantılıdır. Şehirler tarım dışı ekonomik

⁹⁵⁰ Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bu çalışmanın "Tarım" başlığına bakınız.

⁹⁵¹ Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bu çalışmanın "Sanayi" başlığına bakınız.

⁹⁵² **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, H.1285, s.185; "Kazâ-i Ayıntab", **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, Haleb: Haleb Vilâyeti Matbaası, H.1323, s.256

⁹⁵³ İlgili tereke kayıtları: **GSS**, No: 144; **GSS**, No: 145; **GSS**, No: 146; **GSS**, No: 147; **GSS**, No: 148

faaliyetlerin merkezi olması vesilesiyle şehir sakinleri, işbölümüne tabi olarak çevrelerine mal ve hizmet sunarlar ki bu faaliyeti esnaf denilen gruplar gerçekleştirir.⁹⁵⁴ Bir toplumda küçük sermaye ve zanaat sahibi olan kişiler için kullanılan esnaf terimi, en genel hatlarıyla şehir ve kasabalarda, mal ve hizmet üretimi ile ilgili herhangi bir iş kolunun birinde uzmanlaşmış olarak çalışanların ortaya çıkardığı mesleki örgütlenme olarak tanımlanmaktadır.⁹⁵⁵

Osmanlı Devleti'nde esnaf grupları ehl-i hiref-i hassa denilen, devlet hizmetinde çalışanlar ile serbest çalışanlar olarak iki ana gruba ayrılmaktadır.⁹⁵⁶ Serbest olarak çalışanları da kendi içinde alışverişçi ve sanayici olarak ayırmak mümkündür. Şehir merkezine dışarıdan gelen gıda, giyecek ve diğer ürünleri toptancılardan alarak, üzerine belli bir kâr koyup satanlar alışverişçi sınıfına girerken, ellerindeki hammadde veya yarı mamul ürünü işleyerek, yarı mamul veya hazır ürün şeklinde piyasaya sürenler ise sanayici sınıfına girmektedir.⁹⁵⁷

XIX. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'nin, birincisi üzerinde doğrudan, ikincisi üzerinde ise loncalar vasıtasıyla dolaylı olarak kontrol sistemi vardı. Bu sayede tüm esnaf grupları, hammadde temini, imalat, fiyat koyma, pazarlama aşamalarının tamamında devletin denetimi altında bulunmaktaydı.⁹⁵⁸

Osmanlı esnafı, lonca teşkilatı içerisinde, idarecilerin kontrolünden dükkan sayısına, malın kalitesinden konulan narha uyulmasına ve birbirlerinin haklarına saygı gösterilmesine kadar her konuda bir kontrol mekanizması kurmuşlardı. Bu sistem içerisinde Osmanlı esnafı rekabet yerine karşılıklı kontrol ve yardımlaşma prensibine göre örgütlenmiş oluyordu.⁹⁵⁹ Zanaat sahibi olmak isteyenler çırak olarak işe başlar, daha sonra kalfa ve en sonunda usta olurdu. Bu aşamalardan geçmek için lonca heyetinin yapacağı imtihanda başarılı olunması gerekmele birlikte o kişi hakkında herhangi bir şikayetin de olmaması gerekmekteydi. Sistemin en önemli özelliği her ustanın istediği zaman istediği yerde işyeri açmasına izin verilmemesiydi. Çünkü ihtiyaçtan fazla işyerinin bulunması tüm

⁹⁵⁴ Ergenç, **Osmanlı Kent Tarihçiliğine Katkı**, s.12

⁹⁵⁵ Mustafa Akdağ, **Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi**, İstanbul: YKY, 2010, s.511

⁹⁵⁶ Ahmet Kal'a, "Esnaf", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.11, İstanbul: TDV Yayınları, 1995, s.423

⁹⁵⁷ Mehmet Genç, **a.g.e.**, s.61-63

⁹⁵⁸ Kal'a, **a.g.e.**, s.423-424

⁹⁵⁹ Kal'a, **a.g.e.**, s.424

işyerlerini zarara uğratacağından bu hem esnaf mensupları hem de resmi makamlar tarafından istenilmemekteydi.⁹⁶⁰

XVIII. yüzyılda esnaf gruplarının bağlı olduğu kurallarda fazla bir değişiklik olmadan gedik usulü getirilmişti. Böylece tekel uygulamasına geçilmiş olmakta ve kişi devletten aldığı senet ile ancak mesleğini icra edebilmekteydi. Bu senet, alan kişinin dışında başka birinin bu işi isteyememesi ve sattığı malı başkasının satamamasını ihtiva etmekteydi. Bu senedi alan kişiye de gedik denilmekteydi.⁹⁶¹ Ayrıca gediğin intikal ve satışının kimlere yapılacağı da belliydi. İlk hak sahibi esnafın oğluydu, oğlu yok veya gediği almak istemiyorsa o zaman o alanda yetişmiş olan kalfa gediği alabilirdi.⁹⁶²

Osmanlı esnaf teşkilatı içerisinde XVIII. yüzyılın sonlarında esnaflığa, yabancı devlet tabiiyetine girenlerle birlikte yabancı uyruklular da el atmaya başladı ve zamanla bunların sayıları arttı. Devlet 1838 Balta Limanı Antlaşması'na kadar bunlarla kısmen mücadele edebilmişse de antlaşmada yer alan “her türlü ticaret” ibaresi durumu karmaşık bir hale getirmişti. Bu durum 1861 Kanlıca Antlaşması ile son bulmuş ve bu tarihten itibaren yerli ve yabancı her isteyeninin istediği alanda çalışmasına izin verilerek gedik yani tekel uygulaması kaldırılmıştır.⁹⁶³ Tanzimat Dönemi'nin sonlarında Osmanlı esnafının geçirdiği bu köklü değişiklik yeni yapılanmaları gerekli kılmış ve Tanzimat Dönemi'nden hemen sonra ticaret, ziraat ve sanayi odaları teşekkül edilerek bu alanlarda yeniden düzenlenmelere gidilmiştir.

Yukarıda ifade edildiği üzere serbest olarak çalışan her esnaf grubunun kendi aralarında sıkı kurallara bağlı bir loncası bulunmaktaydı. Ancak XIX. yüzyılın başlarından itibaren gerek Avrupa'da meydana gelen gelişmeler, gerekse Avrupa ile Osmanlı arasında yukarıda ifade edilen antlaşmalar sonucunda lonca sistemi 1830'lardan itibaren yavaş yavaş ortadan kalkmıştı. Ancak lonca sisteminin ortadan kalkmasına rağmen her esnafın birbiriyle ve şehir yöneticileriyle ilişkilerini düzenleyen, bağlı bulunduğu esnafı temsil eden ve kethüda denilen kişilerin varlığı devam etti. Fakat bu yetkililere, her şehirde

⁹⁶⁰ Mübahat S. Kütükoğlu, “Osmanlı İktisadi Yapısı”, Ekmeleddin İhsanoğlu (Ed.), **Osmanlı Devleti Tarihi**, İstanbul: Feza Gazetecilik A.Ş., 1999, s.609-612

⁹⁶¹ Ergenç, **Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları**, s.91

⁹⁶² Kütükoğlu, “Osmanlı İktisadi Yapısı”, s.609-612

⁹⁶³ Ergenç, **Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları**, s.91; Kütükoğlu, “Osmanlı İktisadi Yapısı”, s.609-612

kethüda denilmemekteydi. Ayıntab'ta da olduğu gibi bazı Osmanlı şehirlerinde kethüda yerine “şeyh” tabiri kullanılmaktaydı.⁹⁶⁴ Örneğin, sicil belgelerinde yer alan attar şeyhi,⁹⁶⁵ bedestenci şeyhi,⁹⁶⁶ bostancı şeyhi,⁹⁶⁷ boyacı şeyhi,⁹⁶⁸ çuhacı şeyhi,⁹⁶⁹ debbağ şeyhi,⁹⁷⁰ keçeci şeyhi⁹⁷¹ tespit edilebilen bazı esnaf şeyhleridir. Esnaf temsilcileri için yoğun olarak şeyh ifadesi kullanılmakla birlikte, bazı esnaf grupları için özel isimler de bulunmaktaydı. Örneğin, kira ile yük taşıyanların şeyhine mekârîci başı,⁹⁷² bakkalların şeyhine pazarbaşı, kasaplarınkine kasapbaşı denilmekteydi. Debbağların kethüdalarına Osmanlının hemen her yerinde ahi baba denilmesine karşılık,⁹⁷³ Ayıntab'da debbağ şeyhi ifadesi kullanılmaktaydı.

Esnaf şeyhleri, ilgili esnaf grubu tarafından seçilerek göreve getirilir ve kötü tutum ve davranışları görülmedikçe görevlerinde kalırlardı. Esnaf şeyhinin ölmesi, esnafın şeyhten memnun olmaması veya herhangi bir nedenle şeyhin görev yapamaması sonucunda esnaf temsilcileri kadıya başvurarak yeni bir şeyh seçimini talep ederlerdi. Talebin uygun görülmesi sonucunda seçim yapılır ve durum İstanbul'a bildirilirdi. Merkezden gelen beratla birlikte durum kesinleşir ve şeyh törenle göreve başlardı.⁹⁷⁴

Tanzimat Dönemi'nde belgelerden tespit edilen ve Ayıntab'da faaliyet gösteren başlıca esnaf grupları şunlardan oluşmaktaydı. Abacı,⁹⁷⁵ alacacı,⁹⁷⁶ arıcı,⁹⁷⁷ attar,⁹⁷⁸ bapuçcu/papuçcu,⁹⁷⁹ bacacı,⁹⁸⁰ bakkal,⁹⁸¹ bakraççı,⁹⁸² bakırcı,⁹⁸³ basmacı,⁹⁸⁴ bedestenci,⁹⁸⁵

⁹⁶⁴ Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, s.123

⁹⁶⁵ GSS, No: 144, s.138; GSS, No: 146, s.165

⁹⁶⁶ GSS, No: 147, s.3, 234

⁹⁶⁷ GSS, No: 144, s.213

⁹⁶⁸ GSS, No: 146, s.313

⁹⁶⁹ GSS, No: 146, s.165

⁹⁷⁰ GSS, No: 148, 171

⁹⁷¹ GSS, No: 146, 268

⁹⁷² GSS, No: 147, s.17

⁹⁷³ Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, s.123

⁹⁷⁴ Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, s.123-124

⁹⁷⁵ GSS, No: 144, s.294; GSS, No: 145, s.88; GSS, No: 146, s.303; GSS, No: 147, s.203; GSS, No: 148, s.116

⁹⁷⁶ GSS, No: 148, s.151

⁹⁷⁷ GSS, No: 147, s.237

⁹⁷⁸ GSS, No: 144, s.206; GSS, No: 145, s.133; GSS, No: 146, s.32; GSS, No: 147, s.84; GSS, No: 148, s.154

⁹⁷⁹ GSS, No: 145, s.33; GSS, No: 146, s.147

⁹⁸⁰ GSS, No: 145, s.135

⁹⁸¹ GSS, No: 144, s.250; GSS, No: 145, s.33; GSS, No: 146, s.39; GSS, No: 147, s.101; GSS, No: 148, s.58

⁹⁸² GSS, No: 145, s.105

bekmezci,⁹⁸⁶ berber,⁹⁸⁷ bezirgan (bez tüccarı),⁹⁸⁸ bıçakçı,⁹⁸⁹ bıçkıcı,⁹⁹⁰ bohçacı,⁹⁹¹ bostancı,⁹⁹² boyacı,⁹⁹³ cebeci/tüfekçi,⁹⁹⁴ çamaşırıcı,⁹⁹⁵ çaycı,⁹⁹⁶ çerçici,⁹⁹⁷ çıkırıkçı,⁹⁹⁸ çuhacı/cullah,⁹⁹⁹ çulcu,¹⁰⁰⁰ debbağ,¹⁰⁰¹ değirmenci,¹⁰⁰² dellak/tellak,¹⁰⁰³ dellal,¹⁰⁰⁴ demirci,¹⁰⁰⁵ deveci,¹⁰⁰⁶ dökmeçi,¹⁰⁰⁷ etmekçi (ekmekçi)/habbaz,¹⁰⁰⁸ eskici,¹⁰⁰⁹ fadlacı,¹⁰¹⁰ fırıncı,¹⁰¹¹ haffaf/kavaf (ayakkabıcı),¹⁰¹² hallaç,¹⁰¹³ hamamcı,¹⁰¹⁴ hammal,¹⁰¹⁵ hancı,¹⁰¹⁶ haphapçı (nalın/takunya),¹⁰¹⁷ haratçı (tornacı),¹⁰¹⁸ hasırcı,¹⁰¹⁹ helvacı,¹⁰²⁰ hırdavatçı,¹⁰²¹ hışvacı/penbeci (pamukçu),¹⁰²² hurdacı,¹⁰²³ ipçi,¹⁰²⁴ kabzacı,¹⁰²⁵ kâhkeçi,¹⁰²⁶ kahveci,¹⁰²⁷

⁹⁸³ GŞS, No: 148, s.159

⁹⁸⁴ GŞS, No: 145, s.96; GŞS, No: 146, s.215

⁹⁸⁵ GŞS, No: 145, s.42; GŞS, No: 146, s.321; GŞS, No: 147, s.234; GŞS, No: 148, s.151

⁹⁸⁶ GŞS, No: 144, s.107; GŞS, No: 146, s.225; GŞS, No: 148, s.172

⁹⁸⁷ GŞS, No: 144, s.158; GŞS, No: 145, s.139; GŞS, No: 146, s.144; GŞS, No: 148, s.196

⁹⁸⁸ GŞS, No: 144, s.142; GŞS, No: 146, s.141

⁹⁸⁹ GŞS, No: 148, s.10

⁹⁹⁰ GŞS, No: 146, s.28

⁹⁹¹ GŞS, No: 146, s.107

⁹⁹² GŞS, No: 144, s.304; GŞS, No: 145, s.88; GŞS, No: 146, s.149; GŞS, No: 147, s.1; GŞS, No: 148, s.156

⁹⁹³ GŞS, No: 145, s.79; GŞS, No: 146, s.165; GŞS, No: 148, s.14

⁹⁹⁴ GŞS, No: 144, s.210; GŞS, No: 145, s.88

⁹⁹⁵ GŞS, No: 148, s.126

⁹⁹⁶ GŞS, No: 145, s.145

⁹⁹⁷ GŞS, No: 145, s.123; GŞS, No: 146, s.228

⁹⁹⁸ GŞS, No: 144, s.112; GŞS, No: 147, s.178; GŞS, No: 148, s.1, 198

⁹⁹⁹ GŞS, No: 146, s.165; GŞS, No: 147, s.211

¹⁰⁰⁰ GŞS, No: 146, s.222

¹⁰⁰¹ GŞS, No: 145, s.39; GŞS, No: 146, s.214; GŞS, No: 147, s.205; GŞS, No: 148, s.133

¹⁰⁰² GŞS, No: 144, s.127; GŞS, No: 145, s.64; GŞS, No: 146, s.32; GŞS, No: 148, s.78

¹⁰⁰³ GŞS, No: 145, s.1; GŞS, No: 146, s.268

¹⁰⁰⁴ GŞS, No: 146, s.13; GŞS, No: 148, s.122

¹⁰⁰⁵ GŞS, No: 144, s.304; GŞS, No: 145, s.81; GŞS, No: 146, s.147; GŞS, No: 148, s.85

¹⁰⁰⁶ GŞS, No: 144, s.297; GŞS, No: 146, s.32; GŞS, No: 147, s.19

¹⁰⁰⁷ GŞS, No: 146, s.222

¹⁰⁰⁸ GŞS, No: 145, s.95; GŞS, No: 146, s.326; GŞS, No: 148, s.128

¹⁰⁰⁹ GŞS, No: 148, s.14

¹⁰¹⁰ GŞS, No: 144, s.192; GŞS, No: 147, s.22; GŞS, No: 148, s.23

¹⁰¹¹ GŞS, No: 148, s.14

¹⁰¹² GŞS, No: 146, s.139

¹⁰¹³ GŞS, No: 145, s.142

¹⁰¹⁴ GŞS, No: 145, s.1; GŞS, No: 146, s.32, 239; GŞS, No: 147, s.28

¹⁰¹⁵ GŞS, No: 145, s.56; GŞS, No: 146, s.13; GŞS, No: 148, s.148

¹⁰¹⁶ GŞS, No: 148, s.148

¹⁰¹⁷ GŞS, No: 146, s.28

¹⁰¹⁸ GŞS, No: 144, s.294; GŞS, No: 145, s.88; GŞS, No: 146, s.303; GŞS, No: 147, s.203; GŞS, No: 148, s.116

¹⁰¹⁹ GŞS, No: 145, s.135; GŞS, No: 148, s.134

¹⁰²⁰ GŞS, No: 144, s.148; GŞS, No: 145, s.12; GŞS, No: 42, s.203; GŞS, No: 148, s.175

¹⁰²¹ GŞS, No: 145, s.145

¹⁰²² GŞS, No: 145, s.192; GŞS, No: 146, s.77; GŞS, No: 147, s.22

¹⁰²³ GŞS, No: 144, s.114

¹⁰²⁴ GŞS, No: 146, s.217

¹⁰²⁵ GŞS, No: 145, s.188

kalaycı,¹⁰²⁸ kalıbcı,¹⁰²⁹ kasap,¹⁰³⁰ kassar,¹⁰³¹ katırcı,¹⁰³² kavvas (okçu),¹⁰³³ kazancı,¹⁰³⁴ kazzaz (ipekçi),¹⁰³⁵ kebaþçı,¹⁰³⁶ keçeci,¹⁰³⁷ keþşer/köşker,¹⁰³⁸ kemerci,¹⁰³⁹ kendirci,¹⁰⁴⁰ keresteci,¹⁰⁴¹ kerpiçci,¹⁰⁴² kileci,¹⁰⁴³ kilimci,¹⁰⁴⁴ kirişci,¹⁰⁴⁵ kömürcü,¹⁰⁴⁶ kundakçı,¹⁰⁴⁷ kutnîci,¹⁰⁴⁸ kuyumcu,¹⁰⁴⁹ külekçi (tahta kovacı),¹⁰⁵⁰ kürkçü,¹⁰⁵¹ kürsücü,¹⁰⁵² leblebici,¹⁰⁵³ ma'saracı,¹⁰⁵⁴ mekârîci,¹⁰⁵⁵ miskci,¹⁰⁵⁶ mumcu,¹⁰⁵⁷ müytâf (kıl dokuyan),¹⁰⁵⁸ nakkaş,¹⁰⁵⁹ nalbant,¹⁰⁶⁰ naccar/neccar (marangoz)¹⁰⁶¹ oduncu,¹⁰⁶² oturakçı,¹⁰⁶³ paçacı,¹⁰⁶⁴ pineci (yamacı)¹⁰⁶⁵ saatçı,¹⁰⁶⁶ sabancı,¹⁰⁶⁷ salçacı,¹⁰⁶⁸ samancı,¹⁰⁶⁹ saraç,¹⁰⁷⁰ sarıkçı,¹⁰⁷¹ satırcı,¹⁰⁷²

¹⁰²⁶ GŞS, No: 146, s.32; GŞS, No: 147, s.158; GŞS, No: 148, s.26

¹⁰²⁷ GŞS, No: 144, s.192; GŞS, No: 145, s.69; GŞS, No: 146, s.176; GŞS, No: 147, s.37

¹⁰²⁸ GŞS, No: 145, s.28; GŞS, No: 146, s.305

¹⁰²⁹ GŞS, No: 145, s.88

¹⁰³⁰ GŞS, No: 144, s.158; GŞS, No: 145, s.53; GŞS, No: 146, s.269; GŞS, No: 147, s.176; GŞS, No: 148, s.227

¹⁰³¹ GŞS, No: 145, s.69

¹⁰³² GŞS, No: 145, s.13; GŞS, No: 147, s.236; GŞS, No: 148, s.137

¹⁰³³ GŞS, No: 145, s.88; GŞS, No: 146, s.312

¹⁰³⁴ GŞS, No: 144, s.158; GŞS, No: 147, s.12; GŞS, No: 148, s.151

¹⁰³⁵ GŞS, No: 144, s.284; GŞS, No: 145, s.88; GŞS, No: 146, s.64; GŞS, No: 147, s.101; GŞS, No: 148, s.39

¹⁰³⁶ GŞS, No: 145, s.207; GŞS, No: 146, s.166; GŞS, No: 147, s.190

¹⁰³⁷ GŞS, No: 146, s.268

¹⁰³⁸ GŞS, No: 144, s.192; GŞS, No: 145, s.58; GŞS, No: 146, s.178; GŞS, No: 147, s.1

¹⁰³⁹ GŞS, No: 148, s.40

¹⁰⁴⁰ GŞS, No: 144, s.158; GŞS, No: 145, s.14; GŞS, No: 146, s.269; GŞS, No: 147, s.150; GŞS, No: 148, s.27

¹⁰⁴¹ GŞS, No: 145, s.139

¹⁰⁴² GŞS, No: 145, s.112

¹⁰⁴³ GŞS, No: 148, s.182

¹⁰⁴⁴ GŞS, No: 146, s.142

¹⁰⁴⁵ GŞS, No: 144, s.138; GŞS, No: 146, s.321; GŞS, No: 147, s.5; GŞS, No: 148, s.154

¹⁰⁴⁶ GŞS, No: 145, s.192; GŞS, No: 146, s.222; GŞS, No: 148, s.116

¹⁰⁴⁷ GŞS, No: 146, s.28

¹⁰⁴⁸ GŞS, No: 145, s.70

¹⁰⁴⁹ GŞS, No: 145, s.70; GŞS, No: 146, s.331; GŞS, No: 148, s.182

¹⁰⁵⁰ GŞS, No: 146, s.28; GŞS, No: 148, s.265

¹⁰⁵¹ GŞS, No: 146, s.314; GŞS, No: 147, s.84; GŞS, No: 148, s.218

¹⁰⁵² GŞS, No: 145, s.33; GŞS, No: 147, s.237

¹⁰⁵³ GŞS, No: 144, s.130; GŞS, No: 145, s.88; GŞS, No: 147, s.1

¹⁰⁵⁴ GŞS, No: 144, s.91; GŞS, No: 145, s.142; GŞS, No: 146, s.32

¹⁰⁵⁵ GŞS, No: 147, s.17

¹⁰⁵⁶ GŞS, No: 144, s.203; GŞS, No: 145, s.83; GŞS, No: 147, s.84

¹⁰⁵⁷ GŞS, No: 145, s.95

¹⁰⁵⁸ GŞS, No: 146, s.174

¹⁰⁵⁹ GŞS, No: 145, s.143; GŞS, No: 147, s.207

¹⁰⁶⁰ GŞS, No: 146, s.150; GŞS, No: 147, s.185; GŞS, No: 148, s.10

¹⁰⁶¹ GŞS, No: 144, s.192; GŞS, No: 145, s.60; GŞS, No: 146, s.23; GŞS, No: 147, s.109; GŞS, No: 148, s.118

¹⁰⁶² GŞS, No: 148, s.168

¹⁰⁶³ GŞS, No: 146, s.111

¹⁰⁶⁴ GŞS, No: 146, s.174

¹⁰⁶⁵ GŞS, No: 146, s.104; GŞS, No: 147, s.246

¹⁰⁶⁶ GŞS, No: 144, s.180

semerci,¹⁰⁷³ simitçi,¹⁰⁷⁴ şerbetçi,¹⁰⁷⁵ tacir/tüccar,¹⁰⁷⁶ tağarcı/tennurcu,¹⁰⁷⁷ tahtacı,¹⁰⁷⁸ tarakçı,¹⁰⁷⁹ taşçı,¹⁰⁸⁰ tatlıcı,¹⁰⁸¹ terzi,¹⁰⁸² tuzcu/duzcu,¹⁰⁸³ tütüncü,¹⁰⁸⁴ uncu,¹⁰⁸⁵ yemenici,¹⁰⁸⁶ ve zahterci.¹⁰⁸⁷

Belgelerde tespit edilen bu esnafları gıda, hizmet, tedarikçi, alışverişçi ve imalatçı olarak, hizmet gruplarına göre tasnif etmek mümkündür. Örneğin; helvacı, kebabçı ve kâhkeci esnafı gıda, mekârîci, hammal ve dellal esnafı hizmet, uncu, samancı ve kömürcü esnafı tedarikçi, kasap, bakkal ve manifaturacı alışverişçi, fadlacı, keşşger ve bakırcı gibi esnaf da imalatçı grubuna girmektedir. Ana sanayi veya onun yan kollarında çalışan esnaf gruplarına ise aşağıda ayrıca değinilmiştir.

3.5. Sanayi

Osmanlı Devleti'nin 1838-1840 yılları arasında İngiltere ve diğer Avrupalı devletlerle imzaladığı ticaret antlaşmaları sonucunda yaşanan gelişmeler Osmanlı sanayisini önemli ölçüde etkilemiştir. İlk başlarda 1840-1860 yılları arasında devlet eli ile bir endüstri oluşturulması çabası içine girilmiş ve başta İstanbul ile çevresinde olmak üzere bir dizi fabrika kurulmuştur. 1860 yılından itibaren ise özel teşebbüse ağırlık verilmiş, Sultan Abdülaziz döneminde sanayinin hızlı bir şekilde gerilemesi üzerine bazı iyileştirici

¹⁰⁶⁷ GSS, No: 144, s.304; GSS, No: 146, s.320

¹⁰⁶⁸ GSS, No: 145, s.45

¹⁰⁶⁹ GSS, No: 144, s.260; GSS, No: 145, s.33; GSS, No: 148, s.27

¹⁰⁷⁰ GSS, No: 148, s.265

¹⁰⁷¹ GSS, No: 145, s.33

¹⁰⁷² GSS, No: 146, s.78

¹⁰⁷³ GSS, No: 146, s.8; GSS, No: 148, s.134

¹⁰⁷⁴ GSS, No: 147, s.1

¹⁰⁷⁵ GSS, No: 145, s.107; GSS, No: 146, s.32; GSS, No: 148, s.94

¹⁰⁷⁶ GSS, No: 145, s.70; GSS, No: 146, s.214; GSS, No: 147, s.17; GSS, No: 148, s.2

¹⁰⁷⁷ Tağar, topraktan yapılan, ağzı geniş büyük küplere verilen isimdir. Bu aynı zamanda evlerde (tennur) içine ateş konularak ısınmak amacıyla kullanılmaktadır. Bkz. <http://www.tdk.gov.tr> (03.03.2016); GSS, No: 145, s.33; GSS, No: 148, s.155

¹⁰⁷⁸ GSS, No: 146, s.314; GSS, No: 147, s.6; GSS, No: 148, s.171

¹⁰⁷⁹ GSS, No: 146, s.39; GSS, No: 148, s.182

¹⁰⁸⁰ GSS, No: 144, s.130; GSS, No: 146, s.32

¹⁰⁸¹ GSS, No: 145, s.109

¹⁰⁸² GSS, No: 144, s.192; GSS, No: 145, s.70; GSS, No: 146, s.32; GSS, No: 147, s.12

¹⁰⁸³ GSS, No: 144, s.292; GSS, No: 146, s.225; GSS, No: 147, s.160

¹⁰⁸⁴ GSS, No: 144, s.284; GSS, No: 145, s.105; GSS, No: 146, s.131; GSS, No: 147, s.208; GSS, No: 148, s.96

¹⁰⁸⁵ GSS, No: 146, s.320; GSS, No: 148, s.175

¹⁰⁸⁶ GSS, No: 145, s.97

¹⁰⁸⁷ GSS, No: 146, s.268

önlemler alınarak, küçük sanayi dallarının korunması amacıyla 1863 yılında Islah-ı Sanayi komisyonu kurulmuştu. 1873 yılına kadar faaliyet gösteren bu komisyon,¹⁰⁸⁸ sanayileşmeyle ilgili çeşitli sorunlara değinirken çoğu kez ülkenin maddi koşullarını göz ardı etmekle birlikte,¹⁰⁸⁹ yine de önemli çalışmalarda bulundu. Esnafı şirketler halinde birleştirerek sanayi kalkınmayı hedefleyen komisyon, 1867 yılında yayınladığı talimatname ile şirketlerin kurulması, bunlara sermaye sağlanması ve Mekteb-i Sanayiden yetişenlerin sanayi kurumlarında görevlendirilmesini önermişti. Birkaç yıl içerisinde İstanbul'da kumaşçı esnafı şirketi, demirci esnafı şirketi vd. gibi şirketler kurulmaya başlanmış ve bazılarında hazineye sermaye sağlanmıştı.¹⁰⁹⁰

Gerek 1840-1860 yılları arasında gerekse bu dönemden sonra yapılan çalışmalar sonucunda öncelikle İstanbul'da faaliyete başlanan şirket ve fabrikaların oluşumu, zamanla Osmanlı Devleti'nin birçok bölgesinde görüldü.¹⁰⁹¹ Bu yerlerden biri de Ayıntab şehri olmakla birlikte, incelediğimiz belgelerde rastlanan ilk fabrikaya Tanzimat Dönemi'nin sonrasında 1889-1890 yılına ait belgelerde rastlanılmıştır. Salnamelerde yer alan bilgiye göre bu tarihte kazada 1 müskirat fabrikası bulunmaktadır.¹⁰⁹² Fakat hem devlet hem de özel sektör tarafından kurulan bu şirketlerin ömrü bilgisizlik, ilgisizlik, sermaye yetersizliği, kapitülasyonlar vb. nedenlerden bazıları kapatılmak zorunda kalırken, bazıları da deprem gibi doğal afetler sonucu yıkılmıştır.¹⁰⁹³

¹⁰⁸⁸ Çadircı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, s.348-349; Rifat Önsoy, "Tanzimat Dönemi Sanayileşme Politikası 1839-1876", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 2(2), 1984, s.9; Adnan Giz, "Islah-ı Sanayi Komisyonu", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C.5, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s.1360-1362;

¹⁰⁸⁹ Zafer Toprak, "Osmanlı Devleti ve Sanayileşme Sorunu" **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C.5, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s.1343; Osmanlı sanayisi hakkında ayrıca bkz. Edward C. Clark, **Osmanlı Sanayi Devrimi**, (Çev. Yavuz Cezar), Halil İncelik ve Mehmet Seyitdanlıoğlu (Ed.), **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, s.755-772; İhsan Satış, "Islah-ı Sanayi Komisyonu ve Şirketlerin Teşekkülü: Debbâğ Şirketi Örneği", **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 9(18), 2012, s. 417-429

¹⁰⁹⁰ Çadircı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, s.348-349

¹⁰⁹¹ Bu dönemde İstanbul ile taşrada kurulan şirket ve fabrikalar hakkında detaylı bilgi için bkz. Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876)", **Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, 28(46), 2009, s.53-69; Adnan Giz, "1868'de İstanbul Sanayicilerinin Şirketler Halinde Birleştirilmesi Teşebbüsü", **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**, (34), 1968, s.16-19; Haydar Kazgan, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şirketleşme**, İstanbul: Creativ Yayıncılık, 1991; Murat Koraltürk, "Osmanlı Devleti'nde Şirketleşme, İlk Anonim Şirket ve Borsanın Kuruluşu", Güler Eren (Ed.), **Osmanlı**, C.3, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s.442-448; Murtaza Köse, "Tarihi Süreçte Şirketler ve Fonksiyonları", **Ekev Akademi Dergisi**, 50, 2012, s.273-284

¹⁰⁹² **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, H.1307, s.137

¹⁰⁹³ Seyitdanlıoğlu, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876)", s.65-67

Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıldaki sanayisi hakkında yakın dönemlere kadar yapılan hemen hemen bütün araştırmalarda Avrupalı devletlerle yapılan antlaşmalar sonucunda, el tezgâhlarına dayanan Osmanlı sanayisinin çöktüğü görüşü hakimdir. Ancak son zamanlarda yapılan çalışmalar neticesinde bunun böyle olmadığı anlaşılmıştır.¹⁰⁹⁴ Bu konudaki hakim görüş; alınan serbest ticaret kararı sonucunda Avrupa'dan Osmanlı Devleti'ne yoğun bir biçimde gelen malların rekabeti sonucunda başta tekstil sanayi olmak üzere Osmanlı el sanatlarının ölüme mahkum edilmiş olduğudur.¹⁰⁹⁵ Oysa bu dönemde bazı el sanatları yok olmakla birlikte, bunların yerini başkaları almış, zayıflayanlar ise halı ve kilim imalatı, dantel yapımı ve ham ipek üretimi gibi sektörlerle telafi edilmiştir.¹⁰⁹⁶ Ayrıca serbest ticaretin başlamasından sonra pamuklu iplik ve kumaş ithalatının büyük oranda artması sonucunda Osmanlı Devleti'nin liman kentlerindeki el emeğine dayanan işletmelerin büyük oranda kapandığı doğrudur. Ancak iç kesimlere doğru gidildiğinde buradaki yerlerin bu rekabetten fazla etkilenmediği ve durumlarını devam ettirdikleri görülmektedir. Hatta ithali yapılan ucuz pamuklu ipliklerin el tezgâhlarında kullanılması sonucunda kumaş imalatının Anadolu'da yeniden hayat bulduğu ifade edilmektedir.¹⁰⁹⁷

İncelediğimiz dönemde Ayıntab'da bulunan sanayi kollarının başında da tekstil ve dokuma sanayi gelmektedir. Bunu deri, madeni eşya, ağaç ve toprak ile mum ve sabun imalatına ait sanayi kolları takip etmektedir.

3.5.1. Tekstil-Dokuma Sanayi

Ayıntab'da XVIII. yüzyılda tekstil sanayi oldukça ileri bir seviyede bulunmaktaydı. Ayrıca bu dönemde Haleb, Urfa ve Kilis bölgenin önde gelen pamuklu üreticilerindendi. Buralarda üretilen dokumalar XIX. yüzyıl boyunca İskenderun limanından ihraç edilmekteydi. Birkaç yıl dışında yapılan bu ihracın düzenli bir şekilde yükselme göstermesi Ayıntab'ın da içinde bulunduğu bu bölgedeki tekstil ve dokuma sanayinin büyüdüğünün bir göstergesidir.¹⁰⁹⁸ Ayrıca Ayıntab'da tekstil ve dokuma sanayinin gelişmesinde, bu yüzyılda Haleb üzerinden Marsilya'ya yapılan ihracatın da büyük payı bulunmaktaydı.

¹⁰⁹⁴ Sürriyâ Faroqhi, **Osmanlı Zanaatkârları**, (Çev. Zülal Kılıç), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011, s.263

¹⁰⁹⁵ Osman Okyar, "Tanzimat Ekonomisi Hakkındaki Karamsarlık Üzerine", **Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu** (Ankara: 31 Ekim-3 Kasım 1989), Ankara: TTK, 1994, s.249

¹⁰⁹⁶ Faroqhi, **Osmanlı Zanaatkârları**, s.271-272

¹⁰⁹⁷ Okyar, **a.g.e.**, s.251

¹⁰⁹⁸ Faroqhi, **Osmanlı Zanaatkârları**, s.263

Yapılan dokumacılık faaliyeti ev ve işyerlerindeki dokuma tezgahlarında yapılır ve bu işi yapanlara “cullah” denilirdi. Gerek XVIII. yüzyıl boyunca¹⁰⁹⁹ gerekse XIX. yüzyılın sonlarına kadar kazada tekstil sanayi gelişme göstermekle birlikte, bu sanayiye ait dükkan ve tezgah sayısı hakkında düzenli bir sayısal bilgi salnamelerin çıkartılmasıyla ancak mümkün olabilmiştir. Salnameler dışında bu konuda XIX. yüzyılın sonlarında Vital Cuinet ve Şemseddin Sami'nin çalışmaları mevcut olmakla birlikte, bu eserler ile salnamelerde yer alan bilgilerin örtüşmesi nedeniyle bunların da muhtemelen salnamelerden yararlandığı anlaşılmaktadır. Cuinet'in çalışmasında kazada bulunan dokuma tezgahının sayısı 3.815 olarak verilirken,¹¹⁰⁰ bu bilgi H.1303-1306 (M.1885-89) yılları arasında çıkarılan salnamedekilerle aynıdır. Şemseddin Sami ise H.1314 (M.1896-97) yılında basılan eserinde, dokuma tezgahı sayısını 2.215 olarak vermektedir.¹¹⁰¹ Şemseddin Sami'nin verdiği bu rakam da salnamelerde H.1312-1320 (M.1894-1903) yılları arasında verilmiştir. Dolayısıyla bu konudaki tek kaynak salnamelerdir denilebilir. Onlarda da üretilen tekstil ürünleri hakkında H.1285 (1867-68) yılından itibaren kısa bilgiler verilmekle birlikte sayısal bilgiler ancak H.1303 (1885-86) yılındaki kayıtlarda geçmektedir. İncelediğimiz dönemin hemen sonrasında verilen bu bilgiler, dönem hakkında fikir verebilecek mahiyettedir. Hicri 1303 yılındaki bilgilere göre Ayıntab'da alaca, bez ve aba olmak üzere toplam 3.815 kumaş tezgahı (destgahı) bulunmaktaydı.¹¹⁰² Sonraki dönemlerde ise tezgah sayılarında düşüşler yaşandığı anlaşılmaktadır.¹¹⁰³ Dolayısıyla bu tarihlerden sonra tezgah sayılarında bir düşüş trendi olması nedeniyle incelediğimiz dönemde kazada en az 3.000-4.000 civarında dokuma tezgahının bulunduğu söylenebilir.

Tekstil işiyle uğraşan esnafa Farsça “ören”, dokuyan anlamına gelen “cülâh” veya “cullah” denilmektedir. Türkler arasında yaygın olarak çulha adıyla adlandırılan bu esnaf grubundan genellikle pamuklu dokuyan dokumacılar anlaşılmaktadır. Osmanlı şehir ve kasabalarında temel iktisadi faaliyetlerin başında gelen cullahlık, sadece şehir ve kasabalardaki esnaf birlikleri için değil ferdi olarak bu işle uğraşanlar için de

¹⁰⁹⁹ Çınar, **18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu**, s.320

¹¹⁰⁰ Çalışmanın orijinali 1894 (H.1311-1312) yılında Paris'te basılmıştır. Vital Cuinet, **La Turquie D'Asie Geographie Administrative**, C.II, İstanbul, 2001, s.191

¹¹⁰¹ Şemseddin Sami, **Kamus'ül Alam**, C.5, İstanbul: Mihran Matbaası, H.1314, s.3232

¹¹⁰² “Kazâ-i Ayıntâb”, **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, Haleb: Haleb Vilâyeti Matbaası, H.1303 s.123

¹¹⁰³ Salnamelerde tezgah sayıları, H. 1307-1312 yıllarında 2.110, 1312-1321 yılları arası 2.210, 1321-1323 yılları arası 2.000, 1323-1326 yılları arası 2.914 ve 1326 yılında tekrar 2.000 olarak verilmiştir. Bkz. **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, H.1307, s.137; “Kazâ-i Ayıntâb”, **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, Haleb: Haleb Vilâyeti Matbaası, H.1312, s.223; **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, H.1321, s.235; **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, H.1323, s.255; **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, H.1326, s.236

kullanılmaktaydı. Cullahlar, dokudukları bez veya kumaşın cinsine göre kendi işlerinde sınıflara ayrılırlardı. Emecen, kaba bez, astarlık, alaca, tülbent, makrama (makreme, mahrama), gömleklik cinsi bez ve kumaş dokuyanlara genel olarak cullah, ince astarlık bez dokuyanlara bogasici; pamuklu-ipekli karışımı dokuyanlara ise beledici denildiğini ifade etmektedir.¹¹⁰⁴ İncalcık ise renk ve desene göre birçok isimle anılan kumaşları tülbent, bogasi ve bez olarak üç ana gruba ayırırken, kaba bez dokuyanlara cullah, ince kalite pamuklu dokuyanlara ise bogasici denildiğini belirtmektedir.¹¹⁰⁵

Ayıntab'da mahalle aralarında ve değişik yerlerde iş yerleri olan cullahlar, ürettikleri bezleri bedestencilere veya pazarcılara vererek buralarda satılmasını sağlardı.¹¹⁰⁶

Bez üretiminin ilk aşaması, pamuk kozası denilen hışvadan çıkarılan pamuğun çırçırıcılar denilen kişiler tarafından ve çırçır denilen aletle çiğidinden ayrılması ile başlardı. Daha sonra çiğidinden ayrılmış olan pamuk, hallaçlar tarafından kullandıkları tokmak ve yayla atılır ve bu işlemden sonra pamuklar çırıkla eğrilerek ipliğe dönüştürülürdü. Bu işlemlerden sonra bez imalatının hammaddesi olan iplik elde edilmiş olur ve üretilen iplikler, Attar Pazarı ve Zincirli Bedesteninde olan birkaç dükkanda, iplikçiler tarafından satılırdı.¹¹⁰⁷

Ayıntab'da bez üreticileri kendi aralarında aba ve alaca dokuyucuları olarak iki gruba ayrılmaktaydı. Aba dokuyucuları tarafından mahalle aralarında ve el tezgahlarında dokunan aba bezleri, Yemenici Pazarı ve Arasa Çarşısı arasında dükkanları bulunan ve abacılar denilen kişiler tarafından buralarda satılırdı. Alaca dokuyucuları da aynı şekilde üretim yapar ve ürettikleri malı, neredeyse tamamı Ermeni milletinden olan ve alacacı ustası denilen tüccarlara verirlerdi. Bu tüccarların dükkanları Karanlık Bedesten ile Zincirli Bedesteninde bulunuyordu.¹¹⁰⁸

Alaca kumaşlar gibi kumaşların basma tezgahlarında kalıplarla motifler yapan basmacılar da bulunmaktaydı. Bu işlemler hem Ermeniler hem de Müslümanlar meşguldü.

¹¹⁰⁴ Feridun Emecen, "Cüllâh", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.8, İstanbul: TDV Yayınları, 1993, s.83-84

¹¹⁰⁵ Halil İncalcık, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2009, s.279

¹¹⁰⁶ Çitçi ve Yener, **a.g.e.**, s.15

¹¹⁰⁷ Çitçi ve Yener, **a.g.e.**, s.15,24,28

¹¹⁰⁸ Çitçi ve Yener, **a.g.e.**, s.5-6

Örneğin, 08 Zilkade 1268/24 Ağustos 1852 tarihinde vefat eden, Hayik Zımmiyan Mahallesi sakinlerinden Kesbar basmacılık işiyle uğraşmaktaydı. Bu tereke kaydı basmacıların nasıl üretim yaptıkları ve neler ürettikleri hakkında fikir verebilecek mahiyettedir. Kesbar'ın terekesinde dört adet basma tezgahı ve kalıbı bulunmakla birlikte, 10 top yağlı alaca, 4 top sade alaca ve 3,5 batman? boyalı iplik bulunmaktaydı. Bu bilgilerden basma işinin alaca kumaşlar üzerine yapıldığı sonucu çıkmaktadır. Ürettikleri ürünler ise genellikle çeyiz malzemeleri olmuştur. Nitekim terekede yer alan 15 yorgan yüzü, 350 Ayıntab basması çeyiz, 200 çeyiz ve 50 siyah çeyiz bu durumu destekler mahiyettedir.¹¹⁰⁹ Ayrıca basmaların bir kısmına Ayıntab basması denmesi, bunun Ayıntab'a özgü ve meşhur bir basma kumaş olduğunu göstermektedir.

Ayıntab'da yarı mamul ürün olarak sayılan alaca ve aba dokuyucularının dışında, hazır mamul üreten ve yine mahalle aralarında ve el tezgâhlarında kilim ve halı dokuyan kilimciler ve Yemenici ile Kazancı pazarları arasında dükkanları bulunan müytâflar (müytâblar) bulunmaktaydı. Müytâflar, hayvanlardan elde edilen kıl ve tiftikten harar, çuval, yem torbası, at örtüsü ve göçebe çadırı gibi ürünleri üretmekteydi.¹¹¹⁰ Yukarıda da belirtildiği üzere dokunan kilim ve halılar oldukça kaliteliydi ve bunların önemli bir kısmı ihraç edilmekteydi.

Dokuma dışında hazır mamul üretenlerin arasında kısa ve ince hallaçlanmış yünden külâh ve keçe yapan külâhçılar ve keçeciler bulunmaktaydı. Külâhçıların dükkanları Demirci Pazarı ile Attar Pazarı arasında bulunurken, keçeciler Keçehane denilen çarşıdaki işyerlerinde faaliyetlerini yürütmekteydiler. Bezlerden kıyafetler yapan ve veredeysel tamamı Ermenilerden oluşan,¹¹¹¹ terzilerin dükkanları ise günümüzde Gaziler Caddesi denilen yerde bulunmaktaydı. Ayrıca Ermeni ve Yahudi kadınlarından da birkaç terzi vardı.¹¹¹²

¹¹⁰⁹ GSS, No: 145, s.96; GSS, No: 146, s.215

¹¹¹⁰ Çınar, **18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu**, s.337; Çitçi ve Yener, **a.g.e.**, s.33,42

¹¹¹¹ Sicillerde terzilere ait kayıtların bazılarında kişi isimleri belirtilmemişken, ismiyle birlikte kaydedilen terzilerin tamamı gayrimüslümlerden oluşmaktadır. Bkz. GSS, No: 144, s.192; GSS, No: 145, s.24, 70, 88; GSS, No: 146, s.32; GSS, No: 147, s.12

¹¹¹² Çitçi ve Yener, **a.g.e.**, s.35,49

Tekstil ve dokuma sanayinin oldukça gelişmiş olduğu Ayıntab'da bu sanayinin en önemli yan kolunu boyacılık oluşturmaktaydı. Ayrıca kazada boyacı adıyla bir mahallenin bulunması hem bu esnaf grubunun önemini hem de bu grubun yoğun olarak faaliyette bulunduğu mekanı göstermektedir.

Boyacıların çalıştıkları işyerlerine boyahane denilmekteydi. Ayıntab'daki boyahaneler geniş yapılarıydı. Cullahlardan gelen tekstil ve dokuma malzemeleri, alt tarafı kazan üstü sıvalı ve bir buçuk metre yüksekliğinde bulunan boya küplerinde, sipariş edilen renge boyanırdı.¹¹¹³

Tüccar (Bezirgan) ve terzi bezleri ile Bandırma, Kürt ve Türkmen iplerinin boyandığı boyahanelerden kazada XVIII. yüzyıl öncesinde 3 adet bulunurken, bu yüzyılda yeni boyahanelerin açılmasına izin verilmesi neticesinde sayıları 63'e kadar çıkmıştır.¹¹¹⁴ Ancak incelediğimiz döneme gelinceye kadar bu sayıda azalmaların yaşandığı görülmektedir. Tanzimat Dönemi'nin sonlarında Ayıntab'da 50 boyahane bulunmaktaydı.¹¹¹⁵

Ayıntab'da tekstil ve dokuma sanayinin bir diğer yan kolunu da bezleri yıkayan ve lekelerini çıkaran, halı ve kilim gibi şeylerin çırpma, dövme ve silkeleme işlerini yapan, kassar esnafı oluşturmaktaydı.¹¹¹⁶ XVIII. yüzyılda gelişen dokuma sanayi ile birlikte kazada kassar ocağı denilen bu işyerlerinin sayısı da artmıştır. Kassar esnafı genellikle Ayıntab'a başka yerlerden getirilen beyaz bezirgân bezini kassarlamakta ve bu bezleri diğer bir yan iş kolunu oluşturan basmacı/çitici esnafına üzerine çit basması için vermekteydiler. Bunun yanında ham bez ve halkın getirdiği donluk bezleri de kassarlamaktaydılar. Tekstil ve dokuma sanayinde tüm bu yan iş kollarının yanında, kumaşların düzeltilmesi ve parlatılması yani perdahlanması işlemlerini yapan dekakçılar ile cullahların ürettikleri bezi, Sûk-ı Sultani denilen büyük çarşıda, Bez Pazarında ve İki Kapılı Han'da satan dellalar da sayılabilir.¹¹¹⁷

¹¹¹³ Çitçi ve Yener, a.g.e., s.14

¹¹¹⁴ Çınar, 18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu, s.328-329

¹¹¹⁵ Salnâme-i Vilâyet-i Haleb, H.1285, s.185

¹¹¹⁶ Develioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, s.494

¹¹¹⁷ Çınar, 18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu, s.323-327

Ayıntab'da tekstil ve dokuma sanayinde üretilen mallarla ilgili salnamelerin verdiği bilgiye göre, yoğun olarak iç ve dış ticarete konu olan oldukça güzel halıların, gayet sağlam kilimlerin, güzel el işlerinin ve hamam takımlarının üretildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca alaca bez, damasko taklidi döşemelik ala bez ve aba gibi mamuller de önemli ölçüde üretilmekteydi.¹¹¹⁸ Bunların dışında bez tüccarlığı yapan kişilere ait tereke kayıtlarında yer alan bilgiler, kazada üretilen veya satılan tekstil ürünleri hakkında fikir verebilecek mahiyettedir. Bu bilgilere göre kazada, acem canfes, astar, Ayıntab alacası, Ayıntab bezi, Ayıntab çetari, basma çetari, batiska/patiska, beş numaralı bez, bez, çetari, çit, çuha, dülbent, edna çetari, Frenk bezi, Frenk çiti, Halep çetari, Halep kutnî, hassa bezi, ihvan bez, ihvan çit, iki numaralı bez, kaşmir çuka, kıllı bez, kutnî, kutnî alaca, Maraş alacası, Ruha basması, Tokat çetari ve tüllü çekme¹¹¹⁹ gibi kumaş türleri satılmaktaydı.

Ayıntab'da satılan bu kumaşların isimlerine bakıldığında Frenk, Halep, Maraş ve Ruha kumaşlarının ihraç edildiğini söylemek mümkündür. Bu bilgiler beş adet tereke kaydından edinildiğinden dolayı ürünlerin tamamı hakkında karşılaştırma mümkün olmamakla birlikte, otuz kalem ürünün kaydedildiği, 25 Şevval 1285/08 Şubat 1869 tarihli, Tarla-yı Atik Mahallesi'nden Kara Manik Oğlu Kirkor'un terekesinden bazı sonuçlara ulaşmak mümkündür. Bu bilgilere göre, satılan en değerli kumaş, batmanı 100 kuruşla kutnî olanıydı. Bu kumaşları sırasıyla, batmanı 75 kuruşla kıllı bez, 66,7 kuruşla tüllü çekme, 60 kuruşla iki numaralı bez ve 50 kuruşla kutnî alacası takip etmekteydi. Ayrıca iki numaralı bez dışında batmanı 40 kuruş olan beş numaralı bez bulunmaktadır ki bu da en az beş farklı kalitede kumaş üretildiğini göstermektedir.¹¹²⁰ Ayıntab'ın kendi adıyla anılan kumaşların değerine bakıldığında, Ayıntab alacasının zirâsı 1849 yılında 3,75, 1857 yılında 5 kuruş, Ayıntab bezi 1849 yılında 5 kuruş ve Ayıntab çetarisini 1857 yılında 1,6 kuruştur.¹¹²¹

3.5.2. Deri Sanayi

Osmanlı Devleti'nde dericilik oldukça gelişmiş bir sanayi kolunu oluşturmaktaydı. Gerek halkın gerekse ordunun son derece ihtiyaç duyduğu, ayakkabı, at koşum takımı,

¹¹¹⁸ *Salnâme-i Vilâyet-i Haleb*, H.1285, s.185; *Salnâme-i Vilâyet-i Haleb*, H.1323, s.256

¹¹¹⁹ *GSS*, No: 144, s.92, 142; *GSS*, No: 146, s.141, 177; *GSS*, No: 147, s.11

¹¹²⁰ *GSS*, No: 147, s.11

¹¹²¹ *GSS*, No: 144, s.92; *GSS*, No: 146, s.177

sofra, kırba,¹¹²² matara gibi ürünler deriden yapılmaktaydı. Genellikle eti yenen hayvanlardan elde edilen derilerin, terbiyesi işine debagat veya sepicilik, bu işle meşgul olanlara debbağ,¹¹²³ deri imalatının yapıldığı işyerlerine ise debbağhane, veya tabakhane denilmekteydi.¹¹²⁴

Türk-İslam şehirlerinin yerleşim planı çerçevesinde deri imalatı sırasında etrafa kötü kokuların yayılması ve bu işlem sırasında bol miktarda suya ihtiyaç duyulması sebebiyle debbağhaneler şehirlerin en dış kısmında yer almaktaydı.¹¹²⁵ Önceleri Ayıntab'da da bu işyerlerinin bulunduğu yer kalenin batı tarafında, Allaben Deresinin şehri terk ettiği bölgede bulunan ve bu işyerinin adıyla anılan Debbağhane Dairesi'nde gerçekleştirilmekteydi. Ancak zamanla şehrin genişlemesiyle işyerlerinin şehrin daha da dışına doğru çıktığı anlaşılmaktadır.¹¹²⁶ Çalışanlar genellikle işyerlerine yakın oturmayı tercih ettiklerinden dolayı, debbağların tamamının, günümüzdeki Yaprak Mahallesi'ne dahil edilen ve kalenin hemen kuzeyinde bulunan Ali Neccar Mahallesi'nde (Osmanlı döneminde Debbağhane Dairesi içerisinde bulunmaktadır) ikamet etmeleri, debbağhanenin çok da uzağa taşınmadığını göstermektedir.¹¹²⁷

Şehirde daha önceleri kaç debbağhane bulunduğu hakkında net bir bilgi bulunmamakla birlikte, XVIII. yüzyılda debbağ esnafından en az 23 kişinin olduğu düşünülmektedir.¹¹²⁸ Bu konuda incelediğimiz dönemde esnaf sayısı hakkında net bir bilgi olmamakla birlikte şehirde bir debbağhane bulunmaktaydı.¹¹²⁹ Muhtemelen XVIII. yüzyılda da tek debbağhane vardı. Çünkü debbağhane tek bir kişiye ait olmayıp, debbağ esnafı buranın içinde bir odayı ya satın alıyor ya da kiraliyordu. Örneğin, 1841 yılında debbağ esnafından Osman bin Ömer'in bir bab odası 650 kuruş,¹¹³⁰ 1842 yılında Mustafa

¹¹²² Köseleden yapılan bir çeşit su kabına verilen isimdir.

¹¹²³ Kütükoğlu, "Osmanlı İktisadî Yapısı", s.635-636

¹¹²⁴ Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.I, İstanbul: M.E.B. Yayınları, 2004, s.408

¹¹²⁵ Ergenç, **Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları**, s.87; Faroqhi, **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, s.198

¹¹²⁶ Erdal, **a.g.e.**, s.94-95

¹¹²⁷ **GŞS**, No: 144, s.129, 147; **GŞS**, No: 147, s.205

¹¹²⁸ Çınar, **18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu**, s.335

¹¹²⁹ **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, H.1285, s.185

¹¹³⁰ **GŞS**, No: 144, s.147

ibn-i Mehmed'in debbağ odasında 80 kuruşluk hissesi,¹¹³¹ ve 1867 yılında Hüseyin bin Hasan'ın 500 kuruş değerinde bir bab debbağ odası¹¹³² bulunmaktaydı.

Debbağların deri ihtiyacı salhanelerde ve kasaplarda kesilen hayvanlardan sağlanmaktaydı.¹¹³³ Ayıntab'da incelediğimiz dönemi kapsayan sicillerde, kazada hayli fazla kasap olduğu anlaşılmaktadır. Salnamelerde, salhanelere ilk kez 1885-86 yılındaki belgelerde rastlanmakta ve kazada bir adet olduğu bilgisi yer almaktaysa da¹¹³⁴ 1841 yılına ait tereke kaydında “salhane dükkanında hekzan” ifadesi incelediğimiz dönemde kazada salhanenin mevcut olduğunu göstermektedir.¹¹³⁵

XIX. yüzyıl öncesinde Osmanlı Devleti, debbağların deri sıkıntısı çekmemesi için bazen ihracını yasaklamaktaydı. Ancak İngiltere ile yapılan 1838 Balta Limanı Sözleşmesi'nden sonra tek el ve gedik uygulamasının kaldırılmasıyla yabancı tüccarlar ham derilere yüksek fiyatlar vererek satın almaya başlamışlardı. Bunun sonucunda debbağ esnafı işleyecek deri bulamamakta ve bulduğunda da yüksek fiyatlar ödemek zorunda kalmaktaydı. Bu durum XIX. yüzyılda esnafın fakirleşmesine ve mesleğin gerilemesine neden oldu.¹¹³⁶ Dolayısıyla bu iş kolunun önceki yüzyıla göre gerilediği düşünülebilir. Fakat incelediğimiz dönemden hemen sonra 1885-86 yıllarında debbağhane sayısının altıya çıkması¹¹³⁷ en azından yüzyılın sonlarında debbağlığın yeniden bir canlanma içerisine girdiğini göstermektedir.

Üretim sürecinde ilk olarak kasaplardan gelen deriler, bol suda iyice yıkanır, arkasından kireç kuyularına yatırılırdı. Daha sonra bir süre burada kalan derilerin kıl, yağ ve et gibi kalıntıları kazınarak temizlenirdi. Temizlendikten sonra aralarına mazı, palamut veya güvercin, tavuk ve köpek dışkısı ufalanarak üst üste serilip bir müddet bekletilir ve sonra yeniden temizlenirdi.¹¹³⁸ Ayrıca bu işlem sırasında yağ çözücü olarak hekzan ve sumak yaprağının da kullanıldığı anlaşılmaktadır. 02 Şaban 1257/19 Eylül 1841 tarihli, Ali

¹¹³¹ GSS, No: 144, s.129

¹¹³² GSS, No: 147, s.205

¹¹³³ Çınar, 18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu, s.331

¹¹³⁴ Salnâme-i Vilâyet-i Haleb, H.1303, s.173

¹¹³⁵ GSS, No: 144, s.147

¹¹³⁶ Çadircı, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı, s.353; Faroqi, Osmanlı'da Kentler ve Kentliler, s.210; Zeki Tekin, “Türkler'de Dericilik”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.9, İstanbul: TDV Yayınları, 1994, s.178

¹¹³⁷ Salnâme-i Vilâyet-i Haleb, H.1303, s.173

¹¹³⁸ Tekin, a.g.e., s.177

Neccar Mahallesi'nden Osman bin Ömer'in terekesinde toplam değeri 600 kuruş olan 10 kantar sumak yaprağı ile 200 kuruş değerinde hekzan kaydı bulunmaktadır.¹¹³⁹ Yine 08 Şevval 1283/05 Şubat 1867 tarihli, Ali Neccar Mahallesi sakinlerinden ve debbağ esnafından Hüseyin bin Hasan'ın terekesinde çeşitli deri ürünlerinin dışında, toplamı 1.000 kuruş olan 12 kantar sumak yaprağı ile 200 kuruş değerinde hekzan kaydı bulunmaktadır.¹¹⁴⁰ Bu da sumak yaprağının mazı veya palamut gibi bir işleve sahip olduğunu göstermektedir.

Bu işlem derinin istenilen kaliteye ulaşmasına kadar devam ederdi. Bu aşamalardan geçen deriler; kösele, sahtiyan meşin, maroken gibi işlenmiş deri haline getirilmiş olur ve çeşitli yağlarla yağlanarak yumuşatılır ve ardından da boyanırdı.¹¹⁴¹ İşlemi tamamlanan bu ürünler Ayıntab'da deri tüccarı olan fadlacılar tarafından toplu halde buldukları Fadlacı Pazarında piyasaya sürülmekteydi.¹¹⁴²

İşlenerek yarı mamul hale gelen bir kısım sahtiyanlar Haleb, Kilis, Behisni, İdlib ve bazen de Mısır taraflarına ihraç edilirken,¹¹⁴³ bir kısmı da kazada deri sanayinin yan kollarını oluşturan esnafa verilmekteydi.

Kaza esnafına verilen yarı mamul deriden hazır mamul üreten esnafın başında ayakkabı, çizme, papuç, yemeni ve mest gibi ürünler üreten papuççu, haffaflar ve keşgerler (köşker) gelmekteydi.¹¹⁴⁴ Bu esnafın ürettiği sarı ve kırmızı çizmeler yerel halkın ihtiyacını karşıladığı gibi Haleb, Kilis ve Behisni taraflarına da ihraç edilmekteydi.¹¹⁴⁵ Ayrıca bu esnaf, tersinden dikilip daha sonra çevrilerek kalıplanan, ökçesiz ve çivisiz ayakkabılara verilen yemeni isminden¹¹⁴⁶ dolayı sicillerde sıkça yemenici olarak da anılmaktaydı.¹¹⁴⁷

¹¹³⁹ GSS, No: 144, s.147

¹¹⁴⁰ GSS, No: 147, s.205

¹¹⁴¹ Tekin, a.g.e., s.177

¹¹⁴² Çitçi ve Yener, a.g.e., s.24

¹¹⁴³ Salnâme-i Vilâyet-i Haleb, H.1285, s.185; Salnâme-i Vilâyet-i Haleb, H.1323, s.256

¹¹⁴⁴ Çınar, 18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu, s.336

¹¹⁴⁵ Salnâme-i Vilâyet-i Haleb, H.1285, s.185

¹¹⁴⁶ Çitçi ve Yener, a.g.e., s.34

¹¹⁴⁷ GSS, No: 145, s.97

Diğer bir esnaf grubu olan saraçlar ise Kale altında bulunan Saraçhanede, Attar Pazarında ve Pineci Pazarı'ndaki dükkanlarında at takımları, araba koşumları, tabanca kılıfları ve fişeklikler gibi ürünleri üretip satmaktaydılar.¹¹⁴⁸

Yukarıdaki esnaf gruplarının dışında at, eşek ve katır gibi hayvanların, yük ve insan taşımak için sırtlarına yerleştirilen veya hamalların yük taşırken kullandığı semerlerin de imalında deri kullanılmaktaydı. Semerler, semerci esnafı tarafından toplu halde buldukları Semerci Pazarında imal edilir ve satılırdı. Aynı zamanda semerciler semerlerin tamirat işlerini de yapmaktaydılar.¹¹⁴⁹

3.5.3. Madeni Eşya Sanayi

Osmanlı şehirlerinde madeni eşya imalatının başında, kendi isimleriyle anılan çarşı ve pazarlarda üretim ve satım yapan, bakırcılık ve demircilik gelmekle birlikte,¹¹⁵⁰ Ayıntab'da bu iki esnaf grubunun yanında kuyumculuk ve bunların emsalleri, madeni eşya sanayisinin temelini oluşturmaktadır.¹¹⁵¹

Kuyumcular, altın ve gümüşten genellikle yüzük, küpe, gerdan (kolye), tepelik, inci kolye, kaytan, şedde, taç, kolbağı (bilezik), zincir, kuşak, toka, kılıç, sini, nargile, tespih ve değerli taşlarla bezenmiş altın ve gümüş takılar ile kahve ve çay takımları, kahve ibriği, fincan tepsisi¹¹⁵² gibi takı ve süs eşyası imalatı yapmaktaydılar. Ayıntab'da XIX. yüzyılda kuyumcu esnafı faaliyetlerini Lala Mustafa Paşa bedesteni içindeki çok sayıda bulunan dükkanlarında yürütmekteydiler.¹¹⁵³ Bu nedenle bedestene kuyumcu bedesteni de denilmekteydi.¹¹⁵⁴

Bakırcılar, genellikle evlerde kullanılan, kahve değirmeni ve takımı, ibrik, sini, süzek, lengeri, mangal, satıl, sürahi, tencere, tava, kuşhana/güşane, güğüm, kazan, ma'sara

¹¹⁴⁸ Çınar, **18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu**, s.336; Çitçi ve Yener, **a.g.e.**, s.45

¹¹⁴⁹ Çitçi ve Yener, **a.g.e.**, s.45

¹¹⁵⁰ Çınar, **18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu**, s.338

¹¹⁵¹ **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, H.1285, s.185

¹¹⁵² **GSS**, No: 144, s.112, 191, 220; **GSS**, No: 145, s.32, 35, 85, 90, 102; **GSS**, No: 146, s.14, 24, 29, 134, 272; **GSS**, No: 147, s.105, 110; **GSS**, No: 148, s.15, 123

¹¹⁵³ Çınar, **18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu**, s.23; Özkarcı, "Gaziantep Lala Mustafa Paşa Külliyesi", s.40

¹¹⁵⁴ Çitçi ve Yener, **a.g.e.**, s.12

kazanı, garb kazanı, don kazanı, taş, leğen, leğence, hamam leğeni, kab, tas ve sahan,¹¹⁵⁵ gibi ürünler üretmekteydiler. Kuyumcu ve bakırcıların ürettikleri ürünler kaza dahilinde tüketildiği gibi Halep, Kilis ve Behisni taraflarına da ihraç edilerek oralarda sarf olunmaktaydı.¹¹⁵⁶

Bakırcı esnafı da kuyumcularla aynı bedestende faaliyet göstermekteydi. Ayrıca imal ettikleri kazanlardan (kazgan) dolayı kazancı esnafı denilen kazancılar da bakırcı esnafı içerisinde bulunmaktaydı.¹¹⁵⁷ Kazancıların işyerleri Uzun Çarşı'da bulunan ve kendi adlarıyla anılan Kazancı Pazarı'nda bulunurdu. Bakırcılık işinin en önemli yan kolu olan kalaycı esnafı ise yoğun olarak kazancı pazarı ile yemenici pazarı arasında bulunan dükkanlarında, hem yeni üretilen hem de kalayı eskiyen bakır eşyaların kalaylama işini yaparlardı.¹¹⁵⁸

Demirciler ise daha çok köylülerin ihtiyaç duyduğu balta, tahra, keser, orak, mecrefe, kazma, kürek, bel, nal, tırpan ve mih, çift, eğer, üzengi ve koşum takımlarının demir parçaları gibi ürünlerin yanında, bıçak, satır ve kama gibi kesici aletler ile yine evlerde kullanılan, nar sacı, sac ve sacayağı, kebab şişi, sahan, havan, mangal ev ve işyerlerinin kapı ile pencere ve merdiven korkuluklarını¹¹⁵⁹ imal etmekteydiler.¹¹⁶⁰

Demirci esnafı da Kürkcü Hanı yakınlarında kendi isimleriyle anılan Demirci Pazarı'nda faaliyet yürütmekteydiler.¹¹⁶¹ Demirciliğin yan kollarını oluşturan işlerin başında nalbantlık gelmekteydi. Demirciler kestikleri nal ve mihları nalbant esnafına vermekte, nalbantlar da bunlara son şeklini vererek kullanmaktaydılar.¹¹⁶² İşyerleri Oduncu Pazarı ile Semerci Pazarı'nda bulunmaktaydı. Demircilikle ilgili diğer bir esnaf grubunu, Pir Sefa civarı, Cevizlice Mahallesi ve mezbaha civarı gibi çeşitli yerlerde dükkanları bulunan bıçakçı esnafı oluşturmaktaydı.¹¹⁶³

¹¹⁵⁵ GSS, No: 144, s.141; GSS, No: 145, s.10, 26, 32, 43; GSS, No: 146, s.78, 147, 293, 297, 325, 330; GSS, No: 147, s.7, 52, 111, 151; GSS, No: 148, s.23, 100, 103, 186

¹¹⁵⁶ **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, H.1286, s.146

¹¹⁵⁷ Çınar, **18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu**, s.339

¹¹⁵⁸ Çitçi ve Yener, **a.g.e.**, s.30-31

¹¹⁵⁹ GSS, No: 144, s.115, 141, 142, 197, 220, 282, 297; GSS, No: 145, s.23, 98; GSS, No: 146, s.144, 177; GSS, No: 147, s.151, 169, 250; GSS, No: 148, s.10, 189

¹¹⁶⁰ Akdağ, **a.g.e.**, s.513

¹¹⁶¹ GSS, No: 148, s.85; Çitçi ve Yener, **a.g.e.**, s.18,22

¹¹⁶² Çınar, **18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu**, s.339

¹¹⁶³ GSS, No: 146, s.28; GSS, No: 147, s.65, 66; GSS, No: 148, s.10; Çitçi ve Yener, **a.g.e.**, s.44

Bu temel üç grup dışında tunçtan döktükleri çeşitli araç-gereçleri döküp satan ve kendi adlarıyla anılan Dökmeci Pazarı'nda faaliyet gösteren, dökümcüler veya dökmeçiler esnafı bulunmaktaydı¹¹⁶⁴ Kayıtlarda Dökmeci Pazarı'na rastlanmamakla birlikte Emir Ali Hanı karşısında değeri 1.000 kuruş olan bir dökmeçi dükkanından bahsedilmektedir.¹¹⁶⁵ Esnaf grupları genellikle yan yana faaliyet gösterdiklerinden, pazarın hanın civarında olduğu tahmin edilmektedir.

Tüm bu esnaf gruplarının üretim yapmak için ihtiyaç duydukları altın, gümüş, kalay, bakır ve demir gibi hammaddeler, kaza dahilindeki madenlerde bulunmadığından¹¹⁶⁶ ihraç edilerek üretim gerçekleşmekteydi.

3.5.4. Ağaç ve Toprak Sanayi

Ayıntab'da ağaç işçiliğinin ilk aşamasını günümüzde hızarcılar olarak adlandırılan bıçkıcılar oluşturmaktadır.¹¹⁶⁷ Bıçkıcılar, direkçiler veya sırickılar olarak adlandırılan esnaf, toplu halde buldukları Direk Pazarı'nda faaliyet göstermekteydiler. Bıçkıcılar, direkçilerden aldıkları direk ve kerestelik tomrukları ellerindeki büyük bıçkı ile keserek, bunları ürünlerinde ahşap kullanan esnafa dağıtırdı.¹¹⁶⁸ Ağaçlardan elde edilen ürünler farklı birçok esnaf grubu tarafından kullanılmaktaydı. Bunlardan en önde geleni şüphesiz naccarlar (marangozlar), külekçiler ve inşaat işi yapanlardı.

Naccarların yaptıkları tahta sandık ve ufak tefek ahşap ürünlerinin yanında asıl işleri, taştan yapılmış Ayıntab evlerinin iç kısımlarına tahta döşemek, kapı ve pencerelerini yapmaktı.¹¹⁶⁹ Naccarlar, toplu olarak Karatarla Cami yakınında bulunan Naccar Pazarı'nda faaliyet göstermekteydiler.¹¹⁷⁰ Külekçiler ise ahşaptan silindir veya oval şeklinde kutu ve kovalar ile kalbur kasnakları gibi ürünler üretilip satmaktaydılar. İşyerleri toplu halde kendi isimleriyle anılan Külekçi Pazarı'nda bulunmaktaydı.¹¹⁷¹ Çiftçilerin kullandığı saban,

¹¹⁶⁴ Çitçi ve Yener, **a.g.e.**, s.18,22

¹¹⁶⁵ **GSS**, No: 148, s.171

¹¹⁶⁶ Kaza dahilinde rezervi bulunan madenler için bu çalışmanın "Madenler Başlığı"na bakınız.

¹¹⁶⁷ **GSS**, No: 146, s.28

¹¹⁶⁸ Çitçi ve Yener, **a.g.e.**, s.12-13,19

¹¹⁶⁹ Çitçi ve Yener, **a.g.e.**, s.43

¹¹⁷⁰ **GSS**, No: 146, s.23; **GSS**, No: 147, s.260; **GSS**, No: 148, s.137

¹¹⁷¹ **GSS**, No: 145, s.61; Çitçi ve Yener, **a.g.e.**, s.36

semer, kazma, mecrefe, kürek, bel ve balta gibi ürünleri üreten sabancılar, semerciler ve demirciler esnafı da bıçkıcıların kestiği ağaçlardan faydalanarak imalat yapmaktaydılar.

Kanepe ve kürsü (sandalye) imalatı da yine kazada önemli bir iş kolunu oluşturmaktaydı.¹¹⁷² Eski zamanlarda insanlar evlerinde ısınmak için oda içerisinde tennur (tandır) yakarlardı. Kürsü imalatının büyük kısmını işte bu tandırlarda ısınırken oturlan tennur kürsüsü oluşturmaktaydı. Bunların dışında yine evlerde kullanılan sofra, ekmek tahtası ve kaşık gibi ürünler de yine ahşaptan yapılmaktaydı. Ahşap işiyle uğraşan diğer bir esnaf kolunu da harat veya çıkırıkçı denilen tahta tornacılar oluşturmaktaydı.¹¹⁷³

Toprak ürünlerini, tağarcılar¹¹⁷⁴ denilen esnaf tarafından ayaklı çarklar ile imal edilen çömlek, testi ve küpler ile kalıplarda yapılan kiremitler oluşturmaktaydı.¹¹⁷⁵ Topraktan üretilen bu ürünlerden çömlekler, peynir basmak için kullanılmaktaydı. Günümüzde dolap ve buzhanelerin yaygınlaşmasıyla birlikte, eskisi kadar yoğun olmayan bu uygulamada, basılan peynirler bir süreliğine toprağa gömülmeğe ydi. Bu süre zarfında hem peynirin bozulması önlenmekte hem de peynire ayrı bir lezzet verilmiş olunmaktaydı. Peynirlerin basıldığı bu ürünlere çömlek denilmesine rağmen, belgelerde genel olarak küp ifadesi kullanılmıştır. Bunu tereke kayıtlarında yer alan “basılı küb”¹¹⁷⁶ ifadesinden anlamaktayız. Testiler su taşımak ve saklamak için kullanılırken, küpler kazada yoğun faaliyet alanı oluşturan pekmez ve zeytinyağı gibi sıvı mamullerin saklanmasında ve taşınmasında kullanılmaktaydı.

3.5.5. Mum ve Sabun İmalat Sanayi

Ayıntab’da cami ve evlerde yağ kullanılan kandiller ile mum kullanılan şamdanlar aydınlatma aracı olarak kullanılmaktaydı. Vakfiyelerden anlaşıldığı kadarıyla, camilerdeki kandiller için genellikle şırlağan yağı (susam, küncü yağı)¹¹⁷⁷ ile yağ mumu kullanılarak

¹¹⁷² “Kazâ-i Ayıntâb”, *Salnâme-i Vilâyet-i Haleb*, Haleb: Haleb Vilâyeti Matbaası, H.1309 s.120

¹¹⁷³ *GSS*, No: 144, s.294; *GSS*, No: 145, s.88; *GSS*, No: 146, s.303; *GSS*, No: 147, s.203; *GSS*, No: 148, s.116

¹¹⁷⁴ *GSS*, No: 145, s.33; *GSS*, No: 148, s.155

¹¹⁷⁵ Çitçi ve Yener, *a.g.e.*, s.9

¹¹⁷⁶ *GSS*, No: 148, s.12, 90

¹¹⁷⁷ *GSS*, No: 144, s.141, 232

aydınlatma gerçekleştirilirdi.¹¹⁷⁸ Evlerde ise aydınlatma aracı olarak mum anlamındaki Arapça şem‘ kelimesi ile Farsça -dân ekiyle yapılan ve mum taşıyıcısı anlamına gelen şamdanlar¹¹⁷⁹ ile fenerler kullanılmaktaydı.¹¹⁸⁰

Mumların üretildiği yere mumhane (şem’hane) denmekte ve burada balmumundan veya yağdan mumlar imal edilmekteydi.¹¹⁸¹ Tanzimat Dönemi’nde Ayıntab’da 1 mumhane bulunmakta¹¹⁸² ve kazanın tüm ihtiyaç duyduğu mumlar burada üretilmekteydi.

Osmanlı Devleti içerisinde üretilen zeytinin en önemli ürünü zeytinyağı olmakla birlikte aynı zamanda zeytinyağı, üretilen sabunun da ana hammaddesini oluşturmaktaydı. Üretimini yoğun olduğu yerlerde elde edilen bol ve ucuz zeytinyağı sayesinde özellikle Batı Anadolu şehirlerinde çok sayıda sabunhaneler faaliyet göstermekteydi. Örneğin Tanzimat’ın hemen öncesinde Edremit Kazasında 14 sabunhane bulunmaktaydı.¹¹⁸³ Ayıntab’da ise Batı Anadolu şehirleri kadar yoğun olmasa da ciddi bir zeytin üretimi ve buna bağlı olarak sabun imalatı bulunmaktaydı. Tanzimat Dönemi’nde kazada zeytinyağının çıkarıldığı 15 ma’sara ve biri incelediğimiz dönemde Hacı Taha Efendi tarafından inşa edilen¹¹⁸⁴ toplam 3 sabunhane bulunmaktaydı. Üretilen sabunlar kazanın ihtiyacını karşıladığı gibi, Haleb, İdlib ve Behisni taraflarına ihraç da edilmekteydi.¹¹⁸⁵

Tanzimat Dönemi’ne ait kayıtlarda narh uygulamasına rastlamadığımızdan ve sicillerdeki tereke kayıtlarında belli bir meblağın altındaki ürünler yer almadığından dolayı, bu dönemde şırlağan, mum ve sabun fiyatları hakkında bir bilgi mevcut değildir. Ancak Tanzimat’ın hemen öncesinde verilen narhlar bu konuda fikir verebilecek niteliktedir. 01 Rabiulevvel 1248/29 Temmuz 1832 tarihinde verilen narhta; şırlağanın kıyyesi 36, büyük mumun adedi 16, küçük sabunun 40 ve sarı sabunun adedi ise 45 pare

¹¹⁷⁸ Songül Ulutaş, “Sanayileşme Sürecinde Geleneksel Osmanlı Üretim Sektörü: Tarsus Örneği (1839-1856)”, **Milli Folklor Dergisi**, 14(105), 2015, s.64

¹¹⁷⁹ Nebi Bozkurt, “Şamdan”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.38, İstanbul: TDV Yayınları, 2010, s.28

¹¹⁸⁰ **GSS**, No: 144, s.220; **GSS**, No: 145, s.49; **GSS**, No: 146, s.197; **GSS**, No: 147, s.145; **GSS**, No: 148, s.73

¹¹⁸¹ Öksüz, **Onsekizinci Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon Toplum-Kültür-Ekonomi**, s.248

¹¹⁸² **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, H.1285, s.185

¹¹⁸³ Serdar Genç, “1835 Yılı Esnaf Sayımı Çerçevesinde Edremit Esnaf Teşkilatı”, **UÜ. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, (17), 2009, s.287

¹¹⁸⁴ **GSS**, No: 145, s.140

¹¹⁸⁵ **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, H.1285, s.185

olarak tespit edilmiştir. 15 Safer 1249/04 Temmuz 1833 tarihinde ise şırlağan 40, iri mum 16, ufak mum 8 pare olarak tespit edilirken sabuna narh verilmemiştir.¹¹⁸⁶

3.6. Madenler

Maden ve maden sanayi denilince akla ilk olarak değerli madenlerden altın, gümüş ve bakır gelmekte olup, bunları kurşun, demir, kükürt ve şap gibi madenler takip etmektedir.¹¹⁸⁷ Ancak bunlardan hiçbirinin rezervi Ayıntab’da mevcut değildir.

Ayıntab’da XIX. yüzyılda mevcut olan iki tür madenden bahsedilmektedir. Belgelerdeki bilgilere göre bunlardan ilki Ayıntab’ın güneybatısında ve şehre 4,5 saat (yaklaşık 19 km) mesafede bulunan Çarpın isimli karyenin bitişiğindeki küçük bir tepede çıkarılan kırmızı mermer madenidir. Diğeri ise Ayıntab’ın güney tarafında ve bir saat (yaklaşık 8 km) mesafede bulunan Karataş¹¹⁸⁸ isimli mevkide çıkarılan siyah taş madenidir. Karataş mevkiinde çıkarılan siyah taş, kazada yoğun olarak hane havlusunda, sofa ve havuzlarda kullanılmıştır.¹¹⁸⁹ Günümüzde restore edilen, özellikle Bey Mahallesi’ndeki evler başta olmak üzere, eski yapılarda bunu görmek mümkündür.

Ayıntab’daki bu yapılarda kullanılan taşları, işleyenler ve satışını gerçekleştirenlerin neredeyse tamamı Ermenilerden oluşmaktaydı.¹¹⁹⁰ İncelediğimiz dönemde bu işle uğraşan kişinin, Ermeni Hekim Makdisi ve Oğlu Nersiz olduğu görülmektedir.¹¹⁹¹ Belgelerden, her iki madenin de ihraç edildiği bilgisine sahip olmamıza rağmen,¹¹⁹² ne miktarda çıkarıldığı ve ne kadarının ihraç edildiği bilgisi mevcut değildir. Ancak bu ürünlerin ticaretin, “yükte hafif pahada ağır” temel mantığına ters düştüğü için ihracının yüksek oranda olamadığı kanaatindeyiz. Ayrıca belgelerde taşın ihracıyla ilgili yer alan bilgilerden, Birecik, Harput, gibi bölgelere ihraç edildiğine rastlanılmıştır. Bu belgelerde Hekim Oğlu Nersiz, taş çıkarma konusunda anlaştığı kişilerden, zarar ve ziyanının karşılanması veya anlaştığı kişinin ölmesi üzerine alacağının ödenmesi

¹¹⁸⁶ GSS, No: 142, s.226-230

¹¹⁸⁷ Tabakoğlu, **Türk İktisat Tarihi**, s.231-232

¹¹⁸⁸ Karataş günümüzde şehrin içine dahil olmuş yoğun bir yerleşim yeridir.

¹¹⁸⁹ **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, H.1285, s.186

¹¹⁹⁰ Güllü, **a.g.e.**, s.78

¹¹⁹¹ GSS, No: 146, s.203, 215

¹¹⁹² **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, H.1321, s.238

konusunda kefil istediği görülmektedir. Genellikle taşı alacak kişilerin babaları bu konuda kefil olmuştur.¹¹⁹³ Bu da göstermektedir ki Nersiz, dışarıdan gelen taleplerde, çok emek isteyen ve maliyetli olan bu işe başlamadan önce kendini garantiye almaktadır. Kaza halkıyla ise böyle bir antlaşma yapıldığına dair belge mevcut olmaması, bu işlerin karşılıklı güven çerçevesinde vuku bulduğunu göstermektedir.

3.7. Paranın Durumu ve Fiyatlar

3.7.1. Paranın Durumu

Para, her şeyden önce bir mübadele aracı olmakla birlikte, bir ödeme aracı, hesap birimi ve servet saklama aracı olarak da kullanılmaktadır. Türk-İslam devletleri açısından sikke denilen para, bunlardan daha da fazlasını ifade eder. İslam geleneğini takip eden Osmanlı Devleti'nde hutbe ile birlikte sikke, egemenliğin en önemli iki simgesinden biri olmuştur. Bu nedendir ki devlet kurulduktan kısa bir süre sonra 1326-27 yılında Orhan Bey tarafından ilk Osmanlı parası basılmıştır.¹¹⁹⁴

Selçuklu sikkelerinden esinlenerek bastırılan bu ilk Osmanlı akçesinin ağırlığı 1,15 gram gelmekte ve %90'ı gümüşten oluşmaktaydı. Büyük hacimli işlemlerde, uzun mesafeli ticarete ve büyük servetlerin saklanmasında ise altın paralar (ilk başlarda yabancı devletlerin) kullanılmaktaydı. Osmanlı'da sultani denilen ve 3,5 gram ağırlığında olan altın sikke ilk olarak 1478 yılında II. Mehmet tarafından bastırıldı.¹¹⁹⁵ Böylece, altın paranın basılmasıyla birlikte Osmanlı Devleti'nde iki farklı madene dayanan para sistemi dönemi başlamış oldu.¹¹⁹⁶

İlk başlarda 100 dirhem gümüşten 269 akçe kesilmekteydi. Ancak yıllar içerisinde akçe sürekli değer kaybına uğradı ve bu durum XVI. yüzyılda sürekli hale geldi. 1581 yılında 100 dirhemden 426,5 adet akçe kesiliyordu.¹¹⁹⁷ Kısa bir süre sonra 1589 yılında

¹¹⁹³ GSS, No: 146, s.203, 215

¹¹⁹⁴ Şevket Pamuk, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012, s.1-34

¹¹⁹⁵ Pamuk, **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi**, s.113-114

¹¹⁹⁶ Tabakoğlu, **Türk İktisat Tarihi**, s.267

¹¹⁹⁷ Yücel Özkaya, **18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu**, İstanbul: YKY, 2010, s.273; XVI ve XVII. yüzyıllarda yapılan sikke tashihleri hakkında detaylı bilgi için ayrıca bkz. Ruhi Özcan, "Osmanlı

yapılan ilk sikke tashihi neticesinde 100 dirhem gümüşten 800 akçe, 1600 yılında yapılan ikinci tashihte ise 950 akçe kesilmeye başlandı. XVII. yüzyıl boyunca da istikrara kavuşamayan akçenin değeri düşmeye devam ederek, yüzyılın sonlarında, 1692 yılında çıkarılan fermanla birlikte 23 akçenin 1 dirhem olması kararlaştırıldı. Yani 100 dirhem gümüşten 2.300 akçe basılmaktaydı. Böylece ilk çıkarıldığında bir tanesi 1.15 gram olan akçe, 0.139 grama kadar gerilemiş oldu.¹¹⁹⁸

Akçenin değerini sabit tutmak amacıyla yapılan tüm çabalara rağmen tahsislerden kısa bir süre sonra akçe değer kaybetmeye ve buna karşılık fiyatlar artmaya devam etti. Bu durumda akçe, artık fiilen kullanılan bir para olmaktan çıkarak, sadece muhasebe hesap işlerinde kullanılan bir hesap birimi haline geldi. Fiilen tedavülden kalkan akçeyi, Osmanlı Devleti ekonomi alanında hesap parası olarak devletin sonlarına kadar kullanmakla birlikte, yerini XVII. yüzyılın sonlarında, içerisinde %70 gümüş, %30 bakır bulunan para/pare aldı. Yine aynı dönemde basılmaya başlanan ve %60'ı gümüş %40'ı bakır olan kuruşun/guruşun kullanımı ise XIX. yüzyılda ağırlık kazanmıştır.¹¹⁹⁹

Para ve kuruş da çıkarılmaya başlandıktan sonra içeride ve dışarıda yaşanan siyasi ve askeri olaylar neticesinde değer kaybetmeye başlamıştır. Özellikle XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren sık sık yaşanan savaşlar ve yapılmaya çalışılan reformlar, maliyede büyük bütçe açıklarına sebep olmuştur. Alınan tedbirler yeterli olmayınca da bunalım dönemlerinde tağşişe başvurulmuştur. En hızlı tağşişler, bütçe açıklarının en yüksek noktaya ulaştığı II. Mahmud Döneminde gerçekleşmiş¹²⁰⁰ ve paranın değerindeki düşüş, fiyat artışları dönemini başlatmıştır.¹²⁰¹ Öyle ki 1789 yılında paranın ağırlığı 0,306, guruşun 1.2828 gram iken, 1840 yılında para 0,153, guruş ise 1,224 grama gerilemiştir. Bu dönemde aynı zamanda yabancı gümüş kuruşların yanında büyük ticari işlemlerde fındık,

Devleti'nde XVII. Yüzyılda Yapılan Sikke Tashihleri”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, (17), 2005, s.237-266

¹¹⁹⁸ Nezih Aykut, “Para Tarihi Bakımından Osmanlı Gümüş Sikkeleri”, **V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi-Tebliğler (21-25 Ağustos 1989)**, Ankara: TTK, 1990, s.727-728

¹¹⁹⁹ Kütükoğlu, “Osmanlı İktisadi Yapısı”, s.558-559; Tabakoğlu, **Türk İktisat Tarihi**, s.274; Aykut, **a.g.e.**, s.730

¹²⁰⁰ Pamuk, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi**, s.204

¹²⁰¹ Tabakoğlu, **Türk İktisat Tarihi**, s.274

İstanbul ve Mısır zer'i mahbutları, Tunus, Trablus, Cezayir, Macar ve yıldız altınları da kullanılmıştır.¹²⁰²

Tanzimat Dönemi'nin hemen başlangıcında 1840 yılında çıkarılan Tashih-i Ayar Fermanı'yla birlikte eski tedavüldeki kuruşun yerini Mecidiye gümüş kuruşları almaya başlamış ve 1843-44 yılındaki düzenlemeyle birlikte de Osmanlı para sistemi kuruş esasına dayandırılmıştır.¹²⁰³ Bu düzenlemeyle birlikte Osmanlı Devleti'nde kullanılan altın, gümüş ve bakır paraların kuruş cinsinden kıymetleri tespit edilmiştir. Buna göre:

Tablo 19: 1843 Yılında Osmanlı Paralarının Kuruş Cinsinden Kıymetleri¹²⁰⁴

Osmanlı Altın Parası		Osmanlı Gümüş Parası		Osmanlı Bakır Parası	
Paranın Cinsi	Kıymeti (Kuruş)	Paranın Cinsi	Kıymeti (Kuruş)	Paranın Cinsi	Kıymeti (Kuruş)
Beşibiryerde	500	Mecidiye	20	40 Para	1
2,5 Lira	250	1/2 Mecidiye	10	20 Para	1/2
Osmanlı Lirası	100	1/4 Mecidiye	5	10 Para	1/4
1/2 Lira	50	İkilik	2	5 Para	1/8
1/4 Lira	25	Kuruşluk	1	1 Para	1/40
		20 Paralık	1/2		

Bu uygulamayla 100 kuruş 1 altın Osmanlı lirasına eşit kabul edilmiş ve bu tarihten sonra bir daha tağşiş uygulamasına gidilmemiştir. Ancak altın ile gümüş arasında zamanla oluşan kur farkından dolayı az da olsa altın paranın değeri kuruşa göre yükselmiştir. Örneğin, 1865 yılında bir Osmanlı parasının değeri 101,5 kuruş olmuştur.¹²⁰⁵ Bu uygulamayla birlikte, devletin sonuna kadar kuruşun gümüş içeriği değişmeyerek, 1844'te

¹²⁰² Mustafa Öztürk, "Güney-Doğu Anadolu'da Fiyatlar", **V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi-Tebliğler (21-25 Ağustos 1989)**, Ankara: TTK, 1990, s.99-100

¹²⁰³ 1870 yılında ABD'de büyük miktarda gümüş madeni bulunması ve bunların Avrupa'ya akması neticesinde devletler çift metalli para sisteminden ayrılarak, gümüş paraları tedavülden kaldırmışlardır. Osmanlı Devleti de baskılara dayanamayıp 1881 yılında gümüş ile altın arasındaki bağı koparmış ve Osmanlı para birimi sadece altın üzerinden tanımlanmaya başlanmıştır. Ancak Osmanlı'nın altın standartlarına geçebilecek rezervi ve mali gücü olmadığından gümüş günlük işlerde kullanılmaya yoğun olarak devam etmiştir. Bkz. Pamuk, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi**, s.208,235-236; Tanzimat Döneminde paranın durumu hakkında detaylı bilgi için bkz. Şükrü Baban, "Tanzimat ve Para", Komisyon, **Tanzimat-I**, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1999, s.233-264; Hüseyin Al, "Tanzimat Dönemi'nde Ufaklık Para Sorunu (1839- 1879)", **Ekonomi Bilimleri Dergisi**, 3(1), 2011, s.69-78; Ali Akyıldız, **Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası Kâğıt Para ve Sosyo- Ekonomik Etkileri**, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1996

¹²⁰⁴ Mustafa Öztürk, "Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi", **Türkler**, C.10, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.817

¹²⁰⁵ **GSS**, No: 146, s.273

belirtilen standartlarda 1.224 gram olarak sabit kalmıştır.¹²⁰⁶ Dolayısıyla incelediğimiz dönemde Osmanlı para birimi kuruş olduğundan, Ayıntab'da da fiyatlar kuruş olarak tespit edilmiştir. Ayrıca 1844'ten sonra paranın sabit kalması bu dönemde fiyat değişikliklerinin tespiti hususunda kolaylık sağlamaktadır.

Osmanlı Devleti'nde yabancı paraların da tedavülde olması, ticaret açısından bu paraların Osmanlı parasına karşılık gelen değerlerinin tespitini zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle devlet zaman zaman yayınladığı fermanlarla yabancı paraların kuruş cinsinden değerlerini tespit etmiştir. 23 Receb 1259/19 Ağustos 1843 tarihinde Ayıntab'a da yollanan fermanla önce kullanılması yasak olan kalb ve delik Osmanlı altınları ile yabancı paraların teslim edilmesi istenmiş ve yukarıdaki tabloda yer alan paraların bir kısmının değeri verilmiştir. Ayrıca yeni kesilen paraların birkaç ay içinde çoğalacağı ve o zamana kadar uygulamanın devam ettirilmesi buyurulmuştur. Fermanın sonuna eklenen cetvelle de tedavülde olan eski Osmanlı ve yabancı paraların kıymeti belirtilmiştir¹²⁰⁷ Bu cetvele göre paraların kuruş karşılığı şöyledir:

Tablo 20: 1843 Yılında Tedavülde olan Osmanlı ve Yabancı Paraların Kıymeti¹²⁰⁸

Paranın Cinsi	Kıymeti	
	Kuruş	Pare
Atik Sultan Ahmed, Sultan Mahmud, Sultan Mustafa Hazretlerinin fındık altınları	45	10
Atik Sultan Mahmud Hazretlerinin tam ve nısf altınları	44	30
Atik Sultan Mustafa altınının tam ve nısf ve Sultan Hamid Hazretlerinin yedinci tarihine kadar tam ve nıfsiye altınları	42	30
Fındık İstanbul rub'iyye ve cedid Rumî altınları	37	25
Atik Rumî altını	45	5
Atik Adlî altını	39	5
Cedid Adlî altını	35	10
Hayriye altını	41	5
Mısır altını	32	10

¹²⁰⁶ Mustafa Öztürk, "Güney-Doğu Anadolu'da Fiyatlar", s.100; Şevket Pamuk, Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013, s.112-114; Pamuk, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi**, s.208,227-228

¹²⁰⁷ GSS, No: 144, s.102-103

¹²⁰⁸ GSS, No: 144, s.102-103

Tablo 20: (Devamı)

Paranın Cinsi	Kıymeti	
	Kuruş	Pare
Mısır'ın barbut altını	31	10
Yüzlük ve İkilik, Altmışlık ve Zolata ve Dane gurus	1	13
Cihadiye	2	7
Mısır parası (kuruş veya pare olarak belirtilmemiş)	32	0
Sahibkırn	2	36
Niyabat	2	12
Yaldız altını	37	0
Macar altını	46	10
Lira ve İzyal ve Lizbonna altınları	43	10
Napolyon ve Botic? Altınları	42	20
İspanya altını	41	0
Direkli Riyal ve nısfı	22	33
Kuşlu Riyal ve nısfı	21	36
Frank	21	10
Mora Riyalı	18	38
Kaydar?	4	10
Bazelî ve Karyon	16	37
Kuşlu Karyon	16	10
Yirmi Rakamlı Suvansek	1	29
On Rakamlı Çarık	1	17
Üç ve Beş Rakamlı tabir olunan	35	0
Soldo	1	38
Ragoza ve Gavur altmışlığı	1	25

Tabloda yer alan paralardan da bazılarının Osmanlı lirası gibi zaman içinde kuruş cinsinden değeri değişmiştir. Yine 1865 yılına ait belgelerden edinilen bilgilere göre bu tarihte Macar altını 51, Yaldız altını 55, bütün Mahmudiye altını 90, atik Mahmudiye nısfı 40, atik gazi 27, çifte atik gazi 123 kuruş 30 para, gazi 42, bütün fındık altın 60, adliye altını 19, atik adliye altını 20, fındık rub'iyye altını 10, cedid gazi 25, bütün Mısır altını 22 kuruş 20 para, atik İslambol altını 15, cedid İslambol altını 30, atik Mısır altını 30, Fransa lirası 99 kuruş olarak tespit edilmiştir.¹²⁰⁹ Bu belgelerden birinde yer alan Köylüzade Mustafa Efendi'nin mübayaacılık (sarrafılık) yaptığı anlaşılmaktadır. Mübayaacılar

¹²⁰⁹ GSS, No: 146, s.159, 169, 273

genellikle alış-verişin yoğun olduğu Arasa çarşısındaki bazı dükkanların köşelerine kurdukları tezgahlarında para değiştirme işlerini yapmaktaydılar.¹²¹⁰

Tanzimat Dönemi'nde para konusunda yaşanan önemli bir gelişme de ilk kez kağıt para basılmasıdır. Kaime-i muteber-i nakdiyye veya kısaca kaime denilen bu para aslında önceleri faiz geliri de sağlayan bir borç senedi idi. 1840'lardan 1852'ye kadar sınırlı olarak basılmasına karşın, Kırım Savaşı nedeniyle büyük miktarlarda basılınca değeri düşmüş ve bu ilk borç senedi önemli bir enflasyon dalgalanmasıyla sonuçlanmıştı. Bunun neticesinde 1860 yılında kaime piyasadan kaldırıldı. Ancak benzeri uygulamalara Tanzimat Dönemi sonrasında yaşanan savaş dönemlerinde yeniden ihtiyaç duyularak, devletin önemli bir gelir kaynağını oluşturmuştur.¹²¹¹

3.7.2. Fiyatların Tespiti

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren, ekonomik ve sosyal bir önlem olarak, çağdaşı birçok devlet gibi, fiyatları denetim altında tutmaya çalışmıştır. Devletin bu amaçla başvurduğu ilk yöntem, yöneticiler vasıtasıyla üretici ile tüketici arasındaki alım-satıma doğrudan müdahale ederek ürünlerin fiyatlarını tespit etmek olan narh uygulaması olmuştur.¹²¹² Kıymet ve fiyat anlamlarına gelen Narh, açık kamu yararı gereği temel ihtiyaç mallarının üzerine konan resmi tavan fiyat uygulamasını ifade etmektedir.¹²¹³

Osmanlı şehirlerinde ihtiyaç maddelerinin fiyatını kadı ile birlikte oluşan kurul tespit etmekteydi.¹²¹⁴ Narhlar genellikle yılda iki defa, kış ve yaz başlarında verilmekle birlikte bazen aylık olarak da verilebilmekteydi. Bunun dışında savaş, abluka, kıtlık, doğal afetler ve sikke tashihleri meydana geldiği durumlardan sonra da yine narh uygulanırdı. Narh, akla gelebilecek her türlü ürün ve hizmet için uygulanmakla birlikte,¹²¹⁵ mevsimlik

¹²¹⁰ Çitçi ve Yener, **a.g.e.**, s.45

¹²¹¹ Pamuk, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme**, s.111-112

¹²¹² Çadircı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, s.126

¹²¹³ Cengiz Kallek, "Narh", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.32, İstanbul: TDV Yayınları, 2006, s.387

¹²¹⁴ Ortaylı, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)**, s.204

¹²¹⁵ Çadircı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, s.126

olan narhlar genellikle gıda fiyatları üzerine konmaktaydı. Örneğin harmandan sonra yeni mahsul buğday piyasaya sürülünce ekmek fiyatı yeniden tespit edilirdi.¹²¹⁶

Kurul tarafından yılda iki kez her ürün ve mal için ayrı ayrı tespit edilen fiyatlar, liste halinde esnafa verilmekle birlikte, bunlardan birer nüsha da muhtesip ve kethüdaya verilir ve ayrıca sicile de kaydedilirdi. Narh tespit edildikten sonra esnafın buna uyup uymadığı sıkı bir şekilde kadı, muhtesip ve kethüda/esnaf şeyhi tarafından kontrol edilmekteydi.¹²¹⁷

Tanzimat Dönemi'ne kadar düzenli bir şekilde uygulanan narhlar, ekonomik yapının değişmeye başladığı ve ticaretin geliştiği bu dönemde, fiyatlar ve ticaret üzerinde olumsuz etkilere neden olmaya başlayınca, yavaş yavaş ortadan kalkmaya başlamıştır. Öncelikle 1856 yılında narh, et ve bazı maddeler üzerinden kaldırılmış, ardından 1864 yılında bu durum tekrarlanmıştır. Ertesi yıl ise artık narh uygulamasının gereksizliğine karar verilerek, 29 Temmuz 1865 tarihinde çıkarılan irade-i seniyye ile ekmek dışındaki tüm narhlar kaldırılmıştır.¹²¹⁸

İncelediğimiz dönemde Ayıntab'a ait sicillerde narh uygulanmasına rastlanmamıştır. Kayıtlarda yer en son narh uygulaması ise 1833 yılına aittir.

3.7.3. Fiyatlar

İktisadi yapının en önemli göstergelerinden birini fiyatlar oluşturmaktadır. Dünyada meydana gelen olumlu veya olumsuz tüm siyasi gelişmeler devletleri ve ona bağlı olan şehirleri doğrudan etkilemektedir. Bu etkinin en yoğun hissedildiği alanı ise iktisadi yapı oluşturmakta ve bu etkiler fiyatları doğrudan etkilemektedir.¹²¹⁹

¹²¹⁶ Mustafa Öztürk, "Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlili", **Bellekten**, LV(212), 1991, s.91; Mübahat S. Kütükoğlu, "Osmanlılar'da Narh", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.32, İstanbul: TDV Yayınları, 2006, s.390

¹²¹⁷ Çadircı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, s.126

¹²¹⁸ Narhın kaldırılmasıyla birlikte, esnaf gedikleri ve bu sisteme bağlı diğer kurum ve nizamlar da kaldırdığından, başta büyük şehirlerde olmak üzere hissedilir şekilde fiyatlar düşmeye başlamıştır. Bkz. Ortaylı, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)**, s.204-205

¹²¹⁹ Mustafa Öztürk, "Güney-Doğu Anadolu'da Fiyatlar", s.99

Yukarıda da ifade edildiği üzere Osmanlı Devleti başlangıcından itibaren fiyatları kontrol etmiş ve tespit edilen fiyatlar sicillere kaydedilmişti. Osmanlı iktisadi tarihi üzerine yapılan çalışmalarda XIX. yüzyıla kadar fiyat tespitleri narhlar kullanılarak yapılmaktaydı. Ancak XIX. yüzyılda meydana gelen köklü değişimlerle birlikte narh uygulamasının yavaş yavaş ortadan kalkması, özellikle yüzyılın ikinci yarısı açısından, bu döneme ait fiyat tespitlerini sıkıntıya sokmaktadır. Genel olarak narh uygulaması 1865 yılında kaldırılmasına rağmen Ayıntab'a ait sicillerde 1833 yılından sonra narh verileri bulunmamaktadır. Bu tarihten sonra narh uygulamış olsa dahi bunların sicillere kaydedilmemiş olması bizleri başka verileri kullanmaya yöneltmektedir. Bu veriler de yine sicillerde yer alan ve şer'iyeye mahkemelerinin yetki alanındaki değişimlere bağlı olarak önceki dönemlere göre Tanzimat Dönemi'nden itibaren giderek artan bir şekilde kaydı bulunan tereke kayıtlarıdır.

Narh uygulamasında akla gelebilecek her türlü ürün ve hizmetin fiyat tespiti yapılırken, tereke kayıtlarında belli bir meblağın üzerindeki ürünlerin tek tek fiyat tespiti yapılmıştır. İncelenen terekelerde en düşük ürün meblağı 2 kuruş olarak verilmiş, bu rakamın altındakiler terekenin sonunda toplam olarak "hırdavat-ı menzil",¹²²⁰ "hırdavat-ı hane"¹²²¹ veya teçmilat-ı hane"¹²²² şeklinde kaydedilmiştir. Dolayısıyla fiyat başlığı altında değeri 2 kuruşun üzerinde olan ürünler değerlendirilmeye alınmıştır.

Terekelerde yer alan fiyatlarda bazı sıkıntılar da bulunmaktadır. Bu sıkıntılardan biri, fiyatların devlet memurları tarafından tespit edilmiş olmasıdır. Oysa bu dönemde serbest piyasa ekonomisinin hakim olması nedeniyle fiyatlar arz talep çerçevesinde oluşmaktadır. Dolayısıyla fiyatların dönem dönem yaşanan düşüşlere rağmen, sürekli artış eğiliminde olduğu bu dönemde, terekelerde yer alan ürünlerin, piyasadaki fiyatları daha yüksek olabilmektedir. Bu nedenle terekedeki fiyatların, ürünün asgari fiyatı olduğu söylenebilir. İkinci bir sıkıntı ise değerli madenler, tarım ürünleri, gayrimenkuller ve canlı hayvan fiyatlarının dışında yer alan belli başlı ev ve kişisel eşyaların değerlerinin ikinci el fiyatı olmasıdır. Bu ürünler genellikle mefruş, atik ve müstamel gibi terimlerle ifade edilmektedir. Fakat bu ürünler arasında nadir olarak cedid terimiyle yer alan ürünler de olması sebebiyle eski ile yeni ürün arasında bir karşılaştırma yapma imkanı da

¹²²⁰ GSS, No: 146, s.297, 304

¹²²¹ GSS, No: 144, s.215, 282, 294

¹²²² GSS, No: 148, s.6,

bulunmaktadır. Tüm bu sıkıntılara rağmen terekelerde yer alan bilgiler, fiyatların hızlı bir şekilde değiştiği bu dönemdeki artış oranlarının tespit edilebilmesi açısından, oldukça değerli veriler sunmaktadır.

Aşağıdaki başlıkları ve tabloları oluştururken, öncelikle terekelerde her dönem düzenli ve yoğun olarak yer alan ürünlerin ortalaması kullanılmıştır. Fiyatların bu dönemde hızlı artması sebebiyle sağlıklı bir değerlendirme yapabilmek amacıyla ortalama periyotlarının onar yıl olarak alınması uygun görülmüştür. Tarım ürünleriyle ilgili kayıtlarda kile, batman ve kıyye olmak üzere üç farklı ölçü birimi kullanılmıştır. Bu nedenle verilen ölçü birimlerinden hangisi her dönemde verilmiş ise o ölçü birimi esas alınmış diğer ölçü birimleriyle verilenler değerlendirme dışı bırakılmıştır. Ayrıca tablolarda bir önceki döneme göre fiyatı düşen ürünlerin yüzdellik oranları bold (kalın) olarak verilmiştir.

3.7.3.1. Tarım Ürünlerinin Fiyatları

Tarım ürünleri başlığı altında her türlü tarım mahsulü ile birlikte üzümde elde edilen pekmez ve buğdaydan elde edilen bulgur ile simit de değerlendirmeye alınmıştır. Ancak bu ürünlerin fiyatlarına bakmadan önce bu dönemde kullanılan ölçü birimlerine kısaca değerinmekte fayda bulunmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde oldukça farklı ölçü birimleri kullanılmakla birlikte, bu birimler bölgeden bölgeye de değerşiklikler göstermekteydi. İncelediğimiz döneme ait kayıtlarda, hububat ürünlerinin tartılmasında yukarıda bahsedilen üç farklı birim kullanılmaktaydı. Bunlardan ilki bir hacim birimi olarak kullanılan ve ölçmek anlamına gelen Arapça kökenli kileydi.¹²²³ Bu dönemde 1 Ayıntab kilesi, 4 İstanbul kilesine karşılık gelmekteydi.¹²²⁴ III. Selim döneminde 37 litre olan İstanbul kilesi¹²²⁵, bazı kaynaklarda 1841 yılından itibaren 35,27 litreye¹²²⁶ karşılık geldiği ifade edilse de 26 Eylül 1869 tarihinde yapılan ölçü reformunda eski kilenin 37 litre olduğu ve yeni düzenlemede de yine

¹²²³ Cengiz Kallek, "Kile", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.25, İstanbul: TDV Yayınları, 2002, s.568

¹²²⁴ Mustafa Öztürk, "**Güney-Doğu Anadolu'da Fiyatlar**", s.102

¹²²⁵ Kallek, "**Kile**", s.570

¹²²⁶ Hinz, **a.g.e**, s.51

aynı kaldığı anlaşılmaktadır.¹²²⁷ Dolayısıyla bir Ayıntab kilesi 148 litreye karşılık gelmektedir. Diğer iki ölçü birimi olan batman ve kıyye/okka ise ağırlık birimidir. Kıyyenin ağırlığı bazı şehir ve kasabalara göre değişmekle birlikte genellikle 1,2828 kilogram olarak kabul edilmekte ve 1 batman da 6 kıyyeden oluşmaktadır.¹²²⁸ Ayıntab’da her dönem yoğun olarak kayıtlarda yer alan ve düzenli bir verisi bulunan tarım ürünleri şunlardan oluşmaktaydı:

Tablo 21: Düzenli Verisi Bulunan Tarım Ürünlerinin Fiyatları¹²²⁹

Ölçü Birimi	Ürün Adı	1840-1850	1850-1860	Değişim	1860-1870	Değişim	1870-1876	Değişim	Toplam Değişim
Kile	Hınta/Buğday	80,00	50,48	%36,9	94,77	%87,74	85,82	%9,44	%7,28
	Bulgur/Simit	67,5	53,97	%20,05	94,58	%75,25	86,94	%8,08	%28,80
	Mısır Darısı	43,33	42,06	%2,93	55,00	%30,77	66,67	%21,22	%53,87
	Burçak/Cülban/ Küşne	43,33	34,44	%20,52	27,62	%19,80	50,00	%81,03	%15,39
Batman	Mercimek/Adese	36,67	23,36	%36,30	42,50	%81,93	100,00	%135,29	%172,70
	Hışva/Pamuk	1,70	1,67	%1,76	3,00	%79,64	3,15	%5,00	%85,29
	Kuru Üzüm	0,75	1,11	%48,00	2,22	%100	2,52	%13,51	%236,00
	Pekmez	1,50	2,88	%92,00	3,46	%20,14	5,52	%59,54	%268,00
Genel Ortalama		34,35	26,25	%23,58	40,39	%53,87	50,08	%23,99	%45,79

Tabloya genel olarak bakıldığında Ayıntab’da düzenli verisi bulunan ürünlerin 1850-60 arasında %23,58 oranında bir düşüş yaşadığı ancak bu tarihler dışında fiyatların sürekli bir artış eğilimi içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. 1850-60 yılları arasında yaşanan bu düşüşe rağmen fiyatlar, incelediğimiz dönemin sonlarında yaklaşık %45 oranında artmıştır. Aslında kazada üretilen neredeyse tüm tarım ürünlerinde bu ortalamanın üstünde

¹²²⁷ Dursun Ayan, “İki Tahıl Ölçüsü Üzerine Sosyomatematik Notlar: Şebinkarahisar Kilesi”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi**, 6(1), 2004, s.78

¹²²⁸ Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.II, s.223; Hinz, a.g.e., s.30; Kallek, “**Kile**”, s.569

¹²²⁹ İlgili tereke kayıtları: **GSS**, No: 144; **GSS**, No: 145; **GSS**, No: 146; **GSS**, No: 147; **GSS**, No: 148

bir artış gerçekleşmiş olsa da en yoğun üretilen buğday fiyatının artışı %7'lerde olduğundan dolayı genel ortalamanın bu kadar düşük kaldığı söylenebilir.

Ürünler değerlendirildiğinde ise öncelikle 1850-1860 yılları arasında üzüm ve ondan üretilen pekmez dışındaki tüm ürünlerde bir düşüş yaşandığı görülmektedir. Sonraki dönemlerde ise 1870/1876 yılında buğday ve ondan üretilen bulgurda sadece düşüş yaşanırken, tüm ürünlerin fiyatları sürekli olarak artmıştır. Ayrıca buğday üretimi kaza ihtiyacını karşılamadığından, çevre illere göre Ayıntab'da buğday fiyatları daha yüksek bir seyir takip etmiştir.¹²³⁰

Yine tablodan anlaşılacağı üzere buğday ve üzümün yan ürünleri olan bulgur ve pekmezdeki değişim, buğday ve üzümdeki değişimle paralellik göstermiş ve her iki yan ürün de üretildiği ürüne göre yüzde olarak daha fazla artmıştır. Ayrıca buğday ile bulgur arasındaki fiyat farkı birbirine oldukça yakın iken üzüm ile pekmez arasındaki fark yaklaşık iki kat olmuştur. Bu doğal olarak pekmez üretimi sırasında ürünün buharlaşarak hacim kaybetmesi ile emek ve maliyetin bulgur üretimine göre daha fazla olmasından kaynaklanmaktaydı.

Ürünler arasında en fazla artış üzüm ve pekmezde gerçekleşirken, en az artış ise temel besin maddesi olan buğday ve burçakta gerçekleşmiştir. Tüm ürünlerdeki fiyat değişiklikleri ortak olarak değerlendirildiğinde ise 1850-1860 yılları arasında yaşanan düşüşe rağmen Ayıntab'da tarım ürünlerinde genel bir artışın yaşandığı görülmektedir.

Belgelerde düzenli olarak verisi bulunmayan tarım ürünleri ise şunlardan oluşmaktaydı:

¹²³⁰ Öztürk'ün Diyarbakır, Mardin ve Ayıntab'ı temel alarak yaptığı çalışmada, İstanbul kilesi üzerinden 1841 yılında Ayıntab'da bir kile buğday 23,75 kuruşken, Diyarbakır'da 6,38 kuruştur. Detaylı bilgi için bkz. Mustafa Öztürk, "Güney-Doğu Anadolu'da Fiyatlar", s.102-104

Tablo 22: Düzenli Verisi Bulunmayan Tarım Ürünlerinin Fiyatları¹²³¹

Ürün Adı	1840-1850	1850-1860	Değişim	1860-1870	Değişim	1870-1876	Değişim
Şaîr/Arpa (Kile)	-	27,23	-	48,84	%79,36	36,00	%26,29
Gilgil Darısı (Kile)	-	20,00	-	-	-	23,20	-
Ak Darı (Kile)	-	-	-	-	-	46,36	-
Küncü/Susam (Batman)	-	-	-	20,00	-	20,00	-
Küspe (Kile)	-	40,00	-	-	-	-	-
Maş (Kile)	-	-	-	-	-	17,14	-
Nohut (Kile)	-	40,83	-	50,00	%22,46	36,20	%27,60
Sumak (Kile)	-	2,00	-	-	-	-	-
Sumak Yaprağı (Kantar)	58,64	-	-	71,67	-	-	-
Tütün (Batman)	-	5,08	-	5,00	%1,57	10,00	%100
Çehri (Batman)	-	20,05	-	-	-	-	-
İncir (Batman)	-	2,33	-	-	-	-	-
Kendir (Kile)	-	42,86	-	-	-	40,00	-
Zeytin (Kile)	-	100,00	-	-	-	-	-

Bu tabloda yer alan ürünler kaynaklarda düzenli bir şekilde yer almadığından dolayı genel bir değerlendirme yapmak mümkün değildir. Ancak Ayıntab'da buğdaydan sonra en yoğun üretilen arpadaki değişimin buğdaydaki değişime yakın olduğu söylenebilir. Buğdayın fiyatı 1860-1870 arasında %87,74, arpanın %79,36, artarken, 1870-1876 arasında buğdayda, %9,44 arpada %26,29'luk bir düşüş yaşanmıştır. Bu nedenle 1850-1860 yılları arasında buğdayda meydana gelen %36,9'luk düşüşe yakın bir düşüşün arpa için de geçerli olması gerekmektedir. Dolayısıyla 1840-1850 yılları arasında arpanın fiyatı muhtemelen 35 kuruş civarındadır.

Yukarıda bahsedilen tarım ürünleri içerisinde yer alan hububat ve bakliyatın her yıl ekimi yapılarak yetiştirilen ürünlerdi. Üzüm ve sumak gibi ceviz, zeytin, fıstık, zerdali ağaçta yetişen ürünler olup, ekildikten sonra uzun yıllar ürün alınmaktaydı. Bu bitkiler de terekelerde mirasa konu olmuş ve ekili olduğu arazi sumaklık, fıstıklık gibi kaydedilmekle

¹²³¹ İlgili tereke kayıtları: GSS, No: 144; GSS, No: 145; GSS, No: 146; GSS, No: 147; GSS, No: 148

birlikte muhtemelen evlerin bahçelerinde veya tarlalarda bulunan az sayıdaki ağaçlar ve fiyatları da sicillere kaydedilmiştir. Sicillerde yer alan ağaçlar ve fiyatları ise şu şekildedir:

Tablo 23: Ağaç Fiyatları¹²³²

Ürün Adı	1840-1850	1850-1860	Değişim	1860-1870	Değişim	1870-1876	Değişim
Ceviz Ağacı	25,93	56,48	% 117,82	70,20	% 24,29	53,96	%23,13
Zeytin Ağacı	-	18,89	-	22,22	% 17,63	25,94	% 16,74
Badem Ağacı	-	33,33	-	100,00	% 200,03	-	-
Dımışkı Üzüm Ağacı	-	-	-	-	-	1,02	-
Çehri Ağacı	-	-	-	-	-	10	-
Zerdali Ağacı	-	10	-	-	-	-	-

Tabloda yer alan ağaçlar dışında kaza dahilinde incir, nar, elma, ayva ve armut gibi meyve ağaçları da bulunmaktaydı. Fakat bunlar terekelerde yer almadığından dolayı fiyatları hakkında bilgi sahibi değiliz. Tüm bu ürünlerin dışında yine fiyatları hakkında verisi olmayan karpuz, kavun, soğan ve sarımsak da yine kazada yoğun olarak üretilen ürünlerdi.¹²³³

3.7.3.2. Canlı Hayvan Fiyatları

Tereke kayıtlarında yer alan hayvanlar arasında çoğu kez inek, düve, dana, buzağı;¹²³⁴ koyun, kuzu;¹²³⁵ keçi, cebiş, oğlak¹²³⁶ gibi türün yavruları veya koyun, keçi;¹²³⁷ inek, öküz¹²³⁸ gibi yakın cinsler birlikte yazılmıştır. Bunların kıymetleri de ortak yazıldığından verinin kullanılması mümkün olmamıştır. Ayrıca bir yaşından doğum yapana kadar geçen sürede inek yavrusuna düve denilmektedir. Yeni bir yaşına giren düve ile

¹²³² İlgili tereke kayıtları: GŞS, No: 144; GŞS, No: 145; GŞS, No: 146; GŞS, No: 147; GŞS, No: 148

¹²³³ Bayraktar, XIX. Yüzyılda Halep Eyaleti'nin İktisadi Vaziyeti, s.63

¹²³⁴ GŞS, No: 145, s.14, 23

¹²³⁵ GŞS, No: 146, s.86

¹²³⁶ GŞS, No: 147, s.113, 137

¹²³⁷ GŞS, No: 148, s.142

¹²³⁸ GŞS, No: 144, s.192

doğum yapmaya yakın olan düve fiyatları arasında büyük farklar olabileceğinden belli bir standardı yakalamak mümkün değildir. Bu nedenle hayvanların yavrularının da değerlendirme dışı bırakılması uygun görülmüştür. Terekelerde tek cins olarak yazılan hayvanların yıllara göre ortalama fiyatları şöyledir:

Tablo 24: Canlı Hayvan Fiyatları¹²³⁹

Cinsi	1840-1850	1850-1860	Değişim	1860-1870	Değişim	1870-1876	Değişim	Toplam Değişim
İnek	100,00	120,88	%20,88	162,50	%34,43	192,37	%18,38	%92,37
Öküz	200,00	200,03	%0,03	209,29	%4,63	242,86	%16,04	%21,43
Keçi	20,00	26,31	%31,55	34,37	%30,63	35,74	%3,99	%78,70
Arı (Kovan)	16,00	12,71	%20,56	15,00	%18,02	15,00	%0,00	%6,25
Merkeç	122,5	110,94	%9,44	137,14	%23,62	157,15	%14,59	%28,29
Kısrak	417,50	485,16	%16,21	666,36	%37,35	644,29	%3,31	%54,32
Deve	350,00	750,00	%114,29	700,00	%6,67	591,25	%15,54	%68,93
G. Ortalama	175,14	243,72	%39,16	274,95	%12,81	268,38	%2,39	%53,24
Düzenli Verisi Olmayan Hayvanların Fiyatları								
Katır	-	350,00	-	600,00	%71,43	957,14	%59,52	-
Beygir	-	230,17	-	485,00	%110,71	350,77	%27,68	-
Koyun	-	37,73	-	50,20	%33,05	41,85	%16,63	-

Genel olarak canlı hayvan fiyatlarında yaklaşık %53 oranında bir artış gerçekleşmekle birlikte, bu artışın daha çok ilk dönemlerde yaşandığı, son dönemde ise çok fazla değişmediği hatta az da olsa gerilediği görülmektedir. Ancak bu gerileme yük hayvanlarından kaynaklanmaktadır. Tablodan anlaşılacağı üzere yaklaşık %6 oranında fiyatı düşen arı dışında tüm hayvan fiyatları artmıştır. En çok artış yaşanan hayvanlar ise %92'lik bir artışla inek, ardından %78'le keçide gerçekleşmiştir. İlk döneme ait verisi olmayan hayvanlardan da son dönemde katırda bir artış yaşanırken, beygir ve koyun fiyatları aşağı yönde seyretmiştir.

¹²³⁹ İlgili tereke kayıtları: GSS, No: 144; GSS, No: 145; GSS, No: 146; GSS, No: 147; GSS, No: 148

Elimizde hayvansal ürünlere ait incelediğimiz dönemde veriler bulunmamakla birlikte en son 1833 yılında yapılan narh uygulamasında, etin fiyatı 2 kuruş 4 para ile 3,5 kuruş, kuyruk ve kuyruk yağı 5-9 kuruş, yoğurt 16-24 para, arasında değişirken, taze peynirin 8 para, peynirin 2 para ve sadeyağın 10 para olduğu görülmektedir.¹²⁴⁰ Hayvansal ürünlerdeki bu fiyatların, canlı hayvan fiyatlarında yaşanan artışa bağlı olarak, bahsedilen ürünlerle birlikte yapağı, tiftik, kıl, deri ve süt gibi ürünlere de yakın bir oranda yansımış olması muhakkaktır. Hatta bazı kayıtlardan daha da fazla artmış olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin dönemin sonlarında 1873 yılının Ramazan ayının hemen öncesine ve Ramazan ayına denk gelen birkaç kayıta sadeyağın batmanına 25 kuruş değer biçilmiştir. Bir batman altı kıyyeye denk geldiğinden 1833 yılında kıyyesi 1/4 kuruş olan sadeyağın 40 yıl içerisinde yaklaşık 18 kat artarak 4,17 kuruşa yükselmiş olduğu anlaşılmaktadır.¹²⁴¹

3.7.3.3. Ev Eşyalarının Fiyatları

3.7.3.3.1. Tekstil ve Dokuma Eşyalarının Fiyatları

Ayıntab'da evlerde kullanılan ev eşyalarını, genel olarak tekstil ve dokuma eşyalarıyla mutfak araç-gereçleri şeklinde iki kısma ayırmak mümkündür. Terekelerde yoğun olarak kaydı bulunan bu ürünler dışında da çeşitli ev eşyaları bulunmaktadır. Belgelerde yer alan bu ürünlerin neredeyse tamamı kullanılmış olduğundan ikinci el olarak düşünülmelidir. Bu nedenle aşağıdaki ortalama ürün değerleri, yeni bir ürünün değerinden daha düşüktür. Ancak bu ürünler hemen her terekede yer almalarından dolayı tarihi süreç içerisinde yüzdeler olarak nasıl bir seyir takip ettiklerini tespit etmek mümkün olabilmektedir. Belgelerden tespit edilebilen tekstil ve dokuma ürünleri şöyledir.¹²⁴²

¹²⁴⁰ GSS, No: 142, s.226-227; Esmâ Özlem Tiryaki, **Tanzimat Döneminde Antep Esnaf Teşkilatı**, Gaziantep Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006, s.48-50

¹²⁴¹ GSS, No: 148, s.120-121

¹²⁴² İlgili tereke kayıtları: GSS, No: 144; GSS, No: 145; GSS, No: 146; GSS, No: 147; GSS, No: 148

Tablo 25: Ev Tekstil ve Dokuma Eşyalarının Fiyatları

Cinsi	1840-1850	1850-1860	Değişim	1860-1870	Değişim	1870-1876	Değişim	Toplam Değişim
Yatak	63,25	92,93	%46,92	138,69	%49,24	135,64	%2,20	%114,45
Döşek	33,20	41,47	%24,91	66,26	%59,78	56,99	%13,99	%71,66
Döşek Çarşafı	5,00	7,50	%50,00	9,75	%30,00	11,88	%21,85	%137,60
Yorgan	31,57	37,41	%18,50	50,55	%35,12	54,44	%7,70	%72,44
Tennur Yorganı	27,50	28,64	%4,15	37,75	%31,81	40,63	%7,63	%47,75
Mindel (Minder)	9,56	15,63	%63,49	17,90	%14,52	24,52	%36,98	%156,49
Yastık	9,08	14,35	%58,04	19,63	%36,79	17,30	%11,87	%90,53
Hasır Yastık	3,75	3,82	%1,87	5,14	%34,55	8,56	%66,54	%128,27
Halı/Halıca	71,00	80,00	%12,68	93,00	%16,25	125,83	%35,30	%77,23
Kilim	25,47	29,18	%14,57	36,92	%26,53	40,91	%10,81	%60,62
Hurç	8,33	10,42	%25,09	10,00	%4,03	11,00	%10,00	%32,05
Bohça	10,00	12,95	%29,50	12,00	%7,34	12,96	%8,00	%29,60
Seccade	40,00	31,58	%-21,05	42,17	%33,53	35,70	%15,34	%10,75
Genel Ortalama	25,98	31,22	%20,17	41,52	%24,81	44,34	%6,79	%70,67

Tabloya bakıldığında 36 yıllık süreçte %70,67'lik bir artış yaşanmakla birlikte, canlı havan fiyatlarında olduğu gibi ev eşyalarında da en az artışın son dönemlerde gerçekleştiği görülmektedir. Ürünlere bakıldığında ise seccade dışında tüm ürünlerde artış olmakla birlikte yatak, döşek çarşafı, minder ve hasır yastıkta bu artışlar 2-2,5 kat arasında gerçekleşmiştir. Bu tarihlerde hışvanın %85,29¹²⁴³ oranında arttığını düşünülürse çoğunluğu pamuktan yapılan bu ürünlerdeki artışın hammaddedeki artışa bağlı ve ona paralel olduğu anlaşılmaktadır.

Tabloda verdiğimiz ev eşyaları arasında yer alan yatak, döşek vb. tekstil ürünleri, terekelerde bazen imal edildiği kumaş cinsine ve durumuna göre kutnî,¹²⁴⁴ çit,¹²⁴⁵ sevâî¹²⁴⁶

¹²⁴³ Hışvada gerçekleşen artış oranları için bu çalışmanın "Tablo 21" kısmına bakınız.

¹²⁴⁴ İpek ile pamuk karışımından yapılmış ürünler. Bkz. Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, s.530

¹²⁴⁵ Halk ağzında pamuktan dokunmuş basma kumaş anlamında kullanılmaktadır. <http://www.tdk.gov.tr> (15.03.2016)

ile köhne, atik ve musta'mel,¹²⁴⁷ gibi ifadelerle kaydedilmiştir. Ürünlerin bu özellikleri fiyatlarını etkilediğinden dolayı tabloyu oluştururken değerlendirmeye aldığımız ürünlerin yalın olarak kayıtlı olanları alınmıştır. Dönemle ilgili hem daha detaylı bilgi edinilmesi hem de kullanılan ev ürünlerinin çeşitliliğinin anlaşılması açısından tablonun dışında kalan ürünlere kısaca değinmekte fayda vardır.

Tabloda, 186 kayıta yatak ve yatak kat şeklinde ifade edilen ürünler değerlendirilmiştir. Bunların dışında çit, çit yüzlü, kutnî, kutnî yüzlü 11 ve sevâî olarak da 1 kayıt bulunmaktadır. Bu yataklardan çit ve kutnî olanların ortalama fiyatı, 1850-1860 yılları arasında 180 kuruş,¹²⁴⁸ 1860-1870 yılları arasında 225 kuruştur.¹²⁴⁹ 1870-1876 yılları arasında birer adet kutnî ve sevâî yatak bulunmakta ve her ikisinin de fiyatı 400 kuruş¹²⁵⁰ olarak verilmektedir. Köhne ve atik olarak ise 12 kayıt bulunmaktadır. Bunların da ortalama fiyatı, 1850-1860 yılları arasında 69,72,¹²⁵¹ 1860-1870 yılları arasında ise 86,67¹²⁵² kuruştur.

Bu fiyatlarla tablodaki fiyatlar karşılaştırıldığında anlaşılacağı üzere kutnî çit ve sevâî yatakların fiyatları ortalamanın üzerinde iken, köhne ve atik olanların fiyatları ortalamanın altında kalmıştır.

Yine tabloda, 80 kayıta sadece döşek olarak ifade edilen ürünler, değerlendirilmiştir. Bunların dışında köhne ve atik olarak ifade edilen 10 kayıta döşegin ortalama fiyatı, 1840-1850 yılları arasında 18,75 kuruş,¹²⁵³ 1850-1860 yılları arasında 28,83 kuruş¹²⁵⁴ ve 1870-1876 yılları arasında ise 25 kuruştur.¹²⁵⁵

¹²⁴⁶ Bir çeşit ipek kumaş. Bkz. Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, s.944

¹²⁴⁷ Bu üç terim de kullanılmış olup, eski ve modası geçmiş anlamlarını ifade etmektedir. Bkz. Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, s.51,524,745

¹²⁴⁸ **GSS**, No: 145, s.102, 130, 150; **GSS**, No: 146, s.159,193

¹²⁴⁹ **GSS**, No: 146, s.324; **GSS**, No: 147, s.2, 165, 169

¹²⁵⁰ **GSS**, No: 148, s.171

¹²⁵¹ **GSS**, No: 145, s.11, 12, 24, 27, 58, 68, 120, 193; **GSS**, No: 146, s.293

¹²⁵² **GSS**, No: 146, s.29, 329; **GSS**, No: 147, s.193

¹²⁵³ **GSS**, No: 144, s.191, 260

¹²⁵⁴ **GSS**, No: 145, s.18, 28, 42, 123; **GSS**, No: 146, s.3, 176

¹²⁵⁵ **GSS**, No: 148, s.4, 81

Kutnî olarak ifade edilen 8 kayıta döşeğin ortalama fiyatı, 1850-1860 yılları arasında 55 kuruş,¹²⁵⁶ 1860-1870 yılları arasında 80 kuruş¹²⁵⁷ ve 1870-1876 yılları arasında 112,5 kuruştur.¹²⁵⁸ Çit olarak ifade edilen 9 adet döşeğin ortalama fiyatları ise 1850-1860 yılları arasında 40 kuruş,¹²⁵⁹ 1860-1870 yılları arasında 42,5 kuruş¹²⁶⁰ ve 1870-1876 yılları arasında 40 kuruştur.¹²⁶¹ Yataklarda olduğu gibi döşeklerde de köhne ve atik olanlar ortalamanın altında, kutnî ve çit olanlar ise ortalamanın üstünde bir seyir takip etmiştir. Döşeğin tamamlayıcısı olan döşek çarşafından ise toplam 21 kayıt tabloda değerlendirilirken, değeri ortalamanın çok üstünde olan üç adet kayıt tablo dışı bırakılmıştır. Bunlardan ikisinin değeri 50 kuruş iken, değeri 71 kuruş olan keçe iplik döşek çarşafı, en değerli çarşaf türü olarak tespit edilmiştir.¹²⁶²

Yorganlar kayıtlarda temel olarak yorgan ile tennur¹²⁶³ (tandır) yorganı şeklinde geçmektedir. Tabloda 101 kayıta yer alan yorgan ile 47 kayıta yer alan tennur yorganı değerlendirmeye alınmıştır. Bunların dışında yine köhne, atik, çit, kutnî tarzında yorganlar yanında 3 cedid 4 de penbe (pamuk) yorgan kaydı bulunmaktadır. Ayrıca ısınmak için kullanılan tennur yorganının yanında bir kayıta tennur savanı bulunmaktadır ki fiyatı 24 kuruş olarak tespit edilmiştir.¹²⁶⁴

Köhne ve atik yorgan olarak kaydedilen toplam 20 kayda göre fiyatları, 1850-1860 yılları arasında 17,06 kuruş,¹²⁶⁵ 1850-1860 yılları arasında 26,61 kuruş,¹²⁶⁶ 1860-1870 yılları arasında 13,75 kuruş¹²⁶⁷ ve 1870-1876 yılları arasında 35 kuruştur.¹²⁶⁸ Cedid olarak kaydedilen 3 yorgandan normal olan 2'si 60 ve 65 kuruşken, cedid büyük yorganın fiyatı

¹²⁵⁶ GŞS, No: 145, s.127, 132; GŞS, No: 146, s.144

¹²⁵⁷ GŞS, No: 147, s.111,155

¹²⁵⁸ GŞS, No: 147, s.51; GŞS, No: 148, s.100

¹²⁵⁹ GŞS, No: 145, s.132; GŞS, No: 146, s.144

¹²⁶⁰ GŞS, No: 147, s.111,155

¹²⁶¹ GŞS, No: 148, s.78, 91

¹²⁶² GŞS, No: 145, s.102; GŞS, No: 146, s.325; GŞS, No: 147, s.143

¹²⁶³ Eski Antep evlerinin hemen girişinde tandır (tennur) odası bulunmaktaydı. Bunlar hem ısınma hem de yemek pişirmek amacıyla kullanılmakta olup Anadolu'nun diğer şehirlerinde de mevcuttu. Bundan dolayı ısınmak amacıyla kullanıldığında üstüne serilen bu yorgana tennur yorganı denmiştir. Bkz. Zerrin Köşklü, "Eski Erzurum Mutfağında Tandır: Yapılışı, Kullanımı ve Doğu Anadolu'daki Yeri Üzerine", **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 5(11), 2005, s.159; Hasan Mahir, **Geziantep: Gaziantep Gezi Notları**, E-kitap, 2008, s.27

¹²⁶⁴ GŞS, No: 145, s.33

¹²⁶⁵ GŞS, No: 144, s.137, 191, 260, 282, 303

¹²⁶⁶ GŞS, No: 145, s.18, 28, 59, 60; GŞS, No: 146, s.3, 85, 147, 176, 194

¹²⁶⁷ GŞS, No: 146, s.83; GŞS, No: 147, s.30, 145, 180

¹²⁶⁸ GŞS, No: 148, s.90

90 kuruştur.¹²⁶⁹ Dolayısıyla yeni olan yorgan fiyatlarının ortalamasının %10-15 kadar üstünde olduğu söylenebilir.

Kutnî ve çit yorgan olarak kaydedilmiş toplam 27 kayıta fiyatları, 1840-1850 yılları arasında çit 20 kuruş,¹²⁷⁰ 1850-1860 yılları arasında çit 30,83 kuruş, kutnî 85 kuruş,¹²⁷¹ 1860-1870 yılları arasında çit 52,44 kuruş, kutnî 120 kuruş¹²⁷² ve 1870-1876 yılları arasında çit 52,22 kuruş kutnî 112,5 kuruştur.¹²⁷³ Ortalamasının altında olan penbe yorgandan ise 4 kayıt bulunmaktadır. Bunların 3'ü 1860-1870 yılları arasına ait olup ortalaması 27 kuruşken, son döneme ait 1 penbe yorgan 30 kuruştur.¹²⁷⁴ Tennur yorganının dışında değeri 37 kuruş olan bir de tennur örtüsü mevcuttur.¹²⁷⁵

Ayıntab evlerinde özellikle selamlık denilen bölümde duvar diplerine oturmak için konulan minderler kayıtlarda mindel veya mendal olarak geçmektedir. Tabloda 76 adet kayıta yer alan minderler değerlendirmeye alınmıştır. Bunların dışında diğer ürünlerde olduğu gibi köhne, atik, çit, kutnî, penbe şeklinde ifade edilen mindellerin yanında çaput ve yün tarzında toplam 17 mindel kaydı bulunmaktadır. Ancak çeşit fazla olduğundan bunlarla ilgili her döneme ait bir ortalama fiyat çıkarmak mümkün değilse de diğer ürünlerde olduğu gibi köhne veya atik olanların en düşük, kutnî ve yün olanların ise en yüksek değere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Evlerde kullanılan tekstil ürünleri arasında en fazla çeşit barındıranını yastıklar oluşturmaktadır. Tabloda 67 kayıta yalın olarak yer alan yastık ile 29 kayıta yer alan hasır yastık değerlendirmeye alınmıştır. Bunların dışında köhne, çit, kutnî, penbe, çaput, yün, işlemeli, canfes ve kuş tüylü yastık çeşitleri olmak üzere 18 kayıt vardır. Bu yastıkların içinde 28 kuruşla en yüksek değere sahip olanını kuş tüylü yastık¹²⁷⁶ oluşturmakla birlikte, bunu 27,5 kuruşla kutnî yüzlü yastık¹²⁷⁷ ve 25 kuruşla işleme yüzlü yastık¹²⁷⁸ takip

¹²⁶⁹ GSS, No: 146, s.297; GSS, No: 14, s.158; GSS, No: 148, s.103

¹²⁷⁰ GSS, No: 144, s.206

¹²⁷¹ GSS, No: 144, s.304; GSS, No: 145, s.127; GSS, No: 146, s.144, 158, 297

¹²⁷² GSS, No: 146, s.272, 325; GSS, No: 147, s.24, 30, 155, 196

¹²⁷³ GSS, No: 147, s.52; GSS, No: 148, s.78, 91, 94, 100

¹²⁷⁴ GSS, No: 147, s.20, 30, 51, 111

¹²⁷⁵ GSS, No: 147, s.105

¹²⁷⁶ GSS, No: 148, s.103

¹²⁷⁷ GSS, No: 147, s.195

¹²⁷⁸ GSS, No: 146, s.14

etmiştir. Yastıklar dışında değeri 4 kuruş olan yastık yüzü, 5 kuruş olan kutnâ yastık yüzü ve 10 kuruş olan tüllü yastık yüzlerinden birer tane mevcuttur.¹²⁷⁹

Tabloda 29 kayıta halı veya halıca, şeklinde ifade edilen dokuma ürünleri değerlendirilmiştir. Bunların dışında eskimiş anlamında gelen köhne, atik ve müstamel olarak kaydedilen 26 kayıt daha bulunmaktadır. Bunların fiyatları, 1840-1850 yılları arasında 35 kuruş,¹²⁸⁰ 1850-1860 yılları arasında 30 kuruş,¹²⁸¹ 1860-1870 yılları arasında 27,50 kuruş¹²⁸² ve 1870-1876 yılları arasında 33,91 kuruştur.¹²⁸³ Döşenmiş anlamına gelen mefruş terimiyle de ifade edilen 2 kayıt bulunmaktadır ki bunların değeri 35 kuruş¹²⁸⁴ ve 120 kuruştur.¹²⁸⁵ Bu tarz halılar odanın tamamını kapladığından, ikisi arasındaki büyük fiyat farkının boyutlarından kaynaklandığı söylenebilir.

Kayıtlarda en yoğun şekilde bulunan dokuma ürününü kilimler oluşturmaktadır. Kayıtlarda hem yalın hem de atik, köhne ve müstamel şeklinde ifade edilenler yoğun bulunduğundan, tarihi süreçte artış eğrisi paralellik göstermektedir. Bu nedenle her iki grup da birlikte değerlendirilmiştir. Tabloda yalın olarak ifade edilen 195, atik, köhne ve müstamel olarak ifade edilen 120 adet olmak üzere toplam 315 adet kayıt değerlendirilmiştir. Bunların dışında 37 mefruş kilim kaydı bulunmaktadır. Bunların ortalama fiyatı, 1840-1850 yılları arasında 35,08 kuruş,¹²⁸⁶ 1850-1860 yılları arasında 27,92 kuruş,¹²⁸⁷ 1860-1870 yılları arasında 58,02 kuruş¹²⁸⁸ ve 1870-1876 yılları arasında ise 49,73kuruştur.¹²⁸⁹

Her dönemde ortalama alınması mümkün olmayan cedid kilimlerden toplam 11 kayıt bulunmaktadır. Fikir vermesi açısından son döneme ait 4 adet kayda göre, yeni bir kilimin ortalama fiyatı 113,75 kuruştur.¹²⁹⁰ Kilimler arasında en değerlisini nakışlı ve göbekli kilimler oluşturmaktadır. Toplam 12 kaydı bulunan nakışlı kilimlerin yıllara göre

¹²⁷⁹ GSS, No: 145, s.62, 102, 134

¹²⁸⁰ GSS, No: 144, s.144, 282

¹²⁸¹ GSS, No: 145, s.5, 24, 58, 79, 122; GSS, No: 146, s.189

¹²⁸² GSS, No: 146, s.18, 28; GSS, No: 147, s.30, 42, 167, 172

¹²⁸³ GSS, No: 147, s.260, 265; GSS, No: 148, s.10, 58, 76, 80, 91, 103, 111, 114, 176

¹²⁸⁴ GSS, No: 148, s.8

¹²⁸⁵ GSS, No: 146, s.272

¹²⁸⁶ GSS, No: 144, s.142, 147, 192

¹²⁸⁷ GSS, No: 144, s.304; GSS, No: 145, s.9, 34, 45, 53, 60, 145; GSS, No: 146, s.160, 297

¹²⁸⁸ GSS, No: 146, s.272, 319; GSS, No: 147, s.11, 30, 107, 148, 149

¹²⁸⁹ GSS, No: 147, s.238, 246, 260; GSS, No: 148, s.1, 8, 10, 80, 91, 136, 159, 186

¹²⁹⁰ GSS, No: 147, s.66, 267; GSS, No: 148, s.10, 114

ortalama fiyatı sırayla 47,5 kuruş,¹²⁹¹ 60 kuruş,¹²⁹² 110,83 kuruş¹²⁹³ ve 95,25 kuruştur.¹²⁹⁴ ki içlerinde en değerlisi 200 kuruştur. Sadece son dönemlerdeki kayıtlarda bulunan 3 göbekli kilimin fiyatları ise sırayla 125 kuruş, 140 kuruş ve 175 kuruştur.¹²⁹⁵ Tüm bu dokuma ürünlerinin dışında değeri 2,5 kuruş olan bir çul¹²⁹⁶ ile keçi kılından veya pamuktan dokunmuş kaba kilim anlamına gelen palazdan 5 kayıt bulunmaktadır. Palazın değeri 10-20 kuruş arasında değişirken ortalama fiyatı 13 kuruştur.¹²⁹⁷

Tabloda 13 hurç değerlendirmeye alınmıştır. Bunların dışında 1840-1850 yılları arasında fiyatları 50 kuruş, 130 kuruş ve 201 kuruş olan 3, 1860-1870 yılları arasında fiyatı 186 kuruş olan 1 selâtin hurç kaydı daha bulunmaktadır.¹²⁹⁸ Bohçadan ise tabloda 57 kayıt değerlendirmeye alınmıştır. Bohçalar arasında kayıtlarda, Acem ve Acem şali, atlas, basma, camedan, canfes,¹²⁹⁹ çit, işleme, kadife, nakışlı, sevâî, simli ve telli gibi farklı türler bulunmaktadır. Fiyatları 1,5-10 kuruş arasında değişen atik ve köhne 7 bohça¹³⁰⁰ ile 41-70 kuruş arasında değişen tel, Acem şali, ve basma¹³⁰¹ gibi bazı bohçalar tablo dışında tutulmuştur. Kayıtlarda, 20 dirhem ağırlığında ve 60 kuruş değerinde bir de gümüş bohça bağı yer almaktadır.¹³⁰²

Tabloda halı, halıca, çuha, yünlü basma, mefruş, cedid, atik, köhne ve müstamel türde kaydedilen toplam 39 seccade değerlendirilmiştir. Bunların dışında fiyatları ortalamanın çok üstünde bulunan ve değeri 101 kuruş olan müstamel kebir seccade ile 100 kuruş olan tiftik seccade tablo dışında bırakılmıştır.¹³⁰³

Ev tekstili olarak yukarıdaki tüm bu ürünlerin dışında, kayıtlarda ilk ve son dönemde sadece birer, 1850-1870 arasında ise 27 peşkir/havlu kaydı bulunmaktadır. İlk ve son dönemde kaydı bulunmamasından dolayı tabloda yer verilmeyen bu ürünler kayıtlarda,

¹²⁹¹ GŞS, No: 144, s.180, 230

¹²⁹² GŞS, No: 145, s.8; GŞS, No: 146, s.144

¹²⁹³ GŞS, No: 146, s.8, 78; GŞS, No: 147, s.185

¹²⁹⁴ GŞS, No: 147, s.51, 248, 260

¹²⁹⁵ GŞS, No: 147, s.66; GŞS, No: 148, s.91, 136

¹²⁹⁶ GŞS, No: 147, s.204

¹²⁹⁷ GŞS, No: 147, s.51, 189, 204, 250; GŞS, No: 148, s.265

¹²⁹⁸ GŞS, No: 144, s.220; GŞS, No: 146, s.325

¹²⁹⁹ Üzerinde desen bulunmayan, ince dokunmuş, parlak, tok ipekli kumaş. Bkz. <http://www.tdk.gov.tr> (18.03.2016)

¹³⁰⁰ GŞS, No: 144, s.132; GŞS, No: 146, s.3; GŞS, No: 147, s.111

¹³⁰¹ GŞS, No: 145, s.80; GŞS, No: 146, s.140; GŞS, No: 148, s.171

¹³⁰² GŞS, No: 146, s.272

¹³⁰³ GŞS, No: 147, s.82

nakışlı, simli, kettan ile Ayıntab ve İstanbul havlusu şeklinde imal edildiği şehrin ismiyle de anılmaktadır. Fiyatları 1,71-50 kuruş arasında değişen peşkir/havluların içerisinde Ayıntab havlusu 2 kuruşken,¹³⁰⁴ en değerlileri 10-30 kuruş arasında değişen İstanbul havluları¹³⁰⁵ ve 50 kuruş değerinde olan kettan havlusudur.¹³⁰⁶

Havlu dışında sadece 3 kayıta bulunan battaniye fiyatları ise 1851 yılına ait kayıta 60, 1861/62 yılına ait kayıta 175 ve 1869 yılına ait kayıta ise 40 kuruş olarak verilmiştir.¹³⁰⁷ Perde veya örtü anlamına gelen mizar,¹³⁰⁸ sadece ilk döneme ait 4 kayıta mevcut olup fiyatları 5-55 kuruş arasında değişmektedir.¹³⁰⁹ Toplam 5 kayıta bulunan hamam takımlarının fiyatları ise 20-125 kuruş arasında değişmektedir.¹³¹⁰

Tüm kayıtlarda sadece 1 kez rastladığımız kebir divan seti muhtemelen döşek veya mindel, çarşaf ve yastıklardan oluşmaktadır. Değeri ise 250 kuruş olarak tespit edilmiştir.¹³¹¹

3.7.3.3.2. Mutfak Eşyalarının Fiyatları

Ayıntab evlerinde kullanılan mutfak eşyalarının pek çoğunun demir, bakır ve gümüş gibi çeşitli madenlerden imal edilmiş olması, el işçiliğiyle üretilmesi ve farklı büyüklükte olmaları doğrudan fiyatları üzerine etki etmektedir. Kayıtlarda bu ürünlerin fiyatlarından genel bir ortalama alacak kadar yoğun ürün bulunmaması, her döneme ait ürün kaydı olmaması ve ürünlerin nadir olarak imal edildiği maddeye göre yazılmış olması nedeniyle, incelenen dönemde ürün fiyatlarının nasıl bir seyir takip ettiğini tespit etmek, mutfak eşyaları açısından mümkün değildir. Fakat en azından kayıtlardaki bilgiler doğrultusunda mutfak eşyası fiyatları hakkında fikir vermesi ve kullanılan ürün çeşitliliğini görmek amacıyla aşağıdaki tablo oluşturulmuştur.

¹³⁰⁴ GSS, No: 145, s.101

¹³⁰⁵ GSS, No: 145, s.101, 130, 133

¹³⁰⁶ GSS, No: 147, s.143

¹³⁰⁷ GSS, No: 145, s.70; GSS, No: 146, s.325; GSS, No: 147, s.30

¹³⁰⁸ Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s.655

¹³⁰⁹ GSS, No: 144, s.112, 132, 248, 296

¹³¹⁰ GSS, No: 144, s.220, GSS, No: 146, s.325, GSS, No: 147, s.8; GSS, No: 148, s.102,123

¹³¹¹ GSS, No: 146, s.319

Ayrıca hemen hemen tüm terekelerde bakır kaydı bulunmaktadır. Kayıtlarda yer alan bakırın ham bakır olmayıp, bakırdan yapılan ürünlerin tartılarak kaydedildiği düşünülmektedir. Çünkü bazı bakır kayıtları bakır kab şeklinde ifade edilmiş ve yine batman cinsinden hesaplanmıştır.¹³¹² Bu nedenle bakır fiyatlarının da bu kısma alınması uygun görülmüştür.

Tablo 26: Mutfak Eşyalarının Fiyatları¹³¹³

Cinsi	1840-1850	1850-1860	1860-1870	1870-1876
Bakır (Batman) ¹³¹⁴	25,29	37,24	44,05	38,97
Kahve Değirmeni	6,50	5,00	12,50	21,00
Kahve Takımı	10,00	23,95	20,33	13,88
Bıçak	16,50	5,00	8,50	20,00
Küp	7,50	7,52	6,24	6,76
Lengerî	7,94	11,00	10,00	10,51
Çini-Çanak-Kase	1,69	2,24	2,37	2,41
Satıl (Kova)	16,25	11,29	18,88	10,43
Bakır Mangal	35,00	34,00	33,75	64,25
Aş Kazanı (Kazganı)	15,00	20,75	34,00	20,67
Sini	25	42,86	55,40	70,70
Sofra	6,00	13,75	12,00	18,00
Sahan	-	10,75	8,48	7,95
Tas	-	8,67	7,93	6,63
Demir Mangal	-	6,25	10,60	14,38
Tava	-	-	7,17	11,20
Kahve İbriği	2,50	3,00	4,79	-
Katremiz (Kavanoz)	20,00	11,25	-	10,00
Cezve	-	1,50	-	31
Havan	-	-	50	15,50
Kevgir/Süzek	15,00	-	8,50	6,87

¹³¹² GŞS, No: 144, s.132, 142, 180, 304; GŞS, No: 145, s.60, 68; GŞS, No: 145, s.101

¹³¹³ İlgili tereke kayıtları: GŞS, No: 144; GŞS, No: 145; GŞS, No: 146; GŞS, No: 147; GŞS, No: 148

¹³¹⁴ Osmanlı döneminde 1 okka/kıyye 1,282 kilogram olup, 1 batman 6 okkaya karşılık gelmektedir. Dolayısıyla 1 batman 7,692 kilogramdır. Bkz. Hinz, a.g.e, s.30; Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.I, s.174

Kayıtlarda ev eşyaları arasında düzenli ve yoğun olarak bulunan tek ürün bakır olduğundan, bu ürünün yıllara göre tespiti mümkün olmuştur. Tabloda değerlendirilen toplam 263 kayda göre bakırın fiyatı, 1850-1860 yılları arasında %47,25, 1860-1870 yılları arasında %18,29 oranında yükselirken, 1870-1876 yılları arasında %11,53 oranında gerilemiştir. Genel olarak Tanzimat Dönemi'nde ise bakır fiyatları %54,09 oranında artmıştır.

Tabloda madenden yapılan ürünler değerlendirildiğinde madenin değerinden dolayı en yüksek fiyatları gümüş (sim) ürünler oluşturmakta ve bunu bakır ürünleri takip etmektedir. Örneğin kayıtlarda kahve ibriği olarak yer alan ürünlerin fiyatı 3-6,25 kuruş arasında değişirken, tabloda yer verilmeyen bir adet sim kahve ibriğinin değeri 230 kuruş olarak tespit edilmiştir. Ayrıca günümüzde de kullanım şekli dikkate alındığında değerli olan gümüş ev eşyalarının günlük kullanımdan ziyade süs eşyası niteliğinde olduğu ve genellikle varlıklı ailelerin kullandığı rahatlıkla söylenebilir. Örneğin yukarıdaki sim ibriğin yer aldığı, 25 Zilhicce 1267/21 Ekim 1851 tarihli kayıta, Ammu Mahallesi'nden Mehmed Eyüb Efendi bin Hacı Emin Ağa'nın tereke miktarı, borç olarak kaydedilen 4.058 kuruş çıktıktan sonra, 10.235 kuruştur ki bu rakam o tarihte oldukça yüksek bir refah seviyesine karşılık gelmektedir. Bu tereke kaydında ibriğin dışında 440 kuruş değerinde sim fincan tepsisi, 900 kuruş değerinde sim nargile, 310 kuruş değerinde sim kılıç, 600 kuruş değerinde iki adet tüfek ve 760 kuruş değerinde iki adet tabanca olmak üzere toplam 3.240 kuruş değerinde gümüş eşya bulunmaktadır.¹³¹⁵ Bu miktar, o dönemde Ayıntab'da yaşayan halkın çoğunun toplam servetinden daha fazladır.

Bakır ürünler hakkında da bir örnek vermek gerekirse kahve takım fiyatları 5-40 kuruş arasında değişirken, bir adet kaydı bulunan bakır kahve takımının değeri 36,50 kuruştur.¹³¹⁶

Lengeri, kayıtlarda nadir olarak bakır lengeri şeklinde yazılırken, genellikle yalın olarak kaydedilmiştir. Ancak lengerinin anlamı zaten büyük ve yayvan bakır sahan¹³¹⁷ olduğundan, kayıtlardaki tüm lengerlerin bakır olduğu kanaatindeyiz.

¹³¹⁵ GSS, No: 145, s.70

¹³¹⁶ GSS, No: 146, s.325

¹³¹⁷ Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s.548; <http://www.tdk.gov.tr> (19.03.2016)

Sahanlar; çanak, demir, bakır ve kapaklı sahan olmak üzere dört farklı sifatlâ kaydedilmişlerdir. İçlerinde en düşük değere sahip olanı 1,4 kuruş¹³¹⁸ ile demir sahan iken en değerlisi 15 kuruşla kapaklı sahandır.¹³¹⁹

Fiyatları 1-5 kuruş arasında değişen çini, çanak ve kâselerden toplamda 28 kayıt tabloda değerlendirmeye alınmıştır. Kâseler, kayıtlarda boyutuna göre küçük, orta ve büyük, topak, su ve meşrubat kâsesi olarak geçmektedir. Tüm kayıtlarda iki adet meşrubat kâsesi bulunurken bunlardan 25 kuruşluk olanı tablo dışı bırakılmıştır.¹³²⁰

Yassı, kapaklı, sarı, cam, yazılı, hamam, köylü, su ve bakır tas şeklinde farklı isimlendirilen taslardan, toplam 26 tas tabloda değerlendirmeye alınmıştır. Bunların dışında ise değeri 160 kuruş olan 1 sim tas ile 14 kuruş olan 1 gümüş hamam tası daha bulunmaktadır.¹³²¹

Su, yoğurt, köfte ve tütün satılı şeklinde türleri bulunan toplam 20 kayıt tabloda değerlendirilmiştir. Bunların arasında en değerlisi 45 kuruş ile bakır satılıdır.¹³²² Kayıtlarda değeri 2 kuruş olan bir de külek bulunmaktadır.¹³²³

Kayıtlarda yer alan sini türleri yalnız olarak yazılanlar dışında bakır ve sarı olmak üzere üç türden oluşmaktadır. Siniler arasında, büyüklüklerine ve imal edildiği maddeye göre değişen, büyük fiyat farkları bulunmaktadır. Örneğin, küçük bir sininin değeri 13 kuruşken,¹³²⁴ orta bir sininin değeri 44 kuruş¹³²⁵ ve kebir bakır bir sininin değeri ise 200 kuruş olarak belirtilmiştir.¹³²⁶ Sarı sini olarak ifade edilen 2 kayıтта ise sinilerin değeri 100 ve 150 kuruş olarak tespit edilmiştir.¹³²⁷

Osmanlı Devleti'nde halkın masada yemek yeme geleneği sonraki dönemlerde ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Ayıntab'da da insanlar yemeklerini yere serdikleri bez

¹³¹⁸ GŞS, No: 146, s.31

¹³¹⁹ GŞS, No: 147, s.245

¹³²⁰ GŞS, No: 148, s.160

¹³²¹ GŞS, No: 145, s.64; GŞS, No: 146, s.272

¹³²² GŞS, No: 147, s.155

¹³²³ GŞS, No: 147, s.14

¹³²⁴ GŞS, No: 147, s.155

¹³²⁵ GŞS, No: 147, s.52

¹³²⁶ GŞS, No: 147, s.195

¹³²⁷ GŞS, No: 148, s.160, 171

sofralar üzerine koydukları sinilerde yemektedirler. Bunu belgelerde yer alan sofa kayıtlarından da anlamak mümkündür. Örneğin, bazı kayıtlarda sofralar; ip sofa, çit sofa veya kırmızı sofa olarak geçmektedir.¹³²⁸ Tabloda yer verilmeyen bir de ipek kırmızı sofa takımını bulunmaktadır. Bu ürünün değeri 25 kuruş olarak kaydedilmiştir.¹³²⁹

Yukarıda belirtildiği üzere tereke kayıtlarında değeri 2 kuruşun altında olan ürünler toplu halde yazılmıştır. Bu nedenle terekelerde, mutfak eşyaları arasında bu değer altında olduğu anlaşılan kaşık gibi ürünler yer almamaktadır. Ancak bir kayıta bir deste kaşık kaydı bulunmaktadır. Kaşığın neden imal edildiği yazmasa da değerinin 70 kuruş olması dolayısıyla, gümüşten imal edildiği fikrini doğrulamaktadır.¹³³⁰

Kayıt sayısı az olduğundan dolayı bazı mutfak eşyasına tabloda yer verilmemiştir. Bunlardan biri 3 kaydı bulunan ekmek tahtasıdır. Bu kayıtlara göre, ekmek tahtalarının fiyatları tarih sırasıyla 3, 7 ve 6 kuruş olarak tespit edilmiştir.¹³³¹

Diğer bir ürün ise yine 3 kayıta yer alan sürahidir. Sadece sürahi olarak kaydedilen iki üründen biri 45, diğeri 150 kuruşken, bakır yenli sürahi olarak kaydedilen ürünün değeri ise 60 kuruştur.¹³³²

Yemek pişirmekte kullanılan aş kazanlarının dışında 3 kayıta tencere ve 2 kayıta küçük ve kapaklı tencere anlamında olan kuşhana/guşane¹³³³ yer almaktadır. Tencere fiyatları, 1'i bakır tencere olmak üzere 2'si 15'er kuruş, diğeri 30 kuruşken,¹³³⁴ kuşhana/guşanenin fiyatları 5 kuruş ve 20 kuruştur.¹³³⁵

Belgelerde tepsi kaydına da 4 kez rastlanmıştır. Bunlardan biri daha önce yukarıda bahsedilen 440 kuruş değerindeki sim fincan tepsisidir. Kahve tepsisi olarak kaydedilen

¹³²⁸ GSS, No: 146, s.297; GSS, No: 147, s.52, 111; GSS, No: 148, s.171

¹³²⁹ GSS, No: 146, s.325

¹³³⁰ GSS, No: 144, s.220

¹³³¹ GSS, No: 145, s.60; GSS, No: 147, s.51, 166

¹³³² GSS, No: 145, s.6, 64, 69

¹³³³ <http://www.tdk.gov.tr> (19.03.2016)

¹³³⁴ GSS, No: 145, s.43; GSS, No: 146, s.31, 147

¹³³⁵ GSS, No: 148, s.23, 126

ürünün değeri 5 kuruşken, değeri 3,5 ve 5 kuruş olan diğer 2'si sadece tepsi olarak kaydedilmiştir.¹³³⁶

Kayıtlarda 3 çay takımına rastlanmıştır. Bu kayıtlarda yer alan çini çay takımına 35 kuruş,¹³³⁷ yalın olarak ifade edilen çay takımına ise 81 kuruş¹³³⁸ değer tespit edilmiştir. Çay takımları dışında muhtemelen gümüşten imal edilmiş olan ve değeri 50 kuruş olarak tespit edilen bir de şerbet takımı mevcuttur.¹³³⁹

Evlerde yemek pişirmek veya ısıtmak için ocakların kullanıldığı muhakkaktır ancak bunlar çok fazla kayıtlara geçmemiştir. Kayıtlara geçen 1 Frenk ocağı ile 4 nar sacı ve ayağı bulunmaktadır. Maltız da denilen Frenk ocağının ve yalın olarak ifade edilen sacların değeri 5 kuruşken, nar sacının değeri 10, sac ve sacayağı olarak kaydedilen ürünün değeri ise 11 kuruş olarak tespit edilmiştir.¹³⁴⁰ Mutfak eşyaları arasında son olarak, değeri 25 kuruş olan 1 havan ile 1 kuruş olan kebab şişi kaydı bulunmaktadır.¹³⁴¹

Evlerde kullanılan tekstil, dokuma ve mutfak eşyaları kategorileri içerisinde yer almayan çeşitli ev eşyalarının fiyatları ise aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 27: Çeşitli Ev Eşyalarının Fiyatları¹³⁴²

Cinsi	1840-1850	1850-1860	1860-1870	1870-1876
Sandık	6,92	8,97	12,78	12,42
Şamdan	19,50	19,29	22,77	18,28
Fener	12,50	20,40	11,25	18,00
İbrik	17,75	19,27	19,00	14,38
Teş/Teşt-Leğen/Leğence	36,33	44,13	37,59	43,16
Kazan	69,58	66,11	57,58	63,81
Tennur Kürsü-Sandalye	-	4,00	6,83	8,08
Makreme/Makrome	-	10,64	15,17	15,15

¹³³⁶ GSS, No: 145, s.31, 70, 81; GSS, No: 148, s.23

¹³³⁷ GSS, No: 145, s.64

¹³³⁸ GSS, No: 146, s.82

¹³³⁹ GSS, No: 148, s.171

¹³⁴⁰ GSS, No: 144, s.141, 156, 167; GSS, No: 146, s.144; GSS, No: 147, s.51

¹³⁴¹ GSS, No: 144, s.142; GSS, No: 147, s.51

¹³⁴² İlgili tereke kayıtları: GSS, No: 144; GSS, No: 145; GSS, No: 146; GSS, No: 147; GSS, No: 148

Eski dönemlerde sandık, evlenecek olan kadının çeyizi içerisindeki en önemli eşyayı oluşturmaktaydı. Dolayısıyla daha çok kadınlara ait terekelerde yoğunlaşmıştır. Tabloda değeri 2-35 kuruş olan toplam 114 kayıt değerlendirilmiştir.¹³⁴³

Belgelerde değeri 5-40 kuruş arasında değişen, toplam 49 şamdan kaydı tabloda değerlendirilirken, değeri 120 kuruş olan 1 büyük şamdan değerlendirme dışı bırakılmıştır.¹³⁴⁴ Şamdan ile birlikte aydınlatma aracı olarak kullanılan fenerlerden de değeri 1-40 kuruş arasında değişen toplam 16 kayıt tabloda değerlendirilmiştir.

Genellikle bakırdan imal edilen ibrikler, kayıtlarda yalın olarak sadece ibrik, bakır ibrik ve acem ibriği şeklinde ifade edilmiştir. Tabloda değerlendirmeye alınan 27 kayda göre değerleri 10-30 kuruş arasında değişen bu ürünlerin, fiyatlarının birbirlerine oldukça yakın olması nedeniyle hepsinin bakır ibrik olduğu söylenebilir. Tabloda yer vermediğimiz iki adet abdest ibriğinden biri 15 kuruş, küçük abdest ibriği olarak kaydedilenin değeri ise 5 kuruştur.¹³⁴⁵ Ayrıca değeri 2,5 kuruş ve 14 kuruş olan 2 de şerbet ibriği bulunmaktadır.¹³⁴⁶ İbrikler dışında kullanım alanı ibriğe yakın olan ve kayıtlarda iki kez rastlanan güğümlerin değeri ise 20 kuruş ve 43 kuruş olarak tespit edilmiştir.¹³⁴⁷

Taş kelimesinin anlamı, içinde el yıkanan leğen iken, teşt daha çok çamaşır leğeni ve hamur leğeni anlamına gelmektedir.¹³⁴⁸ Bu nedenle kayıtlarda yer alan taş, teşt, leğen ve leğenceler aynı kategoride değerlendirilmiştir. Tabloda kayıtlarda yer alan toplam 52 ürün değerlendirmeye alınmıştır. Bu ürünler, yukarıdaki türlerin dışında hamur leğeni, el leğeni, bakır teşt/leğen/leğence, sagir leğen/leğence, kilim leğeni ve kül leğeni olarak da kaydedilmişlerdir.

Tabloda, kayıtlarda tennur kürsi ve sandalye olarak geçen ürünler değerlendirilirken, bunların dışında değeri 2-5 kuruş arasında değişen üç mum kürsüsü¹³⁴⁹ ve değeri 10 kuruş olan 1 de kürsü örtüsü mevcuttur.¹³⁵⁰

¹³⁴³ GŞS, No: 144, s.92; GŞS, No: 148, s.121

¹³⁴⁴ GŞS, No: 145, s.66

¹³⁴⁵ GŞS, No: 144, s.148; GŞS, No: 148, s.17

¹³⁴⁶ GŞS, No: 146, s.177; GŞS, No: 147, s.155

¹³⁴⁷ GŞS, No: 146, s.325; GŞS, No: 148, s.186

¹³⁴⁸ Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, s.1039; <http://www.tdk.gov.tr> (20.03.2016)

¹³⁴⁹ GŞS, No: 144, s.167, 230, 282;

¹³⁵⁰ GŞS, No: 147, s.51

Fiyatları 10-230 kuruş arasında değişen toplam 38 adet kazan kaydı tabloda değerlendirilmiştir. Bu kazanlar kayıtlarda kazan, don kazanı, bakır kazan, bakır garb kazan, kuzu kazanı ifadeleriyle yer almıştır.

Makrome/makreme denilen ürün, sofrta havlusu veya el bezi anlamına gelmektedir.¹³⁵¹ Tabloda toplam 26 ürün değerlendirilmiş olup, kayıtlarda bu ürünün kettan, şerbet, raf, Irak, işleme ve diz makromesi gibi türleri bulunmaktadır.

Ev eşyaları arasında son olarak, 1 kapı tulumbası mevcuttur. Değeri ise 150 kuruş olarak tespit edilmiştir.¹³⁵²

3.7.3.4. Kişisel Eşya Fiyatları

Kişisel eşyaların fiyatları da ev eşyaları gibi ikinci el fiyatlarıdır. Kayıtlarda yoğun olarak bulunan ve her dönemde ortalama almanın mümkün olduğu ürünlerden aşağıdaki tablo oluşturulmuştur. Ayrıca bu ürünlerin de yine ev tekstil ve dokuma ürünlerinde olduğu gibi yıllık değişim oranlarını tespit etmek mümkün olabilmıştır. Bu veriler kişisel eşya fiyatları hakkında bilgi vermesinin yanında Ayıntab toplumunun günlük yaşamında kullandığı kıyafetler hakkında da ayrıca bilgi vermektedir. Ayıntab toplumunun kullandığı kişisel eşyalar ve değerleri şöyledir:

Tablo 28: Kişisel Eşya Fiyatları¹³⁵³

Cinsi	1840-1850	1850-1860	Değişim	1860-1870	Değişim	1870-1876	Değişim	Toplam Değişim
Entari	23,8	46,6	%95,88	51,0	%9,43	44,9	%11,93	%88,79
Gömlek	8,39	12,3	%46,84	11,7	%4,87	11,2	%4,10	%33,97
Fermane/Yelek	17,8	21,1	%18,54	23,6	%11,58	29,2	%23,89	%63,87

¹³⁵¹ Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s.575

¹³⁵² GSS, No: 147, s.28

¹³⁵³ İlgili tereke kayıtları: GSS, No: 144; GSS, No: 145; GSS, No: 146; GSS, No: 147; GSS, No: 148

Tablo 28: (Devamı)

Şalvar	12,0	12,1	%0,92	18,6	%53,67	17,8	%3,87	%49,08
Şal	26,5	27,3	%3,13	30,4	%11,31	37,3	%22,81	%40,98
Yağlık-Yazma	3,50	3,75	%7,14	3,84	%2,40	3,74	%2,60	%6,85
Fes	14,6	17,7	%20,96	17,0	%3,95	19,6	%15,16	%33,79
Ayna	16,0	18,7	%17,19	32,5	%73,33	35,5	%9,32	%122,06
Çizme-Kundura	8,20	14,5	%76,83	16,6	%14,69	21,0	%26,76	%157,07
Kuşak	21,5	27,5	%27,88	25,8	%6,13	26,6	%3,05	%23,70
Meşefe/Peştem	7,14	6,84	%4,20	13,4	%96,93	8,17	%39,35	%14,43
Maşlah ¹³⁵⁴	21,4	28,1	%31,20	38,7	%37,90	35,9	%7,40	%67,54
Genel Ortalama	15,0	19,7	%30,82	23,6	%19,71	24,2	%2,75	%60,90
Düzenli Verisi Olmayan Eşyalar								
Esvab ¹³⁵⁵	-	48,7	-	61,2	%25,56	58,5	%4,31	-
Aba	-	23,8	-	27,3	%14,67	25,0	%8,63	-
Zıbın	-	32,5	-	32,4	%0,22	35,3	%8,85	-

Tabloya bakıldığında ürünlerde yaklaşık %60'lık bir artış yaşandığı görülmektedir. Ancak bu artışların diğer ürünlerde olduğu gibi ilk dönemden hemen sonra yaşandığı anlaşılmakta hatta son dönemlerde birçok üründe bir önceki döneme göre düşüşlerin meydana geldiği ve genelde son dönemde çok az bir artış yaşandığı görülmektedir. Genel olarak en fazla artışların ise tekstil ürünü dışında kalan ayna ile çizme-kundura ürünlerinde yaşandığı yine tablodan anlaşılmaktadır.

Kişisel eşyalar arasında en yoğun kaydı bulunan ürünü entari oluşturmaktadır. Tabloda değerlendirilen toplam 227 kayıt mevcuttur. Kullanılmışlık durumuna göre atik, köhne, müstamel ve cedid olarak kaydedilen bu ürün, aynı zamanda imal edildiği şehre göre Acem, Bursa, Frenk, Halep, İslambol/İstanbul ve Şam entarileri olarak da kaydedilmiştir. Bu bilgilerden o dönemde hem bu şehirlerde üretilen kumaşların meşhur olduğu hem de Ayıntab halkının bu kumaşları talep ettiği anlaşılmaktadır. Bunların dışında

¹³⁵⁴ Maşlah veya maşleh, altı üstü bir olan tek parçalı ve kol yerine yarıkları olan bir tür kadın üstlüğü. Bkz.

Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, s.631; <http://www.tdk.gov.tr> (20.03.2016)

¹³⁵⁵ Esvap, bir mintan ve eski bir pantolondan ibaret olan giysi. <http://www.tdk.gov.tr> (21.03.2016)

entarıler kumaş türüne göre de oldukça çeşitlilik göstermekteydi.¹³⁵⁶ Aralarında en değerlilerini sevâî denilen ipek entarıler oluşturmaktadır. Toplam 21 kaydı bulunan ve ortalama fiyatı 154 kuruş olana sevâî entarıler içerisinde en değerlisi 300 kuruş olarak tespit edilmiştir.¹³⁵⁷

Entarıden sonra en yoğun kaydı, 114 kayıtle gömlekleler oluşturmaktadır. Gömlekleler de kullanılmışlık durumuna, imal edildiği şehir ve kumaş türüne göre farklılıklar göstermekteydi.¹³⁵⁸ Bu gömlekleler arasında mels, kettan, kağıtlı, nakışlı, Acem Canfes ve İslambol Canfes gibi bazı türlerin 20 kuruşun üzerinde değeri bulunmaktaydı.¹³⁵⁹

Tabloda toplam 73 fermene/fermana ile yelek kaydı birlikte değerlendirilmiştir. Çünkü fermene de bir tür yelek olup, bunu normal yelekten ayıran özelliği işli olmasıdır.¹³⁶⁰ Bu nedenledir ki kayıtlardaki veriler değerlendirildiğinde fermaneler, normal yeleğin yaklaşık iki katı civarında bir değere sahiptir. Kullanılmışlık durumuna göre atik, köhne ve müstamel çeşitlerinin yanında, alaca, atlas, bez, Bursa, canfes, çetari, çuka, kadife, sırmalı ve şal gibi türleri bulunan fermene ve yeleklerin içerisinde en değerlilerini çuka, sırmalı ve kadife olanlar oluşturmaktaydı.

Tabloda değerlendirmeye alınmayan ve değerleri 100 kuruşun üzerinde olan 9 fermene kaydı daha bulunmaktadır. Bunlardan 3'ü 1840-1850 tarihleri arasında olup çuka ve kadife olanlar 120 kuruş, sırmalı olan ise 100 kuruştur.¹³⁶¹ 1850-1860 tarihleri arasında olan yine 3 çuka 100 kuruş, sırmalı 130 kuruş ve kadife sırmalı olan ki bu hepsinin arasında en değerlisidir, 320 kuruştur.¹³⁶² Son olarak 1870-1876 tarihleri arasında bulunan sırmalı 105 kuruş, çuka sırmalı 150 kuruş ve kadife işli olanı da 250 kuruştur.¹³⁶³

¹³⁵⁶ Kayıtlarda yer alan bilgilere göre; alaca, altı parmak, asker, atlas, bez, camedan, canfes, çekme, çetari, çit, çuha, çuka, derili sevâî, hamedani, iplik, kazak işi, kumaş, kutnî, mecidi,mels?, menfuş, miski, mülden, peçkeli, sarıklı, seb-i mülük, selimiye, sevâî, sof, şal ve şitari tarzında entarıler kullanılmaktadır. Bkz. İlgili tereke kayıtları: GŞS, No: 144; GŞS, No: 145; GŞS, No: 146; GŞS, No: 147; GŞS, No: 148

¹³⁵⁷ GŞS, No: 145, s.102; GŞS, No: 147, s.105

¹³⁵⁸ Kayıtlarda yer alan gömlekleler, atik, köhne ve mustamel ile Acem, Haleb ve İslambol dışında, kumaşına göre on yedi çeşidi daha bulunmaktadır Bunlar: bez, boz, camedan, canfes, çit, dülbent, hassa, işleme, kağıd, kazak, kettan, mebrum, mels, mintan, nakışlı, telli ve zenne gömlekle türleridir.

¹³⁵⁹ GŞS, No: 147, s.7, 110, 143, 245; GŞS, No: 148, s.123

¹³⁶⁰ <http://www.tdk.gov.tr> (21.03.2016)

¹³⁶¹ GŞS, No: 145, s.85, 102, 134

¹³⁶² GŞS, No: 147, s.7, 105, 143

¹³⁶³ GŞS, No: 147, s.229, 230; GŞS, No: 148, s.110

Tabloda değerlendirdiğimiz toplam 56 Şalvar; asker, camedan, canfes, çetari, it, kaşmir, kazak ve Şal türlerinden oluşmaktadır. Bunların dışında fiyatları ortalamanın çok üstünde bulunduğundan, tabloda yer verilmeyen 17 kayıt mevcuttur. Bunların içlerinde en değerlisini 210 kuruşla 1 kaydı bulunan sev Şalvar oluştururken,¹³⁶⁴ yine 1 kaydı bulunan Acem canfes Őalvarın fiyatı ise 120 kuruştur.¹³⁶⁵ 15 kaydı bulunan uka Őalvarın fiyatları da 50-150 kuruş arasında değişmektedir.¹³⁶⁶

Tabloda değerlendirilen toplam 48 Şal içerisinde birer adet Frenk Şalı, boyun Şalı ve yarım Şal türleri bulunmakla beraber yoğunluğu Acem Őalları oluşturmaktadır. Bunların dışında fiyatları 110 kuruş, 150 kuruş, 175 kuruş ve 180 kuruş olan 4 Şal ise tablo dışında bırakılmıştır.¹³⁶⁷

Yağlık ve yazma olarak toplam 36 kayıt tabloda değerlendirilmiştir. Yağlık ve yazmaların; abdest yağlığı, Ayıntab yağlığı, den'a yağlık, el yağlığı, fitilli yağlık, İslambol/İstanbul yazması, işleme yağlık, kağıdı yazma ve kettan yağlık gibi türleri bulunmaktadır. İçlerinde en değerlileri 10'ar kuruş olan İstanbul yazması ile işleme yağlık iken, Ayıntab yağlığının değeri 3 kuruş olarak tespit edilmiştir.¹³⁶⁸

Sicillerde yer alan 4 tereke kaydında ölen kişinin bıraktığı mallara bakıldığında, bunların manifaturacı olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu kayıtlarda yer alan ürünleri yeni olarak kabul etmek gerekir. Bu kayıtlardan ilki 01 Şevval 1271/17 Haziran 1855 tarihli olup, terekede adedi 1 kuruş olan 300 mavi el yağlığı ile 1,67 kuruş olan 360 yazma bulunmaktadır.¹³⁶⁹ İkinci kayıt H.1273/M.1856/57 tarihli olup, terekede adedi 1,74 kuruş olan 23 el yağlığı, 4,80 kuruş olan 20 yazma, 1 kuruş olan mavi yağlık, 1,50 kuruş olan siyah yağlık ve 5 kuruş olan 3 kağıdı yağlık bulunmaktadır.¹³⁷⁰ üçüncü kayıt 06 Rabiulahir 1285/27 Temmuz 1868 tarihli olup, terekede adedi 3 kuruş olan 10 yazma ve 5 kuruş olan 5 İslambol yazması bulunmaktadır.¹³⁷¹ Son kayıt ise 25 Şevval 1285/08 Şubat 1869 tarihli olup, terekede adedi 2,33 kuruş olan 60 yazma, 5,50 kuruş olan 20 İslambol

¹³⁶⁴ GŞS, No: 147, s.105

¹³⁶⁵ GŞS, No: 147, s.143

¹³⁶⁶ GŞS, No: 145, s.49, 134

¹³⁶⁷ GŞS, No: 147, s.18, 66, 260

¹³⁶⁸ GŞS, No: 144, s.296; GŞS, No: 146, s.14; GŞS, No: 148, s.123

¹³⁶⁹ GŞS, No: 146, s.141

¹³⁷⁰ GŞS, No: 146, s.177

¹³⁷¹ GŞS, No: 147, s.7

yazması, 1,50 kuruş olan 100 yazma ve 2,40 kuruş olan 50 kağıdlı yazma bulunmaktadır.¹³⁷² Ayrıca yukarıda belirtildiği üzere değeri 2 kuruşun altında olan mallar terekeye kaydedilmediğinden, yağlık ve yazmalar arasında atik, köhne ve müstamel gibi ürünler bulunmamaktadır. Bu nedenle kayıtlarda yer alan yazma ve yağlıkların yeni veya yeniye yakın olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Tabloda toplam 39 fes değerlendirmeye alınmıştır. Kayıtlarda fesin, Cezayir fes ve sırmalı fes şeklinde türleri bulunurken, en değerlilerini sırmalı olanlar oluşturmaktadır. Değeri 40-100 kuruş arasında değişen 9 fes ise veri dengesini bozduğundan dolayı tablo dışında bırakılmıştır.¹³⁷³

Tabloda toplam 26 ayna kaydı değerlendirilirken, değeri 300 kuruş olan 1 kebir (büyük) ayna değerlendirme dışı bırakılmıştır.¹³⁷⁴

Tabloda değerlendirilen 25 çizme-kundura dışında fiyatları 50 ve 51 kuruş olan 2 cedit kundura kaydı bulunmaktadır.¹³⁷⁵ Son döneme ait olan bu kayıttan anlaşılacağı üzere yeni bir kundura fiyatının tabloda verilen ortalama fiyattan yaklaşık 2,5 kat daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tabloda 38 kuşak değerlendirilmiş olup, bunların kayıtlarda Acem şali kuşak, Ahmediye kuşağı, basma kuşak, baş kuşağı, Frenk kuşağı, Haleb kuşağı, Hama kuşağı, iplik kuşak, kemer kuşak ve şal kuşak gibi türleri bulunmaktadır. Bunların dışında ortalamaya doğrudan etki etmediği için fiyatları 3-10 kuruş arasında değişen 9 atik ve köhne kuşak ile değeri ortalamanın çok üstünde olan ve kuşaklar içerisinde en değerlilerini oluşturan, 4 Trablus kuşağı tablo dışı bırakılmıştır. 4 Trablus kuşağının 1'i 40 kuruş, 2'si 50 kuruş ve diğeri de 80 kuruştur. Ayrıca ağırlığı 48 dirhem olan 1 gümüş kuşağın değeri de 110 kuruştur.¹³⁷⁶

¹³⁷² GŞS, No: 147, s.11

¹³⁷³ GŞS, No: 144, s.132; GŞS, No: 145, s.79, 150; GŞS, No: 146, s.14, 223, 293; GŞS, No: 147, s.51, 169; GŞS, No: 148, s.81

¹³⁷⁴ GŞS, No: 147, s.260

¹³⁷⁵ GŞS, No: 148, s.126, 127

¹³⁷⁶ GŞS, No: 144, s.248; GŞS, No: 145, s.49, 134; GŞS, No: 146, s.158, 272

Meşefe veya peştamal olarak tabloda değerlendirilen toplam 49 kayıt yer almaktadır. Bu ürünler arasında; Acem, basma, bez, ehram, Hind, kettan, Mısır ve tüylü türler bulunurken, en değerlisini 25 kuruşla Hind meşefesi oluşturmaktadır.¹³⁷⁷

Tabloda değerlendirmeye alınan 80 zıbından ilk döneme ait kayıt bulunmamaktadır. Abani, Acem, ağır/akir, alaca, billuriye, Bursa, canfes, çetari, çibıklı, çit, hamedan, iplik, İslambol, kazak, kutnî, miski, selimiye, sevâî ve şal gibi türleri bulunan zıbınlar arasında en değerlilerini, fiyatları 60-100 kuruş arasında değişen; İslambol canfes, çetari, abani,¹³⁷⁸ billuriye ve sevâî gibi türler oluşturmaktadır.¹³⁷⁹ Zıbınlar ile aynı kategoriye alınabilecek olan donlar ise sağlıklı bir ortalama verebilecek sayıda bulunmamaktadır. Belgelerde boyalı, canfes, çetari, çit, diz donu, kettan, kumaş ve kutnî, tarzında toplam 17 kaydı bulunan donların fiyatları 5-20 kuruş arasında değişmekte olup, içlerinde en değerlisi 20 kuruşla çetari olanıdır.¹³⁸⁰

Yukarıdaki kişisel ürünler dışında ortalama alabilecek kadar yoğun ve her dönemde yer almayan ürünler de bulunmaktadır. Ürün çeşitliliği ve bunların değerleri hakkında fikir vermesi açısından bu ürünler şunlardır:

Birer adet kaydı bulunan ceket takımının değeri 100 kuruş,¹³⁸¹ yakasız, iliksiz, kolları bolca bir tür kısa ceket olan atik çuka saltanın 6,5 kuruştur.¹³⁸² Düz yakalı ve önü tek ilikli bir tür ceket olan setre/setrîden ise 12 kayıt bulunmaktadır. Bunlardan atik ve müstamel olan 4'ünün değerleri, 2'i 10 kuruşken diğerleri, 20 kuruş ve 32,5 kuruştur.¹³⁸³ 3 çuka setrenin fiyatları da 30 kuruş, 59 kuruş ve 240 kuruş,¹³⁸⁴ birer kaydı bulunan şali setre 16 kuruş, siyah setre 26 kuruş, çuha setre 51 kuruş, aba setre 70 kuruş ve cedid setre kettan takım ise 90 kuruş değerindedir.¹³⁸⁵

¹³⁷⁷ GSS, No: 147, s.143

¹³⁷⁸ Zemini beyaz olan, üzerinde safran renginde nakışları bulunan ipek kumaş ve bu kumaştan yapılan eşyalara verilen isimdir. <http://www.tdk.gov.tr> (20.11.2016)

¹³⁷⁹ GSS, No: 146, s.145; GSS, No: 147, s.110, 143, 165

¹³⁸⁰ GSS, No: 144, s.112, 113, 132, 261, 286; GSS, No: 146, s.14; GSS, No: 147, s.110, 181

¹³⁸¹ GSS, No: 148, s.8

¹³⁸² <http://www.tdk.gov.tr> (22.03.2016); GSS, No: 147, s.111

¹³⁸³ GSS, No: 147, s.24, 30, 52

¹³⁸⁴ GSS, No: 144, s.140, 220, 248

¹³⁸⁵ GSS, No: 144, s.140; GSS, No: 145, s.43; GSS, No: 147, s.52

İşlemeli kettan ve çit türü bulunan 8 tumanın (don/şalvar) fiyatları 2-6 kuruş arasında değişirken,¹³⁸⁶ 3 kaydı bulunan pantolonun 1'i 5 kuruş, 2'si 10'ar kuruştur.¹³⁸⁷

Birer kaydı bulunan, İskenderi yemeninin değeri 10 kuruş,¹³⁸⁸ terliğin 3 kuruş,¹³⁸⁹ poşunun 20 kuruş,¹³⁹⁰ tokenın 15 kuruş,¹³⁹¹ kabanın 92,5 kuruş¹³⁹² ve köhne yağmurluğun ise 50¹³⁹³ kuruştur. İkişer kaydı bulunan hırkalardan çit hırka 3,75 kuruş diğeri 30 kuruş,¹³⁹⁴ tespihler ise 20 ve 21 kuruştur.¹³⁹⁵ Üç kaydı bulunan tarakların 1'i 10 kuruş, gümüş olan diğeri ikisi ise 30 ve 90 kuruş değerindedir.¹³⁹⁶ Dörder kaydı bulunan kemerlerin değeri 3-20 kuruş,¹³⁹⁷ sarık fiyatları ise 3,67-8,25 kuruş,¹³⁹⁸ sekiz kaydı bulunan namazlıkların fiyatları 10-40 kuruş iken, kuzu ve sansar gibi türleri bulunan ve toplam 13 kayıta yer alan kürklerin değeri ise 25-700 kuruş arasında değişmektedir.¹³⁹⁹

Belgelerde çok sayıda kaydı olmasına rağmen, türlerine göre çok farklı değerlere sahip olan ve bu nedenle kişisel eşya kategorisindeki genel fiyat eğilimini olumsuz etkilediğinden tabanca, tüfek ve kılıç gibi ürünler, tabloda ayrı olarak değerlendirmeye alınmıştır. Toplamda 40 kaydı bulunan tabancaların; Azeri, çift, gümüşlü, İngiliz kari, ipek simli, Kara Hisar kari, sade, simli, tek ve yıldızlı türleri bulunmaktadır. 1840-1850 yılları arasında 6 tabancanın ortalama fiyatı 152,5 kuruş olup, en değerlisi 600 kuruşla yıldızlı tabancadır.¹⁴⁰⁰ 1850-1860 yılları arasında 8 tabancanın ortalama fiyatı 160 kuruş olup, en değerlisi 400 kuruşla simli tabancadır.¹⁴⁰¹ 1860-1870 yılları arasında 14 tabancanın ortalama fiyatı 139,36 kuruş olup, en değerlisi 850 kuruşla gümüşlü çift tabancadır.¹⁴⁰²

¹³⁸⁶ GŞS, No: 146, s.158; GŞS, No: 147, s.20

¹³⁸⁷ GŞS, No: 144, s.140; GŞS, No: 147, s.24; GŞS, No: 148, s.113

¹³⁸⁸ GŞS, No: 145, s.18

¹³⁸⁹ GŞS, No: 145, s.62

¹³⁹⁰ GŞS, No: 145, s.8

¹³⁹¹ GŞS, No: 145, s.8

¹³⁹² GŞS, No: 148, s.136

¹³⁹³ GŞS, No: 144, s.248

¹³⁹⁴ GŞS, No: 147, s.8, 20

¹³⁹⁵ GŞS, No: 146, s.325; GŞS, No: 148, s.189

¹³⁹⁶ GŞS, No: 146, s.159; GŞS, No: 147, s.155, 195

¹³⁹⁷ GŞS, No: 144, s.230; GŞS, No: 145, s.6-8; GŞS, No: 147, s.181

¹³⁹⁸ GŞS, No: 145, s.6; GŞS, No: 146, s.325; GŞS, No: 147, s.13

¹³⁹⁹ GŞS, No: 148, s.90, 136

¹⁴⁰⁰ GŞS, No: 144, s.121-248

¹⁴⁰¹ GŞS, No: 145, s.63-98; GŞS, No: 146, s.160-179

¹⁴⁰² GŞS, No: 146, s.22-319; GŞS, No: 147, s.28-185

1870-1876 yılları arasında ise 12 tabancanın ortalama fiyatı 101,75 kuruş olup, en değerlisi 315 kuruşla ipek simli tabancadır.¹⁴⁰³

Toplamda 54 kaydı bulunan tüfeklerin; çift, eski İstanbul, Fransa yapımı, hare, kurma, Macar, sarma ve simli türleri bulunmaktadır. 1840-1850 yılları arasında 7 tüfeğin ortalama fiyatı 137,43 kuruş olup, en değerlisi 590 kuruştur.¹⁴⁰⁴ 1850-1860 yılları arasında 16 tüfeğin ortalama fiyatı 120 kuruş olup, en değerlisi 300 kuruşla simli tüfektir.¹⁴⁰⁵ 1860-1870 yılları arasında 13 tüfeğin ortalama fiyatı 122,31 kuruş olup, en değerlisi 250 kuruştur.¹⁴⁰⁶ 1870-1876 yılları arasında ise 18 tüfeğin ortalama fiyatı 89,17 kuruş olup, en değerlisi 250 kuruştur.¹⁴⁰⁷

Kılıçlardan ise toplam 13 kayıt bulunmaktadır. Taban, sim ve gümüşlü türleri bulunan kılıçların her dönem ortalamasının alınması mümkün olmamıştır. İçlerinde en değerlileri 500 kuruşla gümüşlü kılıç ile taban kılıçtır. Bunları 400 ve 310 kuruşla sim kılıçlar takip etmektedir.¹⁴⁰⁸ Kılıçların dışında kayıtlarda değeri 80 kuruş olan 1 gümüşlü hançer ile 10 kuruş olan 1 de muşta bulunmaktadır.¹⁴⁰⁹

Tabanca, tüfek ve kılıç gibi çok farklı fiyatlara sahip olan ürünlerden biri de saatlerdir. Oldukça lüks bir tüketim malı olduğu anlaşılan saatlerin; altın, basma, çalar, çekme, Frengiz kâri, Frenk, gümüşlü muhakkazlı, İngiliz kâri, pirlük ve sim türleri bulunmaktadır. 1840-1850 yılları arasında 6 saatin ortalama fiyatı 257,5 kuruş olup, en değerlisi 545 kuruşla Frenk altın saatidir.¹⁴¹⁰ 1850-1860 yılları arasında 10 saatin ortalama fiyatı 288,20 kuruş olup, en değerlisi 1.200 kuruşla altın saattir.¹⁴¹¹ 1860-1870 yılları arasında 9 saatin ortalama fiyatı 205 kuruş olup, en değerlisi 800 kuruşla sadece saat olarak ifade edilen ancak altın olması muhtemel olan saattir.¹⁴¹² 1870-1876 yılları arasında ise 7 saatin ortalama fiyatı 139,29 kuruş olup, en değerlisi 355 kuruşla çalar saattir.¹⁴¹³

¹⁴⁰³ GSS, No: 147, s.66, 260; GSS, No: 148, s.16-265

¹⁴⁰⁴ GSS, No: 144, s.121-266

¹⁴⁰⁵ GSS, No: 145, s.63-146; GSS, No: 146, s.85-179

¹⁴⁰⁶ GSS, No: 146, s.22-330; GSS, No: 147, s.10-185

¹⁴⁰⁷ GSS, No: 147, s.66-238; GSS, No: 148, s.8-265

¹⁴⁰⁸ GSS, No: 144, s.248; GSS, No: 145, s.69; GSS, No: 146, s.272, 325

¹⁴⁰⁹ GSS, No: 146, s.272; GSS, No: 148, s.265

¹⁴¹⁰ GSS, No: 144, s.121-263

¹⁴¹¹ GSS, No: 144, s.293; GSS, No: 145, s.63-146; GSS, No: 147, s.160,167

¹⁴¹² GSS, No: 146, s.18-330; GSS, No: 147, s.11-181

¹⁴¹³ GSS, No: 147, s.66-260; GSS, No: 148, s.8-176

3.7.3.5. Gayrimenkul Fiyatları

Gayrimenkuller arasında menzil, dükkan, ma'sara, değirmen ve bağlar bulunmakla birlikte, bağlar belgelerde genellikle kıt'a veya sadece bağ olarak yer aldığından, bunların tam olarak büyüklüklerini ve dolayısıyla gerçek değerlerini tespit etmek mümkün olmamıştır. Çok az kayıta ise dönümün dörtte biri olan evlek¹⁴¹⁴ ve sebze bahçesindeki bölüm anlamına gelen "maşara"¹⁴¹⁵ ifadesi kullanılmıştır. Maşara olarak kaydedilen bağların fiyatlarından aşağıda örnekler verilmiştir.

Gayrimenkuller arasında belgelerde en yoğun bulunan kaydı menziller oluşturmaktadır. Ayıntab'da 84 mahalle bulunduğundan dolayı her mahalle için her dönemde ortalama alacak kadar yoğun kayıt bulunmamaktadır. Bu nedenle aşağıdaki tablo, mahalleler değil daireler temel alınarak oluşturulmuştur. Bu sayede daha fazla veri kullanılarak daha sağlıklı bir ortalama almak mümkün olabilmıştır. Kayıtlardaki veriler çerçevesinde Ayıntab'da bulunan on dairede ortalama menzil fiyatları şu şekildedir:

Tablo 29: Menzil (Ev) Fiyatları¹⁴¹⁶

Dairesi	1840-1850	1850-1860	Değişim	1860-1870	Değişim	1870-1876	Değişim	Toplam Değişim
Ammu	1.305	2.233	%71,11	3.250	%45,54	3.000	%7,69	%129,89
Cevizlice	1.400	1.480	%5,71	5.000	%237,84	6.100	%22,00	%335,71
Debbağhane	1.575	1.931	%22,60	1.460	%24,39	2.813	%92,67	%78,60
Eblahan	800	1.500	%87,50	1.333	%-11,13	2.250	%68,79	%181,25
İbn-i Eyüb	1.520	1.920	%29,32	3.475	%80,99	3.033	%12,72	%99,54
İbn-i Şeker	1.000	2.438	%143,80	1.500	%38,47	3.760	%150,67	%276,00
Kürkçıyan	700	1.250	%78,57	2.250	%80,00	2.000	%11,11	%185,71
Şehreküstü	600	1.050	%75,00	1.773	%68,86	2.470	%39,31	%311,67
Tarla-yı Atik	2.400	3.045	%26,88	4.561	%49,79	4.777	%4,74	%99,04
Genel Ortalama	1.256	1.872	%49,04	2.734	%40,05	3.356	%22,75	%167,20
Kozanlı	-	1.325	-	-	-	4.000	-	-

¹⁴¹⁴ Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.I, s.573

¹⁴¹⁵ www.tdk.gov.tr (22.03.2016)

¹⁴¹⁶ İlgili tereke kayıtları: **GSS**, No: 144; **GSS**, No: 145; **GSS**, No: 146; **GSS**, No: 147; **GSS**, No: 148

Tabloda toplam 182 adet menzil kaydı değerlendirmeye alınırken, bazı dairelerde sağlıklı bir ortalama almak mümkün olmamıştır. Bunun temel nedeni gayrimüslim terekelerinin kayıtlarda yoğun olarak bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Örneğin Hristiyanların yoğun olarak meskun bulunduğu Kozanlı Dairesi'ne ait 5, Eblahan Dairesi'ne ait 8 kayıt bulunmaktadır. En yoğun kayıt ise 48 kayıtlı Müslüman, Yahudi ve Hristiyanların ortak yaşadığı ve çoğunluğunu Hristiyanların oluşturduğu Tarla-yı Atik Dairesi'ne aittir. Ayrıca bu dairenin aynı isimli Tarla-yı Atik Mahallesi'nde sakin iken, 13 Muharrem 1288/04 Nisan 1871 tarihinde vefat eden ve toplam serveti 201.773 kuruş olan Basmacızade Seyyid Mehmed Saib Efendi ibn-i Hacı Mehmed Şerif Efendi'ye ait 50.000 kuruş değerindeki menzil,¹⁴¹⁷ genel eğriyi olumsuz etkilediğinden tablo dışı bırakılmıştır.

Tablodan anlaşılacağı üzere 36 yıllık süreçte Ayıntab'da menzil fiyatları genel olarak 2,5 kattan fazla artmıştır. En fazla artış ise Cevizlice Mahallesi'ndeki menzillerde gerçekleşirken, Eblahan, İbn-i Şeker, Kürkçiyen ve Şehreküstü dairelerinde ortalamanın üzerinde, diğerlerinde ise ortalamanın altında artışlar gerçekleşmiştir.

Hasırcıazade, eserinde Cevizlice ve Tarla-yı Atik Dairelerinde meskun olan kişilerin çoğunluğunun zengin kişilerden oluştuğunu ve özellikle Tarla-yı Atik Mahallesi'nin şehrin merkezinde bulunmasından dolayı mamur ve abadan olduğunu belirtmektedir.¹⁴¹⁸ Tablodaki ortalama fiyatlara bakıldığında da aynı sonuca ulaşmak mümkündür. Örneğin, yukarıda ifade edilen 50.000 kuruşluk menzil dışında Tarla-yı Atik Dairesi'nde fiyatları 5.000-14.000 kuruş arasında değişen toplam 14 kayıt daha bulunurken, Cevizlice Dairesi'nde toplam 12 kayıttan 4'ünde menzil fiyatları 5.000-12.500 kuruş arasında değişmektedir.¹⁴¹⁹ Bu veriler de şehrin en değerli ve cazibe merkezi olan yerlerinin, bu daireler olduğunu göstermektedir.

Belgelerde dükkanlar, genellikle sadece dükkan¹⁴²⁰ veya kiracı olan kişi ile birlikte örneğin, Agob'un dükkanı, Hafız'ın dükkanı¹⁴²¹, Abdurrahman Oğlu'nun dükkanı¹⁴²²

¹⁴¹⁷ GSS, No: 147, s.260

¹⁴¹⁸ Hasırcıazade Mustafa Fehim, **Risale fi Tarif-i Kaza-i Ayntab**, C.I, Konya Yazma Eserler Kütüphanesi, No: 3472, s.21-24

¹⁴¹⁹ GSS, No: 146,319; GSS, No: 147, s.11, 28; GSS, No: 148, s.8

¹⁴²⁰ GSS, No: 144,192; GSS, No: 145, s.44; GSS, No: 146, s.32, 144; GSS, No: 147, s.64,260; GSS, No: 148, s.161

¹⁴²¹ GSS, No: 147, s.64

¹⁴²² GSS, No: 148, s.137

şeklinde yazılmaktaydı. Ancak bulunduğu yerden dolayı bu dükkanların bazılarında hangi işin yapıldığını anlamak mümkündür. Belgelerden tespit edildiği kadarıyla bu dükkanlardan bazılarının bulunduğu pazarlar şunlardı: Attar Pazarı, Demirci Pazarı, Eskici Pazarı, Harat Pazarı, Helvacı Pazarı, Kavafhane, Keçehane, Kefşgerci Pazarı, Kendirci Pazarı, Kömürcü Pazarı, Külekçi Pazarı, Muhtaf Pazarı, Neccar Pazarı/Çarşısı, Sabancı Pazarı ve Tuzcu Pazarı.¹⁴²³ Dükkan türleri ise abacı, attar, bakkal, bıçakçı, bıçkıcı, boyacı, cüllah, çatalcı, çubukçu, debbağ, demirci, dökmeci, duhancı/tütüncü, ekmekçi, eskici, fırıncı, halı, helva, kahkeci, kalaycı, kasap, kavaf, kebabçı, keşger, kendirci, kınacı, kuyumcu, külekçi, kömürcü, leblebici, muhtaf, naccar, nalbant, saatçi, samancı, sandık, şalvarcı, tağar, tahtacı, tenekeci, terzi, tuzcu, tüccar, tüfekçi ve uncu dükkanlarından oluşmaktaydı.¹⁴²⁴

Tüm dükkanlar birlikte değerlendirildiğinde, 1840-1850 yılları arasında 5 dükkanın ortalama değeri 160 kuruş, 1850-1860 yılları arasında 24 dükkanın ortalama değeri 720 kuruş, 1860-1870 yılları arasında 30 dükkanın ortalama değeri 2.238 kuruş ve 1870-1876 yılları arasında ise 169 dükkanın ortalama değeri 1.583 kuruş olarak tespit edilmiştir.

Bu dükkanlar arasında en değerlileri Tuzcu Pazarı'nda bulunan 10.000 ve 9.900 kuruş değerinde olana iki adet etmekçi/ekmekçi dükkanıdır.¹⁴²⁵ Bunları, 6.500 kuruşla kale altında bulunan bakkal dükkanı,¹⁴²⁶ 5.350 kuruşla Uzun Çarşı'da bulunan attar dükkanı,¹⁴²⁷ 5.000 kuruşla Cevizlice Mahallesi'nde bulunan kahkeci ve Naccar Çarşısı'nda bulunan tahtacı dükkanı ile 4.800 kuruşla Helvacı Pazarı'nda bulunan berber dükkanı¹⁴²⁸ takip etmektedir.

¹⁴²³ GŞS, No: 145, s.39, 44, 61; GŞS, No: 146, s.23, 32, 272; GŞS, No: 147, s.63, 107; GŞS, No: 148, s.10, 14, 85, 137, 171

¹⁴²⁴ GŞS, No: 144, s.129, 206, 281; GŞS, No: 145, s.17, 39, 44, 61, 64, 73; GŞS, No: 146, s.28, 32, 144, 160, 174, 217, 225, 272, 319; GŞS, No: 147, s.62-66, 146, 173, 237, 260; GŞS, No: 148, s.10, 14, 26, 137-156,171

¹⁴²⁵ GŞS, No: 147, s.107; GŞS, No: 148, s.10

¹⁴²⁶ GŞS, No: 146, s.319

¹⁴²⁷ GŞS, No: 148, s.137

¹⁴²⁸ GŞS, No: 146, s.272

Dükkanların dışında bu tarihlerde kazada bulunan 9 meyhaneden¹⁴²⁹ 2'sini tespit etmek mümkün olmuştur. Cevizlice Mahallesi'nde bulunan bu meyhanelerden, Meyhaneci Ador'un dükkanı 7.500 kuruş, Hasırcı Mustafa'nın ki ise 1.000 kuruş değerindedir.¹⁴³⁰

Kazada bulunan 36 kahvehaneden¹⁴³¹ de 9'u tespit edilebilmiştir. Bu kahvehanelerin bulunduğu yerler ve değerleri şöyledir: Alaüddevle Cami yakınındaki 390 kuruş,¹⁴³² Küçük Pazar'daki 1.000 kuruş,¹⁴³³ Çırçırönü mahaldeki 1.600 kuruş,¹⁴³⁴ Sabancı Pazarı'ndaki 2.500 kuruş,¹⁴³⁵ Ağa Cami yakınındaki 4.000 kuruş,¹⁴³⁶ Yeni Han civarındaki 4.500 kuruş,¹⁴³⁷ Naccar Çarşısı'ndaki ve Köprü başındakiler de 5.000 kuruş¹⁴³⁸ değerindedirler. Yeri belirtilmeyen kahvehanenin ise değeri 2.500 kuruştur.¹⁴³⁹

Kazada bulunan 50 boyahaneden¹⁴⁴⁰ de 7'si tespit edilmiş olup, kayıtlarda bunlardan sadece 3'ünün bulunduğu mevkii yazılmıştır. Bunlardan kale altında bulunanı 500 kuruş,¹⁴⁴¹ Tuzcu Pazarı'ndaki 1.500 kuruş¹⁴⁴² ve Keçehane'deki de 2.000 kuruş¹⁴⁴³ değerindedir. Yeri belirtilmeyen dört dükkanın değeri ise sırasıyla 1.500 kuruş, 1.600 kuruş, 2.000 kuruş ve 2.050 kuruştur.¹⁴⁴⁴

Daha önce ifade edildiği üzere kazada 1 debbağhane bulunmakta ve esnaf bunun odalarında faaliyet göstermekteydi. Belgelerde 5 debbağ odası kaydına rastlanmış olup, değerleri 320-650 kuruş arasında değişmektedir.¹⁴⁴⁵

¹⁴²⁹ **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, H.1285, s.185

¹⁴³⁰ **GŞS**, No: 147, s.63

¹⁴³¹ **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, H.1285, s.185

¹⁴³² **GŞS**, No: 146, s.133

¹⁴³³ **GŞS**, No: 147, s.104

¹⁴³⁴ **GŞS**, No: 147, s.8

¹⁴³⁵ **GŞS**, No: 147, s.63

¹⁴³⁶ **GŞS**, No: 148, s.137

¹⁴³⁷ **GŞS**, No: 147, s.63

¹⁴³⁸ **GŞS**, No: 147, s.63; **GŞS**, No: 148, s.137

¹⁴³⁹ **GŞS**, No: 147, s.63

¹⁴⁴⁰ **Salnâme-i Vilâyet-i Haleb**, H.1285, s.185

¹⁴⁴¹ **GŞS**, No: 148, s.10

¹⁴⁴² **GŞS**, No: 145, s.39

¹⁴⁴³ **GŞS**, No: 148, s.14

¹⁴⁴⁴ **GŞS**, No: 147, s.63, 237; **GŞS**, No: 148, s.137

¹⁴⁴⁵ **GŞS**, No: 145, s.129, 147, 230; **GŞS**, No: 146, s.25

Tespit edilebilen 3 handan ise Yeni Han'ın değeri 1871 yılında yaklaşık 107.000 kuruş,¹⁴⁴⁶ İki Kapılı Han'ın değeri 1869 yılında 37.800 kuruş, 1874 yılında 24.000 kuruş ve Hayriye Hanı'nın değeri de 1869 yılında 50.400 kuruş iken 1874 yılındaki değeri 32.000 kuruştur.¹⁴⁴⁷

Kazada bulunan hamamlardan ise sadece Nakıp Hamamı tespit edilebilmiştir. Bunun da değeri 13.333 kuruştur.¹⁴⁴⁸

Kazada mevcut 15 ma'saradan¹⁴⁴⁹ 5'i tespit edilebilmiştir. Yeri belirtilmeyen 2 ma'saradan biri 4.000 kuruş iken,¹⁴⁵⁰ diğeri 8.333 kuruştur.¹⁴⁵¹ Sam Karyesi'ndeki pekmez ma'sarası 1.000 kuruş,¹⁴⁵² Keçehane başında şerik ma'sarası 4.000 kuruş¹⁴⁵³ ve Şhreküstü Çarşısı'nda bulunan şırlağan ma'sarasınının değeri de 6.000 kuruş,¹⁴⁵⁴ olarak tespit edilmiştir.

Salnamelerde kazada 11 değirmenin olduğu belirtilmesine rağmen son döneme ait sicillerde 17 değirmen tespit edilmiş olup, bunların hepsi de Ayıntab'ın köylerinde bulunmaktaydı. Bu değirmenlerin bulunduğu yer ve değerleri şöyledir:

Tablo 30: Değirmenlerin Fiyatları¹⁴⁵⁵

Bulunduğu Mevkii	Kişinin Hissesi	Hissenin Değeri	Toplam Hisse	Toplam Değeri
Akçakent Değirmeni	1	350	96	33.600
Mezar Karyesinde Yukarı Değirmen	1	15.000	2	30.000
Mirvan Karyesinde Değirmen	9	8.000	24	21.333
Ak Değirmeni	1	100	192	19.200
Harar Karyesinde Değirmen	6	3.000	30	15.000

¹⁴⁴⁶ GŞS, No: 147, s.62

¹⁴⁴⁷ GŞS, No: 147, s.237; GŞS, No: 148, s.171

¹⁴⁴⁸ GŞS, No: 146, s.32

¹⁴⁴⁹ Salnâme-i Vilâyet-i Haleb, H.1285, s.185

¹⁴⁵⁰ GŞS, No: 147, s.62

¹⁴⁵¹ GŞS, No: 146, s.272

¹⁴⁵² GŞS, No: 147, s.104

¹⁴⁵³ GŞS, No: 147, s.107

¹⁴⁵⁴ GŞS, No: 146, s.32

¹⁴⁵⁵ GŞS, No: 146, s.32, 319; GŞS, No: 147, s.204, 237, 260; GŞS, No: 148, s.138, 160

Tablo 30: (Devamı)

Bulunduğu Mevkii	Kişinin Hissesi	Hissenin Değeri	Toplam Hisse	Toplam Değeri
Torlu Karyesinde İki Kaya Değirmeni	1	11.000	1	11.000
Şebdeli Değirmeni	1	410	24	9.840
Cerid Karyesinde Aşağı Değirmen	6,5	1.500	40	9.231
Tavşallı Değirmeni	10	3.000	30	9.000
Sazgın Karyesinde Değirmen	22	6.000	30	8.182
Mizmiz Değirmeni	15	3.000	40	8.000
Girgiri Değirmeni	6	1.300	32	6.933
Hıyam Karyesinde Değirmen	35	5.000	40	5.714
Kürt Osman Değirmeni	1	150	24	3.600
Sulak Değirmeni	1	30	72	2.160
Kelepin Karyesinde Değirmen	1	1.000	2	2.000
Kara Yusuf Değirmeni	5 Para Sehim	1.000	Yok	Yok

Tablodan anlaşılacağı üzere değirmenlerin biri dışında tamamı tek bir şahsa ait olmayıp müşterek işletilmektedir. İçlerinde en değerlisi Akçakent değirmeni olmakla birlikte ortalama değerleri 12.175 kuruştur.

Son olarak bağ ve bostan fiyatlarına bakıldığında yukarıda da ifade edildiği üzere, bu tür araziler genellikle tek parça olarak kaydedilmiştir. Bazı kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla bağlar toprak büyüklüğü olarak değil üzerindeki bitki adedini ifade eden tiyek olarak hesaplanmıştır. Örneğin 1850-51 yıllarında Dülük Baba'da 600 tiyeklik bir bağın değeri 100 kuruş (bir tiyek 0,17 kuruş), Isbatrın'da 800 tiyeklik bağın değeri 350 kuruş (bir tiyek 0,44 kuruş) ve Çarpın'da yine 800 tiyeklik bir bağın değeri 250 (bir tiyek 0,31 kuruş) kuruştur.¹⁴⁵⁶ 1872 yılında ise Zemge Karyesi'nde 2.000 tiyeklik bir bağın değeri 1.500 kuruş (bir tiyek 0,75 kuruş) ve Burç yolunda yine 2.000 tiyeklik bir bağ 650 (bir tiyek 0,325 kuruş) kuruştur.¹⁴⁵⁷ Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere tiyeklerde bir standart yoktur. Bunun temel nedeni arazinin büyüklüğü ve bölgeden bölgeye değişen değerleridir.

¹⁴⁵⁶ GSS, No: 144, s.294, 304

¹⁴⁵⁷ GSS, No: 148, s.294, 10

Bostan olarak kaydedilen arazilerden bazıları ise 1/4 dönüme karşılık gelen maşara şeklinde ifade edilmiştir. Buna örnek verilecek olursa: 1869 yılında Pisli Bostan'da bir maşara bostanın değeri 25 kuruş, Gabgablı mahalde 46 kuruş,¹⁴⁵⁸ Su Yukarısı'nda 50-65 kuruş,¹⁴⁵⁹ 1871 yılında Çakır Bucağı'nda 35-40 kuruş, Pisli Sualtı'nda 40-50 kuruş ve Değirmen Boğazı'nda ise 70 kuruş¹⁴⁶⁰ olarak tespit edilmiştir.

Yukarıda değerlendirilmeye çalışılan ve düzenli verisi bulunan ürünler toplu halde değerlendirdiğinde Ayıntab'da her periyotta ve 36 yıllık süreç içerisinde meydana gelen genel fiyat artışlarına ulaşılabilmektedir.

Tablo 31: Tanzimat Dönemi'nde Ayıntab'da Genel Fiyat Artışları

Kategoriler	1840-1850	1850-1860	Değişim	1860-1870	Değişim	1870-1876	Değişim	Toplam Değişim
Tarım Ürünleri	34,35	26,25	%23,58	40,39	%53,87	50,08	%23,99	%45,79
Canlı Hayvanlar	175,14	243,72	%39,16	274,95	%12,81	268,38	%2,39	%53,24
Tekstil-Dokuma	25,98	31,22	%20,17	41,52	%24,81	44,34	%6,79	%70,67
Mutfak Eşyaları	14,17	15,80	%11,50	19,06	%20,63	20,89	%9,60	%47,42
Kişisel Eşyalar	15,09	19,74	%30,82	23,63	%19,71	24,28	%2,75	%60,90
Menzil Fiyatları	1.256	1.872	%49,04	2.734	%40,05	3.356	%22,75	%167,20
Genel Ortalama	253,46	368,12	%45,24	522,26	%41,87	627,33	%20,12	%147,51

Belgelerde düzenli verisi bulunan tüm ürünlerin genel sonucuna bakıldığında 36 yıllık süreç içerisinde Ayıntab'da fiyatların %147,51 oranında artmış olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Aslında bu oranın bu kadar yüksek çıkmasında etkili olan kategorinin %167,2 oranında bir artışla fiyatı en fazla artan menzillerin etkili olduğunu söylemek mümkündür. Diğer tüm kategoriler ortalamanın hayli altında olmakla birlikte menzilden sonra en fazla artışın yaşandığı alanlar ise tekstil ve dokuma ile kişisel eşya kategorilerinde gerçekleşmiştir. Bunları sırayla canlı hayvanlar, mutfak eşyaları ve en az artışla tarım ürünleri takip etmektedir.

¹⁴⁵⁸ GSS, No: 147, s.260

¹⁴⁵⁹ GSS, No: 147, s.237

¹⁴⁶⁰ GSS, No: 147, s.66

Yine tablodan anlaşılacağı üzere fiyatların en fazla arttığı dönem 1850-60 arasındır. Fiyatların en fazla bu dönemde artmasına da narh uygulamasının olmaması nedeniyle serbest piyasa ekonomisine geçilmiş olması ve 1848 yılında Ayıntab'da yaşanan kolera salgını etkili olmuş olabilir. En düşük artışlar ise son dönemde gerçekleşmiş ve bu artışlar %20'ler civarında kalmıştır. Bu tarihlerle birlikte Ayıntab'da fiyatların düştüğü Board Misyon Şirketi tarafından da tespit edilmiştir. İlgili konuda da ifade edildiği üzere bu okullardaki öğretmenlerin aylıkları her türlü ihtiyaçları Board Misyon Şirketi tarafından karşılanmaktaydı. ABD, 1888 yılında son 15 yılda Ayıntab'da hayatın %22 oranında ucuzladığı gerekçesiyle, öğretmen maaşlarını üçte bir oranında indirmiştir.¹⁴⁶¹ Bu da göstermektedir ki incelediğimiz dönemin sonlarında yatay seyreden fiyatlar bu tarihlerden itibaren aşağı yönde seyretmeye başlamıştır.

3.8. Mülk Satışları

Sicillerde ev, arsa, dükkan, tarla, bağ ve bahçe gibi her türlü gayr-i menkul satışına rastlanmakla birlikte, bu başlık altında daha ziyade kaza merkezindeki menzil, dükkan ve arsa satışlarına değinilecektir.

Şehirlerin iktisadi ve ticari hayatlarında önemli bir konuma sahip olan mülk satışları,¹⁴⁶² sicillerde hüccet denilen belgelerle düzenlenmekteydi. Hüccet, kelime anlamı olarak delil ve bir fiilin sabit olduğunu gösteren durum için kullanılmakla beraber, şer'iyye sicillerinde, kadının hükmünü içermeyen, taraflardan birinin ifadesini ve diğerinin de bu ifadeyi onaylamasını ihtiva eden yazılı belgeye denilmekteydi. Tanzimat'la birlikte hüccet tabiri yerine sened-i şer'i¹⁴⁶³ tabiri de kullanılmıştır.¹⁴⁶⁴ Bu tanımdan ve aşağıdaki örneklerden anlaşılacağı gibi mülk satışlarında satışı yapacak kişi mahkeme ve şahitler huzurunda mülkü tanımlar ve anlaşılan ücrete sattığını (bey' ettiğini) beyan ederdi. Karşı taraf da tanımlanan mülkü anlaşılan ücret karşılığında satın aldığını (iştirâ' ettiğini) beyan ettikten sonra satış işlemi gerçekleşmiş olurdu.

¹⁴⁶¹ Barlas, **Gaziantep Tıp Fakültesi Tarihi ve Azınlık Okulları**, s.22

¹⁴⁶² Çınar, **18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu**, s.367

¹⁴⁶³ **GSS**, No: 148, s.13

¹⁴⁶⁴ Ahmet Akgündüz, "İslâm Hukukunun Osmanlı Devleti'nde Tatbiki: Şer'iye Mahkemeleri ve Şer'iye Sicilleri, **Türkler**, C.X, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.59

Mahkeme tarafından düzenlenen satış belgesinin bir örneği ilgili kişiye verilir ve bir sureti de sicile kaydedilirdi. Daha sonra taraflar arasında yaşanan bir sorunun çıkması halinde, mahkeme senedi elinde bulunduran kişinin lehine karar verirdi.¹⁴⁶⁵ Bu nedenle kâtip, daha sonraki dönemlerde hüccet metni üzerinde meydana gelebilecek muhtemel tahrifatları önlemek için metni mümkün olduğu kadar okunaklı bir şekilde yazmaya çalışır ve metindeki rakamları açık, birbiriyle karışmayacak ve başka bir rakama benzemeyecek şekilde yazardı.¹⁴⁶⁶

Mülk satışlarının yapıldığı hüccet kayıtları genellikle aynı tarzda tutulurlardı. Aşağıdaki örneklerde de görüleceği üzere, satışı yapılacak olan şehir (örneklerde şehir yazma gereği duyulmamıştır) yazıldıktan sonra satışı ve alımı yapacak olan kişilerin adları ve mahalleleri yazılırdı. Daha sonra satılacak mülkün bulunduğu mahalle ve mülkün etrafında bulunan yapılar, sahiplerinin isimleriyle beraber yazılırdı. Bu tarifler yapıldıktan sonra satılacak mülkün özellikleri açıklanır ve satan kişi mülkü belirlenen fiyata, karşı tarafa sattığını ve parasını eksiksiz olarak aldığını beyan ederdi. Karşı taraf da bunu onayladıktan sonra satış işlemi gerçekleşmiş olurdu.¹⁴⁶⁷

Tanzimat Fermanı ile birlikte tüm Osmanlı vatandaşları, mal-mülk edinme, bunları satma, yenisini alma ve miras bırakma konusunda eşit duruma getirilmişti. Ancak eski alışkanlıkların toplumda hemen değişmesi mümkün olmadığından Osmanlı'nın bazı yerlerinde bu kişilerin mülk alış-satışlarına engel olunduğu gibi haberler üzerine, 11 Rabiulahir 1277/27 Ekim 1860 tarihinde Ayıntab kaymakamı Ömer Ağa'ya gönderilen bir talimatta kişilerin mülkiyet hakkını kullanmasına yönelik engellemelerin önlenmesi istenilmiştir.¹⁴⁶⁸

Bununla birlikte, "Tebaayı Ecnebiyenin Emlâke Mutasarrıf Olmaları Hakkında Kanun" ile birlikte 7 Safer 1284/16 Haziran 1869 tarihinden itibaren Osmanlı vatandaşı olmayan kişiler de mülk edinme hakkına sahip olmuşlardır.¹⁴⁶⁹ Ancak XIX. yüzyılda

¹⁴⁶⁵ Akgündüz, **a.g.e.**, s.60

¹⁴⁶⁶ Ramazan Günay, "Şer'îye Sicillerinde Mülk Alışverişleri: Kullanılan Usul ve Dil" **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, (27), 2012, s.17

¹⁴⁶⁷ Öksüz, **Onsekizinci Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon Toplum-Kültür-Ekonomi**, s.156

¹⁴⁶⁸ **GSS**, No: 146, s.62

¹⁴⁶⁹ Kanun hakkında detaylı bilgi için bkz. Nedjib H. Chiha, "Osmanlı Devletinde Gayrimenkul Mülkiyeti Bakımından Yabancıların Hukuki Durumu", (Çev. Halil Cin), **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 24(1), 1967, s.247-274

Osmanlı ile sürekli savaş halinde bulunulan Rus vatandaşlarının da nizamname gereği Osmanlı Devleti'nde mülk sahibi olabilecekleri kabul edilmiş, fakat daha sonradan Rus tabiiyeti iddiasında bulunarak tabiiyet değiştirenlerin Osmanlı topraklarında mülk edinemeyecekleri ve bu gibi kişilerin üzerinde bulunan emlakın de sattırılması gerektiği bir buyrultu ile 16 Cemazeyilevvel 1290/12 Temmuz 1873 tarihinde Ayıntab'a bildirilmiştir.¹⁴⁷⁰

Yapılan bu düzenlemelerle birlikte incelediğimiz dönemde hem Müslümanlar arasında hem gayrimüslimler arasında ve hem de Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında mülk satışlarına rastlanılmaktadır. Tüm mülk satışlarını açıklamaya çalışmak başlı başına bir çalışma konusu olacağından, burada sadece konuya açıklık getirmek amacıyla hem terekelerdeki mülk fiyatlarıyla serbest piyasadaki mülk fiyatlarını karşılaştırmak hem de dini grupların arasında gerçekleşen alım-satımları göstermek amacıyla birkaç örnek verilecektir.

Müslümanların kendi aralarında yaptığı bir mülk satışına örnek olarak: 03 Rabiulevvel 1291/20 Nisan 1874 tarihli belgede, Yahni Mahallesi'nden Memik bin Mehmed, Hafız Ahmed ibn-i İbrahim'e aynı mahallede bulunan bir taraftan Mehmed Arif menzili, bir taraftan tarik-i âmm, bir taraftan Helvacı Süleyman ve bir taraftan da Uncu Bali menzili ile çevrili üç adet tahtani ve fevkani mesken, iki hazine, bir mutfak (matbah) ve havludan oluşan bir bab menzili 3.500 kuruşa satmıştır.¹⁴⁷¹

Gayrimüslimlerin kendi aralarında yaptıkları satışa bir örnek olarak ise 20 Cemazeyilahir 1261/07 Temmuz 1844 tarihli belgede, Kozanlı Mahallesi'nden olan Ermeni kardeşler ortak mülklerinde olan 120 hisselik (sehimlik) menzilin tamamını Balyoz Oğlu Karabet'e 1.600 kuruşa satmışlardır. Kozanlı Mahallesi Soğanlı Bucağında bulunan bu mülk, kuzeyden Tuzcu Ahmed, doğudan mahalle imamı, güneyden Sarkiz'in haneleri¹⁴⁷² ile çevrilidir. Mülk, iki fevkani bab ve hazineler, iki tahtani bab ve hazineler, üç adet kiler, ahır, samanlık, odunluk ve havludan oluşmaktadır.¹⁴⁷³ Bu belge yukarıda

¹⁴⁷⁰ GSS, No: 148, s.117

¹⁴⁷¹ GSS, No: 148, s.175

¹⁴⁷² Belgede batı tarafı yazılmamıştır. Muhtemelen batı tarafı tarik-i âmm olarak ifade edilen yoldur.

¹⁴⁷³ GSS, No: 144, s.292

birçok kez söylenen Müslüman-gayrimüslimlerin aynı mahallede yan yana yaşadıklarını bir kez daha göstermektedir.

Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında da gerçekleşen mülk satışlarına bakıldığında, 27 Şevval 1284/21 Şubat 1868 tarihli belgede, Ammu Mahallesi Kazzaz Bölüğünden Süleyman Efendi, Harad bin İbrahim adlı bir Yahudi vatandaşa, aynı mahallede bulunan, bir taraftan Oyumsöğütlü Ali Menzili, bir taraftan kendi menzili, bir taraftan Naccar Abdullah ve bir taraftan Yahudi Kinyas ve tarik-i hass ile çevrili bir tahtani mesken ve bir mutfak (matbah) ve havluyu içeren bir bab menzili 2.500 kuruşa satmıştır.¹⁴⁷⁴

Müslümanlardan Ermeni vatandaşlarına yapılan satışlara örnek olarak, 07 Şaban 1286/12 Kasım 1869 tarihli belgeye göre, Şhreküstü Mahallesi'nden Emine ve Hatice bint-i Mehmed ile anneleri Emine bint-i Ali, Mehmet bin Abdullah ve Mehmed ibn-i Mustafa'nın vekaletleriyle Ermeni milletinden Bedros'a, İbn-i Eyüb Mahallesi'nde bulunan bir taraftan Kürt Ako menzili, bir taraftan Abacı Oğlu viranesi menzili, bir taraftan Hasan menzili ve bir taraftan da tarik-i âmm ile çevrili bir bab menzilin tamamını 2.200 kuruşa satmışlardır.¹⁴⁷⁵

Dükkan satışıyla ilgili düzenlenen belgeler de menziller için düzenlenenlerle aynıdır. Örneğin, 21 Cemazeyilevvel 1268/13 Mart 1852 tarihli belgede, Şhreküstü Mahallesi'nden Attar Hacı Ali, Sabancı Pazarı'nda bulunan, güneyden bir yer dükkan, doğudan Bestami'nin dükkanı, kuzeyden kalıpcı dükkanı ve batıdan tarik-i âmm ile çevrili bir bab nalbant dükkanının yarı hissesini, Agob veled-i Kirkor'a 400 kuruşa satmıştır.¹⁴⁷⁶ Dükkanın yarı hissesi 400 kuruş olduğundan, tamamı 800 kuruş değerindedir. Yine 07 Rabiulevvel 1273/05 Kasım 1856 tarihli bir belgede, Tövbe Mahallesi'nden Mustafa adında bir kişi, Behisnilizade İbrahim Ağa'ya, Muylaf Çarşısı'nda bulunan, bir tarafı Boyacı Cami vakfı, Tuzcu Oğlu, bir tarafı Paçacı Piri menzili ve bir tarafı tarik-i âmm ile çevrili bir bab muylaf dükkanının yarı hissesini 625 kuruşa satmıştır.¹⁴⁷⁷ Bu da dükkanın 1.250 kuruş değerinde olduğunu göstermektedir.

¹⁴⁷⁴ GSS, No: 147, s.153

¹⁴⁷⁵ GSS, No: 147, s.242

¹⁴⁷⁶ GSS, No: 145, s.87

¹⁴⁷⁷ GSS, No: 146, s.174

Son olarak arsa satışına bir örnek verilecek olursa; 03 Rabiulevvel 1291/20 Nisan 1874 tarihli belgede, Çukur Mahallesi'nden Kal'a Ağasızade Abdülkadir ibn-i Ali, aynı mahallede İztırabzade Çıkmazında bulunan kuzeyden güneye altı arşın yedi parmak, doğudan batıya yedi arşın altı parmak havlu arsasını 650 kuruşa Mehmed Ali Efendi'ye satmıştır.¹⁴⁷⁸

Tüm bu örneklere bakıldığında mülk satış kayıtlarının sadece mülkün değeri hakkında değil, bulunduğu yer etrafındaki yapılar ve özellikleri hakkında da bilgiler verdiği görülmektedir. Aynı zamanda mülkün bu özellikleri değeri üzerinde doğrudan etkilidir. Bunun dışında yine bu bilgiler, menzillerin bulunduğu mahallenin yapısı, dükkanların bulunduğu çarşılar ve esnaf bilgileri hakkında değerli bilgiler sunmaktadır. Fakat belgelerde verilen en değerli bilgiler şüphesiz satışın yapıldığı tarihteki menzil, dükkan ve arsaların gerçek piyasa değerini ortaya koyuyor olmasıdır. Örneklerde verilen mülk değerleri yukarıda tereke kayıtlarından çıkarılan sonuçlarla karşılaştırıldığında, hepsinin ortalamasının üstünde değere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

3.9. Borç-Alacak İlişkileri

Ayıntab toplumunda ekonomik faaliyette bulunan kişiler, bunlar ister Müslüman isterse gayrimüslim olsun, bazen ekonomik sıkıntıya düşmekte ve işlerini devam ettirebilmek veya yeni bir iş kurmak için borçlanma yoluna gitmekteydiler. Bu borçlanma, satılan mala karşılık olabileceği gibi nakit para olarak da gerçekleşmekteydi.

Nakit olarak borç veren kişiler, kendini garantiye almak amacıyla borç verdiği kişinin malları üzerinde rehin akdi yaptırmaktaydı.¹⁴⁷⁹ Rehin, tahsili mümkün olan bir borca karşılık borçlunun elinde bulunan bir malın alınması veya yed-i emin elinde tutulması anlamına gelmektedir.¹⁴⁸⁰ İki tarzda yapılan bu uygulamanın ilki borçlanan kişinin, borcuna karşılık ev, tarla veya bağ gibi herhangi bir malını, borcunu ödeyinceye kadar alacaklıya satma işlemiydi. Bu tür satışa, belgelerde vefâen¹⁴⁸¹ şeklinde geçen, bey'

¹⁴⁷⁸ GSS, No: 148, s.174

¹⁴⁷⁹ M. Akif Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s.322-328; Coşkun Üçok ve diğerleri, **a.g.e.**, s.372

¹⁴⁸⁰ Cin ve Akgündüz, **a.g.e.**, s.709

¹⁴⁸¹ GSS, No: 148, s.136-144

bi'l-vefâ denmekteydi.¹⁴⁸² Borçlunun borcunu ödemesi durumunda rehin son bulmakla birlikte, taraflardan biri vefat ederse borçlunun terekesinde borç, alacaklının terekesinde ise gelir olarak kaydedilirdi. Bu duruma belgelerde sıkça rastlanmaktadır. Örneğin, 01 Zilhicce 1290/20 Ocak 1874 tarihinde vefat eden Hacı Mehmed Emin Beğ ibn-i Mustafa Ağa'nın terekesinde yirmi kalemde toplam 19.980 kuruş vefâen mülk kaydedilmiştir.¹⁴⁸³

İkincisi ise borçlu olan kişinin borcuna karşılık kendi tasarrufunda olan vakıf malını borcunu ödeyince kadar alacaklıya bırakmasıydı. Buna da ferağ bi'l-vefâ denilmekteydi.¹⁴⁸⁴ Belgelerde sadece ferağ olarak geçen bu satışa bir örnek verilecek olursa, 17 Cemazeyilevvel 1291/ 02 Temmuz 1874 tarihli belgede, Cevizlice Mahallesi'nden Fatma ve Hadice bint-i Molla Mehmed, babalarından intikal eden Beğlerbeği Karyesindeki tarla hisselerini 1.200 bedel ile Bakkal Kara Mehmed Ağa'ya ferağ yoluyla devretmişlerdi. Ayrıca kişilerin eşleri de bu ferağa vekil ve naib olarak tayin edilmişlerdi.¹⁴⁸⁵

Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla rehin işlemi borç-alacak ilişkilerindeki her durum için uygulanmamakta, alacaklı borcuna karşılık kefil de talep edebilmekteydi. Örneğin, Helvacı Mehmed bin Ahmed, bir yıl önce (belgede tarih yok) Bekir, Ali ve Memo adlı kişilere sattığı helvalardan 235 kuruş alacağı kaldığını belirtmesi üzerine Helvacı Mehmed Bekir Ağa, bu borca kefil olmuş ve borç 21 gün vadeye bağlanarak senet düzenlenmişti.¹⁴⁸⁶ Yine 25 Safer 1275/04 Ekim 1858 tarihli başka bir belgede, Göçke Karyesinden Hacı Ali oğlu Ali'nin zimmetinde olan 96 kuruş borca, 31 gün vade uygulanmış ve Tuzcu oğlu Osman bu borca kefil olmuştu.¹⁴⁸⁷ Aşağıdaki örneklerde olduğu gibi bazen bu durumlardan hiçbiri olmadan da kişiler birbirlerine borç verebilmekteydi.

Bazen üretim yapan esnaf ihtiyaç duyduğu hammaddeyi borca almakta, daha sonra aldığı malın değerini ödemekteydi. Bu borçlanma genellikle birbirinin devamı olan iş kolları arasında gerçekleşmekteydi. Örneğin, 24 Rabiulahir 1277/09 Kasım 1860 tarihinde

¹⁴⁸² Abdullah Poş, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Tarsus'ta Müslim-Gayrimüslim İlişkileri", **UÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 17(2), 2008, s.606

¹⁴⁸³ **GSS**, No: 148, s.136-144

¹⁴⁸⁴ Poş, **a.g.e.**, s.606

¹⁴⁸⁵ **GSS**, No: 148, s.245

¹⁴⁸⁶ **GSS**, No: 145, s.11

¹⁴⁸⁷ **GSS**, No: 147, s.160

vefat eden Kurb-ı Bostancı Mahallesi'nden ve bıçkıcı esnafından olan Molla Hüseyin'nin terekesinde, külekçi esnafından Ali Osman zimmetinde 35, Kara Ali zimmetinde 201, Kel Oğlan zimmetinde 19, Hacı Ahmed zimmetinde 70, haphapçı esnafından Sülü zimmetinde 48, Mamo zimmetinde 45 ve kundakçı zımmi zimmetinde de 9 kuruş alacağı bulunmaktaydı.¹⁴⁸⁸ Ancak bu esnafın tedarikçiye borcu olması, onların ekonomik sıkıntı içerisinde olduğunu anlamına gelmemelidir. Bu durum daha ziyade birbiriyle bağlantılı iş kollarında var olan karşılıklı güven ve yardımlaşma ile açıklanabilir.

Yukarıda örneklerini verdiğimiz borç-alacak ilişkileri, taraflar arasında herhangi bir sorun yaşanmadan belgelere yansımıştır. Bunların dışında taraflar arasında gerçekleşen ve tarafların durumu mahkemeye kaydettirme gereği duymadığı borç-alacak ilişkilerinde, herhangi bir sorunun yaşanmaması, yani borçlunun zamanında borcunu ödemesi durumunda, mahkemeye intikal eden bir durum söz konusu olmuyordu. Konunun mahkemeye intikal etmesi ancak taraflar arasında yaşanan ihtilaflar neticesinde ortaya çıkmaktaydı. Daha çok belgelere yansıyan borç-alacak ilişkileri de böyle bir durum karşısında kişinin, alacağının ödenmesini sağlamak amacıyla açtığı davalardan oluşmaktaydı.¹⁴⁸⁹ Bu da demek oluyor ki Ayıntab'da borç-alacak ilişkileri, belgelere yansıyandan daha fazladır. Belgelerde bu davaların birçok örneği bulunmakla birlikte, burada birkaç örnek vererek konuya açıklık getirilmeye çalışılacaktır. Bu davalardan biri ortak iş yapanların, ortaklıktan ayrılmaları sonucunda alacaklının alacağını tahsil edememesi üzerine açtığı davadır. 21 Cemazeyilevvel 1271/09 Şubat 1855 tarihli belgede, Tövbe Mahallesi'nden Mehmed Emin bin Şeyh Mehmed, aynı mahalleden Hüseyin bin Mehmed üzerine dava açarak, dört sene boyunca ortak olarak bakkalık ticaretine girdiklerini, ancak bir sene önce şirketlerini feshettiklerini ifade etmiştir. Şirketlerini feshettikten sonra Hüseyin'in zimmetinde 1.400 kuruş kaldığını, daha sonra bu meblağdan 850 kuruşunu alarak halen 550 kuruş alacağı olduğunu ve bunu talep ettiğini beyan etmiştir. Hüseyin cevabında, şirketlerini feshettikten sonra zimmetinde kalan 550 kuruşu hala Eminin işlettiği kale yakınındaki vakıf dükkanına harcadığını ve Eminin de bunu daha önce kabul ettiğini ifade etmiştir. Şahitlerin de Hüseyin'in lehine ifade vermeleri sonucunda mahkeme Emin'in alacak talebini reddetmiştir.¹⁴⁹⁰

¹⁴⁸⁸ GSS, No: 146, s.28

¹⁴⁸⁹ Kenan İnan, "Trabzon Şer'iyye Sicillerine Göre 17. Yüzyıl Ortalarında Borç-Alacak İlişkileri", **İslâmiyât Dergisi**, 2 (4), 1999, s.95

¹⁴⁹⁰ GSS, No: 146, s.290

Dava konusu olan başka bir konu da ödünç (belgelerde karz olarak geçmektedir) verilen kişinin vefat etmesi üzerine, alacaklının varislere açtığı davadır. Örneğin, 02 Ramazan 1271/19 Mayıs 1855 tarihli belgede, Musullu Mahallesi'nden Kör Hacı Ali vefat ettikten sonra terekesi eş ve çocuklarına dağıtılmıştır. Ancak Ayıntab ahalisinden olup Maraş'ta ticaretle uğraşan Memik bin Emir Mehmed, varisler üzerine dava açarak, Hacı Ali üzerine karz olarak vermiş olduğu 2.380 kuruşu talep etmiştir. Varislerin durumu tamamen inkar etmesi üzerine şahitler dinlenmiş ve Memik haklı bulunarak, alacağı müteveffanın terekesinden kendisine teslim edilmesine karar verilmiştir.¹⁴⁹¹

Bir diğer dava konusu da satılan ürünün parasının alınamamasıdır. Örneğin, 27 Muharrem 1270/30 Ekim 1853 tarihli belgede, İsmail bin Ahmed, Kasap Halil bin İsmail üzerine dava açarak, sekiz ay önce iki buçuk yaşında bir re's kısrığı 2.000 kuruşa bu kişiye sattığını ancak parasını alamadığından bunun ödenmesini talep etmiştir. Kasap Halil'de bu kısrığı 300 kuruşa sattığını ve değerinin 2.000 kuruş olduğunu inkar etmiştir. Şayet kısrığın değerinin 2.000 kuruş olduğu ispat edilirse de bu meblağı ödeyeceğini belirtmiştir. Şahitlerin dinlenmesinden sonra kısrığın 2.000 kuruş değerinde olduğu tespit edilerek bu meblağın ödenmesine hükmedilmiştir.¹⁴⁹²

Borçlanan kişi, borcunu ödemediği zaman malına el konulabilmekteydi. Ancak malı yok ise bu durumda, borçlu isterse alacaklıyı dava edip hapse atılabilmekteydi. Ayrıca böyle bir durumda sadece borçlu değil borca kefil olan kişi de hapse girebilmekteydi. Aslında bu durum, zaten borcunu ödeyecek malı olmayan kişinin, borcunu ödemesini imkansız hale getirmekteydi. Ayrıca hapse giren kişi, geride ona muhtaç çocuklar da bırakmışsa bu durum borçlu açısından oldukça sıkıntılı bir süreç yaşanmasına neden oluyordu. Örneğin, 15 Recep 1269/24 Nisan 1853 tarihli belgede, Kızılca Mescid Mahallesi'nden Mustafa bin Azmi, mahkemeye başvurarak, Ayşe Hatun bint-i Hoca'ya 750 kuruş borcu (belgelerde deyn olarak geçmektedir) olduğunu, bu borç yüzünden bir yıldan beri hapis yattığını, borca kefil olan babasının da bir süreden beri hapis yattığını ve bu borcu ödeyecek mallarının bulunmadığı ifade etmiştir. Ayrıca hem kendisinin hem de babasının hapsoldüğünden dolayı küçük çocuklarının zor durumda

¹⁴⁹¹ GSS, No: 146, s.305

¹⁴⁹² GSS, No: 145, s.161

olduğunu ve bunların nafakasını karşılayacak kimselerinin bulunmadığını ifade ederek, bu yüzden de tahliyelerini talep etmişlerdir. Mahalle halkının da dinlenmesi sonucunda mahkeme kişilerin iflasını açıklayarak bu kişileri tahliye etmiştir.¹⁴⁹³ Bu belgede kadınların da borç verdiği görülmekle birlikte, mahkemenin karar alırken zor durumda kalan çocukları gözettiği de anlaşılmaktadır.

Tüm bu örnekler göstermektedir ki Ayıntab'da insanlar hem rehin hem senet ve hem de bunlar olmadan birbirlerine borç alıp vermekteydiler. Senetsiz olarak yapılan borçların, ödenmemesi veya inkarı karşısında konular mahkemeye taşınmakta ve mahkeme şahitlerin beyanı doğrultusunda karar vermekteydi. Ayrıca belgelerden, hem kadınların hem de erkeklerin borç alıp verdiği anlaşılmaktadır. Ancak gayrimüslimlerin Müslümanlara borç verdiği dair bir kayda rastlanılmamakla birlikte gayrimüslimler genellikle borç alan tarafta yer almaktaydı. Yine belgelerden anlaşılan, her türlü ekonomik gelire sahip kişiler arasında borç alıp verme durumu yaşanmakta ise de genellikle borç verenlerin, yüksek servet sahibi olan ve çoğunlukla “ağa” olarak tabir edilen kişiler olduğu anlaşılmıştır. Örneğin yukarıda bahsedilen Hacı Mehmed Emin Beğ ibn-i Mustafa Ağa'nın terekesinde bulunan 19.980 kuruş vefâen geliri dışında 332 kişiden toplam 673.709 kuruş senet karşılığı alacağı bulunmaktaydı.¹⁴⁹⁴ Bu miktar, servetinin yaklaşık yarısını oluşturuyordu. Yine toplam 54.857 kuruş servete sahip olan Tarla-yı Cedid Mahallesi'nden Ömer Ağa'nın 126 kişinin zimmetinde olan toplam 27.886 kuruşu bulunmaktaydı.¹⁴⁹⁵ Bu da bazı büyük servet sahiplerinin ellerindeki parayla iş yapmak yerine faizle para işlettiklerini göstermektedir.

Borç-alacak ilişkilerinde değinilmesi gereken başka bir konu da kanunun verdiği izin sınırından daha fazla faiz alarak borç verme anlamına gelen murabahacılık¹⁴⁹⁶ yani tefeciliktir. Menafi sandığı başlığı altında bahsedildiği üzere bu sandık, tarım işiyle uğraşanları tefecilerin elinden kurtarmak ve bunların topraksız kalmasını veya ortakçı durumuna düşmesini engellemek amacıyla incelediğimiz dönemin sonlarında kurulmuştu. Ancak esnaf ve tüccarı korumak için bu dönemde böyle bir kredi kurumu bulunmuyordu. Bu nedenle ekonomik sıkıntı yaşayan ve yakınlarından borç bulamayan kişiler işlerine

¹⁴⁹³ GSS, No: 145, s.117

¹⁴⁹⁴ GSS, No: 148, s.152-155

¹⁴⁹⁵ GSS, No: 145, s.33-37

¹⁴⁹⁶ Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s.683

devam edebilmek için tefeciye başvurmak zorunda kalıyordu. Osmanlı Devleti, kişilerin tefecilerin eline düşerek iş ve mallarını kaybetmelerini engellemek amacıyla en azından murabahacıların haddinden fazla faizle borç vermesini ve borç alacak kişinin zor duruma düşmesini engellemek amacıyla 01 Cemazeyilahir 1268/23 Mart 1852 tarihinde Ayıntab'a da gönderilen fermanla, murabahacıların düzenledikleri senetlere dikkat edilmesi ve senelik %12'den fazla faiz alınmaması, buna cüret edenler olursa haklarında gerekli işlemlerin yapılabilmesi için bu kişilerin mazbata ile Dersaadet'e bildirilmesi buyurulmuştur.¹⁴⁹⁷ Ayrıca Halep Valisi ve Halep'e bağlı tüm sancak ve kazalara gönderilen bir belgede de yine aynı faiz oranı belirtilmekle birlikte, murabahacıların ve zengin kişilerin, mülk sahipleri ve tarım ahalisine yüksek faizle borç verdikleri tespit edildiğinden, bu kişilerin hesaplarının görülmesi ve yüksek faizle borç verenlerin alacakları %8'den hesaplanarak, borcun indirilmesi ve borcun beş seneye kadar taksitlendirilmesi buyurulmuştur.¹⁴⁹⁸ Bu belgeden anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı Devleti, kanunda belirtilen %12'nin üstünde faizle borç verenleri cezalandırmak amacıyla, bu kişilerin faiz alacaklarını kanunda belirtilenden üçte bir oranında indirmiş ve borcu taksite bağlamıştır. Ayrıca devlet yöneticileri halkın tefecilerin eline düşerek halkın borç batağına saplanmasını ve toplumsal dengenin bozulmasını engellemek için bu işi sıkı takibe almıştır.

¹⁴⁹⁷ GSS, No: 145, s.181

¹⁴⁹⁸ GSS, No: 145, s.184

SONUÇ

Bölgenin önemli bir merkezi olan Dülük'ün, harap olmasının ardından buranın yerini alan Ayıntab şehri, bulunduğu coğrafi konum nedeniyle hızlı bir şekilde gelişme göstermiştir. Tarihi İpek Yolu ve doğu-batı, kuzey-güney yol kavşağı üzerinde bulunması dolayısıyla ticari açıdan çevre şehirlere göre daha hızlı gelişmiş ve her dönem bir cazibe merkezi olmuştur. Ayrıca şehir, tarihi boyunca bağlı olduğu devlet ile komşuları arasında yaşanan siyasi ve askeri gelişmeler neticesinde, çoğu kez arada kalmış ve bu mücadelelerde ciddi yıkımlara uğramıştır. Dulkadiroğulları-Memlûkler, incelediğimiz Tanzimat Dönemi'nin hemen öncesinde Mısır ve I. Dünya Savaşının sonunda Fransızlarla yaşanan mücadeleler bu duruma örnek oluşturmaktadır. Ancak şehir tüm yıkımlara rağmen bulunduğu konum ve canlı ticaret hayatı sayesinde hızlı bir şekilde yeniden toparlanarak önemli bir merkez olma özelliğini korumuş ve gelişimini sürdürmüştür.

Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi neticesinde 20 Ağustos 1516 tarihinde Osmanlı egemenliğine dahil edilen Ayıntab, bu tarihten sonra da gelişimini devam ettirmiş ve klasik bir Osmanlı şehir kimliğine kavuşmuştur. XIX. yüzyıla kadar Maraş'a bağlı bir sancak iken, yüzyılın başlarında Haleb Vilayetine yine sancak olarak ilhak edilmiş ve Tanzimat Dönemi'nde idari yapılanmada meydana gelen gelişmeler neticesinde, 1865 yılında kaza olarak yeniden teşkilatlandırılmıştır. Bu teşkilatlanma neticesinde Ayıntab, bağlı olduğu Haleb Vilayetinin merkez kazasının ardından 10 daire, 84 mahalle, 8 nahiye ve 190 köy ile Halep'ten sonra vilayetin en büyük ikinci kazasını oluşturmaktadır. Kale, Uzun Çarşı ve Arasta Çarşısı çevresinde gelişen Ayıntab'ın, mahalle sayısı önceki yüzyıllara göre artmış, daha önceki dönemlerde cami veya mescidin etrafında teşekkül etmesi neticesinde, bunların adıyla anılırken, bu dönemde mescit veya cami kelimeleri atılmış ve mahallelerin yanında oluşturulan yeni mahalleler yakın anlamındaki "kurb" kelimesiyle, hane veya bölük gibi isimlerle oluşturulmuştur. Ayrıca bu mahallelerin çoğunda Müslüman ve gayrimüslimler bir arada yaşamış, daha evvel mahalleden imamlar sorumlu tutulmuşken, Tanzimat Dönemi'nde muhtarlar atanmaya başlanmıştır.

Şehrin yönetim yapılanması da yine Tanzimat uygulamaları neticesinde şekillenmiş daha önce kadılar tarafından idare edilirken, önce müdürler ardından da kaymakamlar görevlendirilmiştir. Tanzimat Dönemi'nde yeni oluşturulan meclisler, mahkemeler ve belediye teşkilatı gibi kurumlar dönemin sonlarında Ayıntab'da hayat bulmuştur.

İdari yapılanmanın dışında, eğitim ve sağlık alanında devlette yaşanan gelişmeler neticesinde, geleneksel eğitim kurumlarının yanında batı tarzında okullar ve sağlık kurumları oluşturulmuştur. Ancak açılan okullar daha ziyade misyonerlik faaliyetleri sonucunda, azınlık okulları olarak gerçekleşmiş ve bu okullarda eğitim alan Ermeniler, Müslümanlara nazaran daha evrensel bir eğitimle donatılmışlardır. Bu durum, doktorluk veya eczacılık gibi itibarlı olan mesleklerde Ermenilerin yoğun olarak faaliyet göstermesine, Ermeniler arasında ulus bilincinin doğmasına ve yabancı devletlerin, başta Amerika ve İngiltere olmak üzere, bölgede kendi himayeleri altında bir toplum yaratmasına neden olmuş ve bunun sonucunda, bu devletlerin bölgedeki etkinliğini artırma neticelerini doğurmuştur. Müslümanlar için ise dönemin sonlarında ancak rüşdiye açılabilmiş, eğitim geleneksel kurumların güdümünde kalmıştır. Sağlık açısından ise bu dönemde yaşanan en önemli gelişmelerin, yine Amerikalı misyonerlerin faaliyetleri neticesinde Amerikan Hastanesi'nin açılması, karantina memurlarının atanması ve yaşanan kolera salgını neticesinde karantinanın uygulanması ile belediyelerde tabip ve eczacıların istihdam edilmesi olduğu tespit edilmiştir.

Ayıntab, Osmanlı egemenliğine dahil edildiği sırada Müslüman ve gayrimüslimlerin ortak yaşadığı bir şehirdi. Bu nedenle her iki gruba da ait dini yapılar ile sosyal yapılar mevcuttu. Tanzimat Dönemi'ne kadar gayrimüslim ibadethanelerinin tamir ve inşası devlet iznine bağlıyken, Müslümanlara ait ibadethane sayıları her dönemde artarak devam etmiştir. Tanzimat Dönemi'nde ise misyonerlik faaliyetleri neticesinde kazada, hatırı sayılır bir Protestan ile Katolik nüfus ortaya çıkarılmış ve bunları himaye eden devletlerin de etkisiyle yeni kiliselerin inşasına izin verilmiştir. Tanzimat Dönemi'nin sonlarında kazada, Müslümanlara ait, 36 cami, 57 mescit, 9 tekke ve 7 zaviye mevcut iken, dönemin başında sadece bir kiliseleri bulunan Hristiyanlar, biri Katolik üçü Protestan kilisesi olmak üzere dört adet daha kilise açarak kilise sayısını beşe yükseltmişlerdir. Nüfus açısından en küçük grubu oluşturan Yahudilere ait bir adet havra bulunmaktadır. Bu kurumların tüm ihtiyaçları diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi vakıflar aracılığıyla

karşılanmıştır. Sosyal mekan olarak ise kazada 14 hamam ile birçok kahvehane bulunmaktadır.

Ayıntab'da yaşayan halkın üçte ikisi Müslümanlardan, geriye kalanının büyük çoğunluğu ise Ermenilerden oluşmakla birlikte, çok az sayıda da Yahudi milletinden insan bulunmaktadır. Tanzimat Dönemi'nin hemen başında devletin büyük kesiminde nüfus sayımı yapılmıştır. Ayıntab şehri ve çevresinin sayımı ise daha sonra 1848'lerde gerçekleştirilmiştir. Fakat bu sayımlarda sadece Müslüman erkek nüfusu sayılmış olması ve aşiretlerin sayısının tam olarak kaydedilememesi nedeniyle kazanın nüfusu hakkında net bilgiler tespit edilememiştir. 1867 yılında çıkarılan salnamelerde de yer alan nüfus bilgileri eksiktir. Bu konudaki en doğru bilgilere 1891-1892 yılındaki salnamelerde rastlanılmaktadır. Nüfus hakkında net veriler olmamakla birlikte bu dönemde kaza nüfusunun yaklaşık 55.000-70.000 civarında olduğu söylenebilir.

Toplum ve aile yapısı hakkında bilgi veren sicil kayıtlarında Müslümanlara nazaran daha az olmakla birlikte, isteyen gayrimüslimler de İslam hukukundan yararlandığından bu aileler hakkında da bilgilere ulaşılmıştır. Elde edilen bilgiler neticesinde Ayıntab ailesi, genellikle birkaç neslin bir arada yaşadığı geleneksel bir yapıya sahiptir. İslam hukuku çerçevesinde evlilik yoluyla oluşan aile kurumuna çok önem verilmekle birlikte, belgelerde boşanmalara çok fazla rastlanmamakta ve böyle bir durumun toplum tarafından hoş karşılanmadığı gibi bunu engelleyen ciddi mehir miktarları tespit edildiği görülmüştür.

Tanzimat Dönemi'nde çıkarılan nizamnameler ile insanların aile kurmalarının kolaylaşması için İslam hukukunda yer almayan başlık ve çeşitli hediyelerin verilmesi, mehir miktarlarının erkeğin ekonomik durumuna göre tespit edilmesi ve düğünlerde çok fazla israf yapılmaması gibi düzenlemelere rağmen, toplumdaki geleneklerin bir anda değişmediği ve uygulamaların devam ettiği belgelerden anlaşılmıştır.

İslam hukuku erkeğin birden fazla eşle evlenebilmesine izin vermektedir. Ayıntab'da, Osmanlı geneline göre daha yüksek bir oranda poligamiye rastlanmakta, ancak çok eşliliği tercih edenlerin bu evliliği, keyfiyetten ziyade çocuk sahibi, özellikle neslin devamı için erkek çocuğa sahip olabilmek amacıyla gerçekleştirdikleri görülmektedir.

Ayrıca keyfiyetten çok eşle evlenenlerin toplumda şeyh veya ağa gibi statüsü ve serveti yüksek olan kişiler olduğu tespit edilmiştir.

Ailelerin birey sayısı hakkında yapılan değerlendirmede, gayrimüslim ailelerdeki birey sayılarının Müslümanlara göre daha yüksek olduğu ve genel olarak her ailenin 2.93 çocuğa sahip bulunduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Bu da her ailenin yaklaşık beş kişiden oluştuğunu göstermektedir. Ailelerin büyük çoğunluğu bir, iki veya üç çocuk sahibiydi. Tüm ailelere bakıldığında çocuk sayısı ile bu çocuklara sahip olan aile sayıları arasında ters bir orantı olduğu anlaşılmıştır.

Ailelerin ekonomik durumlarına bakıldığında, büyük bir kısmının alt gelir seviyesine sahip olduğu görülmektedir. Servetin büyük kısmı, genellikle ağa denilen kişilerin elinde bulunmaktaydı ve bunlardan bazılarının servetleriyle ekonomik faaliyet yapmak yerine tefecilik yaptığı tespit edilmiştir. Tanzimat yöneticileri esnaf veya çiftçinin yüksek faizlerle aldığı borçları ödeyememesi sonucunda mülkünü kaybetmemesi veya ortakçı durumuna düşmemesi amacıyla bir taraftan çiftçiye kredi sağlamayı amaçlayan kurumlar oluştururken, diğer taraftan tefecilikle uğraşanları da sıkı takibata almış ve faiz oranını devletin kendisi tespit etmiştir.

Tanzimat ve Islahat fermanlarının toplumsal alanda getirdiği en önemli yenilikler, eşit vatandaşlık prensibi, herkesin gelire göre vergi ödemesi, herkesin mal mülk edinebilmesi ve din farkı gözetilmeden herkesin devlet memuru olabilmesi gibi haklardı. Daha önce gayrimüslimler bu nedenlerden dolayı din değiştirebilmekteydiler. Ancak incelenen dönemde de bazı gayrimüslimlerin eski yükümlülüklerinden kurtulmasına rağmen, az da olsa ihtida ettiklerine rastlanmıştır. Gayrimüslimlerdeki asıl değişim misyonerlik faaliyetleri sonucunda gerçekleşen mezhep değişikliği ile Protestan mezhebine geçmeleri olmuştur.

Şehrin ekonomik yapısına bakıldığında Ayıntab halkı, uğraştıkları ekonomik faaliyetler açısından çiftçiler, esnaf ve zanaatkârlar ile tüccarlar olmak üzere üç ana gruba ayrılmaktadır. Zirai faaliyetler genellikle köylerde gerçekleşirken şehrin etrafında birçok bağ ve bahçe olduğu ve şehirde yaşayanların da bir kısmının bu işle uğraştığı anlaşılmaktadır. Çiftçiler yoğun olarak ziraatla uğraşmakla birlikte hemen hemen her çiftçi

ailesinin, hem kendi ihtiyaçları için hem de toplumun diğerkesiminin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla, az sayıda hayvan da yetiştirdiği tespit edilmiştir. Yapılan zirai üretimin temelini ve yoğunluğunu ise temel gıda maddesi olan buğday ile arpa üretimin oluşturduğu, fakat üretimin kaza ihtiyacını karşılamadığı görülmüştür. Bu ürünler genellikle çevre illerden tedarik edilmiştir. Buna karşılık kazada ciddi bir üzüm üretimi gerçekleşmekte olup hem üzüm hem de üzümden yapılan pekmez ile birlikte fıstık ve zeytinyağı gibi ürünler yurtiçine ve yurtdışına ihraç edilmiştir. Kazada yine her nevi sebze ve meyve üretimi gerçekleşmektedir.

XIX. yüzyılda geleneksel esnaf teşkilatı ve tekel usulü olan gedik sistemi tarihe karışmıştır. Tanzimat Dönemi'nde her isteyen istediği işle uğraşma hakkını elde etmiştir. Uzun Çarşı ve Arasta Çarşısı etrafında yoğunlaşan ve buralardaki çarşı ve pazarlarda faaliyet gösteren, esnaf ve zanaatkârların uğraştıkları sanayi kollarının başında, tekstil ve dokuma gelmekte ve kazada binlerce dokuma tezgâhı bulunmaktadır. Bu da söylenenin aksine Tanzimat Dönemi'nde el tezgâhlarına dayanan tekstil ve dokuma sanayinin ölmediğini, aksine gelişmeye devam ettiğini göstermiştir. Özellikle üretilen halı ve kilimler Avrupa ve Amerika'ya ihraç edilecek bir kaliteye sahiptir. Bunun yanında kazada yine deri, madeni eşya, mum ve sabun imalatı da önemli bir uğraş alanını oluşturmaktadır.

Tanzimat Dönemi'nde yapılan antlaşmalar neticesinde Osmanlı toprakları serbest ticaret bölgesine dönüşmüş, deniz ticaretinin ön plana çıkmasıyla kara ticaret yolları üzerinde bulunan şehirlerin yerini liman kentleri almıştır. Kara ticaret yolları üzerinde bulunan merkezlerin önem kaybetmesine rağmen Ayıntab, Doğu Akdeniz limanlarının hinterlandında bulunması sayesinde bu olumsuzluktan etkilenmediği, incelenen dönemdeki canlı ticaret hayatından anlaşılabilir. Hem transit ticaret hem de kazada yapılan ithalat ve ihracatın canlılığını gösteren ve bir kısmının bu dönemde inşa edildiği anlaşılabilir 5 adet bedesten ve 10 adet hanın varlığı bunun en önemli kanıtını oluşturmuştur. Kazada her türlü ürünün ticareti yapılmakla birlikte, üretilen hububat üretimi kaza ihtiyacını karşılamadığından bu ürünlerin ithal edildiği, buna karşılık başta tekstil, dokuma ve deri ürünlerinin ihraç edildiği belgelerden anlaşılabilir. Ticaretin en canlı olduğu mekan ise bedestenlerle birlikte bir çok hanı içinde barındıran ve özellikle Lala Mustafa Paşa bedestenine göre şekillenen Uzun Çarşı olmuştur. İngiltere, Amerika, Fransa ve Yunanistan devletlerinin burada konsolosluk, İran'ın ise şehbenderlik kurmuş olması da

yine hem ticaretin yoğunluğunu hem de en yoğun ticaretin bu devletlerle yapıldığını göstermiştir. Ayrıca bu dönemde birçok devletin de paraları Ayıntab'da tedavülde bulunmaktadır.

Ekonomik yapının göstergelerinden biri de fiyatlardır ve fiyatlarda yaşanan değişimlerin bir bölgenin bağlı olduğu devletten bağımsız olamayacağı da aşikârdır. Bu nedendir ki Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı Devleti'nde yaşanan yüksek enflasyon, Ayıntab'ı da etkilemiştir. Narh uygulaması, incelenen dönemde yapılmadığı için terekelerden elde edilen bilgiler doğrultusunda fiyatlarda sürekli bir artışın yaşandığı görülmekle birlikte, dönemin sonlarında yatay bir seyir izlemiştir. Dönemin genelinde en fazla artış %167,20 ile menzil fiyatlarında gerçekleştiği tespit edilirken, bunu %70,67 ile tekstil-dokuma ürünleri, %60,90 ile kişisel eşyalar, %53,24 ile canlı hayvanlar, %47,42 ile mutfak eşyaları ve %45,79 ile en az artışın yaşandığı tarım ürünleri takip etmiştir.

Tüm bu değerlendirmeler çerçevesinde denilebilir ki Osmanlı Devleti'nde siyasi, askeri, idari, sosyal ve ekonomik değişim ve dönüşümlerin en yoğun yaşandığı Tanzimat Dönemi'ndeki tüm gelişmeler, devletin bir parçası olan Ayıntab'ı da etkilemiştir. Şehrin idari yapısı tamamen yeni çerçevede oluşturulurken, toplumsal yapıdaki değişimler daha ziyade gayrimüslimler üzerinde etkisini göstermiş, Müslümanlarda ise geleneklere bağlılık devam etmiştir. Devletin yaşadığı büyük ekonomik buhranlar ise şehrin konumu dolayısıyla yaşanan canlı ticaret sayesinde fazla hissedilmemiştir. Ayıntab incelenen dönemde önemli bir ticaret merkezi olmasının yanında, ilerde Ermeniler ile Müslümanlar arasında yaşanacak olan toplumsal olayların arifesinde, sakin ve huzurlu bir yapıya sahiptir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

A- Arşiv Kaynakları

Siciller: Ayıntab Şer'iyye Sicili No: 137-148

Salnameler: "Kazâ-i Ayıntab" (H.1284-1326), Salnâme-i Vilâyet-i Haleb, Haleb: Haleb Vilâyeti Matbaası

BOA, Cevdet Fonu: C.ADL, 42/2517; C.ADL, 52/3127; C.EV, 257/13147; C.MF, 115/5735; C.MF, 119/5923; C.MF, 126/6270; C.MF, 131/6508; C.MF, 32/1569; C.MF, 42/2098; C.MF, 62/3078; C.MF, 87/4329; C.MF, 77/3849; C.MF, 91/4529; C.SH, 21/1048; C.SH, 23/1128

BOA, Hatt-ı Hümayûn Fonu: HAT, 1452/8; HAT, 1463/9; HAT, 1463/92; HAT, 1464/93; HAT, 1466/58; HAT, 15/590; HAT, 1504/2; HAT, 1539/10; HAT, 1548/2; HAT, 1548/42; HAT, 1561/15; HAT, 272/15963; HAT, 273/031; HAT, 291/17402-G; HAT, 291/17402-M; HAT, 534./26269-F; HAT, 534/26272; HAT, 534/26272-C; HAT, 540/26663

BOA, İradeler Fonu: İ.DH, 165/8662; İ.DH, 437/28913; İ.HR, 111/5425; İ.HR, 174/9492; İ.HR, 233/13764; İ.HR, 270/16237; İ.MSM, 32/927; İ.ŞD, 4/222

BOA, Maarif Nezareti Fonu: MF.MKT, 15/115; MF.MKT, 2/4; MF.MKT, 25/21; MF.MKT, 5/57; MF.MKT, 9/121

BOA, Meclis-i Vâlâ Fonu: MVL, 750/24

BOA, Nüfus Defterleri Fonu: NFS.d, -/3724; NFS.d, -/3727

BOA, Bâb-ı Âsafî Fonu: A.DVN.MHM, 25/58; A.DVN.MHM, 26/51; A.DVN.MHM, 31/9; A.DVN.MHM, 33/22

B- Diğer Kaynakları

Acar, H. İbrahim (2007), "Nişan", **TDV İslam Ansiklopedisi**, içinde, 33, (152-154), İstanbul: TDV Yayınları

——— (2010), "Talak", **TDV İslam Ansiklopedisi**, içinde, 39, (496-500), İstanbul: TDV Yayınları, 496-500

- Acun, Fatma (1999), “Osmanlı’dan Türkiye Cumhuriyeti’ne: Değişme ve Süreklilik”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 19 (Özel Sayı), 155-167
- Ak, Ahmet (2011), “XIX. Yüzyılda Antalya’da Kolera Salgını”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 4(17), 254-268
- Akar, Tuba (2009), “Osmanlı Kentinde Ticari Mekânlar: Bedesten-Han-Arasta-Çarşı Mekânları Literatür Değerlendirmesi”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, 7(13), 262-297
- Akdağ, Mustafa (2010), **Türkiye’nin İktisadi ve İctimai Tarihi**, İstanbul: YKY
- Akgün, Seçil (1988), “Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesinde Rolü”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, (1), 1-12
- Akgündüz, Ahmet (2002), “İslâm Hukukunun Osmanlı Devleti’nde Tatbiki: Şer’iye Mahkemeleri ve Şer’iye Sicilleri”, **Türkler**, C.10, içinde (93-120), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları,
- Akpolat, Mustafa S. (2010), **Gaziantep Kalesi**, Ankara: Bilgesu Yayıncılık
- Aksu, Halil (1959), “Gaziantep’te Eski ve Yeni Mahalle İsimleri”, **Gaziantep Kültür Dergisi**, (17), 10-13
- Aktan, Hamza (1992), "İslam Aile Hukuku", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, içinde, II, (396-433), Ankara: TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları
- Aktaş, Esat (2015), **Erzurum ve Trabzon Vilayetlerinde Salgın Hastalıklar (1838-1914)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE
- Akyıldız, Ali (1993), **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836 - 1856)**, İstanbul: Eren Yayıncılık
- (1996), **Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası Kâğıt Para ve Sosyo-Ekonomik Etkileri**, İstanbul: Eren Yayıncılık
- Akyüz, Yahya (2011), “Osmanlı Döneminden Cumhuriyete Geçilirken Eğitim-Öğretim Alanında Yaşanan Dönüşümler”, **Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi**, 1(2), 9-22
- (2013), **Türk Eğitim Tarihi**, Ankara: Pegem Akademi
- Al, Hüseyin (2011), “Tanzimat Dönemi’nde Ufaklık Para Sorunu (1839- 1879)”, **Ekonomi Bilimleri Dergisi**, 3(1), s.69-78
- Alpargu, Mehmet (1999), “XV. Yüzyılda Antep’in Tarihine Umûmi Bir Bakış”, Yusuf Küçükdağ (Ed.), **Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan Gaziantep**, içinde (83-88), Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Vakfı Kültür Yayınları

- Altın, Hamza (2008), “1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimizdeki Yeri”, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 13(1), 271-283
- Altınöz, İsmail (1999), “Dulkadir Eyaletinin Kurulmasında Antep Şehri XVI. Yüzyıl”, Yusuf Küçükdağ (Ed.), **Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan Gaziantep**, içinde (89-146), Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Vakfı Kültür Yayınları
- (2000), “Gaziantep Alâüddevle Câmii ve Vakfiyesi”, Yusuf Küçükdağ (Ed.), **Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu**, içinde (317-324), Gaziantep: Arsan Basın
- Antel, Sadrettin Celal (1940), **Tanzimat Maarifi**, Ankara: Maarif Vekaleti
- Arikboğa, Erbay (1999), “Yerel Yönetim Açısından Mahalle Muhtarlığına Bir Bakış”, **Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi**, 8 (3), 103-125
- Aslan, Halide (2008), **Tanzimat Dönemi’nde İhtidâ (1839-1876)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE
- (2012), “Tanzimat Dönemi’nde Dinî Değişim Halleri: İhtida-Gizli Din-Tanassur ve Osmanlı”, **Toplum Bilimleri Dergisi**, 6(12), 55-82
- Atalı, Murat (1991), “Boşanma”, **Türk Aile Ansiklopedisi**, içinde, I, (195-199), Ankara: TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, Ankara
- Ayan, Dursun (2004), “İki Tahıl Ölçüsü Üzerine Sosyomatematik Notlar: Şebinkarahisar Kilesi”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi**, 6(1), 75-83
- Ayar, Mesut (2007), **Osmanlı Devletinde Kolera İstanbul Örneği (1892-1895)**, İstanbul: Kitabevi
- Aydın, Erdem (2004), “19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması”, **OTAM**, (15), 185-207
- Aydın, M. Akif (1985), **İslam-Osmanlı Aile Hukuku**, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
- (1986), “Osmanlı Hukukunda Kazâf Boşanma «Tefrik »”, **Osmanlı Araştırmaları V**, içinde (1-12), İstanbul, 1986
- (1992), “Osmanlılarda Aile Hukukunun Tarihî Tekamülü”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, içinde, II, (434-455), Ankara :TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları
- (2001), **Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul: Beta Basım

- (2003), “Mehir”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, içinde, 28, (389-391), Ankara: TDV Yayınları, 2003
- Aykut, Nezihi (1990), “Para Tarihi Bakımından Osmanlı Gümüş Sikkeleri”, V. **Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi-Tebliğler (21-25 Ağustos 1989)**, içinde (727-732), Ankara: TTK
- Aytekin, Halil (1999), “Antep’te Eğitim Kurumları (19. Yüzyılın İkinci Yarısından 20. Yüzyılın İlk Yarısına Kadar)”, Yusuf Küçükdağ (Ed.), **Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan Gaziantep**, içinde, (187-206), Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Vakfı Kültür Yayınları
- Baban, Şükrü (1999), “Tanzimat ve Para”, Komisyon, **Tanzimat-I**, içinde, (233-264), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi
- Bal, Ali Asker 2010, “Oryantalist Resimde Bedenin Kolonileştirilmesi Bağlamında “Türk Hamamı” İmgesi”, Emine Gürsoy Naskali ve Hilal Oytun Altun (Ed.), **Kültür Tarihimizde Hamam**, Yıl II, (2), 13-23, http://actaturcica.com/_media/2010-07/icindekiler.pdf (16.03.2016)
- Bardakoğlu, Ali (1991), “Hukukî ve Sosyal Açısından Boşanma”, **Türk Aile Ansiklopedisi**, içinde, I, (199-206), Ankara: TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı
- Barkan, Ömer Lûtfi (1953), “Tarihî ve Demografî Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, **Türkiyat Mecmuası**, X, 1-25
- (1968), “Edirne Askeri Kassamı'na Ait Tereke Defterleri (1545-1659)”, **Belgeler**, 3(5-6), 1-479
- Barlas, Uğuroğlu (1957), “Gaziantep’te Eczacılık”, **Gaziantep Kültür Dergisi**, (10), 18-20
- (1971), **Gaziantep Tıp Fakültesi Tarihi ve Azınlık Okulları**, Gaziantep: Gaziantep Kültür Derneği Yayınları
- (1959), “Gaziantep Tıp Fakültesi Tarihi”, **Gaziantep Kültür Dergisi**, (23), 7-14
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (2014), **Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme**, İstanbul: Başbakanlık DAGM
- Bayraktar, Hilmi (2000), “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Antep’in İdarî Yapısı ve İktisadî Durumu”, Yusuf Küçükdağ (Ed.), **Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu**, içinde (83-96), Gaziantep: Arsan Basın
- (2004), **XIX. Yüzyılda Halep Eyaleti'nin İktisadi Vaziyeti**, Elazığ: Fırat Üniversitesi Basımevi

- Bayramoğlu Alada, Adalet (2008), **Osmanlı Şehrinde Mahalle**, İstanbul: Sümer Kitabevi, s.110-115
- Baytal, Yaşar (2000), “Tanzimat ve II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikaları”, **OTAM**, (11), 23-32
- Berkes, Niyazi (2010), **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, İstanbul: YKY
- Bilim, Cahit Yalçın (1998), **Türkiye’de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734-1876)**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi
- Bozkurt, Nebi (2010), “Şamdan”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, içinde, 38, (328-330), İstanbul: TDV Yayınları
- Can, Mustafa (1991), “Hukuk ve Nikâh”, **Türk Aile Ansiklopedisi**, içinde, 3, (789-795), Ankara: TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı
- Canbakal, Hülya (2009), **17. Yüzyılda Ayntâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset**, İstanbul: İletişim Yayınları
- Ceyhan, Erdal (1999), **Gaziantep Tarihi**, Gaziantep: GTO Kültür Yayınları
- Chiha, Nedjib H. (1967), “Osmanlı Devletinde Gayrimenkul Mülkiyeti Bakımından Yabancıların Hukuki Durumu”, (Çev. Halil Cin), **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 24(1), 247-274
- Cihan, Ahmet (2002), “Medreselerdeki Personel Çeşitliliği ve Sosyal Mobilizasyon”, **Türkler**, içinde, 15, (26-34), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları
- Cin, Halil ve Akgündüz, Ahmet (2011), **Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı
- Clark, Edward C. (2012), Osmanlı Sanayi Devrimi, (Çev. Yavuz Cezar), Halil İnalçık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu (Ed.), **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, içinde, (755-772), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Cuinet, Vital (2001), **La Turquie D’Asie Geographie Administrative**, C.II, İstanbul
- Çadırcı, Musa (2007), **Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi**, Ankara: İmge Kitabevi
- (2013), **Tanzimat Dönemi’nde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, Ankara: TTK
- Çakır, İbrahim Etem (2010), **XVI. Yüzyılda Ayntâb Şehri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE
- (2010), “XVI. Yüzyılda Ayntab Şehrinde Ailenin Demografik Yapısı (1539-1576)”, **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 9(1), 1-17

- Çam, Nusret (1989), **Gaziantep Şeyh Fethullah Külliyesi**, Tanıtma Eserleri Dizisi:26, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- (2000), “Gaziantep’te Türk Mimarisi”, Yusuf Küçükdağ (Ed.), **Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu**, içinde (1-14), Gaziantep: Arsan Basın
- (2006), **Türk Kültür Varlıkları Envanteri Gaziantep**, Ankara: TTK
- (2007), "Arasta", **TDV İslam Ansiklopedisi**, içinde, 3, (335-336), İstanbul: TDV Yayınları, 2007
- Çanlı, Mehmet (2002), “Eytam İdaresi ve Sandıkları (1851-1926)”, **Türkler**, içinde, 14, (57-73), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları
- Çavdar, Necati ve Karcı, Erol (2014), “XIX. Yüzyıl Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması’na Dair, Bibliyografik Bir Deneme”, **Turkish Studies**, 9(4), 255-286
- Çelik, Kürşat (2013), “19. Yüzyılın Sonu ile 20. Yüzyılın Başlarında Suriye’de Dış Ticaret”, **Tarih Okulu Dergisi (TOD)**, (XVI), 705-738
- Çınar, Hüseyin (1999), “Antep Şehrinde XVIII. Yüzyılda Kurulan Medreseler ve Vakıfları, Yusuf Küçükdağ (Ed.), **Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan Gaziantep**, içinde (173-186), Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Vakfı Kültür Yayınları
- (2000), **18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri’nin Sosyal ve Ekonomik Durumu**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE
- Çimen, Adnan (2012), “Sayım, Kayıt Düzeni ve Teşkilatlanma Açısından Osmanlı Nüfus Hizmetleri”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 14(3), 183-216
- Çitçi, Hasan Remzi ve Yener, Şakir Sabri (1971), **Osmanlı Devletinin Son Yıllarında Gaziantep’te Sanat ve Ticaret Dalları**, Gaziantep: Yeni Matbaa
- Çukurova, Üftade (1999), **Gaziantep Kentinde Sosyal Yapı (1856-1950)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü
- Dal, Sıtkı (2009), **139 Numaralı Gaziantep Şer’iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE
- Darkot, Besim ve Dağlıoğlu, Hikmet Turhan (1961), “Ayıntab”, **İslam Ansiklopedisi**, içinde, 2, (64-67), Ankara: Milli Eğitim Basımevi
- Demirel, Muammer (2002), “Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri”, **Türkler**, içinde, 15, (44-60), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları

- Demirel, Ömer ve diğerleri, (1992), “Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, içinde, 1, (97-161), Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu
- Develioğlu, Ferit (2003), **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara: Aydın Kitabevi
- Düzbakar, Ömer (2003), “Osmanlı Döneminde Mahalle ve İşlevleri”, **U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 5, s.97-108
- (2008), “İslam-Osmanlı Ceza Hukukunda Hırsızlık Suçu: 16-18. Yüzyıllarda Bursa Şer’iyye Sicillerine Yansıyan Örnekler”, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 12(2), s.79-105
- Ekinci, Ekrem Buğra (1991), “Mehr”, **Türk Aile Ansiklopedisi**, içinde, 3, (797-798), Ankara: TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı
- (2004), **Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri**, İstanbul: Arı Sanat Yayınları
- Elibol, Numan (2007), “Osmanlı İmparatorluğu’nda Nüfus Meselesi ve Demografi Araştırmaları”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 12(2), 135-160
- Emecen, Feridun (1993), “Cüllâh”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, içinde, 8, (83-84), İstanbul: TDV Yayınları
- Eravşar, Osman (2004), “Gaziantep Maarif Hanı (Tuz Hanı)”, **Selçuk Üniversitesi SBE Dergisi**, (11), 647-659
- Erbay, Celal (2006), “Nafaka”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, içinde, 32, (282-285), İstanbul: TDV Yayınları
- Ercan, Yavuz (1983), “Türkiye’de XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukuki, İhtimai ve İktisadi Durumu”, **Bellekten**, XLVII (188), 1119-1150
- (1986), “Devşirme Sorunu, Devşirmenin Anadolu ve Balkanlardaki Türkleşme ve İslâmlaşmaya Etkisi”, **Bellekten**, L(198), 679-725
- (1991), “Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar”, **Bellekten**, LV(213), 371-391
- (2001), **Gayrimüslimler Kuruluştan Tanzimat’a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları**, Ankara: Turhan Kitabevi
- Ercoşkun, Tülay (2010), **Osmanlı İmparatorluğu’nda 19. Yüzyılda Evlilik ve Nikâha Dair Düzenlemeler**, Ankara Üniversitesi SBE

- Ergeç, Rifat (1999), “Gaziantep Kalesi”, Yusuf Küçükdağ (Ed.), **Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan Gaziantep**, içinde (295-310), Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Vakfı Kültür Yayınları
- (2000), “Gaziantep Kalesi ve Hamamı”, Yusuf Küçükdağ (Ed.), **Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu**, içinde (269-293), Gaziantep, Arsan Basın
- Ergenç, Özer (1984), “Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine” Halil İncelik ve Nejat Göyünç (Ed.), **Osmanlı Araştırmaları IV**, içinde (69-78), İstanbul: Enderun Kitabevi
- (1995), **Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı – XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya**, Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları
- (2013), **Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Eroğlu, Cengiz ve diğerleri, (2007), **Osmanlı Vilâyet Salnâmelerinde Halep**, Ankara: Global
- Eroğlu, Haldun (2007), “On Dokuzuncu Yüzyılda Yetim Çocuklara Vasî Tayini: Antalya Örneği”, **Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi**, 50(4), 285-288
- Ersoy, Bozkurt (2001), “Osmanlı Şehir-içi Hanlarının İşlevleri” **11. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi, Utrecht (23-28 Ağustos 1999)**, içinde (81-92), EJOS- Electronic Journal of Oriental Studies, (IV)
- Erten, Hayri (2001), **Konya Şer’iyye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı**, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları
- Ertuğ, Hüseyin Nejdet (2015), “Şer’iyye Sicillerine Göre Hicri 1137 (1724-1725) Senesi İstanbul’unda Osmanlı Ailesinin Evlenme ve Boşanma Verilerine Göre İncelenmesi”, **Akademik İncelemeler Dergisi**, 10(1), 75-107
- Evliya Çelebi, (1935), **Seyahatname**, C.IX, İstanbul: Devlet Matbaası
- Eyce, Berrin (2000), “Tarihten Günümüze Türk Aile Yapısı”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO Dergisi**, (4), 223-243
- Eyice, Semavi (1992), “Beddesten”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, içinde, 5, (302-311), İstanbul: TDV Yayınları
- (1997), “Hamam” **TDV İslam Ansiklopedisi**, içinde, 15, (402-430), İstanbul: TDV Yayınları
- Faroqhi, Suraiya (2000), **Osmanlı’da Kentler ve Kentliler**, (Çev. Neyyir Kalaycıoğlu), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları

- (2010), **Osmanlı Kentleri ve Kırsal Hayatı**, (Çev. Emine Sonnur Özcan), Ankara: Doğu Batı Yayınları
- (2011), **Osmanlı Zanaatkârları**, (Çev. Zülal Kılıç), İstanbul: Kitap Yayınevi
- “Gaziantep” (1986), **Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi**, C.VII, İstanbul: Gelişim Yayınları
- Gaziantep İl Turizm Müdürlüğü (1972), **Gaziantep**, Gaziantep: Gaziyurt Matbaası
- Gaziantep, <http://www.turkcebilgi.com/gaziantep/ansiklopedi>. (25.01.2015)
- Geçkil, Aynur (2006), **141 Numaralı Gaziantep Şer’iyye Sicili, Metin-Değerlendirme**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi SBE
- Gelişli, Yücel (2002), “Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri (Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü)”, **Türkler**, içinde, 15, (35-43), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları
- Genç, Mehmet (2010), **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, Ankara: Ötüken
- Genç, Serdar (2009), “1835 Yılı Esnaf Sayımı Çerçevesinde Edremit Esnaf Teşkilatı”, **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, (17), 277-293
- Giz, Adnan (1985), “İslah-ı Sanayi Komisyonu”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, içinde, 5, (1360-1362), İstanbul: İletişim Yayınları
- Giz, Adnan (1968), “1868’de İstanbul Sanayicilerinin Şirketler Halinde Birleştirilmesi Teşebbüsü”, **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**, (34), 16-19
- Göğüş, Mahmut Oğuz (t.y.), **İlk İnsanlardan Bugüne Çeşitli Yönleriyle Gaziantep**, Gaziantep: Cihan Ofset
- Gökhan, İlyas (2000), “Gaziantep ve Yöresinin Osmanlı Hakimiyetine Geçmesi”, Yusuf Küçükdağ (Ed.), **Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu**, içinde (59-65), Gaziantep: Arsan Basım
- Gölen, Zafer (2001), “Tanzimât Döneminde Bosna Hersek'te Kilise İnşa ve Onarım Faaliyetleri”, **Bellekten**, LXV(242), s.215-252
- Göyünç, Nejat (1999), “Türkiye Cumhuriyetinin 75. Yılında Gaziantep”, Yusuf Küçükdağ (Ed.), **Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan Gaziantep**, içinde (1-6), Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Vakfı Kültür Yayınları
- (2000), “Gaziantep Tarihi ile İlgili Bazı Notlar”, Yusuf Küçükdağ (Ed.), **Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu**, içinde (45-48), Gaziantep: Arsan Basım

- Güçyetmez, Cemil (1960), “612 Yıl Önce Yaşayan Antepli İbrahim Oğlu Ahmet’e Göre: Ayıntap İsminin Anlamı Nedir?”, **Gaziantep Kültür Dergisi**, (33), 5-8
- (1960), “Gaziantepteki Camiler, Mescitler ve Medreselerin İsimleri”, **Gaziantep Kültür Dergisi**, (33), 14-18
- Güleryüz, Naim Avigdor (2012), **Gaziantep Yahudileri Jews of Gaziantep (Antap)**, İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş.
- Güllü, Ramazan Erhan (2010), **Antep Ermenileri (Sosyal-Siyasal ve Kültürel Hayatı)**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları
- Gülsoy, Ufuk (2010), **Cizye’den Vatandaşlığa Osmanlı’nın Gayrimüslim Askerleri**, İstanbul: Timaş Yayınları
- Günay, Ramazan (2012), “Şer’iye Sicillerinde Mülk Alışverişleri: Kullanılan Usul ve Dil” **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, (27), 15-24
- Güneş, Mehmet (2014), “Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili”, **Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi**, 8(15), 221-240
- Güzelbey, Cemil Cahit (1943), “Eski Gaziantep Medrese ve Kütüphaneleri”, **Başpınar Dergisi**, (44), 12-13
- (1966), “Gaziantep’in Adları ve Manaları”, **Gaziantep Kültür Dergisi**, (97), 8-16
- (1966), **Gaziantep Şer’i Mahkeme Sicilleri (Cilt 142 ilâ 143)**, Gaziantep: Sanat Matbaası
- (1966), **Gaziantep Şer’i Mahkeme Sicilleri (Cilt 144 ilâ 152)**, Gaziantep: Sanat Matbaası
- (1966), **Gaziantep Şer’i Mahkeme Sicilleri (Cilt 153 ila 160)**, Gaziantep: Sanat Matbaası
- (1992), **Gaziantep Camileri Tarihi**, Gaziantep: Türk-İslam Eğitim, Kültür ve Yardımlaşma Vakfı
- (1992), **Gaziantep’ten Kesitler**, Gaziantep: Ar Ajans
- Güzelbey, Cemil Cahit ve Yetkin, Hulusi (1970), **Gaziantep Şer’î Mahkeme Sicillerinden Örnekler**, Gaziantep: Yeni Matbaa
- Halaçoğlu, Yusuf (2003), **Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, Ankara: TTK
- Hasan Ali eş-Şâzelî (1993), “Cinayet”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, içinde, 8, (14-15) İstanbul: TDV Yayınları

- Hatemi, Hüseyin (1985), “19. Yüzyılda Medreseler”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, içinde 2, (501-510), İstanbul: İletişim Yayınları
- Havva Selçuk, “Tapu Tahrir ve Maliyeden Müdevver Defterlere göre Rumeli’de İhtidâ Hareketleri (1432-1482)”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (12), 2002
- Haydaroğlu, İlknur (2002), “Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar, **Türkler**, içinde, 14, (181-188), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları
- Hayta, Necdet ve Ünal, Uğur (2005), **Osmanlı Devletinde Yenileşme Hareketleri**, Ankara: Gazi Kitabevi
- Hinz, Walter(1990), **İslâm’da Ölçü Sistemleri**, Acar Selim (Çev.), İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi
- <http://www.gaziantepturizm.gov.tr/TR,52356/bedestenler.html> (15.11.2014)
- <http://www.tdk.gov.tr>
- İşıkhan Erdal, Tuğçe (2010), **Hikayesi ve Efsaneleriyle Gaziantep Semtleri**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık
- İnalçık, Halil (1997), “İstanbul’un İncisi Bedesten”, (Çev. Selahattin Ayaz), (Haz. Mustafa Özel), **İktisat ve Din**, içinde, (119-136), İstanbul: İz Yayıncılık
- (2009), **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, İstanbul: Eren Yayıncılık
- (2012), “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler”, Halil İnalçık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu (Ed.), **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, içinde (169-196), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- İnan, Kenan (1997), “Bedestenlerin Türk Ticari Mimarisindeki Yeri ve Trabzon Bedesteni”, **OTAM**, (7), 119-133
- (1999), “Trabzon Şer’iyye Sicillerine Göre 17. Yüzyıl Ortalarında Borç-Alacak İlişkileri”, **İslâmiyât Dergisi**, 2 (4), 91-109
- İpşirli, Mehmet (2003), “Medrese-Osmanlı Dönemi” **TDV İslam Ansiklopedisi**, içinde, 28, (327-333), Ankara: TDV Yayınları
- Jennings, Ronald C. (1976), “Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records – Sharia Court of Anatolian Kayseri”, **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, XVIII(1), 53-114
- Kavaklı, Sibel (2013), “Ölüm ve Yaralanma Olaylarıyla İlgili Keşif Hüccetlerinin Değerlendirilmesi: Onyedinci Yüzyıl Amasya Şer’iyye Sicillerinden Örneklerle”, **History Studies**, 5(3), s.117-142

- Kal'a, Ahmet (1995), "Esnaf", **TDV İslam Ansiklopedisi**, içinde, 11, (423-430), İstanbul: TDV Yayınları
- Kallek, Cengiz (1991), "Pazar", **TDV İslam Ansiklopedisi**, içinde, 34, (194-203), İstanbul: TDV Yayınları
- (2002), "Kile", **TDV İslam Ansiklopedisi**, içinde, 25, (568-571), İstanbul: TDV Yayınları
- (2006), "Narh", **TDV İslam Ansiklopedisi**, içinde, 32, (387-389), İstanbul: TDV Yayınları
- Karaman, Hayrettin (1992), "İslâmın Getirdiği Aile Anlayışı", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, içinde, 2, (385-395), Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu
- Karamusal, Ziya (1989), **Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler**, Ankara: TTK
- Karasaran, Arzu (2015) "Osmanlı Toplumunda Ailenin Teşekkülünde İlk Adım: Namzedlik", **Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi**, 5(2), 186-199
- Karataş, Zeki (2015), "Osmanlı Devleti'nde Korunmaya Muhtaç Çocuklara Yönelik Sosyal Hizmet Uygulamaları", **Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi**, 1(1), 16-31
- Karpat, Kemal H. (2010), **Osmanlı Nüfusu 1830-1914**, İstanbul: Timaş Yayınları
- Kazgan, Haydar (1991), **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şirketleşme**, İstanbul: Creativ Yayıncılık
- Kaya, Nurcan ve Somel, Selçuk Akşin (2013), **Geçmişten Günümüze Azınlık Okulları: Sorunlar ve Çözüm Önerileri**, İstanbul: Tarih Vakfı
- Kaya, Önder (2004), **Tanzimat'tan Lozan'a Azınlıklar**, İstanbul: Yeditepe Yayınevi
- Keyder, Çağlar (1985), "Osmanlı Devleti ve Dünya Ekonomik Sistemi," **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, içinde, 3, (642-652), İstanbul: İletişim Yayınları
- Kıvrım, İsmail (2005), **XVII. Yüzyılda Konya ve Ayıntab Şehirlerinde Gündelik Hayat**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi SBE
- (2011), "17. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Boşanma Hadiseleri (Ayıntâb Örneği; Talâk, Muhâla'a ve Tefrîk)", **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 10 (1), 371-400

- Kocabaşoğlu, Uygur (1991), **Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika: 19.Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları**, İstanbul: Arba Yayıncılık
- Koç, Yunus (2007), "Nüfus-Osmanlı Dönemi" **TDV İslam Ansiklopedisi**, içinde, 33, (294-299), İstanbul: TDV Yayınları
- Koçak, Cemil (1985), "Tanzimat'tan Sonra Özel ve Yabancı Okullar", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul: İletişim Yayınları, s.485-494
- Koçak, Zülfiye (2010), **Ayntab Şehrinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1600?1650)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE
- (2011), "Ayntab Şehrinde Aile Birliğinin Sona Erme Süreci (1600-1650)", **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 10(1), 417-435
- Kodaman, Bayram (1999), **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, Ankara: TTK
- Koraltürk, Murat (1999), "Osmanlı Devleti'nde Şirketleşme, İlk Anonim Şirket ve Borsanın Kuruluşu", Güler Eren (Ed.), **Osmanlı**, içinde, 3, (442-448), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları
- Köprülü, M. Fuat (2003), **Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu**, Ankara: Akçağ
- Köse, Murtaza (2012), "Tarihi Süreçte Şirketler ve Fonksiyonları", **Ekev Akademi Dergisi**, 50, s.273-284
- Köşklü, Zerrin (2005), "Eski Erzurum Mutfağında Tandır: Yapılışı, Kullanımı ve Doğu Anadolu'daki Yeri Üzerine", **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 5(11), s.154-178
- Kuban, Doğan (2010), **Türkiye'de Kentsel Koruma Kent Tarihleri ve Koruma Yöntemleri**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Kurdakul, Necdet (1985), "Ticaret Antlaşmaları," **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, içinde, 3, (666-667), İstanbul: İletişim Yayınları
- Kurt, Abdurrahman (2013), **Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)**, Ankara: Sentez Yayıncılık
- Küçükdağ, Yusuf (2000), "Antep Mevlevihanesi ve Vakfiyeleri", Yusuf Küçükdağ (Ed.), **Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu**, içinde (211-241), Gaziantep: Arsan Basın,
- Kütükoğlu, Mübahat S. (2013), **Balta Limanı'na Giden Yol Osmanlı- İngiliz İktisâdî Münasebetleri (1580-1850)**, Ankara: TTK Yayınları

- (1999), “Osmanlı İktisadi Yapısı”, Ekmeleddin İhsanoğlu (Ed.), **Osmanlı Devleti Tarihi**, içinde (513-650), İstanbul: Feza Gazetecilik A.Ş.
- (2006), “Osmanlılar’da Narh”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, içinde, 32, (390-391), İstanbul: TDV Yayınları
- Mahir, Hasan (2008), **Geziantep: Gaziantep Gezi Notları**, E-kitap
- Mahmud Cevad İbnü’ş-Şeyh Nafi (2002), **Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı**, Ankara:MEB
- Milli Savunma Bakanlığı (2000), **Osmanlı Döneminde Askeri Okullarda Eğitim**, Ankara: Milli Savunma Bakanlığı
- Okyar, Osman (1994), “Tanzimat Ekonomisi Hakkındaki Karamsarlık Üzerine”, **Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (Ankara: 31 Ekim-3 Kasım 1989)**, içinde (243-254), Ankara: TTK
- Ortaylı, İlber (1991), “Osmanlı Toplumunda Ailenin Yeri”, **Türk Aile Ansiklopedisi**, içinde, I, (74-79), Ankara: TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı
- (1992), “Osmanlı Aile Hukukunda Gelenek, Şeriat ve Örf”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, içinde, 2, (456-467), Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu
- (2009), **Osmanlı Toplumunda Aile**, İstanbul: Timaş Yayınları
- (2011), **Tanzimat Devri Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)**, Ankara: TTK
- (2012), **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, Ankara: Cedit Neşriyat
- (2014), **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul: Timaş Yayınları
- Öksüz, Melek (2005), “18. Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon Kadı Sicillerinde Aile Kurumunun Oluşumuna Yönelik Kayıtlar”, **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, (7), 45-59
- (2006), **Onsekizinci Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon Toplum-Kültür-Ekonomi**, Trabzon: Serander
- (2010), “Osmanlı Topraklarında Hukuki Statü Arayışı ve Varlık Mücadelesinde Amerikan Kurumları”, **History Studies**, 2(1), s.147-187
- Önkal, Ahmet ve Bozkurt, Nebi (1993), “Cami”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, içinde, VII, (46-56), İstanbul: TDV Yayınları
- Önsoy, Rifat (1984), “Tanzimat Dönemi sanayileşme politikası 1839-1876”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 2(2), s.5-12

- Öz, Mehmet (1991), “Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler”, **Vakıflar Dergisi**, (22), 429-439
- Özcan, Ruhi (2005), “Osmanlı Devleti’nde XVII. Yüzyılda Yapılan Sikke Tashihleri”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, (17), s.237-266
- Özcan, Tahsin (1991), “Pazar (Osmanlı Dönemi)”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, içinde, 34, (206-208), İstanbul: TDV Yayınları
- (2006), “Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytam Sandıkları”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, (14), 103-121
- (2001), “Osmanlı Mahallesi Sosyal Kontrol ve Kefalet Sistemi”, **Marife**, 1, s.129-15
- Özcoşar, İbrahim ve Güneş, Hüseyin Haşimi (2006), “Osmanlı Devleti’nde Cizye ve 19. Yüzyıla Ait Bir Cizye Defteri: Cizre Sancağı’nın Cizye Defteri (Cizye Defter Numarası:375)”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, 5(15), 159-179
- Özdeğer, Hüseyin (1988), **1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri**, İstanbul: Bayrak Matbaacılık
- (1988), **Onaltıncı Asırda Ayıntâb Livâsı**, İstanbul: Bayrak Matbaacılık
- (1996), “Gaziantep”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, içinde, 13, (466-469), İstanbul: TDV Yayınları
- Özdemir, Rifat (1994), “Osmanlı Devleti'nin Tarikat, Tekye ve Zaviyelere Karşı Takip Ettiği Siyaset”, **OTAM**, (5), 259-310
- Özkarcı, Mehmet (1987), **Gaziantep İl Merkezinde Bulunan Hanlar**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE
- (1995), “Gaziantep Lala Mustafa Paşa Külliyesi”, **Vakıflar Dergisi**, (25), 39-66
- (1997), “Gaziantep’de Dört Han”, **Vakıflar Dergisi**, (26), 275-312
- (2000), “Gaziantep’de Üç Han”, Yusuf Küçükdağ (Ed.), **Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu**, içinde (243-267), Gaziantep: Arsan Basın
- Özkaya, Yücel (2010), **18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu**, İstanbul: YKY
- Öztürk, Hüseyin (1991), “Türklerde Aile ve Ahlâk Telâkkileri”, **Türk Aile Ansiklopedisi**, içinde I, (12-21), Ankara: TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı,
- Öztürk, Mustafa (1990), “Güney-Doğu Anadolu’da Fiyatlar”, **V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi-Tebliğler (21-25 Ağustos 1989)**, içinde (99-121), Ankara: TTK

- (1991), “Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlili”, **Bellekten**, LV(212), 87-100
- (2002), “Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi”, **Türkler**, içinde, 10, (802-822), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002
- Pakalın, Mehmet Zeki (2004), **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.I, İstanbul: M.E.B. Yayınları
- (2004), **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.II, İstanbul: M.E.B. Yayınları,
- (2004), **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.III, İstanbul: M.E.B. Yayınları,
- Pala, Cenk (1996), “Osmanlı İmparatorluğu’nda Tarımsal Örgütlenme”, **Ekonomik Yaklaşım Dergisi**, 7(21), 39-69
- Pamuk, Şevket (1985), “19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti,” **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, içinde, 3, (653-665), İstanbul: İletişim Yayınları
- (2012), **Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- (2012), **Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- (2013), **Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- (2013), **Osmanlı İmparatorluğu’nda Fiyatlar ve Enflasyon**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- (2013), **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, İstanbul: İletişim Yayınları
- Pehlivanlı, Hamit (2004), “Selçuklular ve Selçuklu Müesseseleri”, Ahmet Nezihi Turan (Ed.), **Tarih El Kitabı Selçuklular’dan Bugüne**, içinde (7-98), Ankara: Grafiker Yayınları
- Peirce, Leslie (2005), **Ahlak Oyunları: 1540-1541 Osmanlı’da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Polat, İlknur (1988), “Osmanlı İmparatorluğu’nda Açılan Amerikan Okulları Üzerine Bir İnceleme”, **Bellekten**, LII(203), s.627-652
- Polat Haydaroğlu, İlknur (1993), **Osmanlı İmparatorluğu’nda Yabancı Okullar**, Ankara: Ocak Yayınları

- Poş, Abdullah (2008), “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Tarsus’ta Müslim-Gayrimüslim İlişkileri”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 17(2), 593-619
- Quataert, Donald (2006), “İslahatlar Devri 1812-1914”, (Çev. Süphan Andıç), Halil İnalçık ve Donald Quataert (Ed.), **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, içinde, 2, (885-1052), İstanbul: Eren Yayıncılık
- (2012), “Tanzimat Dönemi’nde Ekonominin Temel Problemleri”, (Çev: Fatma Acun), Halil İnalçık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu (Ed.), **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, içinde, (729-740), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Rıfat Özdemir, “Tokat’ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1771-1810)”, **Bellekten**, LIV(211), 1990
- Sak, İzzet (2006), “Osmanlı Toplumunda Nâmzedin (Nişanın) Bozulması ve Sonuçları: Konya Örneği (18.Yüzyıl Konya Şer’iye Sicillerine Göre)”, **Selçuk Üniversitesi SBE Dergisi**, (16), 493-523
- (2012), “Şer’iye Sicilleri Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Aile Hayatı: Konya Örneği (1700-1725)”, **Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, (7), 117-135
- Sakaoğlu, Necdet (1995), “Osmanlı’da Salgınlar”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, 4(022), s.23-25
- Sakin, Orhan (2008), **Osmanlı’da Etnik Yapı ve 1914 Nüfusu**, İstanbul: Ekim Yayınları
- Sarafian, Kevork Avedis (1957), **A Briefer History of Aintab**, ABD, <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39076006639285;view=1up;seq=12> (15.11.2015)
- Sarıyıldız, Gülden (1994), “Karantina Meclisinin Kuruluşu ve Faaliyetleri”, **Bellekten**, LVIII(222), s.329-376
- Satış, İhsan (2012), “İslah-ı Sanayi Komisyonu ve Şirketlerin Teşekkülü: Debbağ Şirketi Örneği”, **Mustafa Kemal Üniversitesi SBE Dergisi**, 9(18), s.417-429
- Savaş, Saim (1992), “Fetva ve Şer’iye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, içinde, II, (504-547), Ankara: TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları
- Selçuk, Hava (2014), “Şer’iye Sicillerine Göre Vidin, Silistre ve Sofya’da İhtida Hareketleri (XVIII ve XIX. Yüzyıl)”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, 25(1), 51-61

- Selvi Ünlü, Tülin (2009), “Bir İskeleden Liman Kentine Doğu Akdeniz’in Önemli Bir Limanı Olarak On Dokuzuncu Yüzyılın İkinci Yarısında Mersin’de Mekansal Gelişim”, **Planlama Dergisi**, 3(4), 5-26
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet (2009) “Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876)”, **Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, 28(46), 53-69
- (2010) **Tanzimat Dönemi’nde Modern Belediyeciliğin Doğuşu**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Somel, Selçuk Akşin (2012), “Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Osmanlı Eğitim Düzeninde Dönüşümler”, Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu (Ed.), **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, içinde**, (683-708), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,
- Sunay, Cengiz (2002), “Belediyeciliğin Doğuşu Sürecinde Osmanlı Mirası”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (3), 113-133
- Şahin, Musa ve Işık, Esra (2011), “Osmanlı’dan Cumhuriyete Mahalle Yönetimi”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, (30), 221-239
- Şahin, Naci (2007), **XIX. Yüzyılda Karahisar-ı Sahib Sancağı (Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapı)**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık
- Şahinalp, Mehmet Sait ve Günal, Veysi (2012), “Osmanlı Şehircilik Kültüründe Çarşı Sisteminin Lokasyon ve Çarşı İçi Kademelenme Yönünden Mekânsal Analizi,” **Millî Folklor**, (93), 149-168, <http://www.millifolklor.com/tr/sayfalar/93/14-.pdf> (16.03.2016)
- Şeker, Mehmet (2007), **Osmanlı Belgelerinde İhtida Kavramı ve Muhtediler**, İstanbul: Ötüken
- Şemseddin Sami (2004), **Kamûs-ı Türkî**, İstanbul: Kapı Yayınları
- (H.1314), **Kamûs’ül A’lâm**, C.5, İstanbul: Mihran Matbaası
- Şıvgın, Hale (1997), **19. Yüzyılda Gaziantep**, Ankara: Gaye Matbaacılık
- Tabakoğlu, (1992), Ahmet “Osmanlı Toplumunda Aile”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, içinde**, 1, (92-96), Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu
- (2002) "Yenileşme Dönemi Osmanlı Ekonomisi", **Türkler, içinde**, 14,(207-240), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları
- (2003), **Türk İktisat Tarihi**, İstanbul: Dergâh Yayınları

- Tekeli, İlhan (1985), “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Eğitim Sistemindeki Değişmeler”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, içinde, 2, (456-475), İstanbul: İletişim Yayınları
- Tekin, Zeki (1994), “Türkler’de Dericilik”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, içinde, 9, (176-178), İstanbul: TDV Yayınları
- Tiryaki, Esmâ Özlem (2006), **Tanzimat Dönemi’nde Antep Esnaf Teşkilatı**, Gaziantep Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi
- Topkaraoğlu, Nadir (1985), “Gaziantep Şeyh Fethullah Cami ve Zaviyesi”, **Vakıflar Dergisi**, (XIX),207-232
- Toprak, Zafer (1985), “Osmanlı Devleti ve Sanayileşme Sorunu” **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, içinde, 5, (1345-1347), İstanbul: İletişim Yayınları
- Tozlu, Necmettin (2014), “Osmanlı Devleti’nde Ermeni Eğitim Kurumları ve Faaliyetleri”, **Yeni Türkiye**, (61) Ermeni Meselesi Özel Sayısı-II, 1-17
- Türkan, Ahmet (2014), “Tanzimat’tan Sonra (1839) Kütahya’daki Hıristiyanların Dini-İdari Durumları ve Yaşadıkları Tartışmalı Meseleler”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Kütahya Özel Sayısı, 111-136
- Türkdoğan, Orhan (1991), “Aile Sosyolojisi Modeli”, **Türk Aile Ansiklopedisi**, içinde, I, (24-36), Ankara: TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı
- Türkdoğan, Orhan (1992), “Türk Ailesinin Genel Yapısı”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, içinde, 1, (29-66), Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu
- Ulutaş, Songül (2015), “Sanayileşme Sürecinde Geleneksel Osmanlı Üretim Sektörü: Tarsus Örneği (1839-1856)”, **Milli Folklor Dergisi**,14(105), 58-70
- Urfalı Mateos ve Papaz Grigor (2000), **Urfalı Mateos Vekayi-Namesi (952-1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136-1162)**, (Çev: Hrant D. Ancreasyan), Ankara: TTK
- Üçok, Coşkun ve diğerleri (1996), **Türk Hukuk Tarihi**, Ankara: Savaş Yayınevi
- Ünal, Mehmet Ali (2002), **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, Isparta: Fakülte Kitabevi
- Ünal, Vehbi (2012), “Osmanlı’nın Son Dönemlerinde Korunmaya Muhtaç Çocuklar İçin Kurulan Sosyal Hizmet Kuruluşları”, **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 36(2), 1-25
- Vahapoğlu, M. Hidayet(1990), **Osmanlı’dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar**, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü

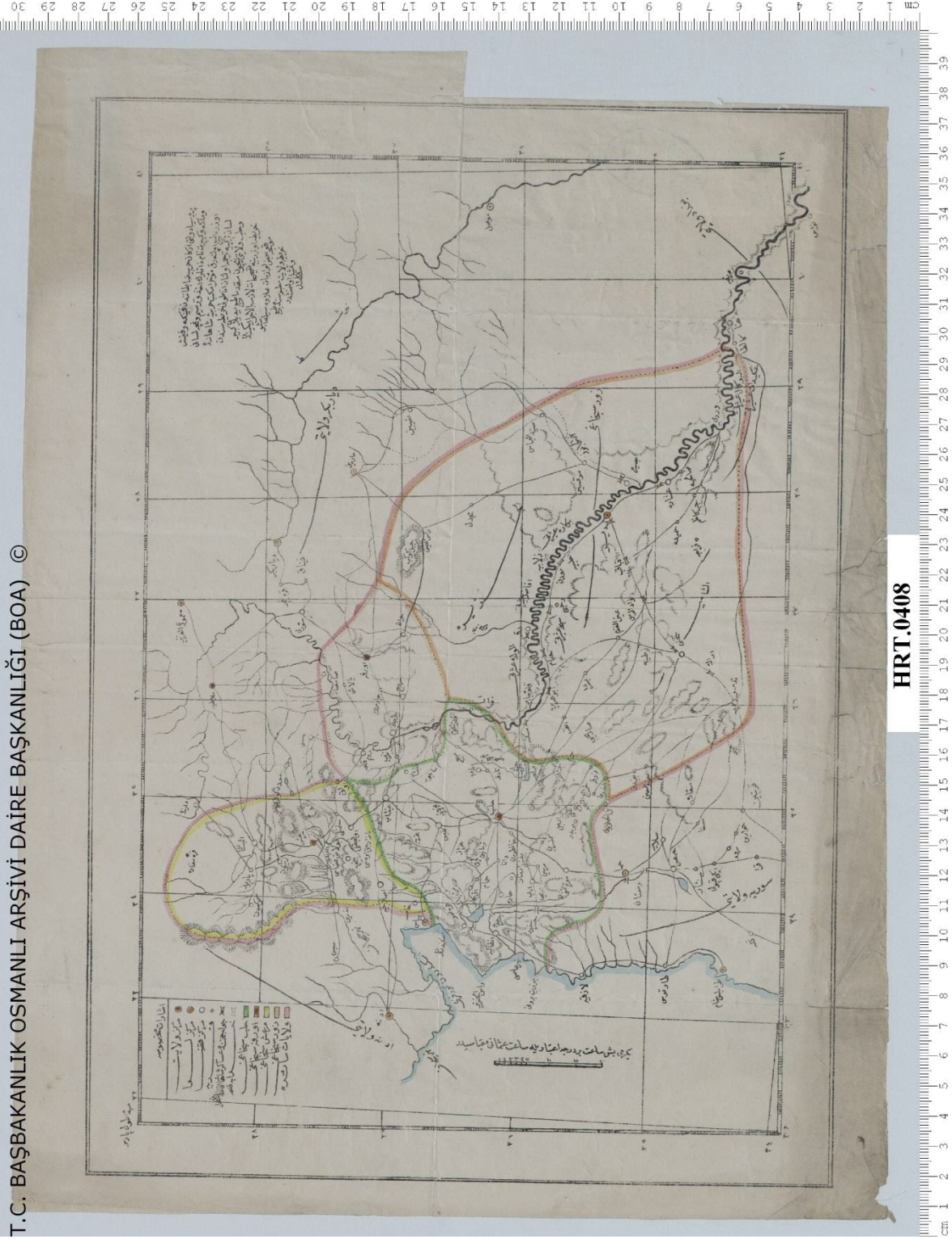
- Yalçınkaya, Mehmet Alaaddin ve Yılmazçelik, İbrahim (2012), “Yeniden Yapılanma”, Tufan Gündüz (Ed.), **Osmanlı Tarihi El Kitabı**, içinde (461-530), Ankara: Grafiker Yayınları
- Yazan, Ümit Meriç (1991), “İslam’da Aile ve Çağdaş İslam Ülkelerinde Aile Yapısı”, **Türk Aile Ansiklopedisi**, içinde, I, (62-73), Ankara: TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı
- Yazıcı, Nesimi (2007), “Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, (1), 1-46
- Yel, Ali Murat ve Küçükaşcı, Mustafa Sabri (2003), “Mahalle”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, içinde, 27, (323-326), Ankara: TDV Yayınları
- Yener, Şakir Sabri (t.y.), **Gaziantep’in Yakın Tarihinden Notlar (Gaziantep’lilerin Maarife Hizmetleri)**, Gaziantep: Gaziyurt Matbaası
- (1958), **Gaziantep Kitabeleri**, Gaziantep: Kardeşler Matbaası
- Yetkin, Hulusi (1960), “Gaziantep İli Köyleri”, **Gaziantep Kültür Dergisi**, (33), 11-14
- (1966), “Gaziantep Şehri Eskiden Ne İsimlerle Anılırdı”, **Gaziantep Kültür Dergisi**, (99), 8-12
- (1968), **Gaziantep Tarihi ve Davaları**, Gaziantep: Yeni Matbaa
- (1970), “Gaziantep Merkez İlçe Köylerinde 12 Ekim 1969 Milletvekili Seçim Sonuçları”, **Gaziantep Kültür Dergisi**, (143), 17-20
- Yıldırım, Nuran (1985), “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Koruyucu Sağlık Uygulamaları”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, içinde, 5, (1320-1338), İstanbul: İletişim Yayınları
- Yıldırım, Yavuz (1988), “Batılılaşma Döneminde Osmanlı Sağlık Kuruluşları”, **ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi**, 8(2), 123-142
- Yıldız, Bilal (2013), “Osmanlı’nın Son Dönemlerinde Denizli’de Yaşanan Bazı İhtida Örnekleri Üzerine Bir Değerlendirme”, **Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, (1), 105-120
- Yolalıcı, M. Emin (1998), **XIX, Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağının Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, Ankara: TTK
- Yüzgün, Arslan (1985), “Ziraat Bankası”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, içinde, 3, (771-774), İstanbul: İletişim Yayınları

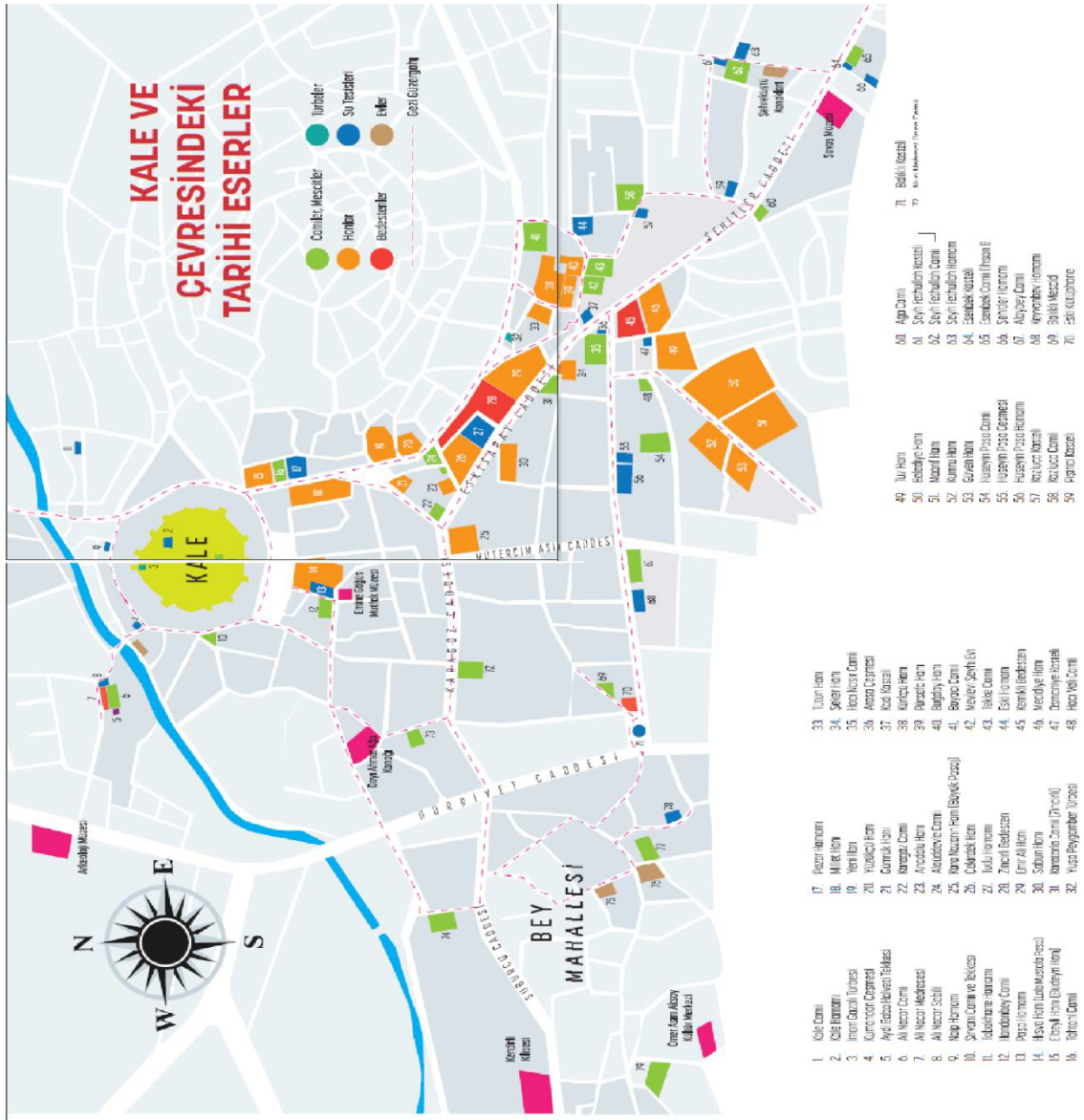
EKLER

Ek 1: Osmanlı Döneminin Sonlarında Ayıntab Bölgesinin Haritası

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

Ek 2: Gaziantep Tarihi Eserler Haritası

Kaynak: Gaziantep Kalesi, Gaziantep İl Turizm Müdürlüğü, Gaziantep

Ek 3: Ayrıntab Semtleri ve Bağlı Olan Mahalleler

Mahalle Adı	İdari Bölge	Yerleşim Yolu	İkmal Sayısı	Diğer Bilgiler
Kazaz Bölüğü	Doğmuş Bölüğü	Karacalı Bölüğü	Gecegin Bölüğü	
116	34	54	15	
Peçavra Bölüğü	Şişman Bölüğü	Kara Bölüğü	Töbe Mahallesi Bölüğü	
5	22	40	163	
13	34	40	163	
İpku Amnu Dairesi yedi bölük ve bir mahallede ibaret olarak Ayrıntab'ın cihet-i şarhiinde vaki olup bir tarası Şehrin haricine yani Ayrıntab'ın dışına düşmektedir. Ayrıntab kale-i etikarına münabeh olduğu ve ehalisi dahi eteseri müstahzen ve kumru haristiyân ve yâhudî ile müteait bulunduğu				
Teğlakî Mahallesi	Emin Dede Mahallesi	Kırsa Mahallesi	Cabi Mah.	
111	11	11	11	
Boztaşlı Mahallesi	Kurb-1 Boztaşlı Mahallesi	Kastel Mahallesi		
94	56	88	88	
100	15	57	57	
Keleş Bölüğü	Sefer Paşa Mahallesi	Hacı Bekî Mahallesi	Kara Maraş M.	
100	15	99	36	
Yabancı Bölüğü	Kurb-1 Ale'n-Necar Mahallesi	Çakmak Mahallesi		
85	37	54	54	
İpku Debbaghane Dairesi Ale'n-Necar ve Kara Maraş namıyla iki aded tağ ve bir aded tahta köprüler ile mücedded olup Şehrin cihet-i şarhiyye ve şimaliyyesinde bulunub yalnız Teğlakî mahallesinde İslam ve Hristiyan İ. Müslüman ve Rum mahallit dahi yalnız İslam olarak ahalisinin eteseri debaş emniî olduğu				
Yehni Mahallesi	Kara Sakal Mahallesi	Körtenciyan Mahallesi		
186	52	150		
Kemalîci Mahallesi	Meğarabaşı Mahallesi	Boycacı Mahallesi		
41	40	60		
Kızılca Mercid Mahallesi	Kürkucyan Mahallesi			
146	284			
İpku Kürkucyan Dairesi Ayrıntab Şehri'nin cihet-i şimaliyye ve şimaliyyesinde bulunub bir tarafı Şehrin haricine düşmektedir. ve bahçelara münabeh olduğu ve ahalisinin eteseri bahçeyen ve besatıncı ol-				

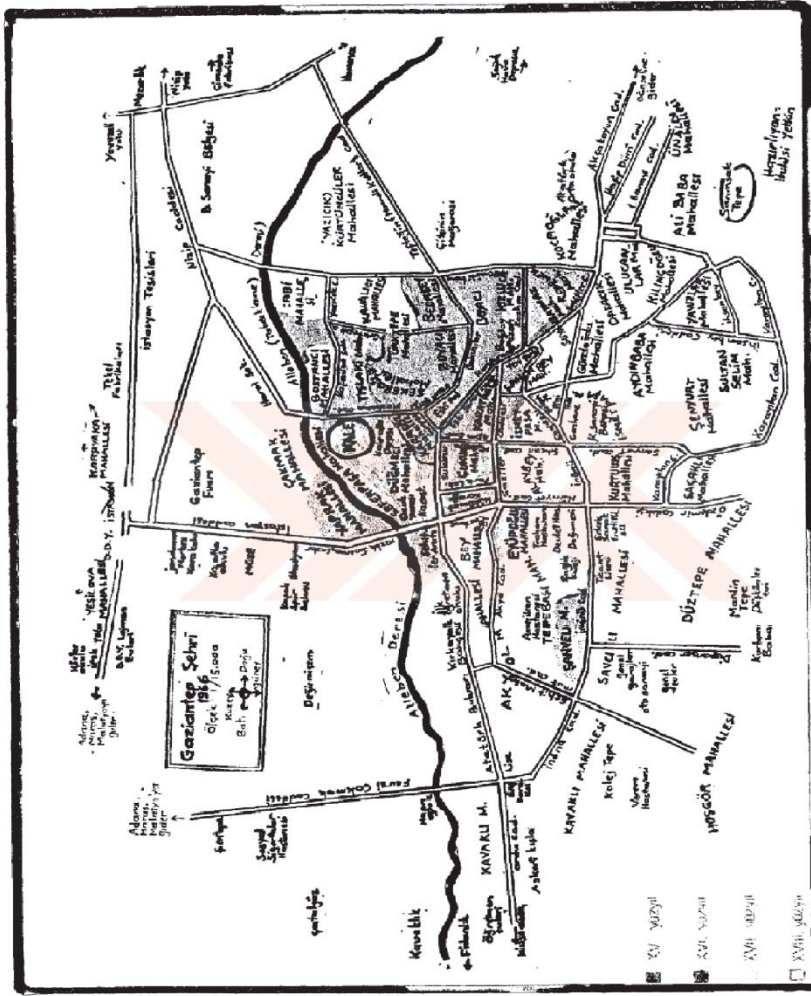
* Hasirciye Mustafa Fehim Şeyh-i Tahirî/Kaze-i Ayrıntab. c. i. Konya Yazma Eserler Kurhanesi, No.3472, 8.21-24

Mahalle Adı	İdari Bölge	Yerleşim Yolu	İkmal Sayısı	Diğer Bilgiler
Kazaz Bölüğü	Doğmuş Bölüğü	Karacalı Bölüğü	Gecegin Bölüğü	
116	34	54	15	
Peçavra Bölüğü	Şişman Bölüğü	Kara Bölüğü	Töbe Mahallesi Bölüğü	
5	22	40	163	
13	34	40	163	
İpku Amnu Dairesi yedi bölük ve bir mahallede ibaret olarak Ayrıntab'ın cihet-i şarhiinde vaki olup bir tarası Şehrin haricine yani Ayrıntab'ın dışına düşmektedir. Ayrıntab kale-i etikarına münabeh olduğu ve ehalisi dahi eteseri müstahzen ve kumru haristiyân ve yâhudî ile müteait bulunduğu				
Teğlakî Mahallesi	Emin Dede Mahallesi	Kırsa Mahallesi	Cabi Mah.	
111	11	11	11	
Boztaşlı Mahallesi	Kurb-1 Boztaşlı Mahallesi	Kastel Mahallesi		
94	56	88	88	
100	15	57	57	
Keleş Bölüğü	Sefer Paşa Mahallesi	Hacı Bekî Mahallesi	Kara Maraş M.	
100	15	99	36	
Yabancı Bölüğü	Kurb-1 Ale'n-Necar Mahallesi	Çakmak Mahallesi		
85	37	54	54	
İpku Debbaghane Dairesi Ale'n-Necar ve Kara Maraş namıyla iki aded tağ ve bir aded tahta köprüler ile mücedded olup Şehrin cihet-i şarhiyye ve şimaliyyesinde bulunub yalnız Teğlakî mahallesinde İslam ve Hristiyan İ. Müslüman ve Rum mahallit dahi yalnız İslam olarak ahalisinin eteseri debaş emniî olduğu				
Yehni Mahallesi	Kara Sakal Mahallesi	Körtenciyan Mahallesi		
186	52	150		
Kemalîci Mahallesi	Meğarabaşı Mahallesi	Boycacı Mahallesi		
41	40	60		
Kızılca Mercid Mahallesi	Kürkucyan Mahallesi			
146	284			
İpku Kürkucyan Dairesi Ayrıntab Şehri'nin cihet-i şimaliyye ve şimaliyyesinde bulunub bir tarafı Şehrin haricine düşmektedir. ve bahçelara münabeh olduğu ve ahalisinin eteseri bahçeyen ve besatıncı ol-				

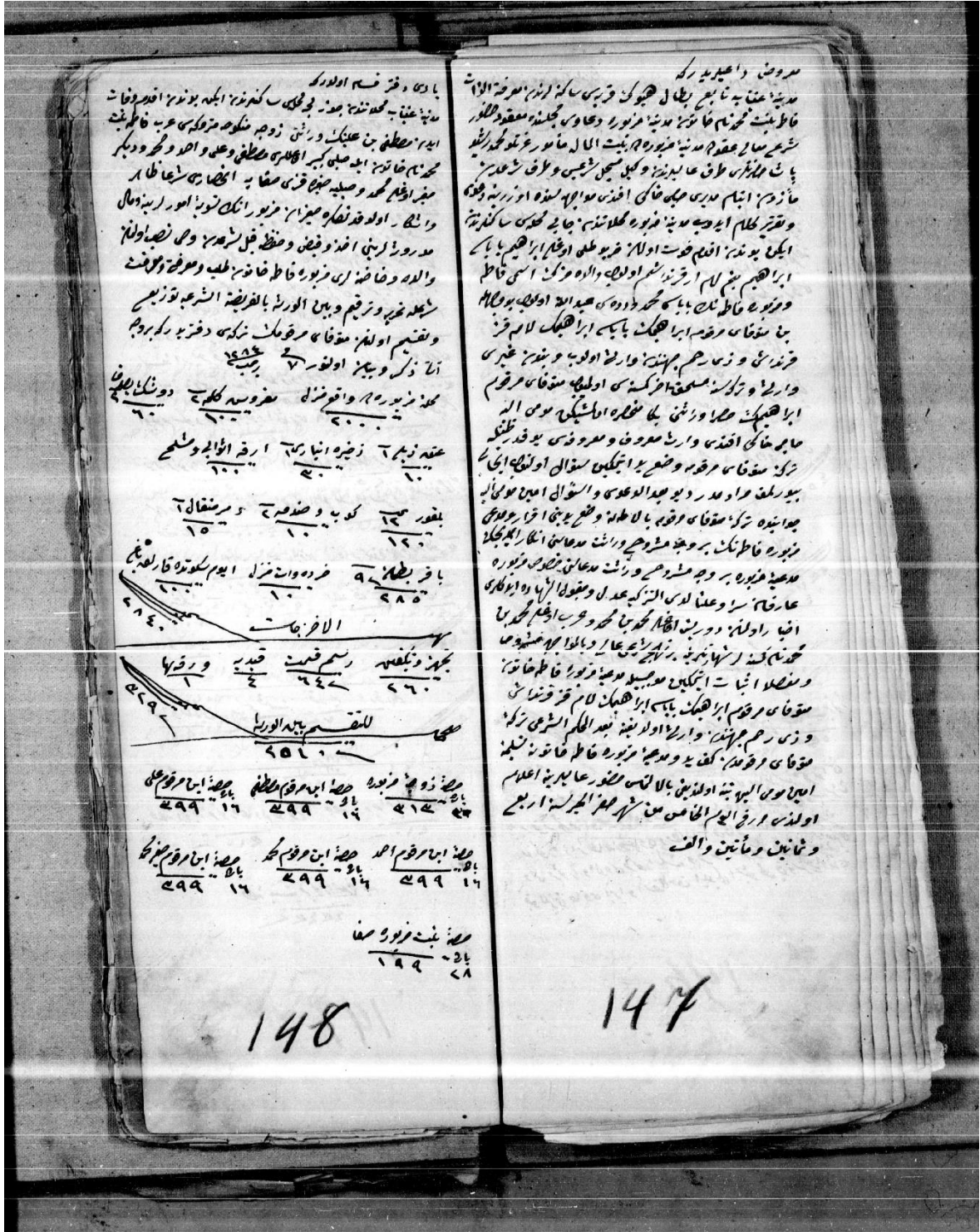
* Hasirciye Mustafa Fehim Şeyh-i Tahirî/Kaze-i Ayrıntab. c. i. Konya Yazma Eserler Kurhanesi, No.3472, 8.21-24

Kaynak: Üftade Çukurova, **Gaziantep Kentinde Sosyal Yapı (1856-1950)**, Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1999, s. 117-118

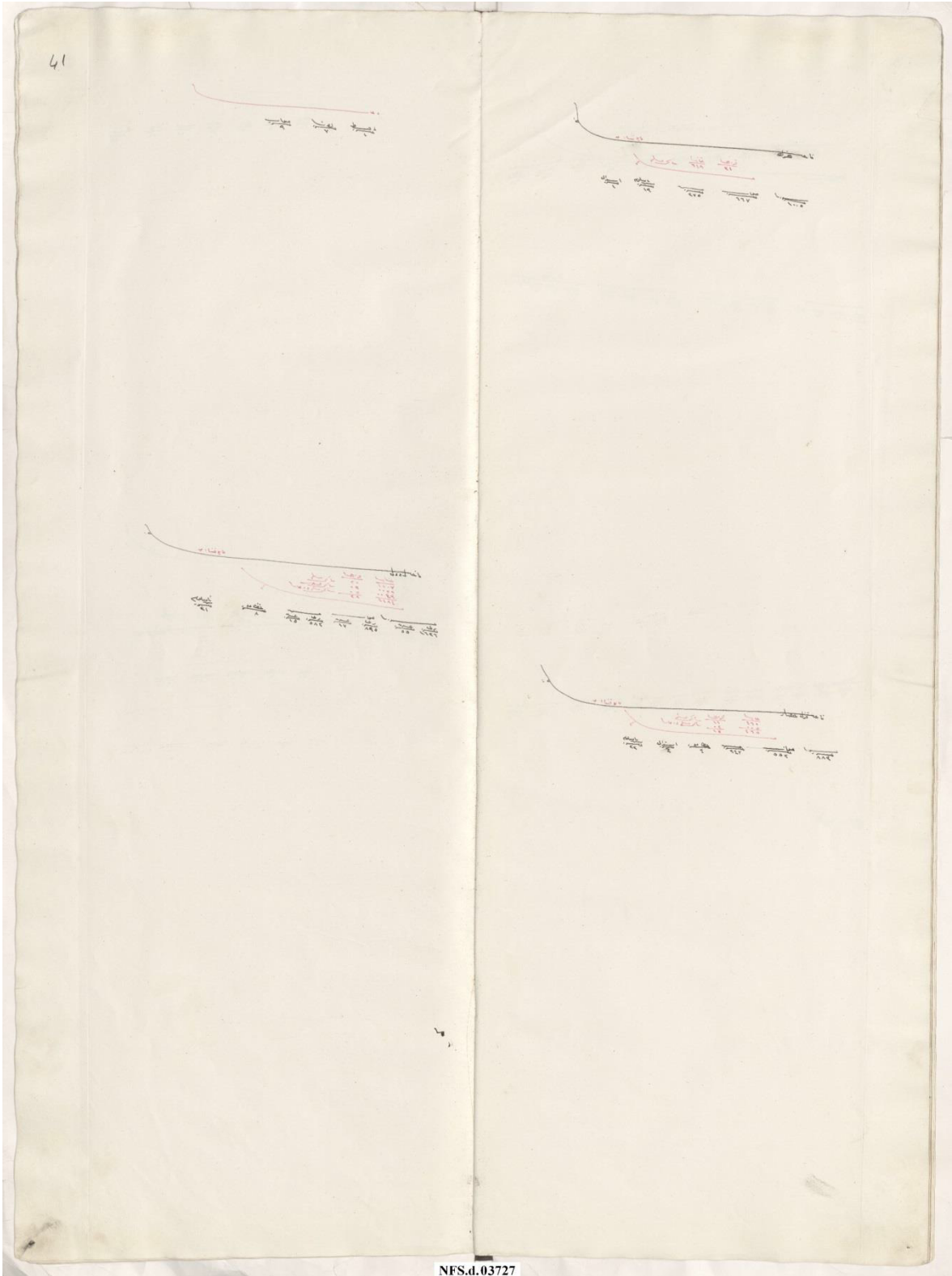
Ek 4: Aymtab Mahalleleri

Kaynak: Üftade Çukurova, **Gaziantep Kentinde Sosyal Yapı (1856-1950)**, Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1999, s. 115

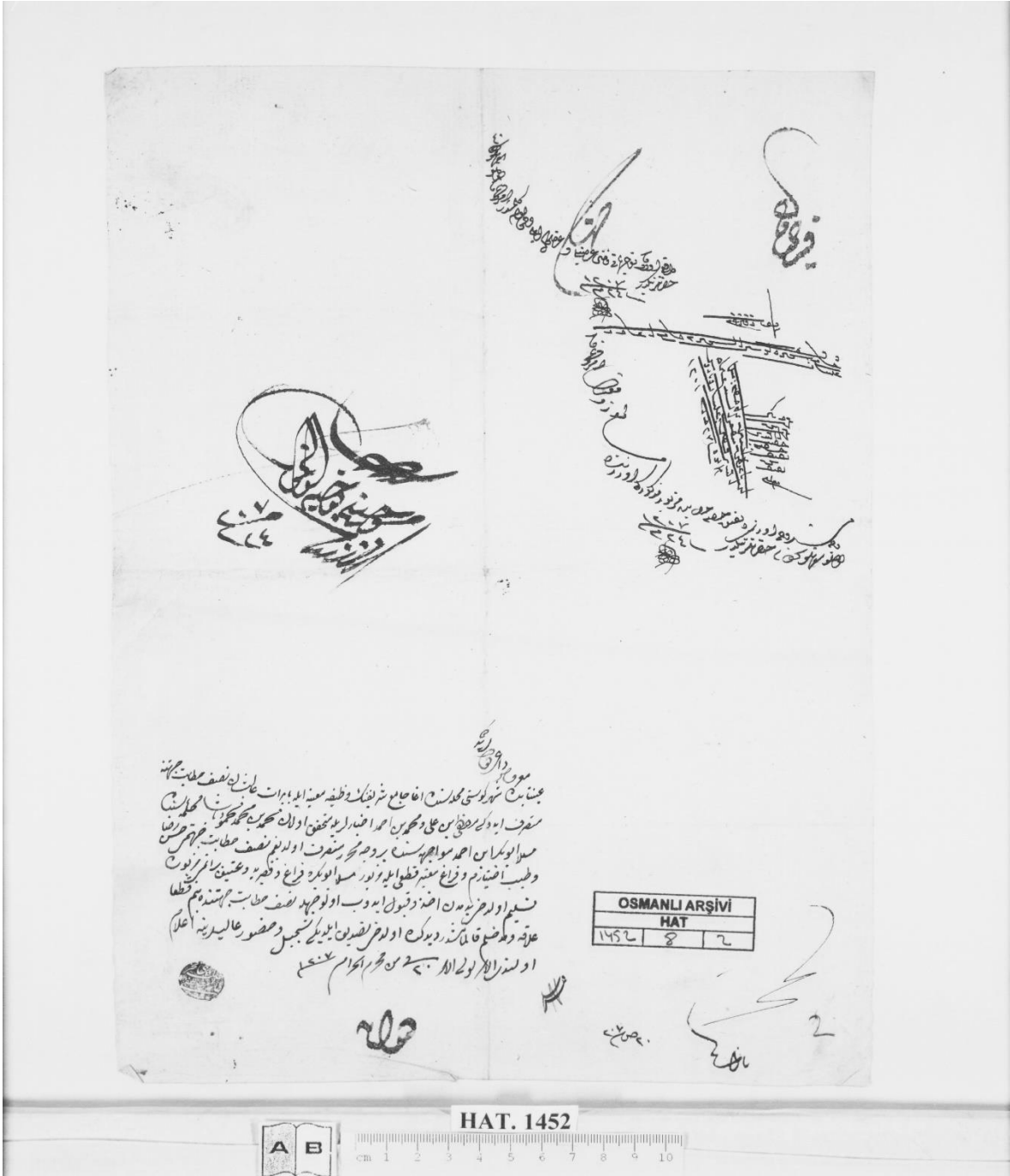

Ek 6: Nüfus Defteri Örneği

Kaynak: BOA, NFS.d, -/3727, s.40-44

Ek 7: Hat Örneği

Kaynak: BOA, HAT, 1452/8

ÖZGEÇMİŞ

Yıldıray Yıldırım, 1979 yılında Adana'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini burada tamamlayan Yıldırım, 2007 yılında Gaziantep Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünü bitirdi. 2010 yılında aynı üniversitede yüksek lisans eğitimini tamamladı. 2011 yılında ise Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında doktora eğitimine başladı.

Yıldırım, Gaziantep'te 2007-2010 yılları arasında hem Milli Eğitim Bakanlığına bağlı okullarda hem de Gaziantep Üniversitesi MYO'da yarı zamanlı olarak dersler verdi. 2011 yılında ise Bayburt Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi bölümünde okutman olarak göreve başladı ve halen bu görevi sürdürmektedir.